Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

M. Vitruvii Pollionis De architectura libri decem ad Caesarem Augustum : omnibus omnium editionibus longe emendatiores collatis veteribus exemplis

https://hdl.handle.net/1874/214564

προοιμιον. Το των τειχων οργανον, ο προσλογος ευθυτονος
και στερεα ξυλα.

αρρενικωτατα; mas in fœminam commixtio. Atticen
ὀπλον ενναλινον. Corde trabes, ne non fiat a tergo. plexus non tortus.
Biton. ἀπαλλοτριωθηναι ἐπιτονον προς το μη συνβαινειν ρηστωνη

eadem machina ut molarea ut scorpiones incit. Silius lib. 8°

Phœnix effundit uastos balista molares,
Atq; eadem ingentis mittit pondera telis
Ferratam ærentem crocum, medio ignem rapuit
16.

Liberni multa continua phabrica dextra
Horrendum rapuere rotam, cælataq; miscent
Pyreneæ trabes tela ingentia, cui plurima curæ:
Vix manibus tolerandus labor, sed crebra pyropi
Tendit opus, alij ferro circumdata solidant
Fulmina hastarijs summis et arentibus orbis
Incita sulcatum tremula stetit aera flamma
Qualis fulgurei præstringit lumina cœli
Ad terram cum decurrens ignea lampas.

256. Vitruvius Romanus

Artes.
Quarto nº. 39.

κώρυκος κρημνώδης ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄνωθεν ἐξ ὀροφῆς. vel
κωρύκιον locus in ~~balneis~~ Gymnasiis
Suidas στοχῆς. τοῦτον δὲ φησὶν εὑρεῖν καὶ τὸν ἐν τοῖς ὀξυβάφοις ἁρμονίαν ἐν
ὀστρακίνοις ἀγγείοις, ἅπερ ἔκρουεν ξυήφιῳ.

Actes 13.

manus Scaligeri huic libro nonnulla adnotavit.

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBRI DECEM

AD CAESAREM AVGVSTVM,

*

omnibus omnium editionibus longè emendatiores, collatis veteribus exemplis.

ACCESSERVNT,

Gulielmi Philandri Castilionii, ciuis Romani annotationes castigatiores, & plus tertia parte locupletiores.

ADIECTA EST

Epitome in omnes Georgij Agricolæ de mensuris & ponderibus libros, EODEM AVTORE,

Cum Græco pariter & Latino indice locupletissimo.

LVGDVNI,
APVD IOAN. TORNAESIVM.

M. D. LII.

Cum Priuilegio ad Sexennium.

P.U.G.

ex libris Josephi Scaligeri.

ILLVSTRISS. ET REVERENDISS. D. GEORGIO ARMAGNACIO,

S. R. E. Cardinali, mecœnati, & patrono suo Gulielmus Philander Castilionius

S.

ANNOTATIONES *in Vitruuium Pollionem, quas ad Franciscum Regem, P. P. ac bonarum literarum assertorem, vindicemq; te autore, cùm Romæ legatus esses, scripseram (qua in legatione tuam diligentiam, integritatem, & fidem ita Principi probasti, vt admirari potuerint omnes, imitari tam pauci, quàm reprehendere nemo) repetitas visum est Mecœnas Illustrissime iustis tibi de causis dedicare. Primum, ne patrono carerent, mortuo potentiss. & doctiss. Principe, cuius gratia atq; autoritate suffultæ facile se à reprehensionibus tueri poterant. Deinde, quòd partem earum iure tibi vendicare possis, qui multa, cum eum scriptorem serio simul legeremus, ad ipsius cognitionem attuleris. Postremò, quod cui plus quàm tibi aut debeam, aut debere velim, videam neminem: à quo liberalissimè ac indulgentissimè totos viginti annos habitus, de obscuro tenuiq; loco in aliquam lucem, dignitatemq; sim prouectus. Ego verò, qui omnibus modis cauendum mihi constituissem, ne vel tantilla ἀχαριστίας labecula aspergi possem, vnum hoc meditabar, vt si non insignem, at certè aliquam mei erga te animi significationem ederem. Quamobrem officij mei esse existimaui, hanc editionem addita tui nominis mentione ornare, tibiq; meæ vitæ ac fortunarum patrono nuncupare, qui te eum semper in omnibus rebus erga me gesseris, præstiteris q;, vt meritam debitamq; persoluere gratiam nullo pacto possim. Opus propè totum interpolaui: mutata pleraq;, addita plurima, aliquanto tersiora omnia. Superuacuus etenim foret in studijs longior labor (inquit ille) si nihil liceret melius inuenire præteritis. Porro autem illud arbitror à me nunc peti non oportere, vt absentis memoriam conserues. Tantum optarim tibi vt persuadeas me inter eos, à quibus te coli putas, principem locum velle obtinere. Vale. Lugduno in ædibus Ioannis Tornæsij Typographi, Calendis Ianuarij, Anno quinquagesimo secundo supra sesquimillesimum.*

*

FRANCISCO VALESIO REGI POTENTISSIMO ET CHRISTIANISSIMO GVLIELMVS PHILANDER CASTILLIONIVS VICTORIAM.

FVISSE *tempus, cùm in montibus ac ſyluis diſperſi diſſipatiq́ homines beſtiarum more vagarentur, & ſibi victu ferino vitam propagarent. Rex inuictiſs. legimus: nondum ij prudentium conſilijs, aut diſertorum oratione deliniti, à fera agreſtiq́ vita ad humanum hunc ciuilemq́ cultum deducti, ſe oppidis mœnibusq́ ſepſerant. Et principio quidem, cùm id tantum agerent vt ſe ſuaq́ ab aduerſis tempeſtatibus tuerentur, vt contra ſolis ardores tuta diffugia haberent, cœperunt aliqui è frondibus tecta facere, ſpeluncas alij fodere: qui ingenio præſtabant, furcis erectis, & intertextis virgultis luto parietes inducere. ea fuerunt ædificatoriæ rei incunabula. Proximè qui ſequuti ſunt, ijs initijs non contenti, non modò, quæ ad ſalutem eſſent neceſſaria, curauerunt, ſed eorum quæ ad expeditas quaſq́, pro innata tamen frugalitate, commoditates aſſequendas conferrent,*

nihil vsquam prætermissum volebant. Itaq; eam frugalitatem & parsimoniam in ædificijs posteritas publicè & priuatim sequuta est, quoad per bonos mores licuit. Inde rerum affluentia & otio abundantes, opportunitate admoniti atq; allecti eò deuenere, vt etiam, quæ ad voluptates explendas faccrent, sectarentur, quicquid ad lautitiem venustaremq; vspiam excogitari posset, adiungerent, necessitati fecisse satis, leue quidem esse existimantes, commoditati prospexisse ingratum, vbi offenderet operis inelegantia. Hinc pyramidum miracula, amphitheatrorum moles, insanæ palatierum substructiones, templorum stupendi fornices: hinc arcus, porticus, mausolea, & in modum prouinciarum extructæ thermæ. Magna illi ædificabant, vt posteris magni esse viderentur, operis verò pulchritudinem facile adducebantur vt crederent ab infestis hostibus impetraturam, vt iras temperaret, atq; inuiolatam se esse paterentur. Ergo præstantissimi veteres, vt esset ædificandi aliqua certa & constans ratio, quæ de eiusmodi rebus ab alijs tradita, & à se excogitata erant, mandarunt literis, ex Græcis Agatarchus, Democritus, Anaxagoras, Ctesiphon, Metagenes, Ictinus, Carpion, Philo, Hermogenes, Argelius, Satyrus, & alij quidam: è nostris, Fuffitius, Varro, P. Septimius, Corn. Celsus. Horum præclarissima monumenta (pro dolor) temporum iniquitate, aut hominum negligentia interierunt. Restabat vnum ex tanto veluti naufragio M. Vitruuij Pollionis opus, vix satis ex merito laudandum, sed adeò affectum, maculosum & vlcerosum, vt neq; ab autore, si reuiuiscat, satis agnoscatur. Id effecit, vt Vitruuij præter nomen iam multa retrò secula nihil auditum sit. Accedebat difficultas, nam vt omittam vocabularum ex artis propria necessitate conceptorum insolentiam, quæ obscuritatem adferebat, & rerum ipsarum, quæ tractabantur, inscitia à legendo retardabat. Præstantissimarum enim structurarum vnde quasi via sternatur, tantum non cadauera cum admiratione & lacrymis conspicimus ac veneramur.

neramur. Itaq; rei difficultate deterriti, qui libros Vitruuij habebant, nolebant legere, quorum se cognitionem assequi posse diffidebant. Ex illo fluere, & retrò sublapsa referri architectonice, vt, qui ædificarunt, nouis ineptiarum deliramentis appareat delectatos, nisi fortè hoc ineptire non est, postquàm habitis probatissimis laudatissimorum operum rationibus, inepta atq; otiosa ornamẽta, ne dicam à rerum natura abhorrentia, frustra & ambitiosè comminisci, & his offucijs ac præstigijs à probis abducere, & fucum facere. Neq; enim audiendi sunt, qui pro cuiusq; libidine variam & mutabilem esse ædificiorum formam dicunt. iactari enim, & aliò atque aliò deferri necessariò esset, nisi, quò tendendum, cognitum nobis prius ac perspectum fuerit. Sed commune hoc (inquit ille) ignorantiæ vitium est, quæ nescias, nequicquam esse profiteri. Hæc cùm ita essent, non poteram facere, quin de emendando Vitruuio, idq; Romæ, vbi antiquitatis vestigia adhuc nonnulla reliqua erant, & sæpe, & diu cogitarem. Iamq; tertius actus est annus, cùm per æstatem succisiuis operis summopere contendi, vt ea restituerẽ, quæ mihi deprauata, luxata, & mutila videbantur. Paucis mensibus tot mendis purgaui, vt ausim omni asseueratione adfirmare, præter vnum atq; alterum locum, quos neq; ipse Apollo sanauerit, parum abesse, quo minus hic autor quàm emendatissimus in manus hominum veniat. Inter emendandum multa sese offerebant difficilia & obscura, quæ si scholio illustrarem, videbar facturus operæ precium. Id à me pro viribus est factum. Illud quodcunq; fuerat laboris, cùm intelligerem Pont. Max. probatũ, & me aliquot huius sacrosancti coccinatorum patrum collegij principes viri, ceu à tota penè Italia duos annos incredibili cum desiderio expectatum, vt ederem, hortarentur: si facerem, gratificaturum me in primis Romanis, qui literarum & virtutis ergo, nihil minus sperantem, aut expectantem ciuitate donauissent, sub cuius nomine (si quam fortasse ea re vtilitatem studiosis adferre possem) sinerem in vul-

gum prodire, dubitabam. Tu vnus omnium occurrebas Rex regum (quod de Alexandro scribit Arrianus) βασιλικώτατε, καὶ στρατηγῶν ἀξιοστρατηγότατε, nisi vererer, nequid tuæ Maiestati decederet. Scripsit libros suos Vitruuius Octauio Augusto Italus. FRANCISCO VALESIO scriberem Gallus. Scripsit imperatori, qui vrbem lateritiam cùm inuenisset, marmoream reliquit, Regi ego, cuius auspicijs & liberalitate nobilissima in toto orbe terrarũ templa, palatia, & propugnacula extructa sunt, qui viam præiuit, vt quæ fuerat pulcherrima in Gallia domus, centesimum non obtineat locum. Dum animi penderẽ, vicit autoritas Mecœnatis mei Georgij Armagnacij Ruthenorum episcopi, tuæ Maiestatis apud Max. Pont. Paulum prudentissimi, uigilantissimi, & integerrimi legati. Obtendebat regiam illam toties iam multis cognitam, & ob id prædicatam humanitatem: principem sicut fortunarum, ita & fructus suæ ditionis ingeniorum partem sibi iure vendicare, officiumq; eius & animum, qui dat magis spectare, quàm quod offeratur, quicquid à me ea parte peccatum esset, id vni sibi assignari licere. Hæc sunt Rex Max. quæ me eò inclinarunt, à quo pudor reuocabat, impulerunt q; vt Maiestati tuæ castigationes has, atq; annotationes in autorem longè difficillimum, & cuius procellosum & auiũ primi sulcauimus mare, nuncupatas dicatasq; vellem. Quas si intellexero non vsquequaq; fuisse ingratas, causa erit, quamobrem quos seriys lucubrationibus libros inchoaui de lapidum generatione, ac colorum, effigierumq; tot rerum maculis & discurrentibus lineis repræsentatarũ causis, deq; sectione & polituris marmorum, de scalpendarum gemmarum arte, quæ glyptice dicitur, de pictura, & certa colorum compositione, atq; mistura, de infectoria, & fullonica, de figulina, de coriaria, & sutrina, de vitraria, de textrina, quæq; radio, quæq; læis, id est ponduculis perficitur, tandem aliquando absoluam. Valeat tua Maiestas. Roma Calendis Augusti. M. D. XLIIII.

AVTORES, QVOS IN HIS ANNOTATIONIBVS PHILANder, & ii per quos ipse profecit, sequuti sunt, & citant.

*

Apollonius mathematicus.
Athenæus.
Aristoteles.
Actuarius.
Albertus Magnus.
Aristocles.
Alexander Aphrodiseus.
Alphenus Iurisconsultus.
Aloisius Cadamustus.
Alphagranus.
Aulus Gellius.
Aristarchus Samius.
Aelianus.
Aquila.
Antipater.
Albertus Durerus.
Apuleius.
Alexis.
Asconius Pedianus.
Adrastus.
Africanus Iuriscons.
Aristides Quintilianus.
Aristoxenus.
Andreas Ornithoparchus.
Ammianus.
Aloisius Mundella.
Aphthonius.
Aphthonij Scholiastes.
Anacreon.
Asinius Pollio.
Augustus.
Alexander Trallianus.
Ausonius.
Albugerig.
Alexander ab Alexãdro.
Archestratus.
Alfonsus.
Andreas Alciatus.
Aristeas.
Aristides.
Aelius Spartianus.
Arcadius.
Apsyrtus.
Aëtius.
Antiphanes.
Aben Mesuai.
Antonius Musa.
Albinouanus.
Auerrois.
Acron.
Anaxandrides.
Auicenna.
Abix.
Aurelius Victor.
Aemylius Probus.
Arrianus.
Arnobius.
Autor ignotus de admirandis auditionibus.
Autor incertus libri de mundo.
Aelius Promotus.
Amipsias.
Alcæus.
Antonius Mancinellus.
Andreas Vesalius.
Albertinus.
Aristophanes.
Aristophanis enarrator.
Architas.
Atabati.
Apollodorus arithmeticus.
Asper.
Asclepiades Myrleanus.
Archimedes.
Ammonius.
Auienus.
Apollonius.
Angelus Politianus.
Alcinous.
Anthemius.
Andreas Panormitanus.
Amaranus Apollinaris.
Ambrosius.
Aratus.
Arati Scholiastes.
Abohanifa.
Augustinus.
Accursius.
Athanasius.
Artemidorus siue Daldianus.
Agenius Vrbicus.
Biton.
Bacchius.
Bartholomæus Anglicus.
Berno Cluniacensis abbas.
Bernardus abbas Clareuallensis.
Boëthius Seuerinus.
Bedigoras.
Beroaldus.
Boccatius.
Berosus.
Beda.
Bessario.
Bassus.
Budæus.

Basil

Basilius.
Baptista Pius.
Blondus Flauius.
Brasauolus.
Bulcasis cognomẽto seruitor.
Bernardinus à bustis.
Bartholomæus à Chasseneo.
Cratinus.
Cornelius Nepos.
Claudianus.
Columella.
Campanus.
Constantinus imperator.
Cassius Hemina.
Cassellius iurisconsultus.
Cleonides.
Callixenus.
Cassiodorus.
Catellianus Cotta.
Cicero.
Cæcilius.
Cneus Matius.
Cloatius Verrius.
Cheræmon.
Christophorus Landinus.
Cleopatra.
Cælius Rhodiginus.
Cornelius Celsus.
Censorinus.
Conrhadus Celtes.
Cornelius Tacitus.
Catullus.
Callimachus.
Cæcilius Apitius.
Caius iurisc.
Campanus.
Clearchus.
Ctesibius.
Chrysippus.
Calpurnius.
Callimachi Scholiastes.
C. Gracchus.
C Balbus.
Dioscorides.
Democritus rei rusticæ scriptor.
Dionysius Halicarnasseus.
Diomedes.
Demetrius Alabaldus.
Dion.
Diphilus.
Diodorus Siculus.
Dionysius Apher.
Didymus.
Domitius Calderinus.
Demetrius Triclinius.
Diocles.
Dionysiodorus.
Diogenes Laertius.
Donatus.
Diodorus, qui de ponderibus scripsit.
Dioscorides quidã de mensuris & ponderibus.
Democritus.
Duris Samius.
Epaphroditus.
Eustratius.
Epicurus.
Euax.
Epicharmus.
Egesippus.
Ennius.
Eustathius.
Eusebius Pamphilus.
Egidius Romanus.
Eudoxus.
Esaias.
Euripides.
Euphorion.
Etymologus.
Euclides.
Egnatius.
Eutropius.
Erasmus.
Eratosthenes.
Eutocius.
Ezechiel.
Emanuel Bryennius.
Eubulus.
Eupolis.
Ephippus.
Franchinus Gaffurus.
Fulgentius.
Franciscus Massarius.
Fuluius.
Florus.
Flauius Sosipater Charisius.
Galenus Menodoti.
Geminus.
Gemma Frisius.
Galenus.
Gorgias.
Guido Aretinus.
Georgius Valla.
Germanicus Cæsar.
Guido Cauliacius.
Georgius Alexandrinus.
Gregorius Giraldus.
Georgius Agricola.
Gregorius Tifernas.
Hecatæus.
Heron.
Harpocration.
Hermolaus Barbarus.
Hippocrates.
Herodianus.
Horatius.
Hieronymus.
Honorius Imperator.
Hipparchus.
Homerus.
Homeri interpres.
Hesiodus.
Hesychius.
Higinus.
Hermippus.
Hegesander.
Hieronymus Cardanus.
Hellanicus.
Helenius.
Herodotus.

Hircius.
Hali abbatis.
Horus Apollo.
Hermippus.
Iabolenus iuriſc.
Ioannes Froſchius.
Ioannes Oxiphilinus.
Iuſtinus.
Ioannes Meſues.
Ioannes Manardus.
Ioannes Cantuarienſis.
Iuſtinianus Imperator.
Iulius Pollux.
Iulianus iuriſconſultus.
Ianus Cornarius.
Ioannes Pont. X X I I.
Ioannes Tinctoris.
Iſidorus.
Iuba.
Iſaac eben amram.
Iulius Capitolinus.
Iulius Frontinus.
Ianus Parrhaſius.
Ioannes Ruellius.
Iuuenalis.
Ioannes à ſacro buſto.
Ioannes Reuchlinus.
Ioachimus Vadianus.
Ioannes Grammaticus.
Iouianus Pontanus.
Ioannes Maria Catanæus.
Iunius Nypſius.
Ioannes Maria Tricalius.
Ioſua.
D. Ioannes Euangeliſta.
Iamblicus.
Iulius Firmicus.
Iulius Cæſar.
Iulius Modeſtus.
Ioannes Iucundus.
Ioſephus.
Iſaccius Tzetzes.
Ion.
Iſigonus.

Leo Baptiſta Albertus.
Lucas à burgo S. Sepulchri.
Ludouicus Romanus.
Lucilius.
Leonhartus Fuchſius.
Lampridius.
Lactantius, ſiue Lutacius.
Lucianus.
Libanius.
Lucanus.
Liuius.
Lycophron.
Leonicenus.
Leonardus Porcius.
Lynceus Samius.
Lucretius.
Marcellus Virgilius.
Marcus Cato.
Marbodeus.
Mutianus.
Moſchus.
Marius Equicolus.
Meletius.
Martianus Capella.
Mercurius Triſmegiſtus.
Martialis.
Meſſala.
Martianus iuriſc.
Matthæus Syluaticus.
Menechmus.
Menander.
Minucianus.
Manilius.
Meſuragie.
Macrobius.
Mela iuriſc.
Mneſitheus.
Næuius.
Nicomachus.
Nigidius.
Nouius.
Nicolaus Perotus.
Neratius iuriſc.
Nicolaus Leonicenus.

Nicephorus.
Nicander.
Nicandri Scholiaſtes.
Nonius Marcellus.
Nicolaus Liranus.
Nilus Scholaſticus.
Nicolaus Præpoſitus.
Nicochares.
Origenes.
Orpheus.
Oppianus.
Oppius, qui de ſylueſtribus arboribus ſcripſit.
Onomacritus.
Oneſicritus.
Ouidius.
Oroſius.
Otho.
Oppiani Scholiaſtes.
Oribaſius.
Offilius iuriſc.
Oppius.
Parmenides.
Paxamus.
P. Victor.
Plutarchus.
Palladius.
Polyanthus Cyrenæus.
Pomponius Gauricus.
Porphyrius.
Ptolemæus.
Porphyrio.
Perſius.
Platina.
Philolaus.
Phrynicus.
Petrus Aaron.
Petronius Arbiter.
Plinius Hiſtoricus.
Plinius Cæcilius.
Plautus.
Pomponius Poëta.
Pomponius iuriſc.
Priſcianus.

Oxyphilinus Diomi breuiator. 177.

Pſellus.
Phocas.
Panyaſis.
Pherecrates.
Proculus iuriſc.
Phanias Ereſſius.
Petrus Crinitus.
Pauſanias.
Pandulphus Collemicius.
Petrus Andreas Matthæolus.
Philaſtrius.
Pomponius Lætus.
Paralipomena.
Papinianus.
Propertius.
Pomponius Mela.
Philoſtratus.
Proclus.
Paulus Diaconus.
Procopius.
Phocion.
Paulus iuriſconſ.
pindarus.
philippus.
publius Victor.
plato.
Paulus Aegineta.
philo.
Pappus.
Polyclytus.
Porus.
Ptolemæi enarrator ignotus.
Prudentius.
Polybius.
Porcius Cato.
Proculus.
Philotheus.
Poſidonius.
Pythagoras.
Phocylides.
Platearius.
Parmeno Byzantius.
Quintus Curtius.
Quintus Serenus.
Quintilianus.
Quintus Fabius Pictor.
Quintus Calaber.
Raphael Volaterranus.
Rhazes.
Robertus Valturius.
Ruffinus.
Rhemnius Fannius Polemo.
Ruffus.
Rabanus.
Sophoclis ſcholiaſtes.
Sybilla Perſica, quæ & Cumea dicta eſt.
Santes Arduinus.
Sextus Empiricus.
Strabo.
Sextus Pompeius Feſtus.
Seneca.
Scribonius Largus.
Solinus.
Steſichorus.
Seruius.
Sebaſtianus Serlius.
Suetonius.
Suidas.
Symmachus.
Statius Papinius.
Septuaginta interpretes.
Sextus Rufus.
Stephanus qui Græcè ſcripſit de Vrbibus.
Sophilus.
Sauanarola.
Sextus Aurelius.
Simonides poëta.
Syneſius.
Strabus.
Sidonius Apollinaris.
Serapion.
Stephanus Aquæus.
Theophraſtus.
Thraſylus.
Trebatius iuriſc.
Theon.
Timæus Locrenſis.
Tertullianus.
Tibullus.
Tebitius.
Thucydides.
Timocles.
Titinnius.
Thylæſius.
Theodotus.
Theopompus.
Terentius.
Theodorus Gaza.
Thomas magiſter.
Theodoſius imperator.
Theogerus.
Tryphon.
Voluſius Metianus.
Vegetius.
Vannocius Biringucius.
Virgilius.
Varinus Phauorinus.
Velleius Paterculus.
Valerius Maximus.
Vuilhelmus quidam qui de muſica ſcripſit.
Valentinianus Imperator.
Valens Imperator.
Vibius Sequeſter.
Valerius Flaccus.
Vlpianus.
Verrius.
Vopiſcus.
Xenophon.
Xenocrates.
Xenarchus.
Zenodotus.
Zeno Myndius.
Zonoras.

VITRVVII VITA EX IPSO OPERE PER PHILANDRVM COLLECTA.

*

M. Vitruuij Pollionis, quem reperi ab aliquo Veturij Ruffi nomine ad testimonium vocatum, quæ fuerit patria, video in dubium reuocari, quibusdam Romanum nullo, quod sciam, argumento, alijs Veronensem existimantibus, quod Veronæ in veteris structuræ arcu ad hunc modum legatur,

L. VITRVVIVS. L. L. CERDO ARCHITECTVS.

Ea inscriptio fecit, vt vir doctissimus Andreas Alciatus iurisc. decem librorum de architectura autorem L. Vitruuium Pellionem appellare se mihi Ferrariæ dixerit, & postea ediderit, quod Pellio, aiebat, id quod cerdo significaret. In cuius sententiam ne transeam, multa me mouent. Primum, quod in omnibus exemplaribus, præter vnum recens scriptum. M. non L. & Pollionem in omnibus, non Pellionem legerim. Deinde, quod cerdonem, pace tanti viri dixerim, non esse continuò, quod Pellionem, facilè intelligit, cui vtriusq; vocabuli originis venit in mentem, alterum enim à lucro, id est ἀπὸ τοῦ κέρδους, vnde lucrionem quoq; Latini vocant, à pellibus alterum ductum est. Et si idem sit, quid architecto cum pellibus? Cerdo enim in illa inscriptione hominis, non studij est index. Vt si idem credi par fuit, fuerit tamen cerdonis, non pellionis appellatio restituenda. Quin, & quod Vitruuius noster reprehendit, architectus ille sub mutulis (quod vidimus) denticulos collocauit. Itaque vulgatam codicum scriptionem retinentes, diuersos esse arbitramur. Et nostrum quidem apparet parentum cura liberalibus disciplinis ab ineunte ætate fuisse institutum, encyclopædiamq; absoluisse, quod ipse fatetur in libri sexti proœmio. Statura verò fuisse humili, indicat in præfatione libri secundi. Iulio Cæsari fuit non ignotus, post cuius obitum, ingrauescente iam ætate, aut affecta potius, vt ex memorati libri secundi loco conijcimus, ab Octauia fratri Augusto commendatus, apparationi balistarum, scorpionum, cæterorumq; tormentorum cum M. Aurelio. P. Mimidio, quem aliqui Vitruuiani codices Numidicum vocant, & Cn. Cornelio præfectus est, annuo ei reditu, quoad viueret, constituto. Qua munificentia excitatus, vt indicat in præfatione operis, omnem ædificandi rationem Augusto scripsit, quam decem libris complexum se esse sub finem operis testatur, ne quis figuras, quas in suis singulis libris extremi voluminis nomine deformabat, in priuatum librum, hoc est vndecimum aliquem reiectas falsò existimet. Ingenui fœlicisq; fuisse ingenij, libri septimus, nonus, & decimus argumento esse queant. Raphaël Volaterranus scribit libro quarto geographiæ, Vitruuij librum de hexagonis, heptagonis, & id genus anno M. CCCCXCIIII. inuentum in cœnobio quodam ad Bobium oppidum. Hactenus quod astruere possumus.

INSCRIPTIONES OMNIVM capitum M. Vitruuii Pollionis librorum decem de Architectura.

CAPITA PRIMI LIBRI.

Quid sit Architectura, & de architectis instituendis. CAP. I.
Ex quibus rebus architectura constet. CAP. II.
De partibus architecturæ in priuatorum & publicorum ædificiorum distributionibus, & gnomonices, & machinationis. III.
De electione locorũ salubriũ, et quæ obsint salubritati, et vnde lumina capiãtur. IIII.
De fundamentis murorum & turrium. V.
De diuisione operum, quæ intra muros sunt, & eorum dispositione, vt ventorum noxij flatus vitentur. VI.
De electione locorum ad vsum communem ciuitatis. VII.

CAPITA SECVNDI LIBRI.

De Priscorum hominum vita, & de initijs humanitatis atq; tectorum, & incrementis eorum. I.
De principijs rerum secundum Philosophorum opiniones. II.
De lateribus, ex qua terra, quo tempore, & qua forma duci eos oporteat. III.
De arena, & eius generibus. IIII.
De calce, & vnde coquatur optima. V.
De puluere Puteolano, & eius vsu. VI.
De lapicidinis, earumq; qualitatibus. VII.
De generibus structuræ, & earum qualitatibus, modis ac locis. VIII.
De materie cædenda, & de arborum quarundam proprietatibus. IX.
De abiete supernate & infernate, cum Apennini descript. X.

CAPITA LIBRI TERTII.

De sacrarum ædiũ cõpositione & symmetrijs, & corporis humani mensura. I.
De quinq; ædium speciebus. II.
De fundationibus & columnis, atq; earum ornatu & epistylijs, tam in locis solidis, quàm in congestitijs. III.

CAPITA LIBRI QVARTI.

De tribus generibus columnarum, earumq; origine & inuentione. I.
De ornamentis columnarum. II.
De ratione Dorica. III.
De interiore cellarum & pronai distributione. IIII.
De ædibus constituendis secundum regiones. V.
De ostiorum & antepagmentorum sacrarum ædium rationibus. VI.
De Tuscanis rationibus ædium sacrarum. VII.
De aris Deorum ordinandis. VIII.

CAPITA LIBRI QVINTI.

De foro, eiusq; dispositione. I.
De ærario, carcere, & curia ordinandis. II.

De

De theatro, eiusq; salubri constitutione. III.
De harmonia secundum Aristoxeni traditionem. IIII.
De theatri vasis. V.
De conformatione theatri facienda. VI.
De tecto porticus theatri. VII.
De tribus scenarum generibus. VIII.
De porticibus post scenam, & ambulationibus. IX.
De balnearum dispositionibus & partibus. X.
De palæstrarum ædificatione & xystis. IX.
De portubus, & structuris in aqua faciendis, XII.

CAPITA SEXTI LIBRI.

De diuersis regionum qualitatibus, & uarijs cœli aspectibus, secundum quos sunt ædificia disponenda. I.
De ædificiorum priuatorum proportionibus & mensuris. II.
De cauis ædium. III.
De atrijs, alis, & tablinis, cum eorum dimensionibus & symmetrijs. IIII.
De triclinijs & œcis, & exedris, & pinacothecis. V.
De œcis more Græco. VI.
Ad quas cœli regiones quæque ædificiorum genera spectare debeant, vt vsui & salubritati sint idonea. VII.
De priuatorum & communium ædificiorum propryis locis, & generibus ad quascunque personarum qualitates conuenientibus. VIII.
De rusticorum ædificiorum rationibus, & multarum partium eorum descriptionibus, atque vsibus. IX.
De Græcorum ædificiorum, eorumq; partium dispositione atque differentibus nominibus, satis ab Italicis moribus & vsibus discrepantibus. X.
De firmitate & fundamentis ædificiorum. XI.

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

De ruderatione commode perficienda. I.
De maceratione calcis ad albaria tectoriaq; opera. II.
De camerarum dispositione, trullissatione, & tectorio opere. III.
De politionibus in humidis locis. IIII.
De ratione pingendi in ædificijs. V.
De marmore, quomodo paretur ad tectoria. VI.
De coloribus, & primum de ochra. VII.
De minij rationibus. VIII.
De minij temperatura. IX.
De coloribus qui arte fiunt. X.
De cærulei temperationibus. XI.
Quomodo fiat cerussa, & æruginis, & sandaracha. XII.
Quomodo fiat ostrum, colorum factitiorum excellentiss. XIII.
De purpureis coloribus, XIIII.

CAPITA OCTAVI LIBRI.

De aquæ inuentionibus. I.

De aqua imbrium, eiusq; virtutibus. II.
De aquis calidis, & quas habeant vires à diuersis metallis prodeuntes, & de variorum fontium, fluminum, lacuumq; natura. III.
De proprietate item nonnullorum locorum & fontium. IIII.
De aquarum experimentis. V.
De perductionibus & librationibus aquarum, & instrumentis ad hunc vsum accommodis. VI.
Quot modis ducantur aquæ. VII.

CAPITA NONI LIBRI.

Platonis inuentum de agro metiendo. I.
De norma, Pythagoricum inuentum, ex orthogonij trigoni deformatione. II.
Quomodo portio argenti auro mista, in integro opere deprehēdi, discerniq; possit. III.
De gnomonicis rationibus ex radijs solis per vmbram inuentis, & mundo atq; planetis. IIII.
De solis cursu per duodecim signa Zodiaci. V.
De syderibus quæ sunt à Zodiaco ad septentrionem. VI.
De syderibus quæ sunt à Zodiaco ad meridiem. VII.
De horologiorum rationibus, & vmbris gnomonum æquinoctiali tempore, Romæ, & nonnullis alijs locis. VIII.
De horologiorum ratione, & vsu, atq; eorū inuentione, & quibus inuentoribus. IX.

CAPITA DECIMI LIBRI.

De machina quid sit, & eius ab organo differentia, origine & necessitate. I.
De ædium sacrarum publicarumq; operum machinationibus tractorijs. II.
De diuersis appellationibus machinarum, & qua ratione erigantur. III.
Similis superiori machina, cui colossicotera tutius committi possunt, immutata duntaxat sucula in tympanum. IIII.
Aliud machinæ tractoriæ genus. V.
Ingeniosa Ctesiphontis ratio ad grauia onera ducenda. VI.
De inuentione lapicidinæ, qua templum Dianæ Ephesiæ constructum est. VII.
De porrecto & rotundatione machinarum ad onerum leuationes. VIII.
De organorum ad aquam hauriendam generibus, & primum de tympano. IX.
De rotis & tympanis ad molendum farinam. X.
De cochlea quæ magnam copiam extollit aquæ, sed non alte. XI.
De Ctesibica machina, quæ altissime extollit aquam. XII.
De hydraulicis machinis, quibus organa perficiuntur. XIII.
Qua ratione rheda vel naui vecti peractum iter demetiamur. XIIII.
De catapultarum & scorpionum rationibus. XV.
De balistarum rationibus. XVI.
De proportione lapidum mittendorum ad balistæ foramen. XVII.
De catapultarum balistarumq; contentionibus & temperaturis. XVIII.
De oppugnatorijs defensorijsq; rebus, et primū de arietis inuētione, eiusq; machina. XIX.
De testudine ad congestionem fossarum paranda. XX.
De alijs testudinibus. XXI.
Totius operis peroratio. XXII.

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER PRIMVS.

*

PRAEFATIO.

CVM *diuina mens tua & numen, Imperator Cæsar, imperio potiretur orbis terrarum, inuictaq; virtute, cunctis hostibus stratis, triumpho victoriaq; tua ciues gloriarentur, & gentes omnes subactæ tuum spectarent nutum, populusq; Romanus & Senatus liberatus timore, amplissimis tuis cogitationibus, consiliisq; gubernaretur, non audebam tantis occupationibus, de Architectura scripta, & magnis cogitationibus explicata edere, metuens ne non apto tempore interpellans, subirem tui animi offensionem. Cum verò attenderem, te non solum de vita communi omnium curam, publicæq; rei constitutionem habere, sed etiam de opportunitate publicorum ædificiorum: vt ciuitas per te non solum prouincijs esset aucta: verumetiam vt maiestas Imperij publicorum ædificiorum egregias haberet autoritates: non putaui prætermittendum, quin primo quoque tempore de his rebus ea tibi ederem. Ideo quòd primum parenti tuo de eo fueram notus, & eius virtutis studiosus. Cum autem concilium cœlestium in sedibus immortalitatis eum dedicauisset, & Imperium parentis in tuam potestatem transtulisset, idem studium meum in eius memoria permanens, in te contulit fauorem. Itaque cum Mar. Aurelio, & Pub. Minidio, & Cn. Cornelio, ad apparationem balistarum & scorpionum, reliquorumq; tormentorum refectionem, fui præsto: & cum eis commoda accepi, quæ cum primo mihi tribuisti, recognitionem per sororis commendationem seruasti. Cum ergo eo beneficio essem obligatus, vt ad exitum vitæ non haberem inopiæ timorem, hæc tibi scribere cœpi: quòd animaduerti multa te ædificasse, & nunc ædificare, reliquo quoque tempore, & publicorum, & priuatorum ædificiorum, pro amplitudine rerum gestarum, vt posteris memoriæ traderentur, curam habiturum: conscripsi perscriptiones terminatas, vt eas attendens, & ante facta, & futura qualia sint opera, per te nota posses habere: nanque his voluminibus aperui omnes disciplinæ rationes.*

Quid sit Architectura, & de Architectis instituendis.

CAPVT PRIMVM.

RCHITECTVRA, est scientia pluribus disciplinis, & varijs eruditionibus ornata, cuius iudicio probantur omnia, quæ à cæteris artibus perficiuntur, opera. Ea nascitur ex fabrica, & ratiocinatione. Fabrica, est continuata ac trita vsus meditatio, quæ manibus perficitur è materia cuiuscunq; generis opus est, ad propositum deformationis. Ratiocinatio autem est, quæ res fabricatas solertia ac ratione proportionis demonstrare atque explicare potest. Itaque Architecti, qui sine literis contenderunt, ut manibus essent exercitati, non potuerunt efficere, ut haberent pro laboribus autoritatem. Qui autem ratiocinationibus & literis solis confisi fuerunt, vmbram, non rem persecuti videntur. At qui vtrunque perdidicerunt, (uti omnibus armis ornati) citius cum autoritate quod fuit propositum, sunt assequuti. Cum in omnibus enim rebus, tum maxime etiam in Architectura hæc duo insunt, quod significatur, & quod significat. Significatur proposita res de qua dicitur. Hanc autem significat, demonstratio rationibus doctrinarum explicata. Quare videtur vtraque parte exercitatum esse debere, qui se Architectum profiteatur. Itaque eum & ingeniosum esse oportet, & ad disciplinam docilem (neque enim ingenium sine disciplina, aut disciplina sine ingenio, perfectum artificem potest efficere) & vt literatus sit, peritus graphidos, eruditus Geometria, & optices non ignarus, instructus Arithmetica, historias complures nouerit, Philosophos diligenter audiuerit, Musicam sciuerit, Medicinæ non sit ignarus, responsa Iurisconsultorum nouerit, Astrologiam cœliq; rationes cognitas habeat. Quæ cur ita sint, hæ sunt causæ. Literas Architectum scire oportet, uti commentarijs memoriam firmiorem efficere possit. Deinde graphidos scientiam habere, quo facilius exemplaribus pictis, quam velit operis speciem deformare, valeat. Geometria autem plura præsidia præstat Architecturæ, & primum euthygrammis & circini tradit vsum, è quo maximè, facilius ædificiorum in areis expediuntur descriptiones, normarumq; & librationum & linearum directiones. Item per opticen, in ædificijs, à certis regionibus cœli, lumina recte ducuntur. Per arithmeticen, sumptus ædificiorum consummantur, mensurarum rationes explicantur, difficilesq; symmetriarum quæstiones Geometricis rationibus & methodis inueniuntur. Historias autem plures nouisse oportet, quod multa

multa ornamenta sæpe in operibus Architecti designant, de quibus argumentis, rationem cur fecerint quærentibus reddere debent. Quemadmodum si quis statuas marmoreas mulieres stolatas, & quæ Caryatides dicuntur, pro columnis in opere statuerit, & insuper mutulos & coronas collocauerit, percontantibus ita reddet rationem. Carya ciuitas Peloponnesi, cum Persis hostibus contra Græciam consensit, postea Græci per victoriam gloriose bello liberati, communi consilio Caryatibus bellum indixerunt. Itaque oppido capto, uiris interfectis, ciuitate deleta, matronas eorum in seruitutem abduxerunt. Nec sunt passi stolas, neque ornatus matronales deponere, vti non vno triumpho ducerentur: sed æterno seruitutis exemplo graui contumelia pressæ, pœnas pendere viderentur pro ciuitate. Ideo qui tunc Architecti fuerunt, ædificijs publicis designauerunt earum imagines oneri ferundo collocatas, vt etiam posteris nota pœna peccati Caryatium, memoriæ traderetur. Non minus Lacones, Pausania Cleombroti filio duce, Platæeo prælio, pauca manu infinitum numerum exercitus Persarum cum superauissent, acto cum gloria triumpho, spoliorum & prædæ porticum Persicam ex manubijs laudis, & uirtutis ciuium, indicem victoriæ, posteris pro trophæo constituerunt, ibiq; captiuorum simulacra, barbarico vestis ornatu, superbia meritis contumelijs punita, sustinentia tectum collocauerunt: vti & hostes horrescerent timore eorum fortitudinis affecti, & ciues id exemplum virtutis aspicientes, gloria erecti, ad defendendam libertatem essent parati. Itaque ex eo multi statuas Persicas sustinentes, epistylia & ornamenta eorum collocauerunt, & ita ex eo argumento, varietates egregias auxerunt operibus. Item sunt aliæ eiusdem generis historiæ, quarum noticiam Architectos tenere oportet. Philosophia verò perficit Architectum animo magno, & vti non sit arrogans, sed potius facilis, æquus, & fidelis, sine auaritia, quod est maximum. Nullum enim opus vere sine fide & castitate fieri potest. Ne sit cupidus, neque in muneribus accipiendis habeat animum occupatum, sed cum grauitate suam tueatur dignitatem, bonam famam habendo. Hæc enim Philosophia præscribit. Præterea de rerum natura, quæ Græcè φυσιολογίκε dicitur, philosophia explicat: quam necesse est studiosius nouisse, quod habet multas & varias naturales quæstiones, vt etiam in aquarum ductionibus. In cursibus enim & circuitionibus, & librata planicie, expressionibus, spiritus naturales aliter atque aliter fiunt, quorum offensionibus mederi nemo poterit, nisi qui ex Philosophia principia rerum naturæ nouerit. Item quicunque Ctesibij aut Archimedis libros, & cæterorum qui eiusmodi generis præcepta conscripserunt, leget, cum ijs sentire non poterit, nisi his rebus à Philosophis fuerit institutus. Musicen autem sciat oportet, vti canonicam rationem, & Mathematicam notam habeat: præterea balistarum, catapultarum, scorpionum

temperaturas posit rectè facere. In capitulis enim dextra ac sinistra, sunt foramina homotonorum, per quæ tenduntur ergatis aut suculis & vectibus è neruo torti funes, qui non præcluduntur nec præligantur, nisi sonitus ad artificis aures certos & æquales fecerint. Brachia enim quæ in eas tentiones includuntur, cum extenduntur, æqualiter & pariter utraq; plagam emittere debent. Quod si non homotona fuerint, impedient directam telorum missionem. Item theatris vasa ærea, quæ in cellis sub gradibus Mathematica ratione collocantur, & sonituum discrimina, quæ Græci ἠχεῖα vocant, ad symphonias musicas siue concentus, componuntur, diuisa in circinatione diatessaron & diapente & diapason, vti vox scenici sonitus conueniens in dispositionibus, tactu cum offenderit, aucta cum incremento, clarior & suauior ad spectatorum perueniat aures. Hydraulicas quoque machinas, & cætera quæ sunt similia his organis, sine musicis rationibus efficere nemo poterit. Disciplinam verò medicinæ nouisse oportet, propter inclinationes cœli, quæ Græci κλίματα dicunt, & aëres locorum, qui sunt salubres aut pestilentes, aquarumq; vsus. Sine his enim rationibus nulla salubris habitatio fieri potest. Iura quoque nota habeat oportet ea, quæ necessaria sunt ædificijs communibus parietum, ad ambitum stillicidiorum & cloacarum & luminum. Item aquarum ductiones, & cætera quæ eiusmodi sunt, nota oportet sint Architectis, vti ante caueant, quàm instituant ædificia: ne controuersiæ, factis operibus, patribusfamiliarum relinquantur, & vt legibus scribendis prudentia caueri possit & locatori & conductori. Nanque si lex perite fuerit scripta, erit vt sine captione vterque ab vtroq; liberetur. Ex Astrologia autem cognoscitur Oriens, Occidens, Meridies, Septẽtrio, & cœli ratio, æquinoctium, solstitium, astrorum cursus: quorum notitiam si quis non habuerit, horologiorum rationem omnino scire non poterit. Cum ergo tanta hæc disciplina sit condecorata, & abundans eruditionibus varijs ac pluribus, non puto posse iuste repente se profiteri Architectos, nisi qui ab ætate puerili his gradibus disciplinarum scandendo, scientia plurium literarum & artium nutriti, peruenerint ad summum templum Architecturæ. At fortasse mirum videbitur imperitis hominibus, posse naturam tantum numerum doctrinarum perdiscere, & memoria continere. Cum autem animaduerterint, omnes disciplinas inter se coniunctionem rerum & communicationem habere, fieri posse faciliter credetur. Encyclios enim disciplina, vti corpus vnum ex his membris, est composita. Itaque qui à teneris ætatibus eruditionibus varijs instruuntur, omnibus literis, agnoscunt easdem notas, communicationemq; omnium disciplinarum, & ea re facilius omnia cognoscunt. Ideoq; de veteribus Architectis, Pythius, qui Prienæ ædem Mineruæ nobiliter est Architectatus, ait in suis commentarijs, Architectum omnibus artibus & doctrinis plus oportere posse facere,

facere, quàm qui singulas res suis industrijs & exercitationibus ad summam claritatem perduxerunt. Id autem re non expeditur. Non enim debet nec potest esse Architectus Grammaticus, vti fuit Aristarchus, sed non agrammatos: nec Musicus, vt Aristoxenus, sed non amusos: nec pictor vt Apelles, sed graphidos non imperitus: nec plastes quemadmodum Myron seu Polycletus, sed rationis plasticæ non ignarus: nec denuo medicus vt Hippocrates, sed non aniatrologetos: nec in cæteris doctrinis singulariter excellens, sed in his non imperitus. Non enim in tantis rerum varietatibus, elegantias singulares quisquam consequi potest, quod earum ratiocinationes cognoscere & percipere, vix cadit in potestatem. Nec tamen non tantum Architecti non possunt in omnibus rebus habere summum effectum, sed etiam ipsi, qui priuatim proprietates tenent artium, non efficiunt, vt habeant omnes summum laudis principatum. Ergo si in singulis doctrinis singuli artifices, neque omnes, sed pauci, æuo perpetuo nobilitatem vix sunt consecuti: quemadmodum potest Architectus, qui pluribus artibus debet esse peritus, non idipsum mirum & magnum facere, ne quid ex his indigeat: sed etiam vt omnes artifices superet, qui singulis doctrinis assiduitatem cum industria summa præstiterunt? Igitur in hac re Pythius errasse videtur, quòd non animaduerterit ex duabus rebus singulas artes esse compositas, ex opere, & eius ratiocinatione. Ex his autem vnum proprium esse eorum, qui singulis rebus sunt exercitati, id est operis effectus: alterum commune cum omnibus doctis, id est ratiocinatio: vti Medicis & Musicis & de venarum rithmo, & de pedum motu. At si vulnus mederi, aut ægrum eripere de periculo oportuerit, non accedet Musicus, sed id opus proprium erit Medici. Item in organo, non Medicus, sed Musicus modulabitur, vt aures suam cantionibus recipiant iucunditatem. Similiter, cum Astrologis & Musicis est disputatio communis de sympathia stellarum & symphoniarum, in quadratis & trigonis, diatessaron & diapente, cum Geometris de visu, qui Græcè λόγος ὀπτικὸς appellatur, cæterisq; omnibus doctrinis, multæ res, vel omnes communes sunt duntaxat ad disputandum. Operum verò ingressus, qui manu ac tractationibus ad elegantiam perducuntur, ipsorum sunt, qui proprie vna arte ad faciendum sunt instituti. Ergo satis abunde is videtur fecisse, qui ex singulis doctrinis partes & rationes earum mediocriter habet notas, easq; quæ necessariæ sunt ad Architecturam, vti si quid de his rebus & artibus iudicare & probare opus fuerit, ne destituatur, vel deficiat. Quibus verò natura tantum tribuit solertiæ, acuminis, memoriæ, vt possint Geometriam, Astrologiam, Musicen, cæterasq; disciplinas penitus habere notas, prætereunt officia Architectorum, & efficiuntur Mathematici. Itaque faciliter contra eas disciplinas disputare possunt, quod pluribus telis disciplinarum sunt armati. Hi autem inueniuntur raro, vt

aliquando fuerunt Ariſtarchus Samius, Philolaus & Architas Tarentini, Apollonius Pergeus, Eratoſthenes Cyreneus, Archimedes & Scopinas ab Syracuſis, qui multas res organicas & gnomonicas, numero naturalibuſq; rationibus inuentas atque explicatas, poſteris reliquerunt. Cum ergo talia ingenia à naturali ſolertia, non paſsim cunctis gentibus, ſed paucis viris habere concedatur: officium verò Architecti omnibus eruditionibus debeat eſſe exercitatum, & ratio propter amplitudinem rei permittat, non iuxta neceſsitatem ſummas, ſed etiam mediocres ſcientias habere diſciplinarum, peto Cæſar, & à te, & ab his qui mea volumina ſunt lecturi, vt ſi quid parum ad artis Grammaticæ regulam fuerit explicatum, ignoſcatur. Nanque non vti ſummus Philoſophus, nec Rhetor diſertus, nec Grammaticus ſummis rationibus artis exercitatus, ſed vt Architectus, his literis imbutus, hæc niſus ſum ſcribere. De artis verò poteſtate, quæq; inſunt in ea ratiocinationes, polliceor (vti ſpero) his voluminibus non modo ædificantibus, ſed etiam omnibus ſapientibus, cum maxima autoritate, me ſine dubio præſtaturum.

GVLIELMI PHILANDRI, CASTILIONII, GALLI, CIVIS ROMANI in decem M. Vitruuij Pollionis de Architectura libros annotationum liber primus.

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

GRaphidos ſcientiam habere.] *Graphis linearis eſt deformatio, ſiue deſignatio. Non deſunt tamen, qui eam quæ ad Architectum pertinet γραμμικὴν, quaſi lineationem dicas, vocent: γραφικὴν verò, & ad ſcriptorem, & ad pictorem, ſculptorémue referant, cum ad illum, deſcriptionem, cum ad hos, deſignationem transferentes. Et γράφειν quidem ad vtroſque pertinere Aegyptiorum ratio docet, quos erat neceſſarium pingere aut ſcalpere, quod ſignificare, vel monimentis mandare vellent. Quod genus pleraque Romæ viſuntur, ſed in confractis potiſsimum obeliſcis, quorum inſignes duos vidimus, vnum ad portam Collatinam, quæ vulgò Pinciana nominatur, in hortorum Saluſtij parte, vbi hodie eſt Guidonis Pallelli vinetũ: alterum in campo Martio in cella vinaria ex aduerſo domus Chriſtophori Nardini, quem*

pro

pro gnomone fuisse scribit Plinius lib. XXXVI. *cap.* X. *Eum enim, qui est in Circo maximo, quòd esset terra multa obrutus, videre non potuimus. Sed & extra urbem via Appia, haud procul à sepulcro Cæciliæ Metellæ Vxoris Crassi (quod nunc à scalptis bubulis capitibus caput bouis nuncupatur) in hippodromo, qui ab Antonino Bassiano extructus fuisse creditur, sunt obelisci partes cum notis Aegyptijs. Nam Vergilius lectionem etiam ad picturam refert Aeneid. lib.* VI. *his verbis:*

—Quin protinus omnia
Perlegerent oculis.

Euthygrammi & circini tradit usum. *Per euthygrammum intelligo regulam, quasi directi lineam dicas. Ad regulam enim expenduntur, rectæ sint lineæ an obliquæ, vt ad circinum circulus, quæque aliquam eius partem referunt. Præclaræ eruditionis eximijq; iudicij homo Franciscus Priscianensis monuit fieri potuisse, vt pro circini fuerit scriptū cyclicis, vt legatur ad hunc modum, euthygrāmis & cyclicis tradit vsum, id est rectæ circularisq; lineæ. Id verò existimauit, quòd in cæteris disciplinis, quæ à Vitruuio percensentur numerando, quibus ornatum vult Architectum, aduertit non eò veniisse, vt maximè necessaria, atque adeò vulgaria complecteretur. Non debui amici & docti viri coniecturam negligere. Sed vt veteri possessori fundum vendicem, quod ignoraueram, Marcellus Ceruinus Cardinalis (quo non habet Italia aut prudentiorem, aut literarum amantiorem) eius ei sententiæ fuerat autor. Audiui de eo, quod obscurius dixerat Priscianensis, Græcos scriptores, quos legerat, geometriæ fecisse veluti particulas* ἀθυγραμμὰ *& κυκλικὰ, ad illamq; referre figuras, quæ rectis lineis constarent, triangulum, quadratum, rhombum, & eiuscemodi: ad hanc verò, quæ lineis obliquis perficerentur, vti sunt circulus, conus, cylindrus, & similes, facilem fuisse euthygrammis in euthygrammi, & cyclicis in circini mutationem. Facit viri autoritas, vt multum animaduersioni tribuam: nescio tamen, quomodo nostra illa nobis magis placent, fortasse quia nostra. Vocem verò turbigrammi, quæ in antiquis aliquot exemplaribus inuenitur, ceu spuriam atque degenerem, quæ ue in alienam familiam irrepserit, omnino legitimarum numero eximimus & reijcimus. Verum esto initium acceptæ non paruæ cladis. Lineis autem omnem graphidos scientiam perfici existimamus, ijsq; ex Heronis sententia, rectis aut non rectis. Rectarum vna est ratio, nam ex æquo intra sua concluduntur puncta. Non rectarum (vt inquit ille) aliæ sunt circulares, aliæ obliquæ, aliæ inflexæ. Mathematicus Apollonius diuisit simplicius, in rectas, circulares, & obliquas. Vt Parmenides dixerit figuram omnem esse aut rectam, aut circumcurrentem, aut mixtam. Geminus lineas in planas & solidas partitus est.*

Et libration um. *Id est libramenti, quod perficitur libella instrumenti genere, quo ad regulam vniuersa, quæ in plano iacent, coæquantur. De qua re plura libri* VII. *cap.* III. *dicam.*

Per opticen rectè ducuntur è quauis regione lumina. *Optice perspectiua transfertur, de qua Aulus Gellius noctium Atticarum lib.* XVI. *cap.* XIIII. *Huc verò referri potest locus lib.* VI. *cap.* IX. *in quo docet, quo pacto communium parietum altitudini, aut angustiæ loci, immittendo lumine occurratur. Quod si cui credibile erit spectasse Vitruuium ad dispositionem, vt noxius aër vitetur, aut vt ad cœli regionem directiones fiant, ut vsui & salubritati ædificia idonea*

nea esse possint, quod tradit libri VI. *cap.* VII. *id verò sciat physicorum atque astrologorum placitis scitis'ue præscribi.*

Difficilésque symmetriarum quæstiones geometricis rationibus & methodis inueniuntur.] *Sunt (inquit) quædam symmetriæ, quæ nisi per arithmeticen facilè probari non possint. Nam plurima quæ de magnitudinibus per geometricam rationem traduntur, arithmeticis supputationibus apertius explicantur, aut certè multo facilius. Sicut sunt, quæ nullis numeris efficere possis, sed grammicis rationibus, vt in quadrati parium laterum duplicatione fieri scribit libro nono.*

Quæ caryatides dicuntur.] *Caryatidum, id est statuarum muliebrium in columnis, meminit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* V. *Sidonius prima inflexione protulit, Magis, ait, rotundatis fulta caryatidis, quam columnis inuidiosa mobilibus.*

Delignauerunt earum imagines oneri ferundo collocatas.] *Istiusmodi statuam fœmineam vidimus Romæ in macello (quod vocant) coruorum, in qua vrbis parte fuit Coruinorum domus. Sed hoc loco nescio rideam magis, an desiderem in eis iudicium, qui ex quibuscunque fœmineis statuis, quas tulisse onus cognouerint, existimant Vitruuianarum, id est Græcarum caryatidum figuram posse conijci. Quasi verò vna & simplex fuerit muliebrium in columnis statuarum ratio, ac non potius ad Græcorum imitationem, licuerit Romanis, & cæteris gentibus repræsentare earum rerum imagines, quas vellent posteris memoriæ tradi. Certè ei, quam vidisse retulimus, capitulum erat Doricum, vt capite tantummodo sustineret. Athenæus autem libro Dipnosophiston sexto, ex Lynceo Samio refert Eucratem Coridon bibentem apud quendam, cuius domus esset marcida, dixisse, ibi cœnantem oportere sinistram manum supponere instar Caryatidum. Ceu caryatides sinistra manu sustinere tectum, siue epistylium fingerentur, dextra verò aliud quippiam referre. Eius verba sunt hæc.* Εὐκράτης ὁ Κόρυδος πίνων παράτινι σαπρὰς ἔσης τὰς οἰκίας, ἐγλαῦθα φησὶ δεῖπνεῖν δεῖ ὑποστήσαντα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὥσπερ τὰς καρυάτιδας. *Sed de Caryatidibus & illud non prætermittendum, Lutatium (qui ab alijs Lactantius vocatur) in Statij librum quartum Thebaidos scribere à nuce dictas, quòd ibi Virginum chorus metu ruinæ conscendisset nucis arborem, cum Athenæus, Pausanias, & cæteri à Carya Laconiæ dictas velint.*

Pausania Eleombronti filio duce.] *Thucydides Cleombroti dicit filium. Suidas matrem addit Anchithean. Quidam codices hic, pro Eleombronti habent Agæsipolidos, nescio quem autorem secuti. Lege Pausaniam in Atticis.*

Porticum Persicam.] *De ea porticu legito Pausaniam in Laconicis, vbi de ijs tradit, quæ Spartæ in foro spectatu digna visebantur. Sed & idem in Atticis prodit Athenis esse æneum tripodem, quem è phrygio marmore Persæ sustineant. Is vero fuit Hadriani, Antoninúe temporibus.*

Captiuorum simulacra barbarico uestis ornatu.] *Visebantur senes duo captiui istiusmodi Romæ in ædibus Columnensium ad radices Quirinalis, quos Paulus Pont. Max. transtulit, ornamento pulcherrimæ domui Farnesiorum futuros. Sunt & Tyburti iuuenes duo alti circa pedes duodecim, quos aliquando antepagmentorum fuisse loco, sunt qui existiment, ornatu capitis Ægyptio, hoc est, quo insigniuntur eæ, quas magno errore marmoreas sphinges Romæ plerique omnes*

(etiam

(etiam si autore id Aeliano vno atque altero operis de animalibus loco facere possint) vocant, facie scilicet virginea, cætera leones. Ego verò credidi eiusmodi simulacris Nilum significari, quòd eum tradat Plinius libri quinti capite nono, abundantissimè crescere leonem Sole transeunte, & residere in Virgine. Artifices, quòd esset venustior species Virginis quàm leonis, anteriore parte virginem, posteriore leonem repræsentarunt. Sed ad rem redeamus. Videas & Romæ Satyros duos etiam nunc oneri ferundo collocatos in ædibus Bartholomæi à Valle. Ita Romani, quod Lacones in Persarum ignominiam fecerant, imitati variarum rerum imagines in columnas transtulerunt.

Canonicam rationem & mathematicam.] Mentionem facit lib. v. cap. III. Sunt & quædam, quæ huc pertinent apud Gellium Atticarum noctium lib. XVI. cap. XVIII. Sed magis quadrant, quæ scribit Boëthius Musices lib. I. cap. II. & lib. VI. cap. I. & II.

Balistarum, catapultarum, scorpionum temperaturas.] De his fusissime traditur libri X. cap. XV. & sequentibus tribus. Sed semel monitum velim me secutum esse in citando Vitruuio, distributionem capitum ex codice Florentiæ impresso, non tam quòd probarim (nam multis in locis ineptissima est, & Vitruuius perpetua oratione scripsit) quàm vt quærentium & legentium, quibus eiusmodi sectiones solent perplacere, consulerem labori. Qua etiam de causa existimo Plinium, & aliquot alios à recentioribus esse in capita concisos, vti Liuium in decadas: quam nos eo nomine secuti sumus partitionem.

Per quæ tenduntur suculis & uectibus.] In aliquibus codicibus ante vocabulum suculis adduntur duæ hæ dictiones, ergatis aut. Neque abs re, nam lib. X. cap. XVI. Balistarum aliquas suculis, nonnullas polyspastis, alias ergatis, quasdam etiam tympanis torqueri scribit. Sed de ergatis, suculis, & vectibus alio loco dicemus.

Quæ si non homotona fuerint.] Id est, non æqualiter tensa, vt manibus tacti funes æqualem in vtroque sonitus non habeant responsum. Quod ex cap. XVIII. lib. X. didicimus. Nam cap. eius lib. X V. anatona dicit, si capitula altiora facta fuerint quàm latitudo, sicut catatona, si minus alta.

In theatris uasa ærea.] Cap. V. lib. V. vasorum rationem ad augendam in theatris vocem ex musicorum concentuum partitionibus sumptam tradit diligentissime. Aliqui codices hîc habent echetica, id est ἠχεῖνα sonora, sed cum memorato capite fieri ærea vasa scribat, nihil muto.

Hydraulicas quoque machinas.] Hydraulicæ machinæ partim fiunt ad aquarum expressiones, partim ad excitandas in musicis organis harmonias, imitandos auium cantus, mouenda sigilla, ad horologiorum versationem, & si quid eiusmodi. De quibus libri noni capite nono, & multis libri decimi capitibus, maxime decimoquarto.

Inclinationes cœli, quæ Græci climata.] Clima appellant plagam duobus interiectam parallelis, à verbo κλίνω, hoc est inclino, quod certo spatio inclinetur ad polum, siue declinet ab æquatore. Quamobrem non inepte à Vitruuio inclinationes, & à Iouiano Pontano cliui vocantur libro de rebus cœlestibus primo.

Stillicidiorum, & cloacarum, & luminum.] Quis non videt fore

controuersias locatori, si architectus nesciat, quantum liceat in vicini re, ius ne sit cloacæ immittendæ, an aperto pariete communi liceat immittere fenestras, liceat ne vicinorum luminibus officere, parietem communem liceat alterutri demoliri, & reficere. Atqui ista omnia sunt ex iuris scientia petenda, vt mirum videri non debeat, quòd Vitruuius disciplinis omnibus tinctum velit Architectum. Cæterum de seruitutum omni genere consulendus liber Pandectarum octauus.

Locatori & conductori.] *Qui dat ædificandam domum, is dicitur locator. qui recipit, conductor vocatur, qui idem redemptor ab Alpheno & Iabolene iurisconsultis dicitur, Pandectarum libro* XIX. *locati & conducti. Architecti autem est, ædificium instituere, & arbitrari, sicut officinatoris extruere. Vitruuius ad finem libri sexti, Cùm magnificenter opus perfectum aspicietur, ab omni potestate impensæ laudabuntur: cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio, cum verò venustè proportionibus, & symmetrys habuerit autoritatem, tunc fuerit gloria Architecti.*

Ad summum templum Architecturæ.] *Templum pro culmine dixit, quoniam templa in tectis supra canterios ponuntur, vt ex lib.* IIII. *cap.* II. *cognoscimus. Sextus Pompeius obscurius significauit. Templum, inquit, tignum, quod in ædificio transuersum ponitur.*

Pythius qui Prienæ ædem Mineruæ nobiliter est Architectatus.] *Fuit mihi valde suspectus locus hic: putabam eum esse, qui Phileos diceretur in proœmio libri septimi, qui de fano Mineruæ, quod est Prienæ Ionicum, scripsisset, atque ita pendebam animi, hicne Phileos, an ibi Pythius emendandum esset. Accedebat, quod memorato proœmio Phiteum quendam de Mausoleo conscripsisse tradat: & videbam facilem fuisse alterius in alterum mutationem. Ad hæc Argelium ibi referri, qui de Æsculapij templo, quod ipse sua manu fecisse diceretur, volumen ædidisset. Dum meliori codice careo, & in hanc an illam partem inclinem, non satis scio, nihil affirmo: sed in medium posuisse nihil offecit. Pythei certè Architecti meminit lib.* III. *cap.* III.

Rationis plasticæ non ignarus.] *Cœnationum enim lacunaria, & camerarum imum cœlum aliquando paulo ornatius coronario opere, siue prominenti, siue retunso & castigato, siue introrsus impresso (tot enim sunt cælaturarum, id est non purarum coronarum genera) erit distinguendum cælandúmue. Sigilla etiam imagunculæq; erunt in fastigiorum acroterijs collocanda, aut relictis in parietibus ædiculis hemicycli schematis minore curuatura formatis, siue scaphæ nauigioli lineamento, vnde & scaphas, si rectè interpretor, licebit vocare. Italia nichios appellat, credo quòd imbricatis conchis soleat earum pars superior ornari. Conchas enim Ethrures nichios nominant. Ista fient non nisi plastices beneficio, cuius fuit fingere ex argilla similitudines, è gypso reddere hominum imaginem, rubrica item & creta, vt ex capite* XII. *lib.* XXXV. *Plinij didicimus. Nostræ ætatis artifices quòd huiusmodi in antiquorum ruinis reperiunt, stucchum appellant, illosq; imitati marmoreas nonnulli assulas pilis ferreis contusas cribris excernunt, subtilissimaq; scobe, admixta purissima calce, in lacu macerata vtuntur, effinguntq; quodlibet. Longè politius fuerit illustriusq;, si pro marmore, silice fluuiatili candido & pellucido (cuiusmodi Venetæ Muranæ officinæ è Ticino fluuio comportato, quanquam & ex*

alijs

alijs peti poteſt, vitrum cryſtallinum perficiunt) vt vna pars ad duas calcis reſpondeat, vtaris. Eum tamen ſi ſubtiliſſime piſtum marmoreæ illi ſcobi admiſcueris, non parum ſplendoris & nitoris acceſſiſſe experieris.

Non aniatrologicus.] *Aliàs aniatrologetus ſcribitur. Vtrunque verò dictum pro vſquequaque medicinæ experti.*

De uenarum rythmo.] *Qui ſpectatur pulſuum ſublationis & depreſſionis celeritate, remiſſione, æqualitate, inæqualitate. Rythmus autore Paulo Aegineta libri ſecundi capite vndecimo, aut eſt eurythmus, id eſt boni rythmi, aut arrythmus, id eſt inconcinni rythmi. Arrythmus autem triplici reperitur differentia, eſt enim aut pararythmus, non admodum à bono abhorrens, aut heterorythmus, longius à bono abſcedens, aut ecrythmus, qui omnem concinnitatem corrumpit.*

In quadratis & trigonis diateſſaron & diapente.] *Cum figuris tribus vtantur aſtrologi, trigono, tetragono, & hexagono, ſintq; apud muſicos diaſtemata, id eſt interualla ſimplicia ſymphoniarum maxima, diateſſaron proportionis ſeſquitertiæ, diapente ſeſquialteræ, diapaſon duplæ, has proportiones in figurarum illarum angulis, ſignis, & gradibus reperiri, autor eſt antiquus Græcus idemq; innominatus Ptolemæi interpres libro primo* ἀποτελεσμάτων, *quod quadripartitum vocant. Trigonus itaque conſtat angulo vno recto & triente. Tetragonus vno recto ſolum, hexagonus vnius recti* ἡμίσεως, *id eſt beſſali angulo. Angulus trigoni ad angulum tetragoni ſeſquitertiæ eſt proportionis, cum eum ſuperet triente, & fit diateſſaron, angulus tetragoni ad beſſalem hexagoni, ſeſquialteræ, continet enim ipſum & ſemiſſem, & fit diapente, trigoni angulus ad hexagoni angulum duplæ eſt proportionis, habet enim vnum & trientem, id eſt trientes quatuor, ſiue beſſes duos. hic verò beſſalis eſt, id eſt duorum trientum, fit igitur diapaſon. In ſignis eadem ratio. Trigonus quatuor habet ſigna, tetragonus tria, hexagonus duo.* IIII. *ad* III. *proportio eſt ſeſquitertia,* III. *ad* II. *ſeſquialtera,* IIII. *ad* II. *dupla. Supereſt vt eum conſenſum in gradibus eſſe oſtendamus. Trigonus gradus habet* CXX. *Tetragonus* XC. *Hexagonus* LX. CXX. *ad* XC. *eſt proportio ſeſquitertia,* XC. *ad* LX. *ſeſquialtera,* CXX. *ad* LX. *dupla. En ſympathia concentuum & figurarum ex multis verbis & difficillimis illius interpretis. cuius mihi copiam fecit Illuſtriſs. Ruthenorum Epiſcopus Georgius Armagnacius tuus Franciſce Rex maxime & Chriſtianiſſime Legatus ad ſummum Pontificem Paulum* III. *Mecœnas meus. Sed & planetarum aſpectus proportionibus harmonicis perfici in hunc modum oſtendit Ioannes Froſchius cap.* VII. *muſicæ. Reſpectus Sextilis fit ſecundo ſigno, quæ diſtantia ad reliquam Zodiaci partem eſt quintupla, ad ipſum verò totum ſextupla, ſed reliqua illa pars in ſeſquiquinta eſt proportione. Aſpectus quartus tertio fit ſigno, quæ diſtantia ad reliquam Zodiaci partem eſt tripla, ad ipſum totum Zodiacum quadrupla, ſed illa reliqua pars ſeſquitertia. Trinus aſpectus quarto fit ſigno, diſtantia ad totum ſigniferum circulum eſt tripla, ad reliquam partem ſeſquialtera.*

Ex quibus rebus Architectura conſtet.

CAPVT II.

ARCHITECTVRA autem conſtat ex ordinatione, quæ Græcè τάξις dicitur, & ex diſpoſitione, hanc autem Græci διάθεσιν vocant, eurythmia, & ſymmetria, & decore, & diſtributione, quæ Græcè οἰκονομία dicitur. Ordinatio, eſt modica membrorum operis commoditas, ſeparatim, vniuerſæq; proportionis, ad ſymmetriam comparatio. Hæc componitur ex quantitate, quæ Græcè ποσότης dicitur. Quantitas autem eſt modulorum ex ipſius operis ſumptione, ſinguliſq; membrorum partibus vniuerſi operis conueniens effectus. Diſpoſitio autem eſt rerum apta collocatio, elegansq; in compoſitionibus effectus operis cum qualitate. Species diſpoſitionis, quæ Græcè dicuntur ἰδέαι, hæ ſunt, Ichnographia, Orthographia, & Scenographia. Ichnographia eſt circini regulæq; modice continens vſus, ex qua capiuntur formarum in ſolis arearum deſcriptiones. Orthographia autem eſt erecta frontis imago, modiceq; picta rationibus operis futuri figura. Item Scenographia eſt, frontis & laterum abſcedentium adumbratio, ad circiniq; centrum omnium linearum reſponſus. Hæ naſcuntur ex cogitatione, & inuentione. Cogitatio eſt cura ſtudij plena, & induſtriæ vigilantiæq; effectus propoſiti cum voluptate. Inuentio autem eſt quæſtionum obſcurarum explicatio, ratioq, nouæ rei vigore mobili reperta. Hæ ſunt terminationes diſpoſitionum. Eurythmia eſt venuſta ſpecies, commodusq; in compoſitionibus membrorum aſpectus. Hæc efficitur cum membra operis conuenientia ſunt: altitudinis ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, & ad ſummam omnia reſpondeant ſuæ ſymmetriæ. Item ſymmetria eſt ex ipſius operis membris conueniens conſenſus, ex partibusq; ſeparatis, ad vniuerſæ figuræ ſpeciem, ratæ partis reſponſus: vt in hominis corpore è cubito, pede, palmo, digito, cæterisq; partibus ſymmetros eſt, ſic eſt in operum perfectionibus. Et primum in ædibus ſacris, vt è columnarum craſſitudinibus, aut è triglypho, aut etiam embatere baliſtæ foramine, quòd Græci περίτρητον vocitant, nauibus interſcalmio, quòd διπήχαλον dicitur, item cæterorum operum, è membris inuenitur ſymmetriarum ratiocinatio. Decor autem eſt emendatus operis aſpectus, probatis rebus compoſiti cum autoritate. Is perficitur ſtatione, qui Græcè θεματισμὸς dicitur, ſeu conſuetudine, aut natura. Statione, cum Ioui, fulguri, & cœlo, & Soli, & lunæ, ædificia ſub diuo, hypæthraq; conſtituuntur. Horum enim Deorum & ſpecies & effectus, in aperto mundo atque lucenti, præſentes videmus. Mineruæ, & Marti, & Herculi, ædes Doricæ fient: his enim Dijs propter virtutem, ſine delicijs ædificia conſtitui decet. Veneri, Floræ, Proſerpinæ, fontium Nymphis, Corinthio genere conſtitutæ, aptas videbuntur habere proprietates, quòd his Dijs propter teneritatem, graciliora & florida, folijsq; & volutis ornata

opera

opera facta,augere videbuntur iustum decorem. Iunoni,Dianæ,Libero patri, cæterisq; Dijs qui eadem sunt similitudine, si ædes Ionicæ construerentur, habita erit ratio mediocritatis, quod & ab seuero more Doricorum, & à teneritate Corinthiorum, temperabitur earum institutio proprietatis. Ad consuetudinem autem decor sic exprimitur, cum ædificijs interioribus magnificis, item vestibula conuenientia & elegantia erunt facta. Si enim interiora perfectus habuerint elegantes,aditus autem humiles & inhonestos, non erunt cum decore. Item si Doricis epistylijs in coronis denticuli sculpentur, aut in puluinatis capitulis, & columnis Ionicis epistylijs exprimentur triglyphi, translatis ex alia ratione proprietatibus in aliud genus operis, offendetur aspectus, alijs ante ordinis consuetudinibus institutis. Naturalis autem decor sic erit. Si primum omnibus templis saluberrimę regiones,aquarumq; fontes in his locis idonei eligentur, in quibus fana constituantur: deinde maximè Esculapio, Saluti,& eorum Deorum, quorum plurimi medicinis ægri curari videntur. Cum enim ex pestilenti in salubrem locum corpora ægra translata fuerint, & è fontibus salubribus aquarum vsus subministrabuntur, celerius conualescent. Ita efficietur vti ex natura loci maiores, auctasq; cum dignitate diuinitas excipiat opiniones. Item naturæ decor erit,si cubiculis & Bibliothecis, ab oriente lumina capientur: balneis & hybernaculis, ab occidente hyberno: pinacothecis, & quibus certis luminibus opus est paribus,à septentrione, quòd ea cœli regio neque exclaratur, neq; obscuratur solis cursu, sed est certa & immutabilis die perpetuo. Distributio autem est copiarum lociq; commoda dispensatio, parcaq; in operibus sumptus cum ratione temperatio. Hæc ita obseruabitur,si primum Architectus ea non quæret,quæ non poterunt inueniri, aut parari, nisi magno. Nanq; non omnibus locis arenæ fossiciæ,nec cementorum,nec abietis,nec sappinorum, nec marmoris copia est: sed aliud alio loco nascitur, quorum comparationes difficiles sunt & sumptuosæ. Vtendum autem est,vbi non est arena fossicia,fluuiatica, aut marina lota. Inopiæ quoque abietis aut sappinorum vitabuntur,vtendo cupresso,populo,vlmo, pinu. Reliqua quoque his similia erunt explicanda. Alter gradus erit distributionis, cum ad vsum patrumfamiliarum, ad pecuniæ copiam, aut ad elegantiæ dignitatem,ædificia aliter disponentur. Nanq; aliter vrbanas domos oportere constitui videtur,aliter quibus ex possessionibus rusticis influunt fructus,non idem fœneratoribus: aliter beatis & delicatis:potentibus verò, quorum cogitationibus Respub. gubernatur, ad vsum collocabuntur: & omnino faciendæ sunt aptæ omnibus personis ædificiorum distributiones.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Ichnographia.] *Vestigium operis,quam platam formam,quasi planam formam*

mam dicas, mei Galli, Itali Græcæ alludentes voci plantam nominant, ἴχνος enim vestigium est.

Orthographia autem est erecta frontis imago.] *Siue ea sit operis frons exterior, siue interior. Nam non antè, quale futurum sit opus, intellexeris, quàm singularum partium speciem deformaueris, vt videatur interna etiam operis descriptio.*

Sciographia.] *Quod de Orthographia dictum est, id etiam velim de Sciographia dictum, siue Scenographiam appellemus, vt Hermolaus scribendum putat, quod (vt inquit) sit vniuersi recti, quod Græci scenam vocant, deformatio, non frontis, vt Orthographia, non areæ vt Ichnographia. Sæpe verò dubitatum est, num & Architectus ligno formam futuri operis (modellum appellant) strueret. Et nos fecisse existimamus, ita enim futura deprehenduntur errata, & minimo impendio, nulloq; incommodo priusquam fiant, castigantur. Sic sculptor cera protypum, sic plastes creta proplasmata fingit. Inde Archesilai proplasmata (sic enim in melioribus codicibus legitur, non proplasticen, quæ ipsa est ars fingendi typos, atque formas) pluris venire solita ab artificibus ipsis, quàm aliorum opera tradit Plinius libri* XXXV. *cap.* XII. *Ibidemq; refert Pasitelen, qui plasticen matrem statuariæ, scalpturæq;, & cælaturæ esse dixerit, cum esset in eis omnibus summus, nihil fecisse antequam finxisset. Quin & Vitruuius ad finem libri decimi exemplar heleopoleos machinæ, pro modello (vt vocant) nominauit. In qua significatione dixit in proœmio libri secundi non semel formam, & formare pro facere modellum. Athon, inquit, montem formaui in statuæ virilis figuram.*

Symmetros est.] *Repete responsus, aut scribendum symmetria.*

Aut embate in balista foramine, quod Græci ὠθίσμου uocitant.] *Scribunt quidam embatere, quasi ingreßorem dicas, quòd embaten libro quarto vertat modulum sed nec prior illa nostra lectio displicet, si inducta vocula aut, ita distinguamus. Et primum in ædibus sacris, vt è columnarum crassitudinibus, aut è triglypho embate, vt interpretetur triglyphum embaten, id est modulum, ex quo scilicet in genere Dorico partes omnes metiendæ, vt in alijs generibus è columnarum crassitudinibus, deinde sequatur, in balista foramine, quod Græci πεσσόμου vocitant. De eo foramine scribit lib.* X. *cap.* XVII.

Hypæthráque constituuntur.] *Id est subdialia, siue subdiualia, ἄιθρον enim aërem significat. Cæterum quomodo construi debeant hypæthræ ædes, lege lib.* III. *cap.* I. *Fieri verò & hypæthria ante templorum vestibula consueuisse, vel vnus Zenodotus in paræmijs autor esse poterit. Sed de hoc alibi.*

Aedes Doricæ.] *Sacræ ædes hoc loco triplici tantum differentia considerantur, Dorico genere, Ionico, & Corinthio. Nam de Tuscanicis lib.* IIII. *cap.* VII. *tradet. Doricarum est neglectior & incultior structura, vnde & seuerior. Corinthiæ quòd plura habent ornamenta, delicatiores sunt. Mediæ sunt Ionicæ inter harum teneritatem, & illarum seueritatem. Subit hoc loco deplorare calamitatem humanam, & iniuriam temporum, Adeo nihil hîc esse æternum, imò ne vix quidem sæculare. Tot periisse templa, è quibus & structuræ ratio disceretur, & stationis? Quid enim commemorabo Apollinis Capitolini, Palatini, Vaticani, Circi flaminij, Tortoris, templa? Quid Æsculapij, Annonæ Augusti, Adonidis? Quid Bonæ deæ,*

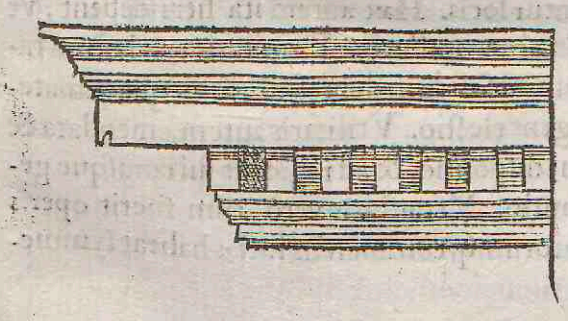
Bonæ

Bonæ deæ ſubſaxanæ, Bacchi, Boni euentus? Quid Cybelles, Carmentæ, Caſtoris, Concordiæ, Corniſcarum, Clementiæ Cæſaris? Quid Dianæ in Cœlio, Auentinæ, Suburbanæ? Quid Fauni, Fidij, Fortis Fortunæ, Tarpeiæ, Reducis, Mammoſæ, Plebeiæ, Virilis, Fœcunditatis Poppeæ? Quid Honoris, Herculis, Victoris, Defenſoris, Muſarum, In ara maxima, extra Capenam, Hadriani? Quid Iouis, Iouis ſtatoris, Feretrij, Capitolini, Vltoris, Fagutalis, Inuicti, Prædatoris, In inſula, Propugnatoris, Arbitratoris, Conſeruatoris, Inuentoris? Quid Iunonis Capitolinæ, Matutæ, Lucinæ, Capratinæ, Sororiæ? Iſidis iuxta Ouilia, In auentino, Via Appia, Iani Curiatij, Iuſtitiæ Auguſti? Quid Lunæ, Lauernæ, Liuiæ Auguſtæ? Quid Martis, in Vaticano, Vltoris, & cum Venere, Mineruæ, Capitolinæ, Auentinæ, Captæ, Chalciœcæ, Medicæ, Captæ, Mutini? Quid Neptuni, Neptuni equeſtris, Nemeſis? Quid Pietatis? Quid Quietis? Quid Remi & Romuli? Quid Saturni in Capitolio, & in foro, Siluani, Summani, Salutis, Serapidis, Segeſtæ, Sangi? Quid Telluris? Quid Victoriæ, Vacunæ, Veneris & Cupidinis, Romanæ, Verticordiæ, Capitolinæ, Theatri Pompeij, Lubentinæ, Cluacinæ, Victricis? Atqui quotidie legendis libris occurrunt, ſed paucorum ſolum cadauera, hoc eſt deformes reliquias, parietinas ac rudera videmus, plurimorum verò nec veſtigia vlla reſtant, tantum loca calcamus. O fluxas ac fragiles hominum res, & audemus in eis ſpes noſtras collocare atque conſtituere!

Si interiora perfectus habuerint elegantes.] *Aliqui codices habent proſpectus, verbis ſi diuerſis, eodem certè ſpectantibus. Nam quæ abſoluta perfectaq; ſunt opera, non poſſunt non oculis arridere & adblandiri. Non facilè dixerim, vtra rectior ſit ſcriptura.*

Item ſi Doricis epiſtylijs in coronis denticuli ſcalpentur.] *Qui theatrum Architectatus eſt, quod Auguſtus ſub nomine Marcelli nepotis ex ſorore Octauia extruxit, denticulos in Dorica corona ſcalpſit, quod Ionicarum erat proprium ad Doricas transferens. Vt mihi parum proſpexiſſe videantur, qui Vitruuium eius fuiſſe Architectum comminiſcuntur, & peruicaciter contendunt.*

Coronix theatri M. Marcelli.

Aut in puluinatis columnis, & Ionicis epiſtylijs exprimẽtur triglyphi.] *Ionicarum columnarũ capitula ſunt puluinata, vnde & puluinatæ columnæ vocari potuerunt. At non in earum Zophoris (quæ freggia vulgò vocantur, voce, vt exiſtimo à phrygionibus, qui acu faciunt picta. Vt enim illorum opera acu picta figuris quibuſlibet inſigniuntur, ita Zophororum ferè ratio ſcalpturam deſyderat) non in earum inquam Zophoris triglyphi ſcalpuntur, quorum guttæ dependeant in epiſtylia, vt lib. IIII. cap. III. docet, ſed ſunt Doricarum. Illarum verò Zophori ſunt puluinati, id eſt ſubtumentes in circulum,*

culum, siue delumbata circuitione rotundi, vti puluinatus inglandium nucum calyx nominatur à Plinio lib. XV. In aliquibus exemplaribus pro puluinatis columnis, scriptum est puluinatis capitulis, quomodo vocauit capite vltimo libri tertij. Quæ scriptio cuicuimodi illa est, magis adlubefacit.

Si cubiculis & Bibliothecis ab oriente lumina capiẽtur, &c.] *De balneis lib. V. cap. X. De reliquis, quas cœli regiones spectare debeant, idem scribit lib. VI. cap. VII.*

Et ad pecuniæ copiam, & ad elegantiæ dignitatem ædificia altè disponantur.] *Fœneratoribus & publicanis ædificia commodiora & spacioſiora, & ab insidijs tuta esse facienda non obscurè tradit libro VII. cap. VIII. vt affirmare ausim hoc loco scriptum fuisse, aliter, non alte, etiam si exemplaria quæ viderim manu scripta, cum vulgatis libris consentiant.*

De partibus Architecturæ in priuatorum & publicorum ædificiorum distributionibus, & gnomonices & machinationis. CAP. III.

PARTES ipsius Architecturæ sunt tres, Aedificatio, Gnomonice, Machinatio. Aedificatio autem diuisa est bipartito, è quibus vna est mœnium & communium operum in publicis locis collocatio: altera est priuatorum ædificiorum explicatio. Publicorum autem distributiones sunt tres, è quibus vna est defensionis, altera religionis, tertia opportunitatis. Defensionis, est murorum turriumq; & portarum ratio, ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata. Religionis, Deorum immortalium fanorum, ædiumq; sacrarum collocatio. Opportunitatis, omnium locorum ad vsum publicum dispositio, vti portus, fora, porticus, balnea, theatra, inambulationes, cæteraq;, quę ijsdem rationibus in publicis designantur locis. Hæc autem ita fieri debent, vt habeatur ratio firmitatis, vtilitatis, venustatis. Firmitatis erit habita ratio, cum fuerit fundamentorum ad solidum depressio, & ex quaq; materia copiarum sine auaritia diligens electio. Vtilitatis autem, emendata & sine impeditione, vsu locorum, dispositio, & ad regiones sui cuiusque generis apta & commoda distributio. Venustatis verò, cum fuerit operis species grata & elegans, membrorumq; commensus iustas habeat symmetriarum rationes.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Aedificatio.] *Hæc libris octo primis absoluitur.*

Gnomonice.] *Declaratur libro nono. Ea autem est, quæ ex gnomonis, id est styli vmbra, horologiorum descriptiones, & rationes docet.*

Machinat

Machinatio.] *Eam liber decimus explicat.*

Mœnium & communium operum in publicis locis collocatio.] *Quæ ad publica ædificia pertinent, totis quinque primis libris traduntur.*

Priuatorum ædificiorum explicatio.] *De his liber sextus tractat.*

Defensionis est murorum turrium'que.] *Defensio ex libri huius cap.* V. *petenda.*

Religionis immortalium Deorum.] *Libri tertius & quartus ad religionem spectant.*

Opportunitatis.] *Quinto libro hæc docetur. Quamuis ad opportunitatem referri possint, quæ de aqua & aquæ ductibus lib.* VIII. *dicuntur.*

Firmitatis erit habita ratio.] *De firmitate scribitur cap.* XI. *lib.* VI.

Vtilitatis autem.] *Hanc docet libri sexti caput* VII. *præter alia loca.*

Venustatis uerò.] *Referri huc possunt quæ de politionibus & pictura traduntur libro septimo. Quanquam ad symmetrias spectauit Vitruuius, quæ antecedentibus libris præscribuntur.*

De electione locorum salubrium, & quæ obsint salubritati, & vnde lumina capiantur. CAP. IIII.

IN IPSIS verò mœnibus ea erunt principia. Primum electio loci saluberrimi. Is autem erit excelsus & non nebulosus, non pruinosus, regionesq; cœli spectans neque æstuosas, neq; frigidas, sed temperatas. Deinde si euitabitur palustris vicinitas. Cum enim auræ matutinæ cum sole oriente ad oppidum peruenient, & ijs ortæ nebulæ adiungentur, spiritusq; bestiarum palustrium venenatos cum nebula mixtos in habitatorum corpora flatus spargent, efficient locum pestilentem. Item si secundum mare erunt mœnia, spectabuntq; ad meridiem, aut ad occidentem, non erunt salubria, quia per æstatem cœlum meridianum sole exoriente calescit, meridie ardet. Item quòd spectat ad occidentem, sole exorto tepescit, meridie calet, vespere feruet. Igitur mutationibus caloris & refrigerationis, corpora quæ in ijs locis sunt, vitiantur. Hoc autem licet animaduertere etiam ex ijs, quæ non sunt animalia. In cellis enim vinarijs tectis, lumina nemo capit à meridie, nec ab occidente, sed à septentrione, quòd ea regio nullo tempore mutationes recipit, sed est firma perpetuo, & immutabilis. Ideo etiam & granaria, quæ ad solis cursum spectant, bonitatem cito mutant, obsoniaq; & poma, quæ non in ea cœli parte ponuntur, quæ est auersa à solis cursu, non diu seruantur. Nam semper calor cum excoquit aëribus firmitatem eripit, & vaporibus feruidis exugendo naturales virtutes, dissoluit eas, & feruore molescentes efficit imbecillas: vt etiam in ferro animaduertimus, quod quamuis natura sit durum, in fornacibus ab ignis vapore

percalefactum ita mollescit, vti in omne genus formæ faciliter fabricetur: & idem cum molle & candens est, si refrigeretur tinctum frigida, redurescit, & restituitur in antiquam proprietatem. Licet etiam considerare hæc ita esse, ex eo, quod æstate, non solum in pestilentibus locis, sed etiam in salubribus, omnia corpora calore fiant imbecilla: & per hyemem, etiam quæ sint pestilentissimæ regiones, efficiantur salubres, ideo quòd à refrigerationibus solidantur. Non minus etiam quod quæ à frigidis regionibus corpora traducuntur in calidas non possunt durare, sed dissoluuntur. Quæ autem ex calidis locis, sub septentrionum regiones frigidas, non modo non laborant immutatione loci valetudinibus, sed etiam confirmantur. Quare cauendum esse videtur in mœnibus collocandis ab ijs regionibus, quæ caloribus, flatus ad corpora hominum possunt spargere. Námque ex principijs, quæ Græci στοιχεῖα appellant, omnia corpora sunt composita, id est, ex calore, & humore, & terreno, & aëre, & his mixtionibus naturali temperatura figurantur omnium animalium in mundo generatim qualitates. Ergo in quibus corporibus cum exuperat è principijs calor, tunc interficit, dissoluitq; cætera feruore. Hæc autem vitia efficit feruidum ab certis partibus cœlum, cũ insidit in apertas venas, plusquam patitur è mixtionibus naturali temperatura corpus. Item si humor occupauit corporum venas, imparesq; eas fecit, cætera principia vt à liquido corrupta, diluuntur, & dissoluuntur compositionis virtutes. Item è refrigerationibus humoris, ventorum, & aurarum, infunduntur vitia corporibus. Non minus aëris, etiamq; terreni, in corpore naturalis compositio augendo aut minuendo, infirmat cætera principia, terrena, cibi plenitate, aërea, grauitate cœli. Sed si quis voluerit diligentius hæc sensu percipere, animaduertat, attendatq; naturas auium, & piscium, & terrestrium animalium, & ita considerabit discrimina temperaturæ. Aliam enim mixtionem habet genus auium, aliam piscium, longè aliam terrestrium natura. Volucres minus habent terreni, minus humoris, caloris temperatæ, & aëris multum. Igitur leuioribus principijs compositæ, facilius in aëris impetum nituntur. Aquatiles autem piscium naturæ, quod temperatæ sunt à calido, plurimumq; ex aëre & terreno sunt compositæ, sed humoris habent oppido quàm paulum, quo minus habent è principijs humoris in corpore, facilius in humore perdurant. Itaq; cum ad terram perducuntur, animam cum aqua relinquunt. Item terrestria, quòd è principijs ab aëre caloreq; sunt temperata, minusq; habent terreni, plurimumq; humoris, quod abundant humidę partes, non diu possunt in aqua vitam tueri. Ergo si hæc ita videntur, quemadmodum proposuimus, & ex ijs principijs animalium corpora composita sensu percipimus, & exuberationibus aut defectionibus ea laborare, dissoluiq; indicauimus: non dubitamus quin diligentius quæri oporteat, vti temperatissimas cœli regiones

giones eligamus, cum quærenda fuerit in mœnium collocationibus salubritas. Itaq; etiam atque etiam veterum reuocandam censeo rationem. Maiores enim è pecoribus immolatis, quæ pascebantur in ijs locis, quibus aut oppida aut castra statiua constituebantur, inspiciebant iecinora, & si erant liuida & vitiosa prima, alia immolabant, dubitantes vtrum morbo, an pabuli vitio læsa essent. Cùm pluribus experti erant, & probauerant integram & solidam naturam iecinorum ex aqua & pabulo, ibi constituebant munitiones. Si autem vitiosa inueniebant, indicio transferebant, idem in humanis corporibus pestilentem futuram nascentem in ijs locis aquæ, cibiq; copiam, & ita transmigrabant, & mutabant regiones, quærentes omnibus rebus salubritatem. Hoc autem fieri, vti pabulo, ciboq; salubres proprietates terræ videantur, licet animaduertere & cognoscere ex agris Cretensium, qui sunt circa Pothereum flumen, quod est Cretæ inter duas ciuitates Gnoson & Cortynam, dextra enim & sinistra eius fluminis, pascuntur pecora: sed ex ijs, quæ pascuntur proxime Gnoson, splenem habent: quæ autem ex altera parte, proxime Cortynam, non habent apparentem splenem. Vnde etiam Medici quærentes de ea re, inuenerunt in ijs locis herbam, quam pecora rodendo, imminuerant lienes, ita eam herbam colligendo, curant lienosos hoc medicamento, quod etiam Cretenses ἄσπληνον vocitant. Ex eo licet scire, cibo atque aqua, proprietates locorum naturaliter pestilentes aut salubres esse. Item si in paludibus mœnia constituta erunt, quę paludes secundum mare fuerint, spectabuntq; ad septentrionem, aut inter septentrionem & orientem, eæq; paludes excelsiores fuerint quàm littus marinum, ratione videbuntur esse constituta. Fossis enim ductis, fit aquæ exitus ad littus, & ex mari tempestatibus aucto, in paludes redundantia motionibus concitatur, amarisq; mixtionibus, non patitur bestiarum palustrium genera ibi nasci, quæq; de superioribus locis natando proximè littus perueniunt, inconsueta salsitudine necantur. Exemplar autem huius rei, Gallicæ paludes possunt esse, quæ circum Altinum, Rauennam, Aquilegiam, aliaq; quæ in eiusmodi locis municipia sunt proxima paludibus: quòd his rationibus habent incredibilem salubritatem. Quibus autem insidentes sunt paludes, & non habent exitus profluentes, neque per flumina, neq; per fossas, vti Pontinæ, stando putrescunt, & humores graues & pestilentes in his locis emittunt. Item in Apulia oppidum Salapia vetus, quòd Diomedes ab Troia rediens constituit, siue (quemadmodum nonnulli scripserunt) Elphias Rhodius, in eiusmodi locis fuerat collocatum, ex quo incolæ quotannis ægrotando laborantes, aliquando peruenerunt ad M. Hostilium, ab eoq; publice petentes impetrauerunt, vti his idoneum locum ad mœnia transferenda conquireret eligeretq;. Tunc is moratus non est, sed statim rationibus doctissime quæsitis, secundum mare mercatus est possessionem lo-

co salubri, ab Senatu populoq; Romano petijt, vt liceret transferre oppidum, constituitq; mœnia, & areas diuisit, nummoq; sestertio singulis municipibus mancipio dedit. His confectis lacum aperuit in mare, & portum è lacu municipio perfecit. Itaq; nunc Salapini quatuor milibus passibus progressi ab oppido vetere, habitant in salubri loco.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Electio loci saluberrimi.] *Magna profectò loci aërisq; est habenda ratio, quòd is à nobis separari non possit, perpetuoq; veluti connatus adhæreat, ambiatq;, & ladat, vel quòd calidos immodicè, vel quòd frigidos, aut siccos, aut humidos nos efficiat, quod tradit Galenus libro primo de tuenda valetudine, & si quis plura requiret, commentario primo in librum primum Hippocratis Epidemion, id est de vulgaribus morbis, Methodi lib.* IX. *&* X. *Aphorismorum Hippocratis lib.* III. *Prædictionum libro primo. Neque omittendi libri Hippocratis de aëre, aqua, & locis, tametsi fracti, mendosiq;, atque lacinioſi, atque item De natura humana.*

In cellis enim uinarijs tectis lumina nemo capit à meridie.] *Et Plinius lib.* XIIII. *cap.* XX. *scribit latus cellæ vinariæ, aut certè fenestras obuerti in Aquilonem opportere, vel vsque in exortum æquinoctialem. Sed est, quod hoc loco indicandum duximus, non abs re cellas vinarias tectas Vitruuium dixisse. Tradit enim memorato capite Plinius aliquas gentes vinis cœlum præbere, alibi verò impositis tectis arcere. Quin & Constantinus Imperator, qui ex vtriusque linguæ autoribus γεωπονικὸν, id est de Agricultura libros viginti scripsit, siue quisquis est, qui ipsius nomine concinnauit quod circunfertur volumen, lib.* VII. *cap.* II. *fortius vinum sub dio, leuius verò sub tecto adseruari præcipit.*

Granaria quæ ad solis cursum spectant, bonitatem cito mutant.] *Granaria spectare debere Septentrionem, docet libri sexti cap.* IX. *& nos aliquid ibi diximus.*

Obsoniáque & poma.] *De pomis seruandis Plinius lib.* XV. *cap.* XVI. *hunc in modum præcipit. Pomaria in loco frigido ac sicco contabulari, Septentrionibus fenestras sereno die patere, austros specularibus arcere, Aquilonis quoque afflatu poma deturpante rugis. Vide Varronem libri primi cap.* LIX. *qui locos vbi autumnales fructus adseruantur oporotheca appellat, quando Oporinum autumnalem intellexit Martialis libro nono de Farino Domitiani scribens, Oporam enim & æstatem significare libri sexti capite decimo monstrabimus. Nam quæ anni pars sit hora, & qui dicantur horæi fructus Galenus explicat libro secundo de alimentorum facultatibus.*

Nam semper calor cum excoquit, aëribus firmitatem eripit.] *Fortasse locus hic ita erat scriptus, à rebus, aut à corporibus, paulò enim pòst inquit, omnia corpora calore fiant imbecilla.*

Nam quia ex principijs, quæ Græci στοιχεῖα appellant, omnia corpora sunt composita.] *Elementa dicta quòd omnia alant atque gignant, Lucretio & Ciceroni, Latinis principia, primordia, initia, rerum semina, materies, atque genitalia corpora, Græcis στοιχεῖα & ὕλη. Esse quatuor, omniaq; horum mixtione constare, præter alios Galenus scribit Methodi libro primo, aut potius totis libris de elem*

de elementis. Item Hippocrates eius argumenti libris. Inuicem verò esse commutabilia multis locis Aristotelis docemur. Sed & Seneca lib. III. *quæstionum naturalium testimonio est. Recentiores audacius definierunt. aiunt enim ex vno terræ pugillo decem aquæ fieri, centum aëris, mille ignis. Rursum mille pugillos ignis in centum aëris cogi, decem aquæ, & vnum terræ.*

In quibus corporibus cum exuperat è principijs calor.] *Si calidi, frigidi, humidi & sicci temperies sanitas est, certè huius contrarium necesse est morbum esse, vel autore Galeno libro primo de morborum differentijs, & mille alijs locis.*

Plurimúmque ex aëris & terreni sunt compositæ.] *Alij codices scribunt ex aëre & terrenis. Ego ex aëre & terreno. Idq; ex Vitruuio paulò antè. Quòd autem hîc tradit piscium naturas temperatas esse à calido, id videtur ex Empedoclis sententia dictum. Quem reprehendit libro de respiratione Aristoteles, quòd dicat animalia calidissima, & summam ignis vim habentia, aquatilis esse generis, quò caloris exuperantiam, quam in se sentiunt, vitent. Audio in inferiori Pannonia ad Budam pisces in calidis aquis degere: & refert in Pomponium Melam Ioachimus Vadianus. Aelianus quoque in Africa tradit esse feruentis aquæ lacum, in quo pisces & viuant, & natent, quos in frigidam si quis iniecerit, asserunt interire.*

Castra statiua constituebantur.] *Castra sunt aut temporaria, id est momentis mutabilia, aut stataria, quibus hostem, dum se in loco munito continuerit, occupare instituas, aut sustentoria, quibus vrgentem & lacessentem hostem sustineas. De quibus Leo Baptista vir multæ eruditionis lib.* V. *cap.* X. *&* XI. *multa.*

Inspiciebant iocinora.] *Ex animalium iocinoribus illæsis maiores loci salubritatem ratiocinabantur. Sin autem vitio infecta apparuerant, vitandam loci insalubritatem arguebant, vetere instituto, & vsque à Demetrio ducto.*

Sunt splenetica.] *In alijs exemplaribus legitur syncerius commodiusq; splen habent. Neque enim dicit esse lienosa, id est quorum lienes intumescant, sed habere apparentes, verum non affectos. Lienosos autem fieri scribit Aristoteles lib.* III. *de partibus animalium. Quoties plus excrementi in lienem diuertit, quàm excoquere possit. Coerceri lienem aqua, in qua candens ferrum subinde tinctum sit, autor est Celsus lib.* IIII. *cap.* IX. *argumento esse, quod animaduersum sit animalia apud fabros ferrarios educata exiguos lienes habere. Sed hæc alterius sunt instituti.*

Eam herbam colligendo, curant lienosos hoc medicamento, quod etiam Cretenses ἀσπλήνιον uocitant.] *Asplenium herbam officinæ ceterach uocant, estq; scolopendræ vermi, id est Centipedi tam simile, vt qui alterum viderit, vtrunque nosse iudicari possit. Nam quæ scolopendria credita est, ab aliquibus lingua ceruina multo æquius nominata, quàm à Theodoro Gaza scolopendrion Theophrasti, qui rectius centipedariam vertisset, eam Dioscorides phyllitim appellat. Errorq; ille multis rationibus explosus est. Neque tamen nescio Leonicenum, Manardum, Ruellium, & Fuchsium putasse Hemionitidem Dioscoridis esse vulgarem linguam ceruinam, siue scolopendriam vulgarem, quod falsum esse considerantibus paruo negotio apparebit. Ridicula est Marcelli Vergilij notatio, qui asplenon*

dictum ait, quod longitudine latitudineq; sua fasciolæ & emplastelli formam haberet. Quanquam inter splenium & emplastrum hoc tantum esse discriminis ex medicorum libris animaduerto, quòd id demum emplastrum splenium vocetur, quod in longitudinem magis quàm latitudinem extensum est, quæ est splenis figura. Martialis lib. II. ad Ruffum:

Et numerosa linunt stellantem splenia frontem.
Ignoras quid sit, splenia tolle, leges. & lib. VIII. ad Paulum,
Talia lunata splenia fronte sedent.

Hippocrates tamen & splenium σκεπαρνηδὸν iussit fieri, id est asciæ forma, quod testatur Galenus Methodi medendi lib. VI. Vt fieri potuerint quacunque figura, pro partium corporis ratione. Si aliter sentiunt Calderinus & Merula, nisi fallor, valde falluntur.

Exemplar huius rei Gallicæ paludes possunt esse, quæ circum Altinum, Rauennam.] Altinum & Rauennam scribit Strabo lib. V. Geographiæ, in paludibus esse, sed hanc, quamuis odore tetro afficeretur, aëre tamen non fuisse pestilenti, quòd plurimo mari inundaretur. Altini lanæ tertium inter Italas locum obtinuerunt, vt Martialis disticho non est obscurum intelligere:

Velleribus primis Apulia, Parma secundis,
Nobilis Altinum tertia laudat ouis. Ab Atila dirutum, seu incensum est.

Aquilegiam.] Alij scriptores Aquileiam appellant. Vrbs est fori Iulij, quondam transpadanæ Italiæ pulcherrima, atque potentissima.

Salepia uetus.] Salapiam Plinius lib. III. cap. XI. oppidum in Apulia ponit, Annibalis meretricio amore inclytum. Et Plutarchus in vita Marcelli, Salapianorum meminit. Historiam autem, quæ à Vitruuio refertur, haud scio an apud alium eorum qui extant scriptorum reperias, sicuti nec quæ traditur de fonte Salmacide lib. II. cap. VIII. de larigno castello, cap. IX. & in proœmio eiusdem de Dinocrate, de Aristippo lib. VI. & de Zoilo lib. VII. Vt taceam de Caryatidum, & Persarum statuis, hoc libro, & de plerisque alijs quasi in extrema pagina libri, decimi, atque adeò toto opere: vt sit vel vnum hoc lectori futurum operæpretium quòd præter institutum multa ab autore tradantur, quorum cognitio interitura fuerat.

Numóque sestertio singulis municipibus mancipio dedit.] Hoc est singulas areas singulis sestertijs ciuibus vendidit. Id verò Gulielmi Budæi studio solertiaq; certum est, sestertios, & numos, atque numos sestertios idem fuisse, valuisseq; Caroleum nostrum & pauxillum plus, hoc est, decem denariolos turonicos & denarioli semissem, singula autem sestertia singulis millibus sestertiûm numûm æstimata, hoc est vigintiquinque aureis nostratibus coronatis, quorum legitimum pretium sit solidorum duodenariorum trigintaquinque. Nondum enim satis video, quare probem Agricolæ sententiam, qui sestertios & sestertia pro eadem re accipiat. sestertius autè dictus est, quod semis sit tertius, valebat enim æris grauis libras duas et semissem, vti sestertia singula duas libras argenti & selibram, hinc eorum notas has octo inuenimus LLS. ℔S. ℔ℒS. IIS. ⁞S. ⁞℔. H℔. H℔. Fuerit & hoc superpondij loco adiectum cum dicunt Poëtæ, milia, aut decem milia, & simulia, intelligi

telligi oportere numorum sestertiorum, rursum cum dicunt ducenta, quadringenta, septingenta, & eiusmodi, genere neutro sestertia. Ad hæc cum inscriptoribus reperitur decies, duodecies, vicies, tricies, centies, milies HS. *& similia, abesse centena milia, verbi gratia, vicies* HS. *hoc est, vicies centena, siue vicies centena milia sestertiorum, siue vicies centies mille sestertij. Præterea denarium valuisse quatuor sestertios, hoc est, duodenarios tres cum octo denariolis. Nam argenteos illos, quibus acceptis à Iuda seruatorem nostrum* IESVM CHRISTVM *proditum in sacra historia legimus, id est, ἀργύρια, ex Græcorum commentarijs relatum est singulos valuisse minam vnam atticam, hoc est drachmas centum, monetæ autem Romanæ denarios septuaginta quinque, siue sestertios numos trecentos. Nostræ verò coronatos aureos numos septem, cum duodenarijs decem & septem ac semisse, siue francicas libras tredecim, cum duodenarijs solidis duobus & semisse. Vt in vniuersum triginta argentei coronatus aureis ducentis vigintiquinque veniant æstimandi, siue francicis libris trecentis nonaginta tribus, & solidis quindecim. Haud tamen clam me est quosdam ex Hebræorum commentarijs scripsisse argenteos singulos valuisse obolos decem, subaudiriq; siclos. Alij æstimant didrachmo.*

Quatuor millibus passibus progressi.] *Pro passuum dixit passibus, si mendosa non sunt quæ vidi exemplaria.*

De fundamentis murorum & turrium. CAP. V.

CVM ergo his rationibus erit salubritatis in mœnium collocandorum explicatio, regionesq; electæ fuerint fructibus ad alendam ciuitatem copiosæ, & viarum munitiones, aut opportunitates fluminum, seu per portus marinæ subuectiones habuerint ad mœnia comportationes expeditas, tunc turrium murorumq; fundamenta sic sunt facienda, vti fodiantur (si queant inueniri) ad solidum, & in solido (quantum ex amplitudine operis pro ratione videatur) crassitudine ampliore quàm parietum qui suprà terram sunt futuri, & ea impleantur quàm solidissima structura. Item turres sunt proijciendæ in exteriorem partem, vti cum ad murum hostis impetu velit appropinquare, à turribus dextra ac sinistra lateribus apertis, telis vulneretur. Curandumq; maxime videtur, vt non facilis sit aditus ad oppugnandum murum: sed ita circundandum ad loca præcipitia, & excogitandum, vti portarum itinera non sint directa, sed σκαιὰ. Nanq; cum ita factum fuerit, tunc dextrum latus accedentibus, quod scuto non erit tectum, proximum erit muro. Collocanda autem oppida sunt, non quadrata, nec procurrentibus angulis, sed circuitionibus, vti hostis ex pluribus locis conspiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quod angulus magis hostem tuetur quàm ciuem. Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, vti armati homines, suprà obuiam venientes, alius alium sine impedi

impeditione, præterire posint. Tum in crassitudine eius perpetuæ taleæ oleagineæ vstulatæ quàm creberrime instruantur, vti vtræq; muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatę æternam habeant firmitatem. Nanq; ei materiæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas potest nocere, sed ea & in terra obruta, & in aqua collocata permanet sine vitijs vtilis sempiterno. Itaq; non solum in muro, sed etiam in substructionibus, quiq; parietes murali crassitudine erunt faciendi, hac ratione religati, non cito viciabuntur. Interualla autem turrium ita sunt facienda: vt ne longius sit alia ab alia sagittæ emissione, vti si qua oppugnetur, tum à turribus quæ erunt dextra ac siniſtra, scorpionibus, reliquisq; telorum missionibus, hostes reijciantur. Etiamq; contrà, interior turrium diuidendus est murus, interuallis tam magnis, quàm erunt turres, vt itinera sint interioribus partibus turrium contignata, neque ea ferro fixa. Hostis enim si quam partem muri occupauerit, qui repugnabunt, rescindent: & si celeriter administrauerint, non patientur reliquas partes turrium muriq; hostem penetrare, nisi se voluerit præcipitare. Turres itaq; rotundæ, aut polygoniæ sunt faciendæ: quadratas enim machinæ celerius disipant, quòd angulos arietes tundendo frangunt: in rotundationibus autem (vti cuneos) ad centrum adigendo, lędere non possunt. Item munitiones muri turriumq; aggeribus coniunctæ, maxime tutiores sunt: quòd neq; arietes, neque suffossiones, neque machinæ cæteræ eis valent nocere. Sed non in omnibus locis est aggeris ratio facienda, nisi quibus extra murum, ex alto loco, plano pede accessus fuerit ad mœnia oppugnanda. Itaq; in eiusmodi locis primum fossæ sunt faciendæ, latitudinibus & altitudinibus quàm amplissimis, deinde fundamentum muri deprimendum est intra alueum fossæ, & id extruendum est ea crassitudine, vt opus terrenum facile sustineatur. Item interiore parte substructionis, fundamentum distans, ab exteriore introrsus amplo spatio, constituendum est, ita vti cohortes possint, quemadmodum in acie, instructæ, ad defendendum supra latitudinem aggeris consistere. Cùm autem fundamenta ita distantia inter se fuerint constituta, tunc inter ea alia transuersa coniuncta exteriori & interiori fundamento, pectinatim disposita, quemadmodum serræ dentes solent esse collocentur. Cùm enim sic erit factum, tunc ita oneris terreni magnitudo distributa in paruas partes, neque vniuersa pondere premens, poterit vlla ratione extrudere muri substructiones. De ipso autem muro è qua materia struatur aut perficiatur, ideo non est præfiniendum, quod in omnibus locis, quas optamus copias, eas non possumus habere. Sed vbi sunt saxa quadrata, siue silex, siue cæmentum, aut coctus later, siue crudus, his erit vtendum. Non enim vti Babylone abundantes liquido bitumine, pro calce & arena & cocto latere factum habent murum, sic item possunt omnes regiones, seu locorum proprietates, habere

tantas

tantas eiusdem generis vtilitates, vti ex his comparationibus, ad æternitatem perfectus habeatur sine vitio murus.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Salubritatis in mœnium collocandorum.] *Scribendum, & mœnium, mutata præpositione in coniunctionem, aut vacare existimandum est vtranque, quod & aliqui codices agnoscunt. Nisi fortasse putes legendum, in mœnium collocationibus, quòd dicat lib. v. cap. iii. vti in libro primo de salubritatibus in mœnium collocationibus est scriptum. Quin & paulò ante, cap. iiii. ait, Cùm quærenda fuerit in mœnium collocationibus salubritas. Inueni tamen manu scriptum codicem, in quo legatur, in mœnibus conlocandis.*

Vti fodiantur (si queant inueniri) ad solidum.] *Vnius literæ diminutione scribendum, si queat. Quod etiam vitiosè legitur lib. iii. cap. iii.*

Et ea impleantur quàm solidissima structura.] *Superuacanea est proculdubio & inserta coniunctio &, quamobrem inducenda.*

Itinera non sint directa, sed σκαιὰ.] *Aliqui codices pro Græca dictione, eiusdem significationis habent Latinam scæua, hoc est obliqua, sinistra, læua. Vnde cognomen Scæuolæ Mutio inditum, & porta Troiana vocata scæa, quòd in sinistra vrbis parte esset. Quamuis nonnulli ad artificem referant, alij, quod Troianis parum fuerit fortunata.*

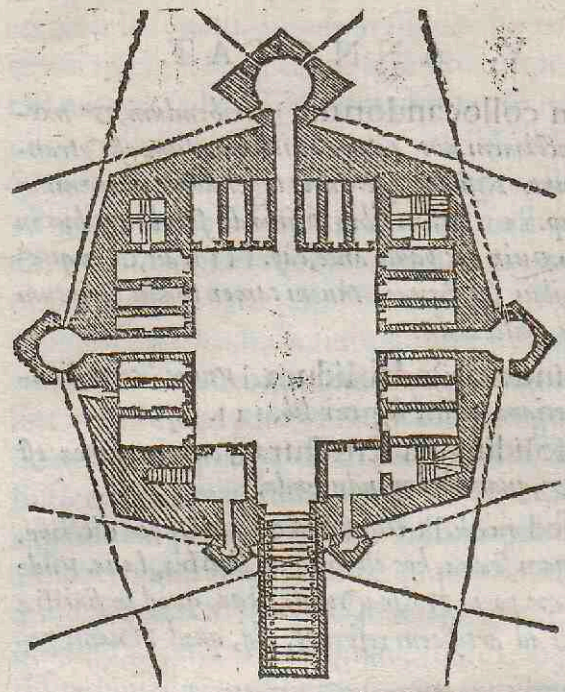
Collocanda autem oppida sunt non quadrata.] *Muros non directos, sed sinuosis anfractibus feciſſe antiquos scribit Vegetius Renatus libro quarto de re militari.*

Tum in crassitudine perpetuę taleæ oleaginæ ustulatæ quàm creberrimè instruantur.] *Per muri crassitudinem graciliores trabes quantum satis erit exugendo humori vstæ (ita enim succescendo permanent ad diuturnitatem) inter se si reuinciantur pectinatim serratim'ue, aut cancellatim, eam colligationem connexionemq́, fibulatam quidam putarunt esse. Nos verò interpretamur, quas in structura vocant claues, & fibulas, traiecta veluti transtilla per trabium capita. Nostri ferreis subscudibus armillata trabium capita trajciunt, atque ita retinent.*

Et itinera sint interioribus partibus.] *Melius meo iudicio codices alij habent, vt itinera.*

In rotundationibus autem.] *Cum rotundæ turres veluti multorum cuneorum compactione constent, alteriq́ alterorum collateralium ope confirmentur, non poterat vllus sede occupata protrudi. Itaq́ omnium videbantur esse firmissimæ. Est enim rotunda figura ad vix patiendum exquisite comparata, vt quæ nullũ expositum angulum frangi potentem habeat, quod testatur Galenus libris primo, quarto, septimo, octauo, & fine decimi de vsu partium, & libro tertio de calcaneo loquens innuit. Patrum etiam nostrorum memoria ea quoque propugnaculorum ratio satis tuta visa est, verum acrius fulminante tormento, cui à sonitu Bombardæ est nomen, alia forma excitata sunt. Vnius Ichnographiam subiecimus.*

Propugnaculi Ichnographia.

Pectinatim disposita, quemadmodum serræ dentes solent esse.] *Non absimile est, quod libri* VI. *cap. Vltimo ait, de fundamentis loquens. Præterea introrsus contra terrenum, vti dentes coniuncti muro serratim struantur. Sed addit hoc amplius, quòd in extremis angulis cũ recessum fuerit ab interiore angulo spatio altitudinis substructionis, in vtranque partem signetur, & ab his signis diagonios structura collocetur, & ab ea media, altera coniuncta cum angulo muri. Pectinatim autem disponi, quemadmodum solent esse serræ dentes quid sit, intelliges ex Plinio, qui lib.* XI. *cap.* XXXVII, *Serrati (de dentibus loquitur) pectinatim coëuntes, ne contrario occursu atterantur, vt serpentibus, piscibus, canibus, & antè, aliquibus capitis ossa plana, tenuia, sine medullis, serratis pectinatim structa compagibus. Libet & hoc loco admonere quod Ouidius lib.* IX. *Metamorph. dixit digitos inter se pectine iunctos, id Plinium de eadem re loquentem libri* XXVIII. *cap.* VI. *dicere digitos pectinatim inter sese amplexos. Sed & Apuleius lib.* III. *de asino aureo, cum ait palmulas in alternas digitorum vicissitudines connexas, eundem gestum expressit.*

Neque uniuersa pondere premens, poterit ulla ratione extrudere muri substructiones.] *Scribendum priuatiue, non poterit. Non tota, inquit, simul terreni operis moles muri substructionem premet, sed serrata dentium structura veluti concisa, in partes disgregabitur, & dissipabitur.*

Vbi saxa sunt quadrata.] *Hoc nomine non tam significantur saxa paribus lateribus cæsa, quàm planis superficiebus, æqualibus angulis.*

Siue cæmentum.] *Lapis rudis, non cæsus, vulgaris, vnde cæmentitia structura, & cæmentitij parietes lib.* II. *cap.* VII. *&* X.

Pro calce & arena, & cocto latere.] *Scribo, pro calce & arena, eo & cocto latere: neque tamen manu scripti libri ab impressis dissentiunt. Hanc meam emendationem adiuuat Vitruuius ipse. Tradit enim lib.* VIII. *cap.* III. *bitumine & latere testaceo structo muro Semiramin cinxisse Babylonem. Porrò autem vrbem eam muris amplexam esse milia passuum sexaginta, ducenos pedes altis, quinquagenos latis, in singulos pedes ternis digitis mensura ampliore, quàm Romana, autor est Plinius libri sexti cap.* XXVI. *Meminerunt Herodotus libro primo, Diodorus Siculus libro tertio, Strabo lib.* XVI. *Iosephus Antiquitatum libro primo,*

& contra

& contra Appionem primo libro, Propertius libro tertio, Eusebius præparationis Euangelicæ libro IX. *& in Chronicis, D. Augustinus libris de ciuitate Dei* XVI. *&* XVIII. *Iustinus libro primo, Ammianus libro* XXIII. *Dionysius libro de orbis situ, & Martialis libro nono.*

De diuisione operum, quæ intra muros sunt, et eorum dispositione, vt ventorum noxij flatus vitentur. CAP. VI.

MOENIBVS circundatis, sequuntur intra murum arearum diuisiones, platearumq;, & angiportuum, ad cœli regionem directiones. Dirigentur hæc autem rectè, si excluſi erunt ex angiportis venti prudenter, qui ſi frigidi ſunt, lædunt, ſi calidi, vitiant, ſi humidi nocent. Quare vitandum videtur hoc vitium, & aduertendum ne fiat, quod in multis ciuitatibus vſu ſolet euenire, quemadmodum in inſula Lesbo oppidum Mytilene magnificenter eſt ædificatum & eleganter, ſed poſitum non prudenter. In qua ciuitate Auſter cum flat, homines ægrotant, cum Corus, tuſsiunt, cum Septentrio, reſtituuntur in ſalubritatem: ſed in angiportis & plateis non poſſunt conſiſtere, propter vehementiam frigoris. Ventus autem eſt aëris fluens vnda, cum incerta motus redundantia. Naſcitur cum feruor offendit humorem, & impetus feruoris exprimit vim ſpiritus flantis. Id autem verum eſſe, ex æolipylis æreis licet aſpicere, & de latentibus cœli rationibus, artificioſis rerum inuentionibus, diuinitatis exprimere veritatem. Fiunt enim æolipylæ æreæ, cauæ, hæ habent punctum anguſtiſsimum, quo aquæ infunduntur, collocanturq; ad ignem, & antequam caleſcant, non habent vllum ſpiritum, ſimul ac autem feruere ceperint, efficiunt ad ignem vehementem flatum. Ita ſcire & iudicare licet, è paruulo breuiſsimoq; ſpectaculo, de magnis & immanibus cœli ventorumq; naturæ rationibus. Venti enim ſi excluſi fuerint, non ſolum efficient corporibus valentibus locum ſalubrem, ſed etiam ſi qui morbi ex alijs vitijs forte naſcentur, qui in cæteris ſalubribus locis habent curationes medicinæ contrariæ, in his propter temperaturam excluſionis ventorum, expeditius curabuntur. Vitia autem ſunt, quæ difficulter curantur, in regionibus quæ ſunt ſuprà ſcriptæ, hæc, grauitudo, arthritis, tuſsis, pleuritis, phthiſis, ſanguinis eiectio, & cætera quæ non detractionibus, ſed adiectionibus curantur. Hæc ideo difficulter medicantur, primum quòd ex frigoribus concipiuntur: deinde quod defectis morbo viribus eorum, aër agitatus, ex ventorum agitationibus extenuatur, vnaq; à vitioſis corporibus detrahit ſuccum, & efficit ea exiliora. Contrà verò lenis & craſſus aër, qui perflatus non habet, neq; crebras redundantias, propter immotam ſtabilitatem adijciẽdo ad mem-

bra eorum,alit eos & reficit, qui in his sunt impliciti morbis. Nonnullis placuit esse ventos quatuor,ab Oriente æquinoctiali Solanum, à Meridie Austrum,ab Occidente æquinoctiali Fauonium,à Septentrionali Septentrionem. Sed qui diligentius perquisiuerunt, tradiderunt eos esse octo, maximè quidem Andronicus Cyrrhestes, qui etiam exemplum collocauit Athenis turrim marmoream octogonon,& in singulis lateribus octogoni, singulorum ventorum imagines exsculptas contra suos cuiusq; flatus designauit, supraq; eam turrim metam marmoream perfecit, & insuper Tritonem æreum collocauit, dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus, vti vento circumageretur, & semper contra flatum consisteret, supraq; imaginem flantis venti indicem virgam teneret. Itaque sunt collocati inter Solanum & Austrum ab Oriente hyberno, Eurus, Inter Austrum & Fauonium ab Occidente hyberno, Aphricus, Inter Fauonium & Septentrionem, Caurus,quem plures vocant Corum, Inter Septentrionem & Solanum, Aquilo. Hoc modo videtur esse expressum,vti capiatur numerus, & nomina,& partes, vnde flatus ventorũ certi spirent. Quod cùm ita exploratum habeatur,vt inueniantur regiones & ortus eorum,sic erit ratiocinandum. Collocetur ad libellam marmoreum amussium medijs mœnibus:aut locus ita expoliatur ad regulam & libellam, vt amussium non desideretur, supraq: eius loci centrum medium,collocetur æneus gnomon,indagator vmbræ,qui Græcè σκιοθήρας dicitur,huius antemeridiana circiter horam quintam,sumenda est extrema gnomonis vmbra, & puncto signanda. Deinde circino ducto ad punctum,quod est gnomonis vmbræ longitudinis signum, ex eoq; à centro circumagenda linea rotundationis. Itemq; obseruanda postmeridiana istius gnomonis crescens vmbra, & cum tetigerit circinationis lineam, & fecerit parem antemeridianæ vmbræ postmeridianam, signanda puncto. Ex his duobus signis circino decussatim describendum,& per decussationem & medium centrum linea perducenda ad extremum,vt habeatur Meridiana & Septentrionalis regio. Tunc postea sumenda est sextadecima pars circinationis lineæ totius rotundationis,centrumq; collocandum in meridiana linea quæ tangit circinationem, & signandum dextra ac siniſtra in circinatione, & Meridiana, & Septentrionali parte, tunc ex signis his quatuor,per centrum medium,decussatim lineæ ab extremis ad extremas circinationes perducendæ. Ita Austri & Septentrionis habebitur octauæ partis designatio. Reliquæ partes, dextra tres, & siniſtra tres his æquales,distribuendæ sunt in tota rotundatione,vt æquales diuisiones octo ventorum designatæ sint in descriptione:tum per angulos inter duas ventorum regiones,& platearum, & angiportorum, videntur debere dirigi descriptiones. His enim rationibus, & ea diuisione, excluſa erit ex habitationibus & vicis, ventorum vis molesta. Cum enim plateæ contra,

directos

directos ventos erunt conformatæ, ex aperto cœli ſpatio impetus ac flatus frequens concluſus in faucibus angiportorum, vehementioribus viribus peruagabitur. Quas ob res conuertendæ ſunt ab regionibus ventorum directiones vicorum, vti aduenientes ad angulos inſularum frangantur, repulſíq; diſsipentur. Fortaſſe mirabuntur ij, qui multa ventorum nomina nouerunt, quod à nobis expoſitum ſit tantummodo octo eſſe ventos. Si autem animaduerterint, orbis terræ circuitionem per ſolis curſum & gnomonis æquinoctialis vmbras, ex inclinatione cœli, ab Eratoſthene Cyreneo, rationibus Mathematicis & Geometricis methodis, eſſe inuentam ducentorum quinquaginta duum milium ſtadiorum, quæ fiunt paſſus ſemel & tricies millies mille & quingenties mille, huius autem octaua pars, quàm ventus tenere videtur, eſt ter millies mille, & noningenties trigeſies ſepties mille, & paſſus quingenti: non debebunt mirari, ſi in tam magno ſpatio vnus ventus vagando, inclinationibus & receſſionibus varietates mutatione flatus faciat. Itaque dextra & ſiniſtra circa Auſtrum, Euronotus & Altanus flare ſolet. Circa Aphricum, Libonotus, & Subueſperus. Circa Fauonium, Argeſtes, & certis temporibus Eteſiæ: ad latera Cauri, Circius & Corus. Circa Septentrionem, Thraſcias & Gallicus. Dextra ac ſiniſtra circa Aquilonem, Supernas & Boreas. Circa Solanum, Carbas, & certo tempore Ornithiæ. Euri verò medias partes tenent: in extremis, Cæcias & Volturnus. Sunt autem & alia plura nomina flatuſq; ventorum, à locis, aut fluminibus, aut montium procellis tracta. Præterea auræ matutinæ, quas ſol cum emergit de ſubterranea parte, verſando pulſat aëris humorem, & impetu ſcandendo trudens, exprimit aurarum antelucano ſpiritu flatus, qui cum exorto ſole permanſerint, Euri venti tenent partes. Et ea re quòd ex auris procreatur, à Græcis αὔρα videtur eſſe appellatus. Craſtinus quoque dies, propter auras matutinas, ἄυριον fertur eſſe vocitatus. Sunt autem nonnulli, qui negant Eratoſthenem veram menſuram orbis terræ potuiſſe colligere, quæ ſiue eſt certa, ſiue non vera, non poteſt noſtra ſcriptura non veras habere terminationes regionum, vnde ventorum ſpiritus oriuntur. Ergo ſi ita eſt, tantum erit, vti non certam menſuræ rationem, ſed aut maiores impetus, aut minores, habeant ſinguli venti. Quoniam hæc à nobis ſunt breuiter expoſita, vt facilius intelligantur, viſum eſt mihi in extremo volumine formam, ſiue vti Græci κλίματα dicunt, duo explicare: vnum ita deformatum, vt appareat vnde certi ventorum ſpiritus oriantur: alterũ quemadmodum ab impetu eorum, aduerſis directionibus vicorum & platearum, euitentur nocentes flatus. Erit autem in exæquata planicie centrum, vbi eſt litera A, gnomonis autem antemeridiana vmbra, vbi eſt B, & ab centro vbi eſt A, diducto circino ad id ſignum vmbræ, vbi eſt B, circumagatur linea rotundationis, repoſito autem gnomone vbi antea fuerat, ex-

pectanda est dum decrescat, faciatq; iterum crescendo parem antemeridianæ vmbræ postmeridianam, tangatq; lineam rotundationis, vbi erit litera C. Tunc à signo vbi est B, & ab signo vbi est C, circino decussatim describatur, vbi erit D, deinde per decussationem vbi est D, & centrum, perducatur linea ad extremum, in qua erunt literæ E, & F: Hæc linea erit index meridianæ, & septentrionalis regionis. Tunc circino totius rotundationis sumendæ est pars sextadecima, circiniq; centrum ponendum in meridiana linea, quæ tangit rotundationem vbi est litera E, & signandum dextra ac sinistra, vbi erunt literæ G H. Item in septentrionali parte centrum circini ponendum in rotundationis septentrionali linea, vbi est litera F, & signandum dextra ac sinistra, vbi sunt literæ I & K, & ab G ad K, & ab H ad I, per centrum lineæ perducendæ. Ita quòd erit spatium ab G ad H, erit spatium venti Austri, & partis Meridianæ. Item quòd erit spatium ab I ad K, erit Septentrionis. Reliquæ partes, dextra tres, ac sinistra tres diuidendæ sunt æqualiter, quæ sunt ad Orientem, in quibus literæ L & M, & ab Occidente, in quibus sunt literæ N & O, ab M ad O, & ab L ad N, perducendæ sunt lineæ decussatim, & ita erunt æqualiter ventorum octo spatia in circuitionem. Quæ cum ita descripta erunt in singulis angulis octogoni cum à Meridie incipiemus, inter Eurum & Austrum in angulo, erit litera G, inter Austrum & Aphricum H, inter Aphricum & Fauonium N, inter Fauonium & Caurum O, inter Caurum & Septentrionem K, inter Septentrionem & Aquilonem I, inter Aquilonem & Solanum L, inter Solanum & Eurum M. Ita his confectis, inter angulos octogoni gnomon ponatur, & ita dirigantur plateæ & angiportorum diuisiones duodecim.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Id autem uerum esse, ex æolipylis æreis licet aspicere.] *Æolipylæ (ita enim scribendum) dictæ quasi αἰόλας πύλας, id est Æoli siue Venti portæ, qua figura, quáue materia fiant, non in magno discrimine posuero, dum cauæ sint, exiguumq; habeant foramen, per quod infusa aqua, dum ad ignem collocatæ feruere cœperint, tantisper flatum efficiant quoad quicquid intus habent humoris sit feruore exhaustum, & in fumum sit efflatum.*

Sanguinis eiectio.] Αἱμόπτυσις, *id est sanguinis expuitio. Palladius libro* III. *cap.* XXXI. *reiectionem sanguinis* Vocat.

Maximè quidem Andronicus Cyrrhestes.] *Ita scriptum in omnibus exemplaribus inueni. Cæterùm Varro libri De re rustica tertij cap.* V. *nomine Cyprestis hoc refert.*

Tritonem æreum collocauit.] *Tritonum quæ sit figura si quis requirit, legat Pausaniam in Bœoticis.*

Vti uento circumageretur, & semper contra flatum consisteret.] *In summis templorum pyramidibus (licet & metas appellare) in nobilium*

lium item & priuatarum ædium speculis collocamus bracteas, siue petala, à vertendo gyroillos, & pennuncellos, quod in ædificiorum pinnis siue fastigijs collocata facili motu ventorum flatum monstrent, vocantes. Pro arbitrio etiam varijs ventorum indicibus vtimur, sed quæ vento auersa ipsum tamen, quis sit, indicent.

Collocetur ad libellam marmoreum amussium.] *Id est deformata tabula, cuius ad regulam & libellam summum libramentum sit leuigatum, & depolitum, exactis etiam, si ita videbitur, ad normam angulis.*

Collocetur æneus gnomon.] *Gnomon significat stylum, siue veruculum, quod stans in medio amussio collocatur ad vmbras indagandas, vnde & à Græcis dicitur σκιοθήρας, quòd θήρα indaginem significet. Est & ipsa tota machinula, qua vtimur in designandis & metandis vrbium vijs, ad auertendam ab eis vim ventorum molestam, vt in fine huius capitis vsurpatum reperies. Apud Sextum Pompeium inuenio gnomam dici à nostris. Huiusmodi (nisi fallor) describitur machina à Plinio libro* XVIII. *cap.* XXXIIII. *Alij aliter componunt. Apud Plutarchum in vita Marcelli, σκιόθηρα sunt quædam mathematica instrumenta.*

Huius antemeridiana circiter horam quintam.] *Non admodum refert, id si fiat alia antemeridiana hora, dum fiat propius meridiem, qui semper est idem inquit Plinius memorato cap.* XXXIIII. *Vtrunque verò non nisi commoditatis gratia dictum velim, quòd ante horam quintam prolixior sit vmbra, quàm vt circulo contineri satis commode possit.*

Ex eóq; à centro.] *Abundat vocula, q;, expungenda itaque vtpote adulterina, & ab oscitante aliquo scriba inserta.*

Decussatim describendum.] *Decussare est in decussem formare, id est in speciem, χ, Græcæ literæ, siue eius notæ, qua Romani denarium numerum significant, atque adeò cum diagoniæ lineæ duæ se in centro secant. Hæc verò decussatio eo tantummodo nomine fit, vt circulus in duas æquas partes secari possit. Quæ sequuntur decussationes, distributionis ventorum causa fiunt.*

Quæ tangit circinationem.] *Scribendum quà, aduerbium. Error autem hic non semel Vitruuianum codicem occupauit. Et superuacaneum existimarem admonere, nisi leuia delicatum lectorem interdum vel fallerent, vel morarentur.*

Et platearum & angiportorum uidentur debere dirigi descriptiones.] *Plateæ sunt viæ latiores, angiporti verò arctiores & angustiores, quas, nisi fallor, expressit A. Hircius, siue is est Oppius, libro de bello Alexandrino, his verbis. Omnibus vijs atque angiportis vallum obduxerant. Vias autem, quæ exitum non habent, & peruiæ non sunt, fundulas dici reperio apud M. Varronem de lingua Latina lib.* IIII. *Dicuntur & angiportus Terentio, & Horatio, si credimus Acroni Grammatico.*

Ad angulos insularum.] *Insulæ dicuntur domus ab alijs seiunctæ, id est autore Sexto Pompeio, quæ non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, sed circuitu publico aut priuato cinguntur. In qua significatione scribit Iulius Capitolinus in Antonino Pio, eo imperante incendium centum quadraginta insulas, siue domos absumpsisse. In vrbibus metandis insulas accipimus, quicquid quatuor plateis*

aut

aut angiportis, aut alteris cum alteris mixtis cinctum est.

Qui multa uentorum nomina nouerunt.] In ventorum partitione non satis inter autores conuenit, hebetius alijs, alijs ratione nimis subtili & concisa vtentibus. Veteres quatuor omnino seruauere, per totidem mundi partes, Solanum, Austrum, Fauonium, & Septentrionem. Alij octo esse dicunt, Solanum, Eurum, Austrum, Africum, Fauonium, Corum, Septentrionem, & Aquilonem. Sunt & testimonio Plinij lib. II. cap. XLVII. quibus visum est duodecim esse, Subsolanum, Vulturnum, Austrum, Africum, Fauonium, Corum, Septentrionem, Aquilonem, Thraciam, Caciam, Phœniciam, & Libonotum. Necdum finis. Vitruuius viginti quatuor refert, Solanum Ornithias, Caciam, Eurum, Vulturnum, Euronotum, Austrum, Altanum, Libonotum, Africum, Subuesperon, Argestem, Fauonium, Etesias, Circium, Caurum, Corum, Thraciam, Septentrionem, Gallicum, Supernatem, Aquilonem, Boream, & Carbam. Si plura desideras, legito Aristotelem lib. II. Meteoron, & libro de mundo, si modò eius est, Senecam Quæstionum naturalium libro quinto, Aëtium libro tertio, Gellium, Vegetium, & cæteros: quoniam inter autores in ventorum appellationibus aut flatibus non satis conuenit, & huius instituti non est, altius expendere quàm bene quisque sentiat. Quin mea sententia nemo homo, qui ante hunc diem scripsit, cuius edita sit sententia, absit verbo inuidia, rem acu tetigit.

Inuentam ducentorum quinquaginta duum millium stadiorum.] Hoc ita Plinius expressit lib. II. cap. CVIII. De mensura terræ loquens. Vniuersum autem hunc circuitum Eratosthenes in omnium quidem literarum subtilitate, & in hac vtique præter cæteros solers; quem cunctis probari video, ducentorum quinquaginta duorum millium stadium prodidit. Quæ mensura Romana computatione efficit trecenties quindecies centena millia passuum. Magna verò est inter autores in terræ ambitu controuersia, quibusdam singulis cœli gradibus terræ spatium quoddam statuentibus, alijs maius, minúsue respondere existimantibus. Nos quid cuique visum est exponemus, sed ita vt quod illi stadijs dixerint, milliaribus interpretemur. Milliare cum cæteris dico spatium octo stadiorum, id est mille passuum. Stadium enim centum viginti quinque passus continet. Eratosthenes, vt ab hoc exordiamur, milliaria statuit supra triginta & vnum millia, ducenta & quinquaginta. Siquidem rectè quis eum intelliget, nam Vitruuius, Plinius, Martianus, & Macrobius supputant triginta millia & quingenta. Hipparchus ambitum vult esse milliarium triginta quinque millium, sexcentorum & viginti quinque. Posidonius autem triginta tantum millium. Ptolemæus viginti duorum millium & quingentorum. Alfraganus, & Tebitius, viginti millium & quingentorum. Cætera quæ ad terræ magnitudinem attinent, peti possunt ab Aristarcho Samio libro de magnitudine Solis & terræ. Eam verò autorum discrepantiam arbitror è passuum differentijs exortam. Sex enim reperio eorum discrimina. Est passus, qui continet vestigium & spatium, id est pedes duos. Est qui duo vestigia, & medium interuallum, id est pedes duos & dimidium. Tertium genus duo vestigia cum interuallo vno continet, aut contrà, id est pedes tres. Quartum duo spatia cum totidem interiectis vestigijs, id est pedes quaternos. Quintum tria interualla cum vestigijs duobus, aut contrà, id est pedes quinos. Sextum vestigia tria cum totidem

tidem interuallis,id est pedes senos,Græci ὀργυιὰν dicunt.Id genus exprimitur & expansis brachijs inter longissimos digitos. Iunius Nypsus in commentario de agrorum mensuris ad Celsum tradit duodecim appellationes esse mensurarum, quarum in longitudine vsus est, digitum, vnciam, palmum, sextam, pedem,cubitum, gradum, passum,decempedam,actum, stadium,& milliarium.

Sunt autem nonnulli, qui negant Eratosthenem ueram mensuram orbis terræ potuisse colligere.] *Ad Eratosthenis mensuram Hipparchus adjecit stadiorum paulo minus viginti quinque millia, autore Plinio dicto cap.* CVIII.

Visum est mihi in extremo uolumine formam.] *Scribendum formas,nam & duæ sunt,& postea sequitur, siue vti Græci σχήματα dicunt. Annotaui aliquot locis,ad finem librorum suas cuique (id enim significare extremum volumen indicat libri quinti caput nonum) promitti figuras, quæ omnes perierunt magna iactura lectorum. Loca hæc sunt lib.* III. *cap.* I. *de adiectione in medijs columnis,De scamillis in stylobata, & voluta capituli Ionici, eius libri cap.* III. *Diagramma musicum cap.* IIII. *&* V. *lib.* V. *De harmonia vasorum in theatro libro eodem cap.* V. *De chorobate lib.* VIII. *cap.* VI. *De duplicatione quadrati cap.* I. *& scalarum collocatione cap.* II. *lib.* IX. *De cochlea haustorio organo lib.* X. *cap.* X. *Poterat verò Plinij Cæcilij autoritas scrupulum injecere, qui de auunculi libris scribens inquit, Qui tres libri sunt in sex volumina propter amplitudinem diuisi, ceu sit liber pars operis, volumen autem libro minus pro commoditate descriptum, poterat inquam difficultatem adferre, nisi ipse Vitruuius libro tertio perpetuò librum extremum vocaret,quod hic extremum volumen.Non iuerim tamen inficias, volumina dicta esse ab inuolutione, quæ à pugno pugillares Latini, Græci,quòd manu gestarentur,* Ἐγχειρίδια *vocauerunt.*

In rotundationis, & Septentrionali linea.] *Melius aliquanto cohærebit oratio, si, quod in alijs codicibus fit,desit particula &.*

Reliquæ partes dextra tres diuidendæ.] *Desunt hæ tres dictiones,ac sinistra tres.Subiungit enim, Quæ sunt ad Orientem,in quibus l. & m. & ab Occidente,in quibus litera n. & o.*

Et ita dirigantur plateæ,& angiportorum diuisiones duodecim.] *Si inter angulos octogoni, platearum & angiportorum distributiones sunt dirigendæ, necesse est non plures esse octo. Ingenui (inquit ille) pudoris est, fateri, per quos profeceris. Hunc mehercule locum cum ante annos aliquot emendassem, erroris occasionem non satis videram. Eam fœliciter attigit C.Ptolemæus noster (libenter enim eius mentionem facio,quòd à viro multis nominibus claro profecta non possit non summopere ab omnibus commendari) qui docuerit scriptum fuisse* IIX. *pro octo, quasi demptis duobus ex decem, sicut* IX. *ideſt nouem scribimus, ablato scilicet vno ex decem. Indicem marmoreum ostendebat in regione transtyberina, haud procul à ponte S.Bartolomæi parieti adpactum,hac inscriptione:*

D. M. MELLVTIAE
ROMANAE VIXI
ANN. XXVI MES. IIX.

NVMICIA. BENEDICTA
FEC. SORORI. BENEMERE.

Eius sententiam eò libentius sequor, quòd in antiquo alio marmore, quod in Capitolina conseruatorum porticu columnæ pro stylibata subest, eam scriptionem reperi, quam visum est addere, quò plus amicissimi hominis animaduersio haberet ponderis. Ea verò est huiusmodi.

IMP. CAESARI
VESPASIANO. AVG.
PONT. MAX. TR. POT. III.
IMP. IIX. PP. COS. III. DES. IIII.
S. C.
QVOD. VIAS. VRBIS.
NEGLEGENTIA
SVPERIOR. TEMPOR.
CORRVPTAS. IN
PENSA. SVA RESTITVIT.

In fragmento etiam quodam in Melinorum domo.

IN FR
P XII
IN AGR
P XIIX.

Et in basi obelisci campi Martij, cuius antè meminimus XIV. *legebatur pro* XIIII. *in hoc titulo.*

CAES. DIVI. I. F. AVGVS.
PONTIFEX MAXIMVS IMP.
XII. COS. XI. TRIB. POT.
XIV. AEGYPTO IN POTESTATEM
POPVLI
RO. REDACT.
SOLI DONVM DEDIT.

Item in cippis duobus refossis ante paucos dies in Vineto Carrosij ad portam Pincianam, haud dissimilis scribendi modus videtur: in vno enim ita legimus.

Q. GAR

Q. GARGENNIVS
L. F. SCA
CELER
FLORENTIA MILES
COH. XI. PR.
VIX. XXIV.
MIL. A. VI
H. S. E.

In altero ad hunc modum.

CATILVS
C. F. ROM.
CRESCENS
MILITAVIT LEG. IV
ANNIS VIIII
TRAIECTVS IM
PERATORIVM
COH. V. PR.
MILITAVIT ANN. III

Quin & in peruetusto Varronis codice (ne hoc loco omnes veteres marmoreas, quas Romæ plurimas vidi, concludam inscriptiones) libro De re rustica primo, cap. XXVIII. *scribitur* XLIIX. *pro quadraginta octo, sicut paulò antè,* XXCIX. *pro octoginta nouem, demptis bis decem ex* C. *centenarij nota. Cuiusmodi scriptura in indice marmoreo, vbi nunc lustralis est aqua in ade D. Ludouici, qua in parte fuisse Hadriani thermas consentiunt plerique omnes, legitur:*

CALIDIVS FELIX
VIXIT ANNIS XXC.

Cætera, quia detrita, legere non potui. Quam postremam, hoc est XXC. *vti &* ƆXXC, ƆCXXC, *&* CƆXL. *inueni in tabulis marmoreis magistratuum in via sacra nuper inuentis.*

De electione locorum ad vsum communem ciuitatis.

CAP. VII.

DIVISIS angiportis, & plateis constitutis, arearum electio ad opportunitatem & vsum communem ciuitatis, est explicanda, ædibus sacris, foro, reliquisq; locis communibus. Et si erunt mœnia secundum mare, area vbi forum constituatur, eligenda proxime portum: sin autem mediterranea, in oppido medio. Aedibus verò sacris, quorum Deorum maximè in tutela ciuitas videtur esse, & Ioui, & Iunoni, & Mineruæ, in excelsissimo loco, vnde mœnium maxima pars conspiciatur, areæ distribuantur. Mercurio autem in foro, aut etiam vti Isidi & Serapi, in emporio. Apollini patriq; Libero, secundum theatrum. Herculi, in quibus ciuitatibus non sunt gymnasia neque amphitheatra, ad circum. Marti, extra vrbem, sed ad campum. Itemq; Veneri ad portam. Id autem etiam Hetruscis aruspicibus, disciplinarum scriptis ita est dedicatum, extra murum, Veneris, Vulcani, Martis fana ideo collocari, vti non insuescat in vrbe adolescentibus seu matribus familiarum venerea libido. Vulcaniq; vi è mœnibus, religionibus & sacrificijs euocata, ab timore incendiorum ædificia videantur liberari. Martis verò diuinitas, cum sit extra mœnia dedicata, non erit inter ciues armigera dissensio, sed ab hostibus ea defensa, à belli periculo conseruabit. Item Cereri extra vrbem loco, quò non semper homines, nisi per sacrificium, necesse habeant adire: cum religione caste sanctisq; moribus is locus debet tueri. Cæterisq; dijs ad sacrificiorum rationes, aptæ templis areæ sunt distribuendæ. De ipsis autem ædibus sacris faciendis, & de arearum symmetrijs, in tertio & quarto volumine reddam rationes: quia in secundo visum est mihi, primum de materiæ copijs, quæ in ædificijs sunt parandæ, quibus sint virtutibus, & quem habeant vsum, exponere, commensus ædificiorum, & ordines, & genera singula symmetriarum peragere, & in singulis voluminibus explicare.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Extra murum, Veneris, Vulcani, Martis fana.] *Venerem, Vulcanum, & Martem Veteres Hetruscorum disciplina moniti intra mœnium septa collocandos non putauerunt, quòd libidini, voluptati, incendijs, iurgijs, litibus præessent. Eos in Vrbe coluerunt, qui frugi essent, id est, qui eis rebus præessent, Vnde ad adolescentiam & matronas mali nihil deriuari posset, atque adeò qui prodessent. Neque tamen perpetuum hoc fuit. Quinimo & alios aliquando in Vrbem ne obessent adsciuerunt. Nam febris fanum in palatio fuisse apud Ciceronem, Plinium, & Valerium Maximum legimus. Sicut Martis Vltoris templum ad forum Augusti Ouidius & Suetonius constituunt. Veneris enim fuisse in foro Cæsaris Vel ipse Vitruuius docet lib.* III. *cap.* II. *& apud Circum maximum Liuius collocat. Vulcanum in circo Flaminio habuisse legitur, & apud comitium fuisse scribunt Dionysius*

nysius Halicarnasseus, & Sextus Pompeius. Malam Fortunam in exquilijs templum habuisse Ciceronis & Plinij confirmatione docemur. Socordiæ verò ad Auentini montis radices fuisse memini legere apud Liuium, sed Murtiæ nomine.

A belli periculo conseruabit.] *Muto præpositionem à in coniunctionem &, ex fide manu scripti codicis.*

Et de arearum symmetrijs.] *Nihil muto, sed tantum moneo melius, commodiusq; esse, si scribatur earum, vt in fine libri secundi legitur. Sed vt dixi nihil muto, legentium volo integrum sit arbitrium.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER SECVNDVS.

*

PRAEFATIO.

DINOCRATES Architectus cogitationibus & solertia fretus, cùm Alexander rerum potiretur, profectus est à Macedonia ad exercitum, regiæ cupidus commendationis. Is è patria à propinquis & amicis tulit ad primos ordines & purpuratos literas, vt aditus haberet faciliores, ab eisq; exceptus humanè, petijt vti quamprimum ad Alexandrum perduceretur. Cùm polliciti essent, tardiores fuerunt, idoneum tempus expectantes. Itaq; Dinocrates ab ijs se existimans illudi, ab se petijt præsidium. Fuerat enim amplissima statura, facie grata, forma, dignitateq; summa. His igitur naturæ muneribus confisus, vestimenta posuit in hospitio, & oleo corpus perunxit, caputq; coronauit populea fronde, leuum humerum pelle leonina texit, dextraq; clauam tenens incessit contra tribunal regis ius dicentis. Nouitas populum cùm auertisset, conspexit eum Alexander, & admiratus, iussit ei locum dari vt accederet, interrogauitq; quis esset. At ille, Dinocrates, inquit, Architectus Macedo, qui ad te cogitationes & formas affero dignas tuas claritate. Nanq; Athon montem formaui

maui in ſtatuæ virilis figurã, cuius manu leua deſignaui ciuitatis ampliſſimæ mœnia, dextra pateram, quæ exciperet omnium fluminum, quæ ſunt in eo monte, aquam, vt inde in mare profunderetur. Delectatus Alexander ratione formæ, ſtatim quæſiuit, ſi eſſent agri circà, qui poſſent frumentaria ratione eam ciuitatem tueri. Cùm inueniſſet, non poſſe niſi tranſmarinis ſubuectionibus. Dinocrates, inquit, attendo egregiam formæ compoſitionem, & ea delector: ſed animaduerto, ſi quis deduxerit eo loci coloniam, fore vt iudicium eius vituperetur. Vt enim natus infans ſine nutricis lacte non poteſt ali, neque ad vitæ creſcentis gradus perduci, ſic ciuitas ſine agris, & eorum fructibus in mœnibus affluentibus, non poteſt creſcere, nec ſine abundantia cibi, frequentiam habere, populumq; ſine copia tueri. Itaq; quemadmodum formationem puto probandam, ſic iudico locum improbandum, teq; volo eſſe mecum, quòd tua opera ſum vſurus. Ex eo Dinocrates ab rege non diſceſsit, & in Aegyptum eſt eum proſecutus. Ibi Alexander cùm animaduertiſſet portum naturaliter tutum, emporium egregium, campos circa totam Aegyptum frumentarios, immanis fluminis Nili magnas vtilitates, iuſsit eum ſuo nomine ciuitatem Alexandriam conſtituere. Itaque Dinocrates à facie dignitateq; corporis commendatus, ad eam nobilitatem peruenit. Mihi autem, Imperator, ſtaturam non tribuit natura, faciem deformauit ætas, valetudo detraxit vires. Itaque quoniam ab ijs præſidijs ſum deſertus, per auxilia ſcientiæ, ſcriptaq; (vt ſpero) perueniam ad commendationem. Cùm autem in primo volumine de officio Architecturæ, terminationibusq; artis perſcripſerim, item de mœnibus, & intra mœnia arearum diuiſionibus, inſequaturq; ordo de ædibus ſacris & publicis ædificijs, itemq; priuatis, quibus proportionibus & ſymmetrijs debeant eſſe, vti explicentur, non putaui antè ponendum, niſi prius de materiæ copijs, è quibus collatis ædificia ſtructuris, & materiæ rationibus perficiuntur, quas habeant in vſu virtutes expoſuiſſem, quibusq; rerum natura principijs eſſet temperata dixiſſem. Sed antequam naturales res incipiam explicare, de ædificiorum rationibus vnde initia cœperint, & vti creuerint eorum inuentiones, antè ponam, & inſequar ingreſſus antiquitatis rerum naturæ, & eorum, qui initia humanitatis & inuentiones perquiſitas, ſcriptorum præceptis dedicauerunt. Itaque quemadmodum ab his ſum inſtitutus, expo-
nam.

IN

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER SECVNDVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

DInocrates, inquit, Architectus.] *Staſicratem Plutarchus in vita Alexandri, & in libro de virtute & fortuna eiuſdem, vocat Architectum eum, qui ex monte Atho, Alexandri facturum ſe effigiem pollicebatur, in cuius manu ciuitas dſideret capax decem millium hominum.*

Si quis deduxerit eo loco coloniam.] *Omnino ſcribendum, deduxerit eò loci coloniam, quo modo dixit huius libri cap.* VIII. *Coloniam communem eò loci deduxerunt. Inoleuit multis retro ſeculis hic error in Vitruuianis codicibus, oq idq; receptus.*

Iuſsit eum ſuo nomine ciuitatem Alexandriam conſtituere.] *Strabo, & Arrianus Alexandriæ fuiſſe Architectum Chinocratem, ſiue, vt aliqui apud Strabonem legiſſe videntur Chiromocratem, alij Cherſicratē, autores ſunt. Plinius verò & Solinus Dinocratem cum Vitruuio ſcribunt. In Plinio tamen lib.* V. *cap.* X. *Dinochares legitur, cum in cap.* XXXII. *lib.* VII. *Dinocrates ſcriptum ſit. Iuſtinus autem lib.* XIII. *Epitomæ Trogi Pompeij tradit Cleomenem Alexandriam ædificaſſe. Alijs placet, vt Democrates ſcribatur, idq; ex Græca inſcriptione, quæ in ea vrbe legatur.*

ΔΗΜΟΚΡΑΤΗΣ ΠΕΡΙΚΑΥΤΟΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΣ ΜΕ ΕΘΕΣΕΝ ΔΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΚΕΔΩΝΟΣ.

De priſcorum hominum vita, & de initijs humanitatis atque tectorum, & incrementis eorum. CAP. I.

HOMINES vetere more, vt feræ, in ſyluis & ſpeluncis & nemoribus naſcebantur, ciboq; agreſti veſcendo, vitam exigebant. Interea quodam in loco ab tempeſtatibus & ventis, denſæ crebritatibus arbores agitatæ, & inter ſe terentes ramos, ignem excitauerunt: & eo flamma vehementi perterriti qui circa eum locum fuerunt, ſunt fugati. Poſtea re quieta propius accedentes, cùm animaduertiſſent commoditatem eſſe magnam corporibus, ad ignis teporem ligna adijcientes, & eum conſeruantes, alios adducebant, & nutu monſtrantes, oſtend

ostendebant quas haberent ex eò vtilitates. In eo hominum congressu, cùm profundebantur aliter è spiritu voces, quotidiana consuetudine vocabula, vt obtigerant, constituerunt: deinde significando res sæpius in vsu, ex euentu fari fortuito cœperunt, & ita sermones inter se procreauerunt. Ergo cùm propter ignis inuentionem, conuentus initio apud homines & concilium, & conuictus esset natus, & in vnum locum plures conuenirent, habentes ab natura primum, præter reliqua animalia, vt non proni, sed erecti ambularent, mundiq; & astrorum magnificentiam aspicerent: item manibus & articulis, quam vellent rem faciliter tractarēt, cœperunt in eo cœtu alij de fronde facere tecta, alij speluncas fodere sub montibus, nonnulli hirundinum nidos & ædificationes earum imitantes, de luto & virgultis facere loca, quæ subirent. Tunc obseruantes aliena tecta, & adijcientes suis cogitationibus res nouas, efficiebant in dies meliora genera casarum. Cùm essent autem homines imitabili docilique natura, quotidie inuentionibus gloriantes, alijs alij ostendebant ædificiorum effectus, & ita exercentes ingenia certationibus, indies melioribus iudicijs efficiebantur. Primumq; furcis erectis, & virgultis interpositis, luto parietes texerunt. Alij luteas glebas arefacientes, struebant parietes, materia eos iugumentantes, vitandoq; imbres & æstus, tegebant arundinibus & fronde: postea quoniam per hybernas tempestates tecta non poterant imbres sustinere, fastigia facientes, luto inducto, proclinatis tectis, stillicidia deducebant. Hæc autem, ex ijs quæ suprà scripta sunt originibus, instituta esse, possumus sic animaduertere, quod ad hunc diem nationibus exteris ex his rebus ædificia constituuntur, vt in Gallia, Hispania, Lusitania, Aquitania, scandulis robusteis, aut stramentis. Apud nationem Colchorum in Ponto propter syluarum abundantiam, arboribus perpetuis, planis dextra ac sinistra in terra positis, spatio inter eas relicto, quanto arborum longitudines patiuntur, collocantur. In extremis partibus earum suprà, alteræ transuersæ, quæ circuncludunt medium spatium habitationis, tunc insuper alternis trabibus ex quatuor partibus angulos iugumentantes, & ita parietes ex arboribus statuentes, ad perpendiculum imarum educunt ad altitudinem turres, interuallaq; quæ relinquuntur propter crassitudinem materiæ, schidijs & luto obstruunt. Item tecta recidentes ad extremos angulos transtra traijciunt, gradatim contrahentes. Ita ex quatuor partibus ad altitudinem educunt medio metas, quas & fronde & luto tegentes, efficiunt barbarico more testudinata turrium tecta. Phryges verò, qui campestribus locis sunt habitantes, propter inopiam syluarum egentes materia, eligunt tumulos naturales, eosq; medios fossura exinanientes, & itinera perfodientes, dilatant spatia, quantum natura loci patitur. Insuper autem stipites inter se religantes, metas efficiunt, quas arundinibus & stramentis tegentes, exaggerant supra habitationes maximos

mos grumos è terra. Ita hyemes calidiſsimas, æſtates frigidiſsimas efficiunt tectorum ratione. Nonnulli ex vlua paluſtri componunt tuguria tecta. Apud cæteras quoque gentes & nonnulla loca, pari ſimiliq; ratione, caſarum perficiuntur conſtitutiones. Non minus etiam Maſsiliæ animaduertere poſſumus ſine tegulis ſubacta cum palleis terra tecta, Athenis Areopagi antiquitatis exemplar ad hoc tempus luto tectum. Item in Capitolio commonefacere poteſt & ſignificare mores vetuſtatis Romuli caſa in arce ſacrorum, ſtramentis tecta. Ita his ſignis, de antiquis inuentionibus ædificiorum, ſic ea fuiſſe ratiocinantes poſſumus iudicare. Cùm autem quotidie faciendo tritiores manus ad ædificandum perfeciſſent, & ſolertia ingenia exercendo per conſuetudinem ad artes peruenirent, tum etiam induſtria in animis eorum adiecta perfecit, vt qui fuerunt in his ſtudioſiores, fabros eſſe ſe profiterentur. Cùm ergo hæc ita fuerint primo conſtituta, & natura non ſolum ſenſibus ornauiſſet gentes, quemadmodum reliqua animalia: ſed etiam cogitationibus & conſilijs armauiſſet mentes, & ſubieciſſet cætera animalia ſub poteſtate, tunc verò è fabricationibus ædificiorum gradatim progreſsi ad cæteras artes & diſciplinas, è fera agreſtiq; vita, ad manſuetam perduxerunt humanitatem. Tum autem inſtruentes animosè & proſpicientes, maioribus cogitationibus ex varietate artium natis, non caſas, ſed etiam domos fundatas ex lateritijs parietibus, aut è lapide ſtructas, materiaq; & tegula tectas perficere cœperunt: deinde obſeruationibus ſtudiorum euagantibus iudicijs, ex incertis ad certas ſymmetriarum rationes perduxerunt: poſteaquam animaduerterunt profuſos eſſe partus ab natura materiæ, & abundantem copiam ad ædificationes ab ea comparatam, tractando nutriuerunt, & auctam per artes ornauerunt voluptatibus ad elegantiam vitæ. Igitur de his rebus, quæ ſunt in ædificijs ad vſum idoneæ, quibusq; ſint qualitatibus, & quas habeant virtutes (vt potero) dicam. Sed ſi quis de ordine huius libri diſputare voluerit, quòd putauerit eum primum inſtitui oportuiſſe: ne putet me errauiſſe, ſic reddam rationem. Cùm corpus Architecturæ ſcriberem primo volumine, putaui quibus eruditionibus & diſciplinis eſſet ornata exponere, finireq; terminationibus eius ſpecies, & è quibus rebus eſſet nata dicere: itaque quid oporteat eſſe in Architecto ibi pronunciaui. Ergo in primo de artis officio: in hoc de naturalibus materiæ rebus, quem habeant vſum, diſputabo. Nanq; liber hoc non profitetur, vnde Architectura naſcatur, ſed vnde origines ædificiorum ſint inſtitutæ: & quibus rationibus enutritæ & progreſſæ ſint gradatim ad hanc finitionem. Ergo ita ſuo ordine & loco huius erit voluminis conſtitutio. Nunc reuertar ad propoſitum, & de copijs, quæ aptæ ſunt ædificiorum perfectionibus, quemadmodum videantur eſſe ab natura rerum procreatæ, quibusq; mixtionibus principiorum congreſſus temperentur, ne obſcu-

ra, sed perspicua legentibus sint, ratiocinabor. Nanq; nulla materiarum genera, neque corpora, neq; res sine principiorum cœtu nasci, neq; subijci intellectui possunt, neque aliter natura rerum præceptis Physicorum veras patitur habere explicationes: nisi causæ, quæ sunt in his rebus, quemadmodum & quid ita sint, subtilibus rationibus habeant demonstrationes.

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

Homines ueteri more uti feræ.] *Bona pars eorum quæ in hoc capite traduntur, videtur ex T. Lucretio Caro sumpta, qui libro quinto eorum qui extant (scripsit enim vnum & viginti, quibus initium fecit hoc teste Varrone: Aetheris & terræ genitabile quærere tempus) ducentis triginta & septem versibus primorum illorum hominum vitam asperrimam primò fuisse prodit, atque omnium rerum ignaram, paulatim deinde molliorem effectam: sermonem ab hominibus naturam expressisse, neque credendum esse vnum aliquem rebus nomina imposuisse, atq; ea mox alios docuisse: Ignis inuentionem atque vsum, conditis vrbibus, & diuisis rebus sub regibus primum fuisse homines, mox sese legum vinculis astrinxisse.*

Densæ crebritatibus arbores.] *Bononiensis manu scriptus codex habet, densæ crebritatis. Vtraque non aspernanda lectio.*

Postea re quieta.] *Aliàs scribitur, post ea requieta. Quam lectionem confirmat huius libri caput* IX. *Cùm autem ea per se extincta esset, & requieta.*

Habentes à natura primum.] *Aliqui codices habent, præmium. Quæ scriptura fortasse commodior puriorq; est.*

Materia eos iugumentantes.] *Iugumentare est, cùm substratis singulis hinc atque hinc trabibus directis, suprà transuersariæ aliæ hinc inde singulæ in angulis rudius, id est vt interuallum quidem sit, sed non alta incisura, siue crena, committuntur ita, vt quasi binæ per diuersum contignationes, angulis quatuor fiant. Iugumenta aliter accepit M. Cato de re Rustica cap.* XIIII. *Villæ, inquit, fundamenta ex cæmentis & calce supra terram, pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta & antepagmenta quæ opus erunt, ex lapide indito. Iugumenta videtur intelligere superliminare, & supercilium portarum & fenestrarum. Dicta autem hæc existimauerim à iugis, quæ arrectariis transuersa superponuntur. Inde militare iugum, quod fiebat, duabus humi defixis hastis, tertia superligata, vt testatur Liuius Decadis primæ lib.* III. *Et iuga in vitibus, quæ pedamentis quibus recta stat vinea transuersa iugantur, vnde & iugatæ vineæ dicuntur.*

Scandulis robustis.] *Id est robore assulatim secto. Sunt autem scandulæ tabellæ, vicem tegularum præstantes, quibus contectam fuisse Romam annis quadringentis & septuaginta, autor est Cornelius Nepos apud Plinium lib.* XVI. *cap.* X. *Isidorus Etymologiarum lib.* IX. *cap.* XIX. *dicit scindulas, putatq; nomen esse sortitas à scindendo.*

Schidijs & luto obstruunt.] *schidiæ ἀπὸ τοῦ σχίζειν, id à diffindendo siue dissecando, hîc & lib.* VII. *cap.* X. *sunt ligni fragmenta, quæ in marmore dicuntur assulæ eiusdem libri cap.* VI.

Metas efficiunt.] *Meta, Græcè pyramis, est ima parte lata, superiori angusta.*

gusta. Ita struem M. Cato appellat cap. LV. de ligno condendo loquens. Et Columella lib. II. cap. XIX. de fœno. In metas (inquit) conueniet, easq; in angustissimos vertices exacui. Meta inuersa eidem lib. IX. cap. XV. est cuiusmodi qualus, quo vinum liquatur. Plinius lib. II. cap. X. cùm dixisset metam, se explicans subiungit turbinem inuersum, & cap. proximo monstrat turbinis recti imum esse angustissimum, metam verò in cacuminis finem desinere.

Maximos grumos è terra.] Congestitios globos, tumulos. Alioquin grumus collectio est terræ. Columella lib. II. cap. X. Grumosq; quos ad versuram plerunq; tractæ faciunt crates, dissipabimus. Vnde exgruminare dicitur Varroni lib. III. cap. XIIII. pro è grumis exilire.

Nonnulli exulua palustri.] Quod alga est mari, id paludi esse vluam visum est Seruio Mauro, Aeneidos lib. VI.

Romuli casa in arce sacrorum, stramentis tecta.] Propè curiam Calabram in Capitolino monte haud procul à Senatoris nunc domo fuit Romuli casa, de qua Vergilius Aeneid. lib. VIII.

Romuleaq; recens horrebat regia culmo. Et Ouidius Fast. III.
Quæ fuerit nostri, si quæris, regia nati,
Aspice de canna straminibusq; domum.

Arcem verò sacrorum, Capitolinum montem appellat, quod cùm à sex reliquis amplitudine superetur, eosdem religione & templorum copia longo interuallo post se relinquat. Inde factum, vt à M. Cicerone cùm sæpe aliàs, tum maximè in ea oratione, quam ad Quirites habuit, antequam iret in exilium, Deorum domicilium appelletur. Sed & nos plus viginti septem numerauimus templa. Construxerat & alias casas Romulus ex lignis harundinibusq;, cùm pastoralem vitam cum fratre Remo ageret, quarum vnam scribit libro primo Halicarnasseus Dionysius sua ætate fuisse in angulo ex Palatio in Circum ducente, id est, vt interpretor, in eo angulo Palatini, qui ad velabrum vergit. Tectorum autem tanta est habita vtilitas, vt omnium primam & maximam iudicauerint, quòd omne ædificiũ tueatur. Et re vera sublato tecto putrescit materies, labascunt atque fathiscunt parietes, omnisq; sensim dissoluitur structura. Dictu incredibile, quantum, humidam noctem, æstuantem solem, & imbres repellendo vel excludendo, adferat commodi. Sed requiret aliquis semel vniuersam fere tegendorum tectorum rationem, quæ aut fuerit, aut nunc in vsu est, explicari. Quare non ab re hîc visum est subiungere. Tecta tegi solita harundinibus & fronde, fronde & luto, harundinibus & stramentis, subacta cum paleis terra ex Vitruuio animaduertimus. Scandulis verò, id est ligneis assulis, siue sectilibus asserculis vsos Romanos autor est Plinius lib. XVI. cap. X. Idem libri eius cap. XXXVII. tradit Mauros mapalia sua scirpis, & lib. VI. cap. XIIII. chelenophagos testudinum superficie casas tegere. Paulus Diaconus refert Pantheona æreis tegulis tectum, quarum nos in summo fornice prægrandes aliquot vidimus. Iabolenus iurisconsultus Pandectarum lib. L. de verb. signific. plumbo tegi indicat. Quod receptum etiam nunc est. Mei vtuntur latastris lapideis, cuius rei inuentorem Bitam Naxium fuisse perhibent, vt tradit in Eliacis Pausanias, aut tegulis, ijsq; vel planis, vel hamatis cum imbricibus, sed ita collocatis, vt in duabus hamatis singuli imbrices inuehantur. Vtuntur & cærulei in nigro lapide sectilibus

bus laminis, crustis'ue. Is lapis serra dentata, vt lignum, secatur, assulatimq; frangitur, non vt cæteri in cæmenta, Ardosiam vocamus, credo ab ardendo, quòd è tectis ad solis radios veluti flammas eiaculetur. Eo etiam Musici & Algoristæ pro abacis vtuntur, id est tabulis, in quibus illi notas vocum sonituumq;, id est ἀχεῖα, isti numeros subinde deletiles ducunt. Vidi & ad Rauennam solido lapide tectam ædem rotundam D. Mariæ, cuius diameter esset pedum plus minus triginta septem. Pauonacea autem quæ vocantur à Plinio lib. XXXVI. cap. XXII. tegendi genera, pro quo pauimentata ab aliquibus scribitur, à similitudine caudæ pauonum nomen acceperunt, sectilium scilicet lapidum bracteis, laminis'ue aliis super alias sedentibus, & inter se imbricatis, constructa. Quod & ad parietum incrustationes referri potest, sectilibus marmorum crustis imbricum modo inter se hærentibus.

Tunc uerò & fabricationibus.] *Muto & coniunctionem in è præpositionem, meliorum & manu scriptorum codicum fide adiutus.*

Et tegula tecta.] *Aliqui codices scribunt tectas, vt referatur ad domos.*

Neque res sine principiorum cœtu nasci.] *Capite statim proximo ait, Ex his ergò congruentibus cùm res omnes coire nasciq; videantur, vt fortasse non abs re hoc loco coitu pro cœtu legatur.*

De principijs rerum, secundum Philosophorum opiniones.

CAPVT II.

THALES quidem primùm aquam putauit omnium rerum esse principium. Heraclitus Ephesius, qui propter obscuritatem scriptorum, à Græcis σκοτινὸς est appellatus, ignem. Democritus, quiq; eum secutus est Epicurus, atomos: quos nostri insecabilia corpora, nonnulli indiuidua vocitauerunt. Pythagoræorum verò disciplina adiecit ad aquam & ignem, aëra & terrenum. Ergo Democritus & si non propriè res nominauit, sed tantùm indiuidua corpora proposuit, ideo ea ipsa dixisse videtur, quòd ea cùm sint disiuncta, nec leguntur, nec internicionẽ recipiunt, nec sectionibus diuiduntur, sed sempiterno æuo perpetuo infinitam retinent in se soliditatem. Ex his ergo congruentibus, cùm res omnes coire nasciq; videantur, & eæ in infinitis generibus rerum natura essent disparatæ, putaui oportere de varietatibus & discriminibus vsus earum, quasq; haberent in ædificijs qualitates exponere, vti cùm fuerint notæ, non habeant qui ædificare cogitant, errorem, sed aptas ad vsum copias ædificijs comparent.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Thales quidem primùm aquam putauit omnium rerum esse principium.] *Hoc & quod sequitur repetit in Proœmio libri octaui, quo in loco nos plura scribemus.*

Quòd

Quòd ea cùm sint disiuncta, non leguntur.] *Hic sensus horum verborum est, insecabilia illa & individua corpuscula (quos atomos Democritus & eum secutus Epicurus vocabant) antequam concurrant & coëant, internecionem non recipiunt, nec læduntur: simulatq; in corpus coierunt, æuo obnoxia fiunt. Aliqui codices pro leguntur, habent læduntur, vtraque bona scriptura.*

Cùm res omnes coire nasci que uideantur.] *Atqui non coëunt res, sed ex atomorum coitu fiunt Democrito, Epicuro, Lucretio, cæterisq; eius farinæ hominibus.*

De lateribus, ex qua terra, quo tempore, & qua forma duci eos oporteat. CAP. III.

TAQVE primùm de lateribus, qua de terra duci eos oporteat dicam. Non enim de arenoso, neque calculoso, neque sabuloso luto sunt ducendi, quòd ex his generibus cùm sint ducti, primùm fiunt graues: deinde cùm ab imbribus in parietibus asperguntur, dilabuntur & dissoluuntur: paleæq;, quæ in his ponuntur, non cohæresc unt propter asperitatem. Faciendi autem sunt ex terra albida, cretosa, siue de rubrica, aut etiam masculo sabulone. Hæc enim genera propter leuitatem habent firmitatem, & non sunt in opere ponderosa, & faciliter aggeruntur. Ducendi autem sunt per vernum tempus & autumnale, vt vno tenore sicc escant. Qui enim per solstitium parantur, ideo vitiosi sunt, quòd summum corium sol acriter cùm percoquit, efficit vt videantur aridi, interius autem sint non sicci, & cùm postea sicc escendo se contrahunt, perrumpunt ea, quæ erant arida, ita rimosi facti efficiuntur imbecilli. Maximè autem vtiliores erunt, si ante biennium fuerint ducti. nanq; non antè possunt penitus sicc escere. Itaq; cùm recentes & non aridi sunt structi, tectorio inducto rigideq; obsolidato permanente, ipsi sidentes non possunt eandem altitudinem, qua est tectorium, tenere: contractioneq; moti non hærent cum eo, sed à coniunctione eius disparantur. Igitur tectoria ab structura seiuncta, propter tenuitatem per se stare non possunt, sed franguntur: ipsiq; parietes fortuito sidentes, vitiantur. Ideoq; etiam Vticenses latere, si sit aridus, & ante quinquennium ductus, cùm arbitrio magistratus fuerit ita probatus, tunc vtuntur in parietum structuris. Fiunt autem laterum genera tria: vnum quod Græcè πλίνθος appellatur, id est quo nostri vtuntur, longum pede, latum semipede: cæteris duobus Græcorum ædificia struuntur. Ex his vnum pentadoron, alterum tetradoron dicitur. Doron autem Græci appellant palmum, quòd munerum datio Græcè δῶρον appellatur: id autem semper geritur per manus palmum. Ita quod est quoquo versus quinq; palmorum, pentadoron, quod quatuor, tetradoron dicitur: & quæ sunt publica opera, pentadoro,

tadoro,quæ priuata,tetradoro ſtruuntur. Fiunt autem cum his lateribus ſemilateres,qui cùm ſtruuntur, vna parte lateribus ordines, altera ſemilateres ponuntur. Ergo ex vtraq; parte ad lineam cùm ſtruuntur alternis corijs parietes,alligantur: & medij lateres ſupra coagmenta collocati, & firmitatẽ & ſpeciem faciunt vtraq; parte nõ inuenuſtã. Eſt autẽ in Hiſpania vlteriore Calentũ,& in Gallijs Maſsilia,& in Aſia Pitane, vbi lateres cum ſunt ducti & arefacti,proiecti natant in aqua. Natare autem eos poſſe ideo videtur,quod terra eſt,de qua ducuntur,pumicoſa: ita cùm eſt leuis,aëre ſolidata,non recipit in ſe, nec combibit liquorem. Igitur leui raraq; cùm ſit proprietate,nec patiatur penetrare in corpus humidam potestatem, quocunq; pondere fuerit, cogitur ab rerum natura (quemadmodum pumex) vti ab aqua ſuſtineatur. Sic autem magnas habent vtilitates,quod neq; in ædificationibus ſunt oneroſi,& cùm ducuntur,à tempeſtatibus non diſſoluuntur.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Faciendi autem ſunt ex terra albida cretoſa.] *Pro albida Plinius libro* XXXV. *cap.* XIIII. *dicit albicante. Palladius ſimpliciter terram cretam ſcripſit.*

Aut etiam maſculo ſabulone.] *Sabulum triplici inuenitur differentia, teſtimonio Plinij,eſt album,rubrum,itemq; nigrum. Tria hæc genera in antiquorum arenato vidimus. Aduertendum tamen à rei ruſticæ ſcriptoribus inter genera terreni ſabulonem numerari, ne eo nomine maris fluuiorumq; arenam ſemper intelligenda ducas. Et re vera de eiuſcemodi terreno loquitur Vitruuius: ſabuloſum enim lutum non probat, oportet enim materiam è qua ducturus ſis lateres, tenacis eſſe naturæ,ne aſpergine diſſoluantur.*

Propter leuitatem habent firmitatem.] *Leuitas vocabulum eſt* ωολύσημον, *hoc eſt,quod in plures diuerſasq; trahitur ſignificationes,pro primæ ſyllabæ quantitate. Correpta quid ſignificet,tam omnibus patet, vt mihi in eo elaborandum non ſit: id potius curandum, vt quid producta prima ſyllaba dicatur, indicemus: quod neceſſarium non erat, niſi iampridem pronunciatione correpta à productis diſtinguere deſiſſemus,quod antiquis ſiue natura, ſiue arte fuit proprium. Nobis Vitruuius aderit, qui genera laterum ex albida terra cretoſa facta, ſiue rubrica,aut ſabulone maſculo, propter leuitatem ait habere firmitatem, id eſt,quòd pinguis & tenacis naturæ materia ſint ducta. In qua ſignificatione Plinius vſurpauit leuorem lib.* XXXV. *cap.* VI. *de paretonio loquens. E candidis, inquit, coloribus pinguiſsimum & tectorijs tenaciſsimum propter leuorem. Alioquin leuitas contraria eſt aſperitati & ſcabriciei Plinio lib.* IX. *cap.* XXIX. *Martiano lib. de Aſtrologia, Apuleio lib. de dæmonio Socratis, Senecæ libri Naturalium quæſtionum ſeptimi,cap.* XXXI. *Plinius etiam leuorem vocat memorati libri cap.* XXXV. *Sed & Theodorus Gaza, quam Theophraſtus λειότητα dicit,leuitatem transfert. placeret fugiendi ancipitis leuitatis verbi cauſa,non quod quidam fecerunt,diph-*

thonge

thongo notare, sed in eis rebus leuorem dici, quæ asperitate tactum nusquam offenderent, leuitatem in ijs, quæ essent non ponderosa.

Ducendi autem sunt per uernum tempus, & autumnale.] Palladius lib. VI. cap. XIJ. lateres vult fieri mense Maio, fieri autem terra creta diligenter, & omni asperitate purgata, mixta cum paleis, diu macerata, & intra formam lateri similem depressa longitudine pedum duorum, latitudine vnius, altitudine quatuor vnciarum. Semel admonendum lateres ad solem siccari, testas igne percoqui, vt infrà cap. VIII. Hæ madefactæ & exiccatæ rursus, ad miraculum durescunt. Nostri etiam testas vitro illinunt, vocantq; vitreatas, aut lithargyro oblinunt, vt vitrea detur species, de qua re in plastice scribemus. Propriè verò dixit duci lateres, nam in forma inferciuntur, & subigendo in longum protrahuntur. Qua forma lana pollice duci dicitur, cum digitis subacta trahitur, & fingitur in filum, qua ferrum, cùm cudendo porrigitur, & extenditur. Illud quoq; non prætereundum later & lateri vsurpata à Columella lib. VI. cap. XIIII.

Fiunt autem laterum genera tria.] Animaduerti Romæ & extra vrbem in veterum monimentis, tribus his laterum generibus non fuisse contentos, sed pro commoditate, aut gratia, maioribus minoribus ue esse vsos. Extra portam Latinam in vinea Ioannis Mileti Trecensis vidi refossas tegulas, latas quaqua versus pedes duos & sescuncem, altas vncias duas & trientem, cum hac inscriptione:

TEG C COSCONI
FIG ASINI POLL.

Solebant enim insigniores figuli suum nomen addere, quod in palatinis, & in alijs antè animaduerteram. Eò verò animi gratia concesseram cum benè doctis & amicis viris Antonio Angelo, & Dionysio Gogerio.

Longum pede, latum semipede.] Plinius lib. XXXV. cap. XIIII. Didoron longum sesquipede, latum pede dicit, quasi à longitudine nomen acceperit, hoc est duorum maiorum palmorum, qui sesquipedem efficiunt. Quam scripturam & probo, quidq; me moueat ostendam infra capite octauo, & inueni in quodam Vitruuij codice, sed pro didoron erat scriptum lichum, mendosè. Lichas quidem, vt ex Polluce didicimus, est, quantum spatij est inter pollicem & indicem extensos, Georgius Valla dichada legit, sed quod duos palmos ait habere, hoc verum esse non existimo, efficit enim digitos decem. Sed quid ad rem? Nostrum verò codicem qui emendatum hac parte credet, Vitruuium fortasse ad longitudinem & latitudinem putabit respexisse. Vero tamen similius fuerit de palmo minore intellexisse, & latitudinem spectasse: nam duo palmi efficiunt semipedem. Verùm, vt dixi, magis placet, vt legatur, longum sesquipede, latum pede. Sed de palmo dicam libri tertij capite primo.

Ex his unum pentadorum, &c.] Totum hunc locum ex coniectura, cui incertæ atque fallaci, quandoque tamen locus est, ita legendum existimo. Ex his vnum pentadoron, alterum tetradoron dicitur. Doron autem Græci appellant palmum, eoq; munerum datio Græcè δῶρον appellatur, quòd semper geritur per manus palmum. Id quod est quoquo versus, &c. Plinius mirificè nostram coniecturam adiuuat, qui lib. XXXV. cap. XIIII. ita scribit de lateribus loquens.

Genera

Genera eorum tria. Didoron, quo vtimur longum sesquipede, latum pede. Alterum tetradoron, tertium pentadoron. Græci enim antiqui doron palmum vocabant. Et ideò dora munera, quæ manu darentur. Ergo à quatuor & quinque palmis, prout sunt, nominantur. Eadem est latitudo. minore in priuatis operibus, maiore in publicis vtuntur in Græcia. Quòd autem δῶρον antiquis Græcis palmum significarit, luculenter Hesiodi Ascræi locus ex opere quod inscripsit ἔργα καὶ ἡ μέραι comprobauerit, δεκαδώρῳ inquit ἁμάξῃ, id est plaustro decem palmos longo: & Nicandri in Theriacis de basiliseo loquentis. Ἐπὶ ῥία δῶρα φέρων μηκός τε καὶ ἰδυί, id est longitudinem proceritatemq; ad tres palmos ferens. Scholiastes enim ita, δῶρον, καὶ παλαιστή.

Alternis corijs parietes alligantur.] *id est cursibus, ductibus, ordinibus.*

Est autem in Hispania vlteriore Calentum, & in Gallijs, Massilia, & in Asia Pitane, vbi lateres cùm sunt ducti, & arefacti, proiecti natant.] *Scribendum Pitane nominandi casu, est autem Æolidis in Asia oppidum, Ouidius Metamorph. libro* VII. *Æoliam Pitanen à læua parte reliquit. Plinius verò libro* XXXV. *memorato cap.* XIIII. *addit Massiliam Hispaniæ, siue, vt in aliquibus codicibus scriptum reperimus, Massiam. Vt fortasse apud Vitruuium, Massilia, aut Massia, aut certe Maxilua, relictis duabus dictionibus, in Gallijs, & pro verbo est, sunt substituto, scribendum sit ad hunc modum. Sunt autem in Hispania vlteriore Calentum & Massia, aut Massilia, siue Maxilua. Sic enim inquit Plinius. Pitanæ in Asia, & in vlterioris Hispaniæ ciuitatibus Massia & Calento fiunt lateres, &c. Maxiluam ideò nominauit, quòd eam Ptolemæus in Hispania Bœtica nominat, Massiam verò Theopompus apud Stephanum in eadem collocat. Laterum Pitanæ meminit Strabo lib.* XIII. *Nicolaus Perotus, vir alioqui de Latina lingua non pessime meritus, in eo dormitauit. Verba eius ascribam ex linguæ Latinæ commentarijs, in Græcia (inquit) & Asia, & plerisque Hispaniæ ciuitatibus lateres fiebant, qui siccati non mergebantur in aqua, ideo pithacnæ vocati, quasi doliola, ἀπὸ τοῦ πίθου, quod dolium significat. Sed quid doliolis cum lateribus? Sed quòd natent lateres, refert id Vitruuius terræ, ex qua ducti sunt, acceptum. Seneca Quæstionum naturalium lib.* III. *cap.* XV. *altius ducit. Eius verba si ascripsero, non alienum erit, neque fortassis ingratum rerum naturæ studiosis. Quancunque, inquit, vis rem expende, & contra aquam statue, dummodo vtriusque par sit modus. si aqua grauior est, leuiorem rem, quàm ipsa est, fert: & tanto supra se extollit, quanto erit leuior. At si aquæ, & eius rei, quam contrà pensabis, par pondus erit, nec pessum ibit, nec extabit, sed æquabitur aquæ: & natabit quidem, sed penè mersa, ac nulla eminens parte. Hoc est, cur quædam tigna supra aquam penè tota efferantur, quædam ad medium summissa sint, quædam ad æquilibrium aquæ descendant. Nam cùm vtriusque pondus par est, neutra res alteri cedit. Grauiora descendunt, leuiora gestantur. Graue autem & leue est, non æstimatione nostra, sed comparatione eius quod vehi debet. Itaque vbi aqua grauior est hominis corpore aut saxi, non sinit id, quo non vincitur mergi.*

De arena

De arena, & eius generibus. CAP. IIII.

IN cæmenticijs autem ſtructuris, primum eſt de arena quærendum, vt ea ſit idonea ad materiam miſcendam, neque habeat terram commixtam. Genera autem arenæ foſsiciæ ſunt hæc, nigra, cana, rubra, carbunculus. Ex his quæ in manu confricata fecerit ſtridorem, erit optima: quæ autem terroſa fuerit, & non habebit aſperitatem, item ſi in veſtimentum candidum ea coniecta fuerit, poſtea excuſſa vel icta, id non inquinauerit, neque ibi terra ſubſiderit, erit idonea. Si autem non erunt arenaria, vnde fodiatur, tum de fluminibus aut è glarea erit excernenda. Non minus etiam de litore marino: ſed ea in ſtructuris hæc habet vitia, quod difficulter ſicceſcit, neque vbi ſit, onerari ſe continenter paries patitur, niſi intermiſsionibus requieſcat, neq; concamerationes recipit. Marina autem hoc amplius, quod etiam parietes, cùm in his tectoria facta fuerint, remittentes ſalſuginem, ea diſſoluunt. Foſsiciæ verò celeriter in ſtructuris ficceſcunt, & tectoria permanent, & concamerationes patiuntur: ſed hæ, quæ ſunt de arenarijs recentes. Si enim exemptæ diutius iaceant, ab Sole & Luna & pruina concoctæ reſoluuntur, & fiunt terroſæ. Ita cùm in ſtructuram conijciuntur, non poſſunt continere cæmenta, ſed ea ruunt & labuntur, oneraq; parietes non poſſunt ſuſtinere. Recentes autem foſsiciæ cum in ſtructuris tantas habeant virtutes, eæ in tectorijs ideo non ſunt vtiles, quod pinguitudini eius calx, palea commixta, propter vehementiam non poteſt ſine rimis inareſcere: fluuiatica verò propter macritatem (vti ſigninum) bacillorum ſubactionibus in tectorio recipit ſoliditatem.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

De arena quærendum.] *Arenæ genera tria ſunt. Foſsiciæ quarta pars calcis addi debet, fluuiatili aut marinæ tertia autore Plinio lib.* XXXVI. *cap.* XXIII. *& Vitruuio cap. ſequenti. Sed ſi vti neceſſe ſit maris arena, erit commodum, vt ſcribit Palladius lib.* I. *cap.* X. *prius eam lacuna humoris dulcis immergi, vt vitium ſalis, aquis ſuauibus lota deponat: vt mirum videri non debeat, quod Vitruuius lib.* I. *cap.* II. *marinam lotam dixerit.*

Genera arenæ foſsiciæ ſunt hæc, nigra, cana, rubra, carbunculus.] *Omnium rufa ſiue rubra optima, meriti ſequentis eſt cana, tertium locum nigra poſsidet, vt ſcribit Palladius lib.* I. *cap.* X. *Inuenitur & fulua & lutea, & aliorum colorum.*

Vti ſigninum.] *Signinum opus ſit ex teſtis tuſis addita calcè, teſtimonio Plinij lib.* XXXV. *cap.* XII. *Aliter etiam fieri ipſe Vitruuius docet ad finem lib.* VIII. *Galli cimentum vocamus. Nam cæmentum quid eſſet, ſuprà lib.* I. *diximus.*

De calce, & vnde coquatur optima. CAP. V.

DE arenæ copijs cùm habeatur explicatum, tum etiam de calce diligentia est adhibenda, vti de albo saxo, aut silice coquatur: & quæ erit ex spisso & duriore, erit vtilior in structura: quæ autem ex fistuloso, in tectorijs. Cùm ea erit extincta, tunc materiæ ita misceatur, vt si erit fossicia, tres arenæ & vna calcis confundantur. Si autem fluuiatica aut marina, duæ arenæ in vnam calcis conijciantur: ita enim erit iusta ratio mixtionis temperaturæ. Etiam in fluuiatica aut marina, si quis testam tusam & succretam ex tertia parte adiecerit, efficiet materiæ temperaturam ad vsum meliorem. Quare autem, cum recipit aquam & arenam calx, tunc confirmat structuram, hæc esse causa videtur, quòd è principijs vti cætera corpora, ita & saxa sunt temperata: & quæ plus habent aëris, sunt tenera: quæ aquę, lenta sunt ab humore: quæ terræ, dura: quæ ignis, fragiliora. Itaq; ex his saxa, si antequam coquantur, contusa minute mixtaq; arenæ conijciantur in structuram, nec solidè sunt, nec eam poterunt continere: cum verò conjecta in fornacem, ignis vehementi feruore correpta amiserint pristinæ soliditatis virtutem, tunc exustis atque exhaustis eorum, viribus relinquuntur patentibus foraminibus & inanibus. Ergo liquor, qui est in eius lapidis corpore, & aër cum exhaustus & ereptus fuerit, habueritq; in se residuum calorem latentem, intinctus in aqua priusquam exeat ignis, vim recipit, & humore penetrante in foraminum raritates conferuescit, & ita refrigeratus reijcit ex calcis corpore feruorem. Ideo autem quo pondere saxa conijciuntur in fornacem cum eximuntur, non possunt ad id respondere: sed cùm expenduntur, eadem magnitudine permanente, excocto liquore circiter tertia parte ponderis imminuta esse inueniuntur. Igitur cùm patent foramina eorum & raritates, arenæ mixtionem in se corripiunt, & ita cohæresunt, siccescendoq; cum cęmentis coëunt, & efficiũt structurarum soliditatem.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

De calce diligentia est adhibenda, uti de albo saxo, aut silice coquatur.] *Cato Censorius cap.* XXXVIII. *de re Rustica, lapidem quàm durissimum, & quàm minime varium in fornacem indendum scripsit. Lege de calce reliqua apud Plinium lib.* XXXVI. *cap.* XXIII. *& Palladium lib.* I. *cap.* X. *Quanquàm omnia penè hauserunt de Vitruuio. Sed illud tamen ex Palladio visum est addere, in eorum duntaxat gratiam, quibus non semper copia librorum suppetit, alioquin hîc & alijs locis poteramus esse contenti nuda autorum laudatione. Calcem quoque, inquit, ex albo saxo duro, vel Tyburtino, aut columbino fluuiatili coquemus, aut rubro, aut spongia, aut marmore. Postremò quæ erit ex spisso & duro saxo,*

structuris

structuris conuenit: ex fistuloso verò, aut molliori lapide, tectoryis adhibetur utilius. Quod autem ad silicem attinet, tria Romæ vidimus genera, album, nigrum siue fuscum, & rubrum. Et ex eo quidem fieri calcem, sed eatenus, si statim quàm ex lapicædina exemptus est, coquatur. Reperitur & rutilus, cornei coloris, cinereus, caruleus, iecoris colore. Illud quoque ad rem fuerit, lapidem ad calcem non minus horis sexaginta percoqui, ad gypsum verò horis non plus viginti. Nec illud tacendum, postquam coctus fuerit lapis, intus occultum continere ignem, aquis incendi, quibus solet ignis extingui, oleo extingui, quo solet ignis accendi.

Si quis testam tusam, & succretam.] *Id est cribratam. Nam succernere, incernere, & excernere Vitruuio dicuntur pro cribrare. Hîc & lib.* VII. *cap.* I. & VI. *Vnde incerniculum pro cribro vsurpatur.*

De puluere Puteolano & eius vsu. CAP. VI.

EST etiam genus puluueris, quod efficit naturaliter res admirandas. Nascitur in regionibus Baianis & in agris municipiorum, quæ sunt circa Vesuuium montem, quod commixtum cum calce & cemento, non modo cæteris ædificijs præstat firmitates, sed etiam moles quę construuntur in mari, sub aqua solidescunt. Hoc autem fieri hac ratione videtur, quod sub his montibus, & terræ feruentes sunt & fontes crebri, qui non essent, si non in imo haberent aut de sulphure, aut alumine, aut bitumine ardentes maximos ignes. Igitur penitus ignis & flammæ vapor per interuenia permanans & ardens, efficit leuem eam terram, & ibi qui nascitur tophus exugens est, & sine liquore. Ergo cùm tres res consimili ratione, ignis vehementia formatæ, in vnam peruenerint mixtionem, repente recepto liquore vna cohæresc unt, & celeriter humore duratæ solidantur, neque eas fluctus, neque vis aquæ potest dissoluere. Ardores autem esse in his locis, etiam hæc res potest indicare, quòd in montibus Cumanorum & Baianis sunt loca sudationibus excauata, in quibus vapor feruidus ab imo nascens, ignis vehementia perforat eam terram, per eamq; manando in his locis oritur, & ita sudationum egregias efficit vtilitates. Non minus etiam memoratur antiquitus creuisse ardores & abundauisse sub Vesuuio monte, & inde euomuisse circa agros flammam. Ideoq; nunc qui spongia siue pumex Pompeianus vocatur, excoctus ex alio genere lapidis, in hanc redactus esse videtur generis qualitatem. Id autem genus spongiæ, quod inde eximitur, non in omnibus locis nascitur, nisi circum Aetnam & collibus Mysiæ, quæ à Græcis καταπελαγιδίαι nominantur, & si quæ eiusce modi sunt locorum proprietates. Si ergo in his locis aquarum feruentes inueniuntur fontes, & in montibus excauatis calidi vapores, ipsaq; loca ab antiquis memorantur peruagantes in agris habuisse ardores, videtur esse certum ab ignis

vehementia ex topho terraq́; (quemadmodum in fornacibus & à calce) ita ex his ereptum esse liquorem. Igitur dissimilibus & disparibus rebus correptis, & in vnam potestatem collatis, calida humoris ieiunitas aqua repente satiata, communibus corporibus latenti calore conferuescit, & vehementer efficit ea coire, celeriterq́; vna soliditatis percipere virtutem. Relinquetur desideratio, quoniam ita sunt in Hetruria ex aqua calida crebri fontes: quid ita non etiam ibi nascitur puluis, è quo eadem ratione sub aqua structura solidescat? Itaque visum est, antequam desideraretur, de his rebus, quemadmodum esse videantur, exponere. Omnibus locis & regionibus non eadem genera terræ, nec lapides nascuntur, sed nonnulla sunt terrosa, alia sabulosa, itemq́; glareosa, alijs locis arenosa: nec minus alijs diuersa & omnino dissimili disparíq; genere, vt in regionum varietatibus qualitates insunt in terra. Maxime autem id licet considerare, quòd qua mons Apenninus regiones Italiæ Hetruriæq́; circuncingit, prope omnibus locis non desunt fossicia arenaria: trans Apenninum verò, quę pars est ad Adriaticum mare, nulla inueniuntur: item Achaia, Asia, & omnino trans mare, ne nominantur quidem. Igitur non in omnibus locis, quibus efferuent aquæ calidæ crebri fontes, eædem opportunitates possunt similiter concurrere. Sed omnia vti natura rerum constituit, non ad voluntatem hominum, sed fortuito disparata procreantur. Ergo quibus locis non sunt terrosi montes, sed lapideo genere materię qualitatem habentes, ignis vis per eius venas egrediens adurit eam, & quod molle est & tenerum, exurit: quod autem asperum, relinquit. Itaque vti in Campania exusta terra puluis, sic in Hetruria excocta materia efficitur Carbunculus. Vtraq; autem sunt egregia in structuris, sed alia in terrenis ædificijs, alia etiam in maritimis molibus habent virtutem. Est autem ibi materiæ potestas mollior quàm tophus, solidior quàm terra: quo penitus ab imo vehementia vaporis adusto nonnullis locis procreatur id genus arenæ, quod dicitur Carbunculus.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Est etiam genus puluerís.] *Puluis hic Puteolanus dicitur, quòd in Puteolanis collibus nascitur, mersusq́; protinus fit lapis, vnus inexpugnabilis vndis, & fortior quotidie, vtique si Cumano misceatur cæmento, autore Plinio lib.* XXXV. *cap.* XIII. *Puteolani mentio est apud Senecam, Quæstionum naturalium lib.* III. *Sidonius Apollinaris dicarcheam arenam appellat hoc versu, Nanque dicarcheæ translatus puluis arenæ. Dicarchia enim, siue dicæarchia vocabatur, quæ postea Puteoli, quòd ea ciuitas (inquit Pompeius) quondam iustissime regebatur. Romani fossiciam suam arenam, quæ in calcem conuenit, pozzolanam, id est Puteolanam appellant. Credo quòd excauatis veluti puteis effodiatur.*

Quòd sub his montibus, & terræ feruentes sunt, & fontes crebri.

crebri.] *Melius aliqui codices, quòd sub his montibus & terra, feruentes sunt fontes crebri.*

Tophus exugens est.] *Tophus est lapis notus, friabilis, minimum ponderis in structuris habens. Est autem coloris differentia triplex, ruber, niger, & albus, vt cap. proximo docetur.*

Ergò cum tres res consimili ratione.] *Puluerem Puteolanum calcem, & tophum intelligit.*

Quòd in montibus Cumanorum & Baianis sunt loca sudationibus excauata.] *Ea loca à fricando fictolas appellauerunt. Vnde in Baiano sinu Campaniæ montem, ad cuius radices sunt aquæ calidæ, à quibus ad sudationis locum gradibus quadraginta tribus ascenditur, tritolam etiam nunc nominant, vel à fricando quasi fictolam, vel à tergendo, vtriusque enim vsus in eis locis est necessarius. Sed quid eum montem refero? totus ille sinus præter antiquitatis maxima & pulcherrima monimenta, thermis refertissimus est, in quibus & Ciceronianæ, quarum meminit Plinius lib. XXXI. De Baiarum sanè aquis, & sudationibus copiosius præter cæteros Dion Romanæ historiæ lib. XLVIII. scribit, quàm vt his attexere placeat. Nostra quoque ætate de multis balneis tradidit Ioannes Baptista Elysius, quæ hodie non inuenias, postquam scilicet erupit magna illa cinerum vis, quibus quatuor & viginti horis excitatus est mons ille memorandus, quem non sine animi stupore conspeximus.*

Creuisse ardores, & abundauisse sub Vesuuio.] *Vesuuius mons Campaniæ, hodie Summa dictus, & nobilis præcipuo vino, quod Græcum appellant: sub Tito arsit, autoribus Suetonio, Papinio in syluis, Silio Italico, Martiale, Dione, Eusebio in Chronicis, Oroso, Sexto Aurelio Victore, & cæteris, sed sæpius antè tradente Strabone, & hoc loco Vitruuio. Veruntamen quòd sub Tito fuit incendium, fuit maximum.*

Spongia, siue pumex Pompeianus.] *Plinio lib. III. cap. V. & Senecæ Quæstionum naturalium lib. VI. cap. I. Pompeij oppidum est Campaniæ, à quo pumicem Pompeianum vocatum existimamus.*

Collibus Mysiæ, quia Græcis καταπεπαυμένοι nominatur.] *Scribendum qui à Græcis καταπεπαυμένοι nominantur, aut potius, quæ à Græcis καταπεπαυμένη nominatur. Ita enim appellari Mysiam docemus lib. VIII. cap. III. cum de vino catacecaumenite loquitur.*

Si ergò in his locis aquarum feruentes inueniuntur fontes.] *De aquarum calore lib. VIII. cap. II. scribam. Dicam tantum, maximam esse scaturiginem calidarum aquarum ad Viterbium, quas Græca inscriptio marmorea in Palatij Viterbiensis vestibulo, vt non adeò vetusta, ita nec perinde recens indicat fuisse thermas Iasinellas. In hoc libenter diuerti, quòd viderem à nullo scriptore eo nomine esse celebratas. Earum lutum cogunt in globos, & ex oleo inungunt scabiem. Thermas, hoc est calidas aquas Italiæ ferè vniuersas scriptis prosequutus est Sauanarola, & post eum Hieronymus Cardanus contradicentium medicorum libro secundo, tractatu quarto, contradictione tertia.*

Trans Apēninum, quæ pars est ad Adriaticum, nulla inuenitur.] *Et Plin. lib. XXXVI. cap. XIII. ab Apennino ad Padum non inueniri are-*

nam fossiciam testimonio est, quod falsum esse vsu comprobatum est.

Procreatur id genus arenæ, quod dicitur carbunculus.] *Carbunculus etiam est terra, Plinio lib.* XVII. *cap.* IIII. *De gemma carbunculo ignorat nemo, sed pro rubore, fulgoréue atque etiam magnitudine diuersa facta sunt nomina. Nam qui egregiè rubent & valde ardent* κατ' ἐξοχὴν *Græci* ἀνθρακας, *Latini carbunculos, & cum Ouidio aliqui pyropos appellant (quo in loco puto metallum intelligi ex Plinio lib.* XXXIIII. *cap.* VIII.) *vulgus rubinos, qui purpureum colorem in oculos vibrant, & (vt vtar Plinij verbis, quorum extremus igniculus in amethysti violam exit, amethystizontes vocantur. Quibus rubor & fulgor sunt dilutiores, eos veteres candidos vocabant, nostra ætas balaios, vti rubros paruos stinolas, & quos illi carchedonios, nigrioris scilicet aspectus, granatos. Nomen sortitos esse, quod soli expositi flagrent colore ardentibus carbonibus simili, vel vnus Marbodeus in libello de lapidibus pretiosis autor esse poterit his versibus:*

Ardentes gemmas superat carbunculus omnes.
Nam velut ignitus radios iacit vndique carbo.

Species eius idem duodecim esse memorat, Euax vndecim, Plinius lib. XXXVII. *aliquot. Vide Albertum cognomento magnum mineralium libri secundi, tractatu secundo, cap.* III. *& Bartholomæum Anglicum lib.* XVI. *Hoc autem arenæ genus fieri in Hetruria ex materia quæ ignibus natura intra montes inclusis perusta ita reddita sit, vt topho sit mollior, & solidior quàm terra non cocta, ex Vitruuio tradit Leo Baptista. At ille non id dicit, sed ex materia quadam molliori topho, & terra solidiori, quæ ignibus natura peruritur, fieri carbunculum.*

De lapicidinis, earumq; qualitatibus. CAP. VII.

DE calce & arena quibus varietatibus sint, & quas habeant virtutes dixi, sequitur ordo de lapicidinis explicare, de quibus & quadrata saxa, & cæmentorum ad ædificia eximuntur copiæ & comparantur. Hæ autem inueniuntur esse disparibus & dissimilibus virtutibus. Sunt enim aliæ molles, vti sunt circa vrbem rubræ, Pallienses, Fidenates, Albanæ: aliæ temperatæ, vti Tyburtinæ, Amiterninæ, Soractinæ, & quæ sunt his generibus: nonnullæ duræ, vti siliceæ. Sunt etiam alia genera plura, vti in Campania ruber & niger tophus, in Vmbria & Piceno & Venetia albus, qui etiam serra dentata vti lignum, secatur. Sed hæc omnia quæ mollia sunt, hanc habent vtilitatem, quòd ex his saxa cùm sunt exempta, in opere facillime tractantur: & si sint in locis tectis, sustinent laborem, sin autem in apertis & patentibus, gelicidijs & pruinis congesta, friantur & dissoluuntur: item secundum oras maritimas ab salsugine exesa diffluunt, neq; perferunt æstus. Tyburtina verò, & quæ eodem genere sunt, omnia sufferunt, & ab oneribus & à tempestatibus iniurias, sed ab igni non possunt esse tuta, simulq; vt sunt ab eo tacta,

tacta, diſsiliunt & diſsipantur, ideo, quòd temperatura naturali paruo ſunt humore: item quòd non multum habent terreni, ſed aëris plurimum & ignis. Igitur cùm & humor & terrenum in his minus ineſt, tum etiam ignis tactu & vi vaporis ex his aëre fugato penitus inſequens, & interueniorum vacuitates occupans ferueſcit, & efficit ea ſuis ardentia corporibus ſimilia. Sunt verò item lapicidinæ complures in finibus Tarquinienſium, quæ dicuntur Anitianæ, colore quidem, quemadmodum Albanæ, quarum officinæ maximæ ſunt circa lacum Vulſinienſem, item præfectura Statonienſi. Eæ autem habent infinitas virtutes: neque enim his gelicidiorum tempeſtas, neque tactus ignis poteſt nocere, ſed ſunt firmæ, & ad vetuſtatem ideo permanentes, quòd parum habent è naturæ mixtione aëris & ignis, humoris autem temperate plurimumq; terreni, ita ſpiſsis compactionibus ſolidatæ neque ab tempeſtatibus, neque ab ignis vehementia nocentur. Id autem maxime iudicare licet è monumentis, quæ ſunt circa municipium Ferentis ex his facta lapicidinis: nanq; habent & ſtatuas amplas factas egregie & minora ſigilla, floresq; & achantos eleganter ſcalptos, quæ cùm ſint vetuſta, ſic apparent recentia, vti ſi ſint modo facta. Non minus etiam fabri ærarij de his lapicidinis in æris flatura formas habent comparatas, & ex his ad æs fundendum maximas vtilitates, quæ ſi prope Vrbem eſſent, dignum eſſet, vt ex his officinis omnia opera perficerentur. Cùm ergo propter propinquitatem neceſsitas cogat ex rubris lapicidinis & Pallienſibus, & quæ ſunt Vrbi proximæ, copijs vti: ſi qui voluerint ſine vitijs perficere, ita erit præparandum. Cùm ædificandum fuerit, ante biennium ea ſaxa non hyeme, ſed æſtate eximantur, & iacentia permaneant in locis patentibus: quæ autem à tempeſtatibus eo biennio tacta læſa fuerint, ea in fundamenta conijciantur: cætera quæ non erunt vitiata, ab natura rerum probata, durare poterunt ſupra terram ædificata: nec ſolum ea in quadratis lapidibus ſunt obſeruanda, ſed etiam in cæmentitijs ſtructuris.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Sequitur ordo de lapidicinis explicare.] *Quando hoc capite de lapidibus ſermo eſt, quibus in ſtructura vtendum, facere non poſſum, quin de eo referam, qui eſt à me multis locis Romæ viſus, quòd præſtat commoditatem, & antiquorum, quòd ſciam, nemo meminit. Is grumoſus eſt, vt credas multos coaluiſſe, colore fuluo. Vtq; leuitate cedit topho, ita duritie facile ſuperat. Veluti ſpongia aquam bibit, & reddit guttatim. Itaque vtuntur huiuſmodi pendentibus, adactis Tyburtini pumicis glebis, ad imaginem ſpecus, & roſcidi antri arte reddendam. Occultis enim plumbeis tubulis, erogata ſuperne aqua, extructi eo lapidis genere fontium fornices, perinde atque ſi tophis laqueati eſſent & pumice vino, ſtillas exudant, magno ſpectantium ſtupore, & oblectamento. Spronium vulgus nominat, fortaſſe quòd inde*

ſtillæ

stillæ aquæ tanquam exprimantur, vel ab asperitate, quasi aspronium, siue aspernium. Est enim propter grumos is lapis scaber. Mirari verò nemo debet, quòd hoc loco & alibi lapicidinas, dicat, nam & lapicædinas Iulianus Pandectarum lib. L. de verbor. significat. dicit. Vterque melius, quàm qui lapidicinas nulla ratione, aut non felici necessariáue metathesi, scribunt, cum à lapidibus cædendis appellatæ sint, quas iam vsurpato Latinis vocabulo, Græci latomias, & latomos, qui lapides ad ædificia eximunt, nominant.

In Vmbria, & Piceno, & Venetia, albus, qui etiam serra dentata uti lignum secatur.] *Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XII. *In Liguria quoq; Vmbria, & Venetia, albus lapis dentata serra secatur. Dentatam serram dixerunt, qua molliores lapides exsecantur, nam alia non dentata secantur marmora. Id quod expressit Plinius memorato* XXII. *cap. Serra ait, in prætenui linea premente arenas, versando, tractuq; ipso secante. Ad id admodum refert, qua arena vtaris, crassior enim laxioribus segmentis terit, & plus erodit marmoris, maiusq; opus ipsa scabricia, polituræ relinquit, mollior autem leuius atterit, & veluti lingit, eoq; polituræ accommodatior, proximiorq;. Illud quoque animaduerti, inter secandum aspergi solere aqua arenam. De qua re fusius in libro de sectione marmorum & polituris explicabimus. Quem librum non inchoatum, sed ferè absolutum habemus, in quo de lapidum origine quantum ingenio, & varia multiplicique autorum vtriusque linguæ lectione consequi potui, altius repetens explicui, ex aquæne ac terræ mixtione in limum principia illa prius, ac deinde in lapidem duruerint, quod quibusdam visum est, frigorisne an caloris vi, solisq; densata radijs concreuerint: quæ sententia non prolætarios obscurosue habet autores, an potius, vt rerum aliarum, sic & lapidum sint à rerum natura indita semina, quod alij existimauerunt. Præterea de eorum coloribus non oscitanter & perfunctorie (nisi me & cæteros fallo) disputaui. ex rata corpusculorum terrenorum cum liquenti aquæ confusione insint, quæ sententia suos vindices inuenit, an ex innata seminis ipsius vi, vt alijs placet, an ex concepta radij impressione adsint, an verò potius natura in intimis terræ recessibus se oblectet pulcherrimis istis coloribus, non minus, quàm dum in extimo ipsius corio flores coloribus distinctos gignit. Nam & in gemmis, marmoribus, lapidibus, rebusue alijs fossilibus compositis mixtisue varias rerum effigies venis & maculis discurrentibus expressisse videtur, stellarum, liliorum, montium, conuallium, arbuscularum, non vnius, duarum, pluriumue, sed interdum nemoris, fluminum, passeris marini, lucij, percæ, galli gallinacei, salamandræ, simiæ, iumentorum, ornamentorum equorum, staticulorum, essedorum, rotarum, oculorum, cordis, testium, genitalium vtriusque sexus membrorum, hominum quoque. Vt enim taceam Pyrrhi regis Achatem, in qua nouem musæ suis ornatæ insignibus cum Apolline citharam tenente spectabantur, & Sileni imaginem in pario marmore, atque Panisci caput, Rauennæ vidimus, in D. Vitalis templo franciscanum expressum. Et Constantinopoli in Sophiæ, D. Ionnis Baptistæ vestiti tergore cameli imago præter alterum pedem non satis expressum (vt audio) repræsentatur. Cuiusmodi aliquid Venetijs in D. Marci vidi. Sed & D. Virginis Mariæ puerum in manibus gestantis, in fossili mista reperta est, & Pontificis Romani barbati, & triplicem in capite coronam habentis.*

Simul

Simúlque ut ſunt ab eo tacta, diſſiliunt & diſſipantur.] *Hoc etiam Plinius dicto cap. Tyburtini, inquit, ad reliqua fortes, vapore diſſiliunt.*

Circa lacum Vulſinienſem, item præfectura Statonienſi.] *Plinij lectio paulum ab hac diuerſa. Legito memoratum cap.* XXII.

Neque ab ignis uehementia nocentur.] *Pro non eis nocetur, vt infrà cap.* IX. *Larix ab carie aut tinea non nocetur.*

Cùm ædificandum fuerit, ante biennium ea ſaxa non hyeme ſed æſtate eximantur.] *Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXII. *Remedium eſt in lapide dubio. æſtate enim eximere, nec ante biennium eum inſerere tecto domitum tempeſtatibus. Quæ ex eo læſa fuerint, in ſubterranea ſtructura aptantur vtilius, quæ reſtiterint, tutum eſt vel cœlo committere. Rectè Albertus Florentinus: veluti in militia deſides & imbelles, qui perferre ſolem & puluerem nequeant, domum ad ſuos non ſine nota remittuntur, ſic in fundamenta molles & eneruatos lapides reijciunt, vt priſtino in ocio, aſſuetaq; in vmbra ignobiles conquieſcant.*

De generibus ſtructuræ, & earum qualitatibus, modis ac locis. CAP. VIII.

STRVCTVRARVM genera ſunt hæc, reticulatum, quo nunc omnes vtuntur, & antiquum, quod incertum dicitur. Ex his venuſtius eſt reticulatum, ſed ad rimas faciendas ideo paratum, quod in omnes partes diſſoluta habet cubicula & coagmenta. Incerta verò cementa alia ſuper alia ſedentia, inter ſeq; imbricata, non ſpecioſam, ſed firmiorem quàm reticulata, præſtant ſtructuram. Vtraque autem ex minutiſsimis ſunt inſtruenda, vti materia ex calce & arena crebriter parietes ſatiati, diutius contineantur. Molli enim & rara poteſtate cum ſint, exſiccant ſugendo è materia ſuccum: cum autem ſuperarit & abundarit copia calcis & arenæ, paries plus habens humoris, non cito fiet euanidus, ſed ab his continebitur. Simul autem humida poteſtas è materia per cæmentorum raritatem fuerit exucta, tunc calx ab arena diſcedens diſſoluitur: itemq; cæmenta non poſſunt cum his cohæreſcere, ſed in vetuſtatem parietes efficiunt ruinoſos. Id autem licet animaduertere etiam de nonnullis monumentis, quæ circa Vrbem facta ſunt è marmore ſeu lapidibus quadratis, intrinſecusq; medio calcata farcturis vetuſtate euanida facta materia, cæmentorumq; exucta raritate proruunt, & coagmentorum ab ruina diſſolutis iuncturis diſſipantur. Quòd ſi quis noluerit in id vitium incidere, medio cauo ſeruato ſecundum orthoſtatas intrinſecus ex rubro ſaxo quadrato, aut ex teſta, aut ſilicibus ordinarijs ſtruat bipedales parietes, & cum anſis ferreis & plumbo frontes vinctæ ſint. Ita enim non aceruatim, ſed ordine ſtructum opus poterit eſſe ſine vitio ſempiternum, quod cubilia & coagmenta eorum

inter se sedentia & iuncturis alligata non protrudent opus, neque orthostatas inter se religatos labi patientur. Itaq; non est contemnenda Græcorum structura: non enim vtuntur è molli cemento polita, sed cum discesserunt à quadrato, ponunt de silice seu de lapide duro ordinariam, & ita (vti lateritia struentes) alligant eorum alternis corijs coagmenta, & sic maxime ad æternitatem firmas perficiunt virtutes. Hæc autem duobus generibus struuntur, ex his vnum Isodomum, alterum pseudisodomum appellatur. Isodomum dicitur, cum omnia coria æqua crassitudine fuerint structa. Pseudisodomum, cum impares & inæquales ordines coriorum diriguntur. Ea vtraque sunt ideo firma, primum, quòd ipsa cementa sunt spissa & solida proprietate, neque de materia possunt exugere liquorem, sed conseruant eam in suo humore ad summam vetustatem, ipsaq; eorum cubilia primum plana & librata posita, non patiuntur ruere materiam, sed perpetua parietum crassitudine religata continent ad summam vetustatem. Altera est, quam ἐμπλεκτὸν appellant, qua etiam nostri rustici vtuntur. Quorum frontes polliuntur, reliqua ita vti sunt nata, cum materia collocata alternis alligant coagmentis. Sed nostri celeritati studentes, erecta coria locantes, frontibus seruiunt, & in medio farciunt fractis separatim cum materia cæmentis, ita tres suscitantur in ea structura crustæ, duæ frontium, & vna media farcturæ. Græci verò non ita, sed plana collocantes, & longitudines coriorum alternis coagmentis in crassitudinem instruentes non media farciunt, sed è suis frontatis perpetuum & in vnam crassitudinem parietem consolidant, & præter cætera interponunt singulos perpetua crassitudine vtraq; parte frontatos, quos διατόνους appellant, qui maxime religando confirmant parietum soliditatem. Itaque si quis voluerit ex his commentarijs animaduertere & eligere genus structuræ, perpetuitatis poterit rationem habere. Non enim quæ sunt è molli cemento subtili facie venustatis, non eæ possunt esse in vetustatem non ruinosæ. Itaque cum arbitria communium parietum sumuntur, non æstimant eos quanti facti fuerint, sed cum ex tabulis inueniunt eorum locationes, pretio præteritorum annorum singulorum deducunt octogesimas, & ita ex reliqua summa, partem reddi iubent pro his parietibus, sententiamq; pronunciant eos non posse plusquam annos octuaginta durare. De lateritijs verò, dummodo ad perpendiculum sint stantes, nihil deducitur, sed quanti fuerint olim facti, tanti esse semper æstimantur. Itaq; nonnullis ciuitatibus & publica opera & priuatas domos, etiam regias è latere structas licet videre. Et primum Athenis murum, qui spectat ad Hymettum montem & Pentelensem. Item parietes in æde Iouis, & Herculis lateritias cellas, cum circa lapidea in æde epistylia sint, & columnæ, In Italia Aretij vetustum egregiè factum murum, Trallibus, domum regibus Attalicis factam, quæ ad

habitand

habitandum semper datur ei,qui ciuitatis gerit sacerdotium. Item Lacedæmone è quibusdam parietibus etiam picturæ excisæ intersectis lateribus inclusæ sunt in ligneis formis, & in comitium, ad ornatum ædilitatis Varronis & Murenæ,fuerunt allatæ. Crœsi domus,quam Sardiani ciuibus ad requiescendum ætatis ocio, seniorum collegio Gerusiam dedicauerunt. Item Halicarnassi potentissimi regis Mausoli domus cum Proconnesio marmore omnia haberet ornata, parietes habet latere structos, qui ad hoc tempus egregiam præstant firmitatem, ita tectorijs operibus expoliti,vt vitri perluciditatem videantur habere. Neque is rex ab inopia id fecit: infinitis enim vectigalibus erat fartus, quod imperabat Cariæ toti. Acumen autem eius & solertiam ad ædificia paranda sic licet considerare. Cùm esset enim natus Mylasis, & animaduertisset Halicarnassi locum naturaliter esse munitum, emporiumq; idoneum, portum vtilem, ibi sibi domum constituit. Is autem locus,est theatri curuaturæ similis. Itaque in imo secundum portum,forum est constitutum,per mediam autem altitudinis curuaturam præcinctionemq; platea ampla latitudine facta, in qua media Mausoleum ita egregijs operibus est factum, vt in septem spectaculis numeretur. In summa arce media, Martis fanum habens statuam colossi,quam ἀλεξόλιθον dicunt, nobili manu Telocharis factam. Hanc autem statuam alij Telocharis,alij Timothei putant esse. In cornu autem summo dextro, Veneris & Mercurij fanum ad ipsum Salmacidis fontem. Is autem falsa opinione putatur venereo morbo implicare eos,qui ex eo biberint. Sed hęc opinio,quare per orbem terrarum falso rumore sit peruagata, non pigebit exponere. Non enim, quod dicitur molles & impudicos ex ea aqua fieri, id potest esse: sed est eius fontis potestas perlucida, saporq; egregius. Cùm autem Melas & Areuanias ab Argis & Trœzene coloniam communem eò loci deduxerunt,barbaros Caras & Lelegas ejecerunt. Hi autem ad montes fugati se congregantes discurrebant, & ibi latrocinia facientes crudeliter eos vastabant. Postea de colonis vnus ad eum fontem,propter bonitatem aquę, quæstus causa, tabernam omnibus copijs instruxit, eamq; exercendo eos barbaros allectabat: ita singulatim decurrentes, & ad cœtus conuenientes,è duro feroq; more, commutati in Græcorum consuetudinem & suauitatem, sua voluntate reducebantur. Ergo ea aqua non impudico morbi vitio, sed humanitatis dulcedine, mollitis animis barbarorum, eam famam est adepta. Relinquitur nunc quoniam ad explicationem mœnium eorum sum inuectus, tota, vti sunt, definiam. Quemadmodum enim in dextra parte fanum est Veneris, & fons suprascriptus, ita in sinistro cornu regia domus,quam rex Mausolus ad suam rationem collocauit. Conspicitur enim ex ea,ad dextram partem,forum & portus,mœniumq; tota finitio, sub sinistra secretus sub montibus latens portus, ita vt nemo

posit,quid in eo geratur, aspicere, nec scire: vt Rex ipse de sua domo remigibus & militibus sine vllo sciente,quæ opus essent,imperaret. Itaque post mortem Mausoli, Artemisia vxore eius regnante, Rhodij indignantes mulierem imperare ciuitatibus Cariæ totius, armata classe profecti sunt, vt id regnum occuparent. Tum Artemisiæ cùm esset id renunciatum,in eo portu abstrusam classem, celatis remigibus & epibatis comparatis,reliquos autem ciues in muro esse iussit. Cùm autem Rhodij ornatam classem in portum maiorem exposuissent, plausum iussit ab muro, his darent, pollicerique se oppidum tradituros: qui cùm penetrassent intra murum, relictis nauibus inanibus, Artemisia repente fossa facta, in pelagus eduxit classem ex portu minore,& ita inuecta est in maiorem. Expositis autem militibus & remigibus, classem Rhodiorum inanem abduxit in altum. Ita Rhodij non habentes quò se reciperent, in medio concluſi, in ipso foro sunt trucidati: ita Artemisia,in nauibus Rhodiorum suis militibus & remigibus impositis,Rhodum est profecta. Rhodij autem cum prospexissent suas naues laureatas venire, opinantes ciues victores reuerti,hostes receperunt. Tunc Artemisia Rhodo capta, principibus occisis, trophæum in vrbe Rhodo suæ victoriæ constituit, æneasq; duas statuas fecit, vnam Rhodiorum ciuitatis, alteram suæ imaginis, & istam figurauit Rhodiorum ciuitati stigmata imponentem. Postea autem Rhodij religione impediti (quòd nefas est trophæa dedicata remoueri) circa eum locum ædificium struxerũt,& id erecta Graia statione texerunt, ne quis posset aspicere, & id ἄβατον vocitari iusserunt. Cùm ergo tam magna potentia reges non contempserint lateritiorum parietum structuras, quibus & vectigalibus & præda sæpius licitum fuerat, non modo cæmentitio aut quadrato saxo, sed etiam marmoreo habere: non puto oportere improbari, quæ è lateritia sunt structura facta ædificia, dummodo rectè sint perfecta. Sed id genus quid ita à populo Romano in vrbe fieri non oporteat exponam, quæq; sint eius rei causæ & rationes non prætermittam. Leges publicæ non patiuntur maiores crassitudines quàm sesquipedales constitui loco communi: cæteri autem parietes,ne spatia angustiora fierent, eadem crassitudine collocantur: lateritij verò (nisi diplinthij aut triplinthij fuerint) sesquipedali crassitudine non possunt plusquam vnam sustinere contignationem. In ea autem maiestate vrbis & ciuium infinita frequentia,innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe,ad auxilium altitudinis ædificiorum res ipsa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis,structuris testaceis,parietibus cæmentitijs altitudines extructæ contignationibus crebris coaxatæ, & cœnaculorum summas vtilitates perficiunt & despectationes. Ergo menianis & contignationibus varijs alto spatio multiplicatis, populus Romanus egregias habet

bet sine impeditione habitationes. Quoniam ergo explicata ratio est, quid ita in vrbe propter necessitatem angustiarum, non patiuntur esse lateritios parietes, cum extra vrbem opus erit his vti sine vitijs ad vetustatem, sic erit faciendum. Summis parietibus structura testacea sub tegula subijciatur altitudine circiter sesquipedali, habeatq; proiecturas coronarum, ita vitari poterunt quæ solent in his fieri vitia. Cùm enim in tecto tegulæ fuerint fractæ, aut à ventis deiectæ, qua possit ex imbribus aqua perpluere, non patietur lorica testacea lædi laterem, sed proiectura coronarum reijciet extra perpendiculum stillas, & ea ratione seruauerit integras lateritiorum parietum structuras. De ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, statim nemo potest iudicare, quod in tempestatibus & æstate in tecto cum est collocata, tunc si firma est, probatur. Nam quæ non fuerit ex creta bona, aut parum erit cocta, ibi se ostendet esse vitiosam gelicidijs & pruina tacta. Ergo quæ non in tectis poterit pati laborem, ea non potest in structura oneri ferendo esse firma. Quare maxime ex veteribus tegulis tecti structi parietes firmitatem poterunt habere. Cratitij verò velim quidem ne inuenti essent. Quantum enim celeritate & loci laxamento prosunt, tanto maiori & communi sunt calamitati: quod ad incendia (vti faces) sunt parati. Itaque satius esse videtur impensa testaceorum in sumptu, quàm compendio cratitiorum esse in periculo. Etiam qui sunt in tectorijs operibus, rimas in ijs faciunt arrectariorum & transuersariorum dispositione. Cùm enim linuntur, recipientes humorem turgescunt, deinde siccescendo contrahuntur, & ita extenuati disrumpunt tectoriorum soliditatem. Sed quoniam nonnullos celeritas, aut inopia, aut impendentis loci deceptio cogit, sic erit faciendum. Solum substruatur alte, vt sint intacti ab rudere & pauimento: obruti enim in his cum sunt, vetustate marcidi fiunt, deinde subsidentes proclinantur, & disrumpunt speciem tectoriorum. De parietibus & apparatione generatim materiæ eorum, quibus sint virtutibus & vitijs, quemadmodum potui, exposui. De contignationibus autem & copijs earum, quibus comparentur rationibus, & ad vetustatem non sint infirmæ, vti natura rerum monstrat, explicabo.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Reticulatum quo nunc omnes utuntur.] *Reticulatum opus dicitur, cum cæmenta non iacentia, sed in latus stantia ponuntur. Ea enim structura rete videtur referre. Quamuis multo melius, si cæsis fiat lapidibus, ac non potius rudibus & vulgaribus, aut coctilibus laterculis quadratis, sed in angulum stantibus. Cuiusmodi Romæ, & extra vrbem videntur in multis ruinis ex topho, parte tantum quæ extaret, siue tectorio proxima esset, speciosa & quadrata, quæ autem in interiorem structuram inderetur, temerè & vulgariter ducta aut cæsa. Reticu-*

latum opus Graeci Δικτυόθετον *vocant, vt tradit Plin. toties memorato cap.* XXII. *Sed & illi* δικτυωτὰ *dicunt retis in modum structa & quasi cancellata, vt hîc in Mausoleo Augusti, & in vestigijs palatij Pincij Senatoris, quod est nõ ita procul à porta Pinciana, cui olim fuit nomen Collatinæ, videre licet, præterea in monumento Virgilij, quod qui Neapolim petunt suspicientes dextra vident statim quam cryptam egressi sunt, item in sinu Baiano, in castello aquæ quod centum camerellas vocant, in piscina mirabili, ac Cumis, & Puteolis in amphitheatro quod scholam Virgilij vulgus vocat, in castello aquæ quod labyrinthum dicunt, ad antrum Sybillæ prope Auernum lacum, & infinitis alijs locis. Vulgò amygdalatum opus vocatur.*

Inter séque imbricata.] *Id est vt vnum duorum cæmentorum angulis, atque adeò cæmentis ipsis inuehatur, sedeatq; imbricum tegularum modo. Sunt autem imbrices tegulæ aduolutæ, & canalis in modum ductæ, & veluti semitubuli, id est quæ crurum tuendorum arma (tibialia vocat Paulus iurisconsul. Pandect. libro* XLVIII. *de re militari) imitantur. Docte Plinius vngues simiæ scripsit esse imbricatos lib.* X. *cap.* XLV. *& lib.* XV. *cap.* XLV. *Cypriam laurum folio esse per margines imbricato. Ab imbrice, quem ex Plauto & Virgilio probat Seruius fœminino & masculino genere proferri, Sidonius dixit tegulis imbricari pro tegi, Epistolarum libro secundo.*

Medio cauo seruato secundum orthostatas.] *Orthostatæ sunt arrectaria quacunque sint materia. Ligneorum quamuis procumbentium mentio est lib.* X. *cap.* IX. *Lapideorũ autem ratio intelligi potest hîc ex Tyburtini lapidis spondis pontium Hadriani, Fabritij, & Castij, id est S. Angeli, S. Bartholomæi, & quatuor capitum, quanquam plus semidirutis & in sepulcro Plauciorum via Tyburtina, ad pontem Lucanum. Inciduntur in his canales, in quos veluti in fœminas aliud quidpiam ceu masculum ineat committaturq;. Cuiusmodi sunt, quas regnantes nostri mortesias, quasi mordesias, à mordendo vocant, commissuræ scilicet genus, cum perpetuo canali induntur, inseruntur ue tabulæ, aut quippiam simile. Hoc autem loco interpretamur pro erectis coryis, secundum quæ excitandi sunt bipedales parietes. Reuinciuntur verò inter se eiusdem plani coryi lapides ansis ferreis, aut æreis potius, quanquam & ligneis securiclis (nostri hyrundinũ caudas vocant) cera & amurca perfusis in alligationibus vsos, ipsa opera docent. Inferiores autem lapides cum superioribus consiguntur clauis, & connectuntur.*

Quòd cubilia & coagmenta eorum.] *Cubilia sunt hoc loco sedes lapidum aut laterum.*

Seu de lapide duro ordinariam.] *Ordinaria structura media est inter eam, quæ fit è quadrato lapide, & quæ ex informi cæmento temere congesto, vbi lapides & si ad normam non respondent, à se inuicem non abhorrent, & ordine coagmentantur.*

Ex his unum isodomum, alterum pseudisodomum.] *Alias legitur isæcodomon, & pseudisæcodomon. Tricalius, qui lexicon Ferrariæ imprimendum curauit anno* M. D X. *legebat isogonion & pseudisogonion, quamuis ψευδισογώνιον legatur. Non possum dicere cur probem, nullo adiuuante, quem viderim codice. Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XII. *ita expressit Græcorum structuram. Græci, inquit, è lapide duro, aut silice æquato construunt veluti lateritios parietes. Cum*

ita

ita fecerint, isodomon uocant genus structuræ. At cum inæquali crassitudine structa sunt, pseudisodomon. Tertium est emplecton, tantummodo frontibus politis, reliqua fortuitò collocata. Quod autem & ad rem attinet, scribit eodem loco, alternas coagmentationes fieri debere, ut commissuras antecedentiũ medijlapides obtineant, in medio quoq; pariete, si res patiatur, sin minus, utiq; à lateribus medijs parietibus farctis, fractis cæmentis.

Cum omnia coria æqua crassitudine fuerint structa.] *Coria uocat ordines, & cursus.*

Sed conseruat ea in suo humore.] *Vnius literæ adiectione scribo, eam, quòd referri debeat ad materiam.*

Tres suscitantur in ea structura crustæ.] *Aduerte crustam etiam de farctura dici: ut sint crustarum aliæ extimæ, aliæ intimæ siue intestinæ, aliæ mediæ. Et extimam quidem crustam appellauerim exterioris frontis corium & directuram, quam uelim coæquabili & minime dispari saxo structam. Intimam dico, quæ ei è regione posita est. Media est, quæ inter utranque ueluti farctura collocata est, siue congestitio & tumultuario opere fuerit facta, siue ordinario, aut quadrato saxo, ut frons exterior, structa.*

Sed è suis frontatis perpetuum.] *Frontatum lapidem, qui pertendit ad utranque frontem parietis, Græci modo diatonon, quasi extentum dicas, modo diatoron, id est penetrantem uocant. Sunt enim aliqui una tantum parte frontati, de quibus hic agitur, uti de utraque parte frontatis paulò post. Quos in muris repræsentant taleæ, quemadmodum ex cap. v. lib. i. liquet. Maior enim est crassitudo publicorum urbis murorum, quàm priuatorum parietum.*

In uenustate non ruinosæ.] *Scribendum, in uenustatem, ut suprà ipso capite, sed in uetustatem parietes efficiunt ruinosos. Hoc etiam animaduertendum est, tres negationes uim duarum habere.*

De lateritijs uerò, dummodo ad perpẽdiculum sint stantes.] *Totos uiginti sequentes uersiculos mutuatus est Plin. lib. xxxv. cap. xiiii.*

In Italia Aretio uetustum egregiè factum murum.] *Plinius Meuaniam addit, quæ Vmbriæ, id est ducatus Spoletani, oppidum est, in uia olim Flaminia ad radices eius collis in quo Falcum situ, est ex aduerso Trui, quã Virgilius Mutuscam, Martialis Trebulam appellat, Seruius Trebiam dictam autor est. Aretium autem uetustissima Ethrurum urbs nomen retinuit.*

Item Halicarnasi potentissimi regis Mausoli domus.] *Præter locum superius citatum, hoc Plinius scribit lib. xxxvi. cap. vi.*

Cum esset enim natus Mylasis.] *Mylasa oppidum Cariæ Plinio lib. v. cap. xxix.*

Itaque in imo, secundum portum forum est constitutum.] *Id ex arte factum est. Ita enim præcepit lib. i. cap. Vltimo. Et si erunt mœnia secundum mare, area, ubi forum constituatur, eligenda proximè portum, sin autem mediterranea, in oppido medio.*

In qua media Mausoleum.] *De Mausoleo sepulcro ab Artemisia uxore Mausolo Cariæ regulo facto, atq; de artificibus, scribit Plinius lib. xxxvi. cap. v. Meminit & Strabo lib. xiiii. & Pausanias in Arcadicis, ut omittam Herodotum*

dotum lib. VII. *Ciceronem quæstionum Tusculanarum lib.* III. *Gellium lib.* X. *cap.* XVIII. *Id verò etiamnum durare audio. Quod si verum est, erit quod Vitruuio credatur lateritium opus ætatem ferre.*

Martis fanum habens statuam colossi.] *Colossos vocant moles statuarum turribus pares, autore Plinio lib.* XXXIIII. *cap.* VII. *Annotatum est à Pomponio Gaurico libro de Sculptura, quadruplicem esse statuarum differentiam, signorum, parilium, magnarum, & maximarum, statuasq; eas, quæ intra humani habitus staturam fierent, vocari signa, & sigilla, cubitales scilicet palmares'ue, & si quæ essent harum quotæ partes. Dici autem pariles, cum eius qui exprimitur staturam vndique præsentabimus, dariq; benemeritis ac sapientibus viris. Magnas verò esse, cum infra sesquialteram staturæ continebuntur, dicariq; Regibus & Imperatoribus, sicut maiores, id est quæ ad alteram excreuerint, solis heroibus. Maximas autem, hoc est quando ter humani corporis statura continebitur, itemq; rursus ac rursus, quamuis eas sibi Romani, & Barbari reges vendicauerint, proprias tamen esse Deorum, esseq; colossos nominatas, vel ab autore ipso, vel ab noxia radiorum effusione, quæ fieri solet eiusmodi moles intuendo, vel à specubus, vastaq; intus inanitate, id enim esse κόλον ὄσον. Alij verò ἀπὸ τ πολλάζειν, quod est modum in re aliqua excedere, dictos volunt. Sed quid prohibet, ne non omnia communi demus vtilitati, & illud adiungere, statuas quæ dijs fiunt, vocari εἴδωλα, quæ heroibus ξόανα, quæ regibus ἀνδριάντας, quæ sapientibus ἔικελα, quæ benemeritis viris βρέτεα.*

Nobili manu Telocharis facta.] *Aliàs Leocharis, vt in proœmio lib.* VII. *& apud Plinium lib.* XXXVI. *cap.* V.

Is autem falsa opinione putatur uenereo morbo implicare eos, qui ex eo biberint.] *Salmacidis fontis Cariæ, præter vulgi fabulosam sententiam, naturam explicuit Vitruuius. Strabo autem lib.* XIIII. *dum eos refutat, qui hominum mollitiem eam ab aëre, aut aqua fieri existimant, non in ea quidem, sed in diuitias & victus incontinentiam causam reijcit. Sextus Pompeius tradit eius fontis aditum parietibus angustis cum esset, occasionem iuuenibus potantibus dedisse violandorum puerorum ac puellarum.*

Epibatis comparatis.] *Epibatæ A. Hircio, quem aliqui Oppium appellant, libris de bello Africano, & Alexandrino, dicuntur classiarij milites. Ne laudem Demosthenem, Herodotum, Xenophontem, Harpocrationem, Pollucem, Porphyrium in quæstionibus Homericis, Appianum, & alios.*

Leges publicæ non patiuntur maiores crassitudines, quàm sesquipedales constitui loco communi.] *Plinius lib.* XXXV. *cap.* XIIII. *de lateritio muro loquens. Romæ non sunt talia ædificia, quia sesquipedalis paries non plus quàm vnam contignationem tolerat, cautumq; est, ne communis crassior fiat, nec intergerinorum ratio patitur.*

Lateritij uerò (nisi diplinthij, aut triplinthij fuerint.) *Id est duorum aut trium ordinum laterum (qui πλίνθοι Græcè dicuntur) in corij latitudinem instratorum.*

Sesquipedali crassitudine.] *Cum vnius tantum lateris corium habeant parietes. Qui locus adiuuat scripturam quam probaui suprà cap.* III. *vbi de*

didoro

didoro dixit. Alioqui nihilo erunt habiliores parietes ad sustinendas plures contignationes, quòd sint diplinthij, aut triplinthij, nisi eo modo crassitudinis aliquid accedat, hoc est, nisi non iam sesquipedem sint crassi, sed tres pedes, aut quatuor & semissem pedis.

Ergo cum recipere non posset area plana tantam multitudinem.] Aduerte Romana ædificia principio fuisse vnius contignationis, postea multarum. Cui subscribit Varro, lib. de Latina lingua IIII. Aedes, inquit, ab aditu, quòd plano pede adibant.

Et cœnaculorum ad summas utilitates perficiunt & despectiones.] Alterutra tollenda est vocula, præpositio ad, aut posterior coniunctio, Nisi cui dictum videbitur pro adusque, vt libro X. cap. XI. Præstant versationibus ad infinitas vtilitates.

Ergo menianis & contignationibus uarijs.] Meniana erant podia, pergulæue, cuiusmodi sunt ea, quæ hodie ita projcere assueuimus, vt mutulis (coruos dicimus, Itali modigliones) firmissimis quiescant & nitantur. Romani vocabulo eo etiam nunc vtuntur. Græci orthas appellant, vt scribunt Theodosius & Honorius Impp. Cod. lib. VIII. de ædificijs priuatis.

Summis parietibus structura testacea sub tegula subijciatur.] Hoc etiam monet Palladius lib. I. cap. XI. his verbis. Quòd si lateritios parietes in prætorio facere volueris, illud seruare debebis, vt perfectis parietibus, in summitate quæ trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, vt si corruptæ tegulæ, aut imbrices fuerint, parietem non possint stillicidia penetrare per pluuiam.

Habeátque proiecturas coronarum.] Coronæ hoc loco dicuntur protecta quædam, siue proiecta, id est prominentiæ, & veluti supercilia parietum, suggrundulæue arcendis stillicidijs inuentæ, quas Bononienses grundas nominant, nos larmerios familiari nostro sermone vocare consueuimus. Quod etiam admonuit Budæus. Eam proiecturam paulò pòst loricam testaceam vocat Q. Curtius lib. IX. interpretationem adiuuat, Angusta (inquit) muri corona erat. non pinnæ, sicut alibi, fastigium eius distinxerant, sed perpetua lorica transitum sepserat.

Non patietur lorica testacea lædi laterem.] Id est testacea proiectura, & semifastigium. Aliàs lorica est tectorium vt lib. VIII. cap. I.

Craticij uero uelim, ne inuenti quidem essent.] Craticij parietes appellati sunt ab arrectarum transuersarumq; cannarũ structura, in cratis modum. Sed locus hic admonet, vt semel complectamur, percenseamusq; parietum genera, si prius dixerimus parietes censeri structuras quæ obductæ stent ad interiora ædificij vacua obuallanda, aut tectum (quo & pluuia excipitur, & æstus excluditur) atque adeò cameras, contignationesue sustinent. Præterea singulos parietes esse veluti singulas perpetuas in latitudinem & altitudinem columnas, vti porticus est pluribus in locis apertus paries, quamobrem ad columnarum rationem esse eos tollendos, vt sint latiores in imo, & contractiores in verticem, id est ad columnarum Symmetriam temperati. Sunt igitur parietes marmorei aliqui, alij quadrato saxo constant, fiunt & cæmentitij ex informibus, sed imbricum modo hærentibus lapidibus, sunt testacei ex latere igne percocto: lateritij verò è crudis lateribus, id est

sole tantum coctis fiunt. Craticy ligneis cratibus, aut cannis in modum cratis insertis, & plexè intercursantibus constant. Formacei verò parietes fiunt ex terra, dicti autore Plinio lib. XXXV. cap. XIIII. quoniam in forma circundatis duabus tabulis inferciuntur verius, quàm instruuntur. Locum hunc Plinij emendauimus ex veteri libro, & Isidoro lib. XV. etymolog. cap. IX. qui formatum siue formatium vocat id genus parietis. Vtuntur & sepiendis fundis atque hortis, macerijs, id est ex puris cæmentis temerè congestis & sine arenato parietibus. Vt taceam quod scribit Plinius lib. V. cap. V. Hammanientes domos sale è montibus suis exciso, ceu lapide construere. Et quod idem refert lib. VII. cap. II. Pygmæos casas suas luto pennisq; & ouorum putaminibus construere, & si quid huiusmodi à scriptoribus memoratur. Clatri enim siue cancelli, id est ligna modicis interuallis annexa, siue arrectarijs atque transuersarijs fiant, siue rhombi figura, reticulatóue opere (quidam ab amygdalis ei formæ nomen indiderunt, ceu amygdalaceum dicant, bona pars nostrorum à lauri, vt puto, folio lozangias corrupto vocabulo, quasi laurinas vocauit) tametsi locus eis occludatur, haud scio, an parietis appellatione venire possint.

Quòd ad incendia (uti fasces) sunt parati.] *Budæus maximæ vir eruditionis cum ad testimonium vocaret hunc locum, legisse videtur faces, quod in aliquibus codicibus inueni, sed mihi potior videtur hæc nostra scriptio: quam confirmauit locus ex cap. IX. huius libri. Imperatum est fasciculos ex virgis alligatos, & faces ardentes ad eam munitionem accedentes mittere.*

Rimas in his faciunt arrectariorum et transuersariorum dispositione.] *De his tractat Vitruuius ad finem tertij capitis libri septimi.*

De materie cædenda, & de arborum quarundam proprietatibus. CAP. IX.

MATERIES cædenda est à primo autumno ad id tempus, quod erit antequam flare incipiat Fauonius. Vere enim omnes arbores fiunt prægnantes, & omnes suæ proprietatis virtutem efferunt in frondes, anniuersariosq; fructus. Cùm ergo inanes & humidæ temporum necessitate fuerint, vanæ fiunt & raritatibus imbecillæ: Vti etiam corpora muliebria cum conceperint, à fœtu ad partum non iudicantur integra, neq; in venalibus ea, cum sunt prægnantia, præstantur sana: ideo quod in corpore præseminatio crescens, ex omnibus cibi potestatibus detrahit alimentum in se, & quo firmior efficitur ad maturitatem partus, eò minus patitur esse solidum idipsum, ex quo procreatur. Itaque ædito fœtu, quod prius in aliud genus incrementi detrahebatur, cum ad disparationem procreationis est liberatum, inanibus & patentibus venis in se recipit, & lambendo succum etiam solidescit, & redit in pristinam naturæ firmitatem. Eadem ratione autumnali tempore maturitate fructuum flaccescente fronde, ex terra recipientes radices

arborum

arborum in se succum, recuperantur & restituuntur in antiquam solidi-tatem. At verò aëris hyberni vis comprimit & consolidat eas per id (vt suprà scriptum est) tempus. Ergo si ea ratione & eo tempore, quod suprà scriptum est, cæditur materies erit, tempestiua. Cædi autem ita oportet, vt incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam, & relinquatur, vti per eam exsicceſcat stillando succus. Ita qui inest in his inutilis liquor, effluens per torulum, non patietur emori in eo saniem, nec corrumpi materiæ qualitatem. Tum autem cum sicca & sine stillis erit arbor, deijciatur, & ita erit optima in vsu. Hoc autem ita esse, licet animaduertere etiam de arbustis. Ea enim cum suo quæq; tempore ad imum perforata castrantur, profundunt è medullis quem habent in se superantem & vitiosum per foramina liquorem, & ita sicceſcendo recipiunt in se diuturnitatem. Qui autem non habent ex arboribus exitus humores, intra concreſcentes putreſcunt, & efficiunt inanes eas & vitiosas. Ergo si stantes & viuæ sicceſcendo non seneſcunt, sine dubio cum eędem ad materiem deijciuntur, cum ea ratione curatæ fuerint, habere poterunt magnas in ædificijs ad vetustatem vtilitates. Eæ autem inter se discrepantes, & dissimiles habent virtutes, vti robur, vlmus, populus, cupressus, abies, & cæteræ, quæ maxime in ædificijs sunt idoneæ. Nanq; non potest id robur, quod abies, nec cupressus, quod vlmus: nec cæteræ easdem habent inter se naturę rerum similitates: sed singula genera, principiorũ proprietatibus comparata, alios alij generis præstant in operibus effectus. Et primum abies aëris habens plurimum & ignis, minimumq; humoris & terreni, leuioribus rerum naturæ potestatibus comparata, non est ponderosa. Itaque rigore naturali contenta, non cito flectitur ab onere, sed directa permanet in contignatione. Sed ea, quòd habet in se plus caloris, procreat & alit termitem, ab eoq; vitiatur. Etiamq; ideo celeriter accenditur, quòd quę inest in eo corpore raritas aëris patens accipit ignem, & ita vehementem ex se mittit flammam. Ex ea autem antequam est excisa, quæ pars est proxima terræ, per radices excipiens ex proximitate humorem, enodis & liquida efficitur: quæ verò est superior, vehementia caloris eductis in aëra per nodos ramis, præcisa alte circiter pedes x x. & perdolata, propter nodationis duritiem dicitur esse fusterna. Ima autem cum excisa quadrifluuijs disparatur, ejecto torulo ex eadem arbore ad intestina opera comparatur, & sapinea vocatur. Contra verò quercus terrenis principiorum satietatibus abundans, parumq; habens humoris & aëris & ignis, cum in terrenis operibus obruitur, infinitam habet æternitatem, ex eo quòd cum tangitur humore, non habens foraminum raritates, propter spissitatem non potest in corpore recipere liquorem, sed fugiens ab humore resistit, & torquetur & efficit in quibus est operibus, ea rimosa. Esculus verò quòd est omnibus principijs temperata, habet in ædificijs magnas vtilitates, sed

ea cum in humore collocatur, recipiens penitus per foramina liquorem, ejecto aëre & igni, operatione humidæ poteſtatis vitiatur. Cerrus, ſuber, fagus, quod paruam habent mixtionem humoris & ignis & terreni, aëris plurimum, peruia raritate humores penitus recipiendo, celeriter marceſcunt. Populus alba & nigra, item ſalix, tilia, vitex, ignis & aëris habendo ſatiatæ atque humoris temperatæ, parum terreni habentes leuiori temperatura comparatæ, egregiam habere videntur in vſu rigiditatem. Ergo cum non ſint duræ terreni mixtione, propter raritatem ſunt candidæ, & in ſculpturis commodam præſtant tractabilitatem. Alnus autem, quæ proxima fluminum ripis procreatur, & minime materies vtilis videtur, habet in ſe egregias rationes: etenim aëre eſt & igni plurimo temperata, non multum terreno, humore paulo. Itaque quia non nimis habet in corpore humoris, in paluſtribus locis infra fundamenta ædificiorum, palationibus crebre fixa recipiens in ſe quod minus habet in corpore liquoris, permanet immortalis ad æternitatem, & ſuſtinet immania pondera ſtructuræ, & ſine vitijs conſeruat. Ita quæ non poteſt extra terram paulum tempus durare, ea in humore obruta permanet ad diuturnitatem. Eſt autem maxime id conſiderare Rauennæ, quòd ibi omnia opera, & publica & priuata, ſub fundamentis eius generis habeant palos. Vlmus verò & fraxinus maximos habent humores, minimumq; aëris & ignis, terreni temperata mixtione comparatæ: ſunt in operibus cum fabricantur lentæ, & ſub pondere, propter humoris abundantiam, non habent rigorem, ſed celeriter pandant, ſimul autem vetuſtate ſunt aridæ factæ, aut in agro perfectæ, qui ineſt eis liquor ſtantibus, emoritur, fiuntq; duriores, & in commiſſuris & in coagmentationibus ab lentitudine firmas recipiunt catenationes. Item Carpinus, quod eſt minima ignis & terreni mixtione, aëris autem & humoris ſumma continetur temperatura, non eſt fragilis, ſed habet vtiliſsimam tractabilitatem. Itaque Græci, quod ex ea materia iuga iumentis comparant, quod apud eos iuga ζυγὰ vocitantur, item & eam ζυγίαν appellant. Non minus eſt admirandum de cupreſſu & pinu, quod eæ habentes humoris abundantiam, æquamq; cæterorum mixtionem, propter humoris ſatietatem in operibus ſolent eſſe pandæ: ſed in vetuſtatem ſine vitijs conſeruantur: quod is liquor, qui ineſt penitus in corporibus earum, habet amarum ſaporem, qui propter acritudinem non patitur penetrare cariem, neque eas beſtiolas, quæ ſunt nocentes. Ideoq; quæ ex his generibus opera conſtituuntur, permanent ad æternam diuturnitatem. Item cedrus & iuniperus eaſdem habent virtutes & vtilitates, ſed quemadmodum ex cupreſſu & pinu reſina, ſic ex cedro oleum, quod cedrium dicitur, naſcitur, quo reliquæ res cum ſunt vnctæ, (vti etiam libri) à tineis & à carie non læduntur. Arboris autem eius ſunt ſimiles cupreſſeæ foliaturæ, materies vena directa. Epheſi in æde, ſimulacrum

mulacrum Dianæ, & etiam lacunaria ex ea, & ibi & in cæteris nobilibus fanis propter æternitatem sunt facta. Nascuntur autem hæ arbores maximæ Cretæ & Aphricæ & nonnullis Syriæ regionibus. Larix verò, qui non est notus, nisi his municipibus, qui sunt circa ripam fluminis Padi, & littora maris Adriatici, non solum ob succi vehementi amaritate ab carie aut à tinea non nocetur, sed etiam flammam ex igni non recipit, nec ipse potest per se ardere, nisi (vti saxum in fornace ad calcem coquendam) alijs lignis vratur: nec tamen tunc flammam recipit, nec carbonem remittit, sed longo spatio tarde comburitur, quod est minima ignis & aëris è principijs temperatura. Humore autẽ & terreno est materia spisse solidata & non habens spatia foraminum, qua possit ignis penetrare, reijcitq; eius vim, nec patitur ab eo sibi cito noceri, propterq; pondus ab aqua non sustinetur, sed cum portatur, aut in nauibus, aut supra abiegnas rates collocatur. Ea autem materies quemadmodum sit inuenta, est causa cognoscere. Diuus Cæsar cum exercitum habuisset circa alpes, imperauissetq; municipijs præstare commeatus, ibiq; esset castellum munitum, quod vocabatur Larignum, tunc qui in eo fuerunt, naturali munitione confisi, noluerunt imperio parere. Itaque Imperator copias iussit admoueri. Erat autem ante eius castelli portam turris ex hac materia, alternis trabibus transuersis (vti pyra) inter se composita alte, vt posset de summo sudibus & lapidibus accedentes repellere; tunc verò cum animaduersum est alia eos tela, præter sudes, non habere, neque posse longius à muro propter pondus iaculari, imperatum est fasciculos ex virgis alligatos & faces ardentes ad eam munitionem accedentes mittere. Itaque celeriter milites congesserunt, Postquam flamma circa illam materiam virgas comprehendisset, ad cœlum sublata, effecit opinionem, vti videretur iam tota moles concidisse. Cùm autem ea per se extincta esset & requieta, turrisq; intacta apparuisset, admirans Cæsar, iussit extra telorum missionem eos circumuallari. Itaq; timore coacti oppidani cum se dedidissent, quæsitum vnde essent ea ligna, quæ ab igni non læderentur: tunc ei demonstrauerunt eas arbores, quarum in his locis maximæ sunt copiæ, & ideo id castellum Larignum, item materies Larigna est appellata. Hæc autem per Padum Rauennam deportatur, in coloniam Fanestri, Pisauri, Anconæ, reliquisq; quæ sunt in ea regione, municipijs præbetur, cuius materiei si esset facultas apportationibus ad Vrbem, maximẽ haberentur in ædificijs vtilitates: & si non in omnibus, certè tabulæ in subgrundijs circum insulas si essent ex ea collocatæ, ab traiectionibus incendiorum ædificia periculo liberarentur, quod eæ nec flammam nec carbonem possunt recipere, nec facere per se. Sunt autem eæ arbores foliis similibus pini, materies earum prolixa, tractabilis ad intestinum opus, non minus quàm sapinea: habetq; resinam liquidam mellis attici colore, quæ etiam

medetur phthisicis. De singulis generibus,quibus proprietatibus è natura rerum videantur esse comparatæ, quibusq; procreantur rationibus,exposui. Insequitur animaduersio,quid ita,quòd quæ in Vrbe supernas dicitur abies, deterior est, quàm quæ infernas, quæ egregios in ædificijs ad diuturnitatem præstat vsus, & de his rebus, quemadmodum videantur è locorum proprietatibus habere vitia aut virtutes,vti sint considerantibus apertiora,exponam.

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Materies cædenda est à primo autumno.] *Quo tempore materiem cædi oporteat, præter ea quæ à M.Catone scribuntur cap.* XVII. *Plinius in hunc modum lib.*XVI. *cap.* XXXIX. *tradit,Cædi tempestiuum quæ excorticentur,vt teretes,ad templa cæteraq; vsus rotundi,cum germinant,aliàs cortice inextricabili, & carie subnascente ei,materiaq; nigrescente.Tigna & quibus aufert securis corticem, à bruma ad fauonium, aut si præuenire cogamur, Arcturi occasu, & ante eum fidiculæ. Nouissima ratione solstitio. Certe Constantinus, siue qui eius nomine viginti, vt diximus,de re Rustica libros concinnauit,& Heron, qui ante illum totidem scripsit, vterque libro* III. *tradit cædendam materiem maxime mensibus Decembri & Ianuario,idq; Luna iam senescente,& sub terra abdita.Vegetius autem lib.de re militari* IIII. *cap.* XXXV. *à solstitio æstiuali ad calendas Ianuarias,& à* XV. *Luna,ad* XXIII. *cædi præcipit.Columella verò lib.* XI. *cap.* II. *à* XX. *Luna,ad* XXX. *Sed de materie quicquid hoc capite traditur, liber Theophrasti φυτῶν ἱστορίας quintus absoluit exactissimè.*

Antequam flare incipiat Fauonius.] *Fauonius incipit flare* VI. *Idus Februarij Plinio lib.* XV.*cap.* II. *lib.* XVI. *cap.* XXV. *lib.* XVIII. *cap.* XXVI. *Columella verò lib.* XI. *cap.* II. *dicit* VII. *Idus.*

A fœtu ad partum non iudicantur integra.] *Testatur Hippocrates libro primo de morbis muliebribus mulierem cum grauida est, cum virore pallescere,quoniam purus ipsius sanguis semper quotidie è corpore distillat, & in fœtum descendit, vnde augmentum ei accedat. Cumq; paucior sit sanguis in corpore, necesse est ipsam pallescere,& debiliorem fieri.*

Neque in venalibus ea cũ sunt prægnantia præstantur sana.] *Aliter Vlpianus iurisconsultus Pandect.lib.* XXI. *de ædilitio edicto,Si mulier,inquit, prægnans venierit,inter omnes conuenit sanam esse eam. Maximum enim ac præcipuum munus fœminarum concipere,ac tueri conceptum. Subscribit Iustinianus Cod.lib.* VI. *de indicta viduitate. Mulieres, ait, ad hoc natura progenuit, vt partus ederent,& maxima eis cupiditas in hoc constituta est. Sed hoc volebat Vitruuius, imbecillem esse prægnantem, & ad munia obeunda minus aptam, quòd embryo detrahat in se alimentum.Vlpianus verò intellexit non morbosam,id est non redhibendam. Nam cum esset edictum ædilium curulium, vt venditores emptores certiores facerent si quid morbi aut vitij inesset,contrà qui fecisset,re improbata cogi posset habere id quod ante habuerat,certè qui prægnantem vendidisset, nec emptori dixisset tamen,edicto cogi non poterat mancipium recipere. Id redhibere dicebant,*

bant, vnde redhibitio vocata. Sed quid bonæ valetudini cum conceptione? Vt enim in id natæ sint fœminæ vt gignant, grauis non esse non potest in operis non valida, ne dicam alendum esse quod nascetur, multos annos, antequam vsui esse possit. Et nos si tantum partu capimur, quis metuere non debeat abortum? aut in nixu vtriusque mortem? Me profectò autore in venalitijs nemo prægnantem pro sana acceperit, aut comparauerit.

Recipientes radices arborum in se succum.] A quo & admoniti, non desunt qui herbarum radices euellendas esse dicant, & legendas autumno, vbi folia deciderunt, quòd tum sint maxime medicamentosæ, Alijs placet veris initio priusquam in folia, aut caulem erumpant.

Cædi autem ita oportet, vt incidatur arboris crassitudo ad mediam medullam.] Plinius lib. XVI. cap. XXXIX. ea de re in hunc modum tradit. Circuncisas quoque ad medullam alij non inutiliter relinquunt, vt omnis humor stantibus defluat. Id & Palladius præcipit lib. XI. cap. XV.

Profundunt è medullis quem habent in se superantem & vitiosum per foramina liquorem.] Circunfosso stipite, & ab ima parte vsq; ad medullam foratis arboribus, detrahitur inutilis succus, & succo emisso fit veluti detractio sanguinis, & defluens quasi pituita abstrahitur.

Alios alij generis.] Sic libri octaui cap. III. Siue arundinis, siue alij generis, sic Cicero de natura Deorum, Quibus bestijs erat is cibus, vt alij generis bestijs vescerentur.

Propter nodationis duritiem dicitur esse fusterna.] Neque hoc præteriit Plinius: libro enim XVI. cap. XXXIX. inquit: Abietis quæ pars à terra fuit, enodis est, hacq; quam diximus ratione fluuiata decorticatur, atque ita sapinus vocatur, superior pars nodosa duriorq;, fusterna. Ibi tamen fusterna scriptum est, mendosè istud quidem.

Ima autem cum circuncisa quadrifluuijs disparatur.] Id est quadripartito venarum cursu, vt loquitur Plinius, qui ob id fluuiatam abietem memorato loco pro quadripartita (quæ ad opera, Theophrasti & ipsius testimonio, maxime probatur) vocat. Qui fluuiatam pro macerata aqua fluuiatili interpretati sunt, si Vitruuium, quem Plinius hic & alibi, vt apparet, viderat, legissent, nunquam in eum errorem incidissent. Theophrastus de plantarum historia lib. V. tradit arborum τετραζόας hoc est quadripartitas dici, quibus in vtranque partem medullæ, bini venarum cursus naturæ contrariæ pertendunt, διζόας, id est bipartitas, cursum venarum vnum tantum in vtranque partem medullæ gerere, eosdem inuicem contrarios habere, μονοζόας siue simplices appellari, quæ vnum duntaxat venarum habent cursum, τὰς ἐχούσας μίαν μόνον κληδόνα. Theodorus Gaza, si credimus Hermolao, verterat quadriuiuas, biniuiuas, & vniuiuas, quòd τετραζόας, διζόας, & μονοζόας legisset, manifesto librarij errore. Plinius significantius transfert, quæ habeant quadripartitos venarum cursus, bifidos, aut omnino simplices.

Ejecto torulo.] Intelligo cum medulla (quam Theophrastus libro primo φυτῶν ἰσχείας μήτραν, & ex aliorum sententia καρδίαν, atque μυελόν, hoc est matricem, cor, & medullam vocat, rem à cortice tertiam) partes ei proximiores, quas Architecti autore Theophrasto, memorato quinto libro, auferendas præcipiunt

vt

vt quod spississimum mollissimumq; materiei sit τὸ ξύλον τὸ πυκνότατον καὶ μαλακώτατον, *tantum relinquatur*, παντὸς enim (*inquit ille*) ξύλου συληρότατη καὶ μανότατη ἡ μέτρα, *Omnis materiei durissima atque rarissima pars medulla. Qui locus in Græcis & Latinis codicibus quoniam vitiose legitur à me notatus est.*

Ad intestina opera.] *Opus intestinum dicitur quicquid materie, id est ligno constat.*

Torquetur, et efficit in quibus est operibus, ea rimosa.] *Et lib.* VII. *cap.* I. *scribit asseres quernos, simul humorem perceperint, se torquentes rimas facere in pauimentis, & Plinius lib.* XVI. *tradit quercum in aqua defossam firmam esse, eandem super terram rimosa facere opera torquendo sese.*

Vitex.] *Dicitur & amerina salix quibusdam, ex Dioscoridis nomenclaturis, reclamantibus Columella lib.* IIII. *cap.* XXX. *& Plinio lib.* XXIIII. *cap.* IX. *alijs salix marina, ex eodem Dioscoride, Græcis* ἄγνος, *quasi castum dicas, ab insita scilicet vi. Seplasiarij nomenclaturæ Græcæ adiecta Latina interpretatione appellant agnum castum.*

Ignis et aëris satiatæ, atque humoris temperatæ.] *Enunciandæ sunt aduerbialiter, satiatè & temperatè, sequitur enim parum terreni habentes.*

In palustribus locis infra fundamenta ædificiorum palationibus crebrè fixa.] *Alnum palationibus vtilem indicat lib.* III. *cap.* III. *& lib.* V. *cap. vltimo.*

Est autem maxime id considerare Rauennæ.] *Rauenna colonia Sabinorum fuit, qui in Vmbris nominantur, quæ quia in Gallicis paludibus constructa fuit, in fundamentis palos habuit alneos, quod Vitruuius refert. Nos effossos vidimus, & agnouimus.*

Sed celeriter pandant.] *Pandare contrarium est fornicari. Plinius lib.* XVI. *cap.* XLII. *Populus contra omnia inferiora pandatur, palma econtrario fornicatur.*

Aut in agro perfectæ.] *Facilis lapsus typographi, pro perfectæ. Sensus autem apertior est, quàm vt declarationis indigeat.*

Item carpinus.] *Carpinum Græci Zygiam vocant, quod ex eo iuga fiant. Sunt qui putant aceris esse genus, rubens, fissili ligno, cortice liuido & scabro. Alij propriy esse generis malunt. Autor Plinius lib.* XVI. *cap.* V. *Nostrates charmum appellant.*

Sic ex cedro oleum, quod cedreum dicitur, nascitur.] *E cedro magna, quam cedrelaten dici testatur Plinius lib.* XIII. *cap.* V. *& lib.* XXIIII. *cap.* V. *erumpit liquor siue resina laudatissima, quæ* κεδρία *Dioscoridi,* κεδρέα *Galeno,* κεδρεία *Paulo Aeginetæ, & cedreum Vitruuio nominatur. Eum liquorem oleum dici, & Galeni testimonio probatur septimo libro de facultatibus simplicium medicamentorum. Dioscorides autem capite nono & octogesimo libri primi oleum fieri è cedria scribit, cum concoquitur scilicet, velleribus supra halitum eius expansis, atque ita expressis: hoc genus Galenus memorato loco oleosam cedream appellat. Nam Plinius lib.* XV. *cap.* VII. *fieri oleum ex malis cedri tradit, quod cedrelaum vocetur. In quo notandum cedri baccas mala ab eo nominari fructui iunipeperi colore & figura similes, sed exiliores, si Galeno credimus secundo libro de ali-*

mentorum

mentorum facultatibus, dictas ab eodem, & à Dioscoride prædictis locis cedrides, quo nomine vtitur Plinius lib. XXIIII. cap. V. Sed illud prætermittere nec possum, nec debeo, concisas cedri tedas in furnos coniectas vndique igni extra circundato feruere, primumq; sudorem qui aquæ modo fluxerit canali, cedrium vocari memorante Plinio lib. XVI. cap. XI. sequentem verò liquorem crassiorem iam, fundere picem, quam idem dicto cap. V. lib. XXIIII. cedriam appellat. Tradit Theophrastus, φυτῶν ἱστορίας libro quinto, vt illud quoque addam, cedri materiem natare esse humorem emittere, quamobrem visas esse ex ea deorum statuas sudasse, quod ex ea, sicut & ex cæteris, quibus oleosus est humor, facere eas consueuissent.

Quo reliquæ res vnctæ (vti etiam libri) à tineis, et à carie non læduntur.] Cedri oleo perunctæ materies nec tineam, nec cariem sentit, inquit Plinius lib. XVI. cap. XXXIX. Idem lib. XIII. cap. XIII. ex sententia Cassij Heminæ, scribit libros Numæ tineas non tetigisse, quod cedrati essent. Dioscorides tradit naturam illi esse & vim viuentia corpora corrumpendi, defuncta incorrupta seruandi: ob eam causam cadauerum vitam plerosque id dixisse. Quæ anceps natura (quam tamen pulchrè explicat Galenus lib. VII. medicamentorum simplicium) monit Plinium vt toties citato quinto capite libri XXIIII. eius vsum in medicinam anginæ, cruditatum, doloris dentium, grauitatis, aut vermium aurium damnarit. Mira (inquit) differentia, cum vitam auferat spirantibus, defunctis pro vita sit.

Arbores autem eius sunt similes cupressæ foliaturæ.] Scribendum arboris. Folia, inquit, cedri, sunt cupressinis similia.

Ephesi in æde simulacrum Dianæ.] Templi Ephesiæ Dianæ tectum fuisse ex cedrinis trabibus conuenire inter omnes autores scribit Plinius lib. XVI. cap. XL. De simulacro verò ipsius Deæ ambigi, cæteris ex hebeno tradentibus, vno Mutiano uitigineum (ita enim scribendum, non vitiligineum) fuisse tradente: Vitruuius cedrinum existimauit.

Nascuntur autem hæ arbores maximæ Cretæ, et Aphricæ, et nonnullis Syriæ regionibus.] Hoc etiam tradit Plinius lib. XVI. cap. XXXIX. Cedrus, ait, in Creta, Aphrica, Syria, laudatissima.

Nec tamen tunc flammam recipit, nec carbonem remittit.] Laricem nec ardere, nec carbonem facere, nec alio modo ignis vi quàm lapides consumi testimonio sunt Plinius lib. XVI. cap. X. & Palladius lib. XI. cap. XV. Eius rei cum Venetijs periculum facere vellem, monitus Vitruuij lectione, spectante Mecœnate meo, tum ad Venetos regio legato, nunc ad Paulum III. Pont. Max. incensa arsit, ita tamen, vt videretur flammas dedignari, & velle à se discutere. Annotauit Petrus Andreas Matthiolus in valle Solis Tridentinæ ditionis, & in vallibus Camonica & Tropia Brixiensibus, plurimum larigni carbonis vsum excoquendis ferri venis.

Cùm autem ea per se extincta esset, et requieta.] Ita vsum esse huius libri cap. I. admonui, Post ea requieta. Quam lectionem quoniam in antiquo exemplari inueneram, non improbaui.

In colonia Fanestri.] Huius meminit lib. V. cap. I. Quo genere coloniæ Iuliæ Fanestri collocaui. Est autem Piceni, id est Marchiæ Anconitanæ vrbs, hodie

Fanum dicta, Plinio et Ptolemæo Fanũ Fortunæ, Melæ cũ Vitruuio colonia Faneſtris.

In ſubgrundijs.] *Subgrundia ſunt tecti partes prominentiores. Ita appellat Iabolenus Pandect. lib. L. de verb. ſign. Varro ſubgrundas, Græci ὑπαίσια, & ὑπογέϊσα.*

Habétque reſinam liquidam mellis attici colore.] *Plinius lib. XVI. cap. X. Pluſculum huic erumpit liquoris, melleo colore, atque lentore, nunquam dureſcentis. Reſina autem (vt obiter dicam) è viuentibus plantis defluit, tæda, picea, abiete, terebyntho, larice, pinu. Materia verò vbi comburitur, fluit pix, principio liquida, poſtea decocta fit ſicca, & ab igne nigrorem acquirit.*

Et ſi non in omnibus, certæ tabulæ.] *Scribendum certè, citra diphthongum, pro ſaltem, quod etiam dicitur at certè, id eſt ἀλλ' ἔυγε.*

Quæ in vrbe ſupernas dicitur abies, deterior eſt, quàm quæ infernas.] *Abies dicitur ſupernas & infernas, à ſuperiori & inferiori mari, vt cap. ſequenti.*

De abiete ſupernate & infernate, cum Apennini deſcriptione. CAP. X.

MONTIS Apennini primæ radices, ab Tyrrheno mari in Alpes & in extremas Hetruriæ regiones oriuntur. Eius verò montis iugum ſe circumagens, & media curuatura prope tangens oras maris Adriatici, pertingit circuitionibus contra fretum. Itaque citerior eius curuatura, quæ vergit ad Hetruriæ Campaniæq; regiones, apricis eſt poteſtatibus: nanque impetus habet perpetuos à ſolis curſu. Vlterior autem, quæ eſt proclinata ad ſuperum mare, Septentrionali regioni ſubiecta, continetur vmbroſis & opacis perpetuitatibus. Itaque quæ in ea parte naſcuntur arbores, humida poteſtate nutritæ, non ſolum ipſæ augentur ampliſsimis magnitudinibus: ſed earum quoque venæ humoris copia repletæ turgentes liquoris abundantia ſaturantur. Cum autem exciſæ & dolatæ vitalem poteſtatem amiſerint, venarum rigorem permutantes ſiccefcẽdo, propter raritatem fiunt inanes & euanidæ, ideoq; in ædificijs non poſſunt habere diuturnitatem. Quæ autem ad ſolis curſum ſpectantibus locis procreantur, non habentes interueniorum raritates, ſiccitatibus exuctæ ſolidantur: quia ſol non modo ex terra lambendo, ſed etiam ex arboribus educit humores. Itaque quæ ſunt in apricis regionibus ſpiſsis venarum crebritatibus ſolidatæ, non habentes ex humore raritatem, cum in materiam perdolantur, reddunt magnas vtilitates ad vetuſtatem. Ideo infernates, quæ ex apricis locis apportantur, meliores ſunt, quàm quæ ab opacis de ſupernatibus aduehuntur. Quantum animo conſiderare potui de copijs, quæ ſunt neceſſariæ in ædificiorum comparationibus, & quibus temperaturis è rerum natura principiorum habere videantur mixtionem, quæq; inſunt in ſingulis generibus virtutes & vitia,

vti

vti non sint ignota ædificantibus expositi. Itaque qui potuerint eorum præceptorum sequi præscriptiones, erunt prudentiores, singulorumq; generum vsum eligere poterunt in operibus. Ergo quoniam de apparationibus est explicatum, in cæteris voluminibus de ipsis ædificijs exponetur, & primum de Deorum immortalium ædibus sacris, & de earum symmetrijs & proportionibus (vti ordo postulat) in sequenti perscribam.

IN CAPVT X. ANNOTAT.

Montis Apennini primæ radices ab Tyrrheno mari.] *Tyrrhenum mare inferum vocatur, Adriaticum uerò superum. Quæ abietes ex Apennini ea parte, quæ ad Tyrrhenum mare protenditur, aduehuntur, dicuntur infernates. Quæ autem ab ea, quæ vergit ad mare Adriaticum, eæ supernates nominantur.*

Augentur amplissimis magnitudinibus.] *Palladius lib. XI. cap. XV. scribit, quæcunq; ex parte meridiana cæduntur, vtiliores esse, quæ verò ex Septētrionali, proceriores, sed facilè vitiari. Sed de ea re legito Theophr. φυτῶν ἱστορίας lib. V.*

Inde infernates quæ ex apricis locis apportantur, &c.] *Autor est Plinius lib. XVI. cap. XXXIX. In arboribus robustiores Aquilonias partes, in totum deteriores ex humidis opacisq;, spissiores ex apricis, ideo Romæ infernatem abietem supernati præferri.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER TERTIVS.

*

PRAEFATIO.

DELPHICVS Apollo Socratem omnium sapientissimum Pythiæ responsis est professus. Is autem memoratur prudenter doctissimeq; dixisse, oportuisse hominum pectora fenestrata & aperta esse, vti non occultos haberent sensus, sed patentes ad considerandum. Vtinam verò rerum natura sententiam eius secuta, explicata & apparentia ea constituisset. Si enim ita fuisset, non solùm laudes aut vitia animorum ad manum aspicerentur: sed etiam disciplinarum

narum scientiæ sub oculorum consideratione subiectæ, non incertis iudicijs probarentur, sed & doctis & scientibus autoritas egregia & stabilis adderetur. Igitur quoniam hæc non ita, sed vti natura rerum voluit, sunt constituta, non efficitur, vt possint homines, obscuratis sub pectoribus ingenijs, scientias artificiorum penitus latentes, quemadmodum sint iudicare. Ipsi autem artifices, etiam si polliceantur suam prudentiam, si non pecunia sint copiosi, seu vetustate officinarum habuerint notitiam, aut etiam gratia & forensi eloquentia non fuerint præditi, pro industria studiorum autoritates non possunt habere, vt eis, quod profitentur scire, id credatur. Maximè autem id animaduertere possumus ab antiquis statuarijs & pictoribus, quòd ex his, qui dignitatis notas & commendationis gratiam habuerunt, æterna memoria ad posteritatem sunt permanentes, vti Myron, Polycletus, Phidias, Lysippus, cæteriq; qui nobilitatem ex arte sunt consecuti. Nanq; vt ciuitatibus magnis, aut regibus, aut ciuibus nobilibus opera fecerunt: ita id sunt adepti. At qui non minore studio & ingenio solertiaq; fuerunt, ignobilibus & humili fortuna ciuibus non minus egregiè perfecta fecerunt opera, nullam memoriam sunt assecuti, quod hi non ab industria neque artis solertia, sed à felicitate fuerunt deserti, vt Hellas Athenienſis, Chion Corinthius. Myagrus Phocæus, Pharax Ephesius, Bedas Byzantius, etiamq; alij plures. Non minus item pictores, vti Aristomenes Thasius, Polycles Atramitenus, Nicomachus, cæteriq;, quos neque industria, neque artis studium, neque solertia defecit, sed aut rei familiaris exiguitas, aut imbecillitas fortunæ, seu in ambitione certationis contrariorum superatio, obstitit eorum dignitati. Nec tamen est admirandum, si propter ignorantiam artis virtutes obscurantur: sed maximè indignandum, cum etiam sæpe blandiatur gratia conuiuiorum à veris iudicijs ad falsam probationem. Ergo (vti Socrati placuit) si ita sensus & sententiæ scientiæq; disciplinis auctæ, perspicuæ & perlucidæ fuissent, non gratia neque ambitio valeret, sed si qui veris certisq; laboribus doctrinarum, peruenissent ad scientiam summam, eis vltro opera traderentur. Quoniam autem ea non sunt illustria, neque apparentia in aspectu, vt putamus oportuisse, & animaduerto potius indoctos quàm doctos gratia superare, non esse certandum iudicans cum indoctis ambitione, potius his præceptis editis ostendam nostræ scientiæ virtutem. Itaque Imperator in primo volumine tibi de arte, & quas habeat ea virtutes, quibusq; disciplinis oporteat esse auctum Architectum exposui, & subieci causas, quid ita earum oporteat eum esse peritum, rationesq; summæ Architecturæ partitione distribui, finitionibusq; terminaui. Deinde, quod erat primum & necessarium, de mœnibus, quemadmodum eligantur loci salubres ratiocinationibus explicui, ventiq; qui sint, & è quibus regionibus singuli spirent, deformationibus

nibus grammicis ostendi, platearumq; & vicorum, vti emendatæ fiant distributiones, in mœnibus docui, & ita finitionem primo volumine constitui. Itē in secundo de materia quas habeat in operibus vtilitates, & quibus virtutibus è natura rerū est cōparata, peregi. Nunc in tertio de Deorū immortaliū ædibus sacris dicā, & vti oporteat perscriptas esse, ex ponam.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER TERTIVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

OPortuisse hominū pectora fenestrata et aperta esse.] *Eam sententiam Lucianus in Hermotimo, Momo reprehendenti in hoc Vulcanum tribuit. Nam cum suborta esset inter Neptunum, Mineruam, & Vulcanum controuersia, quis artificij præstantia antecelleret, Neptunus taurum, Minerua domum, Vulcanus hominem componit. Qui statuat, Vnus deligitur Momus, is cum in reliquis operibus multa damnasset, hoc in Vulcani homine non probauit, quòd fenestellæ in pectore additæ non essent, vt videri posset, quid cogitaret, verum an falsum diceret.*

Si non pecunia sint copiosi.] *Diuitiæ & officinæ vetustas adserunt artificibus autoritatem.*

Nanque vti ciuitatibus magnis, &c.] *Vel hinc disce non parum referre ad commendationem, cui opus tuum dices, aut quo autore faciendum recipias. Ea propter ad Vespasianum de naturali historia scripsit Plinius, de agricultura ad Deiotarum regem Diophanes, ad Antoninum de piscibus Oppianus, ad Commodum onomasticon Iulius Pollux, ad Augustum de Architectura Vitruuius, & eius ego interpretationem ad te Francisce Rex, quod & potentissimus, & doctissimus princeps esses, quod pater patriæ, quod omnium gentium consensu bonarum literarum assertor vindexq́.*

Nobilibus & humili ortuna ciuibus.] *Quod ad me attinet, syncerior mihi videtur aliorum codicum scriptura, in quibus non nobilibus, sed ignobilibus legitur.*

Vti Hellas Athenienſis, &c.] *Myagri, & Bedæ statuariorum mentionem facit Plinius lib.* XXXIIII. *cap.* VIII. *Reliquorum quod sciam nusquam meminit, nec alius scriptor, cuius mihi veniat in mentem.*

Deformationibus grammicis.] *Id est descriptionibus, & designationibus, quæ per lineas fiunt,* γραμμὴ *enim linea dicitur.*

De sacrarum ædium compositione & symmetrijs, & corporis humani mensura. CAP. I.

AEDIVM compositio constat ex symmetria, cuius rationem diligentissime Architecti tenere debent. Ea autem paritur à proportione, quæ Græcè ἀναλογία dicitur. Proportio est ratæ partis membrorum in omni opere totiusq; commodulatio, ex qua ratio efficitur symmetriarum. Nanq; non potest ædes vlla sine symmetria atque proportione rationem habere compositionis, nisi vti ad hominis bene figurati membrorum habuerit exactam rationem. Corpus enim hominis ita natura composuit, vti os capitis à mento ad frontem summam, & radices imas capilli, esset decimæ partis. Item manus palma ab articulo ad extremum medium digitum, tantundem. Caput à mento ad summum verticem, octauæ. Tantundem ab ceruicibus imis. Ab summo pectore ad imas radices capillorum, sextæ: ad summum verticem, quartæ. Ipsius autem oris altitudinis tertia pars est ab imo mento ad imas nares: nasus ab imis naribus ad finem medium superciliorum, tantundem: ab ea fine ad imas radices capilli vbi frons efficitur, item tertiæ partis. Pes verò altitudinis corporis sextæ, Cubitus quartæ, Pectus item quartæ. Reliqua quoque membra suos habent commensus proportionis, quibus etiam antiqui pictores & statuarij nobiles vsi, magnas & infinitas laudes sunt assecuti. Similiter verò sacrarum ædium membra, ad vniuersam totius magnitudinis summam, ex partibus singulis conuenientissimum debent habere commensuum responsum. Item corporis centrum medium naturaliter est vmbilicus. Nanq; si homo collocatus fuerit supinus, manibus & pedibus pansis, circiniq; collocatum centrum in vmbilico eius, circumagendo rotundationem vtrarumq; manuum & pedum digiti linea tangentur. Non minus, quemadmodum schema rotundationis in corpore efficitur, item & quadrata designatio in eo inuenitur. Nam si à pedibus imis ad summum caput mensum erit, eaq; mensura relata fuerit ad manus pansas, inuenietur eadem latitudo, vti altitudo, quemadmodum areæ, quæ ad normam sunt quadratæ. Ergo si ita natura composuit corpus hominis, vti proportionibus membra ad summam figurationem eius respondeant: cum causa constituisse videntur antiqui, vt etiam in operum perfectionibus singulorum membrorum ad vniuersam figuræ speciem habeant commensus exactionem. Igitur cum in omnibus operibus ordines traderent, id maximè in ædibus Deorum, in quibus operum laudes & culpæ æternæ solent permanere. Nec minus mensurarum rationes, quæ in omnibus operibus videntur necessariæ esse, ex corporis membris collegerunt, vti digitum, palmum, pedem, cubitum, & eas distribuerunt in perfectum numerum, quem Græci τέλειον dicunt. Perfectum autem antiqui constituerunt numerum, qui decem dicitur, nanq; ex manibus denarius digitorum numerus, ex digitis verò palmus, & ab palmo

pes

pes est iuuentus. Sicut autem in vtrisq; palmis ex articulis ab natura decem sunt perfecti, ita etiam Platoni placuit, esse eum numerum ea re perfectum, quod ex singularibus rebus, quæ μόναδες apud Græcos dicuntur, perficitur decussis, quæ simul ac vndecim aut duodecim sunt factæ, quod superauerint, non possunt esse perfectæ, donec ad alterum decussim peruenerint: singulares enim res, particulæ sunt eius numeri. Mathematici verò contra disputantes, ea re perfectum esse dixerunt numerum, qui sex dicitur, quod is numerus habet partitiones eorum rationibus sex numero conuenientes sic: sextantem, vnum: trientem, duo: semissem, tria: bessem, quem ἡμιόλιον dicunt, quatuor: quintarium, quem πεντάμοιρον dicunt, quinque, perfectum sex. Cum ad supputationem crescat supra sex adiecto asse, ἑπτάκτην: cum facta sunt octo, quod est tertia adiecta, tertiarium, qui ἐπίτριτος dicitur, dimidia adiecta cum facta sunt nouem, sesquialterum, qui ἡμιόλιος appellatur: duabus partibus additis & decussi facto, besalterum, quem ἐπιδίμοιρον vocitant, in vndecim numero, quod adiecti sunt quinque, quintarium, quod ἐπιπεντάμοιρον. Duodecim autem, quod ex duobus simplicibus numeris est effectus, δι πλασίονα. Non minus etiam, quod pes hominis altitudinis sextã habet partem, ita etiam ex eo quod perficitur pedum numero, corpus his sex altitudinis terminando, eum perfectum constituerunt, cubitumq; animaduerterunt ex sex palmis constare, digitis viginti quatuor. Ex eo etiam videntur ciuitates Græcorum feciſſe, vti quemadmodum cubitus est sex palmorum, ita in drachma quoque eo numero vterentur. Illæ enim æreos signatos vti asses, ex æquo sex, quos obolos appellant, quadrantesq; obolorum, quæ alij dichalca, nonnulli trichalca dicunt, pro digitis viginti quatuor in drachma constituerunt. Nostri autem primo decem fecerunt antiquum numerum, & in denario denos æreos asses constituerunt, & ea re compositio nummi ad hodiernum diem denarij nomen retinet: etiamq; quartam eius partem, quod efficiebatur ex duobus assibus & tertio semisse, sestertium vocitauerunt. Postea quoniam animaduerterunt vtrosque numeros esse perfectos, & sex & decem, vtrosq; in vnum coniecerunt, & fecerunt perfectissimum decussissexis. Huius autem rei autorem inuenerunt pedem. E cubito enim cum dempti sunt palmi duo, relinquitur pes quatuor palmorum. Palmus autem habet quatuor digitos. ita efficitur, vti habeat pes sexdecim digitos, & totidem asses æreos denarius. Ergo si conuenit ex articulis hominis numerum inuentum esse, & ex membris separatis ad vniuersam corporis speciem, ratæ partis commensus fieri responsum, relinquitur vt suscipiamus eos, qui etiam ædes Deorum immortalium constituentes, ita membra operum ordinauerunt, vt proportionibus & symmetrijs separatæ atque vniuersæ, conuenientes efficerentur eorum distributiones. Aedium autem principia sunt, è quibus constat figurarum aspectus,

ctus,& primum in antis, quod Græcè ναὸς ἐν παραστάσιν dicitur, deinde proſtylos, amphiproſtylos, peripteros, pſeudodipteros, dipteros, hypæthros. Horum exprimuntur formationes his rationibus. In antis erit ædes, cum habebit in fronte antas parietum, qui cellam circuncludunt, & inter antas in medio columnas duas, ſupraq; faſtigium ſymmetria ea collocatum, quæ in hoc libro fuerit perſcripta. Huius autem exemplar erit ad tres Fortunas, ex tribus, quod eſt proximè portam Collinam. Proſtylos omnia habet, quemadmodum in antis, columnas autem contra antas angulares duas, ſupraq; epiſtylia, quemadmodum & in antis, & dextra ac ſiniſtra in verſuris ſingula. Huius exemplar eſt in inſula Tyberina, in æde Iouis & Fauni. Amphiproſtylos omnia habet ea, quæ proſtylos, prætereaq: habet in poſtico ad eundem modum columnas & faſtigium. Peripteros autem erit, quæ habebit in fronte & poſtico ſenas columnas, in lateribus cum angularibus vndenas, ita vt ſint hæ columnæ collocatæ, vt intercolumnij latitudinis interuallum ſit à parietibus circum ad extremos ordines columnarum, habeatq; ambulationem circa cellam ædis, quemadmodum eſt in porticu Metelli Iouis ſtatoris Hermodi, & ad Mariana Honoris & Virtutis, ſine poſtico à Mutio facta. Pſeudodipteros autem ſic collocatur, vt in fronte & poſtico ſint columnæ octonæ, in lateribus cum angularibus quindenæ. Sunt autem parietes cellæ contra quaternas columnas medianas in fronte & poſtico. Ita duorum intercolumniorum & imæ craſitudinis columnæ ſpatium erit à parietibus circa ad extremos ordines columnarum. Huius exemplum Romæ non eſt, ſed Magneſiæ Dianæ Hermogenis Alabandi, & Apollinis Amneſtæ facta. Dipteros autem octaſtylos & pronao & poſtico, ſed circa ædem duplices habet ordines columnarum, vti eſt ædes Quirini Dorica, & Epheſiæ Dianæ Ionica, à Creſiphonte conſtituta. Hypethros verò decaſtylos eſt in pronao & poſtico. Reliqua omnia eadem habet, quæ dipteros, ſed interiore parte columnas in altitudine duplices remotas à parietibus ad circuitionem (vt porticus) periſtyliorum. Medium autem ſub diuo eſt ſine tecto, aditusq; valuarum ex vtraque parte in pronao & poſtico. Huius autem exemplar Romæ non eſt, ſed Athenis octaſtylos, in templo Iouis Olimpij.

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

Aedium compoſitio conſtat ex ſymmetria.] *Symmetria non habet nomen Latinum autore Plinio lib.* XXXIIII. *cap.* VIII. *Vitruuius verò hoc capite videtur commenſum tranſtuliſſe. Eam primus vſurpauit Euphranor, vt ſcribit Plinius lib.* XXXV. *cap.* XI. *Eſt autem partium ad partes, & earundem ad vniuerſum corpus reſponſus. Conſtatq; numero partium, vt in corpore, quas ſi minueris, vel auxeris, peribit concinnitas, quantitate, id eſt proportione longitudinis, latitudinis, & altitudinis, & collocatione. Nam ſuo loco poſitæ partes venuſtatem adferunt,*

adferunt, alieno & non decenti, mirum quã offendunt. Adeò oportet omnia respondere, summa imis, dextra sinistris, ne quid sit informe. Ardua profecto res, tam varias, tam dispares partes ita collocare tamen, vt in organo non sit gratior concentus discordia illa fidium concordi, quàm oblectat in structura grata partium & vniuersæ molis commodulatio.

Ea autem petitur à proportione.] *Alij legunt, paritur, sed qui ita legendum putant, nimis anxie, ne dicam superstitiose, rem satis apertam in disquisitionem vocant.*

Vti os capitis à mento ad frontem summam, & radices imas capillorum esset decimæ partis.] *Pomponius Gauricus lib. de Sculptura, hominis iustam ait altitudinem nouem esse capitum, id est nouies quantum sit à mento imo ad imum capillum: idq; in adultis duntaxat: putorum enim infantium longitudinem non nisi quatuor faciebus constare. Non defuerunt qui in nouem partes & vnius tertiam hominis corpus partientes (cuius rei laudant autorem Varronem) constituant partem vnam à mento ad radices imas capillorum, duas à summo pectore ad vmbilicum, ab hoc ad genitalia vnam, ab istis per femora ad genu duas, infra genu per tibias ad malleolos duas. Rursus vnius tertiam à radicibus capillorum ad verticem statuunt, tantundem à mento ad summum pectus, epigonatidi siue mylæ, quæ iuncturam femoris & tibiæ operit, tantundem tribuunt, à malleolis ad plantam pedis tantundem, vt sit à mento ad verticem septima totius corporis, à summo pectore ad imas radices capillorum tantundem, ad summum verticem paulum supra sextam. Quod ad Vitruuium attinet, adeò locus hic in labem contractus, conuulsusq; est, vt pugnantia contineat. Neque tamen tam facile est veram lectionem inuenire, quàm hanc falsam conuincere. Nam vt hinc exordiamur, apud eum scriptum legimus quartæ esse partis à summo pectore ad verticem. Id quod si agnoscimus (quod fecerunt Lucas à Burgo sacerdos lib. de diuina proportione, & Marius Equicolus de amoris natura lib. II.) immemor Vitruuius tantum statuet ad verticem à radicibus, quantum à mento ad has ipsas. Cum tamen ostenderit esse eius interualli quartam partem, quando dixit à mento ad summum verticem esse octauæ partis. Est itaque hæc non quarta, sed pusillum infra quintam, sicut nec illa octaua, sed paulum infra septimam. Quando verò aut à summo pectore ad radices esse sextæ partis, effieit, vt tantum sit à summo pectore ad mentum, quantum à mento ad summam frontem. Ego crediderim scriptum fuisse septimæ partis. Sed & cubitum cum dicit esse quartæ partis, accipit non vt cæteri ferè autores à iunctura brachij ad carpum siue brachiale, sed ad summum longissimum digitum. Pectus autem quomodo quartæ esse possit, non video. Nam si ad ilia vsque metimur, breuius erit quarta, si ad pudenda, longius erit quàm superior pars, quam diximus esse paulum infra quintam. Quod verò ad latitudinem corporis attinet, ita ferè statui video, vt sit pectus sextæ, brachiorum vnumquodque tantundem, cubiti duo duarum septimarum & eo amplius pusillum, ambæ manus duarum decimarum, si quidem corporis sit decima pars à mento ad summam frontem. Animaduersum enim in nobilissimis statuis Laocoontis, Apollinis, Veneris, & Cleopatræ, quæ in Vaticano Pontificum Maximorum horto adseruantur, atque adeò in omnibus quas pulcherrimas in vrbe vidimus, longiores fuisse manus à metacarpio ad extremum longissimum

digitum, quàm sit à mento ad summam frontem. Videbant præstantissimi artifices gracilitate & accessione ea adferri venustatem. Et mirum quàm posteri, imo antiqui sculptores gracilioribus sint modulis delectati. Adeò virginalis teneritatis & subtilitatis membrorum imitatio effectus recipit ornatu venustiores. Quomodocunque id fiet, curandum est, vt expassæ manus ipsam corporis longitudinẽ æquent. Cæterùm partium corporis humani symmetrias collationesq́ ad inuicem copiosius docuit Albertus Durerus pictor insignis, scripto de symmetria corporis humani volumine. Et nos fortasse reliqua aliquando trademus.

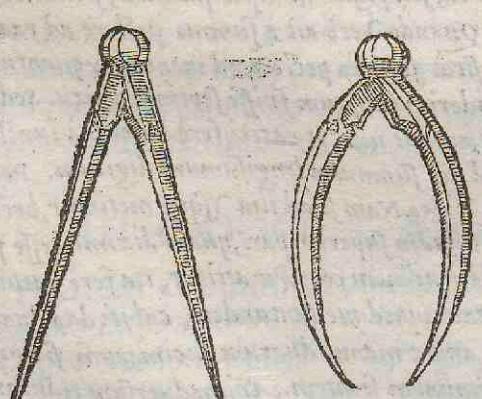
Corporis centrum medium naturaliter est vmbilicus. *Idem censet Galenus lib.* II. *de placitis Hippocratis & Platonis & lib.* XV. *de vsu partium corporis: reclamante Varrone, & improbante Galeni sententiam Andrea Vesalio lib. fabricæ corporis humani* VI. *qui in pubis ossium coalitu erecti adultorum corporis exquisitissimum medium esse tradit. Cæterùm si quis animum ad Vitruuij commensum attenderit, vmbilicum videat hominis esse medium.*

Circiníque collocatum centrum. *Centrum pro altero circini crure dictum est: pedem in circino mobilem & immobilem appellamus. Quod expressit Ouidius Metamorph. lib.* VIII. *his verbis, de talo Dædali sororis filio loquens:*

Et ex vno duo ferrea brachia nodo
Iunxit, vt æquali spatio distantibus ipsis
Altera pars staret, pars altera duceret orbem.

Hoc verò loco non omittendum duco, ex veteri marmore quod Romæ in horto Angeli Colotij visitur, didicisse nos duo etiam antiquis fuisse circinorum genera. Vnum eorum, qui rectis & rigentibus cruribus constarent, alterum eorum qui valgi vatij'ue, vt ita dicam, essent, hoc est qui cruribus essent extrorsum incuruis, siue introrsum flexis. Illorum vsus quis sit nemo non nouit, horum autem soli artifices. Vtuntur itaque in dimetienda stantium columnarum crassitudine, in circinandis spirarum partibus, quæ subfugiunt, vti sunt scotiæ, & earum quadræ, atque adeò quicquid huiusmodi est. Vtrorumq́ figuras subiunxi.

Circinus rectus. Circinus valgus.

Nam si à pedibus imis ad summum caput mensum erit. *Et Plinius lib.* VII. *cap.* XVII. *& Solinus cap.* V. *autores sunt, quod sit hominum spatium à vestigio ad verticem, id esse sparsis manibus inter longissimos digitos: & nos aliquando experti sumus. Quanquam non continuo id verum credi oportet. Quandoquidem non omniũ corporum syncerus & probus est membrorum ad vniuersam compositionem commensus, & commodulatio.*

Quæ

Quæ ad normam sunt quadratæ.] *Id est quatuor æqualium laterum, & angulorum: nam exiguntur ad normam anguli.*

Perfectum autem antiqui constituerunt numerum qui decem dicitur.] *Perfectionis numerorum varia est consideratio apud Martianum Capellam lib.* VII. *qui est de Arithmetica. Sunt etiam quædam apud Albertum Leonem lib.* IX. *cap.* V. *& Macrobium in somnium Scipionis. Quod autem ad denarium numerum attinet, lege Aristotelem problematum sectione decimaquinta. Nam de septenario tradit Gellius atticarum noctium lib.* III. *cap.* X. *De senario, & septenario D. Augustinus lib. de ciuitate Dei* XI. *cap.* XXX. *&* XXXI.

Duabus partibus additis, & decussi facto, bes alterum.] *Bessem Varroni placet dictum à dempto triente, quod vt assem efficiat, triens desit. Sextus Pompeius maualt, quòd bis triens sit. Itaque denarium numerum antiqui appellabant bes alterum, quòd ex senario, quem perfectum & veluti assem existimabant, & quaternario, qui bessis habebatur, componeretur. Nam & Pompeius alio loco lignum bes alterum dici ait, pedem & bessem latitudinis habens. Credo quòd quemadmodum in sestertio semis erat tertius, ita in eiusmodi numero bes esset alter, hoc est secundus.*

Supra sex adiecto asse ἕφεκτον.] *Imo non adiecto asse, sed sextante, id est vna parte.*

Quod adiecti sunt quinque, quintarium.] *Paulò antè dixit quintarium pro quinque, id est ἀντὶ πεντάμοίρου, nunc pro vndecim, ἀντὶ ἑπτωεντάμοίρου, quæ res non caret amphibolia, si quidem locus integer est. Fortasse scriptum erat, quintarium alterum, sicuti ἑπιδιμοιρου vertit besalterum. Nihil statuo, sed tantum moneo, appellationem ambiguitate non vacare.*

Quod ex duobus simplicibus numeris est effectus, διπλασιονα.] *Libentius ego ex alio codice legerim διπλάσιον.*

Ex eo quod perficitur pedum numero.] *Scribendum quo, sexto casu.*

Quadrantésq; obolorum, quæ alij δίχαλκα, nonnulli τρίχαλκα dicunt.] *Scribit Iulius Pollux lib.* IX. *drachmam obolos sex habere, dichalcon verò oboli esse quadrantem, id est quartam partem. Idem obolum octo habere chalcos vult. Plinius autem lib.* XXXI. *cap. vltimo, dicit decem. Diodorus apud Suidam sex, Cleopatra in fragmento quod extat octo, Dioscorides quidam tres, sed puto chalcos apud eos diuersi ponderis fuisse.*

Et in denario denos æreos asses constituerunt.] *Ante Pyrrhum regem deuictum, vt memini legere apud Plinium lib.* XXXIII. *cap.* III. *Libralis & dupondius appendebatur assis. Postea signatum argentum, & placuit denarius pro decem libris æreis, quinarius pro quinque, sestertius pro dupondio & semisse. Varro enim & Pompeius sestertium dictum produnt, quòd semis sit tertius, hoc est quod valeat duos asses, & semissem. Flauius verò Sosipater Charisius lib. primo Institutionum Grammaticarum, quod de tribus assibus semis desiciat, denariúq; quartam partem dipondium & semis esse, quòd denarius decem asses habuerit. Inde dextantario pondere facti asses, id est quinta parte minus pendentes, detracto sextante, siue vncijs duabus. Deinde vnciales, quòd vncia præter sextantem empta esset, demum sesquncuales alia detracta vncia & semis, vt scilicet septem cum*

dimidio pro duodecim penderentur, & denarius ſedecim aſsibus, quinarius octonis, ſeſtertius autem quaternis. Locus in codicibus Plinij & mendoſus & luxatus eſt, mecum Andreas Alciatus ſentit.

Et fecerunt perfectiſsimum decuſsis ſexis.] *Hoc eſt, quod diximus denarium ſedecim aſsibus permutatum. Quanquam exiſtimamus non tantam habitam rationem perfectionis, quàm æris alieni.*

Palmus autem habet quatuor digitos.] *Palmus duplex eſſe traditur, minor digitorum quatuor, qui Græcè παλαιστὴ dicitur, παλαιστὶς fœminino genere, atque δοχμή, & δακτυλοδόχμη, id eſt cohærentes quatuor digiti, referente Polluce ὀνομαστικῶν libro ſecundo, & maior duodecim digitorum, à Græcis σπιθαμή vocatus. Plinius lib.* VII. *cap.* II. *dodrantem transfert, id eſt quantum eſt ſpatij inter expaſſos ſummum pollicem, & extremum minimum digitum. Sed & lib.* XXI. *cap.* VII. *de tripolio loquens, palmum alto caule ait, quod Dioſcorides dicit, καυλὸν σπιθαμιαῖον, id eſt dodrantalem: & de Anthyllide libro* XXI. *cap.* XXIX. *D. Hieronymus cap. Ezechielis* XL. *ſcribit σπιθαμὴν dici palmam, σπαλαιστὴν verò palmum. Illud verò etiam dignum quod admoneatur, Græcos alterum pro altero vſurpare. Aëtius enim cùm capite* XXI. *ſermonis ſiue libri* XIII. *dicit viperam eſſe magnitudinis cubiti, longiſsimam autem σπαλαιστῶν τριῶν, παλαιστὴν loco σπιθαμῆς poſuit, alioquin minus ſcripſiſſet. Nam cubitus valet ſeſquipedem, id eſt palmos ſex. Rurſum Dioſcorides lib.* III. *cap.* XCIIII. *Chamædrin θαμνίσκον σπιθαμιαῖον dicit, Hermolaus Barbarus vertit fruticem quatuor digitorum altitudine, haud dubie non male. Neque enim me mouet, quo minus in eius ſententiam pedibus eam, quòd in Cottijs alpibus ſuperantem dodrantem viderim. Habuit rationem eorum quæ plurimum vſuueniunt. Quod genus interpretandi non poſſum facere, quin iuſtis de cauſis commendem. Reliqui interpretes vni Plinij autoritati mordicus inhærẽt, qui pro re nata ſpithamen dodrantem eſt interpretatus. libro enim* XXI. *cap.* XVII. *ornithogalum, & lib.* XXVII. *cap.* XIII. *thlaſpi dicit eſſe caule ſemipedali, quem διασπιθαμιαῖον Dioſcorides dixerat. Et videri poterat ſeſquipedali ſcripſiſſe, rebus ita poſtulantibus, niſi lib.* XXV. *cap.* VIII. *radicem longæ ariſtolochiæ dixiſſet eſſe longam quatuor digitorum longitudine, quam Dioſcorides σπιθαμιαίαν. Alioquin ramulos σπιθαμιαίους in tithymalo helioſcopio lib.* XXVI. *cap.* VIII. *& in elatine lib.* XXVII. *cap.* IX. *vertit ſemipedali altitudine, & ſemipedales, vti cap. vltimo huius, tragos proditur eſſe herba ſemipedem alta, quod ante eum dixerat ita Dioſcor.* θαμνίσκος δὲ μέγας, ὅσον σπιθαμῆς ἢ μείζων. *Quam menſuram puto intellexiſſe eiuſdem lib. cap.* IIII. *cum ait ageraton duorum palmorum altitudine: erat enim Dioſcoridi θάμνος σπιθαμώδης, ταπεινὸς. Vt mirer Hermolaũ vertiſſe, adoleſcit in dodrantes duos. humilis enim herba dici non debet alta ſeſquipedem. Cauſam erroris attulit Plinius (quem dum ſtudioſius ſequitur, quædam ad Dioſcoridem addit, nonnunquam ab eius ſenſu, & rei veritate longe fertur, vir alioqui omni doctrinarum genere clarus) Plinius inquã erroris cauſam attulit, qui palmum cum dicit, fere dodrantem intelligit, vti lib.* XX. *cap.* XI. *in Oreoſelino, lib.* XXI. *cap.* VIII. *in Chryſocome, lib.* XXIIII. *cap.* XV. *in Chamelæa lib.* XXV. *cap. vlti. in aizoo minori, lib.* XXVI. *cap.* X. *in ſerapiade, & cap.* XI. *in geranio, lib.* XXVII. *cap.* IIII. *in Ambroſia, & cap.* XII.

XII. *in polygala, & multis alijs locis.* πόρι παλαιφῆς καὶ σιβαμῆς *& de earum etymologia Legito Meletium lib. de natura hominis cap.* πόρι δακτύλων.

E cubito enim cum dempti sunt palmi duo.] *Cubitum istiusmodi sunt qui minorem vocent. Communem enim duorum esse pedum dicunt, maiorem verò pedum nouem. Origenes in sermonibus super Genesim, & D. Augustinus libro primo quæstionum super eundem librum, tradunt geometricum cubitum sex habere cubitos.*

Et totidem asses æreus denarius.] *Quòd denarius fuerit aureus, aut argenteus, vt ex Plinij lib.* XXXIII. *cap.* III. *didicimus. pro æreus scribo æreos, vt referatur ad asses. Non negligendum tamen, quod Sosipater Charisius scribit libro primo. Assarius (inquit) ab antiquis dicebatur, nunc as dicitur, non assis: sed de argenteo denario hîc intellectum volo.*

Aedium autem principia sunt, è quibus constat figurarum aspectus.] *Sextuplex templorum ratio hic scribitur, in parastadibus, id est in antis, prostylos, amphiprostylos, peripteros, pseudodipteros, dipteros, & hypæthros. Quæ nomina propter appendices acceperunt, non vt existimauit Volaterranus Raphaël ex portarum appellatione, peripthyros, dipthyros, & pseudodipthyros legens. Nam illæ, aut in antico solo id est fronte cellæ, siue pronao adijciuntur, aut in fronte pariter & postico, quòd Græci opistodomon dicunt, aut ipsa tota cella, hoc est interius totius templi spatium, obsepitur. Id antis aut columnis perficitur, has* τοίχους *Græci antas* παραστάδας, *murum modo* περὶ, *modo* περώματα *vocant. Apud Strabonem lib.* XVII. *cum loquitur de peruetusto templo quod erat Heliopoli, reperio* περώματα *dici muros æquè altos, ex vtraque pronai parte ad templorum altitudinem surgentes. Sed illam quoque quæ fit columnis ædium circumuallationem, & potissimum in cellæ lateribus, pteromatos nomine intellexit Vitruuius, quòd alarum specie protegat. Vnde peripteron ædem vocat, cuius cella vno tantum columnarum ordine cingitur, dipteron, quæ duplicibus, pseudodipteron, in qua sublato dipteri generis interiore columnarum ordine, relinquitur ambulationis circa cellam laxamentum. Nam monopteron lib.* IIII. *cap.* VII. *dicit rotundam, cella carentem, & columnis pro muro obseptam. Prostylon autem nominat in fronte solum columnatam. Amphiprostylon verò vtrinque, id est in fronte & postico columnas habentem. Genus ædium in antis fieri, existimauit Hermolaus, antis per ambitum templi extra parietes adhibitis. Vitruuius certè non nisi ex fronte ita appellauit. Hypæthri vocabulum satis indicat, cuiusmodi ædes esset, nempe sub diuo sine vllo tecto.*

Cum habebit in fronte antas parietum.] *Antas hoc loco interpretor lapideas pilas in parietum extremis partibus. Aliàs antæ sunt quadratæ columnæ, autore Nonio.*

Huius exemplar erit ad tres fortunas, ex tribus quod est proximè portam Collinam.] *Istorum templorum ne ruinæ quidem supersunt: & apud alium autorem, quòd meminerim, non legi. Porta autem Collina hodie Salaria vocatur, ab antiqua proxima via in Sabinos mittente, olim & Quirinalis, & agonalis dicta.*

In versuris.] *Versura hic significat flexum angulorum in parietibus exteriorem. Nam aliud scribemus lib.* V. *cap.* VI.

Huius exemplar est in insula Tyberina, in æde Iouis & Fauni.] *Iouis quidem templum Romæ fuit in insula Tyberina, iuxta ædem Æsculapij, Fauni autem in initio insulæ. Ouidius fastorum libro primo.*

Quod tamen ex illis licuit mihi discere fastis,
Sacrauere patres hac duo templa die:
Accepit Phœbo nymphaq; Coronide natum
Insula, diuidua quam premit amnis aqua:
Iuppiter in parte est, cœpit locus vnus vtrunque,
Iunctaq; sunt magno templa nepotis auo.
De templo Fauni idem lib. II.
Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic vbi discretas insula rumpit aquas.

Neutrius eorum quorum hoc loco meminit Vitruuius, apparent vlla vestigia. Æsculapij autem esse quæ videntur in hortis D. Bartholomæi omnium consensu receptum est. Fuit & aliud Fauni templum in Cœlio monte, vt inscriptio ibi reperta indicauit. id hodie D. Stephano, cui ab ædis forma est cognomen rotundo, dicatum est.

In porticu Metelli Iouis statoris.] *Ad finem circi Flaminij fuit à Q. Metello Macedonico facta, de qua Velleius Paterculus. Fuit autem & aliud Iouis statoris templum in radicibus palatini, vbi nunc ædes D. Mariæ de pœnis inferni.*

Ad Mariana Honoris & Virtutis sine postico à Mutio facta.] *C. Mutium ædem Honoris & Virtutis Marianæ cellæ fecisse Vitruuius repetit in proœmio lib. VII. & nos ibi de Mariana cella scribemus. Fuit & templum à M. Marcello ad portam capenam interiore parte Honori & Virtuti dicatum, & à Vespasiano postea restauratum, vt ad bellum exeuntes monerentur virtute duce gloriam honoremq; comparari.*

Quaternas columnas medianas.] *Architectonico vocabulo vsus medianas columnas dixit, ad differentiam angularium, de quibus præcipit cap. proximo, & sequenti. Eadem ratione vocat mediana acroteria, epistylia, capita leonina, & reliqua.*

Et Magnesiæ, Dianæ Hermogenis Alabandi.] *Et huius ædis meminit in dicto proœmio. Meminit & Arnobius libro sexto contra gentes. Funeris (inquit) Leucophrynæ monumentum in fano apud Magnesiam Dianæ esse, Myndius profitetur ac memorat Zeno. Aduertendum tamen Magnesiam hîc vrbem esse, non Dianæ cognomentum vt placuit Lylio Gyraldo.*

Et Apollinis Amnestæ factæ.] *Excusi quidam Codices habent, à Manesche, manuscriptus Bononiensis, à Mneste, sed æstimandum, nihil enim adhuc quod firmum esset elicere potui. Inclinat animus, vt deprauatum suspectumq; locum credam, scriptionis enim varietas adfert mendi suspicionem.*

Ephesiæ Dianæ Ionica à Ctesiphonte constituta.] *De hac etiam testatur memorato loco, & nos de Architecti nomine nonnulla.*

Hypæthros verò endecastylos.] *Sunt etiam manu scripti codices, in quibus ita legatur. Quæ scriptura si vitiosa non erat, sensus verborum erat iste. Subdiale templum vndecim columnas habet in fronte, & totidem in porticu quæ*

à tergo

à tergo est. Sed omnino scribendum decastylos. Neque enim medianum intercolumnium patitur in his locis imparem columnarum numerum collocari, quòd oporteat vtrinque ad eundem modum columnas habere.

Ad circuitionem (vt porticus) peristyliorum.] *Peristylia loca sunt columnis clausa, & vndique septa.*

Sed Athenis octastylos, & in templo Iouis Olympij.] *Expungo particulam &. Olympij Iouis meminerunt Stephanus libro de vrbibus, Pausanias in Atticis & Eliacis, Valerius Maximus, Liuius, cæteri. Ioui autem templum constitui debere sub diuo, id est hypæthrum, monuit lib. I. cap. 11. Pantheona verò, templum hodie D. Mariæ dicatum olim Ioui Vltori, siue vt alij volunt Matri deûm, & tandem Marti, ac Veneri, quamuis solo foramine supernè lumen admittat, Vitruuius Hypæthrum non dixerit, sicuti nec templum Romuli ac Remi in via sacra, nunc SS. Cosmæ & Damiani. præterea nec Romuli in velabro, sub palatino, quod aliqui Lycæi Panos fuisse credunt, nunc S. Theodori, præterea nec Vestæ in valle quæ inter Capitolinum & palatinum est, hodie S. Mariæ de gratia, item nec aliud rotundum in foro Boario nunc diuo Stephano dicatum, quod Blondus Vestæ, Volaterranus Herculis, Pomponius Lætus Matutæ, Albertinus Dianæ, & quidam Auroræ fuisse existimant. Non ista quidem sunt sub diuo, sed hemisphærio, id est circulata & orbiculata camera tecta. Quanquam summa tantum parte, foramine circularis figuræ lucem recipiunt.*

De quinque ædium speciebus. CAP. II.

SPECIES autem ædium sunt quinque, quarum ea sunt vocabula, Pycnostylos, id est crebris columnis: Systylos, paulo remissioribus. Diastylos, amplius patentibus: rarius quàm oportet inter se diductis, Aræostylos: Eustylos interuallorum iusta distributione. Ergo Pycnostylos est, cuius intercolumnio vnius & dimidiatæ columnæ crassitudo interponi potest, quemadmodum est diui Iulij, & in Cæsaris foro Veneris, & siquæ aliæ sic sunt compositæ. Item Systylos est, in qua duarum columnarum crassitudo in intercolumnio poterit collocari, & spirarum plinthides æquè magnæ sint eo spatio, quod fuerit inter duas plinthides, quemadmodum est Fortunæ equestris ad theatrum lapideum, & reliquæ, quæ eisdem rationibus sunt compositæ. Hæc vtraque genera vitiosum habent vsum. Matres enim familiarum, cùm ad supplicationem gradibus ascendunt, non possunt per intercolumnia amplexę adire, nisi ordines fecerint. Item valuarum aspectus obstruitur columnarum crebritate, ipsaq; signa obscurantur. Item circa ædem, propter angustias, impediuntur ambulationes. Diastyli autem hæc erit compositio, cum trium columnarum crassitudinem intercolumnio interponere possumus, tanquam est Apollinis & Dianæ ædis. Hæc dispositio hanc habet

difficult

difficultatem, quod epiſtylia, propter interuallorum magnitudinem, franguntur. In Araeoſtylis autem nec lapideis nec marmoreis epiſtylijs vti datur, ſed imponendæ de materia trabes perpetuæ: & ipſarum ædium ſpecies ſunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornantq́; ſignis fictilibus aut æreis inauratis earũ faſtigia, Tuſcanico more, vti eſt ad circum maximum Cereris & Herculis, Pompeiani item capitolij. Reddenda nunc eſt euſtyli ratio, quæ maxime probabilis, & ad vſum, & ad ſpeciem, & ad firmitatem rationes habet explicatas: nanq; facienda ſunt in interuallis ſpatia duarum columnarum, & quartæ partis columnæ craſsitudinis, mediumq́; intercolumnium, vnum, quod erit in fronte, alterum, quod erit in poſtico, trium columnarum craſsitudine. Sic enim habebit & figurationis aſpectum venuſtum, & aditus vſum ſine impeditionibus, & circa cellam ambulatio autoritatem. Huius autem rei ratio explicabitur ſic. Frons loci, quæ in æde conſtituta fuerit, ſi tetraſtylos facienda fuerit, diuidatur in partes vndecim ſemis, præter crepidines & proiecturas ſpirarum. Si ſex erit columnarum, in partes decem & octo. Si octaſtylos conſtituetur, diuidatur in XXIIII. & ſemiſſem. Item ex his partibus, ſiue tetraſtyli, ſiue hexaſtyli, ſiue octaſtyli, vna pars ſumatur, eaq́; erit modulus, cuius moduli vnius erit craſsitudo columnarum. Intercolumnia ſingula, præter mediana, modulorum duorum & moduli quartæ partis, mediana in fronte & poſtico, ſingula ternum modulorum. Ipſarum columnarum altitudo erit modulorum octo & dimidiæ moduli partis. Ita ex ea diuiſione intercolumnia altitudinesq́; columnarum habebunt iuſtam rationem. Huius exemplar Romæ nullum habemus, ſed in Aſia Teo octaſtylon Liberi patris. Eas autem ſymmetrias conſtituit Hermogenes, qui etiam primus octaſtylum pſeudodipteriue rationem inuenit. Ex dipteri enim ædis ſymmetria ſuſtulit interiores ordines columnarum XXXVIII. eaq́; ratione ſumptus operisq́; compendia fecit. Is in medio ambulationi luxamentum egregie circa cellam fecit, de aſpectuq́; nihil imminuit, ſed ſine deſiderio ſuperuacuorum conſeruauit autoritatem totius operis diſtributione. Pteromatos enim ratio, & columnarum circum ædem diſpoſitio ideo eſt inuenta, vt aſpectus propter aſperitatem intercolumniorum haberet autoritatem. Præterea ſi & imbrium aquæ vis occupauerit, & intercluſerit hominum multitudinem, vt habeat in æde circaq́; cellam cum laxamento liberam moram. Hæc autem ita explicantur in pſeudodipteris ædium diſpoſitionibus: quare videtur acuta magnaq́; ſolertia effectus operum Hermogenes feciſſe, reliquiſſeq́; fontes, vnde poſteri poſſent haurire diſciplinarum rationes. Aedibus areoſtylis columnæ ſic ſunt faciendæ, vti craſsitudines earum ſint partis octauæ ad altitudines. Item in diaſtylo demetienda eſt altitudo columnæ in partes octo & dimidiam, & vnius partis columnæ craſsitudo collocetur. In

ſyſtylo

ſyſtylo altitudo diuidatur in nouem & dimidiam partem, & ex eis vna ad craſsitudinem columnæ detur. Item in pycnoſtylo diuidenda eſt altitudo in partes decem, & eius vna pars facienda eſt columnæ craſsitudo. Euſtyli autem ædis columnæ (vt diaſtyli) in octo partes altitudo diuidatur & dimidiam, & eius vna pars conſtituatur in craſsitudine imi ſcapi, ita habebitur pro rata parte intercolumniorum ratio. Quemadmodum enim creſcunt ſpatia inter columnas, ita proportionibus adaugendæ ſunt craſsitudines ſcaporum. Nanq; ſi in aræoſtylo nona aut decima pars craſsitudinis fuerit, tenuis & exilis apparebit, ideo quod per latitudinem intercolumniorum aër conſumit, & imminuit aſpectus ſcaporum craſsitudinem. Contra verò pycnoſtylis ſi octaua pars craſsitudinis fuerit, propter crebritatem, & anguſtias intercolumniorum, tumidam & inuenuſtam efficiet ſpeciem. Itaq; generis operis oportet perſequi ſymmetrias. Etiamq; angulares columnæ craſsiores faciendæ ſunt ex ſua diametro quinquageſima parte, quod eæ ab aëre circunciduntur, & graciliores eſſe videntur aſpicientibus. Ergo quod oculos fallit, ratiocinatione eſt exequendum. Contracturæ autem in ſummis columnarum hypotrachelijs ita faciendæ videntur, vti ſi columna ſit ab minimo ad pedes quinoſdenos, ima craſsitudo diuidatur in partes ſex, & earum partium quinq; ſumma conſtituatur. Item quæ erit ab quindecim pedibus ad pedes viginti, ſcapus imus in partes ſex & ſemiſſem diuidatur, ex earumq; partium quinque & ſemiſſe ſuperior craſsitudo columnæ fiat. Item quæ erunt à pedibus viginti ad pedes triginta, ſcapus imus diuidatur in partes ſeptem, earumq; ſex ſumma contractura perficiatur. Quæ autem ab triginta pedibus ad quadraginta alta erit, ima craſsitudo diuidatur in partes ſeptem & dimidiam, ex his ſex & dimidiam in ſummo habeat contracturæ ratione. Quæ erunt à quadraginta pedibus ad quinquaginta, item diuidendæ ſunt in octo partes, & earum ſeptem in ſummo ſcapi hypotrachelio contrahantur. Item ſi quæ altiores erunt his, eadem ratione pro rata conſtituantur contracturæ. Hæ autem propter altitudinis interuallum ſcandentis oculi ſpeciem fallunt, quamobrem adijciuntur craſsitudinibus temperaturæ. Venuſtatem enim perſequitur viſus, cuius ſi non blandimur voluptati proportione & modulorum adiectionibus, vti id in quo fallitur, temperatione adaugeatur, vaſtus & inuenuſtus conſpicientibus remittetur aſpectus. De adiectione, quæ adijcitur in medijs columnis, quæ apud Græcos ἔντασις appellatur, in extremo libro erit formata ratio eius, quemadmodum mollis & conueniens efficiatur.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Species ædium ſunt quinque.] *A ſpatio intercolumnij nactæ ſunt ædes appellationes. Nam cuius intercolumnium non amplius quàm vnius & dimidiatæ*

columnæ erit, à frequentia πυκνόστυλος vocatur. Cum duæ crassitudines dabuntur, systylos erit: si integræ tres, diastylos: si superabit interuallum tres crassitudines, araeostylos vocetur ædes. Quæ maximè in ædibus probatur species, nominatur eustylos: quasi dicas decenter & probè columnatam, habetq; spatia duarum columnarum, & quartæ partis vnius crassitudinis. Leo Albertus lib. VII. cap. V. quæ à me ordine explicata sunt, vocauit Latinè, confertam, subconfertam, subdispansam, dispansam, & elegantem. Omnium deterrima araeostylos, quia immoderata sui longitudine franguntur epistylia. Quod genus visuntur in basilica D. Petri. Cautius fecisse visi sunt, qui, vt ponderum molestias interciperent, comminutos arcus epistylijs pro Zophoro superastruxerunt, sed & propter interuallorum longitudines vidi rupta epistylia. Pycnostylos verò hoc etiam habet incommodi, quòd arctatis interuallis itiones & prospectus impediuntur.

Quemadmodum est D. Iulij, & in Cæsaris foro, Veneris.] Diuus Cæsar prope forum suum templum habuit. In eodem foro fuisse templum Veneris genitricis placet Appiano Historico. Fuit autem forum Cæsaris haud procul à comitio, post ædem nunc DD. Cosmæ & Damiani, vt inter omnes conuenit.

Et spirarum plinthides.] Id est plinthi basium. Est verò plinthus ima pars basis, ita dicta, quòd forma sua referat laterem, quem πλίνθον, vt dixi, Græci vocant. Quanquam in basi Tuscana plinthus non fit quadrata, sed ad circinum, vt scribit lib. IIII. cap. VII. Negat autem se Baptista Albertus id genus basis vsquam in veterum operibus inuenisse. Et nos cum sit Romæ antiquorum operum nihil quod non viserimus, vt si quid possemus, perdisceremus, nihil eiusmodi reperimus. Sed mirum videri non debet, cum quæ rerum exempla restabant, ex quibus tanquam ex optimis magistris multa discerentur, non sine lacrymis etiam hodie, videmus in calcem excoqui, aut in alia ædificia mutata & diminuta transferri. Quin & qui multis retro seculis extruxerunt, apparet nouis ineptiarum deliramentis, potius quàm probatissimis laudatissimorum operum rationibus delectatos. Sed quid hoc est, si non est insanire? si non est posteris inuidere? Illud quoque admonebo, Romæ ad forum boarium in circularis figuræ ædе Vestæ, quam alij fuisse Herculis scripserunt, & in eiusdem formæ peruetusto templo Tyburti, quod Sibyllæ fuisse aiunt, seu Albuneæ nymphæ, item fornice Arimini, Corinthias bases plinthos non habere, nisi in continuum productas, aut potius vniuersis columnis perpetuum veluti subiectum, quem appellant soccum. Istud verò quàm rectè, viderint, quibus inuentis frugibus placet glande vesci, atque adeò qui, si quid est in antiquorum monimentis absurdum, eo maximè solent oblectari.

Quemadmodum est fortunæ equestris ad theatrum lapideum.] Theatrum, nisi fallor, intelligit Pompei, quod mansurum primus omnium extruxit, & propterea à senatu reprehensus, autore Cornelio Tacito lib. XIIII. cum antea temporaria struerent. Capiebat autem loca, vt scribit P. Victor, siue potius Sextus Ruffus, octoginta millia. Id igne consumptum restaurauit Tiberius, pòst C. Caligula, inde Claudius, postremo Gotthorum rex Theodoricus. Eius vestigia feruntur esse, quæ in campo Floræ in stabulo Vrsinorum visuntur. Porphyrio certè Horatij interpres non postremæ notæ, Odæ XX. libri primi carminum, tradit non longè fuisse à Vaticano, in quo scimus D. Petri basilicam esse sitam, quod haud scio,

an ver

an verum existimari satis tutò possit. Et fortasse Horatius hyperbolicõs locutus erat. Mendosi sunt omnes Pliniani qui adhuc prodierunt codices, in quibus, libri trigesimi sexti capite quinto & decimo, pro Pompeiani theatri, legitur Pompeij amphitheatri. Quod verò ad Fortunam equestrem attinet, notandum, quod Tacitus dicto libro refert, equites pro Augustæ valetudine donum Antium misisse quod nouissent Fortunæ equestri, quòd eius cognominis nullum tum esset Romæ.

Matres enim familiarum cum ad supplicationem gradibus ascendunt.] *Non parum ad maiestatem & dignitatem templi facit, si à cætero vrbis solo extet, vt gradibus ascendas. Hinc factum vt ad Pantheon gradibus septem ascenderetur, cum hodie multis in id gradibus descendatur*

Ipsarum ædium species sunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæque.] *Cum in porticibus rarè & plusculum distantes statuuntur columnæ, ob interuallorum laxitudinem crassiores depressioresq; collocandæ sunt, ob idq; & ipsas ædes minus attolli necesse. Vnde illud mox: Quemadmodum crescunt spatia inter columnas, proportionibus adaugendæ sunt crassitudines scaporum. Eam speciem vocat barycam, barycephalamq;. Verbis his quid significari vellet, videtur mihi expressisse, cum inquit, humiles latæq;. Nam quod plerique omnes ad columnarum formam retulerunt, quas balaustrias quasi balaustias vocant (credo à similitudine floris mali punici syluestris) non satis vidisse existimo, vel ipso autore Vitruuio, qui ait, in æreostylis ædium species esse barycas, barycephalasq; Neque tamen inuerim inficias, vsos esse antiquos columnarum genere, quod barycephalarum vocabulo appellare possimus. Quod genus visitur Senis Ethrurum, in officina lapicædina, id est, vbi ad præcipuæ ædis structuram cæduntur & quadrantur saxa. Balaustiorum verò more in imum scapum orbiculatè crescentes, sursum versus in summum caput resupinatè expansum imminuuntur. In podys deformantur columellæ veluti duarum obuersarum balustriarum, liceat enim mihi hoc nomine tantisper vti, dum melius inueniatur. Vsos & antiquos balustrys in candelabrorum scapis, didicimus ex his, quæ marmorea longe pulcherrima vidimus in æde D. Agnetis, secundo fere ab vrbe lapide, in suburbano viæ Nomentanæ sinistra. Cæterum portenta illa verborum, barycæ, parycæ, humiles, vrniles, latæ, quæ in aliquot exemplaribus inueniuntur, his septis longe arcemus: tantum enim ad rem faciunt, quantum, quod dicitur, in lente vnguentum.*

Pompeiani item Capitolij.] *De Pompeiano Capitolio non succurrit quicquam apud alium autorem legisse. Erit fortasse, qui ita distinguat, Herculis Pompeiani, item Capitolij, sed cum nec meminerim legere extructam Herculi à Pompeio ædem, nihil statuo, atque in his pono de quibus non liquet. Iouis certè Pompeiani meminit Sextus Rufus in nona regione vrbis. Eum Plinius indicat fuisse colossum à Claudio Cæsare dicatum, ita vocatum à theatri vicinitate. Id verò tradit libri* XXXIIII. *cap.* VII. *Quod autem ad Capitolium attinet, M. Porcius Cato, vt in originum fragmento legimus, principio dictum Saturnum, deinde Tarpeium, postremò Capitolium autor est, Q. Fabius Pictor libro de aureo seculo & origine vrbis lib.* I. *Saturniam pro Saturno dixit. Capitolium vetus in sexta vrbis regione fuit, nouum verò in octaua, vt à Sexto Rufo traditur.*

Præter crepidines & proiecturas spirarum.] *Sunt margines basium,*

sium, id est plinthorum, atque adeò partium omnium, quæ scapum columnæ superant, proiecturæ. Sed hoc loco angulares tantum proiecturæ intelligendæ sunt, cæteræ enim intercolumnijs annumerantur.

Sed in Asia Theoctastylon Liberi patris.] *Theoctastylon, siue, vt in aliquibus codicibus inuenitur, Theohexastylon, quid sibi velit, non video. Legendum, Teo octastylon, separatis dictionibus, quæ absurde coiuerant. Nam Teos insula est cum oppido, autore Plinio, lib. v. cap. xxxi. vt infrà cap. i. lib. iiii. Errore pari in proœmio lib. vii. scriptum est Teomonopteron pro Teo monopteron. Octastylos autem, siue hexastylos vt alia exemplaria habent, nominatur à columnarum numero, cuius intercolumnium quidem medianum, sicut tetrastyli & hexastyli, vult Vitruuius tribus quartis crassitudinis columnarum alijs esse maius. In qua re errasse videtur octastyli pronai Panthei, id est porticus M. Agrippæ præstantissimus alioquin Architectus, aut potius instaurator, qui intercolumnium medianum nihilo penè cæteris fecerit patentius: Dissimulando tamen errore, fas enim fuit opere in tanto obrepere somnum. Eodem vitio laborant scalptæ in marmore ædium frontes tres, tetrastylos, hexastylos, & octastylos, in horto pensili Andreæ Card. à Valle. Quamuis fortasse erit, qui eam symmetriam ad eustyla tantum pertinere existimabit. Sed videndum erat, ne vacuum, id est ostij apertura, latius esset mediano intercolumnio.*

Ex dipteri enim ædis symmetria sustulit interiores ordines columnarum xxxviii.] *Scribendum* xxxiiii. *Sunt enim exteriores quadraginta duæ. Itaque sensus hic est. Hermogenes pseudodipteron ædem reperit. Nam cum dipteros in vniuersum habeat sex & septuaginta columnas, exteriores quadraginta duas, id est in fronte atque in postico octo, in singulis lateribus cum angularibus quindecim, interiores verò triginta quatuor, in fronte atque item in postico sex, in singulis lateribus cum angularibus tredecim, vt pseudodipteron, id est ementientem dipteron ædem efficeret, interiores quidem triginta quatuor columnas sustulit, relictis quadraginta duabus exterioribus, & interualli siue laxamenti quantum columnarum interior ordo occupabat.*

Aspectus propter asperitatem intercolumniorum haberet autoritatem.] *Simili dicendi genere vtitur lib. vii. cap. v. Itaque cum aspectus eius scenæ propter asperitatem blandiretur omnium visus.*

Præterea si ex imbrium aquæ vis occupauerit.] *scribendum, si & imbrium. Eandem autem ob causam dicit post scenam porticus constituendas lib. v. cap. ix.*

Etiámq; angulares columnæ crassiores faciendæ ex sua diametro quinquagesima parte.] *Cuiusmodi ferè symmetriæ animaduersum est Panthei & porticus Antonini angulares esse columnas. Id verò non solo eo nomine fecerunt, quòd ab aëre circunciderentur, sed firmitatis gratia. Quod & in parietibus consultissime fecisse veteres annotaui. Angulorum enim firmitas reliquam structuram in officio continet. Si quod ædificium cœpit deficere, id non aliunde quàm ex angulorum infirmitate accidisse comperias.*

Contracturæ autem in summis columnarum hypotrachelijs ita faciendæ videntur.] *Hypotrachelij nomine intelligo scapi partem, quæ sub astragale*

astragalo est, apotheſis ſiue apophygis conflexum, vtroque enim modo appellantur cum limbis ſuis ſiue annulis conflexus qui fiunt in ſummis & imis ſcapis, vbi contractura ſpectanda, & in columnarum dimenſione diametros intelligenda. Vitruuius lib. IIII. cap. I. baſim ſcapi appellat. Eſt autem diameter imi conflexus breuior diametro plantæ parte ſui duodecima. Superat enim annulus apophygim hinc atque hinc parte ipſius viceſimaquarta, quantum ſcilicet altus eſt. Quod verò ad ſuperioris contracturæ rationem attinet, hic deformabo figuram, è qua pro Vitruuij ſententia peti poſſit.

Columnæ altitudinis.	Scapus imus erit partium.	Contractus ſcapus ſummus partium
Ad XV. pedes	VI.	V.
Ad XX. pedes	VI. S.	V. S.
Ad XXX. pedes	VII.	VI.
Ad XL. pedes	VII. S.	VI. S.
Ad L. pedes	VIII.	VII.

Eatenus Vitruuius contracturas præſcripſit ſuperioris ſcapi. Fuerunt et columnæ centum viginti ſeptem in templo Dianæ Epheſiæ, à ſingulis regibus factæ ſexaginta pedum altitudine, teſtimonio Plinij lib. XXXVI. cap. XIIII. (nam vltra progreſſas alias non memini legere) quarum ſcapus inferior debet fuiſſe partium octo & ſemis, contractura ſumma partium ſeptem & ſemis. Nulla hîc maior videtur ea quæ in Pacis templo ſupereſt, quod à Claudio Imp. cœptum Veſpaſianus abſoluit. Ea alta eſt pedes quadraginta octo, & quadrantem, imus ſcapus craſſus eſt pedes quinq; & ſemis, ſummus verò pedes quinque.

Vti ſi columna ſit à minimo ad pedes quinosdenos.] Quod de pede hic ſtatuitur, de palmo, pollice, digito, aliſq; maioribus minoribus ue menſuris cenſendum. Nam pro ſcaporum magnitudine varijs vtemur modulis, dum referantur omnia ad præſcriptam rationem.

Et earum ſeptem in ſummo ſcapi hypotrachelio contrahantur.] Aduerte in columnarum contractura, quo altiores ſunt, minus contrahi. Nam quæ plus ab oculo abſunt, graciliora apparent. Et quemadmodum creſcunt altitudines, proportione adaugendæ ſcaporum craſſitudines, quoque in ædes denſiores ſunt poſitæ columnæ, eo craſſiores videntur, autore Plinio lib. XXXVI. cap. XXIII. Vt plus minuendæ veniant præſcripta ratione. Idem de ſtriatis dicendum, quòd viſus fallatur circuitione crebra peruagando, vt infrà traditur libro IIII. cap. IIII. Illud verò admonitu dignum ducimus, parietum antas, id eſt pilas adpactas ſiue affictas, quas vocant pilaſtros, contrahi oportere ad angularium columnarum ſymmetriam, etiam ſi in Panthei porticu non ſit factum. Quin vbi eò ventum eſt, exterius epiſtylium, & reliqua ſuperior ſtructura reſiliunt. In templi Antonini & Fauſtinæ porticu, non contrahuntur antæ, nec reſiliunt epiſtylia, ſed ad perpendiculum hypotrachelij columnæ collocata ſunt. Atticurges verò ſiue atticæ columnæ ſeu paribus ſint lateribus quadratæ, ſeu pars interlateat, & pars promineat ex pariete, quod genus ſunt in ſummo amphitheatro, & templo fortunæ

virilis Romæ, quas planas columnas appellant, rotundarum columnarum contrahantur modo.

Scandentis oculi speciem fallunt.] A specio verbo antiquo dixit speciem, pro acie oculorum. Ita lib. IX. cap. IIII. Ergò si tantis interuallis nostra species potest id animaduertere. M. Terentius Varro libro de Latina lingua v. annotauit ex auspicijs dici spectionem.

De adiectione quæ adijcitur in medijs columnis.] Scapi columnæ deformata altitudine, & descriptis in ipsa quatuor diametris, duabus in summa altitudine, astragali scilicet, aut si libet prætermisso astragalo limbi tantum, nisi annulum dicere mauis, apophygis siue inflexæ ad contracturæ medium lineæ (ita enim apophygim interpretamur præter suum limbum) quæ pars & hypotrachelium à Vitruuio hoc loco appellatur, & eius ipsius contracturæ, duabus in ima, calcis columnæ (qui est limbus siue annulus altus ipsius diametri parte vicesimaquarta) & apophygis, id est conflexus, qui proximè limbum succedit, cuius diameter est, vt dixi, breuior diametro plantæ sui parte duodecima, sicut astragali diameter maior est contracturæ, id est superioris conflexus limbi diametro parte ipsius nona, & amplius dimidia. Ipsam autem contracturam quomodo fieri oporteret, paulò antè ex Vitruuij sententia indicauimus. His ita descriptis diametris, signa in media deformata columnæ altitudine diametrum parem calci siue plantæ imi scapi, ducq; lineas rectas à capitibus diametrorum apophygum ad capita mediæ columnæ, diametro videbis factam adiectionem, qui & venter dicitur, quòd ibi videatur columna subturgere. Rectas autem lineas illas molliter in dorsum inflectes, vt sint columnæ teretes, ceu tornatiles. Id scalpro tentandum est, dum nobis desunt Zmili, Theodori, atque Tholi aliqui. Illorum opera in officina columnarum Lemnij labyrinthi, turbines ita librati pependerunt, vt puero circumagente tornarentur autore Plinio lib. XXXVI. cap. XIII. Romæ obseruauimus in veterum operibus, quæ ego probauerim, diuiso scapo in partes tres imam ad perpendiculum tornatam, duabus reliquis sensim retractis & diminutis. Quod contracturæ genus multo gratissimum. Superioris autem generis exemplar est in basilica D. Petri. In fine huius libri Vitruuius docet crassitudines striarum esse faciendas, quantum adiectio in media columna inuenitur. Atqui compertum est columnarum striges esse viginti quatuor, singularum autem strias esse nihil plus quam ex tertia ipsarum parte, nihil minus quàm ex quarta, vt iam sit facile conijcere & ratiocinari, quantum ex Vitruuij sententia in media columna sit adijciendum nihil contracto imo scapo. Eiusmodi columna nulla mihi visa est, & haud scio, an sit oculo responsura, cuius rationem habendam maximam semper duximus. Sed & lib. V. cap. I. indicare videtur columnas arborum naturam imitari, abietis, cupressi, pinus, quæ sensim ab imo ad summum fastigantur, vt adiectio ea, quàm in medio fieri præcipit, contra naturam videri possit, Nisi potius humanum corpus imitari velimus, quod in ventrem crescit.

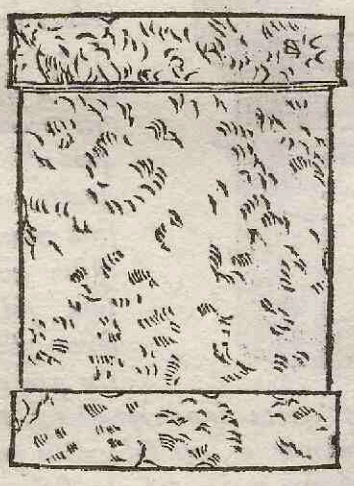
*

Digr

Digreſsio vtiliſsima, qua Philander vniuerſam columnationis & trabeationis rationem pro vero ſubſequentis capitis tertij intellectu, diligentiſſime explicat.

QVoniam in rei ædificatoriæ ornamentis primas partes columnis, & quæ ſuperaſtruuntur, tribuerit vel mediocriter in ea verſatus, & de earum ratione hoc capite agitur, facturum me pretium operæ putaui, ſi quæ poſt Vitruuium hac parte animaduerſa ſunt ab alijs, aut quantum ex veterum monimentis ipſe iudicio conſequi potui, breuiter exponerem. Subſtructionibus igitur quàm firmiſſimè, & quàm ſolidiſſimè iactis, & finitis columnarum interuallis, excitandi ſunt muruli, quos fortaſſe ab ararum ſimilitudine non malè arulas appellaueris, qui columnas ſuſtineant. Id non antè rectè poſſis facere, quàm quo genere extruere velis, conſtitueris. Nos reliquos imitati vniuerſam columnationis & trabeationis, materiationisq; rationem (iſtis nominibus intelligam etiam contignationem, reliquamq; ſuperiorem ſtructuram, ſiue tectum, ſeu pauimentum voces, id eſt coronicem) in genera quinque diſtribuemus. Vt ſit primum maximeq; ſimplex genus Tuſcanum, ſecundum Doricum, Ionicum tertium, quartum locum dabimus Corinthio, nouiſſimum Italicum, ſiue compoſitum vocabimus. De quo quamuis apud Vitruuium præſcriptum ſit nihil, conabimur quæ legerimus, aut viderimus paucis explicare. De Tuſcano primum, de alijs deinde ſuo ordine dicemus. Ab ipſo ſtatim ſolo murulus ille, quem à ſuſtinendis columnis στυλοβάτην Græci nominant, extruendus. fiet autem hoc modo. Quām lata futura eſt ſpiræ plinthus, tam magnum quoquouerſum conſtituatur quadratum, cui poſtea pro baſi & coronice addentur teniæ duæ, ſuperior & inferior aliquantum proiectæ. Figuras quia ſingulis membris adjcere viſum eſt, hinc incipiemus.

Tuſcanus Stylobata.

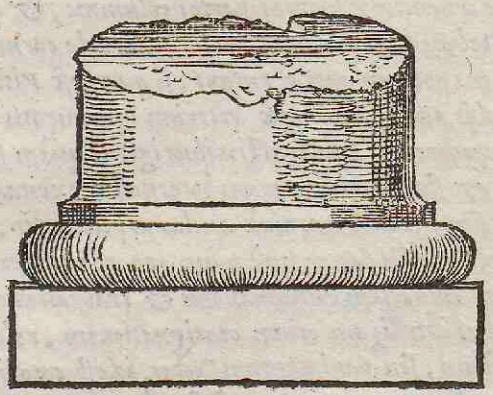

Stylobatam ſequitur baſis, quæ erit alta, quantum craſſus eſt medius imus columnæ ſcapus. Ea altitudo in partes diuidetur duas: inferior erit plintho ad circinum factæ dicata: alterius in partes tres diuiſæ duæ tribuentur toro, tertia erit

cum

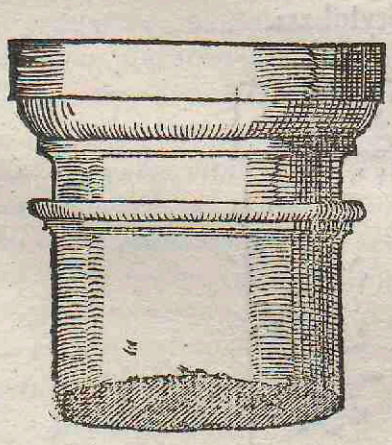
cum apophygi limbus ſiue annulus. Quæ licet verius erant pars ſcapi, hoc in genere pro baſis parte habita ſunt, in cæteris non item.

Tuſcana baſis.

Scapus, id eſt ipſa columna, ſuper baſim ad perpendiculum ſtatuendus, altus ſexies quantum in ima parte eſt craſſus. Habet verò in ſummo aſtragalum, et apophygim, intelligo annulũ, ſed aſtragalus eſt duplo maior faciendus quàm ſit apophygis. Vtraque non amplius quàm media pars hypotrachelij capituli. Columnæ imponendum capitulum, cuius proiectura reſpondeat imi ſcapi apophygi ſiue conflexui, altum quantum dimenſa craſſitudinis ſcapi imi pars dimidia. Id diuiditur in partes tres, infima donabitur hypotrachelio, mediæ diuiſæ in partes quatuor, partes tres erunt echini, quarta annuli, id eſt regulæ. Quæ pars reliqua erat capituli, erit plinthus ad circinum facta, vti baſis plinthus.

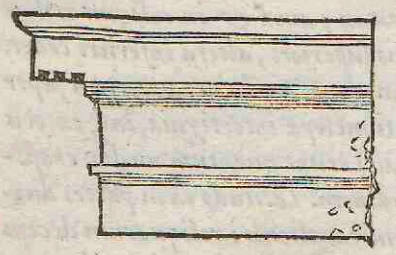
Tuſcanum capitulum.

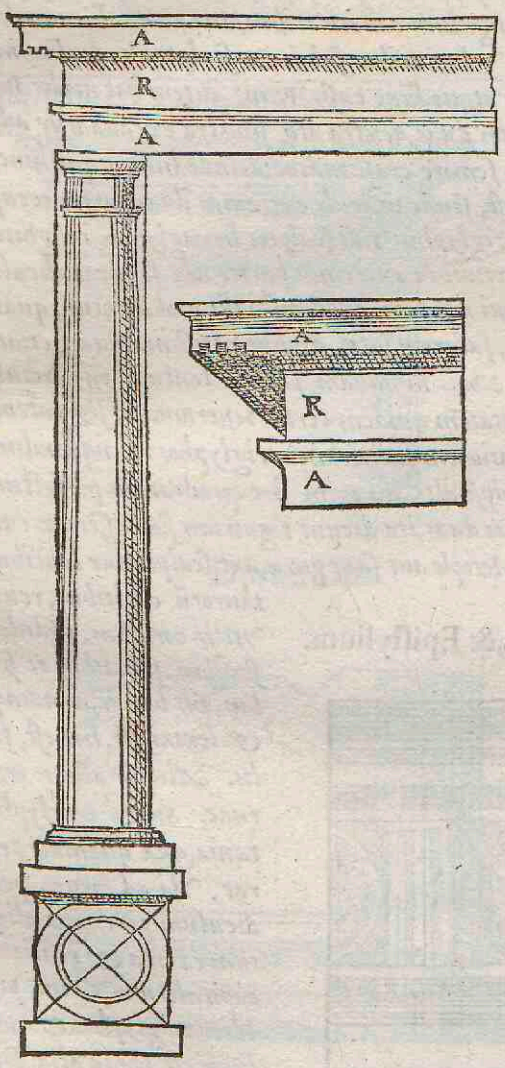
Trabs ſequitur, epiſtylium vocata, quòd prima ſupra columnæ capitulum occurrat. Hoc loco peto à lectore, vt me patiatur docendi gratia, in ſtructura lapidea lateritiáue vti vocabulis materiationis. Nam quod ipſe teſtatur Vitruuius libro quarto, materiaturæ accepta ferenda ſunt columnationis ornamenta. Trabs igitur erit alta quantum capitulum, ſed pro tænia ſuperaddetur ſexta ipſius pars. Epiſtylio imponitur pari craſſitudine Zophorus, qui locus eſt contignationis, & operta tigna repræſentat. Summum trabeationis ſibi vendicat coronix, qua pauimentum, aut ſubtenſum potius tectum referri exiſtimo, ea omnino craſſitudine, qua trabs. Sed cum ſecta erit in partes quatuor, ima & ſumma erunt pro cymatijs ſuæ cuiuſdam, & diuerſæ ab alijs ſcalpturæ, ſiue lineamenti. Corona è duabus medijs fiet, in cuius mento tres incidantur canaliculi. Ea in hoc genere & alijs vt minimum proijcietur, quantum alta eſt.

Tuſcana

Tuſcana coronix, Zophorus, & Epiſtylium.

Non ab re erit, dimenſis partibus, nomina & ſeriem ſingulis in generibus percenſere, & figuras, quantum voluminis angustia patietur, integras deſcribere, vt ea vſura fruatur lector, dum mea opera in Vitruuium graphicoteræ & emendatiores edantur deformationes. Quæ verò deerunt partes, ex adiectis ipſis membris formis peti debebunt. Sunt igitur partium generis Tuſcanici nomina & ſeries, Trabeationis, cymatium, corona, cymatium, Zophorus, tænia, epiſtylium, Capituli, plinthus, echinus, annulus, hypotrachelium, Columnæ ſiue ſcapi, aſtragalus, apophygis ſuperior cum limbo, nam inferiorem apophygim in baſi nominabimus, Spiræ ſiue baſis, apophygis cum ſuo limbo, torus, plinthus, Stylobatæ, tænia pro coronice, quadratum perfectum, tænia pro baſi.

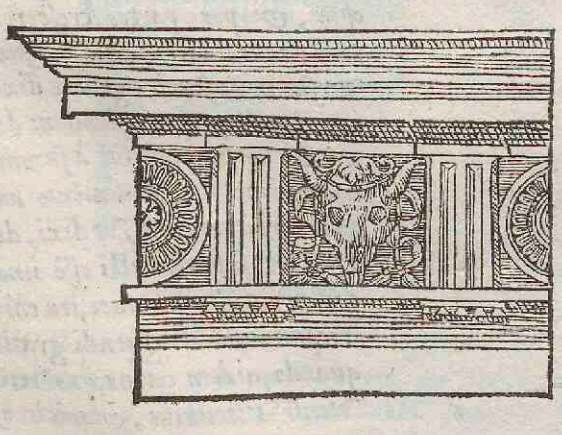

Tuſcana integra columnatio cum trabeatione.

Hactenus in ſcribendo ſum eum ordinem ſequutus, qui in extruendo ſeruari ſolet, vt indicarem quo pacto à ſolo ſurgeret opus, & per partes creſceret. Nunc mutata ſerie, quod ſurſum verſus in Tuſcanico genere dixi, in reliquis quatuor oſtendam deorſum verſus, exorſus à ſumma trabeatione ſiue pauimento aut tecto (arbitror enim, vt dixi, depreſſi & ſubtenſi tecti eſſe imaginem) id eſt, à coronice, ita enim vocauimus diſtinguendi gratia: quandoquidem corona, quo verbo vtitur Vitruuius, coronicis eſt pars. Coronix itaque Dorica conſtat corona & ſima, alta media craſſitudine ſcapi (de imo ſemper intelligi volo) adiecta octaua parte, qua fiat ſimæ regula. Ipſa ſima, quæ, niſi admodum fallor, im-

brices repræsentat & suggrundam, mediam altitudinem habet: reliqua medietas cum diuisa erit in partes quinque, dabuntur tres coronæ, in cuius mento excidetur vnicus canaliculus, quem Scotiam appellat Vitruuius, quod & in reliquis tribus generibus fiet: duarum quæ restant vna cymatio superiori, altera inferiori cedet. Triglyphi (qui cum metopis Zophori locum obtinent, & traiecta per parietem super trabem trisulcata tignorum capita referunt, sicuti metopæ intertignia, inq; cæteris generibus veluti tabula perpetua conteguntur) alti erunt quantum media crassitudo scapi, & totius quarta: lati mediam crassitudinem. Latitudo ea in partes duodecim diuidetur, quarum extremæ duæ erunt semicanaliculi: reliquarum decem dabuntur sex strijs, id est, planis (cogimur hic, vt apertius dicamus, striæ abuti nomine, Vitruuius enim femora vocat) quatuor quæ supersunt duabus medijs strigibus, id est, canaliculis ad normæ angulum cauatis tribuentur. Ab his canaliculis triglyphi dicti sunt. constant enim veluti tribus sulcis & scalpturis, duobus medijs integris, & semicanaliculis hinc atque hinc cæsis. Fiunt autem hoc modo: In medio deformatur femur latum partes duas, dextra atq; sinistra excauantur ad normæ angulum canaliculi pari cum femore crassitudine: deinde hinc atque hinc alia femora nihilo angustiora primo: post, semicauliculi extremas duas partes occupant. Perusiæ in peruetusta porta pro triglyphis vidi scalptos hexaglyphos insignitos capitulis Ionicis, & contractos in verticem: extremas partes non semicanaliculi, sed femora occupabant. Id verò annotaui non tam quòd mihi illi probarentur, quàm vt nonnullis antiquarijs, si dijs placet, facerem satis, quibus rarissima, quæq; etiam citra rationem facta perplacent. Nobis nunquam placuit tantum esse vetustatis qualisqualis cultoribus. Antiquitatem quidem certè veneramur, sed eatenus, si non nimium improbe & contra rationem faciet. Inter triglyphos relinquendum interuallum tam latum, quàm sunt ipsi alti. ita enim fiet quadratum perfectum, id vocant metopam, quòd sit inter opas duas, ita dicunt tignorum siue asserum cubilia, id est, vbi cõquiescunt & sedent. Metopæ aut sunt puræ, aut scalpuntur lancibus, & taurorũ capitibus, reuinctis vittis cornibus, pẽdulis etiã floribus, frondibus et fructibus, aut baccis, nonnunquam & lemniscis, hoc est, fasciolis. Aliqui aliter ornauerunt. Supra triglyphos est tænia, quæ quamuis procurrat, vbi ad eorum perpendiculum pertingit aliquantum exerta & resiliens, ipsis capitulorum vicem præstat. Inter triglyphos & epistylium est tænia alta septimæ parte mediæ crassitudinis scapi. Ipsum verò epistylium totam mediam scapi crassitudinem altum est. Eius partem sextam supremam occupant respondentes singulis triglyphis guttæ sex, turbinis

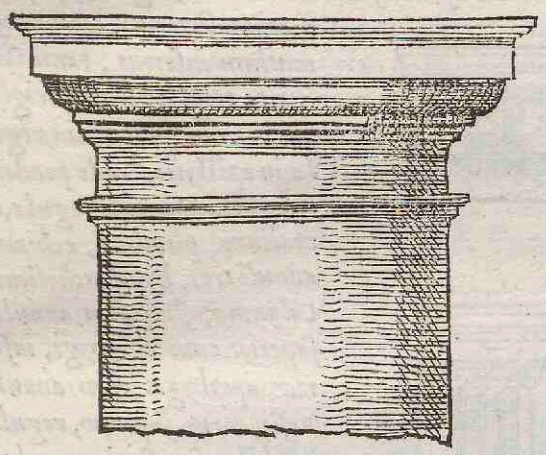
Dorica coronix, Zophorus, & Epistylium.

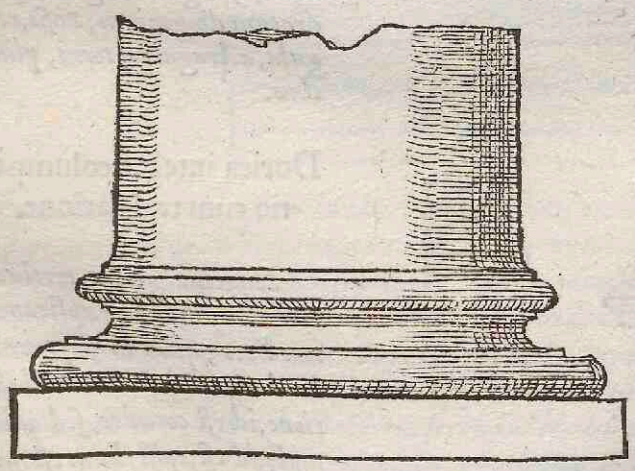
binis inuersi figura, quarum regula vnde pendent, ipsarum pars est quarta. De coronicis proiectura dictum sit semel, quod in Tuscana diximus, ne toties eadem res repetenda sit.

Par erit altitudo Dorici capituli, quæ Tuscani, parq; distributio in plinthum, echinum, & hypotrachelium, sed subtilior. Suprema enim pars in tres secanda, quarum duæ plintho relinquentur: tertiæ in tres diuisæ, duæ partes efficiunt cymatium: quæ restat, erit regula cymatij. Media illa pars echino ascribitur. Eum vbi in partes tres diuiseris, ipse duas retinebit: relictam tres pares annuli capiant. Hypotrachelium diximus totius esse partem tertiam infimam.

Doricum capitulum.

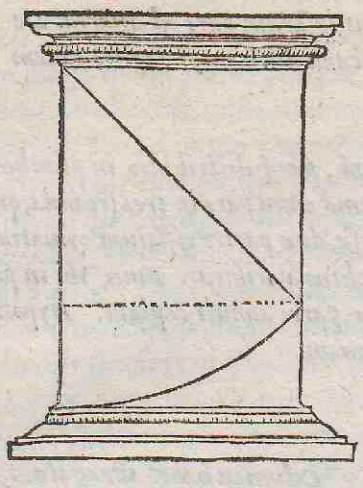

Dorica basis.

Columna habet astragalum, & apophyges superiorem & inferiorem. Alta est septies quantum crassus est imus scapus. Basis alta, quantum media crassitudo, diuidetur in partes tres æquas. Imam plinthus habebit: duæ reliquæ in quatuor partiendæ, earum vna fiet superior torus: quæ restant, in æquas duas vt diuisæ erunt, vna dabitur toro inferiori, altera trochilo siue scotiæ. Istius septimis partibus fiant regulæ duæ quibus clauditur. Excauanda verò ita est, vti columna cum supra basim collocata fuerit, annulus siue limbus apophygis perpendiculo eius respondeat, ne extra solidum procedat: atque istud in hoc genere. Cum verò duo erunt trochili, quod in sequentibus fit, animaduertendum erit, vti inferioris cauum superioris superiori regulæ respondeat.

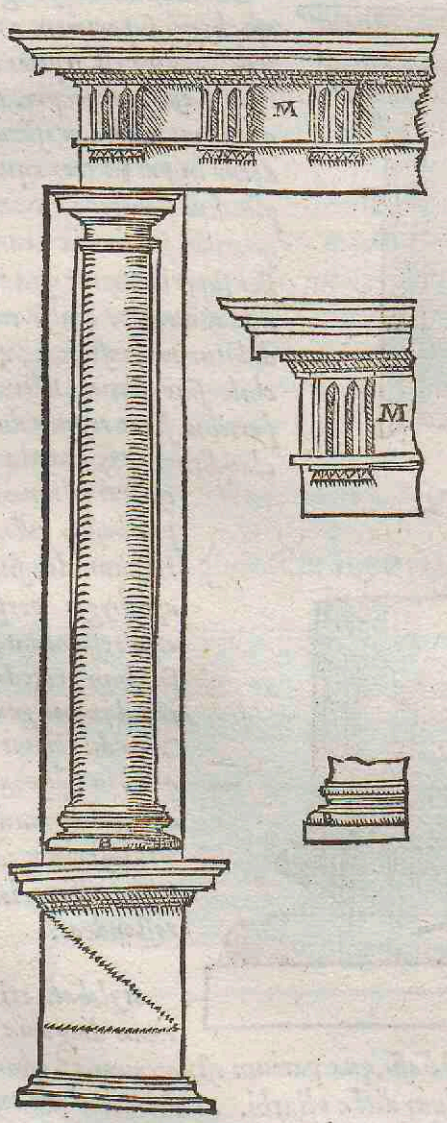
Stylobata erit proportionis diagoniæ id est, altus quantum est ab angulo plinthi basis, quæ parium est laterum, ad aduersum angulum: latus verò ad perpendiculum dictæ plinthi. Ei altitudini pro coronice &

baſi adduntur quintæ partes. Coronix in tres diuidetur parteis, duæ dabuntur cymatio cum regula, quæ ipſius eſt pars tertia: quæ ſupereſt dabitur aſtragalo & regulæ, quæ etiam ipſius tertia parte conſtat. Baſi in duas diuiſa partes, vna tribuetur plintho: altera in duas diuidetur, quarum vnam torus accipiet: partita quæ ſupereſt in tria. Aſtragalus duas habebit partes, regula tertiam.

Doricus Stylobata.

Partium Dorici generis nomina & ſeries huiuſmodi ſunt: Trabeationis, regula, ſima, cymatium ſuperius, corona, cymatium inferius, tænia vbi capita triglyphorum, triglyphi cum metopis, tænia, regulæ in epiſtylio, vnde pendent ſex guttæ, Capituli, regula, cymatium, plinthus, echinus, annuli tres, hypotrachelium, Columnæ, aſtragalus, annulus ſuperior cum apophygi, inferior apophygis cum annulo, Baſis, torus ſuperior, regula, trochilus ſiue ſcotia, regula, torus inferior, plinthus, Stylobatæ, Coronicis, regula, cymatium, aſtragalus, regula, quadratum diagonium, Baſis, regula, aſtragalus, torus, plinthus.

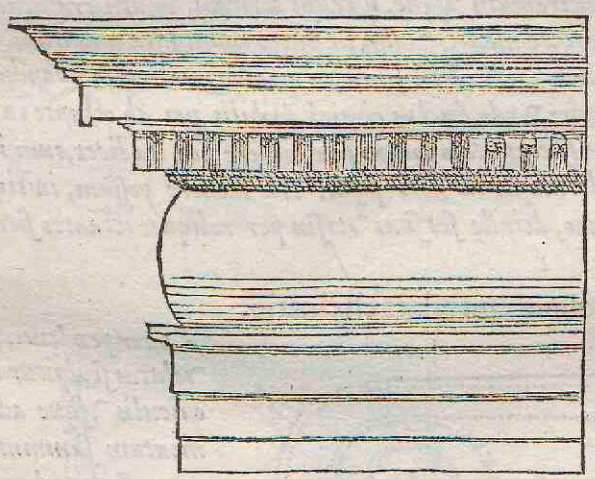
Dorica integra columnatio cum trabeatione.

Sequitur genus tertium Ionicum, in quo explicando non licet, quod in ſuperioribus incipere à ſumma trabeatione, id eſt coronice, ſed quòd trabs, id eſt, epiſtylium eſt modulus, quo in dimetiendis alijs partibus vſuri ſumus, inde

initium

initium capere eſt neceſſe. Epiſtylij Ionici non eſt ſimplex ratio, ſed ex altitudine columnæ petenda illius altitudo. Id quomodo fiat, ſcribit hoc capite Vitruuius, vt minus mihi ſit laborandum. Conſtituta, quam oportet, ex autoris præſcripto epiſtylij altitudine, diuidenda ea erit in partes ſeptem, quarum vna fiet cymatium. Quæ ſuperabunt ſex partes, in tres faſcias ita diſtribuentur, vt vna, cuius craſſitudinem reſpondere oportet ſummo columnæ ſcapo, tres partes habeat, media quatuor, ſumma, tam craſſa, quàm craſſus eſt imus ſcapus, quinque. Ita fient epiſtylij præter cymatium partes duodecim. Contignatio, quæ fit opertis veluti tabula vna perpetua tignorum capitibus, Zophorus dicta, ſi pura ſtatuetur, minor epiſtylio quarta parte erit facienda: ſin ſcalpetur, illo erit quarta parte maior. Habebit cymatium altum ipſius parte ſeptima. Supra cymatium collocandus coronicis denticulus: ita enim appellatur faſcia ſecta ad dentium imaginem, qui aſſerum capita referunt. Dentium autem (ita vocemus clarioris doctrinæ gratia) altitudo duplo maior latitudine. Quod ſpatium inter duos relinquitur cauum, altius erit quàm latum tertia parte. Ei addetur cymatium altum ipſius parte ſexta. Coronicis, quæ pauimentum, ſiue tectum potius eſt, corona erit quanta media epiſtylij faſcia, cui ſuum erit cymatium altitudinis ipſius quarta parte. Sima, quæ coronæ ſuperadiungitur, altior ea erit parte octaua, cui addita regula eius erit ſexta pars.

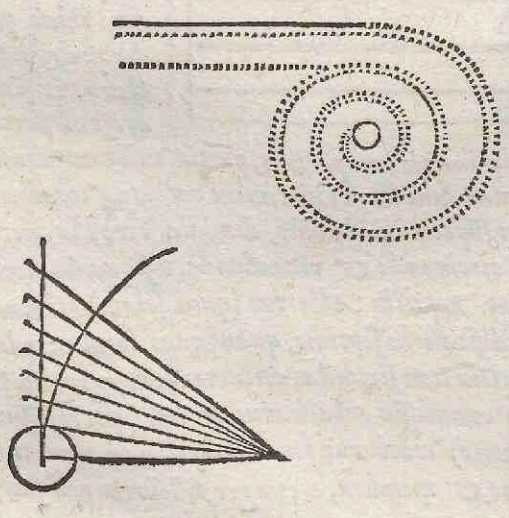
Ionica coronix, Zophorus, & Epiſtylium.

Ionicum capitulum tam altum erit, quàm craſſa eſt diametri imæ columnæ pars tertia. Abaci frons præter cymatiũ latitudine reſpondebit toti diametro: ſed ei latitudini in decem & octo partes diuiſæ vtrinq; addetur vnius pars dimidia pro cymatij proiectura, vt ſint in vniuerſum partes decem & nouem. Ibi cum receſſeris in interiorem partem, partis vnius & dimidiæ latitudine, demittenda ad perpendiculum linea (Vitruuius catheton vocat) alta partes nouem & dimidiam. Harum ſuprema erit abaci, dimidia verò illa fiet ei cymatium. Supereſt Voluta, in qua circinanda & rotundanda, poſtquam Vitruuij periit deformatio, multi laborauerunt. Baptiſta Albertus (quod ſciam) primus cum beſtia conflictatus eſt libro rei ædificatoriæ ſeptimo, quanquam locus mendis, vti & totũ opus, non caret. Albertus Durerus ſecundus certamen iniit, egregius vterq; pugnator. Nouiſſimus omnium commiſſus Sebaſtianus Serlius (quo ego ſum primis initijs huius artis vſus præceptore) videbatur feram confecturus. Verùm poſt multa vulnera reſpirantem adhuc, & membra, licet ægrè, tollentem reliquit, vt ſi ita

dimittatur, ſpes quidem ſalutis ſupereſſe videri queat: id eſt, vt obluctetur, nec ſatis feliciter ſe hactenus circinatam iactet. Nos dum languet, periclitabimur, ecquid poſſimus, vt ſi conficiamus, vel hinc aliquid gratiæ à ſpectatoribus expectemus: ſi non ſuccedet, hoc certè me nomine ſolabor: quòd fortes illi & egregij citra controuerſiam pugnatores, etiam re infecta, è conflictu redierunt. Et in magnis abunde eſt, voluiſſe. Voluta itaq; recte (niſi fallor) ad circinum inuoluetur hoc modo: Diuiſo quod reſtabat lineæ perpendicularis poſt deformatum abacum, in partes octo, in quinta, quam magna eſt, deſcribetur cyclus, qui oculus dicitur, ita vt ſint ſupra oculum partes quatuor, infrà verò tres. Ille ipſe cyclus diuidetur in octantes, id eſt, partes æquas octo, totidem ductis lineis. Deſcribetur idem in alia charta ſectus linea partium trium: ducta tertia linea à ſumma perpendiculari ad extremam planam, collocato circini pede ſtabili in puncto extremo planæ, ducito ad aliud ipſius punctum, quod in centro oculi eſt, pedem mobilem, & circumagito dum lineam attingas, quæ ducta eſt à ſumma perpendiculari ad extremam planam. Id circinationis diuidito in partes ſex æquas, & à puncto planæ ad perpendicularem ducito lineas rectas per ſex illas partes. Quod interuallu erit inter ſingulas, partieris in quatuor: ducens item lineas à plana ad perpendicularem, vt in ſex alijs feceras. Ductis his lineis, nota puncta, vbi attigerint perpendicularem, & iiſdem diſtingue angustam chartam. Hanc vbi ad veram illam perpendicularem tranſtuleris, & in oculi centro acicula affixeris, vt circumagi tamen poſſit, vbiuis locorum ea puncta in circumactione reſponderint ad extremum vſque, vi erunt termini volutæ, craſsitudo quoq; corrigia, ſeu baltheum dicere mauis, ſenſim in finem imminutæ quantum oportet. Reliquum erit in octantibus cycli, id eſt lineis, in quas primum octo ſecandum oculum admonuimus, reperire vnde ductus circini mobilis pes ab octante in octantem rectas circinationes efficiat: Nam locum præſcribere non ita licet, cum in multis eiuſdem lineæ locis plerunque id fieri poſsit. Hoc monere poſſum, initium capi ab intrinſeco octante plano, deinde ſurſum verſus per reliquos octantes fieri circinationem.

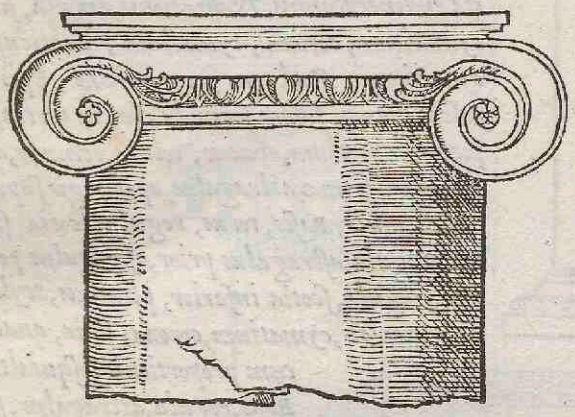
Ionicæ volutæ emendata circinatio.

Inter pendentes vtrinq; volutas ſcalpitur echinus ouiculis vſque ad libramentum ſummum oculi, cum ſcalpto baccis, ſingulis intermixtis duobus verticillis, aſtragalo, aliquando reſticula, ipſius tertia parte. Quantum potui, rem obſcuram oratione ita explicare contendi, vt qui legerint, me eſſe facilem dicendo maluiſſe intelligãt, quàm videri diſertum. Quòd ſi id dem

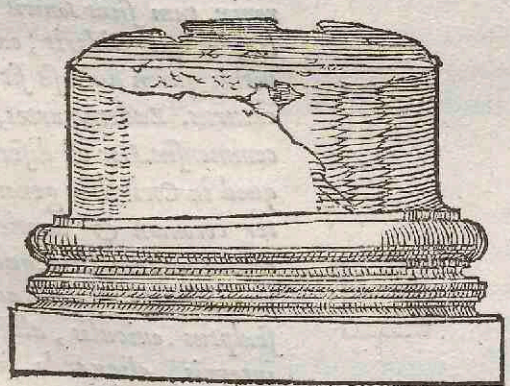
id demum assecuti sumus, vt ab his intelligamur, qui in hoc disciplinæ genere sunt versati, at certè effecimus, vt qui periculum non fecerint, cum rem ipsam cognoscent, digno recensuisse modo statuant.

Ionicum Capitulum.

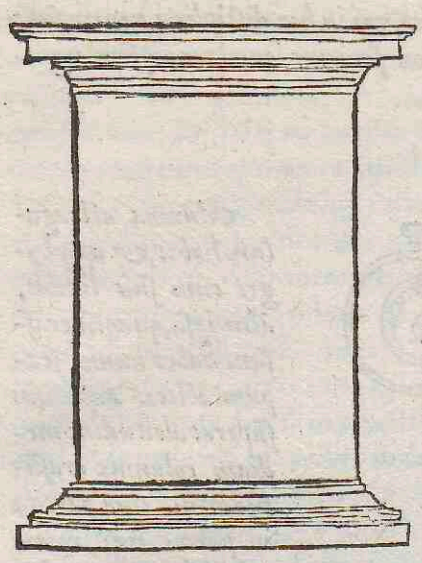

Columna astragalum habet, & apophyges cum suis limbis, alta ipsa, quantũ crassum habet imum scapum octies. Basis non superat altitudine mediam columnæ crassitudinem. Quæ partita in partes tres, imam relinquemus plintho: duas reliquas in tres secabimus, quarum infimam cum in sex diuiserimus, vnam dabimus astragalo inferiori, vnam item diuisam in æquas portiones duabus regulis quæ scotiam claudant, complectentem quæ restabant partium sex partes quatuor. Media diuidetur pari modo in partes sex, quarum vnam habebit astragalus superior. Scotia superior clauditur duabus regulis, quarum quæ superior est, vnius est partis, inferior dimidiæ tantum. Ita scotia hæc partes habitura est tres & dimidiam. Summa tertia parte fiet torus.

Ionica basis.

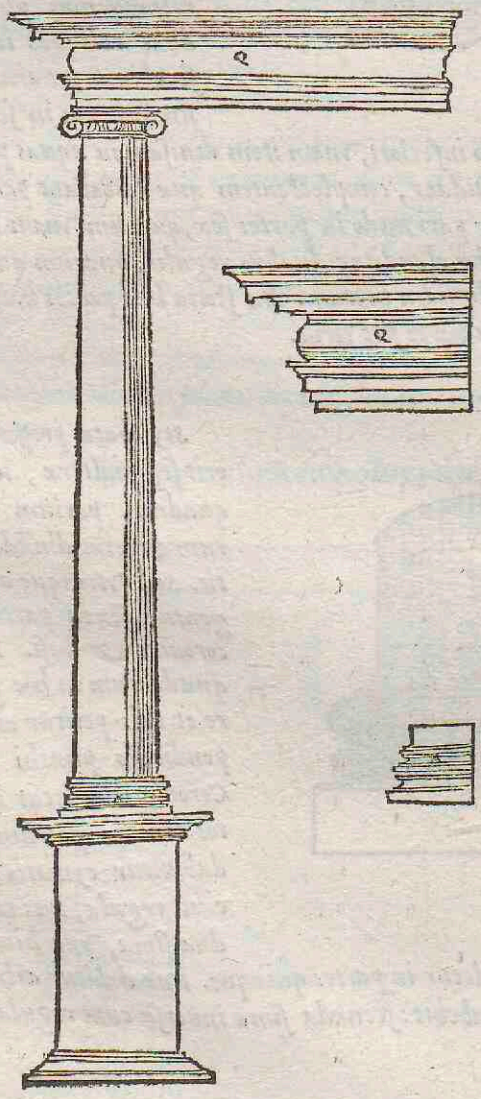
Stylobata proportionis erit sesquialteræ, id est, quadrati parium laterum & eius dimidiæ partis. Sed vtrinque adiungentur sextæ partes pro coronice & basi. Ipsum quadratum in hoc genere et alijs petitur ex perpendiculo plinthi basis. Coronix diuidetur in partes decem: quarum duæ dabuntur cymatio, vna eius regulæ, tres coronæ, duæ simæ, vna hinc, & altera istinc pro regulis. Basis diuidetur in partes quinque. Vna dabitur astragalo & regulæ, quæ eius medietatem habebit: secunda simæ inuersæ cum regula, quæ ipsius

ipſius erit tertia pars. Tertiam accipiet torulus. Quartam & quintam plinthus amplectetur.

Ionicus Stylobata.

Nomina & ſeriem partium generis Ionici ita enumerabimus. Trabeationis, regula, ſima, cymatium, corona, cymatium, denticulus, cymatium, Zophorus, cymatium, Epiſtylij faſcia prima, faſcia ſecunda, faſcia tertia, Capituli, cymatium, abacus, Voluta, echinus, aſtragalus, Columnæ, aſtragalus, apophygis ſuperior cum annulo, Baſis, torus, regula, ſcotia ſuperior, regula, aſtragalus prior, aſtragalus poſterior, regula, ſcotia inferior, plinthus, Stylobatæ, Coronicis, cymatium, corona, ſima, quadratum proportionis ſeſquialteræ, Baſis, regula, aſtragalus, ſima inuerſa, torulus, plinthus.

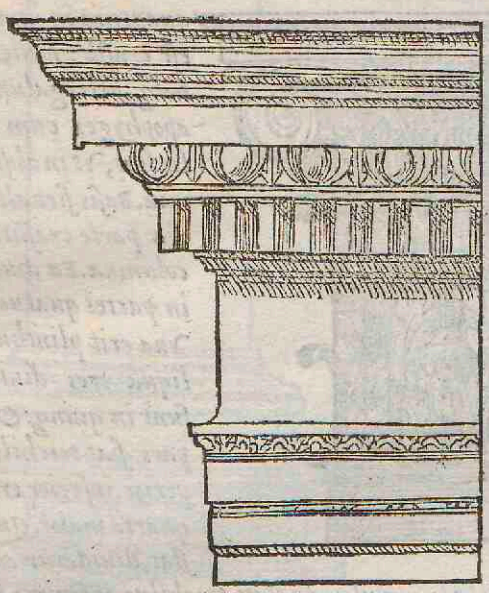

Ionica integra columnatio cum trabeatione.

Quartum noſtræ partionis membrum, quod Corinthium vocauimus, explicandum eſt. Eius trabs, contignatio, & pauimentum ſiue tectum, id eſt epiſtylium, Zophorus, & coronix, tam ſunt Ionicis ſimilia, vt qui viderit, exculta potius, quàm diuerſa ſit iudicaturus. Eædem partes, idem commenſus. Hoc eſt diſcrimen, quod in Corinthio genere inter coronam & denticulum collocatur tam altus, quàm eſt prima epiſtylij faſcia, echinus ſcalptus ouiculis, aliquando integris, aliquando ſuperne decacuminatis, cum interſertis vtrinque hamatis ſpiculis. Præterea ſub epiſtylij faſcijs ſumma & media adduntur aſtragali ſinguli, craſſi ſuæ faſciæ

faſciæ parte octaua, ſed qui ſub ſumma eſt, ſcalpitur baccis filo cum verticillis inſutus, qui verò eſt ſub media, eſt veluti reſticula.

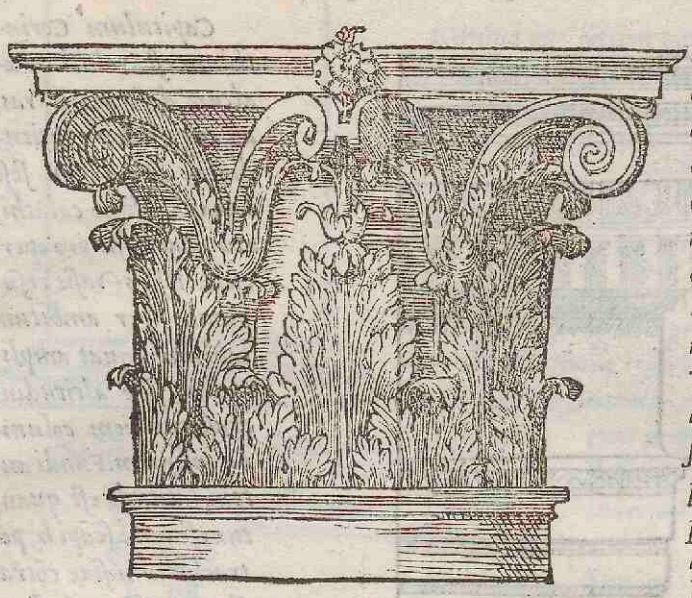
Corinthia Coronix, Zophorus, & Epiſtylium.

Capitulum Corinthium eſt veluti prælatum deformatũ vas, ab angustia in latitudinem paulatim ſeſe laxans, effigie calathi, cui abacus ſit pro operculo. Ipſius vaſis reſupinum per ambitum labrum æquat amplitudine ſiue altitudine craſſitudinem columnæ infimam. Fundi autem latitudo eſt quantum ſummi ſcapi hypotrachelium ſiue cõtractura. Veſtitum achanti folijs vas, altitudine cum abaco æquabit columnæ amplitudinem Hac parte ſequimur Vitruuium: quid ipſi cenſeamus, indicabimus libro quarto. Abaci craſſitudo erit ſeptima totius altitudinis parte, ſed eius diuiſi in partes tres, duæ dabuntur abaco: tertia relinquetur cymatio cum eius regula, quæ dimidia ipſius eſt pars. Quod altitudinis facto abaco reſtat, id dimenſum in partes tres, triplici etiam foliorum differentia veſtitur. Nam ſunt ima octo, ſunt quæ ad duas vſque partes ſurgunt, naſcuntur & tertia ex caulibus, qui octo ſunt cum mediorum foliorum altitudine librati, minima ſedecim, quæ ad abacum pertinent, hoc eſt, quæ natas ex ſe clauiculas abacum excipientes ſubueſtiunt. Iſtud hic videtur cum alibi, tum apertiſimè in Pantheone, & porticu, quæ eſt ante ædem D. Angeli, quam nonnulli Mercurij fuiſſe, alij Iunonis malunt, à proximo alterutrius templo, cuius extant columnæ aliquot: ſed ſeiunctam fuiſſe, qui Architecturam nouit, intelliget. Clauiculæ, vt redeamus, vnde digreſſi ſumus, bipartito diſparantur, ita vt earum craſſiores partes in abaci angulos ſingulos protendantur, efficiantq́ volutas, id eſt maiores helices in vniuerſum octo: ſed enim binæ in angulos conueniant: alteræ verò ſubtiliores partes ſub flores procurrant (qui in frontium abaci medio ſcalpti, totam eius craſſitudinem reſupini & in frontem inclinati occupant) reddantq́ volutulas, id eſt, minores helices totidẽ. Singulæ frontes ima duo folia oſtendunt: vnum tantummodo ex medijs ad floris perpendiculum, alijs ſub angulis exiſtentibus. Inter hæc & illud ſurgunt ſinguli caules. Flores ſunt quatuor, ſinguli in ſingulis abaci ſinuatis frontibus deformati: qui in eis, quæ maximè mihi probantur, capitulis, ex cauliculis poſt folia media ſurgentibus naſcuntur. Folia

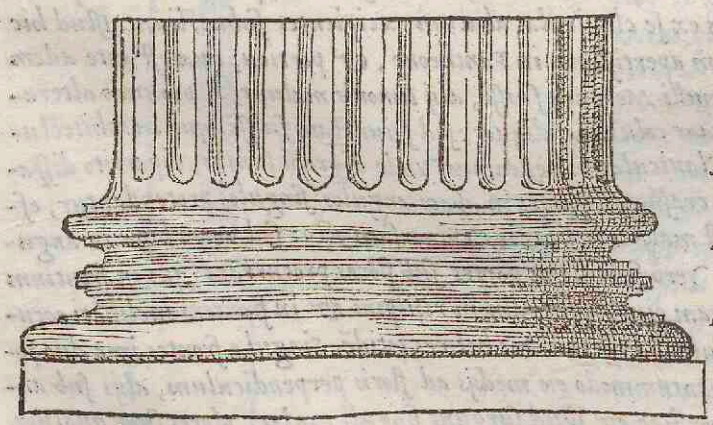
omnia resupinis sunt per ambitum labris. Abacum autem quomodo sinuari oporteat, scribemus libro quarto.

Corinthium Capitulum.

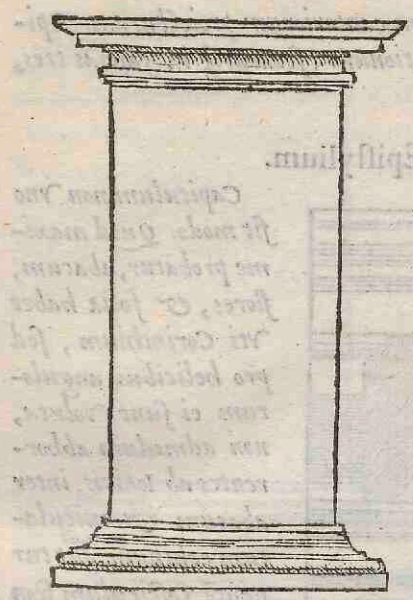
Columna alta est, quantum in ima parte est crassa, nouies, habetq; astragalum & apophyges cum annulis suis, vt in alijs diximus. Basis fiet alta media parte crassitudinis columnæ. Ea diuidetur in partes quatuor: inde vna erit plinthus, reliquæ tres diuidendæ sunt in quinq; & vna pars fiat trochilus superior, inferior erit vna quarta maior. Quod restat, diuidatur æqualiter. Vna pars fiet cum astragalo & regulis duabus trochilus inferior: sed ita distribuetur, vt sit astragalus sexta pars trochili, quæ regula illum tangit, sit eius medietatem crassa: quæ verò est super torum, altitudinis astragali habebit tantum duas tertias. Altera pars diuidetur pari dimensione, in trochilum, regulas duas, & astragalum.

Corinthia basis.

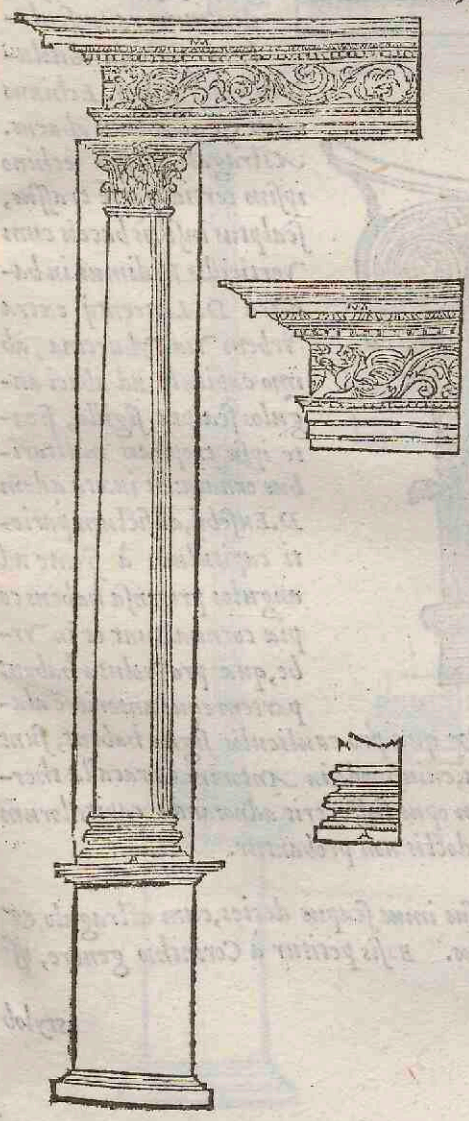
Stylobata erit proportionis superbipartientis tertias, id est, quadrati perfecti, & duarum tertiarum: sed eius proportionis quadrato addetur septima pars pro coronice, & tantundem pro basi. Huius coronix differt ab Ionica, quod pro sima habet Zophorum, & astragalum crassum dimidia parte Zophori. Basis sunt eadem partes, & omnium eadem dimensio.

Corinth

Corinthius Stylobata.

Corinthij generis partium nomina & series: Trabeationis, regula, ſima, cymatium, corona, echinus, denticulus, cymatium, Zophorus, Cymatium, faſcia prima, aſtragalus, faſcia ſecunda, aſtragalus, faſcia tertia. Capituli, cymatium, abacus, flos in abaco ſcalptus, cymatium, volutæ maiores, volutæ minores, folia minima, caulis, folia media, folia ima. Columnæ, aſtragalus, apophyges & annuli vt in Tuſcana. Baſis, torus ſuperior, regula, ſcotia ſuperior, regula, aſtragalus prior, aſtragalus poſterior, regula, ſcotia inferior, plinthus. Stylobatæ, Coronicis, cymatium, corona, Zophorus, aſtragalus. Quadratum proportionis ſuperbipartientis tertias, Baſis, aſtragalus, ſima inuerſa, torulus, plinthus.

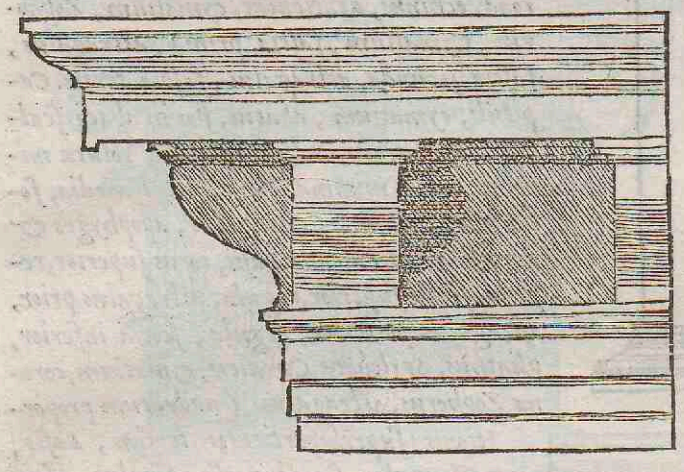

Corinthia integra columnatio cum trabeatione.

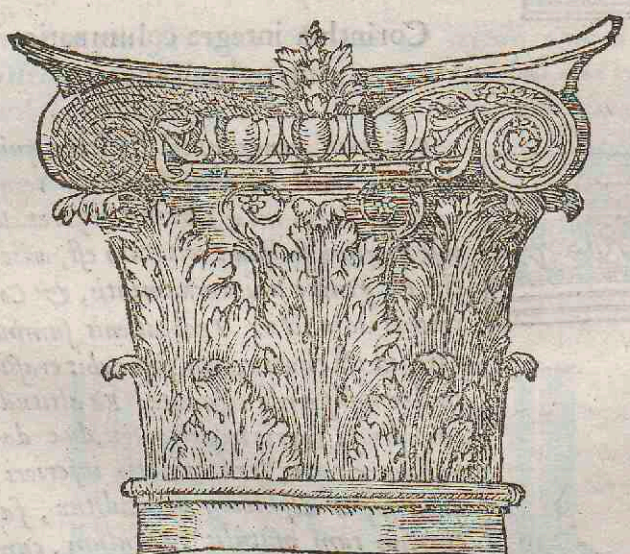
Quintum genus, quod Italicum quidam, mixtum ſiue compoſitum alij vocauerunt, finem meæ partioni adferet. Id poſt Vitruuij ſcripta excitatum eſt, adiectis ex genere Ionico ornamentis, & Corinthio adiunctis. Trabeationis ſumma pars, id eſt coronix, non ſuperabit craſſitudinem ſupremæ columnæ. Ea altitudo cum diuiſa fuerit in partes ſex, duæ dabuntur coronæ, vna cymatio inferiori, quod ſupra Zophorum diſtenditur, facturum tum mutulis capitulum, cum illis ad perpendiculum reſponderit aliquanto proiectius. Supra coronam non ſima collocatur, vt in alijs generibus, ſed cymatium altum partes illas tres reliquas. Zophorus, in quo mutuli ſcalpuntur, nihilo erit altior coronice. Tantundem ipſi mutuli, ſed altiores quarta parte, quàm latiores. Inter mutulos relinquetur interuallum, quantum duobus ſatis futurum erat. Mutulos noſtri coruos, Itali mo-

digliones appellant: repræsentant autem sinuatam canteriorum proiecturam. Epistylium eadem altitudine est, qua altera trabeationum, secaturq; in fascias tres, haud aliter quàm Ionicum.

Composita Coronix, Zophorus, & Epistylium.

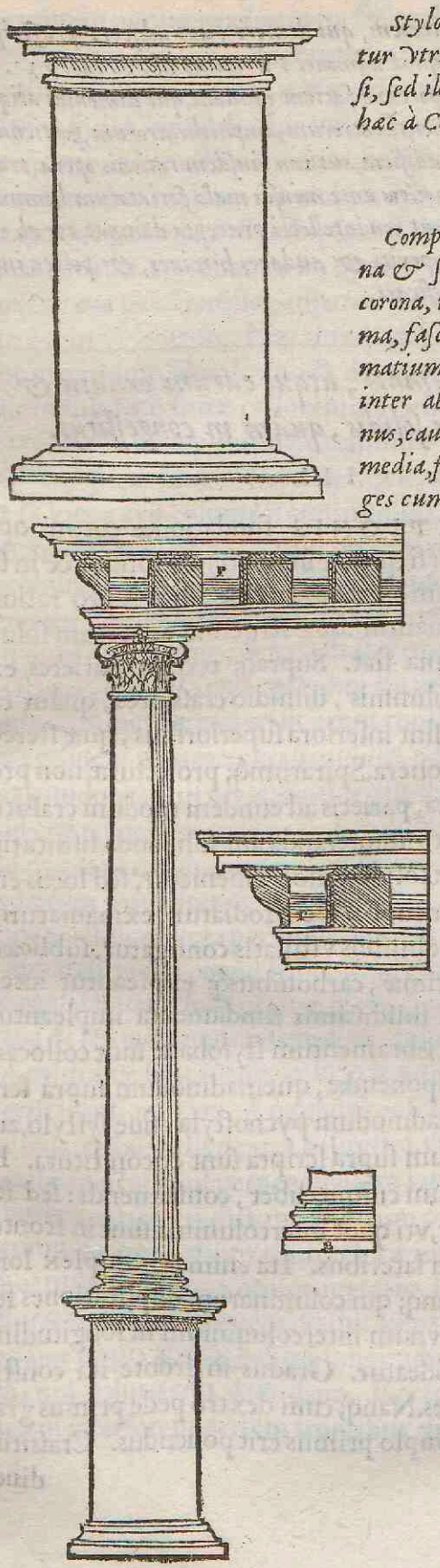
Compositum capitulum.

Capitulum non vno sit modo. Quod maxime probatur, abacum, flores, & folia habet vti Corinthium, sed pro helicibus angulorum ei sunt volutæ, non admodum abhorrentes ab Ionicis, inter abacum & ouiculatum echinum, aut turgentẽ fasciculum frondentium ramusculorum fasciola obuolutum emergentes. Echinus altus est quantum abacus. Astragalus sub echino ipsius tertia parte crassus, scalptus insutis baccis cum verticillis. Vidimus in basilica D. Laurentij extra vrbem via Tyburtina, ab imo capitulo ad abaci angulos scalpta sigilla, fronte ipsa trophæis militaribus ornata: Et iuxta ædem D. Eusebij, adfictum parieti capitulum à fronte ad angulos protensa habens copiæ cornua. Sunt et in vrbe, quæ pro voluta habent partem equi anteriorẽ alatam, cuiusmodi solet pingi Pegasus: sunt & quæ pro cauliculis signa habent, sunt & quæ pro eisdem scalpta habent fulmina, cuiusmodi in Antonini Caracallæ thermis vidimus. Sed quid moror? Non totum opus sufficerit adnotanda capitulorum varietate, quæ Romæ conspeximus, sed ea doctis non probantur.

Columna ipsa alta est, quantum est crassus imus scapus decies, cum astragalo, & apophygibus annulisq; vt in alijs generibus. Basis petitur à Corinthio genere, iisdem partibus, eodemq; commensu.

Stylob

Stylobata proportionis eſt duplæ, cui additur Vtrinque pars octaua pro Coronice, & baſi, ſed illa ſumitur ab Ionica, aut Corinthia, hæc à Corinthia.

Compoſitus Stylobata.

Compoſiti ſiue Italici generis partium nomina & ſeries: Trabeationis, regula, cymatium, corona, mutili in Zophoro, faſcia epiſtylij prima, faſcia ſecunda, faſcia tertia, Capituli, cymatium, abacus, flos in abaco ſcalptus, Volutæ inter abacum & echinum emergentes, echinus, caulis, folia ſumma, id eſt minima: folia media, folia ima, Columnæ, aſtragalus, apophyges cum annulis ſuperior & inferior, Baſis, torus ſuperior, regula, ſcotia ſuperior, regula, aſtragalus prior, aſtragalus poſterior, regula, ſcotia inferior, regula, torus inferior, plinthus, Stylobatæ, Coronicis, cymatium, corona, ſima, aut cymatiũ, corona, Zophorus, aſtragalus: quadratum proportionis duplæ, Baſis, aſtragalus, ſima inuerſa, torulus, plinthus.

Compoſita integra columnatio, cum trabeatione.

Perfeci quanta potui diligentia, Vt quæ ab alijs de his quinq; generibus tradita eſſent, ipſe excolerem, aut prætermiſſa, ex Romanorum monimentis ruinisq; adjcerem. Nec tamen Velim quæ à me ſcripta ſunt, ſancta eſſe, Vt non liceat Vel latum Vnguem diſcedere. Nolim è contrario mihi obijciat quiſquam, ab antiquis architectis non ſemper habitam eſſe harum omnium partium, aut dimenſionis rationem. Iſta à me cæteriſq; ita tradita ſunt, Vt qui ſequetur, perbelle genus à genere ſecernat. Eum autem Architectum

ctum oportet vsu esse peritum & solertem, qui demere, aut adjcere præscriptis velit. Idq; demum si non improbè fiet: quod admonet Vitruuius lib. v. cap. VII. & lib. VI. cap VI. Vt perperam & importune faciant quidam, qui dimensas aliquot coronices, & bases, aut capitula, Panthei, theatrorum, amphitheatrorum, porticuum, fornicum, & thermarum, in pusilla ædificia, aut non eiusdem rationis opera transferunt: sed multo malignius suborta paucos ante menses male feriatorum hominum hæresis, quæ Vitruuij nunquam lecti, aut non intellecti præcepta damnat, & ab eius lectione arcere cupit. Legant prius imperiti & audaces homines, & postea iudicent, præstet pro cuiusque libidine ædificari.

De fundationibus & columnis, atque earum ornatu & epistylijs, tam in locis solidis, quàm in congestitijs.

CAP. III.

SVBSTRVCTIONIS fundationes eorum operum fodiantur (si queant inueniri) ab solido, & in solidum, quantum ex amplitudine, operis pro ratione videbitur, extruantur: quæ structura per totum solum quàm solidissima fiat. Supraq; terram parietes extruantur sub columnis, dimidio crassiores, quàm columnæ sunt futuræ, vti firmiora sint inferiora superioribus, quæ stereobatæ appellantur: nam excipiunt onera. Spirarumq; proiecturæ non procedant extra solidum. Item supra, parietis ad eundem modum crassitudo seruanda est, interualla autem concameranda aut solidanda fistucationibus, vti distineantur. Sin autem solidum non inuenietur, sed locus erit congestitius ad imum, aut palustèr, tunc is locus fodiatur, exinaniaturq;, & palis alneis, aut oleagineis, aut robusteis vstulatis configatur, sublicæq; machinis adigantur quàm creberrimæ, carbonibusq; expleantur interualla palorum, & tunc structuris solidissimis fundamenta impleantur. Extructis autem fundamentis, ad libramentum stylobatæ sunt collocandi. Supra stylobatas columnæ disponendæ, quemadmodum suprà scriptum est, siue in pycnostylo, quemadmodum pycnostyla: siue systylo, aut diastylo, aut eustylo, quemadmodum supra scripta sunt & constituta. In araeostylis enim libertas est quantum cuique libet, constituendi: sed ita columnæ in peripteris collocentur, vti quot intercolumnia sunt in fronte, totidem bis intercolumnia fiant in lateribus. Ita enim erit duplex longitudo operis ad latitudinem. Nanq; qui columnarum duplicationes fecerunt, errauisse videntur, quod vnum intercolumnium in longitudine plusquam oporteat, procurrere videatur. Gradus in fronte ita constituendi sunt, vti sint semper impares. Nanq; cum dextro pede primus gradus ascendatur, item in summo templo primus erit ponendus. Crassitudines

dines autem eorum graduum ita finiendas cenſeo, vt neque craſsiores dextante, neque tenuiores dodrante ſint collocatæ; ſic enim durus non erit aſcenſus. Retractiones autem graduum, nec minus quàm ſeſquipedales, nec plus quàm bipedales faciendæ videntur. Item ſi circa ædem gradus futuri ſunt, ad eundem modum fieri debent. Sin autem circa ædem ex tribus lateribus podium faciendum erit, ad id conſtituatur, vti quadræ, ſpiræ, trunci, coronæ, lyſis, ad ipſum ſtylobatam qui erit ſub columnæ ſpiris, conueniant. Stylobatam ita oportet exæquari, vti habeat per medium adiectionem per ſcamillos impares. Si enim ad libellam dirigetur, alueolatus oculo videbitur. Hoc autem vti ſcamilli ad id conuenienter fiant, item in extremo libro forma & demonſtratio erit deſcripta. His perfectis in ſuis locis ſpiræ collocentur, exq; ad ſymmetriam ſic perficiantur, vti craſsitudo cum plintho ſit columnæ ex dimidia craſsitudine, proiecturamq; quàm Græci ἐκφορὰν vocitant, habeant quadrantem. Ita tum lata & longa erit columnæ craſsitudinis vnius & dimidiæ. Altitudo eius, ſi atticurges erit, ita diuidatur, vt ſuperior pars tertia parte ſit craſsitudinis columnæ, reliquum plintho relinquatur. Dempta plintho, reliquum diuidatur in partes quatuor: fiatq; ſuperior torus quartæ, reliquæ tres æqualiter diuidantur, & vna ſit inferior torus, altera pars cum ſuis quadris ſcotia, quàm Græci τροχίλον dicunt. Sin autem Ionicæ erunt faciendæ, ſymmetriæ earum ſic erunt conſtituendæ, vti latitudo ſpiræ quoquo verſus, ſit columnæ craſsitudinis, adiecta craſsitudine quarta & octaua, altitudo vti atticurgis, ita eius plinthos, reliquumq; præter plinthon, quòd erit tertia pars craſsitudinis columnæ, diuidatur in partes ſeptem: inde trium partium torus qui eſt in ſummo, reliquæ quatuor partes diuidendæ ſunt æqualiter, & vna pars fiat cum ſuis aſtragalis, & ſupercilio ſuperior trochilus: altera pars interiori trochilo relinquatur, ſed inferior maior apparebit ideo, quòd habebit ad extremam plinthum proiecturam. Aſtragali faciendi ſunt octauæ partis trochili, proiectura erit ſpiræ pars octaua & ſextadecima craſsitudinis columnæ. Spiris perfectis & collocatis, columnæ ſunt medianæ in pronao & poſtico ad perpendiculum medij centri collocandæ. Angulares autem, quæq; è regione earum futuræ ſunt in lateribus ædis dextra ac ſiniſtra, vti partes interiores, quæ ad parietes cellæ ſpectant, ad perpendiculum latus habeant collocatum: exteriores autem partes, vti dictum de earum contractura. Sic enim erunt figuræ compoſitionis ædium contracturæ iuſta ratione exactæ. Scapis columnarum ſtatutis, capitulorum ratio, ſi puluinata erunt, his ſymmetrijs conformabuntur, vti quàm craſſus imus ſcapus fuerit, addita octauadecima parte ſcapi, abacus habeat longitudinem & latitudinem, craſsitudinem cum volutis eius dimidiam. Recedendum autem eſt ab extremo abaco in interiorem partem frontibus volutarum parte duodeuigeſima:

& eius

& eius dimidia, & secundum abacum in quatuor partibus volutarum secundum extremi abaci quadram lineæ demittendæ, quæ Catheti dicuntur. Tunc crassitudo diuidenda est in partes nouem & dimidiam: ex nouem partibus & dimidia, vna pars & dimidia abaci crassitudini relinquatur: & ex reliquis octo volutæ constituantur. Tunc ab linea, quæ secundum abaci extremam partem demissa erit, in interiorem partem alia recedat vnius & dimidiatæ partis latitudine. Deinde eæ lineæ diuidantur ita, vt quatuor partes & dimidia sub abaco relinquantur. Tunc in eo loco, qui locus diuidit quatuor & dimidiam, & tres & dimidiam partem, centrum oculi signetur: ducaturq; ex eo centro rotunda circinatio, tam magna in diametro, quàm vna pars ex octo partibus est: ea erit oculi magnitudine, & in ea catheto respondens diametros agatur. Tunc ab summo sub abaco inceptum in singulis tetrantorum actionibus dimidiatum oculi spatium minuatur, donicum in eundem tetrantem, qui est sub abaco, veniat. Capituli autem crassitudo sic est facienda, vt ex nouem partibus & dimidia, tres partes præpendeant infra astragalum summi scapi. Cymatio addito abaco & canali, reliqua sit pars. Proiectura autem cymatij habeat extra abaci quadram oculi magnitudinem. Puluinorum balthei ab abaco hanc habeant proiecturam, vt circini centrum vnum cum sit positum in capituli tetrante, & alterum diducatur ad extremum cymatium, circumactum baltheorum extremas partes tangat. Axes volutarum ne crassiores sint, quàm oculi magnitudo: volutæq; ipsæ sic cædantur, vti altitudines habeant latitudinis suæ duodecimam partem. Hæ erunt symmetriæ capitulorum, quæ columnæ futuræ sunt, ab minimo ad pedes x v. Quæ supra erunt reliqua habebunt ad eundem modum symmetrias. Abacus autem erit longus & latus, quàm crassa columna est ima, adiecta parte nona: vti quo minus habuerit altior columna contractum, eò ne minus habeat capitulum suæ symmetriæ proiecturam, & in altitudine ratæ partis adiectionem. De volutarum descriptionibus vti ad circinum sint rectè inuolutæ, quemadmodum describatur, in extremo libro forma & ratio earum erit subscripta. Capitulis perfectis, deinde in summis columnarum scapis, non ad libellam, sed ad æqualem modulum collocatis, vti quæ adiectio in stylobatis facta fuerit, in superioribus membris respondeat symmetria epistyliorum: Epistyliorum ratio sic est habenda: vt si columnæ fuerint à minimo x i i. pedum, ad x v. pedes, epistylij sit altitudo dimidia crassitudinis imæ columnæ. Item si à x v. pedibus ad viginti, columnæ altitudo dimetiatur in partes x i i i. & vnius partis altitudo epistylij fiat. Item si à x x. ad x x v. pedes, diuidatur altitudo in partes duodecim & semissem, & eius vna pars epistylium in altitudine fiat. Item si à x x v. pedibus ad x x x. diuidatur in partes duodecim, & eius vna pars altitudo fiat. Item secundum ratam partem, ad eun-

dem

dem modum, ex altitudine columnarum expediendæ sunt altitudines epistyliorum. Quo enim altius oculi scandit acies, non facile persecat aëris crebritatem: dilapsa itaque altitudinis spatio,& viribus extrita,incertam modulorum renunciat sensibus quantitatem. Quare semper adijciendum est rationis supplementum in symmetriarum membris,vt cum fuerint in altioribus locis opera, aut etiam ipsa colossicotera, certam habeant magnitudinum rationem. Epistylij latitudo in imo,quæ suprà capitulum erit, quanta crassitudo summæ columnæ sub capitulo erit, tanta fiat,summum, quantum imus scapus. Cymatium epistylij septima parte suæ altitudinis est faciendum, & in proiectura tantundem, reliqua pars præter cymatium, diuidenda est in partes XII. & earum trium prima fascia est facienda,secunda quatuor, summa quinque.Item Zophorus supra epistylium, quarta parte minus, quàm epistylium: sin autem sigilla designari oportuerit, quarta parte altior, quàm epistylium, vti autoritatem habeant scalpturæ. Cymatium suæ altitudinis partis septimæ,proiectura cymatij,quanta eius crassitudo. Supra Zophorum denticulus est faciendus tam altus,quàm epistylij media fascia,proiectura eius,quantum altitudo. Interfectio, quæ Græcè μεσοχή dicitur, sic est diuidenda, vti denticulus altitudinis suæ dimidiam partem habeat in fronte. Cauus autem interfectionis huius frontis è tribus duas latitudinis partes habeat:huius cymatium,altitudinis eius sextam partem. Corona cum suo cymatio præter simam, quantum media fascia epistylij. Proiectura coronæ cum denticulo facienda est, quantum erit altitudo à Zophoro ad summum coronæ cymatium: & omnino omnes ecphoræ venustiorem habent speciem,quæ quantum altitudinis,tantundem habeant proiecturæ. Tympani autem,quod est in fastigio, altitudo sic est facienda, vt frons coronæ ab extremis cymatijs tota dimetiatur in partes nouem, & ex eis vna pars in medio cacumine tympani constituatur, dum contra epistylia, columnarumq; hypotrachelia ad perpendiculum respondeat. Coronæ quæ suprà tympanum fiunt, æqualiter imis præter simas sunt collocandæ: insuper coronas simæ,quas Græci ἐπιτίθιδας dicunt,faciendæ sunt altiores octaua parte coronarum altitudinis. Acroteria angularia tam alta, quantum est tympanum medium. Mediana altiora octaua parte,quàm angularia. Membra omnia,quæ supra capitula columnarum sunt futura, id est, epistylia, zophori, coronæ, tympana, fastigia, acroteria, inclinanda sunt in frontis suæ cuiusq; altitudinis parte XII. ideo quòd, cum steterimus contra frontes, ab oculo lineæ duæ si extensæ fuerint, & vna tetigerit imam operis partem, altera summam, quæ summam tetigerit, longior fiet. Ita quo longior visus lineæ in superiorem partem procedit, resupinatam facit eius speciem. Cum autem (vti supra scriptum est) in fronte inclinata fuerint, tunc in aspectu videbuntur esse ad perpendiculum & normam.

Columnarum ſtriges faciendæ ſunt XXIIII. ita excauatæ, vti norma in cauo ſtrigis cum fuerit coniecta, circumacta, ita anconibus ſtriarum dextra ac ſiniſtra angulos tangat, vt acumen normæ circum rotundatione tangendo peruagari poſsit. Craſsitudines ſtriarum faciendæ ſunt, quantum adiectio in media columna ex deſcriptione inuenietur. In ſimis, quæ ſuprà coronam in lateribus ſunt ædium capita leonina ſunt ſculpenda, ita poſita, vti contra columnas ſingulas ea primum ſint deſignata, cætera verò æquali modo diſpoſita, vti ſingula ſingulis medijs tegulis reſpondeant. Hæc autem quæ erunt contra columnas, perterebrata ſint ad canalem, qui excipit è tegulis aquam cœleſtem. Mediana autem ſint ſolida, vti quę cadit vis aquæ per tegulas in canalem, ne deijciatur per intercolumnia, neque tranſeuntes perfundat. Sed quæ ſunt contra columnas, videantur emittere vomẽtia ructus aquarum ex ore. Aedium Ionicarum, quàm aptiſsime potui, diſpoſitiones hoc volumine deſcripſi. Doricarum autem & Corinthiarum, quæ ſint proportiones, in ſequenti libro explicabo.

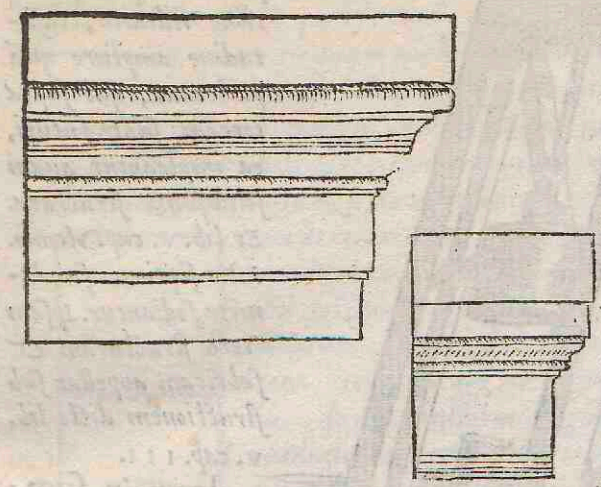
IN CAPVT III. ANNOTAT.

(Si queant inueniri) ab ſolido & in ſolidum.] *Scribendum, ſi queat inueniri, ad ſolidum, & in ſolido. Ita lib. 1. cap. v. quanquam in eo loco vitiosè, vt hic, queant ſcriptum eſt, Tunc turrium murorumq; fundamenta ſic ſunt facienda, vt fodiatur, ſi queat inueniri ad ſolidum, & in ſolido, &c.*

Supráque terram parietes extruantur ſub columnis, dimidio craſsiores, quàm columnæ ſunt futuræ.] *Ii parietes modo ſtereobatæ vocantur, poſtea ſtylobatæ, vulgo pedeſtala, ſupra quos baſes collocantur. Quòd verò ait dimidio craſsiores faciendos, quàm ſint ipſæ columnæ futuræ, ita accipiendum eſt. Spira maxima latitudine non ſuperat columnam, id eſt, imi ſcapi apophygim, ſiue retractionem (ex qua parte, non ex annulo ſiue limbo, craſsitudo columnæ intelligenda eſt) niſi dimidia craſsitudine, id eſt, hinc atque hinc quarta parte, idq; in Dorica. nam proiectura baſis Ionicæ fit octaua & decimaſexta parte, ſicut Corinthiæ, ſi ſupra alias collocatur, ab Ionica mutuanda, ſi in plano à Dorica. Ad ſpiræ plinthi perpendiculum (vbi ſumma latitudo ſpectatur) ſit ſtylobatæ truncus, ſiue quadratum, adijciuntur enim & quotæ partes, vt ſcripſimus, pro coronice & baſi. Atque id eſt, quod Vitruuius ait, ſpirarum proiecturas non procedere oportere extra ſolidum, id eſt, non oportere plinthidem baſis latiorem eſſe, quàm ſit ſtylobatæ quadratum. Solidum enim non erit, vt id ſemel moneamus, ſi perpendiculum à pede ſuperimpoſiti lapidis cadens, ſub ſe aërem atque vacuum inuenerit. Aliàs non negauerim ſtereobatam poſſe vocari ædificij veluti baſim, quod baſſamentum vulgus dicit, ſicut ſtylobatam propriè columnæ fulcimentum. Baſis ædificij figuras ſubiunxi.*

Ædificij

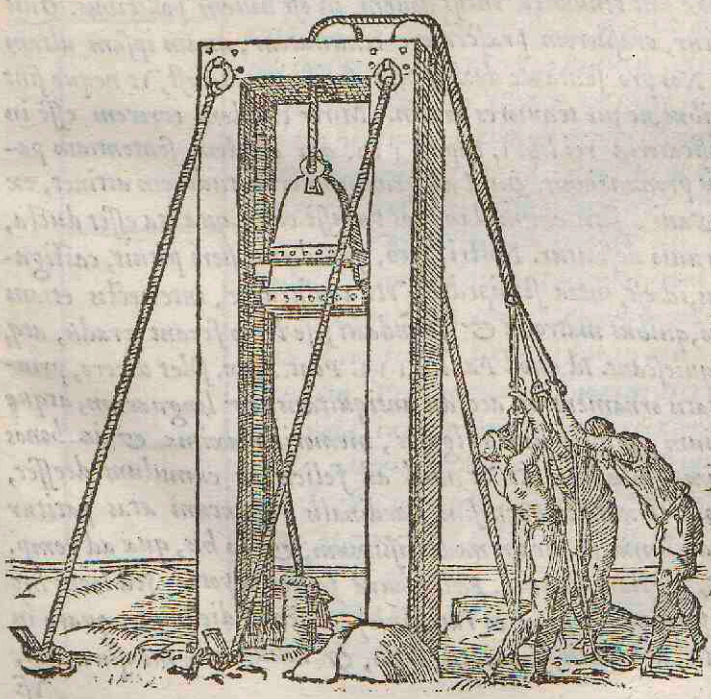
Aedificii baſes.

Aut ſolidanda fiſtucationibus.] *Id eſt, palationibus, palis è robore, alno, olea, vſtulatis, & fiſtuca machina adactis, vt paulò pòſt præcipit, & lib. v. cap. vltimo. Sed & libri ſecundi cap. ix. tradit alnum in paluſtribus locis infrà fundamenta ædificiorum palationibus crebrè fixam, permanere immortalem ad æternitatem. Aut, ſolidanda fiſtucationibus interualla, hoc eſt fiſtuca ea qua panitores vtuntur vtrinque anſata exæquanda, firmandaq́. Quod puto huic loco magis quadrare. Vitruuius libri ſeptimi cap. i. Sin autem omnis, aut ex parte congeſtitius locus fuerit, fiſtucationibus cum magna cura ſolidetur, id eſt, crebris pauicularum ictibus inculcetur & condenſetur: &, vt loquitur Plinius lib. xvii. cap. xi. fiſtucato ſpiſſetur.*

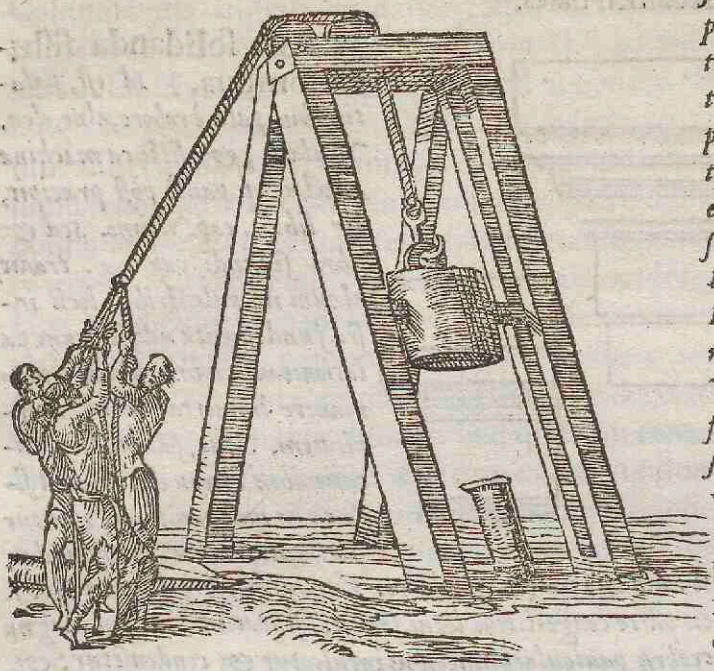
Sublicæque machinis adigantur.] *Id eſt, pali. Sublica lingua Volſca ſignificat trabes longas, vnde & pons ſublicius vocatus. Fiſtucæ eius, qua ferè vtuntur in palationibus, appoſui figuras.*

Fiſtuca machina.

Carbonibúſq; implentur interuallapalorum.] *Naturali enim Carbonum raritate humor excipietur. Quod teſtatur libri quinti capite nono.*

Structuris ſolidiſsimis fundamenta impleantur.] *Fundamenta vocat Vitruuius ipſas foſſas, vbi ſubſtruitur, ſicuti libro i. cap. v. Fundamenta ſic ſunt facienda, vti ſodiantur (ſi queat inueniri) ad ſolidum, & in*

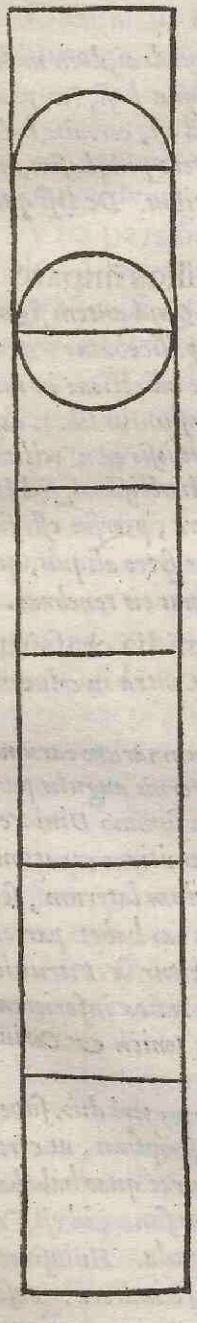
ſolido, quantum ex amplitudine operis pro ratione videatur, craſſitudine ampliore quã parietum, qui ſupra terram ſunt futuri, ea impleantur quam ſolidiſſima ſtructura. Et lib. v. cap. Vltimo. Inter ſeptiones fundamẽta fodiantur. Ipſam verò ſtructuram & fabricam appellat ſubſtructionem dicti lib. v. cap. III.

Item in ſummo templo primus erit ponendus.] *In aliquot antiquis exemplaribus, & in codice Sulpitij nomine impreſſo, deeſt dictio ſummo, & meritò quidem, nam non in ſummitate templi, ſed in ſummo pauimento id fieri certum eſt.*

Vt neque craſsiores dextante, neque tenuiores dodrante ſint collocatæ.] *Aliqui codices pro dextante habent ſextante, ſenſu planè abſurdo, id eſt, vt craſſitudines graduum ita ſint finiendæ, vt neque ſuperent vncias duas, id eſt, duos pollices, neque ſint tenuiores vncijs nouem, id eſt nouem pollicibus. Quis non videt, ſi ita legatur, craſſiorem præſcribere tenuitatem, quàm ipſam altam craſſitudinem finiat. Nos pro ſextante dextantem ſcribimus, id eſt, vt neque ſint craſſiores decem pollicibus, neque tenuiores nouem. Miror eundem errorem eſſe in Baptiſta Alberto ædificatoriæ rei lib. I. cap. XIII. qui eandem ſententiam parum immutatis verbis pronunciauit. Quod ad graduum craſſitudinem attinet, ex veterum ædificijs annotaui, ſatis commodam eos putaſſe eam, quæ ita eſſet ducta, quemadmodum à Vitruuio definitur. Noſtri verò, quoad eius fieri potuit, caſtigatioribus & preſſioribus, id eſt, intra ſemipedem vti conſueuere, interiectis etiam areis & refractionibus, quibus matronæ & grandæui ſeſe lento ferant gradu, atq; inter conſcendendum quieſcant. Id quod Paulus III. Pont. Max. ſolet dicere, princeps cui præter dignitatis ornamentum accedit antiquitatis, & linguarum, atque adeò rerum penè omnium cognitio non vulgaris, memoria maxima, & in bonos atque doctos propenſiſſima voluntas. Et vt nihil ad felicitatis cumulum deeſſet, viuo videntiq; eſt nepos Alexander Farneſius Cardinalis, quantum ætas patitur doctiſſimus, idem liberaliſſimus, ne dicam modeſtiſſimum, & in his, quæ ad remp. Chriſtianam pertinent, vigilantiſſimum. Fœlix auus fœlice nepote. Sed locus hic admonet (quando iam primum vtimur eo ratiocinio) vt ſemel dicamus, quare in interpretatione dodrantis, dextantis, ſextantis, beſſis, & huiuſmodi menſurarum,*

vſi

Vsi sumus Vnciæ vocabulo, & pollicis, superstitiosis hominibus ablaturi calumniandi occasionem. Sciendum itaque pedem principio in palmos quatuor, id est digitos sedecim diuisum fuisse, quod fatentur præter Vitruuium, Columella, Frontinus, Isidorus, & alij. Quæ ratio quum paulo difficilior, aut minus expedita videretur, qui secuti sunt, pedem pro asse habentes, eum quemadmodum & omne aliud integrum (quod assem nominauerunt) in duodecim æquas partes diuiserunt. Vnam portionem Vnciam dixerunt, duas sextantem, tres quadrantem, quatuor trientem, quinque quincuncem, sex semissem, septem septuncem, octo bessem, nouem dodrantem, decem dextantem, & decuncem Fannius Palemon, Vndecim deuncem, duodecim assem siue pedem. Eas Vncias nostri cum viderent pollicibus quadrare, non amplius Vncias, sed pollices nominarunt. Et certè si componas, tres pollices quatuor digitos efficient. Hic non ago de obseruatione illa, qua apud Frontinum lib. 1. de aquæductibus, digitus alius vocatur rotundus, alius quadratus, & rotundus tribus Vndecimis quadrato minor traditur, quadratus verò tribus quartis decimis suis rotundo maior. Veruntamen quoniam non statim ex cuiuscunque pollicibus aut digitis, quis fuerit apud antiquos Romanos pes sciri potest, facturum me studiosis rem gratam putaui, si ad marginem libri semipedem apponerem, dimensum ex antiquo pede in marmore, quod est in hortis Angeli Calotij Romæ scalpto, cuius etiam, nisi me fallit memoria, meminit Leonardus Porcius lib. de sestertio. Eum autem pedem nos cæteris, qui circumferuntur, prætulimus, quòd conueniret cum eo, quem scalptum inuenimus in alio marmoreo epitaphio. T. Statilij Vol. Apri mensoris ædificiorum, quod opera Iacobi Meleghini summi Pont. Architecti ex ianiculo non ita pridem refossum, in Vaticanum hortum translatum est. Quamuis iacentem in basilica Apostolorum columnam ex porphyrite cum his Græcis in calce literis ΠΟΔ. Θ. id est pedum nouem, nos cum dimensi essemus, deprehenderimus non respondere nostro eum, quo vsus fuerat eius columnæ artifex, sed nostro esse maiorem duobus scrupulis & besse, id est Vnciæ parte nona. Vt argumentum aliquod esse possit pedis Græci fuisse modulo scapum columnæ factum: quod facilius conijcere potuissem si integra esset alia ex eodem lapide columna, quam in Via lata est consticere iacentem, his in calce literis ΠΟΔ. ΙΒ. insignitam. Verùm quando stadium Herodoto libro secundo, Heroni, Suidæ, cæteris Græcis sit sexcentorum pedum, Plinio, Columellæ cæteris Latinis sexcentorum viginti quinque nostrorum, necesse est Romanum à Græco semuncia superari. Quæ si vera sunt, vt certe sunt, nescio quomodo consistant quæ Plinius è Dioscoride, vt apparet, vertit, etiam si ne in indice quidem, id est primo libro nominarit. Fuit enim Dioscorides, Suida teste, tum temporis, cũ in Aegypto esset Antonius, ei familiaris. Semipedis

autem palmum vncijs distinximus, alterum digitis quadratis, rotundo, dimidiatoq́ rotundo, ex antiquo lapide.

Retractiones autem graduum nec minus quàm sesquipedales, nec plus quàm bipedales faciendæ sunt.] *Retractiones vocat, vbi gradus calcantur, quos in templis impares probauerunt. Fieri aiunt oportere, vt dextro pede ascensus in templum inchoetur, & eodem oportere, vt desinat: collocari animaduerti non plures continuos, quàm septem aut nouem. Quòd si pluribus conscendendum erat, post eum numerum fiebat retractio amplior, & veluti areola, vbi fessi respirare & quiescere possent.*

Vti quadræ spiræ, trunci, coronæ, lysis, &c.] *Quadras, dum melior non adfertur sententia, pro plinthis interpretor, spiras pro reliqua basi, vt paulo mox, truncos pro exæquatis medijs. Corona quid sit intelligitur, id est, coronix, habet lysim, id est, gulam inuersam, vt vulgò dicunt. Ait itaque oportere podijbasim, medium, & coronicem respondere ijsdem stylobatæ resilientis partibus. De lysi quid censeam, scribam lib.* v. *cap.* v i i.

Vti habeat per medium adiectionem per scamillos impares.] *Scamilli hîc, & lib.* v. *cap.* i x. *videntur dicti quasi gradilli. Quid autem significent in stylobatarum adiectione, non liquet: & descriptionem pollicebatur Vitruuius designaturum se extremo hoc tertio libro, sed perijt, vt de adiectione in medijs columnis proximo capite promissa, & aliæ multæ quas recensuimus lib.* i. *cap.* v i. *Si quid posthac iudicium aut anni afferent, non inuidebo studiosis eam vtilitatem. Me profecto ne quicquam pœnitebit mei, si huic autori instructissimo, sed lacero & obscuro aliquid opis attulero. Nam locis omnibus adferre, prorsus est facultatis & eruditionis maioris, quàm in me profitear. Exorietur spero aliquis, qui meo exemplo excitatus id præstabit: aut fiet, vt ætas ventura demat eis tenebras.*

Vti crassitudo cum plintho sit columnæ ex dimidia crassitudine.] *Crassitudo intelligitur in spira, quæ altitudo dicitur. Contrà in columna crassitudo pro latitudine scapi accipienda est.*

Altitudo eius si atticurges erit.] *Existimo esse columnarum earum, quas Plinius lib.* x x x v i. *cap.* x x x i i i. *Atticas appellat, quaternis angulis pari laterum interuallo. Atticurges etiam esse censentur, quæ sunt in summo Diui Vespasiani amphitheatro (quod à Tito eius filio dedicatum, & à Domitiano ornatum, vulgo Coliseum quasi colosseum appellant) etiam si non sint parium laterum, sed adpactæ & quota tantum parte extantes. Alioquin atticurges eas habet partes, quas quæ hodie Dorica vocatur. Neque vlla basis Dorica describitur à Vitruuio, sicut nec Corinthia: quam Architecti, vt efficerent Vitruuianæ Ionicæ inferiorem torum addiderunt. Quin & ista pro Ionica vsi sunt: imo verò Ionicis & Corinthijs columnis basim, quam Doricam diximus, supposuerunt.*

Fiátque superior torus quartæ.] *Cum sint basis partes tori duo, superior & inferior, obtulit se nobis Romæ videndam, si contra præscriptum, at certè non ineleganti neque inuenusta forma basis, quæ præter scalpturas quas habebat singulis partibus varias, pro superiore toro habebat aduersas duas simas, id est, vt nunc loquuntur, gulas rectas duas oppositas, sed discretas vna regula. Huiusmodi tamen licentiam malo semel admonere fugias, quàm permittere imiteris. Bases*

antiquæ

antiquorum marmorum si vniuersas complecti cuperem (idem de capitulis & coronicibus intellectum volo) graphide vtendum esset potius, quàm scriptis. Quanquam mihi persuasum est (dicam quòd imperiti non assentiantur) posse certare cum pictore aut scalptore, probareq; non posse eos rem penicillo calóue ad expressam effigiem transferre emendatius, quàm scriptorem verbis. Id nos aliquando tentauimus, neque non cessit. Certè tanta basium, capitulorum, coronicumq; dissimilitudo & varietas ab ijs manauit, qui rebus nouis inueniendis, magna cura, exquisitaq; diligentia studuerunt.

Diuidatur in partes septem, inde trium partium torus qui est in summo.] *Omnino torus hic descriptus maior est, quàm decet, astragalis (si cum eo conferas) exiguæ admodum crassitudinis. Aliam basis Ionicæ partitionem, & venustiorem, paulò antè indicauimus: vt liberum sit sequi Vitruuij autoritatem, aut quam diximus partium distributionem. Nusquam tamen in Romanis ruinis contigit Ionicam spiram, id est, sine toro sub inferiori scotia, videre.*

Vna pars fiat cum suis astragalis & supercilio superior trochilus.] *Supercilium pro superiori scotiæ siue trochilij quadra regulá ue hoc loco vsurpatum est. Nam lib.* IIII. *cap.* VI. *appellatur supercilium, quòd statim super ostiorum antepagmenta ponitur, non ipsum quidem hyperthyrum, id est, superliminare, sed quod sub ipso est. Vtrobique verò μεταφορικῶς dictum.*

Spiris perfectis, & collocatis.] *Subit hoc loco mirari Iulium Pollucem lib.* VII. *cap.* XXVII. *scribere stylobatam esse Doricarum columnarum basim, spiram verò, Ionicarum, cum res sint diuersæ, & stylobata basim excipiat.*

Exteriores autem partes, vti dicant se earum contractura.] *Locus hic in antiquis & excusis codicibus valde variatus erat, arbitratus sum legi oportere, vti dictum de earum contractura. Ita, inquit, sunt tornandæ columnæ angulares, & quæ sunt è regione, vt partibus quæ ad cellam spectant, nihil imminuantur, sed perpetua sint crassitudine, exteriores autem partes contrahantur, vti præscriptum est proximo capite. Id etsi in speciem absurdum videri possit, experienti procul dubio nihil minus. Nam & nos usu ita esse cõprobauimus, & nostræ castigationis vindices vtrunque Sangallum, nobiles nostræ ætatis Architectos, inuenimus. Ex cæteris scripturis nullum idoneum sensum elicere potuimus.*

Capitulorum ratio, si puluinata erunt.] *Puluinata intelligit Ionica, à puluino, quem interpretamur partem, quæ inter abacum & echinum est, vnde volutæ propendent.*

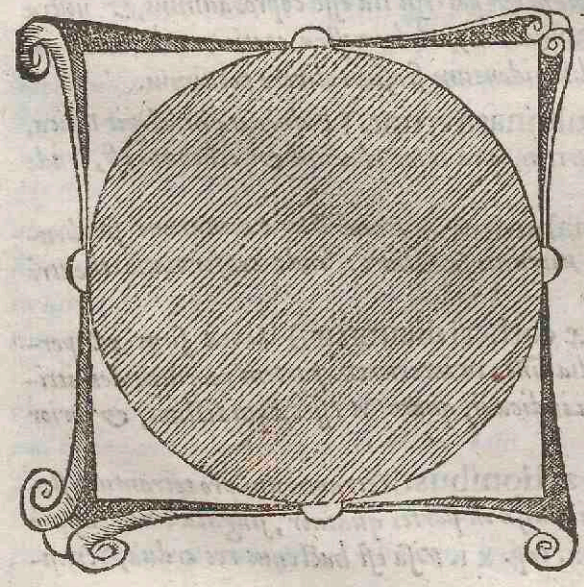
His symmetrijs confirmabuntur.] *Vnius literæ mutatione scribendum, conformabuntur, vocabulo Vitruuio familiari: vnde conformatio theatri lib.* V.

Lineæ demittendæ, quæ cathetí dicuntur.] *Lineæ sunt ad perpendiculum demissæ. Nam quæ alia linea in interiorem partem recedens demittitur, eam non aliam ob causam addi iudicaui, quàm vt esset æquidistans, & prior verè cathetos haberetur.*

In singulis tetrantorum actionibus.] *Tetrantorum pro tetrantum flexum est. Sunt autem tetrantes rei diuisæ in partes quatuor, singulæ lineæ, atque adeò ipsa interualla. Sed de his lib.* X. *cap.* XI. *Visa est hactenus res ardua, verùntamen*

tamen si quis exactius animaduerterit, non ita difficilem comperiet. Eam nos hoc modo acceptam volumus. Constituta abaci latitudine, diuisaq; in partes decem & nouem, cum in interiorem partem receſſeris partis vnius & dimidiæ latitudine, demittenda perpendicularis linea ex abaci media latitudine. Ea traßitudo in partes nouem & dimidiam diuidetur, quarum vna pars & ſemis abaco relinquatur, ex reliquis octo volutæ conſtituantur, ſed ita, vt in quinta quàm magna eſt, ducatur circulus, qui oculus dicitur. Eo modo cum erit deſcriptus, ab eius centro ad abacum imum erunt partes quatuor & dimidia: ab eodem deorſum verſus partes tres, & dimidia. Per centrum deinde, perpendenti lineæ reſpondens tranſuerſa linea agatur. Eas lineas vocat tetrantes, quòd efficiant quatuor lineas paribus interuallis diſtinctas. Collocato igitur pede circini immobili in oculi centro, duc pedem mobilem à tetrante, qui ſub abaco eſt, in proximum tetrantem extrinſecum, prior linea longa erit partes quatuor & dimidiam, ſequens erit longa quatuor, à qua agetur linea in tertium tetrantem, cuius linea non amplius demittitur, quàm ſunt partes tres & ſemis: à qua in quartum tetrantem circumacta linea non longior erit, quàm ſint partes tres. Rurſus agitur linea in primum tetrantem, vbi ab abaco imo diſtat partes duas: deinde in ſecundum tetrantem, vbi à centro oculi diſtat partes duas: poſtea in tertium tetrantem, vbi interuallum eſt partis vnius & ſemis: inde in quartum tetrantem, vbi diſtat à centro partem vnam: poſtremò in primum tetrantem, vbi conuenit cum oculi circumcurrente linea. Vides de tetrante in tetrantem minui, quantum eſt medij oculi ſpatium, id eſt, quanta eſt media pars vnius earum, in quas diuiſa eſt perpendens linea. Illud autem ſcitu dignum eſſe duximus, in periſtylijs, aut locis eis, qui per ambitum adpactas affictasue habent columnas, non eſſe eandem angularium, quæ cæterorum medianorum capitulorum rationem. Alioqui nonnullæ in cauum ædium latus haberent obuerſum, cum omnia frontibus ad interiorem partem & exteriorem ſpectare oporteat: etiam ſi Romæ in quodam peruetuſto templo omnia latus in exteriorem partem, non frontem habere reperi. Illius autem rei etiam nunc eſt Romæ exemplar in æde olim Fortunæ virilis, id eſt D. Mariæ Aegyptiacæ: & Tyburti in æde D. Petri. Nos huius Ichnographiam ſubiecimus, quia in templo Romano præterquam quòd columnæ non ſunt expeditæ, ſed adhærent, & parte tantum quota prominent: & ipſa ea capitula fugiunt atq; euaneſcunt, nec niſi à peritis hodie ſatis agnoſcuntur.

Ionici angularis capituli Ichnographia.

Donicum in eundem tetrantem.] *Aduerbium antiquum*

tiquum pro donec, vt lib. v. cap. vltimo, & lib. IX. cap. IIII. Quo antè vsus erat Plautus in Mostellaria. Sed magna pars meram hanc sibi induxerunt, quod numo potest sarciri, vsque mantant, neque id faciunt, Donicum parietes ruùnt, ædificantur ædes totæ denuo: & Cato de re Rustica, cap. CXLIX. Viri boni arbitratu resoluetur, donicum pecuniam satisfecerit. Legito Sosipatrum in verbo Donicum, & in verbo efflictim.

Cymatio adempto, abaco & canali reliqua sit pars.] *Imo cymatij est dimidia illa pars supra nouem: vt sit tollenda dictio adempto, aut fortasse eius loco surroganda, addito.*

Vti circini centrum vnum.] *Centrum circini vocat alterum eius crus, siue pedem, vt huius libri cap. I. admonuimus.*

Quæ supra erunt reliqua.] *Velim pro reliqua scriptum reliquæ, vt sit sensus. Columnæ quæ superabunt pedes quindecim, habebunt symmetrias dempto abaco, ea proportione.*

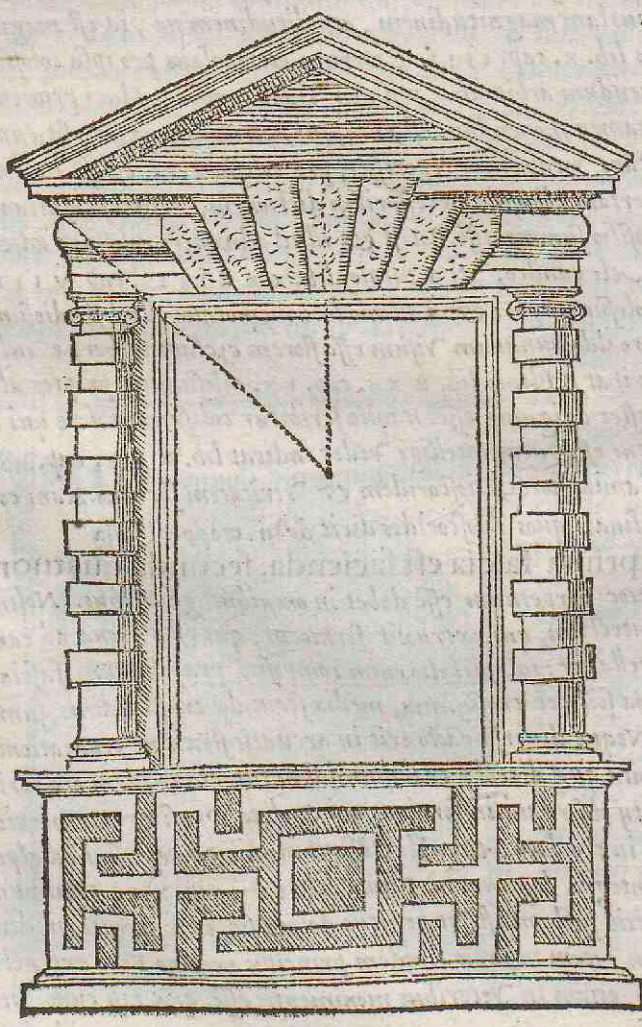
Aut etiam ipsa colossi cætera habeant magnitudinum rationem.] *Scribendum, ipsa colossicotera certam habeant, &c. Sunt autem onera siue opera, quæ excedunt iustam magnitudinem, amplitudinemue, id est magni ponderis, excelsa, de quibus lib. X. cap. IIII. Cæterum Hermolaus pro ipsa colossicotera, hypocolossicotera legendum arbitratur. Sed non video ecquid inducì priorem scripturam oporteat. Hoc tamen monendum est, eum, qui Vitruuium exscripsit, cum colossicotera, & postea certam vocabulum reperisset, pro colossicotera, colossi cætera imperite supposuisse, & certam alioquin necessariam dictionem, veluti subsultantem, temerè & pessimo consilio summouisse. Potest & illud admoneri, colossum adiectiue dici à Lampridio in Alexandro, vti à Plinio lib. XXXIIII. cap. VIII. colosseum, & à Vitruuio colossicum, vti & à Plinio loco memorato. Illud studiosum nolim fugiat à Philippo Beroaldo nunquam visum esse florem cyclamini herbæ vulgo panis porci dictæ, qui scribat à Plinio lib. XXI. cap. IX, colossinium propter altitudinem vocari, cum constet exiguum esse. Itaque scribitur colossinus, colore qui à Colossis vrbe Troadis vocatus est. Quem intelligi vellet, indicat lib. XXV. cap. IX. in quo dicit purpureos cyclamini flores, Dioscoridem & veritatem secutus. Nam colore sunt ad purpuram inclinato, quos Dioscorides dicit ἄνθη πορφυροῦντα.*

Et earum trium prima fascia est facienda, secunda quatuor, summa quinque.] *Hoc perpetuum esse debet in omnibus generibus. Nolim igitur imiteris eum Architectum, qui extruxit fornicem, qui est Veronæ ad eam portam quæ à leonibus appellatur: in epistylio enim composito præposterum fasciarum vidimus ordinem, ima scilicet crassissima, media secundæ crassitudinis, summa minimæ crassitudinis. Neque diuersa ratio erit in arcuatis flexisue trabeationibus. Quin eadem ornamenta, quæ directis trabibus dabuntur, atque idem ordo tribuetur. Idipsum tamen vitij obseruauì in fornice, qui Spoletij Drusi & Germanici nomine extructus est, & in trophæo Augusti Cæsaris municipij Segusini ad alpes Cottias, cuius inscriptio integra legitur in Plinio lib. III. cap. XX. Hominum enim iniuria, non ætatis vitio factum est, vt penitus deleta sit, cum non ita pridem partem aliquam legerimus: item in arcu eiusdem principis nomine Fani extructo. Ista protuli, ne esses nescius, etiam in veteribus monimentis esse, quæ nisi cum vitio*

imitari non possis.

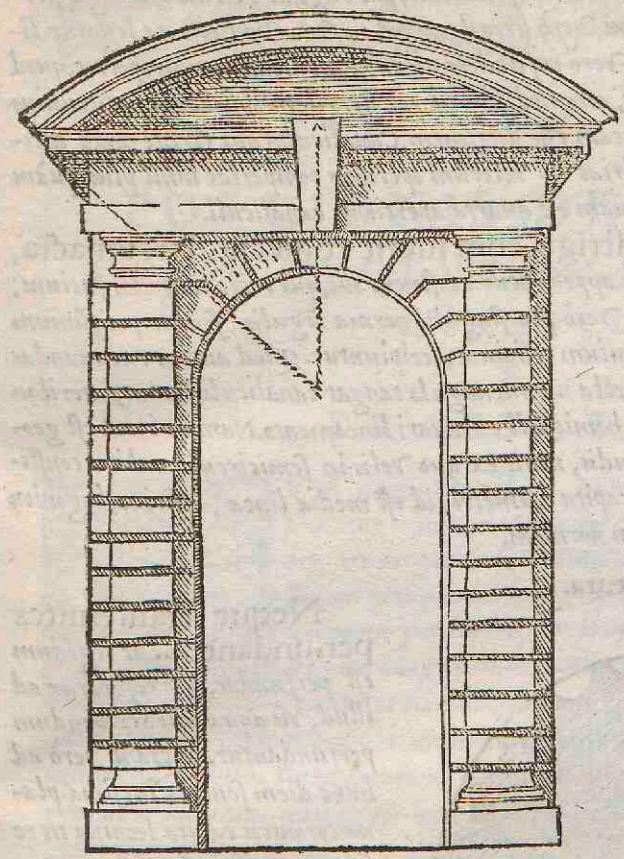
Vti frons coronæ ab extremis cymatijs tota dimetiatur in partes nouem, & ex eis vna pars in medio cacuminis tympani constituatur.] *Tympanum hoc loco vocatur, quod porrecta & fastigata coronicibus clauditur. Sicui verò pressior videbitur hæc tympani altitudo (vt certè est) ita emendare poterit. Secto in partes æquas duas cymatio, in medio demittatur vni par cathetus, id est perpendicularis linea, in qua ima colloceatur pars circini immobilis, in cymatio verò extremo pars mobilis constituatur, ducaturq; in aliud extremum circinatio, ad cuius medium à cymatij vtroque latere rectæ ducantur lineæ. Ea erit venusta tympani triangula species. Sunt etiam, qui ea circinatione ad fastigia vtantur, vt efficiant non trium angulorum, sed circulata, & arcuata, vocantq; sermone vernaculo remenata. Vtriusque rationem subiectis figuris intelliges. Sed illud non puto prætereundum, quod ad rem faciat, oportere fastigatæ coronicis partes perpendiculo respondere ijsdem subtensæ partibus. Neminem autem satis sanæ mentis arbitror imitaturum, quæ ad Nemorensem lacū, & Ostiam cernuntur fastigia. Quorum illud quidem medium versus refringitur, & introrsus veluti subfugiens retrahitur: hoc verò libramento astragali planæ columnæ respondet. Istud monui propter quorundam κακοζηλίαν.*

Fastigium triangulum.

Imponuntur fastigio veluti arulæ tres, quas acroteria Vitruuius appellat: mediam oportet angulares parte octaua excedere, tantum verò altas esse illas, quanta est media tympani altitudo. De latitudine nihil præscripsit: nos rationem secuti, existimamus ita deformari oportere, vt perpēdiculo nihilo sint maiores, minoresue summo columnæ scapo, vt angulares angularibus columnis, & me-

Fastigium circulatum.

& mediana medio summo fastigij angulo media respondeat. scribit Plinius libro XXXV. *cap.* XII. *Dibutadem primum personas tegularum imbricibus extremis imposuisse. Id Buccidem fecisse prodit Baptista Albertus libro de re ædificatoria* VII. *cap.* XI.

Dum contra epistylia, columnarúmq; hypotrachelia perpendiculo respondeant.] *scribendum respondeat, refertur enim ad tympanum. Sed epistylia intelligas imam epistylij fasciam, ad cuius perpendiculum respondet etiã Zophorus. Nam fascia summa prominet, quantum imus columnæ scapus. Vidi qui contrà egerunt, quorum ego peruersitatem non possum non vehementer damnare, adeo videntur prudentes errare, totiq; in id incumbere vt præposterè omnia, omnia monstrosè faciant. Præclarè cum suæ ætatis hominibus, posterisq; eorum actum iri existimant, si quæ fecerint quàm longissime absint à veterum placitis monimentisue. Ament, per me licet, istud suum inuentum, me riualem non sunt habituri.*

Columnarúmque hypotrachelia.] *Hic pro summi scapi apophygi siue conflexu & contractura ponitur, quomodo interpretati sumus capite secundo. Nam hypotrachelium in capitulis inuenitur Dorico & Ionico, non in alijs.*

Insuper coronas simæ.] *Simæ in summis fastigiorum coronis collocantur, in imis non item. Sunt autem partes illæ obtusiores & hebetiores, instar nasi caprarum. Gulas rectas vocant Itali, vt cymatium inuersam gulam.*

Resupinatam facit eius speciem.] *Id est retrorsus pandam, in murum inclinatam.*

Cum autem vti suprà scriptum est, in fronte inclinata fuerint.] *Id est altitudinis frontis suæ parte duode cima.*

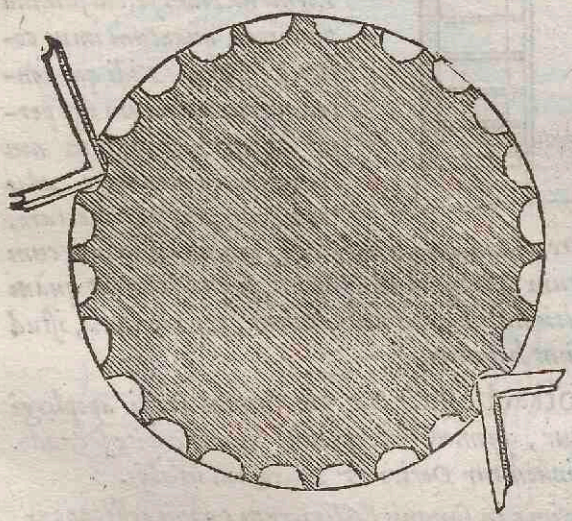
Tunc in aspectu videbuntur esse ad perpendiculum.] *Cum in fronte inclinantur, oculo fiunt propiora, lineaq; visus breuiores: ita enim aliquid perit, vt in speciem summa & ima æqua videantur.*

Columnarum striges faciendæ sunt.] *Striatarum columnarũ ipsum*

cauum ſtrix dicitur, pars verò eminula ſiue protuberans vocatur ſtria, vnde ſtriatam frontem dixit Apuleius lib. x. Aſini aurei, pro rugoſa. Hermolaus legit ſtrigles, à ſingulari ſtriglx, Budæus verò ſtrigiles, quod in Cornelio Celſo ita legatur libri ſexti cap. VII. In aurem verò infundere aliquod medicamentum oportet, quod ſemper antè tepefieri conuenit, commodiſſimeq; per ſtrigilem inſtillatur. Vitruuius lib. x. cap. XV. oſtendit Græcam eſſe dictionem, Canaliculi (qui Græcè γρὶξ dicitur) longitudo. Fieri autem ſtrias in veterum operibus comperias nihil plus quàm ex tertia parte, nihil minus quàm ex quarta apertionis canaliculi.

Vti norma in cauo ſtrigis cum fuerit coniecta, circumacta, ita anconibus.] *Ancones appellantur conflexus illi, qui rectos angulos faciunt, vti videmus in norma. Hic verò pro ſingulis normæ regulis, ſed ea potiſſimum parte, vbi iunctæ rectum angulum efficiunt, accipiuntur. Quòd autem excauandas ita ſtriges præſcribit, vti coniecta norma angulo tangat canaliculi imum, lateribus verò, ſtriarum angulos, vult hemicycli excauari lineamento. Nam qui non eſt geometriæ planè imperitus & rudis, nouit ex quo velis in ſemicirculi ambitu conſtituto puncto, ductis lineis ad capita diametri, id eſt mediæ lineæ, effici orthogonion triangulum, id eſt emendatam normam.*

Ionica ſtriatura.

Neque tranſeuntes perfundant.] *Aut legẽdum eſt perfundat, vt referatur ad illud, vis aquæ, aut ſcribendum perfundantur. Extant verò ad hanc diem ſculpta in ſima planæ coronicis capita leonina in reliquis porticus (quidam enim quòd Architecturã neſcirent, pontis eius eſſe quem Caligula per forum Romanũ à Palatino colle ad Capitolinũ duxerat, exiſtimãtes, fœdè lapſi ſunt) extant inquã in reliquis porticus, cuius ad forum Romanum cum tribus columnis eſt epiſtylij, Zophori, et coronicis portio, vnis ex capitibus leoninis reſpondentibus ſubiectis mutulis & columnis, alteris autem ipſis intercolumnijs. Libet hic admirari Architecti diligentiam, cui parum fuit efficere, vt capita mutulis reſponderent, niſi et hi cum denticulis, & cum columnarum ſtrigibus denticuli, ad vnguem perpendiculo conſentirent. Sunt ſed per faſtigij latera et in templo fortunæ virilis, hodie D. Mariæ Aegyptiacæ dicato, quod Pudicitiæ fuiſſe Raphaël Volaterranus, & Fuluius exiſtimauerunt, Blondus Aſyli, haud procul à ponte palatino, qui nunc à dicto templo, S. Mariæ vocatur. Nuſquam verius quàm in latere faſtigij, quod in Quirinali monte, turrim meſæ nomine cernitur. Meſam verò puto dici pro ſemeſa ſiue dimidiata. Neq; enim plus ſemifaſtigio reliquum eſt, imò ne dimidiatum quidem ſupereſt.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER QVARTVS.

*

PRAEFATIO.

VM *animaduertissem, Imperator, plures de Architectura præcepta voluminaq; commentariorum non ordinata, sed incepta, vti particulas errabundas, reliquisse: dignam & vtilissimam rem putaui, antea disciplinæ corpus ad perfectam ordinationem perducere, & præscriptas in singulis voluminibus singulorum generum qualitates explicare. Itaque Cæsar primo volumine tibi de officio eius, & quibus eruditum esse rebus Architectum oporteat, exposui. Secundo de copijs materiæ, è quibus ædificia constituuntur, disputaui. Tertio autem de ædium sacrarum dispositionibus, & de earum generum varietate, quasq;, & quot habeant species, earumq;, quæ sunt in singulis generibus, distributiones, ex tribusq; generibus, quæ subtilissimas haberent proportionibus modulorum qualitates, Ionici generis mores docui. Nunc in hoc volumine de Doricis Corinthijsq; institutis & omnibus dicam, eorumq; discrimina & proprietates explicabo.*

De tribus generibus columnarum, earumq; origine & inuentione. CAP. I.

OLVMNAE Corinthiæ, præter capitula, omnes symmetrias habent, vti Ionicæ: sed capitulorum altitudines efficiunt eas pro rata excelsiores & graciliores, quòd Ionici capituli altitudo tertia pars est crassitudinis columnæ, Corinthij tota crassitudo scapi. Igitur quòd duæ partes è crassitudine columnarum capitulis Corinthiorum adijciuntur, efficiunt excelsitate speciem earum graciliorem. Cætera membra, quæ suprà columnas imponuntur, aut è Doricis symmetrijs, aut Ionicis moribus, in Corinthijs columnis collocantur: quòd ipsum Corinthium genus propriam coronarum reliquorumq; or-

namentorum non habuerit institutionem, sed aut è triglyphorum rationibus mutuli in coronis, & in epistylijs guttæ Dorico more disponuntur: aut ex Ionicis institutis Zophori scalpturis ornati cum denticulis & coronis distribuuntur. Ita è generibus duobus capitulo interposito, tertium genus in operibus est procreatum. E columnarum enim formationibus trium generum factæ sunt nominationes, Dorica, Ionica, Corinthia, è quibus prima & antiquitus Dorica est nata. Nanq; Achaia Peloponnesoq; tota, Dorus Hellenis & Opticos Nymphæ filius regnauit, isq; Argis vetusta ciuitate Iunonis templum ædificauit, eius generis fortuito formę Fanum: deinde ijsdem generibus in cæteris Achaiæ ciuitatibus, cum etiamnum nō esset symmetriarum ratio nata. Postea autem quàm Athenienses ex responsis Apollinis Delphici, communi consilio totius Hellados, tredecim colonias vno tempore in Asiam deduxerunt, ducesq; in singulis colonijs constituerunt, & summam imperij partem Ioni, Xuthi & Creusæ filio dederunt, quem etiam Apollo Delphis suum filium in responsis est professus, isq; eas colonias in Asiam deduxit, & Cariæ fines occupauit, ibiq; ciuitates amplissimas constituit, Ephesum, Miletum, Myunta (quæ olim ab aqua est deuorata, cuius sacra & suffragium Milesijs Iones attribuerunt) Prienem, Samum, Teon, Colophona, Chium, Erythras, Phoceam, Clazomenas, Lebedum, Meliten. Hæc Melitæ propter ciuium arrogantiam, ab his ciuitatibus bello indicto communi consilio est sublata, cuius loco postea regis Attali & Arsinoës beneficio, Smyrneorum ciuitas inter Ionas est recepta. Hæ ciuitates, cum Caras & Lelegas eiecissent, eam terræ regionem à duce suo Ione appellauerunt Ioniam. Ibiq; templa Deorum immortalium constituentes, cœperunt Fana ædificare: & primum Apollini Panionio ædem, vti viderāt in Achaia, constituerunt, & eam Doricam appellauerunt, quòd in Dorieon ciuitatibus primum factam eo genere viderunt. In ea æde cum voluissent columnas collocare, non habentes symmetrias earum, & quærentes quibus rationibus efficere possent, vti & ad onus ferendum essent idoneæ, & in aspectu probatam haberent venustatem: dimensi sunt virilis pedis vestigium, & cum inueniissent pedem sextam partem esse altitudinis in homine, ita in columnam transtulerunt: & qua crassitudine fecerunt basim scapi, tantum eam sexies cum capitulo in altitudinem extulerunt. Ita Dorica columna virilis corporis proportionem, & firmitatem, & venustatem in ædificijs præstare cœpit. Item postea Dianæ constituere ædem, quærentes noui generis speciem, ijsdem vestigijs ad muliebrem transtulerunt gracilitatem: & fecerunt primum columnæ crassitudinem altitudinis octaua parte, vt haberent speciem excelsiorem, basi spiram suppositerunt pro calceo, capitulo volutas, vti capillamento concrispatos cincinnos præpendentes dextra ac sinistra collocauerunt, & cymatijs & encarpis pro crinibus

crinibus disposítis, frontes ornauerunt: truncoq; toto strias, vti stolarum rugas matronali more demiserunt. Ita duobus discriminibus columnarum inuentionem, vnam virili sine ornatu nudam specie, alteram muliebri subtilitate, & ornatu symmetriaq; sunt imitati. Posteri verò elegantia subtilitateq; iudiciorum progressi, & gracilioribus modulis delectati, septem crassitudinis diametros in altitudinem columnæ Doricæ, Ionicæ octo semis constituerunt. Id autem genus, quod Iones fecerunt, primo Ionicum est nominatum. Tertium verò quòd Corinthium dicitur, virginalis habet gracilitatis imitationem: quòd virgines propter ætatis teneritatem gracilioribus membris figuratæ, effectus recipiunt in ornatu venustiores. Eius autem capituli prima inuentio sic memoratur esse facta. Virgo ciuis Corinthia iam matura nuptijs, implicita morbo decessit. Post sepulturam eius, quibus ea viua poculis delectabatur, nutrix collecta & composita in calatho pertulit ad monumentum, & in summo collocauit: & vti ea permanerent diutius sub diuo, tegula texit: is calathus fortuito suprà achanti radicem fuerat collocatus. Interim pondere præssa radix acanthi media, folia & cauliculos circa vernum tempus profudit, cuius cauliculi secundum calathi latera crescentes, & ab angulis tegulæ ponderis necessitate expressi, flexuras in extremas partes volutarum facere sunt coacti. Tunc Callimachus, qui propter elegantiam & subtilitatem artis marmoreæ, ab Athenienſibus catatechnos fuerat nominatus, præteriens hoc monumentum, animaduertit eum calathum, & circa foliorum nascentem teneritatem, delectatusq; genere & formæ nouitate, ad id exemplar columnas apud Corinthios fecit, symmetriasq; constituit, ex eoq; in operum perfectionibus Corinthij generis distribuit rationes. Eius autem capituli symmetria sic est facienda, vti quanta fuerit crassitudo imæ columnæ, tanta sit altitudo capituli cum abaco. Abaci latitudo ita habeat rationem, vt quanta fuerit altitudo, bis tanta sit diagonios ab angulo ad angulum. Spatia enim ita iustas habebunt frontes quoquouersus. Latitudinis frontes sinuentur introrsus, ab extremis angulis abaci, suæ frontis latitudinis nona: ad imum capituli tantam habeant crassitudinem, quantam habet summa columna, præter apothesim & astragalum. Abaci crassitudo septima capituli altitudinis. Dempta abaci crassitudine, diuidatur reliqua pars in partes tres, ex quibus vna imo folio detur: secundum folium mediam altitudinem teneat: cauliculi eandem habeant altitudinem, è quibus folia nascuntur proiecta, vti abacum excipiant: quæ ex caulicorum folijs natæ procurrant ad extremos angulos volutæ, minoresq; helices floribus (qui intra medium frontium abaci sunt) subiecti scalpantur. Flores in quatuor partibus quanta erit abaci crassitudo, tam magni formentur. Ita his symmetrijs Corinthia capitula suas habebunt exactiones. Sunt autem, quæ ijsdem columnis imponunt

ponuntur, capitulorum genera varijs vocabulis nominata, quorum nec proprietates symmetriarum, nec columnarum genus aliud nominare possumus: sed ipsorum vocabula traducta & commutata ex Corinthijs, & puluinatis, & Doricis videmus, quorum symmetriæ sunt in nouarum scalpturarum translatæ subtilitatem.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER QVARTVS.

*

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

QVod Ionici capituli altitudo tertia pars est crassitudinis columnæ, &c.] *Hoc expressit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXXIII. *in hunc modum. Et differentia, quoniam capitulis Corinthiarum, eadem est altitudo, quæ colligitur crassitudine ima, ideoq; graciliores videntur. Ionici enim altitudo tertia pars est crassitudinis.*

Sed aut è triglyphorum rationibus mutuli in coronis, & in epistylijs guttæ Dorico more disponuntur.] *Quemadmodum, inquit, in Dorico genere solent triglyphi in Zophoris scalpi, ita ad eorum imitationem deformati sunt in Corinthio genere in coronis mutuli. Et quòd triglyphis supponerentur guttæ, quia non ita viderentur ab illis abhorrere mutuli, subiecerunt & eis guttas. Nos verò in antiquorum, quæ extent, monimentis nusquam vidimus suppositas mutulis guttas, quod tamen, si rem spectamus, magis rationi consentaneum uidebatur, cum referant canteriorum capita, vnde stillicidium fieri certum est, triglyphi verò tignorum. Id ex recentioribus Balthasarem Senensem feciſſe animaduerto, sed eatenus, si triglyphorum essent loco. Alterius enim generis sunt mutuli, quos in ædeſanctorũ quatuor coronatorum, in Cœlij montis parte, (vbi castra peregrina Augustum constituisse plerique omnes consentiunt,) vidimus. Nanque guttæ sex in fronte propendent, subtus verò per latitudinem sex, per longitudinem quinque. Pratereundum & illud non est, Bramantem in ambulatione Vaticana, id est producta illa Maximorum Pont. porticu, supra triglyphos collocasse mutulos. Quod verò ad mutulorum vocem attinet, sciendum est syllabam secundam non per tertiam vocalem scribi oportere, vti in nostris codicibus inuenitur, sed per vltimam. Cuius rei fidem faciunt veteres libri, & Puteolana lex Architectonica, quam leges huius libri cap.* VI.

Dorus Hellenis & Opticos filius.] *Dorum ex Isidoro & Rabano scribit Boccatius genealogiæ deorum lib.* X. *cap.* II. *fuisse Neptuni & Elopis filium, à quo Dores nomen & originem duxerint.*

Ioni, Xuthi & Creusæ filio.] *Et Strabo lib.* VIII. *Geographiæ, Xuthum Ionis*

Ionis tradit fuisse patrem. Stephanus autem libro de Vrbibus Apollinis & Creusa Erichthei filium scribit.

In Dorieon ciuitatibus.] *Græco genitiuo vsus est ἀπὸ τ̃ δωριόνς, qua vox Dorienſem significat.*

Et qua craſsitudine fecerunt baſim ſcapi.] *Baſim hîc non tam pro ſolo, id est planta & infima ſcapi parte, vt paulò pòſt, quàm pro conflexu, siue apophygi, vnde craſsitudo Columnæ iudicanda est, accipit. Alioqui significat & ipſam ſpiram, quæ ſcapo ſupponitur.*

Ita Dorica columna virilis corporis proportionem.] *Columnarum hîc referuntur genera tria. Doricarum primum est, quæ ſex craſsitudines initio altæ fuerunt accepta dimenſione à pede viri, qui ſexta est pars altitudinis corporis, poſtea ſeptem habuerunt craſsitudinis diametros. Secundum est à muliebri ſpecie ductarum, quibus nomen est Ionicis, quæ Plinio ſunt altæ craſsitudines imæ partis nouem, Vitruuio principio octo, deinde octo ſemis. Tertiũ genus est Corinthiarum, quibus eadem altitudo, quæ Ionicis, teſtimonio etiam Plinij memorato cap. XXIII.*

Et encarpis pro crinibus diſpoſitis.] *Encarpus Græcis fructuoſum ſignificat. Hoc loco ornamentũ est, hoc est florum frondiumq́ & pomorũ implexus, atq́ contextus, coronario luxu foliis flores & fructus intercurſantibus, & loro ſiue faſcia circumcinctis & aduolutis. Cuiuſmodi ſunt, quæ ſerta & corollas triumphales noſtri vocant. Itali ghirlandas & feſtones à feſtiuitate appellant. Pancarpias Sextus Pompeius tradit dici coronas ex vario genere florum factas.*

Fortuito ſupra achanti radicem fuerat collocatus.] *Achantus, vt refert Plinius lib. XXII. cap. XXII. herba est topiaria, elato longoq́ folio crepidines marginum, aſſurgentiumq́ puluinorum toros veſtiens. Caulis eius ſequacis est lentitiæ, quiq́ ductili flexu in topiarium opus intorqueri poſsit: ob id mollis achantus dictus est à Virgilio lib. IIII. Georgicorum, & paulò antè, Aut flexi tacuiſsem vimen achanti. Quæ achanto ſcriptores tribuunt, tam quadrant herbæ vulgo, quòd referat pedes vrſi anteriores, brancha vrſina appellatæ, vt amplius dubitandum non ſit eam ipſam esſe. Dioſcorides Anazarbeus & pæderotam ait vocari lib. III. cap. XVII. quod etiam Plinius teſtatus est memorato loco. Folia habet multo quàm lactuca latiora, longioraq́, erucæ modo inciſuris diuiſa & laciniosa. Eatenus Architecti, & reliqui artifices in Corinthijs capitulis ſunt naturam imitati. Nam cùm caule ſit binûm cubitorum altitudine, craſsitudine digiti, per interualla ſub ipſum vſq́ verticem foliolis oblongis et ſpinoſis veluti nucamentis paniculisue quibuſdam veſtito, ex quibus candidus prodit flos, ſemine oblongo & luteo, capitulo thyrſi figura, illi quòd magis ad rem ſuam faceret, bipartiuntur, vt inde procurrant in abaci angulos helices maiores, in medium minores, vt ſcripſi libro tertio in digreſsione.*

Interim pondere preſſa radix achanti media folia, cauliculos.] *Malè interpunctus est hic locus. Nam vocabulum media, ad radicem, non ad folia referri debet. Tu itaque ad hunc modum addita coniunctione &, quæ etiam in aliquibus codicibus inuenitur, legito, Interim pondere preſſa radix achanti media, folia & cauliculos.*

Ab Athenienſibus catatechnos fuerat nominatus.] *Scribit Plinius*

nius lib. XXXIIII. cap. VIII. Callimachum appellatum κακιζότεχνον, quòd semper esset calumniator sui, nec finem haberet diligentiæ. Reperio & dictum fuisse τηξίτεχνον, quòd artem subtilius expolijsset, siue, vt Pausanias in Atticis ait, ὃς πρῶτος ἐξύτησε τὸς λιθὸς: qui primus lapides perforarit, pertuderitq; minutim, τήκω enim λεπτύνω est, comminuo, attenuo: & is artem interpolarat, exquisitioremq; reddiderat. Quanquam in impresso formis codice scriptum est κακιζότεχνος, vti in manu scripto Plinio Cacotexitechnos.

Animaduertit eum calathum, & circa foliorum nascentem teneritatem.] Vidi, & si non admodum multa, Romæ capitula quamuis negligentius laborata, non ita abhorrentia ab hac inuentione. In monte Quirinali est capitulum veluti calathus vario viminum implexu contextus, abacum pro tegula habens. Et ij Satyri, quos in ædibus Barptol. à Valle, esse dixi ferundo Epistylio etiam nunc collocatos, pro capitulis habent calathos pendentibus racemis, fructibus plenos, sed nullo abaco opertos, cuiusmodi habent κανηφόροι, id est canistriferæ quatuor marmoreæ, quæ visuntur in horto Cæsarini. Sunt autem, vt obiter dicam, imagines nubilium puellarum, quæ calathum ferentes, se virginitatis pertæsas Dianæ profiteri videbantur. De Canephoris multa Pausanias in Atticis.

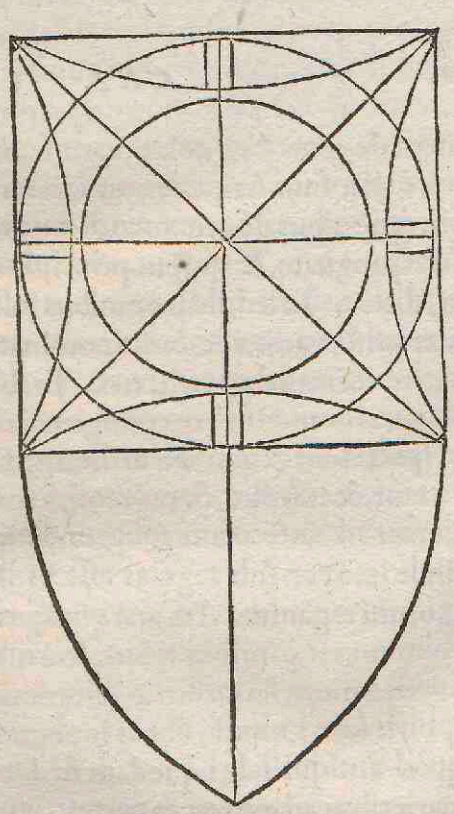
Vti quanta fuerit crassitudo imæ columnæ, tanta sit altitudo capituli cum abaco.] Venustior & gratior futura est capituli altitudo, si tanta sit dempto abaco, qualia ferè sunt, quæ Romæ, & in alijs vrbibus antiquæ extant.

Abaci latitudo ita habeat rationem.] Si imam columnæ crassitudinem quadrato clausam circulo cinxeris, eumq; ipsum alio quadrato includas, quæ ad angulos ducentur lineæ, duplo maiores erunt imi scapi diametro, caq; erit iusta abaci latitudo, qui sinuatur nonnullis hoc modo. Collocant eum ad regulam expolitum, latum quoquo versus quantum diximus, & quam magna est frontis linea, describunt parium laterum triangulum. Quo autem spatio superatur ea latitudine crassitudo scapi imi, id diuidentes in partes quatuor, circini crure in angulo imo constituto, alterum mobile ad tertiam vsque earum, quæ superant crassitudinem scapi deductum, per frontis angulos ita circumagunt, vt ablatis tribus, & retenta vna sinuetur delumbeturq;, & fornicetur nona ferè suæ latitudinis parte: atque vbi linea circinationis latera trianguli tanget, eum putant esse cornuum abaci terminum. Quidam facto triangulo, quem diximus, ab angulis extremis in interiorem partem recedentes hinc atque hinc parte decimaoctaua, collocato circini centro vno in angulo trigoni imo, altero per eas recessiones ducto circinant, eumq; esse cornuum terminum aiunt. Nonnulli frontem abaci ab extremis angulis totam dimetientes in partes nouem, ex eis partem vnam in medio collocant, reliquis octo propendentibus: in quarum infima circinum constituunt, diducuntq; ad nonam illam, hinc atque hinc agentes ad lineam frontis, terminantq; cornua, vbi circinus tangit lineam frontis. Omnium sinuandi ratio non displicet, sed videntur mihi in cornuum finitione errare, & qui extra quadratum petunt, & qui in quadrato secant: neutro enim modo abaci latitudo habitura est veram rationem, etiam si quod præscribit Vitruuius, quanta fuerit altitudo, bis tanta sit diagonios linea. Illo enim, finito atque deformato quoquo versus parium laterum quadrato, additur aliquid, isto demitur. Ego

vero

Verò nihil præter ſinuationem fieri oportere exiſtimo, cornuaq; in angulum deſinere, quamuis in veterum monimentis nullum poſſe oſtendi eiuſmodi putem. Adeò quæ ſuperſunt, diuerſa ſunt à præceptis Vitruuianis. Quæ tamen ad hanc diem extant capitula, cornua habent ferè ex poſtremorum ſententia terminata. Nos quomodo Vitruuium feciſſe intelligamus, ſubiecta figura oſtendemus.

Corinthii abaci ſinuatio.

Præter apotheſim.] *Quæ hoc in loco apotheſis dicitur, capite ſeptimo nominatur apophygis, quaſi aufugium ſiue abſceſſum dicas, refertq; trochili ſiue ſcotiæ dimidiatæ in ſummo ſcapo partem ſuperiorem, in imo uerò inferiorem: hîc autem pro limbo ſiue annulo conflexus eſt intelligenda, cuius origo & primordium fuit huiuſmodi. Veteres Architecti cum ſcirent columnas initio ligneas & rotundas vt natura tulerat, hoc eſt ex arboribus perpetuis & non dolatis, ſuſtinendi tectorum faſtigij gratia inuentas (quod & Vitruuius innuit huius lib. cap. 11.) vidiſſentq; capitibus ferreos additos annulos, ne ad pondus finderentur, poſtea marmorearum in calce latum annulum finxerunt, quem hoc loco, vt dixi, apophygin nominat: in capite verò aſtragalum, id eſt torulum velut torquem annulo addiderunt, quibus adiumentis ligneam columnam viderant communitam. Adeò in hoc, vt in cæteris naturam imitati prudentes artifices, quæ ædificabant, quoad per mortales fieri poterat, æterna eſſe elaborarunt.*

E quibus folia naſcuntur proiecta, vti abacum excipiant, quæ ex cauliculorum foliis natæ procurrunt ad extremos angulos volutæ, minoréſque helices intra ſuum medium, qui ſunt in abaco, floribus ſubiecti ſcalpantur.] *Luxatus & deprauatus locus hic, mihi videtur poſſe in artus redire hoc pacto, E quibus folia naſcuntur proiecta, vti abacum excipiant. Ex cauliculorum foliis natæ procurrant ad extremos angulos volutæ, minoresq; helices floribus (qui intra medium frontium abaci ſunt) ſubiecti ſcalpantur. Cur ita ſcribam, facilè intelliget, qui noſtram capituli deſcriptionem legerit. Vola enim, veterum monimentorum autoritate eſſe volutas, id eſt maiores helices, ſub angulis, volo minores helices ſcalpi ſubiectos floribus, qui in frontium abaci medio ſunt collocati.*

Minoréſque helices.] *Id eſt volutulæ. Dictæ verò ſunt à ſimilitudine*

capreolorum id est coliculorum viteorum intortorum vt cincinnus interprete Varrone lib. I. de re Rustica, qui helices nominantur ἀπὸ τῆς ἑλίσσεσθαι, hoc est à circumagendo & inuoluendo. Clauiculæ dicuntur Plinio lib. XXIII. in proœmio. Idem lib. XXVII. cap. XI. de herba Idea loquens pampinos vocat, & lib. IX. oua polypi tortili dicit vibrata pampino. Theocritus etiam in hedera helices dixit, & Dioscorides libro quarto de isopyro scribens phasiolorum cirros siue clauiculas helicas nominauit, Plinius memorato capite XI. pampinos transfert.

De ornamentis columnarum. CAP. II.

QVONIAM autem de generibus columnarum origines & inuentiones suprà sunt scriptæ: non alienum mihi videtur ijsdem rationibus de ornamentis eorum, quemadmodum sunt prognata, & quibus principijs & originibus inuenta, dicere. In ædificijs omnibus insuper collocatur materiatio, varijs vocabulis nominata. Ea autem vti in nominationibus, ita in re varias habet vtilitates. Trabes enim suprà columnas, & parastatas, & antas ponuntur: in contignationibus tigna & axes, sub tectis si maiora spatia sunt, columen in summo fastigio culminis, vnde & columnæ dicuntur, & transtra, & capreoli, si commoda, columen & cantherij prominentes ad extremam subgrundationem. Suprà cantherios, templa: deinde insuper sub tegulas asseres ita prominentes, vti parietes proiecturis eorum tegantur. Ita vna quæq; res & locum, & genus, & ordinem proprium tuetur, è quibus rebus, & à materiatura fabrili, in lapideis & marmoreis ædium sacrarum ædificationibus artifices dispositiones eorum scalpturis sunt imitati, & eas inuentiones persequendas putauerunt: ideo quòd antiqui fabri quodam in loco ædificantes, cum ita ab interioribus parietibus ad extremas partes tigna prominentia habuissent collocata, intertignia struxerunt, supraq; coronas & fastigia venustiore specie fabrilibus operibus ornauerunt. Tum proiecturas tignorum quantum eminebant, ad lineam & perpendiculum parietum persecuerunt: quæ species cum inuenusta ijs visa esset, tabellas ita formatas, vti nunc fiunt triglyphi, contra tignorum præcisiones in fronte fixerunt, & eas cæra cerulea depinxerunt, vt præcisiones tignorum tectæ non offenderent visum. Ita diuisiones tignorum tectæ triglyphorum dispositione, intertignium & opam habere in Doricis operibus cœperunt. Postea alij in alijs operibus ad perpendiculum triglyphorum cantherios prominentes proiecerunt, eorumq; proiecturas sinuauerunt. Ex eo vti è tignorum dispositionibus triglyphi: ita è cantheriorum proiecturis mutulorum sub coronis ratio est inuenta. Ita ferè in operibus lapideis & marmoreis, mutuli inclinati scalpturis deformantur, quòd imi-

tatio

tatio est cantheriorum. Etenim necessariò propter stillicidia proclinati collocantur. Ergo & triglyphorum & mutulorum, in Doricis operibus, ratio ex ea imitatione inuenta est. Non enim, quemadmodum nonnulli errantes dixerunt fenestrarum imagines esse triglyphos, ita potest esse, quòd in angulis contraq; tetrantes columnarum triglyphi constituantur, quibus in locis omnino non patiuntur res fenestras fieri. Dissoluuntur enim angulorum in ædificijs iuncturæ, si in his fuerint fenestrarum lumina relicta: etiamq; vbi nunc triglyphi constituuntur, si ibi luminum spatia fuisse iudicabuntur, ijsdem rationibus denticuli in Ionicis fenestrarum occupauisse loca videbuntur. Vtraque enim & inter denticulos, & inter triglyphos, quæ sunt interualla, Metopæ nominantur: ὄπας enim Græci tignorum cubilia & asserum appellant, vti nostri ea caua, columbaria. Ita, quòd inter duas opas est intertignium, id metopa est apud eos nominatum. Ita vti antè in Doricis triglyphorum & mutulorum est inuenta ratio. Item in Ionicis denticulorum constitutio, propriam in operibus habet rationem: & quemadmodum mutuli cantheriorum proiecturæ ferunt imaginem, sic in Ionicis denticuli ex proiecturis asserum habent imitationem. Itaque in Græcis operibus, nemo sub mutulo denticulos constituit: non enim possunt subtus cantherios asseres esse. Quod ergo suprà cantherios & templa in veritate debet esse collocatum, id in imaginibus, si infra constitutum fuerit, mendosam habebit operis rationem. Etiamq; antiqui non probauerunt, neque instituerunt in fastigijs mutulos aut denticulos fieri, sed puras coronas: ideo quòd nec cantherij, nec asseres contra fastigiorum frontes distribuuntur, nec possunt prominere, sed ad stillicidia proclinati collocantur. Ita, quòd non potest in veritate fieri, id non putauerunt in imaginibus factum, posse certam rationem habere. Omnia enim certa proprietate, & à veris naturæ deductis moribus, traduxerunt in operum perfectiones: & ea probauerunt, quorum explicationes in disputationibus rationem possunt habere veritatis. Itaque ex eis originibus symmetrias & proportiones vniuscuiusq; generis constitutas reliquerunt: quorum ingressus persecutus, de Ionicis & Corinthijs institutionibus suprà dixi, nunc verò Doricam rationem summamq; eius speciem breuiter exponam.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Supra columnas & parastatas.] *De parastatis, siue, vt Budæo legendum esse visum est, parastaticis, dicam lib.* v. *cap.* i.

In contignationibus tigna & axes.] *Habent etiam contignationes, quas mei estagia vocant, trabes, quibus insideant inuehanturq; tigna, habent & plurimum insuper asses lateres: & re vera contignatio speciem tecti habet, vt dici possit non absurde tectum esse fastigatam contignationem, rursus contignationem*

esse subtensum tectum. Indicio fuerint, quibus constant partes. Tectum habet trãstra, canterios, templa, asseres, tegulas: Contignatio habet trabes, tigna, asses, tegulas.

Et axes.] *Axes siue asses, vnde coassatio & coaxatio, sunt sectiles tabulæ ligneæ. Asseres autem sunt trientales ferè, id est lati ferè quatuor pollices, sed crassiores, dicti ab assidendo parietibus atque tignis, autore Sexto Pompeio. Hermolaus verò Barbarus ait esse crassiorem & angustam, in modum paruæ trabis, materiem. Ab axe axiculum dixit Columel. lib.* VI. *cap.* XIX.

Transtra, & capreoli.] *Trabes sustinentes capreolos, dicuntur transtra. Sextus Pompeius tradit esse tigna, quæ à pariete in parietem porriguntur. Alia in re dici intelligitur ex loco Plinij, in lib.* XXXIIII. *cap.* XII. *Decoquitur ea (loquitur de aqua è qua fit chalcanthum) admixta dulci pari mensura, et in piscinas funditur. Immobilibus super has transtris dependent restes lapillis extentæ, quibus adhærescens limus vitreis acinis imaginem quandam vuæ reddit. A transtris vsurpauit Vitruuius lib.* V. *cap. vltimo transtilla pro tigillis. Capreoli autem qui sint, paulò mox dicam.*

Vnde & columnæ dicuntur.] *Nam columnæ propriè acceptæ sunt arrectaria, quæ columen, id est summum fastigij percurrens tignum sustinent: innituntur verò transtris, id est transuersis trabibus, habent & capreolos, hoc est, proclinata hinc atq; hinc ligna, quæ canterios sustinent. Culmen autem dicit Seruius Æglogа* I. *esse tectum, quòd veteres ædificia culmis tegerent, id est paleis è messibus.*

Canterij prominentes.] *Canterij dicuntur ligna tecti oblonga, à culmine ad extremum tectum ducta, quæ vbi longius prominent, efficiunt suggrundam, id est tecti partem porrectiorem, vbi fit stillicidium. Aliæ sunt cantery vocabuli significationes: nam ita appellat equum Porcius Cato eum, cui exsecti sunt testes, & apud Plinium & Columellam pro simplici vineæ iugo, vnde canteriatas vocant vites, ad differentiam earum, quæ in longitudinem & latitudinem iugatæ sunt, quæ compluuiatæ dicuntur. Canteriolos etiam Columella ait oportere adhibere ceparum capitibus, & arundinibus, hoc est adminicula, quibus fulciantur.*

Supra canterios templa.] *Templa transuersa ponuntur, vt à me annotabitur cap.* VII. *Sexto Pompeio quid significent dixi lib.* I. *cap.* I.

Et à materiatura fabrili.] *Materiatura, à materia, id est, ligno, ea est fabrilis ars, quam mei Minutiariam, & Carpentariam appellant. Paulò antè materiationem pro structura lignea vsurpauit, pro qua fuerit aliquis hîc qui materiaturam interpretetur, cui non admodum repugnauero. Illud non tacendum, lignorum alia esse igni destinata, alia quibus materiarij in operibus vtuntur, illa ξύλα κάυσιμα, hæc ὀργάσιμα Græci vocant, vt à Polluce annotatum est lib.* VII. *cap.* XXV.

Cum ita ab interioribus parietibus ad extremas partes tigna prominentia.] *Quòd fastigia in fronte, aut postico fiant, suspicari licet, apud veteres tigna prouersa, id est directa, collocari solere, non transuersa, id est non per latitudinem traiecta: & latera esse domorum, quas frontes nominamus: fastigia id docere.*

Vti nunc fiunt triglyphi.] *Triglyphorum mentio est apud Aristotelem libro Ethicorum* X. *Eius interpres Græcus Eustratius dicit à multis vocari μύτλα, volentibus, vt existimo, significare mutulos, res & figura & loco diuersas, cum*

mutuler

*mutulorum locus sit in coronis, triglyphorum sedes in Zophoris, vti in subiecta figura videre licet. Neque enim tantum velim tribui Architecto amphitheatri Domitiani, siue potius Vespasiani, qui ædificandum curauit, vt quod in summo Zophoro mutulos collocarit, idem omnibus licere arbitremur. Poterat tamen is citra reprehensionem, inopiæ, quam loci altitudo afferebat, occurrere, id est, quod in extrema ædificij parte positus Zophorus humilior videretur, si consuetam & vsitatam Zophororum seruasset altitudinẽ, quoniam à visu nostro longè esset positus, poterat inquam ei inopiæ, et, vt ita dicam, humilitati occurrere, crassitudinis interuallo scandentis oculi fallens speciem. Qui Latinè verterunt Aristotelem, præter vnum antiquum interpretem, qui trisculptos vertit, laquearia transtulerunt. Hunc vt vert

Ita diuisiones tignorum.] *Id est præcisiones, seu verius præfectæ ad lineam & perpendiculum tignorum, quantum emineant, proiecturæ.*

Mutulorum sub coronis ratio.] *Non in Zophoro, quod tamen in amphitheatro D. Vespasiani factum videtur, etiam si coronam sustineant.*

Mutuli inclinati scalpturis deformantur.] *Nusquam tamen vidi in frontem inclinatos, sed rectos & æquilibres.*

Contráque tetrantes columnarum.] *Quid sint in columnis tetrantes, proximo capite explicabo.*

Dissoluuntur enim angulorum in ædificijs iuncturæ.] *Fenestras in ædificiorum angulis non putat tolerandas, quo vitio Venetijs pulcherrimæ ædes laborant. Et re vera nusquam robustior validiorq; esse debet structura, quàm in angulis, quorum si vnus vitium fecerit, necesse sit iacturam succedere. Nos cum veterum ædificia repetimus, prudenti eos fecisse consilio videmus, vt anguli crassiores essent multo, quàm reliquus paries.*

Tignorum cubilia.] *Non defuerunt, qui pro cubilia, cubicula legerint, tignorum et asserum sustentacula interpretati. Cubilia intelligimus dicta, quòd ibi tigna & asseres conquiescant, sedeantq;.*

Vti nostri ea caua columbaria.] *Alioquin columbaria lib. x. cap. IX. vocat foramina siue canales secundum singulos axis octantes, per quæ aqua in tympano hausterio organo concepta effluit. Dicta, vti existimo, ἀπὸ τῆ κολυμβᾶν, id est vrinando, quasi colymbaria, quòd aquæ innatent, immergantur ue, à quo κολυμβιδὰς Græci vocant, quos Latini vrinatores, qui scilicet innatando sub aqua sunt. & colymbades aues natantes ac vrinantes, quales sunt anates: quanquam et ea nomine intelliguntur salsæ & conditæ oliuæ, ab eo, quòd in sua conditura natant. Priscianus lib. v. ex Plauti rudente, columbar interpretatur vinculi genus. Isidorus etymol. lib. XIX. cap. II. putat esse columbaria in summis nauium lateribus loca concaua, per quæ eminent remi, dicta, quòd sint similia latibulis columbarum, in quibus ædificant. Varroni enim & Columellæ sunt loculamenta, in quibus singula paria fœtificant, cum tamen Palladius ipsum περιστερῶφεῖον, id est locum alendis columbis destinatum, ita appellet.*

Itaque in Græcis operibus nemo sub mutulis denticulos constituit.] *Tacitè reprehendit Vitruuius sui temporis Romana ædificia. Id verò vitij antiquorum, vti cætera omnia, vsque adeò plerique omnes Architecti aut per manus traditum acceperunt, & imbiberunt, aut non docti visum amplexi sunt, vt qui Vitruuium sunt secuti, nullius in operibus vitij fuga tam appareat delectatos, quàm hoc quæsiuisse, pudenda scilicet & pœnitenda insciti, nisi frons multis attrita esset. Nimirum contra naturam videas, sub mutulis denticulos Romæ in porticu templi Concordiæ, cuius adhuc octo Ionicæ columnæ inter Capitolium & forum cernuntur, & in vicina Corinthia porticu, cuius tantum columnæ tres supersunt, atque in templo Pacis, & haud procul in tribus columnis, quas quidam, vt alibi dixi, pontis fuisse Caligulæ non satis rectè dixerunt. Item in Titi Vespasiani, & Constantini fornicibus, inq; Neruæ porticu, ac foro, in thermis Diocletiani. Præterea extra portam Collinam, secundum viam Salariam in templo penè terra obruto, in quo Cereris & Bacchi, cum colligentibus è compluuiata vite vuas pueris, &*

alijs

alijs in lacu calcantibus, defluente in hydrias tres musto, picturas vidimus. Veronæ similiter in theatro, & duobus veteris structuræ fornicibus, Arimini in vno templo Dioscurorum, hoc est Castoris & Pollucis, Neapoli, quod D. Paulo nunc dicatum: tota denique Italia, & vbi non? Verecundius, qui extruxit M. Agrippæ Pantheon templum Romæ, & fornicem Beneuenti, vbi si tænia sub mutulis est, at certè non secta in denticulos. Vt colligere hinc possis, non continuò cum plausu excipienda esse quæcunque, quam vultis magno ante tempore constructa. Iudicium sanè adhibendum, & ea demum in operibus imitanda, quæ à natura rerum non vsquequaque sint abhorrentia. Id quod & optat & queritur non fieri Vitruuius lib. VII. cap. V.

Neque instituerunt in fastigijs denticulos fieri.] *Locum hunc in cunctis exemplaribus mancum decurtatumq; inueni, mihi autem videtur posse vitium curari hoc modo, Neque instituerunt in fastigijs mutulos, aut denticulos fieri. Subiungit enim, ideò quod nec canterij, nec asseres, &c. Mutulos verò in fastigiorum frontibus videas in pronao Panthei, & turri semesa montis Quirinalis, quam Blondus falsò Mecœnatis credidit, fuit enim in exquilijs: Cæteri ferè templi Solis partem fuisse existimant, aut portam, qua in campum Martium descendebatur, qua in re nolim vllum iudicium meum interponere, fides sit penes autores ipsos. Nunquam enim mihi placuit audaculorum quorundam ratio, quibus nihil est tam obscurum, tamq; abstrusum, & procul ab hominum memoria positum, quod non fiat clarum, apertum, & cognitum. Nimium credulis ingenijs & discendi cupidioribus rogati vltróue præstigijs & offucijs imponunt, mentiuntur effossa marmora, atque adeò inscriptas vrnas, quæ nusquam fuerint, imò quæ nec per somnium quidem viderint. Temerarium hominum genus, nihil enim grauius dicam, & quouis modo coërcendum. Sed vt ad rem redeam, Veronæ etiam in fornicibus duobus, Arimini item in vetusto vno idem inuenias.*

De ratione Dorica. CAP. III.

NONNVLLI antiqui Architecti negauerunt Dorico genere ædes sacras oportere fieri, quod mendosæ & inconuenientes in his symmetriæ conficiebantur. Itaque negauit Tarchesius, item Pytheus, non minus Hermogenes. Nam is, cum paratam habuisset marmoris copiam, in Doricæ ædis perfectionem commutauit, & ex eadem copia eam Ionicam Libero patri fecit. Sed tamen, non quòd inuenusta est species, aut genus, aut formæ dignitas: sed quòd impedita est distributio, & incommoda in opere triglyphorum & lacunariorum distributione. Nanque necesse est triglyphos constitui contra medios tetrantes columnarum, metopasq;, quæ inter triglyphos fient, æquè longas esse, quàm altas: contraq; in angulares columnas triglyphi in extremis partibus constituuntur, & non contra medios tetrantes. Ita metopæ, quæ proximè ad angulares triglyphos fiunt, non exeunt quadratæ, sed oblongiores triglyphis dimidia latitudine. At qui metopas æquales vo-

s lunt

lunt facere, intercolumnia extrema contrahunt triglyphi dimidia altitudine. Hoc autem siue in metoparum longitudinibus, siue intercolumniorum contractionibus efficiatur, est mendosum. Quapropter antiqui euitare visi sunt in ædibus sacris Doricæ symmetriæ rationem. Nos autem exponimus, vti ordo postulat, quemadmodum à præceptoribus accepimus: vti si quis voluerit his rationibus attendens ita ingredi, habeat proportiones explicatas, quibus emendatas & sine vitijs efficere possit ædium sacrarum Dorico more perfectiones. Frons ædis Doricæ in loco, quo columnę constituũtur, diuidatur, si tetrastylos erit, in partes XXVIII. si hexastylos, XLIIII. ex his pars vna erit modulus, qui Græcè ἐμβάτης dicitur, cuius moduli constitutione rationibus efficiuntur omnis operis distributiones. Crassitudo columnarum erit duorum modulorum, altitudo cum capitulo XIIII. Capituli crassitudo vnius moduli, latitudo duorum & moduli sextæ partis. Crassitudo capituli diuidatur in partes tres, è quibus vna plinthus cum cymatio fiat, altera echinus cum annulis, tertia hypotrachelion, contrahatur columna ita, vti in tertio libro de Ionicis est scriptum. Epistylij altitudo vnius moduli cum tænia & guttis: tænia moduli septima, guttarum longitudo sub tænia contra triglyphos, alta cum regula parte sexta moduli præpendeat. Item epistilij latitudo ima respondeat hypotrachelio summæ columnæ. Supra epistylium collocandi sunt triglyphi cum suis metopis alti vnius & dimidiati moduli, lati in fronte vnius moduli: ita diuisi, vt in angularibus columnis, & in medijs contra tetrantes medios sint collocati, & intercolumnijs reliquis bini, in medijs pronao & postico terni: ita relaxatis medijs interuallis sine impeditionibus, aditus accedentibus erit ad Deorum simulacra. Triglyphorum latitudo diuidatur in partes sex, ex quibus quinq; partes in medio, duæ dimidiæ dextra ac sinistra designentur, regula vna in medio deformetur femur, quòd Græcè μηρὸς dicitur, secundum eam canaliculi ad normæ cacumen imprimantur. Ex ordine eorum, dextra ac sinistra, altera femora constituantur, atque in extremis partibus semicanaliculi interuertantur. Triglyphis ita collocatis, metopæ, quæ sunt inter triglyphos, æquè altæ sint, quàm longæ. Item in extremis angulis semimetopia sint impressa dimidia moduli latitudine. Ita enim erit, vt omnia vitia, & metoparum, & intercolumniorum, & lacunariorum, quòd æquales diuisiones factæ erunt, emendentur. Triglyphi capitula sexta parte moduli sunt facienda. Supra triglyphorum capitula corona est collocanda in proiectura dimidia, & sexta parte, habens cymatium Doricum in imo, alterum in summo, item cum cymatijs corona crassa ex dimidia moduli. Diuidendæ autem sunt in corona ima ad perpendiculum, Triglyphorum & ad medias metopas viarum directiones, & guttarum distributiones, ita vti guttæ sex in longitudinem, tres in latitudinem pateant: reliqua spa-

tia,

tia, quòd latiores sunt metopæ, quàm triglyphi, pura relinquantur, aut fulmina scalpantur, ad ipsumq; mentum coronæ incidatur linea, quæ scotia dicitur. Reliqua omnia tympana, simæ, coronæ, quemadmodum scriptum est in Ionicis, ita perficiantur. Hæc ratio in operibus diastylis erit constituta. Si verò systylon & monotriglyphon opus erit faciendum, frons ædis si tetrastylos erit, diuidatur in partes x x i i i. si hexastylos erit, diuidatur in partes x x x v. ex his pars vna erit modulus, ad quem (vti suprà scriptum est) opera distribuentur. Ita supra singula epistylia, & metopæ duæ, & triglyphi singuli erunt collocandi. In angularibus non amplius, quàm quantum est spatium hemitriglyphi. Accedet id in mediano contra fastigium trium triglyphorum & quatuor metoparum spatium, vt latius medium intercolumnium accedentibus ad ædem habeat laxamentum, & aduersus simulacra deorum aspectus dignitatem. Insuper triglyphorum capitula corona est collocanda habens (vti suprà scriptum est) cymatium Doricum in imo, alterum in summo. Item cum cymatijs corona crassa ex dimidia. Diuidendæ autem sunt in corona ima ad perpendiculum triglyphorum, & ad medias metopas, viarum directiones, & guttarum distributiones, & reliqua quoque, quemadmodum dictum est in diastylis. Columnas autem striari x x. strijs oportet, quæ si planæ erunt, angulos habeant x x. designatos: sin autem excauabuntur, sic est forma facienda, ita vti quàm magnum est interuallum striæ, tam magnis striaturæ paribus lateribus quadratum describatur: in medio autem quadrato circini centrum collocetur, & agatur linea rotundationis, quæ quadrationis angulos tangat, & quantum erit curuaturæ inter rotundationem & quadratam descriptionem, tantum ad formam excauentur, ita Dorica columna sui generis striaturæ habebit perfectionem. De adiectione eius, quæ media adaugetur (vti in tertio volumine de Ionicis est perscripta) ita & in his transferatur. Quoniam exterior species symmetriarum, & Corinthiorum, & Doricorum, & Ionicorum est perscripta, necesse est etiam interiores cellarum pronaiq; distributiones explicare.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Ex eadem copia eam Ionicam Libero patri fecit.] *Eius ædis meminit lib.* III. *cap.* II. *& in proœmio lib.* VII. *Cæterùm cur Ionicam Libero patri fecerit Hermogenes, dubium videri poterat, nisi lib.* I. *cap.* II. *tradidisset Iunoni, Dianæ, Liberoq; patri ita construi oportere. Nam cum Deorum triplex ratio habita esset, fortium, delicatorum, & mediorum, Fortibus, vt Marti, Herculi, Minerua, ædes Doricæ seuerioris structuræ constitutæ sunt, Delicatioribus vt Veneri, Proserpinæ, Floræ, Corinthio genere propter teneritatem operis factæ sunt, Medijs, vt Iunoni, Dianæ, Baccho, constructæ sunt Ionicæ, quòd id genus ædes temperatæ sint, id est, nec vsquequaque gracili floridaq; sint structurâ, nec rursus seuera.*

Et lacunariorum distributione.] *Lacunaria, quæ & laquearia, & lacus dicuntur autore Seruio, sunt contignationum cœlum, vnde laqueatæ cœnationes appellantur. Lucilius apud Isidorum lib.* XIX.

-Resultant ædesq; lacusq;.

Quod autem ad lacunariorum distributionem attinet, sciendum lacunaria dici & ipsa tigna, & intertignia. Itaque cum triglyphi referant exteriorem tignorum partem, & quæ inter duo sunt interualla ipsæ metopæ, si illorum erat impedita distributio, & interiorum lacunariorum necesse est fuisse impeditam. Illud addam auctarij loco, antiquorum luxuriam versatilia cœnationum laquearia fecisse, & ita coagmentasse, vt subinde alia facies atque alia succederet, & toties tecta, quoties fercula mutarentur. Autor eius rei Seneca Epistol. lib. XIIII.

Sed oblongiores triglyphis dimidia altitudine.] *In omnibus codicibus hic locus inquinatus & maculosus est, scribendum, oblongiores triglyphi dimidia latitudine, vt sit sensus, sunt longiores, quàm decet, semimodulo, siue vno tetrante. Nam oportebat esse paribus lateribus quadratas, & occupare solum primum columnarum tetrantem, medios duos seruari extremo hinc atque hinc triglypho. si verò triglyphi super duos extremos tetrantes collocentur, necesse est metopas produci in duos priores. Quòd autem dimidia latitudine hîc & paulò pòst restituendum sit, facilè iudicabit, qui sciuerit triglyphorum mediam altitudinem esse semimoduli, & quartæ partis vnius moduli, cum ipsæ metopæ solo semimodulo quadratum superent.*

Diuidatur, si tetrastylos erit, in partes XXVIII. si hexastylos, XLIIII.] *Quamuis hîc manu scriptos codices cum excusis consentire inuenerim, scribendum tamen duxi, si tetrastylos erit, in partes XXVII. si hexastylos XLII. Nam si supra singularum columnarum tetrantes collocentur singuli triglyphi, & in singulis intercolumnijs angularibus triglyphi duo, & metopæ tres, in mediano metopæ quatuor, & triglyphi tres, Metopæ autem crassæ sint modulum vnum & semissem, ipsi verò triglyphi crassi modulum vnum: adiectis singulis in extremis angulis semimetopijs, vt vocat, si rectè supputabis, reperies modulos omnino non esse plures viginti septem, si tetrastylos erit frons ædis. Quòd si fuerit hexastylos, fient moduli quadraginta duo, addantur enim vtrinque inter medianum intercolumnium & angularia triglyphi tres, & metopæ tres, id est, moduli quindecim.*

Ex his vna pars erit modulus.] *Modulum accipit pro mensura, qua partes omnes dimetiendæ sunt. Ea in alijs à crassitudine imi scapi columnæ, in Dorico genere à triglypho petitur.*

Echinus cum annulis.] *Subaudi tribus, nam tot animaduerti addi veluti regulas sub echino in antiquorum operibus Doricis, cum alibi, tum in theatro M. Marcelli, vbi hodie Sabellorum domus, in Tuscanicis autem vnicum annulum. Non defuerunt tamen & ex antiquis, qui pro annulis tribus cymatium scalpserunt. Quod genus visitur in amphitheatro, quod in media vrbe (vt refert Suetonius) Vespasianus ædificauit, & Titus filius dedicauit. Id hodie Coliseum, quasi colosseum dicas, appellant, à colosso Neronis, qui haud procul fuit. Sciendum autem tres annulos non esse eiusdem perpendiculi, sed veluti fasciolas prominere, supremum*

mum magis quàm proximum, & hunc quàm infimum.

Tertia hypotrachelion contrahatur columnæ.] *Qui ita emendauit, deceptus est, quod paulò pòst hypotrachelion summæ columnæ nominet, & cap. II. lib. III. de contractura hypotracheliorum, id est summarum columnarum tradiderit. Sanè aduertendum est, Doricorum & Tuscanicorum capitulorum partem imam etiam hypotrachelion dici, vt liquet ex cap. VII. huius libri. Leo Albertus collum vocat. Vt hoc loco scribendum fuerit, tertia hypotrachelion, deinde, Contrahatur columna, &c. Illud tamen tacendum non est, animaduersum minus contrahi, solidioresq; esse Tuscanas, quàm Doricas columnas, & has, quàm Ionicas, sicuti Ionicas, quàm Corinthias, & his Compositas (quod miror neglexisse, aut etiam non vidisse fenestrarum palatij Farnesiorum Architectum) quamobrem in extruendo si pluribus columnationibus erat vtendum, solidiores gracilioribus substrui solitas: quartam sedem planis columnis esse datam: ad hæc hypotrachelia Dorica alios pura reliquisse, alios rosas, aut achanti folia scalpsisse.*

Alti vnius & dimidiati moduli, lati in fronte vnius.] *Grammaticorum præceptus dicendum, Alti vnum & dimidiatum modulum, lati vnum. Ipse verò Vitruuius securus istiusmodi rerum, simili dicendi genere vtitur lib. V. cap. XI. lib. VIII. cap. VII. & lib. X. cap. XIIII. XV. & XIX. Quin & Columella libro de arboribus cap. V. eo dicendi genere vsus est: hunc verò in modum scribit, Sulcum autem terrenum pedum duorum altum, & longum septuaginta vna opera effodit. Sed & Varronem annotaui apud Plinium lib. XXXVI. cap. XIII. non abhorruisse, cum Porsennæ sepulcrum, cuius etiamnum vestigia extant ad Clusium Ethrurum vrbem, describeret. Imò & ipse Plinius eodem libro vtitur, de columnis quæ fuerant in Crassi domo loquens.*

Contra tetrantes medios sint collocati.] *Id est diuisa scapi summi crassitudine in partes quatuor, ita triglyphi supra columnas collocentur, vt partes medias duas occupent, relictis vtrinq; singulis: in extremis tamen tantum deest, quantum superatur scapus hic ab imo, qui crassus est duos modulos, cum sint triglyphi vnum tantummodo crassi modulum. Contrahitur verò summus scapus, vti scriptum est libr. III. cap. II. Locatus itaq; Triglyphus super duos medios tetrantes, necesse est occupet pauxillum plus, quàm dextra atq; sinistra relinquatur. Bramantes, vt id obiter dicam, in exteriore basilica D. Petri, & in ambulatione vaticana non Triglyphos, sed metopas ad perpendiculum columnarum collocat, non imitanda licentia, quanquam & suos inuenit imitatores.*

In intercolumniis reliquis bini.] *Intercolumnium Vitruuius nominauit, quod significantius, & fortasse verius μεταξυτριγλυφίον, vel μεσοτριγλυφίον, aut vt Latinum fingamus, intertriglyphium vocaretur, audendum est, dum alio modo rem exprimere melius non possumus, eorum exemplo, qui epitogium, epirhedium, cryptoporticus, anticato, & similia composuerunt. Et quæ primo dura visa erunt, vsu mollientur: Non enim pro spatio, quod est inter imos duarum columnarum scapos, vt alibi, ita hoc loco accipiendum: sed quantum epistylij est à triglipho, qui super columnam est, ad alium, qui super proximam est collocatus. Dictum est autem intercolumnium, sicut interscalmium libro primo, in-*

teruenium libro ſecundo & octauo, intertignium libro quarto. Eadem ratione dixit Cicero libro de finibus, & de natura Deorum intermundia, eadem Columella interordinium, & internodium: eadem Apuleius interfemineum pro natura muliebri.

Deformetur femur, quod Græcè μηρὸς dicitur.] *μηρὸς Græcis pars eſt, quæ à coxendicis incipit acetabulo, & finit ad genu. Eius partes exteriorem atq; anteriorem femur latini vocant, interiorem & poſteriorem femen. Fuchſio neſcio quid venerit in mentem, vt μηρὸς in annotationibus in libros Galeni de ſanitate tuenda, cruris partem eſſe diceret, cum femur crure excipiatur, commiſſura patella tecta, & femur humero, crus verò brachio ſimile ſit, ſi fides habenda Cornelio Celſo libr.* VIII. *Neq; tamen me latet Galeno σκέλος femur, tibiam, & pedem dici, ideſt quicquid à coxendicis oſſe ad extremos vſq; pedis digitos pertinet, ſed qui latinè loquebatur, eum par erat latinum autorem ſequi. Hoc non dixi, vt hominem de re medica bene meritum traducerem, ſed vt errorem tollerem. Metaphoricos igitur in triglyphis dicuntur femora, veluti ſtriæ inter canaliculos ad normæ angulum excauatos, ſiue protuberantes partes. Femoris enim totius forma, vti rectè à Galeno libro de oſſibus traditum eſt, anteriore in parte exterioreq; gibba, in poſteriore interioreq; ſima eſt.*

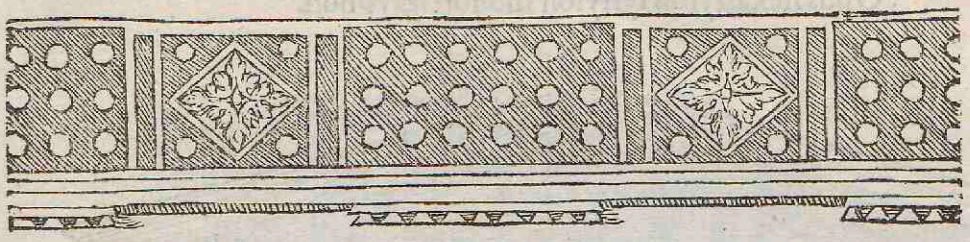
In extremis angulis ſemimetopia ſint impreſſa.] *Semimetopia vocantur, quod dimidiatarum metoparum ſint loco. Non enim earum dimidiatarum, ſed ſemimoduli ferè habent craſſitudinem, idq; propter ſcapi ſummi contracturam, ad cuius reſpondent perpendiculum.*

Corona eſt collocanda in proiectura dimidia.] *Id eſt coronæ proiectura facienda eſt ex dimidia parte moduli, quantum ſcilicet alta eſt, vt ſubiungit. In quo non poſſum non valde mirari, quid venerit in mentem Architecto theatri M. Marcelli, qui coronam proiecerit duplo ferè magis, quàm par erat. Id tamen video non diſplicuiſſe Sangallo, qui in extruenda Farneſiorum domo, eadem ſit vſus corona.*

Ita vti guttæ ſex in longitudinem, tres in latitudinem pateant.] *Sunt omnino guttæ, quæ in corona ima ſcalpuntur ad ſingulorum triglyphorum perpendiculum, decem & octo, figura diuerſæ ab eis, quæ ſub triglyphis propendent. Nam hæ affecti coni, ſiue metæ figura deformantur, illæ verò ad circinum propendent verticoſæ, vt inuerſi turbinis imam penè partem in ſpeciem referant, quæ tamen ſenſim imminui videatur, vt ex theatro Marcelli ſubiecta figura oſtendit. Atqui, cum guttarum aquæ habeant imaginem, oportebat infimas vtrarunque partes ſphæroides habere ſchema, id eſt, eſſe orbiculatas. Leo Albertus exiſtimauit ſuppendentes triglyphis guttas repræſentare clauiculos ſex ſubaffixos tignorum (quorum reſecta capita, & ſuper trabem traiecta triglyphi referunt) retinendorum gratia, ne regrediantur introrſus. Quidam pro guttis ſcalpſerunt campanulas prominentibus ropalis, id eſt malleolis. Id verò ſe facere antiquorum exemplo dicebant, quod tantum abeſt, credam, vt affirmare auſim, carere prorſus ratione.*

Guttar

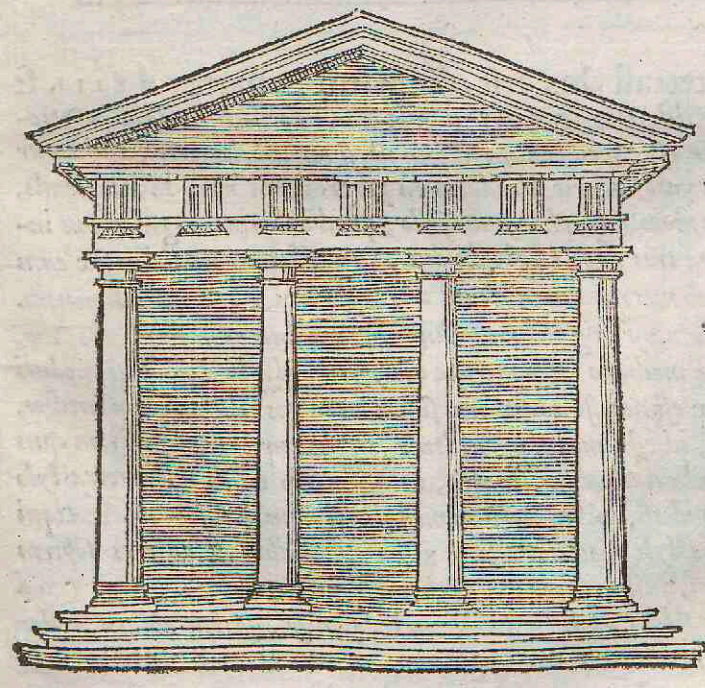
Guttarum coronæ & epiſtylij deformatio.

Hæc ratio in operibus diaſtylis erit.] *Id eſt in operibus, quorũ intercolũnia, præter medianũ, quod cæteris patẽtius eſt, triũ columnarũ habebũt interpoſitã craſsitudinẽ, ſi quidẽ ita, vt lib.* III. *Vitruuius expoſuit, accipimus. Sed in triglyphorũ & metoparũ diſtributione, alia ratio habenda eſt. Nã ſupra triũ columnarũ interuallum, additur intercolumniorũ angularium epiſtylijs (vt diximus) ſeminodulus, vt ſint moduli ſex & ſemis, cũ ipſum intercolumniũ habeat modulos tantũ quinq; & dimidium. Vocetur igitur genus hoc diaſtylon ditriglyphon. Sed hîc aduertendum diaſtylon & ſyſtylon nomẽ nanciſci à cæteris præter medianũ epiſtylijs. Medianum enim in vtroq; araeoſtylũ eſt: nã in ſyſtylo monotriglypho habet craſsitudinẽ colũnarũ triũ & dimidiæ, in diaſtylo ditriglypho quatuor & ſemis. Diximus verò lib.* III. *araeoſtylon eſſe ſtatim quã intercolumniũ ſuperat trium columnarũ craſsitudinem.*

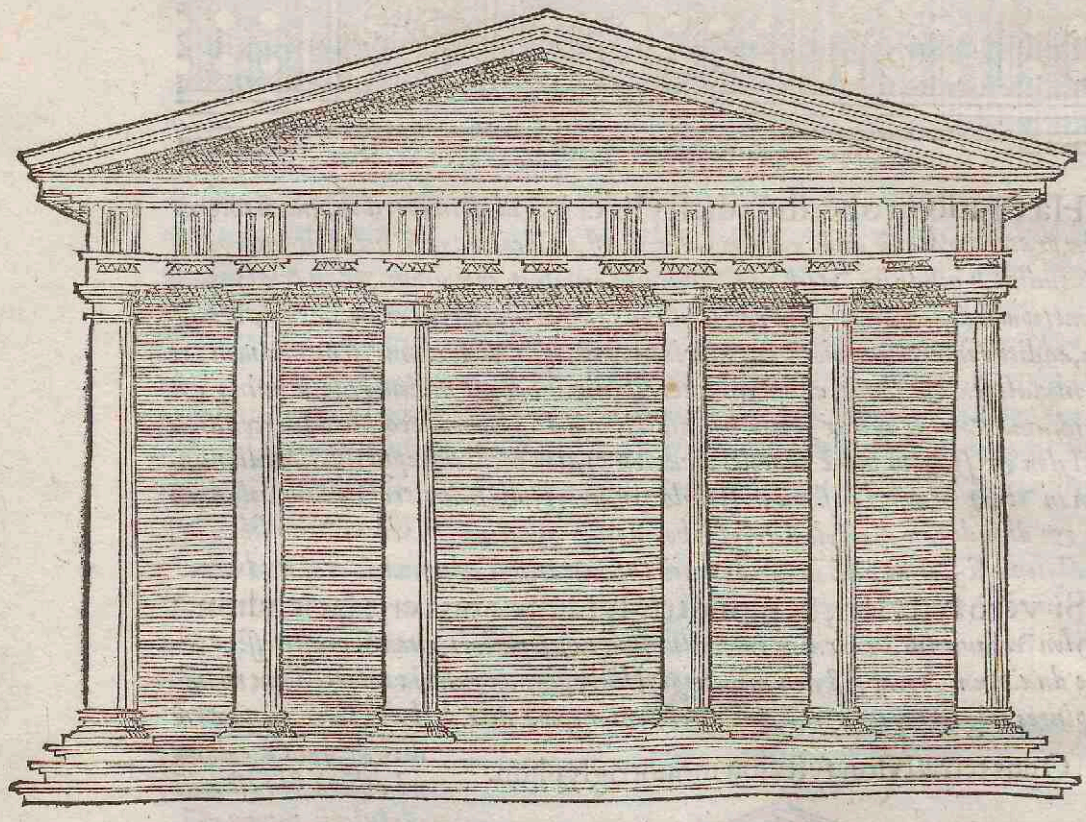
Si verò ſyſtylon, & monotriglyphon opus erit faciendum.] *Syſtylon vocauit lib.* III. *cuius intercolumniũ tantũ patẽret, quantũ craſſæ eſſent colũnæ duæ. Nunc vocat ſyſtylon monotriglyphon cuius angularia intercolũnia nõ habẽt plures triglyphos quã vnũ, quẽ circũſtent metopæ duæ. Syſtylon verò nõ propriè dicitur, quia à colũna ad colũnã ſolũ eſt triũ modulorũ interuallũ, quod pycnoſtyli eſt proprium, cũ ſyſtylon ſit quatuor, ſi quidem habet ſpatiũ duarũ colũnarũ. Sed quẽadmodũ nõ ita multũ antè, intercolumniũ interpretati ſumus, quãtũ à triglypho ad triglyphum eſt ſpatij, ita ſi hoc loco accipimus nõ dubiũ eſt, quin ſint futuri moduli quatuor, id eſt, duæ metopæ, et triglyphus vnus. Eſto igitur genus hoc non ſyſtylon, ſed ſyſtylon monotriglyphon. Figuras adiũxi.*

Opus tetraſtylon ſyſtylon monotriglyphon.

Opus

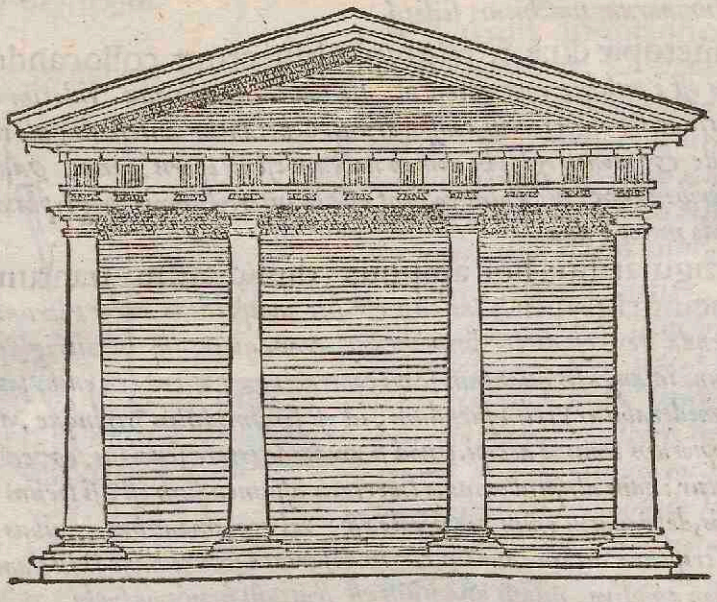
Opus hexaſtylon ſyſtylon monotriglyphon.

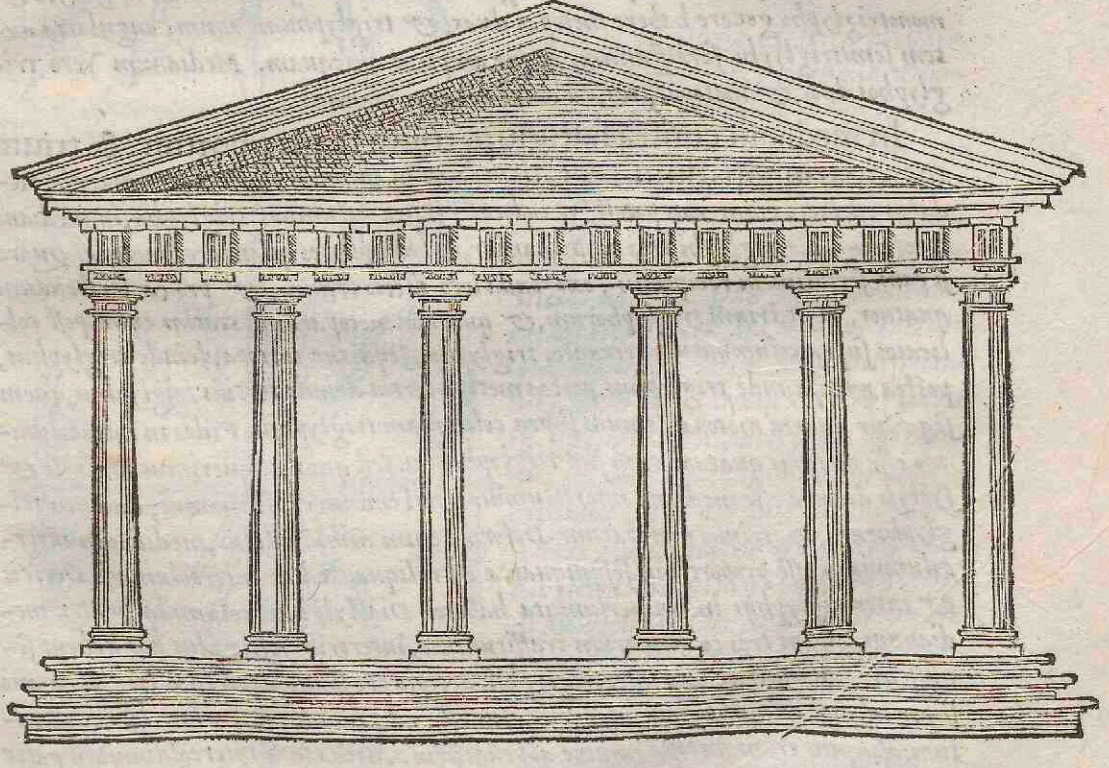
Frons ædis ſi tetraſtylos erit, diuidatur in partes XXIII. ſi hexaſtylos erit, diuidatur in partes XXXV.] *Locus hic etiam in veteribus codicibus mendoſus eſt. Scribendum autem eſt, ſi tetraſtylos erit, diuidatur in partes* XIX S. *Si hexaſtylos erit, diuidatur in partes* XXIX S. *Id ita oſtendo, hoc differt opus ſyſtylon monotriglyphon à diaſtylo, quòd in huius angularibus intercolumnijs ſunt metopæ tres, & triglyphi duo, quæ efficiunt modulos ſex cum dimidio, in mediano verò metopæ quatuor, & triglyphi tres, id eſt, moduli nouem. In illius autem intercolumnijs angularibus ſunt metopæ duæ cum triglypho vno, id eſt, moduli quatuor, in mediano verò metopæ tres, & triglyphi duo, id eſt, moduli ſex & ſemis. Non enim eſt neceſſe admonere, ſupra tetrantes columnarum medios, ſingulos eſſe triglyphos, id eſt, modulos totidem. Superatur igitur ſyſtylon opus vtrinque ſingulis modulis duobus & ſemiſſe, & in medio totidem (de tetraſtylo enim nunc mihi eſt res) id eſt, in vniuerſum modulis ſeptem & ſemiſſe. Atqui oſtendimus tetraſtyli diaſtyli modulos eſſe* XXVII. *à quibus ſi auferes ſeptem eos modulos & ſemiſſem, quibus ſuperat ſyſtylon, videbis ſupereſſe* XIX S. *Quòd ſi erit hexaſtylon, ſuperabitur modulis duodecim & ſemiſſe, quibus ablatis, reſtabunt* XXIX S. *Figuras adiunxi.*

Opus

Opus tetraſtylon diaſtylon.

Opus hexaſtylon diaſtylon.

Ita ſupra ſingula epiſtylia.] *supra ſingulas epiſtylij partes, non quæ intercolumnijs reſpondent, ſed quæ ſunt à triglypho ſuper columnam collocato ad proximæ.*

proximæ columnæ triglyphum. Id verò ſpatij ſuperat intercolumnij interuallum modulo vno, id eſt, hinc atq; hinc ſemimodulo, quantum ſcilicet metoparum tetrantibus columnarum inuehitur, ſedetq;.

Et metopæ duæ, & triglyphi bini erunt collocandi.] *Et hic locus vnus eſt è pulchrè contaminatis. Ita habent omnia quæ viderim exemplaria, adeò pertinaciter in errorem conſpirarunt. Collocantur autem ſinguli triglyphi, non bini, vnde & monotriglyphi nomen nactum eſt id operis genus. Quare pro bini, ſinguli ſcribendum: nec enim poſſunt eſſe in intercolumnio triglyphi duo, vbi ſunt ſolummodo metopæ duæ.*

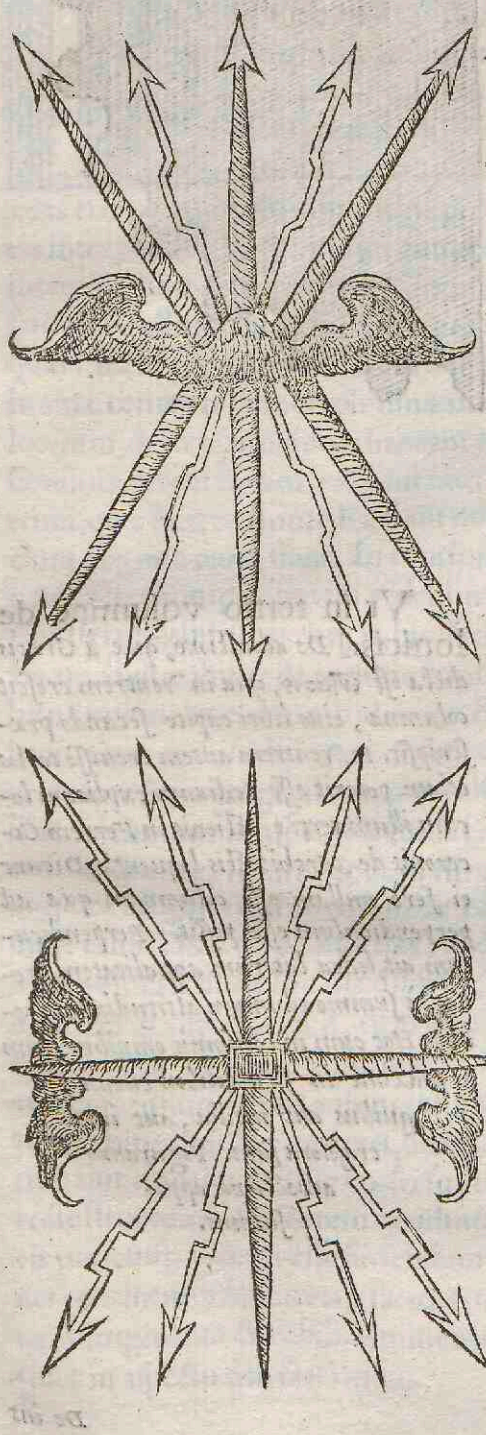
In angularibus hoc amplius, dimidiatum quantum eſt ſpatium hemitriglyphi.] *Inoleuit & hic iampridem error Vitruuij codicibus. Expungenda vero eſt dictio dimidiatum. Nam quantum hemitriglyphus amplius eſt, tantum in angulis quantum ſcapi contractura patitur (ea enim prudenti Architecto moderabitur) relinquendum, id eſt ſemimodulus vtrinque, quæ diximus ſemimetopiorum nomine accipi. Quòd ſi animaduertere ſeuerius, & caſtigare mihi permittatur: nam aliquid omnino libertatis aſſumendum eſt, ſi locum hunc corrigere velis, deprauatus enim manifeſto eſt: vel reclamantibus omnibus exemplaribus, iſti ſcripturæ notam inuram, & in deportatæ locum hanc ſufficiam, In angularibus non amplius, quàm quantum eſt ſpatium hemitriglyphi. Triplicem enim habendam eſſe in triglyphis diſtribuendis epiſtyliorum rationem cenſet, angularium, mediani, & eorum, quæ vtrinq; inter hoc & illa ſunt. Iſta ait in ſyſtylo & monotriglypho genere habere metopas duas, & triglyphum vnum, angularia autem ſemitriglyphi ferè ſpatium, neque amplius quicquam. Medianum verò triglyphos duos, & metopas tres, ita enim nos emendamus.*

In mediano contra faſtigium trium triglyphorum, & trium metoparum ſpatium.] *Hic etiam locus in omnibus libris turpi macula fœdatus eſt. Fieri enim non poteſt, vt collocatis ſupra columnas triglyphis, in mediano intercolumnio triglyphi tres conſtituantur, & non plures quàm tres metopæ. Quare ſi eam ſcriptionem recipimus, exigenda loco dictio trium, & pro ea ſcribendum quatuor, vt ſit, trium triglyphorum, & quatuor metoparum. Statim enim poſt collocatos ſupra columnarum tetrantes triglyphos, ſequitur metopa, deinde triglyphus, poſtea metopa, inde triglyphus, poſtea metopa tertia deinde tertius triglyphus, quem ſequitur quarta metopa: denum ſupra columnam triglyphus. Vides in intercolumnio eſſe metopas quatuor, cum ſint triglyphi tres. Sed quòd cenſuerimus diaſtyli & ſyſtyli diuerſa eſſe mediana intercolumnia, ſcribendum exiſtimamus, duorum triglyphorum, & trium metoparum. Deforme enim mihi videtur, medianum intercolumnium eſſe proportionis ſeſquiquartæ ad reliqua. Sed de intercolumnijs Doricis & intertriglyphijs in vniuerſum ita habeto. Diaſtyli intercolumnia præter medianum, habent tres columnarum craſſitudines, intertriglyphia plus hoc habent ſemiſſem columnæ. Hoc loco intertriglyphiũ accipio pro ſpatio, quod eſt à triglypho, qui ſuper medios columnæ tetrantes collocatus eſt, ad proximum pari in loco conſtitutum: alioquin eram metopæ nomine appellaturus. Medianum intercolumnium patet quatuor columnarum craſſitudinem, intertriglyphium ſuperat id ſpatium ſemiſſe columnæ. Syſtyli intercolumnia, excepto mediano, habent interuallum columnæ*

vnius

vnius & dimidiæ, intertriglyphia patent, quantum sunt crassæ duæ columnæ. Mediano intercolumnio dantur crassitudines tres, intertriglyphium habet cum eo spatio & columnæ semissem.

Fulminum duplex deformatio.

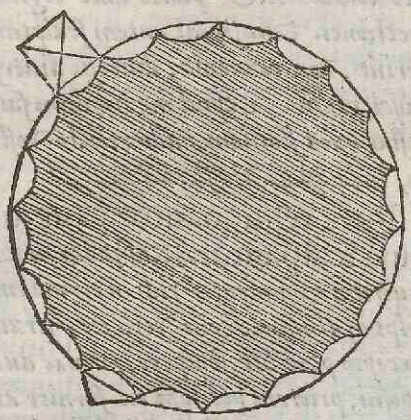
Viarum direptiones.] *Alijs in codicibus hîc & paulò ante legitur directiones. Cuiusmodi autem scalptura fuerint, non conuenit, diuersis diuersa coniicientibus. Apud me nondum satis constat quid statuam, nullo relicto vestigio, vnde quasi via sternatur.*

Pura relinquantur, aut fulmina scalpantur.] *Nusquam in antiquorum monimentis vidi in corona ima scalpta fulmina. Si cui verò ex Vitruuij præcepto placebit scalpere, formas duas apposui, priorem petitam ex fornice antiquo Arimini, cuiusmodi ferè visitur etiam in aliquot numismatibus Augusti patris, & Neronis, posteriorem ex Cochlide columna Traiani, quæ est Romæ in eius principis foro.*

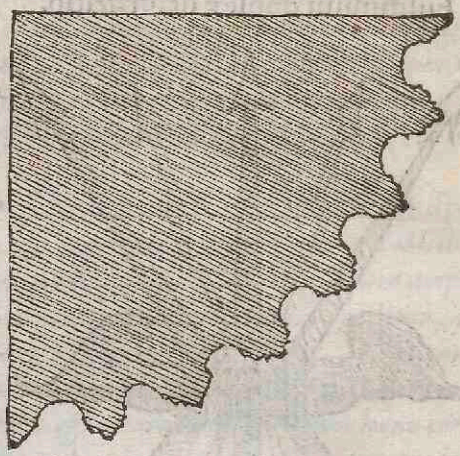
Quæ si planè erunt, angulos habeant xx.] *Columnæ Doricæ, aut angulis insigniuntur viginti, aut totidem excauantur strigibus, sed suo quodam & proprio modo, vt hic præscribitur. Nam est aliud striandi genus Ionicis debitum, de quo ipse dixit cap. vltimo, lib. III. Quæ striantur columnæ, aut rectis lineis, aut in clauicularum modum sursum versus obuolutis striantur, vti in torcularium cochleis videre est. Corinthiæ ab Ionicis strias mutuantur, sed aut totæ à summo ad imum excauantur, aut partium trium infima veluti baculo inserto oppletur. Videntur extra vrbem scapi Corinthij onychini duo secundo ferè lapide ad viam Nomentanam, in æde D. Agnetis, miro artificio striati, sed non ex præcepto. Sunt & in vrbe, in basilica D. Petri, alterno ordine strijs clauiculatim spiratimq; obuolutis striatæ, & frondibus, sigillis, aut-*

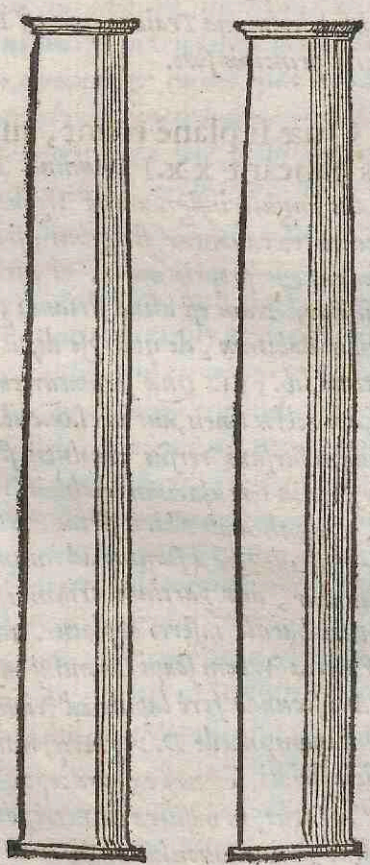
culis, palmitibus, racemisq; asperæ. Subiectis figuris Doricarum striarum rationem ostendimus, & earum Corinthiarum, quæ nunc sunt in templo Agnetis.

Striaturæ Doricæ figura.

Corinthia Agnetis.

Vt in tertio volumine de Ionicis.] *De adiectione, quæ à Græcis dicta est ἔνστασις, qua in ventrem crescit columna, eius libri capite secundo præscripsit. In ventrem autem creuisse testis etiam poterit esse Pedianus explicans locum illum tertiæ actionis in Verrem Ciceronis de Architectis loquentis, Dicunt ei ferè nullam esse columnam quæ ad perpendiculum esse possit. Perpendiculum, ait, linea laterum æqualitatem probat, à summo ad imum altitudinem probans. Hoc cum in columnis omnibus, tum maximè in structilibus euenit, in quibus aut media, aut ima crassiora sunt. Figuram adiectionis apposuimus.*

De int

De interiore cellarum & pronai distributione.

CAP. IIII.

DISTRIBVITVR autem longitudo ædis, vti latitudo sit longitudinis dimidiæ partis, ipsaq; cella parte quarta, longior sit, quàm est latitudo cum pariete, qui paries valuarum habuerit collocationem. Reliquæ tres partes pronai ad antas parietum procurrant, quæ antæ columnarum crassitudinem habere debent. Et si ædes erit latitudine maior quàm pedes x x. duæ columnæ inter duas antas interponantur, quæ disiungant pteromatos & pronai spatium. Item intercolumnia tria, quæ erunt inter antas & columnas, pluteis marmoreis siue ex intestino opere factis intercludantur, ita vti fores habeant, per quas itinera pronao fiant. Item si maior erit latitudo quàm pedes xL. columnæ contra regiones columnarum, quæ inter antas sunt, introrsus collocentur, & eæ altitudinem habeant æquè, quàm quæ sunt in fronte. Crassitudines autem earum extenuentur his rationibus, vti si octaua parte erunt, quæ sunt in fronte, hæ fiant nouem partes. Sin autem nona, aut decima, pro rata parte fiant. In concluso enim aëre, si quæ extenuatæ erunt, non discernentur: sin autem videbuntur graciliores, cum exterioribus fuerint striæ vigintiquatuor, in his faciendæ erunt XXVIII. aut XXXII. Ita quòd detrahitur de corpore scapi, striarum numero adiecto adaugebitur ratione, quo minus videbitur, & ita exæquabitur dispari ratione columnarum crassitudo. Hoc autem efficit ea ratio, quòd oculus plura & crebriora signa tangendo, maiore visus circuitione peruagatur. Nanque si duæ columnæ æquè crassæ lineis circummetientur, è quibus vna sit non striata, & altera striata, & circa strigium caua, & angulos striarum linea corpora tangat, tametsi columnæ æquè crassæ fuerint, lineæ quæ circundatæ erunt, non erunt æquales, quòd striarum & strigium circuitus maiorem efficiet lineæ longitudinem. Sin autem hoc ita videbitur, non est alienum in augustis locis, & in concluso spatio graciliores columnarum symmetrias in opere constituere, cum habeamus adiutricem striarum temperaturam. Ipsius autem cellæ parietum crassitudinem pro rata parte magnitudinis fieri oportet, dum antæ eorum crassitudinibus columnarum sint æquales, & si extructi futuri sint, quàm minutissimis cæmentis rectè struantur. Sin autem quadrato saxo aut marmore, maximè modicis paribusq; videtur esse faciendum: quòd media coagmenta medij lapides continentes firmiorem facient omnis operis perfectionem. Item circum coagmenta & cubilia eminentes expressiones, graphicoteram efficient in aspectu delectationem.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Pluteis marmoreis, siue ex intestino opere factis.] *Plutei hoc loco dicuntur septa marmorea, aut ex lateribus, aliáue materia, quibus intercolumnia obsepiri, intercludíue solent. Opus autem intestinum, quod alio etiam loco diximus, est quod ligno constat.*

Circa strigium caua.] *In aliquibus libris inueni striglium, quam scripturam Hermolaus, & Sulpitius probauerunt. Hanc nostram, hoc est Iucundi, retineo. Nam γρὶξ Græca est canaliculus, vt ait Vitruuius lib. x. cap. xv. Columnarum striaturam vocat Aristoteles Ethicorum libro decimo ῥάβδωσιν, quasi virgationem dicas. Neque videtur rem intellexisse enarrator Eustratius, qui ait esse τῶν κυλ μῆκος & πλάτος πῆξιν, quando scilicet ad angulos rectos collocatur. Aristoteles enim ῥαβδωτὰ ostrea nominat, quæ Latini pectinata, striata, & virgata vertere possunt. A quo ῥαβδώτους κίονας striatas columnas appellaueris. Striga autem Sexto Pompeio autore, sunt ordines rerum inter se continuatarum. In qua re vsus est Columella lib. ii. cap. xix. de fœno loquens. Vtrunque (inquit) siccatum coartabimus in strigam, atque ita manipulos vinciemus. Etiam si in Aldino exemplari legitur striam. Striges etiam dicto Pompeio sunt inauspicatæ aues, vnde & maleficis mulieribus inditum nomen. De his Plinius lib. xi. cap. xxxix.*

Sin autem quadrato saxo.] *Verbum hoc dictu facile, & vsu obuium, quodque neutiquam reperias qui dicat, quin scire se planè putet, quid dicat, sed profectò aliud est, aliud dicitur. Quadrata ergò saxa, vt ijs consulamus, quibus acies ad intelligendum est obtusior, sunt lapides cæsi paribus angulis, licet non paribus lateribus.*

Eminentes expressiones.] *In asperitatem excisæ, prominentes, & quod vulgò dicimus releuatæ. Quod genus visuntur in superbissimi pontis reliquijs, qui ad Narniam extructus erat. O tempus edax, inuidiosamq; vetustatem, aut potius, O immanem feramq; barbariem. Quenquam fuisse præcordijs adeò adamantinis, adeoq; hostem Romani nominis, vt pulcherrimæ in toto orbe structuræ manus adferret violentas? Sed quid hoc tantum queror? ac non potius vrbis calamitatem deploro? cuius refodi ossa, id est, vastissimas columnas, capitula, coronices (locupletissimos inexhaustæ voluntatis testes) sed in nana, si cum antiquis conferas, opera, nos quotidie cernimus. Parum erat externum hostem sæuisse, nisi & intestino veluti odio ciues, atq; adeo principes viri in reliquias maiorum flagrarent. O ter crudelissimos egregiorum excelsorumq; animorum nepotes.*

Graphicoteram efficient in aspectu delectationem.] *Metaphoricos dictum, pro, vehementius oblectabunt, magis expressam, maioris ue energiæ efficient.*

De ædibus constituendis secundum regiones.

CAP. V.

AED

AEDES autem sacræ Deorum immortalium, ad regiones quas spectare debent, sic erunt constituendæ, vti si nulla ratio impedierit, liberaq; fuerit potestas ædis, signum quòd erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem: vti qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes spectent ad partem cœli orientis, & simulacrum, quòd erit in æde: & ita vota suscipientes contueantur ædem & orientem cœli, ipsaq; simulacra videantur exorientia contueri supplicantes, & sacrificantes: quòd aras omnes Deorum necesse esse videatur ad orientem spectare. Sin autem loci natura interpellauerit, tunc conuertendæ sunt earum ædium constitutiones, vti quamplurima pars mœnium è templis Deorum conspiciatur. Item si secũdum flumina ædes sacræ fient, ita vti Aegypto circa Nilum, ad fluminis ripas videntur spectare debere. Similiter si circum vias publicas erunt ædificia Deorum, ita constituantur, vti prætereuntes possint respicere, & in conspectu salutationes facere.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Vti ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem.] *Templa ita sunt constituenda, vt eorum frontes in occidentem vergant, ita enim futurum est, vt altaria, & simulacra ea sint parte, qua primum terra illuminatur, vt inde veluti surgentia cum sole hæc conspiciamus. Vetus enim fuit apud gentes in adorandis dijs religio, vt ad orientem conuerterentur, & nos recepimus can. ecclesiarum,* x i. *distinct. Mercurius autem Trismegistus in fine Asclepij tradit sole occidente, cum quis deum orare voluerit, in austrum intendere debere, sole verò oriente, in eum, qui subsolanus dicitur. Et conferre quidem arbitramur, si statuæ in templis ponantur, vt imperitorum animi retineantur, dum se diuos ipsos adire credunt, simul, vt dum videmus eos, qui benè de hominum genere meriti sunt, aut vitæ integritate cæteris præstiterint, in diuos referri, ad virtutis imitationem incendamur. Id verò tum maxime fieri poterit, si & habitu, & gestu, quoad per artificem possit, vita & mores exprimantur, si gratiam & maiestatem diuis dignam præ se ferant, si supplicantibus gratificari vltrò velle videantur. Ita autem constituendas esse in fine huius libri Vitruuius admonet, vt Ioui, omnibusq; cœlestibus quàm excelsissimæ constituantur: Vestæ, Terræ, Mariq; humiles collocentur. Superiores tamen omnes, quàm sint ipsæ aræ. De nostris tum dicam, cum ad eum locum peruenero. Sciendum tamen Romanos ab vrbe condita ad annum eius centesimum & septuagesimum templa sine vllis deorum imaginibus habuisse, edoctos (vt refert Plutarchus) à Numa deum nihil esse quàm mentem increatam, & inuisibilem. Templa verò ipsa ita extructa esse oportet, vt externos ad se visenda alliciant, præsentes retineant, Locum vbi sint futura maximæ venerationis, procul ab omni re, quæ accedentes supplicatum offendere possit. De templorum dedicatione multa M. Cicero in oratione pro domo sua ad Pontifices,*

vnde

Vnde & facile erit, quod sit inter dedicare & consecrare, discrimen colligere. Sed illud præterire non debui, quod Sextus Pompeius refert, antiquos dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra feciſſe, dijs terrestribus in terra, dijs inferioribus in effoſſa terra. Id verò feci, vt emendandi, aut explendi loci Placidi Lactantij in quartum librum Thebaidos Statij occaſionem adferrem. Eius hæc ſunt verba. Tria ſunt in ſacrificijs loca, per quæ piationem facimus. Scrobiculo facto inferis, aris tribus ſacrificamus cœleſtibus, extructis focis, vnde etiam nominata ſunt altaria, ad quæ ſacrificantes manus porrigimus in altum. Vides locum deeſſe, in quo terreſtribus dijs ſacra fiant. Porphyrius in libris qui ſunt de reſponſis ex Apollinis oraculis, plura deorum genera facit: Cœleſtes & ætherios candidis victimis placari ſcribit, aëreos auibus candidis cæſis, aquatiles ſiue marinos furuis volucribus in mare proiectis, terreſtres quadrupedibus furuis ſuper aras, inferis furuis quoque ſed in cauernis. Longum eſſet referre quæ Plato in Epinomide, quæ Iamblicus & Pſellus de dijs commentati ſunt, aut potius commenti.

De oſtiorum, & antepagmentorum ſacrarum ædium rationibus. CAP. VI.

OSTIORVM autem & eorum antepagmentorum in ædibus hæ ſunt rationes, vti primum conſtituantur, quo genere ſunt futuræ. Genera ſunt enim thyromatωn hæc, Doricum, Ionicum, Atticurges. Horum ſymmetriæ Dorici generis conſpiciuntur his rationibus, vti corona ſumma, quæ ſupra antepagmentum ſuperius imponitur, æquè librata ſit capitulis ſummis columnarum, quæ in pronao fuerint. Lumen autem hypothyri conſtituatur ſic, vti quæ altitudo ædis à pauimento ad lacunaria fuerit, diuidatur in partes tres ſemis, & ex eis duæ partes lumini valuarum altitudine conſtituantur. Hæc autem diuidatur in partes duodecim, & ex eis quinque & dimidia latitudo luminis fiat in imo, & in ſummo contrahatur, ſi erit lumen ab imo ad ſexdecim pedes, antepagmenti tertia parte. Sexdecim pedum ad viginti quinque, ſuperior pars luminis contrahatur antepagmenti parte quarta. Si à pedibus viginti quinque ad triginta, ſumma pars contrahatur antepagmenti parte octaua. Reliqua quo altiora erunt, ad perpendiculum videntur oportere collocari. Ipſa autem antepagmenta craſſa fiant in fronte altitudine luminis parte duodecima, contrahanturq; in ſummo ſuæ craſsitudinis quartadecima parte. Supercilij altitudo, quanta antepagmentorum in ſumma parte erit craſsitudo. Cymatium faciendum eſt antepagmenti parte ſexta. Proiectura autem quanta eſt ejus craſsitudo, ſculpendum eſt cymatium Lesbium cum aſtragalo. Supra cymatium quòd erit in ſupercilio, collocandum eſt hyperthyrum craſsitudine ſupercilij, & in eo ſcalpendum eſt cymatium Doricum, aſtragalum Lesbium ſima

ſcalpt

ſcalptura. Corona deinde plana fiat cum cymatio, proiectura autem eius erit, quanta altitudo ſupercilij, quòd ſupra antepagmenta imponitur. Dextra ac ſiniſtra, proiecturæ ſic ſunt faciendæ, vti crepidines excurrant, & in vngue ipſa cymatia coniungantur. Sin autem Ionico genere futuræ erunt, lumen altum ad eundem modum, quemadmodum in Doricis fieri videtur, latitudo conſtituatur, vt altitudo diuidatur in partes duas & dimidiam, eiuſq; partis vnius ſemis ima luminis fiat latitudo: contracturæ, ita vt in Doricis. Craſsitudo antepagmentorum altitudine luminis in fronte XIIII. parte, cymatium huius craſsitudinis ſexta: reliqua pars, præter cymatium, diuidatur in partes XII. harum trium prima corſa fiat cum aſtragalo, ſecunda quatuor, tertia quinq;, eæq; corſæ cum aſtragalis circumcurrant. Hyperthyra autem ad eundem modum componantur, quemadmodum in Doricis hyperthyridibus. Ancones, ſiue prothyrides vocentur, exculptæ dextra ac ſiniſtra præpendeant ad imi ſupercilij libramentum, præter folium. Eæ habeant in fronte craſsitudinem ex antepagmenti tribus partibus vnam, in imo quarta parte graciliores, quàm ſuperiora. Fores ita compingantur, vti ſcapi cardinales ſint ex altitudine luminis totius duodecima parte. Inter duos ſcapos tympana ex duodecim partibus habeant ternas partes. Impagibus diſtributiones ita fient, vti diuiſis altitudinibus in partes quinq;, duæ ſuperiori, tres inferiori deſignentur. Super medium medij impages collocentur, ex reliquis alij in ſummo, alij in imo compingantur. Latitudo impagis fiat tympani tertia parte, cymatium ſexta parte impagis. Scaporum latitudines impagis dimidia parte. Item replum de impage dimidia & ſexta parte. Scapi, qui ſunt ante ſecundum pagmentum, dimidium impagis conſtituantur. Sin autem valuatæ erunt, altitudines ita manebunt, in latitudinem adijciatur amplius foris latitudo (ſi quadriforis futura eſt) altitudo adijciatur. Atticurges autem ijſdem rationibus perficiuntur, quibus Dorica: præterea corſæ ſub cymatijs in antepagmentis circundantur, quę ita diſtribui debent, vti in antepagmentis, pręter cymatium, ex partibus ſeptem habeant duas partes, ipſaq; forium ornamenta non fiunt ceroſtrota neque biſora, ſed valuata, & aperturas habent in exteriores partes. Quas rationes ędium ſacrarum informationibus oporteat fieri Doricis, Ionicis, Corinthijſq; operibus, quoad potui attingere, veluti legitimis moribus expoſui. Nunc de Tuſcanis diſpoſitionibus, quemadmodum inſtitui oporteat, dicam.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Et eorum antepagmenta.] *Antepagmenta ſunt lapides vtrunque oſtij latus munientes, qui & antæ dicuntur, παραστάδες à Græcis, ſiue σταθμοὶ nominantur: nam paraſtatas aliud eſſe dicemus lib. v. cap. i. Sed & paraſtas ex nonnullorum ſententia pars eſt Græcorum ædificiorum, vt ſcribit Vitruuius lib. v i. cap. x.*

Genera enim thyromaton hæc.] *Id est, ostiorũ. Quæ antiqui nusquam nisi quadrangula fecere, sicuti nec fenestras. Posteri verò etiam arcuatis usi sunt, postquam pessum iuit architectonice, & neglectis probatissimorum operum exemplis, Germanorum arbitratu ceptum est ædificari. Portas urbium fuisse arcuatas quæ extant veterum monumenta fuerint argumento: priuatarum ædium arcuatum ostium, aut etiam sacrarum ianuam nunquam reperias.*

Atticurges.] *pro Corinthio hoc loco intelligendum, ex fine huius capitis. Quanquam atticurgen basim lib.* III. *dixisse videtur pro ea quæ est hodie Dorica.*

Aequelibrata sit capitulis summis columnarum, quę in pronao fuerint.] *Istiusmodi corona sua altitudine erit deformis. Quamobrem fuit tempus, quum existimaui locum, qui sequitur, ita legi oportere, Vti quæ altitudo ædis à pauimento ad lacunaria fuerit, diuidatur in partes tres, & ex eis duæ partes semis lumini valuarum altitudine constituantur, non vti scriptum est, in partes tres & semis, & ex eis duæ partes lumini, & quæ sequuntur.*

Lumen autem hypothyri constituatur.] *Hypothyrum αὐτὸ τὸ κάσμα τ᾽ θυρας, id est hiantem inanitatem, & vacuum ipsius ostij siue lumen, vt etiam postea vocat, dixit. Iulius Pollux libro decimo onomast. cap.* IIII. *τὰς θύρας, nisi mendosus est codex, vocat. Hermolaus enim τὼ θυείδα legisse videtur, & τὰς θυείδας pro ipsis foribus & valuis. Aliàs hypothyri nomine limen inferius significatur. Illud fortasse non fuerit negligendum, valuas dici, quæ intus aperirentur, fores autem, quæ foris. Atque istud à Grammaticis, quos tamen negligere in ijs, quæ Architecturæ sunt, fuerit aliquando necesse.*

Vti quæ altitudo ædis à pauimento ad lacunaria fuerit.] *Lacunaria (nisi valde fallor) respondent libramento imæ coronicis pronai. Alijs magis placebit epistylio, quod mihi non probatur. Hoc vt faciam persuadeor, quòd lacunaria sint supra trabes, quarum, vt dixi, imago est epistylium. Vitruuius libri sexti, cap.* IIII. *de atrio loquens, Altitudo eorum, quanta longitudo fuerit, quarta dempta supra trabes extollatur, reliquum lacunariorum & arcæ. Supra trabes ita ratio habeatur. Summa igitur coronix pauimentum referet, ima verò lacunaria, quia ibi finit contignatio superior, sicut inferior desinit supra trabes, siue epistylium.*

Ad perpendiculum videntur oportere collocari.] *Id est, sine vlla contractione, aut potius, si lumen ab imo ad summum superabit pedes triginta, secundum ratam partem, ad eundem modum expedienda erit luminis contractura. Atque ita ad perpendiculum collocari erit tantisper pro rata portione lumen diminuere, dum tandem aliquando eo altitudinis veniat, vt nulla contractione opus sit. Quæ enim ab oculo longius absunt, suapte natura graciliora videntur.*

Collocandum est hyperthyrum.] *Superliminare dicitur Plinio lib.* XXIX. *cap.* IIII. *Græci θύρεαν ianuam siue ostium vocant, quòd vocabulum Germani retinuerunt, thur appellantes, sicut ὑπερθυρον vberthur. Ab eo Cicero in Verrem, Ammianus, & Orosius, spendothyrum dixerunt pro postico, id est ostio in parte ædium posteriore, quasi falsum ostium dicerent.*

Astragalum Lesbium lima scalptura.] *Veterum codicum fidem secutus, & vim verbi, monui aliquando Sebastianum Serlium, locum hunc corruptum non esse, pro sine scalptura. Dicebam enim simæ scalpturæ, esse astragalum,*

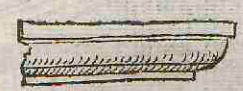
qui

qui fieret parum eminentibus expreßionibus (id vulgus vocat humiliter releuatum) siue qui resimas caprarum nares sua scalptura, id est lineamento imitaretur, & non torulum vt cæteri, sed echinulum. Nam cymatium Lesbium (cuius hoc loco meminit Vitruuius) ab alio non abhorrere obseruaui, si modo Lesbium vllum hodie videmus, nisi & quis scalpturæ ornamentum discriminis loco additum velit existimare. Noluit mutati iudicij, quamuis veteri possessori fundum non vendicarit, defraudare studiosos, & hoc, ne posteri errarent, & alia quædam à se malè tradita, dum Balthasarem Senensem audit, alioquin post veteres facilè principem (semper enim vnum Bramantem excipio) correxit annotata à nobis, cùm eius quartum commentarium simul legimus. Restabat tertius, qui est de antiquorum monimentis, cui tum nostrã operam præstare non potuimus, nondum visa Vrbe, peragrataq; Italia. Venit in manus hominum non satis emendatus, ne dicam maxima ex parte mendacem. Atque vtinam non fuisset coactus autor æditionem præcipitare, aut ea tantum scripsisset, quæ viderat, ac non potius quæ ab alijs dimensa acceperat, non arripuissent occasionem acerbius in eum inuehendi, graphidos, atque adeò Architecturæ omnis ignari prorsus homines. Laudandi erant eius conatus, quòd prodesse voluerit, &, si dissimulandi errores non fuerunt, at certè à peritis indicari oportuit, & moderatius cum viro bono agendũ. Figuras subiunxi cymatij Lesbij, & Lesby astragali.

Cymatium Lesbium.

Astragalus Lesbius.

Vti crepidines excurrant.] *Id est margines, extremitates, proiecturæ, atque adeò ornamenta omnia circumcurrant, & iunctiones ad vnguem καὶ κατὰ τὸ ἀκριβὲς conterminentur.*

Lumen altum ad eundem modum, quemadmodum in Doricis.] *Cum sint graciliores & altiores columnæ Ionicæ Doricis, debuerat certè Ionicorum ostiorum lumen non idem, sed altius esse. Id quod si non fiet, crescet in immensum corona, fietq; ex deformi, amplius non toleranda. Sed intelligit altitudinem ædis à pauimento ad lacunaria diuidendam esse, vti dictum in Dorica, id est in tres partes, & ex eis duas partes & semis lumini valuarum constituendas. Ita enim restituimus, vel omnibus exemplaribus reclamantibus.*

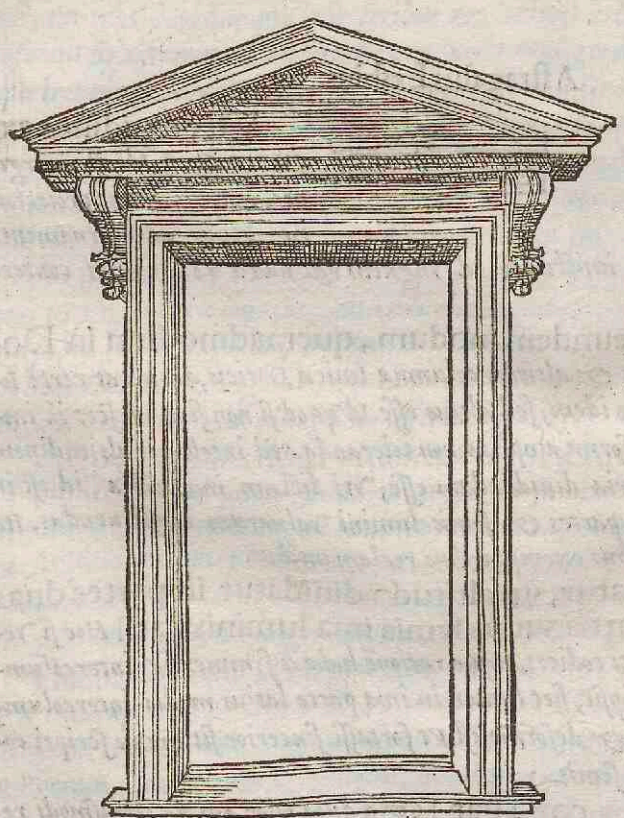
Latitudo constituatur, vt altitudo diuidatur in partes duas & dimidiam, eiúsq; partis vnius semis ima luminis fiat.] *Hoc si verum sit, satisq; sint emaculati codices, atque ratione habeas symmetriæ intercolumniorum, quam antea præscripsit, fiet lumen in ima parte latius medio intercolumnio, quod certè & vitiosum & deforme est. Vt fortasse sincerior sit manu scripti codicis lectio, in quo deest vox semis.*

Harum trium prima corsa fiat.] *Corsa quid esset, qui de istiusmodi rebus disserunt, quæsiuerunt. Ego, dum rem altius considero, primam fasciam interpretor antepagmentorum. Primam verò intelligo eam, quæ est versus hypothyrum.*

Quemadmodum in Doricis hypothyridibus.] *Scribendum hyperthyridibus, quas & hyperthyra vocauit.*

Ancones, siue prothyrides vocentur.] *Sunt mensulæ, quæ capitibus suis in volutarum anfractus implicantur, ad S maiusculi & oblongi formam, & propendent ab ima corona secundum antepagmenta ad libramentum imi supercilij, vt in subiecta figura vides. Quanquam tantum valuit error, vt præstantes ferè nostri seculi Architecti vnum exemplum, quod Prænestæ ad Fortunæ templum, quod D. Agapeto sacrum est, visitur, atque alterum via Appia in fenestella lateritia, in quibus infra supercilium pendent, imitari maluerint. Probè scalptas mensulas vidimus, sed semesas, in vetusto templo, quod hodie D. Concordio dicatum est, ad Spoletium Vmbriæ vrbem, vbi præter alia antiquitatis monimenta, tria ostia pulcherrima visuntur. Dum hæc scribo, quidam hîc pessimo consilio, quo solent recentiores, quæ non intelligunt commutare, prothyrides inuertit. Poterat eadem ratione coronicem pro inferiori limine supponere, & hoc pro illa superastruere, atque inuersas bases pro capitulis, & hæc pro illis (quod ante aliquot annos inueni factum) collocare.*

Emendata prothyridum in ostio affiguratio.

Vti scapi cardinales sint ex altitudine luminis totius duodecima parte.] *Cardinales pro cardinatis dixit. Oportet (inquit) scapos eos, quorum cardinibus, id est, cuspidibus, & edolatis lingulis (hoc enim modo loquitur Columella libri octaui cap. vndecimo) inuertuntur fores, esse aduersis ex duodecima parte luminis longiores. Ea verò longitudo additur, quòd cardines in cæsa caua inferioris & superioris liminis veluti in fœminas immittantur.*

Ex duodecim partibus habeant ternas partes.] *Rectius, si habeant ternas partes, & dimidiam.*

Impagibus distributiones ita fiant.] *Impages sunt regulæ, quæ circundant tympanum valuarum. Sextus Pompeius scribit, impages dici, quæ à fabris in tabulis figuntur, quo firmius cohæreant, à pangendo, id est figere. Tympanum autem*

tem nostri materiarij fabri pannellum vocant, id est quadratum, siue alterius figuræ spatium, quod in valuis, alióue intestino opere per ambitum includitur.

Item replum de impage dimidia & sexta parte.] Replum dici coronicem impagis arbitramur, quæ ornamenti causa impagi adpingeretur, præter cymatium, quod partem esse impagis animaduertimus. Vsurpatur & ea vox lib. x. cap. xvii. sed alia significatione. Cheloni (inquit) replum, quod est operimentum securiculæ, includitur. Quod ad valuas attinet, multas quidem antiquas æreas vidimus Romæ, Panthei, in pronao basilicæ D. Petri, quæ limina vocabat superior ætas, in ædibus sanctorum Hadriani, atque Cosmæ & Damiani, quarum illa olim Saturni, ista Romuli ac Remi fuisse creditur: & extra portam Viminalem, ad viam Nomentanam in æde D. Agnetis, à vicino Bacchi templo, quod nunc D. Constantiæ dicatum est, translatas, sed suo quasq; modo perfectas, & diuersas ab his, quas Vitruuius constituit.

Si quadrifóris futura est.] Hoc est secta in partes quatuor conduplicabiles, vt vtar verbo ab Isidoro vsurpato, & rem exprimente. Plinius libri vndecimi cap. xxi. Crabrones nidos facere vere, & ferè quadrifores, id est quatuor foraminum.

Ipsáque forium ornamenta non fiunt ceroſtrata.] Lego ceroſtrôta, vt intelligatur ceroſtrotum opus, cuius meminit Plinius lib. xi. cap. xxxvii. ramentis & tessellis pictorum varijs coloribus, & vermiculatim ligno insertorum cornuum compositum, vt lithoſtrotum lapidibus, cuiusmodi Præneste pauimentum in templo Fortunæ à Sylla extructo, in quo minutissimis crustulis ab eo res gestæ expressæ. Eadem figura fortasse appellare possumus hyaloſtrotum opus, quod cum alibi, tum Venetijs, & Romæ in D. Petri basilicæ propylæo, ex D. Ioannis capite sexto, nauicula illa laborans à fluctibus, opus Ioannis Cimaboi pictoris, conspicitur, vitreis tessellis versicoloribus insignitum atque pictum: & xyloſtrotum ligneo vermiculatum emblemate, segmentóue, atque adeo bracteis insititijs ligneis aptum, atque consertum, quod Bononiæ in æde D. Dominici pulcherrimum vidimus, opus Damiani monachi. Ea opera inter picturæ genera numerantur. Non desunt exemplaria, in quibus pro ceroſtrota, legatur clatrata, & fortasse non absurdè. Nolo hoc loco laudare Varronem, nolo Panthei Agrippæ fores, vna Puteolana lex (consules latam indicant, anno ab vrbe condita quadragesimo octauo supra sexcentesimum) in marmore tribus veluti paginis minutissimis literis descripta, sufficerit. Eam Neapolim ex agro in Hadriani Gulielmi domum, qui ad Ioannis maioris habitat, translatam, nondum visa Neapoli, nõ antè videram, quàm Ioannes Metellus Sequanus, I. C. iuuenis Græcè & Latinè doctus, & antiquitatis cultor, copiam fecit. Quam, quia præter antiquitatis, quibus aspersa est, vestigia, plena etiam est vocabulorum Architecturæ, si his commentationibus inseruero, non puto futuram eorum, quæ (vt in prouerbio dicitur) nil ad Bacchum. Verba hæc sunt, quæ nos propter chartæ angustiam, non per eius latitudinem, quod in marmore erat factum, sed per longitudinem descripsimus, sed ita tamen, vt quid in quaque pagina esset, agnoscatur.

Pagina prima.

AB COLONIA DEDVCTA ANNO XC.
N. FVFIDIO N. F. M. PVLLIO DVOVIR.
P. RVTILIO CN. MALLIO COS
OPERVM LEX II.

LEX PARIETI FACIENDO IN AREA QVAE EST ANTE
AEDEM SERAPI TRANS VIAM QVI REDEMERIT
PRAEDES DATO PRAEDIAQVE SVBSIGNATO
DVVMVIRVM ARBITRATV.
IN AREA TRANS VIAM PARIES QVI EST PROPTER
VIAM IN EO PARIETE MEDIO OSTIEI LVMEN
APERITO LATVM P. VI. ALTVM P. VI. FACITO EX EO
PARIETE ANTAS DVAS AD MARE VORSVM PROICITO
LONGAS P. II. CRASSAS P. I ⁚ INSVPER ID LIMEN
ROBVSTVM LONG. P. VIII. LATVM P. I ⁚ ALTVM P. S=-
INPONITO INSVPER ID ET ANTAS MVTVLOS ROBVSTOS
DVOS CRASSOS S= ALTOS P. I. PROICITO EXTRA PARIETE
IN VTRAMQVE PARTEM P. IV. INSVPER SIMAS PICTAS
FERRO OFFIGITO INSVPER MVTVLOS TRABICVLAS
ABIEGNIEAS II CRASSAS QVOQVE VERSVS S INPONITO

Pagina secunda.

FERROQVE FIGITO INASSERATO ASSERIBVS ABIEGNIEIS
SECTILIBVS CRASSEIS QVOQVE VERSVS = DISPONITO NE PLVS S=-
OPERCVLAQVE ABIEGNIEA INPONITO EX TIGNO PEDARIO
FACITO ANTEPAGMENTA ABIEGNEA LATA S=- CRASSA {
CVMATIVMQVE INPONITO FERROQVE PLANO FIGITO
PORTVLAQVE TEGITO TEGVLARVM ORDINIBVS SENEIS
QVOQVE VERSVS TEGVLAS PRIMORES OMNES IN ANTE
PAGMENTO FERRO FIGITO MARGINEMQVE INPONITO
EISDEM FORES CLATRATAS II CVM POSTIBVS ESCVLINEIS
FACITO STATVITO OCCLVDITO PICATOQVE ITA VT EI AD AEDEM
HONORVS FACTA SVNT EISDEM MACERIA EXTREMA PARIES
QVI EST EVM PARIETEM CVM MARGINE ALTVM FACITO P. X
EISDEM OSTIVM INTROITV IN AREA QVOD NVNC EST ET
FENESTRAS QVAE IN PARIETE PROPTER EAM AREAM SVNT
PARIETEM OPSTRVITO ET PARIETI QVI NVNC EST PROPTER

VIAM

VIAM MARGINEM PERPETVOM INPONITO EOSQVE PARIETES
MARGINESQVE OMNES QVAE LITA NON ERVNT CALCE
HARENATO LITA POLLITAQVE ET CALCE VDA DEALBATA RECTE
FACITO QVOD OPVS STRVCTILE FIET IN TERRA CALCIS
RESTINCTA I PARTEM QVARTAM INDITO NIVE MAIOREM
CAEMENTA STRVITO QVAM QVAE CAEMENTA ARDA
PENDAT P. XV. NIVE ANGOLARIA ALTIOREM ⁝⁝} FACITO

Pagina tertia.

LOCVMQVE PVRVM PRO EO OPERE REDDITO
EIDEM SACELLA ARAS SIGNAQVE QVAE IN
CAMPO SVNT QVAE DEMONSTRATA ERVNT
EA OMNIA TOLLITO DEFERTO COMPONITO
STATVITOQVE VBEI LOCVS DEMONSTRATVS
ERIT DVVMVIRVM ARBRITATV
HOC OPVS OMNE FACITO ARBITRATV DVOVIR.
ET DVVMVIRATIVM QVI IN CONSILIO ESSE
SOLENT PVTEOLEIS DVM NI MINVS VIGINTI
ADSIENT CVM EA RES CONSVLETVR QVOD
EORVM VIGINTI IVRATI PROBAVERINT PROBVM
ESTO QVOD IEIS INPROBARINT INPROBVM ESTO
DIES OPERIS K NOVEMBR PRIMEIS DIES PEQVN
PARS DIMIDIA DABITVR VBEI PRAEDIA SATIS
SVBSIGNATA ERVNT ALTERA PARS DIMIDIA SOLVETVR
OPERE EFFECTO PROBATOQVE. C. BLOSSIVS. Q. F.
HS ∞ Ð IDEMQVE PRAES Q. FVELCIVS. Q. F.
CN. TETTEIVS. Q. F. C. CRANIVS C. F. TI. CRASSICIVS.

De Tuſcanis rationibus ædium ſacrarum. CAP. VII.

LOCVS in quo ędis conſtituetur, cum habuerit in longitudine ſex partes, vna dempta, reliquum quòd erit, latitudini detur. Longitudo autem diuidatur bipartito, & quæ pars erit interior, cellarum ſpatijs deſignetur: quæ erit proxima fronti, columnarum diſpoſitioni relinquatur. Item latitudo diuidatur in partes decem, ex his ternæ partes dextra ac ſiniſtra cellis minoribus, ſiue vbi alæ futuræ ſint dentur, reliquæ quatuor mediæ ædi attribuantur. Spatium quod erit ante cellas in pronao, ita columnis deſignetur, vt angulares contra antas parietum extremorum è regione collocentur. Duæ mediæ è regione

gione parietum, qui inter antas & mediam ædem fuerint, ita distribuantur, vt inter antas, & columnas priores per medium ijsdem regionibus alteræ disponantur, eæq; sint ima crassitudine altitudinis parte septima, altitudo tertia parte latitudinis templi, summaq; columna quarta parte crassitudinis imæ contrahatur. Spiræ earum altæ dimidia parte crassitudinis fiant, habeant spiræ earum plinthum ad circinum altam suæ crassitudinis dimidia parte: torum insuper cum apophygi crassum, quantum plinthus. Capituli altitudo dimidia crassitudinis. Abaci latitudo, quanta ima crassitudo columnæ. Capituliq; crassitudo diuidatur in partes tres, è quibus vna plintho, quæ est pro Abaco, detur: altera Echino, tertia Hypotrachelio cum astragalo & apophygi. Supra columnas trabes compactiles imponantur, vti sint altitudinis modulis ijs, qui à magnitudin eoperis postulabuntur. Eæq; trabes compactiles ponantur, vt tantam habeant crassitudinem, quanta summæ columnæ erit hypotrachelium, & ita sint compactæ subscudibus & securiclis, vt compactura duorum digitorum habeat laxationem. Cum enim inter se tangunt, & non spiramentum & perflatum venti recipiunt, concalefaciuntur, & celeriter putrescunt. Supra trabes & supra parietes traiecturæ mutulorum, parte quarta altitudinis columnæ, proijciantur. Item in eorum frontibus antepagmenta figantur, supraq; ea tympanum fastigijs ex structura seu materia collocetur, supraq; id fastigium columen, cantherij, templa ita sunt collocanda, vt stillicidium tecti absoluti tertiario respondeat. Fiunt autem ædes rotundæ, è quibus aliæ monopteræ sine cella columnatę constituuntur, aliæ peripteræ dicuntur. Quæ sine cella fiunt, tribunal habent & ascensum ex suæ diametri tertia parte, insuper stylobatas columnę constituantur tam: altæ, quanta ab extremis stylobatarum parietibus est diametros, crassæ altitudinis suæ cum capitulis & spiris decumæ partis. Epistylium altum columnæ crassitudinis dimidia parte. Zophorus & reliqua quæ insuper imponuntur, ita vti in tertio volumine de symmetrijs scripsi. Sin autem peripteros ea ædes constituetur, duo gradus, & stylobatæ ab imo constituantur, deinde cellæ paries collocetur cum recessu eius à stylobata circa partem latitudinis quintam, medioq; valuarum locus ad aditus relinquatur. Eaq; cella tantam habeat diametrum, præter parietes & circuitionem, quantam altitudinem columna suprà stylobatam. Columnæ circum cellam ijsdem proportionibus symmetrijsq; disponantur. In medio tecti ratio ita habeatur, vti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem. Flos autem tantam habeat magnitudinem, quantam habuerit in summo columnæ capitulum præter pyramidem. Reliqua (vti scripta sunt ea) proportionibus atque symmetrijs facienda videntur. Item generibus alijs constituuntur ædes, ex ijsdem symmetrijs ordinatæ, & alio genere dispositiones habentes, vti est Castoris

ris in circo Flaminio,& inter duos lucos Veiouis. Item argutius nemori Dianæ columnis adiectis dextra ac sinistra ad humeros pronai. Hoc autem genere primo facta ædes, vti est Castoris in circo, Athenis in arce Mineruæ,& in Attica Sunio,Palladis. Earum non aliæ, sed eædem sunt proportiones. Cellę enim longitudines duplices sunt ad latitudines,& vti reliqua exisona,quæ solent esse in frontibus,ad latera sunt translata.Nonnulli etiam de Tuscanicis generibus sumentes columnarum dispositiones, transferunt in Corinthiorum, & Ionicorum operum ordinationes. Quibus enim locis pronao procurrunt antæ,in ijsdem è regione cellæ parietum columnas binas collocantes efficiunt Tuscanicorum, & Græcorum operum communem ratiocinationem. Alij verò remouentes parietes ædis, & applicantes ad intercolumnia pteromatos spatio parietis sublati efficiunt amplum laxamentum cellæ. Reliqua autem proportionibus & symmetrijs ijsdem conseruantes, aliud genus figuræ nominisq; videntur pseudoperipterum procreauisse.Hęc autem genera propter vsum sacrificiorum conuertuntur. Non enim omnibus Dijs ijsdem rationibus ædes sunt faciendæ, quòd alius alia varietate sacrarum religionum habet effectus. Omnes ædium sacrarum ratiocinationes, vti mihi traditæ sunt, exposui, ordinesq; & symmetrias earum partitionibus distinxi, & quarum dispares sunt figuræ, & quibus discriminibus inter se sunt disparatæ, quoad potui, significare scriptis curaui. Nunc de aris Deorum immortalium, vti aptam constitutionem habeant ad sacrificiorum rationem,dicam.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Eæque sint ima crassitudine altitudinis parte septima.] *Miratus sum non semel,cum Tuscana columna sit omnium simplicissima, minusq; partibus ornata,ecquid septimam partem altitudinis in ima crassitudine haberet, Dorica autem sextam tantum, cum pro gracilitate & teneritate partes temperari soleant,id est augeri,aut minui.*

Altitudo tertia parte latitudinis templi.] *Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXIII. *Antiqua ratio erat columnarum altitudinis, tertia pars latitudinum delubri.*

Torum insuper cum apophygi.] *Apophygis cum quadra refert scotiæ partem dimidiam inferiorem, si quidem in imo scapo nominatur, aut basi, vt hoc loco,cum verò in superiori scapo dicitur, scotiæ refert cum sua quadra partem superiorem, vt paulò post, vocaturq; & apotheſis. Huius libri cap.* I. *pro ipso tantum conflexu interpretati sumus. Nam ex conflexibus tantum columnarum crassitudinem intelligendam arbitramur, non ex calce,aut summo astragalo. Et in aliarum columnarum dimensione, cum sit cum limbo siue annulo pars scapi, in Tuscana sit pars basis.*

Plintho quæ est in abaco.] *scribendum esse, pro abaco, aut, quæ est*

abacus, qui rem intelliget, facilè iudicabit. Neque tamen hoc ita recens malum est, vetera quoque exemplaria simili iniuria affecta sunt.

Altera echino.] *Subaudi cum annulo vno. Nam non plus vna regula circa imum echinum in hoc genere circumcingi solet, cum in Dorico, vt suprà diximus, tres affingi moris fuerit. Echinus est lineamento rotundæ cauæ lanci non absimilis, plinthus operculum refert, annulus lancis pedem repræsentat.*

Hypotrachelio cum apophygi.] *Scribendum cum astragalo & apophygi etiam si ista erant potius partes scapi quàm capituli. Re enim vera capituli pars est postrema hypotrachelium.*

Supra columnas trabes compactiles imponantur.] *Id est, trabes tignis coniunctis compositæ, quas euerganeas, vt interpretor, vocat libro quinto capite primo.*

Ita sunt compactæ subscudibus.] *Subscudes sunt tabellæ ligneæ, quibus inter se trabes compinguntur. Dicitur & ferrea subscus lib. x. cap. x. Sed pro ea, quæ molam sustinet.*

Et securiclis.] *Nostri id genus subscudis tenones & claues vocant: scribemus & aliud cap. x v. lib. x.*

Concalefaciuntur & putrefiunt.] *Pro concalefiunt dictum. Sed in huiusmodi vitijs Vitruuio indulgendum conniuendumq; est. Petyit enim à Cæsare & ijs, qui ipsius volumina lecturi erant, vt si quid parum ad artis Grammaticæ regulam esset explicatum, ignosceretur. Id autem fecit lib. i. cap. i.*

Traiecturæ mutulorum.] *Hoc loco sunt tignorum proiecturæ.*

Frontibus antepagmenta figantur.] *Impropriè vsus est vocabulo antepagmentorum, pro ornamentis, quibus tignorum frontes sunt operiendæ.*

Structura, seu de materia.] *Id est, opere cæmentario, aut laterculis, id enim structuræ nomine significatur, vel ligno, quod materiæ siue materiei vocabulo ferè intelligitur.*

Supráque id fastigium columen.] *Columen est tignum, quod summum totius culminis fastigium occupat: vt suprà cap. ii. Est verò fastigium (si fortasse aliquis desiderabit) editissima domus pars, quæ in trianguli speciem attollitur, vt hinc atq; hinc possit aqua pluuia defluere: Hippocrates quidem in lib. de articulis ἀέτωμα vocat. Galenus verò eius libri commentario tertio autor est, maiores eam partem domus ad exemplum demissarum alarum ἀετὸν, ab aquila appellasse, eoq; vocabulo vsum Pindarum in Pleiadibus, & Euripidem in Hypsipyle. Eam partem obscurè significauit Pindarus τῶν ὀλυμπίων hymno decimo tertio, qui in laudem Xenophontis Corinthij scriptus est, his verbis, ἢ (audi τὶς) θεῶν ναοῖσιν ὀιωνῶν βασιλῆα λίθυμον ἐδνὰ; Dicit enim τὸ ἢ τὰς ναὰς τῶν θεῶν ἀέτωμα: quasi dicat (inquit Demetrius Triclinius, vt alioqui volunt) ἢ τὶς ἄλλος (de Corinthijs loquitur) ἐπενόησεν ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν τὸν βασιλέα τῶν ὀρνέων τὸν ἀετὸν, ἤγουν τὸν λιπλῆν ἀετὸν, τοῦτ' ἔστιν τὸ λεγόμενον ἀέτωμα. In pronao enim, & postico templorum Corinthij fastigium addiderunt. Vtuntur ἀετῷ vocabulo in ea re Dionysius Halicarnasseus lib. iiii. & Pausanias in Eliacis. Dicam obiter rem non vulgarem, sed quàm facilè assentiantur, qui ædificiorum initia & progressiones nouerunt, fastigium principio fuisse depressum, & subtensum tectum,*

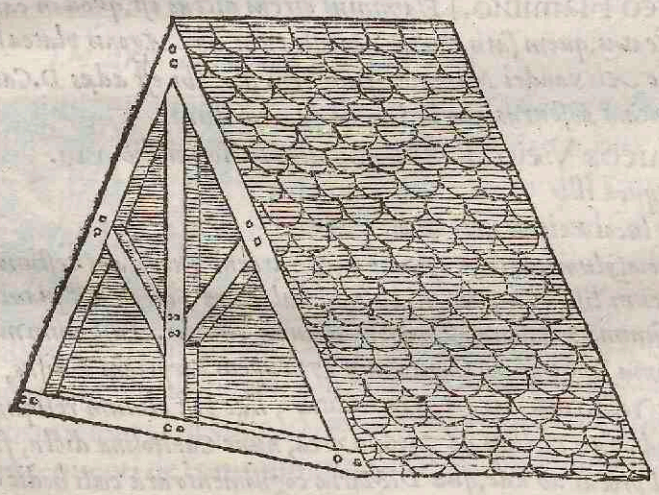
vti

Vti scilicet tignorum rectitudo ferebat: postea cum animaduersum esset eiusmodi tecta per hybernas tempestates hymbres non sustinere, aut aqua diutius insidente marcescere, surrecta fuisse, & fastigata, refractis & diuaricatis tignis: nostri cheurons brisez vocant. Hoc intellexit, qui in parietum, vt ita dicam, scaphis, siue nichijs aliquot, thermarum Diocletiani, coronicem fabricatus est, fastigatam sine subtensa, nisi alterius generis, quantumq; columnis singulis subiectis ex præcepto sufficeret, cum resectis ad pares angulos hypotrachelij columnæ puluinato Zophoro, & imo epistylio. Lege, quæ de displuuiatis scribemus lib. VI. cap. III.

Templa.] *Hoc loco templa sunt assamenta, quæ transuersa supra canterios ponuntur, supra quæ collocantur asseres, qui videntur esse oportere crassiores, quàm latiores, quod eorum proiecturas denticulorum referre imaginem dixerit, scribatq; libro tertio denticulum oportere altitudinis suæ dimidiam partem habere in fronte. Insuper asseres ponuntur tegulæ, vt ex cap. II. huius libri docemur. Sextus Pompeius inter asseres & tegulas ambrices collocat, de quibus ita scribit, Ambrices sunt regulæ, quæ transuersæ asseribus & tegulis interponuntur.*

Vt stillicidium tecti absoluti tertiario respondeat.] *Tertiarij vocabulo intelligimus cum transtris ligna, quæ à tecti culmine ducta in vtrunque latus, à capreolis & columinari columna sustinentur, vt ex subiecta figura deprehendi potest.*

Tertiarii deformatio.

Fiunt autem ædes rotundæ.] *Templorum quãquam alia fiunt quadrata, alia sexangula, alia multorũ angulorum, Cæli naturam imitati veteres, in primis rotundis sunt delectati. Eorum verò, quæ sine cella sunt, sed columnis tantum circumuallata, monoptera dicuntur, quod genus est Vestæ Corinthium, ad forum boarium: quæ cellam habent columnis obseptam, periptera vocantur. Horum exemplar antiquum nullum est Romæ, sed Tyburti vetustissimum. Bramantes tamen in monte Aurelio (ita enim credidimus appellatum, à proxima Aurelia porta, quæ D. Pancratij hodie dicitur, non montem aureum ab arenæ aureo colore, vt qui ad hanc diem scripserunt, putauerunt) D. Petro Doricam extruxit.*

Insuper stylobata columnæ constituantur.] *Scribendum insuper stylobatas, numero multitudinis, & accusandi casu.*

Duo gradus, & stylobatæ ab imo constituantur.] *Atqui libro*

tertio dixit oportere fieri gradus impari numero, sed fortasse ibi quod fieri oportuit, hoc loco quod eius generis erat proprium docuit.

Dimidia altitudo tholi fiat.] *Tholus est ædificij camera, quæ altius crescens, rotunda forma in fastigatum cacumen desinit, à quo πάνθεον θαλοειδὲς εἶναι scripsit Dion libro quinquagesimotertio. Re enim vera Pantheum est hemisphærio tectum, hoc est, circulata camera, inq; medio hemisphærio lumen ad circinum factum. Aliàs est testudinis vmbilicus, id est veluti scutum in medio tecto, quo trabes omnes conueniunt, vbi dona suspendebantur, autore Seruio Æneidos IX. Placidus Lactantius in tertium librum Thebaidos Statij tradit esse in media templi camera locum in quo vouentium primitiæ aut exuuiæ figebantur. Varro libro de re Rustica tertio, cap. V. de ornithone loquens, Tholum dixit ædificium rotundum, columnatum, duplici columnarum ordine, inter quas retibus pro parietibus obiectis, aues omne genus, maximeq; cantatrices nutriebantur. De tholo multa Varinus Phauorinus, & nos alibi. Dioscorides lib. IIII. cap. CLII. de scammoniæ legendo succo scribens dicit θολοειδῶς τέμνειν ἐις κοιλότητα, pro, in profundum tholi modo excauare, & in concauitatem descendentis, & quasi inuersæ testudinis modo.*

Quanta habuerit in summo capitulum.] *Scribendum quantam, casu quarto, refertur enim ad magnitudinem. Supra tholum (mei laternam, Itali etiam tribunam appellant) fiebat pyramis, supra pyramidem flos addebatur. Quod quadam tenus imitatus est Romæ Bramantes in ædicula periptera in monte Aurelio D. Petro dicata. Antiquum exemplar nullum est.*

Castoris in circo Flaminio.] *Flaminius circus dictus est, quòd in campis Flaminijs esset ædificatus, quem satis constat non esse eum, qui Agonis platea hodie dicitur, est enim hic Alexandri Mammeæ: fuit verò ille vbi est ædes D. Catarinæ ad botechas, vt vocant, obscuras, quo in loco torquentur funes.*

Et inter duos lucos Veiouis.] *Hoc Ouidius Fastorum lib. III.*

—Sacrata quod illis
Templa putant lucos Veiouis ante duos.

Erat id templum propè asylum, inter Capitolium & arcem Tarpeiam testimonio Gellij noctium Atticarum lib. V. cap. XII. id est, ad Palatium, quod postquam ad Pont. Max. Reip. Rom. summa translata est, conseruatorum vocatur. Fuit enim mons Saturnius, qui Capitolinus vocatur, in Capitolium & rupem Tarpeiam diuisus, illud ad cliuum, qui in velabrum vergit, protenditur, hæc post cliuum reliquum montis occupat. In medio fuit asylum, ad quod in area, nunc Capitolina dicta, fuit Veiouis templum, haud procul ab æde, quæ D. Mariæ cognomento aræ cœli hodie dicitur, quo in loco extant feretrij Iouis fundamenta. Quod autem ad lucos attinet, quantum coniectura consequi possumus, existimamus montem Saturnium (qui postea Tarpeius vocatus est, à necata armis Vestali virgine Tarpeia & eisdem sepulta) plenum initio syluis fuisse, deinde cæsis arboribus hinc Capitolium ædificatum, inde arcem, relicto medio luco, in quo postea templum constituerit Romulus, cui (quia nemo, qui confugerat, extrahi poterat, sed libertatis & veniæ ius consequabatur) asyli nomen datum. Liuius ab vrbe condita lib. primo, Locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos asylum aperit, & apertius Halicarnasseus lib. II. Græcè, sed in hanc sententiam, Lucum vmbrosum medium Capitolij atque arcis,

quod

quod vocatur intermontium duorum quercetorum templum, Romulus constituit.

Argutius nemori Dianæ.] *Locum tripliciter intelligi posse videmus, aut enim fuit templum in luco, qui in suburbano agri Tusculani colle, qui Corne appellatur, Dianæ sacratus fuit, vt scribit Plinius lib.* XVI. *cap. vltimo, aut quod multis ornamentis insigne in Auentino monte (quem syluis omnis generis fuisse plenum constat) Ancus Martius collatis ab vrbibus pecunijs extruxit, commune Romanis & Latinis, autore Dionysio Halicarnasseo lib.* III. *Fuit & templum Dianæ in luco prope Ariciam, de quo Virgil. Aeneidos* VII.

Triuiæ templo, lucisq; sacratis.

Caterùm & in nemore Dianæ C. Terentium Lucanum tabulam pictam posuisse tradit Plinius libri XXXV. *capite septimo. Sunt & qui trans tyberim Dianæ templum fuisse velint, de quo Ouidius libro primo de arte amandi.*

Ecce suburbanæ templum nemorale Dianæ.

Athenis in arce Mineruæ.] *Meminit huius templi in proœmio libr.* VII. *Fuit autem ad Acropolim curante Pericle constructum ab Ictino Architecto, autore Strabone libro nono.*

Et in Attica Sunio Palladis.] *Sunium promontorium esse in Attica præter alios testimonio sunt Q. Curtius lib.* X. *& Scholiastes Callimachi in hymno Deli. Nam Homerus, & Aristophanes in nubibus* ἄκρον ἀθηναίαν *dicunt. Suniadis autem Mineruæ meminit Pausanias in Atticorum principio, cuius delubrum in summo Sunij vertice existere scribit.*

De aris Deorum ordinandis. CAP. VIII.

ARAE spectent ad Orientem, & semper inferiores sint collocatæ, quàm simulacra, quæ fuerint in æde: vti suspicientes diuinitatem qui supplicant & sacrificant, disparibus altitudinibus ad sui cuiusq; Dei decorem componantur. Altitudines autem earum sic sunt explicandæ, vt Ioui omnibusq; cœlestibus quàm excelsissimæ constituantur, Vestæ, Terræ, Mariq; humiles collocentur: ita idoneæ his institutionibus explicabuntur in medijs ædibus ararum deformationes. Explicatis ædium sacrarum compositionibus in hoc libro, in sequenti de communium operum reddemus distributionibus explicationes.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Altitudines autem earum sic sunt explicandæ.] *Altaria, inquit, pro Deorum natura, autoritateq; sunt excelsa aut humilia constituenda, spectare verò omnia ad orientem oportere, & scribit hoc capite, & supra* V. *De ijs ita monuerunt veteres. Quod autem ad nostram religionem faceret, de recta statuarum in ædibus sacris collocatione, & earum materia, deq; tabulis, breuiter ad Paulum* III. *Pont. Max. commentabar, quod quia doctissimo principi non displicuit, non ab re fact*

re facturum me existimaui, si hîc referrem. Eius commentatiunculæ hæc sunt verba, quæ ad rem faciant. Præstiterit Paule Pont. Max. in editissima & dignissima ara ad præcipuam cellam, quæ in intimo templi capite est (eam vocant tribunal) sanctificum illud crustulum, id est ter sacratissimum CHRISTI corpus collocare. Diuorum verò diuarumq; imagines in singularum lateralium cellarum ara nihilo plures tribus, in ædiculis, quas nichios, aut minora tribunalia appellant, singulæ ponantur: sed ita, vt ne seuerior marium facies cum molli fœminarum effigie collocetur. CHRISTO in cruce pendenti sua dabitur cella, dabitur & sua D. Mariæ virgini matriq;, cui habendus secundum deum honor maximus: reliquæ cum ædiculis pro Diuorum diuarumq; merito, hoc est, vt quisq; gratia præcelluerit, propius aut longius ab editissima ara distribuentur. De materia verò in hunc modum statuebam. Si mihi persuadere possem simulacra à furibus, aut sacrilegis tyrannis impetratura, vt se inuiolata esse patiantur, vellem ex auro fieri atque argento, crystallóue, & siquid his carius est. Meæ suspicioni, eorumq; rapacitati putabam occursum iri, si ex æris tenuissima lamina, vel marmore, albóue lapide, aut fictilia fierent. Tum enim magis detestandi facinoris rationem impias manus reuocaturam arbitrabar, quàm emolumentum, si in alios vsus conflarint, aut confregerint, suasurum. E ligno si futura essent, existimabam curandum ex eo vt fierent, quod cariem & tineam non sentiret. Theophrastus φυτῶν ἱστορίας libro v. tradit simulacra è cedro, cupresso, loto, buxo, subere, minora etiam ex oleæ radicibus sculpi solere. Annotaui vitiginea facta esse, atque item ex hebeno, palma, vitro, sale, & apud Pausaniam ex quercu etiam, & smilace, siue milace. Nam Mercurij Cylleny in Arcadia ex thya fuisse arbore, quæ & trogete dicitur, memoriæ proditum est, de qua arbore Plinius lib. XIII. cap. XVI. in quo loco animaduerti μνημονικὸν ἀμάρτημα: tribuit enim Circe quod Callipsoni fuit tribuendum, vti apparet in quinto libro Odysseæ. Sed qua materia perficiantur, ideò iudicaui non definiendum, quòd in omnibus locis, quas optamus copias, eas non possumus habere, aut si sunt, facultatum mediocritas non patitur comparari. Dignissima certè, quoad per facultates licebit, debet esse materia ea, qua diuos fingas: opus ipsum elegantissimum. Nulla enim re tutum æquè ab hominum iniuria atque illæsum futurum opus, quàm dignitate, & venustate. Erit & suus in templo tabulis locus, quibus reliqua Diuorum vita, quæ statua monstrari non potuit, graphicè exprimatur. Sed velim si fieri posset, quales Aiacis & Medeæ Timomachus Byzantinus pinxit, quas emptas talentis octoginta, id est aureorum nostrorum millibus quadraginta, in ædem Veneris genitricis Cæsarem dictatorem collocauisse refert Plinius libri XXXV. cap. XI.

*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER QVINTVS.

*

PRAEFATIO.

QVI amplioribus voluminibus Imperator, ingenij cogitationes præceptaq; explicauerunt, maximas & egregias adiecerunt suis scriptis autoritates: quod etiam vel in nostris quoque studijs res pateretur, vt amplificationibus autoritas & in his præceptis augeretur, sed id non est quemadmodum putatur, expeditum. Non enim de Architectura sic scribitur, vt historiæ aut poëmata. Historiæ per se tenent lectores, habent enim nouarum rerum varias expectationes: poëmatum verò, carminum metra & pedes, ac verborum elegans dispositio, & sententiarum inter personas, & versuum distincta pronunciatio, prolectando sensus legentium, perducit sine offensa ad summam scriptorum terminationem. Id autem in Architecturæ conscriptionibus non potest fieri, quòd vocabula ex artis propria necessitate concepta, inconsueto sermone obijciunt sensibus obscuritatem. Cum ea ergo per se non sint aperta, nec pateant eorum in consuetudine nomina, tum etiam præceptorum latè vagantes scripturæ si non contrahantur: & paucis, & perlucidis sententijs explicentur, frequentia multitudineq; sermonis impediente, incertas legentium efficient cogitationes. Itaque occultas nominationes, commensusq; è membris operum pronuncians, vt memoriæ tradantur, breuiter exponam. Sic enim expeditius ea recipere poterunt mentes. Non minus, cum animaduertissem distentam occupationibus ciuitatem publicis & priuatis negotijs: paucis iudicaui scribendum, vti angusto spatio vacuitatis ea legentes breuiter percipere possent. Etiamq; Pythagoræ, hisq; qui eius hæresim fuerunt secuti, placuit cubicis rationibus præcepta in voluminibus scribere, cõ- 168

stituer

ſtituerunt́q; cubum CCXVI. verſuum, eoſq; non plus quàm tres in vna conſcriptione oportere eſſe putauerunt. Cubus autem eſt corpus ex ſex lateribus æquali latitudine planitierum quadratum. Is cum eſt iactus, quam in partem incubuit, dum eſt intactus, immotam habet ſtabilitatem: vti ſunt etiam teſſeræ, quas in alueo ludentes iaciunt. Hanc autem ſimilitudinem ex eo ſumpſiſſe videntur, quòd is numerus verſuum, vti cubus, in quemcunq; ſenſum inſederit, immotam efficiat ibi memoriæ ſtabilitatem. Græci quoque poëtæ Comici interponentes è choro canticum, diuiſerunt ſpatia fabularum, ita partes cubica ratione facientes, intercapedinibus leuant actorum pronunciationes. Cum ergo hæc naturali modo ſint à maioribus obſeruata, animoq́; aduertam inuſitatas & obſcuras multis res eſſe mihi ſcribendas, quo facilius ad ſenſus legentium peruenire poſſint, breuibus voluminibus iudicaui ſcribere. Ita enim expedita erunt ad intelligendum, eorumq́; ordinationes inſtitui, vti non ſint quærentibus ſeparatim colligenda, ſed è corpore vno, & in ſingulis voluminibus generum haberent explicationes. Itaque Cæſar tertio & quarto volumine ædium ſacrarum rationes expoſui: hoc libro publicorum locorum expediam diſpoſitiones, primumq́;, forum vti oporteat conſtitui, dicam: quòd in eo & publicarum, & priuatarum rerum rationes per magiſtratus gubernantur.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER QVINTVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

COnſtituerunt́que cubum CCXVI. verſuum.] *Cubus hic ex ſenario fit, qui ſe multiplicans efficit ſuperficiem quadratam cubi, triginta ſex. Eam autem ſenarius ſi multiplicauerit, faciet cubum* CCXVI. *Cubus dicitur & Teſſera à Martiano lib. arithmetica. Eum ſcribit Timæus Locrenſis libro de anima mundi (vt refert Reuchlinus de cabaliſtica lib.* II.) *ex tetragono naſci, ſolidiſſimum, & ſtabile omnino corpus, ſex quidem latera, octo verò angulos habens. Eius verba ſunt:* ἐκ δὲ τῆς τετραγώνου γενέσεως ἥ τε κύβος ἑδραιότατον καὶ σφαδῶδες πάντῃ σῶμα, ἔξ μὲν πλευρὰς, ὀκτὼ δὲ γωνίας ἔχον.

Iudicaui ſcribere.] *Eo dicendi genere vſus eſt lib.* II. *capite primo, putaui exponere.*

De fore

De foro eiusq; dispositione. CAP. I.

GRAECI in quadrato, amplissimis & duplicibus porticibus, fora constituunt, crebrisq; columnis, & lapideis aut marmoreis epistylijs adornant, & supra ambulationes in contignationibus faciunt. Italiæ verò vrbibus non eadem est ratione faciendum, ideo quòd à maioribus consuetudo tradita est, gladiatoria munera in foro dari. Igitur circum spectacula spatiosiora intercolumnia distribuantur, circaq; in porticibus argentariæ tabernæ, mœnianaq; superioribus coaxationibus collocentur, quæ & ad vsum, & ad vectigalia publica rectè erunt disposita. Magnitudines autem ad copiam hominum oportet fieri, ne paruum spatium sit ad vsum, aut ne propter inopiam populi vastum forum videatur. Latitudo autem ita finiatur, vti longitudo in tres partes cum diuisa fuerit, ex his duæ partes ei dentur. Ita enim oblonga erit eius formatio, & ad spectaculorum rationem vtilis dispositio. Columnæ superiores quarta parte minores, quàm inferiores sunt constituendæ: propterea quòd oneri ferendo, quæ sunt inferiora, firmiora debent esse, quàm superiora. Non minus, quòd etiam nascentium oportet imitari naturam, vt in arboribus teretibus, abiete, cupresso, pinu, è quibus nulla non crassior est ab radicibus: deinde crescendo progreditur in altitudinem, naturali contractura peræquata nascens ad cacumen. Ergo si natura nascentium ita postulat, rectè est constitutum, & altitudinibus & crassitudinibus superiora inferiorum fieri contractiora. Basilicarum loca adiuncta foris, quàm calidissimis partibus oportet constitui, vt per hyemem sine molestia tempestatum se conferre in eas negociatores possint. Earumq; latitudines ne minus quàm ex tertia, ne plus quàm ex dimidia longitudinis parte constituantur, nisi loci natura impedierit, & aliter coëgerit symmetriam commutari. Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis constituantur, vti sunt in Iulia Aquiliana. Columnæ basilicarum tam altæ, quàm porticus latæ fuerint, faciendæ videntur. Porticus, quàm medium spatium futurum est, ex tertia finiatur. Columnæ superiores minores quàm inferiores (vti suprà scriptum est) constituantur. Pluteum quòd fuerit inter superiores columnas, item quarta parte minus, quàm superiores columnæ fuerint, oportere fieri videtur: vti suprà basilicæ contignationem ambulantes ab negociatoribus ne conspiciantur. Epistylia, Zophori, coronæ, ex symmetrijs columnarum, vti in tertio libro diximus, explicentur. Non minus summam dignitatem & venustatem possunt habere comparationes basilicarum, quo genere colonię Iulię Fanestri collocaui, curauiq; faciendam, cuius proportiones

tiones & symmetriæ sic sunt constitutæ. Mediana testudo inter columnas est longa pedes CXX. lata pedes LX. Porticus eius circa testudinem inter parietes & columnas, lata pedes XX. Columnæ altitudinibus perpetuis cum capitulis, pedum L. crassitudinibus quinûm, habentes post se parastatas altas pedes XX. latas pedes duos semis, crassas pedem vnum semis: quæ sustinent trabes, in quibus inuehuntur porticuum contignationes. Supraq; eas aliæ parastatæ pedum XVIII. latæ binûm, crassæ pedem, quæ excipiunt item trabes sustinentes cantherium & porticuum (quæ sunt submissa infra testudinem) tecta. Reliqua spatia inter parastatarum & columnarum trabes per intercolumnia, luminibus sunt relicta. Columnæ sunt in latitudine testudinis cum angularibus dextra ac siniſtra, quaternæ: in longitudine, quæ est in foro proxima, cum ijsdem angularibus VIII. ex altera parte cum angularibus V. Ideo quòd mediæ duæ in ea parte non sunt positæ, ne impediant aspectus pronai ædis Augusti, quæ est in medio latere parietis basilicæ collocata, spectans medium forum & ædem Iouis. Item tribunal est in ea æde hemicycli schematis, minore curuatura formatum. Eius autem hemicycli in fronte est interuallum, pedum XLVI. introrsus curuatura pedum XV. vti eos qui apud magistratus starent, negociantes in basilica ne impedirent. Supra columnas ex tribus tignis bipedalibus cõpactis trabes sunt circa collocatę, eæq; ab tertijs columnis, quæ sunt in interiori parte, reuertuntur ad antas, quæ à pronao procurrunt, dextraq; & siniſtra hemicyclum tangunt. Supra trabes contra capitula ex fulmentis dispositæ pilæ sunt collocatæ, altæ pedibus tribus, latæ quoquo versus quaternis. Supra eas ex duobus tignis bipedalibus trabes euerganeæ circà sunt collocatæ, quibus insuper transtra cum capreolis contra zophoros, & antas, & parietes pronai collocata, sustinent vnum culmen perpetuæ basilicæ, alterum à medio supra pronaum ædis. Ita fastigiorum duplex nata dispositio, extrinsecus tecti, & interioris altæ testudinis, præstant speciem venustam. Item sublata epistyliorum ornamẽta, & pluteorum columnarumq; superiorum distributio, operosam detrahit molestiam, sumptusq; imminuit ex magna parte summam. Ipsæ verò columnæ in altitudine perpetua sub trabe testudinis perductæ, & magnificentiam impensæ, & autoritatem operi adaugere videntur.

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

Græci in quadrato.] *Græci quadrato foro vsi sunt, Itali oblongo, vt fori latitudo duas longitudinis tertias haberet. Ego verò nõ improbauero, si duplæ erit longitudinis ad latitudinẽ. Cæterũ quod ad vsum attinet, fora duplici fuerunt apud Romanos differentia. fuerunt enim in quibus negotiorũ ciuiliũ causa hominũ conuẽtus, aut delectationis fierent: fuerunt & in quibus res ad communes populi vsus paratæ*

venderent

venderentur, atque emerentur. Prioris generis fuerunt maxime celebria tria, Romanum, Cæsaris, & Augusti, de quibus intelligendum cum apud Poëtas audis triplex forum, aut tria fora. Illud fori nomine per antonomasiam insignitur, idem forum magnum dicitur ab Ouidio Fastorum tertio, & Latium eiusdem operis quarto, & Vetus ab Herodiano in Antonino: patuit verò in longitudinem à Capitolini radicibus ad Titi arcum. Istud fuit post templa Pacis, & Faustinæ, hoc post ædem D. Martinæ, superiori vicinum. Eiusdem generis fuerunt Neruæ, quod transitorium dictum est, quòd indè ad tria illa fora transitus pateret, Traiani, inter Capitolinum & Quirinalem: in quo cochlis columna. Præterea Salustij, in Quirinali, post ædem D. Susannæ. Posterioris autem generis, Boarium in velabro, Piscarium inter templa Fortunæ virilis, & Saturni ac Opis, hoc est inter S. Mariam Ægyptiacam, & S. Mariam in porticu. Cupedinis, in quo esculenta & poculenta dilicatiora venderentur, alij in Esquilijs, in Cœlio alij statuerunt, Suarium, ad Quirinalis radices, vbi nunc templum D. Nicolai in porcilibus, Olitorium inter Capitolinum & theatrum Marcelli, Suburanum in quo à rusticis res ad victum necessariæ vendebantur, ex Martiale lib. VII. Fuerunt & Archimorium, Ceditianum, Argentarium, Iugarium, & Esquilinum.

Gladiatoria munera in foro dari.] Veteri instituto munera gladiatoria in foro ædi solita esse, ex cap. I. lib. XIX. Plinij, ex Asconio Pediano, & Suetonio in C. Cæsare, didicimus.

Meniánáque superioribus coaxationibus collocentur.] Meniana sunt protectæ proiectáue pergulæ, dictæ à Menio, Qui cum domum quam habuerat ad forum spectantem, excepta columna vendidisset, tigna proiecit, atque tabulatum construxit, vnde ipse, & posteri spectarent gladiatores. Autores Pedianus, Sextus Pompeius, & Porphyrio. Fuit verò ea domus, vbi hac quoque tempestate templi Pacis vestigia maxima conspiciuntur. Quod Vespasianus mira celeritate perfecit, vnum scilicet opus cunctorum tota vrbe maximum atque pulcherrimum, vt testatur Herodianus lib. I. Qua in parte fuerat prius porticus Liuia, & ante eam Cæsaris post pontificatum max. domus, & prius basilica Portia, quam præcesserat Menij domus, vt hanc curia Hostiliæ, & Hostiliam Romuli. Adeò eodem ferè in loco tot diuersa ædificia fuisse annotauimus. Coaxationes autem dixit pro tabulatis, ab axibus, id est tabulis.

Columnæ superiores quarta parte minores quàm inferiores.] Hîc de crassitudine loquitur, quanquam & eandem rationem in altitudine sequi oportet.

Vt in arboribus teretibus, abiete, cupresso, pinu.] Contractura columnarum ducta est à nascentibus eis arboribus, quæ ad radices crassæ, sensim se contrahentes fastigantur.

Basilicarum loca adiuncta foris.] Basilicæ regiæ domus interpretantur. Vt iure videatur initio loca fuisse, quò conuenirent principes ad ius dicendum, postea verò quàm additum esset tribunal, basilicas negotiatoribus cessisse, tribunali magistratibus relicto. Quod ipse mox Vitruuius refert. Si libet, legito de hac re Baptistam Albertum rei ædificatoriæ lib. VII. cap. XIIII. Porrò autem in basilicis iudicia peragi solita indicant Quintilianus libro vltimo, & Plinius Cæci-

lius in epistolis non semel. Ecclesiastici scriptores Hieronymus, Augustinus, cæteri pro sacris ædibus basilicas dixerunt.

Chalcidica in extremis constituantur.] *Visum fuit quibusdam officinam esse, vbi pecunia cuditur, ἀπὸ τοῦ χαλκοῦ καὶ δίκης. Erant enim apud antiquos triumuiri pecuniæ cudendæ, quos in æreis numis ita scriptos animaduertimus,* A. A. A. F. F. *id est auro, argento, ære, flando feriundo. Ego verò in ea fui aliquando sententia, vt existimarem fuisse ambulationes secundum tribunal transuersus, vbi rhetores & causidici etiam versarentur, diuersas scilicet à porticibus. Reperi postea apud Sextum Pompeium chalcidicum genus esse ædificij, ab vrbe Chalcidia dictum. Vtitur Ausonius in periocha libri primi Odisseæ. Idem primum versum libri vicesimitertij eiusdem operis vertens, pro eo quod Homerus ἑπερῷον appellauit, Chalcidicum posuit, Chalcidicum (ait) gressu nutrix superabat anili. Et Arnobius lib.* IIII. *contra gentes, Scribuntur dij vestri in triclinijs cœlestibus, atque in chalcidicis aureis cœnitare, potare, & ad vltimum fidibus & vocum modulatione mulceri. Chalciœcorum mentio est apud eundem libro tertio, pro non absimili ædificio. Auet (inquit) animus, atque ardet in Chalciœcis illis magnis, atq; in palatijs cœli deos deasq; conspicere intectis corporibus atque nudis. Fuit & Lacedæmone Palladis templum, quod quia æreum esset, chalciœcon appellabant. Liuius decadis* IIII. *lib.* V. *Aetoli circa chalciœcon (Mineruæ est templum æreum) congregati cæduntur: uitio tamen librariorum, codices habent chalcioten. Meminit & Aemilius Probus eius templi, & Pausanias se vidisse scribit.*

Coloniæ Iuliæ Fanestri.] *Dixi lib.* I. *cap.* X. *Fanestrem hodie Fanum vocari: quo tamen in loco nulla istius basilicæ extant vestigia, etiam si aliquibus aliter visum, sed quibus structuræ ratio incognita erat. Porrò autem & Romæ Iulio dedicata est basilica, eius imperij anno tertio, vti est apud Eusebium in Chronicis. Cuius meminerunt Quintilianus libro vltimo, cap. de oratorijs instrumentis, & Plinius secundus multis locis: nominatim libro quinto ad Rufum scribens. In quo deceptus est eius interpres Catanæus libro secundo in epistola ad Maximum, existimans eandem esse cum hac Vitruuiana.*

Habentes post se parastatas.] *Hoc loco postponuntur. Sunt aliâs parastatæ, pilæ quadratæ, aut lapides pilarum modo ad columnarum latera appositi, vulgò dictæ pilastratæ, prominentibus ipsis columnis partibus duabus, aut secundum alios, parte solummodo sui media. Plinius lib.* XXXIII. *cap.* III. *Sed & illius aureæ cameræ, & argenteæ trabes narrantur, & columnæ, & parastatæ.*

Hemicycli schematis minore curuatura formatum.] *Periphrasis est arcus circuli, cum non est semicirculus, sed flexa eo minor linea. Tribunal igitur deformatur σκαφοειδὲς, id est lineamento non dissimili onerariæ nauis scaphæ. Romani vocabuli Latini vestigia retinuerunt, vocant enim maximum, vt ita dicam, nichium ad caput ædis intimum, tribunam. In qua re vsus est Vitruuius lib.* IIII. *cap.* VII.

Introrsus curuatura pedum quindecim.] *Desunt curuaturæ pedes octo vt sit semicirculus. Nam cum in fronte pateat pedes sex & quadraginta, vt fiat media pars diametri oportet curuaturã introrsus esse pedum trium & viginti.*

Trabes euerganeæ.] *Compactiles superius vocauit, id est tignis, trabibus'ue*

bus'ue iunctis compactas: nisi cui magis placebit affabrè factas, quòd ἁρμογὰς Græcis sit accurate fabricatum.

Et pluteorum, columnarúmque superiorum distributio.] *Plutei hoc loco sunt superiorum ab inferioribus columnis interscpta, id est, quicquid est à capitulo inferiorum columnarum, ad basim superiorum, vt paulò antè.*

De ærario, carcere, & curia ordinandis. CAP. II.

ERARIVM, carcer, curia, foro sunt coniungendâ, sed ita vti magnitudo symmetriæ eorum foro respondeat: maximè quidem curia imprimis est facienda ad dignitatem municipij siue ciuitatis. Et si quadrata erit, quantum habuerit latitudinis, dimidia addita constituatur altitudo: sin autem oblonga fuerit, longitudo & latitudo componantur, & summa composita, eius dimidia pars sub lacunariis altitudini detur. Præterea præcingendi sunt parietes medii, coronis ex intestino opere, aut albario, ad dimidiam partem altitudinis. Quæ si non erunt, vox ibi disputantium elata in altitudinem, intellectui non poterit esse audientibus. Cum autem coronis præcincti parietes erunt, vox ab iis morata, prius quã in aëre elata dissipetur, auribus erit intellecta.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Aerarium, carcer, curia, foro sunt coniungenda.] *Id studiosè obseruarunt prisci illi Romani. Nam & ærarium fuisse in Saturni æde, quæ foro pertinebat, constat, & carcerem ad terrorem increscentis audaciæ media Vrbe imminentem foro ædificatum tradit Liuius lib. I. cui Ser. Tullus subterraneum locum, quem describit Sallustius, addidit, hodie D. Petro cognomento in carcere dicatum, & curiam Hostiliam contra forum fuisse ex Asconio in orationem pro Milone satis apparet. Carcerum autem quod ad nostrum tempus attinet, duo sunt genera. Vnum quo ære alieno obnoxij tantisper detinentur, dum persoluerint, aut parum excultis moribus & petulantes, vt ab inita vitæ lasciuia & petulantia absterreantur, detinentur: Alterum, quo flagitiosi & scelerati coërcentur. Id quomodo extrui debeat, docet Leo Albertus lib. V. cap. XIII. Ratio carcerum monet, vt de puniendis peccatis dicam. Eorum puniendorum tres causas memini legere apud Gellium, Atticarum noctium lib. VI. cap. XIIII. Vnam, cum pœna adhibetur castigandi atq; emendandi gratia, vt is qui fortuitò deliquit, attentior fiat, correctiorq;. Alteram cum dignitas, autoritasq; eius, in quem est peccatum, tuenda est, ne prætermissa animaduersio contemptum eius pariat, & honorem eleuet. Tertiam, cum punitio propter exemplum est necessaria, vt cæteri à similibus peccatis, quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ, deterreantur.*

Coronis ex intestino opere, aut albario.] *Coronas pro integris coronicibus dixit, id est præcinctionibus, & veluti transuersis cingulis, quibus præcinguntur parietes, ne vox, priusquam intellecta sit, dissipetur. Eadem ratione pul-*

pita & ſuggeſta concionantum inteſtino opere obtegimus: eadem hemicyclas chori ſedes in templis. Itaque præcinctionibus iſtis fiebat, vt vox non elaberetur, ſed veluti repulſa cogeretur, & plenior confirmatiorq; fieret. Aliàs corona ornamentum eſt cameræ, vt lib. VII. *cap.* III. *Vnde coronarium opus eiuſdem lib. cap.* III. *&* VI.

De theatro eiusq; ſalubri conſtitutione. CAP. III.

CVM forum conſtitutum fuerit, tum Deorum immortalium diebus feſtis ludorum ſpectationibus eligendus eſt locus theatro quàm ſaluberrimus: vt in primo libro de ſalubritatibus in mœnium collocationibus eſt ſcriptum. Per ludos enim cum coniugibus & liberis perſedentes, delectationibus detinentur, & corpora propter voluptatem immota patentes habent venas, in quas inſidunt auarum flatus: qui ſi à regionibus paluſtribus, aut aliis regionibus vitioſis aduenient, nocentes ſpiritus corporibus infundent. Itaque ſi curioſius eligetur locus theatro, vitabuntur vitia. Etiamq; prouidendum eſt, ne impetus habeat à meridie. Sol enim cum implet eius rotunditatem, aër concluſus curuatura, neq; habens poteſtatem vagandi, verſando conferueſcit, & candens adurit excoquitq;, & imminuit è corporibus humores. Ideo maximè vitandæ ſunt his rebus vitioſæ regiones, & eligendæ ſalubres. Fundamentorum autem ſi in montibus fuerit, facilior erit ratio: ſed ſi neceſsitas coëgerit in plano aut paluſtri loco ea conſtitui, ſolidationes ſubſtructionesq; ita erunt faciendę, quemadmodum de fundationibus ędium ſacrarum in tertio libro eſt ſcriptum. Inſuper fundamenta lapideis & marmoreis copiis gradationes ab ſubſtructione fieri debent. Præcinctiones ad altitudines theatrorum pro rata parte faciendæ videntur, neque altiores, quàm quanta præcinctionis itineris ſit latitudo. Si enim excelſiores fuerint, repellent & eiicient in ſuperiorem partem vocem: nec patientur in ſedibus ſummis, quæ ſunt ſuprà præcinctiones, verborum caſus certa ſignificatione ad aures peruenire. Et ad ſummam ita eſt gubernandum, vti linea cum ad imum gradum, & ad ſummum extenta fuerit, omnia cacumina graduum angulosq; tangat, ita vox non impedietur. Aditus complures & ſpatioſos oportet diſponere, nec coniunctos ſuperiores inferioribus, ſed ex omnibus locis perpetuos & directos ſine inuerſuris faciendos: vti cum populus dimittitur de ſpectaculis, ne comprimatur, ſed habeat ex omnibus locis exitus ſeparatos ſine impeditione. Etiam diligenter eſt animaduertendum, ne ſit locus ſurdus, ſed vt in eo vox quàm clariſsime vagari poſsit. Hoc verò fieri ita poterit, ſi locus electus fuerit, vbi non impediatur reſonantia. Vox autem eſt ſpiritus fluens, & aëris ictu ſenſibilis auditui. Ea mouetur circulorum rotundationibus infinitis:

finitis: vti si in stantem aquam lapide immisso nascantur innumerabiles vndarum circuli crescentes à centro, & quàm latissime possint vagantes: nisi angustia loci interpellauerit, aut aliqua offensio, quæ non patitur designationes earum vndarum ad exitus peruenire. Itaque cum interpellentur offensionibus, primæ redundantes insequentium disturbant designationes. Eadem ratione vox ita ad circumm efficit motiones. Sed in aqua circuli æqua planitie in latitudinem mouentur: vox & in latitudinem progreditur, & altitudinem gradatim scandit. Igitur vt in aqua vndarum designationibus, ita in voce cum offensio nulla primam interpellauerit, non disturbat secundam, nec insequentes, sed omnes sine resonantia, perueniunt ad imorum, & summorum aures. Ergo veteres Architecti, naturæ vestigia persecuti, indagationibus vocis scandentes theatrorum perfecerunt gradationes: & quæ fuerunt per canonicam mathematicorum, & musicam rationem, vt quæcunq; vox esset in scena, clarior & suauior ad spectatorum perueniret aures. Vti enim organa in æneis laminis, aut corneis, diesi, ad chordarum sonituum claritatem perficiuntur: sic theatrorum, per harmonicen ad augendam vocem, ratiocinationes ab antiquis sunt constitutæ.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Ludorum spectationibus eligendus est locus theatro.] *Spectaculorum siue certaminum Romanorum, de quibus libros duos scripsit Suetonius Tranquillus (nisi Suidas falsa tradit) vti ante eum de theatralibus ludis, de scenicis actionibus, & originibus Varro, loca triplici fuerunt apud Veteres differentia. Erat enim theatrum veluti pars circuli dimidia, & eo amplius diametri quarta pars, si modo hemicycli cornua rectis & coæquabilibus lineis producerentur. Nam cum flexis post semicirculum lineis verterentur, ex integro circuli ambitu quartam partem adimentes, quod reliquum erat, theatro dabant. Theatrum autem non constitisse solo hemicyclo, & forma ipsa minus arridens, & eius quod Romæ extat M. Marcelli figura probat. In eo proprie fiebant ludi scenici: legimus enim apud Dionem in theatro Traianum gladiatores commisisse. Duobus theatris iunctis, cœptum est ædificari amphitheatrum ouata figura, vt Romæ, Albæ, Ocriculi, Veronæ, Nemausi, Arelatis, & multis alijs locis vidimus, ad ludos potius gladiatorios, & conclusarum ferarum venationes: nam & prælium nauale in amphitheatro Domitianus commisit, memorante Suetonio. Ea specie rectè (vt opinor) Cassiodorus fuisse tradit, vt currentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia facilius viderent, dum quædam prolixa rotunditas vniuersa collegerat. Eius area, cauea dicitur, quodq; arena spargeretur, vt certantes sine læsione caderent, à Suetonio in Tyberio, & Lampridio in Commodo, arena: ne quis cum Blondo, viro alioquin non indiligenti, ædificia diuersa esse existimet: à quo arenarium vocauit Iulius Capitolinus in Antonino philosopho, qui contra bestias in amphitheatri arena pugnarent. Amphitheatrum postquam in oblongam formam tractum est, circus cœpit vocari*

à circ

à circuitu dictus, quod genus circus maximus inter Palatinum et Auentinum, ad quem res furto sublatas sub crepusculum vendi solere, in Horatium scribit Hellenius, circus flaminius, cuius vestigia ad sacellum sancti sepulcri & ædem D. Rosa, circus Neronis inter Ianiculum & Vaticanum, circus Aureliani Alexandri, vbi nunc agonius campus, circus floralium inter Quirinalem et collem hortulorum, circus intimus, siue ad murum, in figulino campo ad Tyberim, circus Antonini Caracallæ, prope D. Sebastianum, ad ludos currules, cursus, & naumachias, venationes, certamina contra bestias, de cuius ratione qui volet intelligere, velim consulat Cassiodori lib. III. Variarum. Erat autem ea parte, qua carceres erant, id est locus continendis emittendisq; equis, bijugibus, trijugibus, quadrijugibus, seiugibus etiam, & deceminigibus curribus cursu certaturis, qui locus & oppidum dicitur, si Sexto Pompeio credimus, erat inquam aliquando, in modum forficis apertus, vt Halicarnassæus Dionysius tradit, & circi maximi fundamenta demonstrant, alibi aliter. Huc verò referri debent verba etiam pro circo à Latinis scriptoribus vsurpata hippodromus & catadromus. Et in illo quidem de equorum pernicitate certabatur, siue puris equis, siue bigis trigisue, aut quadrigis circum metas duas pari interuallo in extremis ferè collocatas decurrerent. In hoc autem diuisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ mos erat, sublatisq; metis, quò laxius dimicaretur, bina ex aduerso castra collocabantur. Latinè decursorium appellari potest, ludus ipse decursio & troia, vulgo nostro torneamenta. Peridromus verò quid sit, facile ex Herodiano intelligitur, qui libro primo tradit pleno amphitheatro peridromum supernè in circuitu Commodo exædificatum, per quem in orbem decurrere posset, ne comminus cum bestijs pugnans periclitaretur, sed supernè, ac de tuto loco tela iaciendo iaculandi potius scientiam, quàm fortitudinem ostentaret. Gradus habent illa quaqua versum vti amphitheatrum, vnde sedentes spectare possint commodissime. In circo siue hippodromo cum carceribus emissi currus ad metam peruenissent, opus erat, vt circum ipsam flecterentur, quod indicant Latinorum Vergilius, Horatius, Ouidius, Statius, Persius, Iuuenalis, Varro, & Græcorum apertissime Homerus Iliados lib. XXIII. Et Sophocles in Electra: vt taceam Q. Calabrum libro quarto: ibi summa industria requirebatur. nam si nimis adhæsissent, periculum erat, ne rota ad metam offenderet, & illideretur: sin nimio spatio euitauissent, qui sequebatur, inter metam & priorem breuiori spatio delatus, ex secundo prior effici poterat. Brauium non ante decursa, septena spatia accipi Propertius præter alios plurimos lib. II. ad Cynthiam ostendit his versibus:

Aut prius infecto deposcit præmia cursu
Septima quam metam triuerit arte rota.
Seu septem spatijs circo meruere coronam.

Et Ouid. in Halieuticis,

Apud Græcos vero duodecimo spatio finitum cursum verba Pindari Olympiorum hymno secundo docent, Ἄνθεα τελέσσωσιν δυωδεκαδρόμων ἄγαγον, hoc est, ait scholiastes Demetrius Triclinius, vt creditur, τὰς νίκας τῶν δυοκαίδεκα δρόμων τῶν ἁρμάτων. Δοδεκάκις γὰρ περιῆλθε τὸν δρόμον τὰ τέλεια ἅρματα. A meta ad metam excitatus erat murus, in cuius medio erat obeliscus, in reliquo feras insectantium hominum signa collocabantur. E curru proxime metam aurigantes in murum desiliebant, inde gradibus aliquot conscenso loco præmijs dicato, brauium

accipieb

accipiebant. Alibi aliter extructus erat is locus: nos, quomodo in Aureliano circo esset, è numismate, dum nulla vestigia extant, ostendimus. Aurigatorum factiones de quarum clade legito Zonoram, qui de Græcorum Imperatorum scripsit, insignes quatuor apud antiquos fuisse tradit Cassiodorus, Prasinam, roseam, albam, & Venetam. Colorem prasinum idem memorat referre virens ver, roseum flammeam æstatem: album pruinosum autumnum, Venetum nebulam hyemem. Martialis tres his versibus notauit, coccinam russatam vocans:

Si Veneto, prasinóue faues, qui coccina sumis,
Ne fias ista transfuga veste, vide.

Iuuenalis, quid significaret prasinus color, ostendit:

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem
Percutit, euentum viridis quo colligo panni.

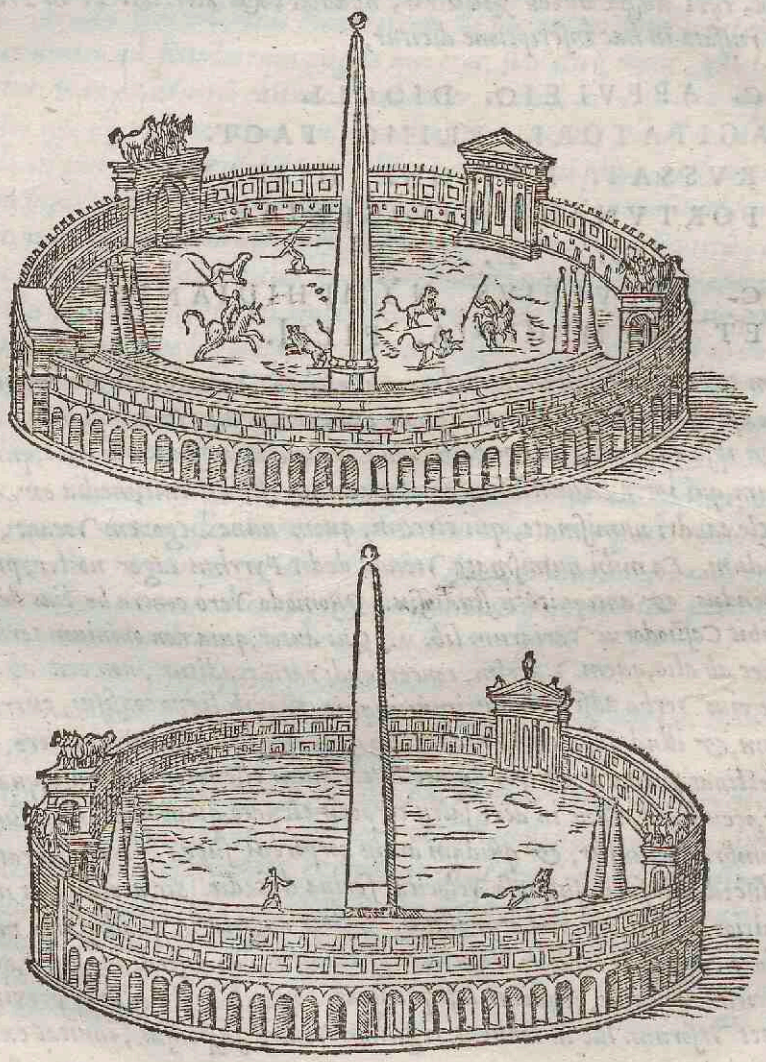
Domitianus addidit duas, aurati, & purpurei panni. Quod testatur Oxiphilinus in Dionis Domitiano. Sed æstimandum num quæ à Cassiodoro rosea dicitur, fuerit russea dicenda. Quandoquidem Oxiphilinus in Nerone quatuor factiones ita expressit, τῇ λευκῇ, τῇτε πυῤῥᾷ σκευῇ χρωμένης, πρασίης, καὶ ἐνετίης. Et in Prænestino episcopio russata in hac inscriptione dicitur,

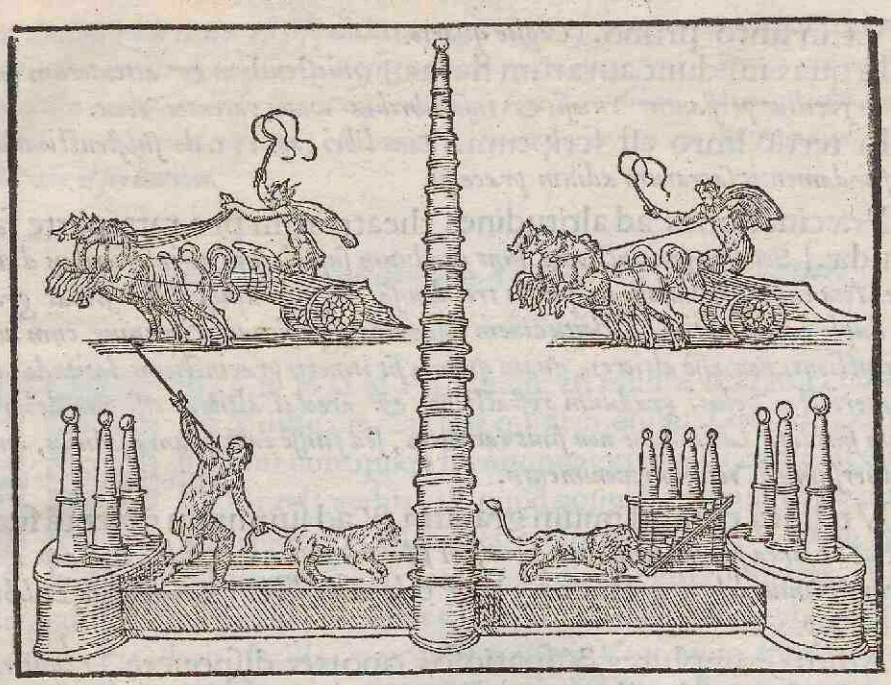
C. APPVLEIO. DIOCLI.
AGITATORI. PRIMO FACT.
RVSSAT. NATIONE HISPANO
FORTVNAE PRIMIGENIAE
D. D.
C. APPVLEIVS NYMPHIDIANVS
ET NYMPHIDIA. FILII.

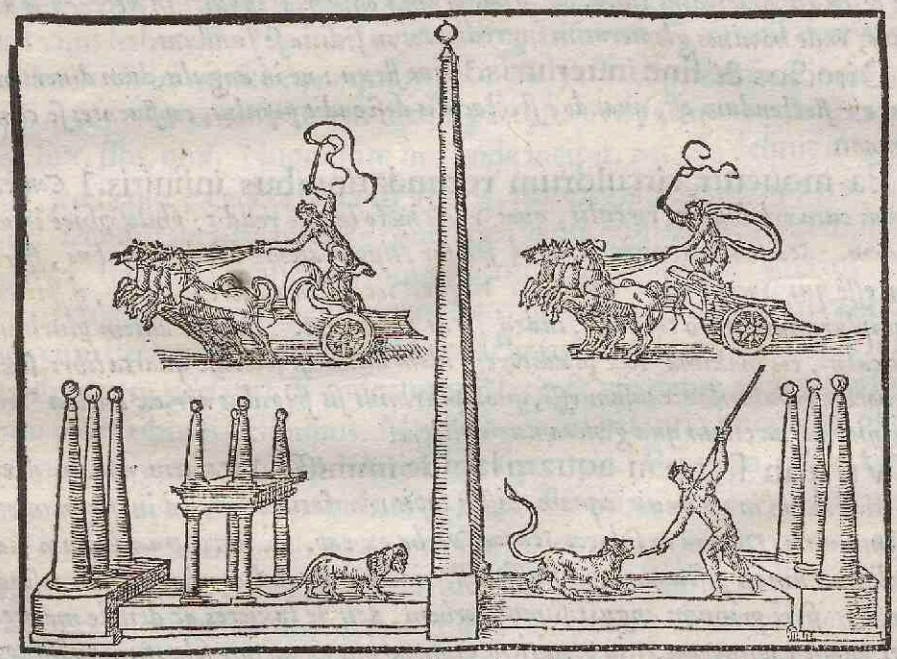
Metarum extant uestigia in hippodromo siue circo Antonini Caracallæ, quas cum ædificio expressas ex eius æreo numismate cum tribus alijs formis damus, quarum prima & ipsa cum ædificio, & postrema è Traiani numismatibus sunt, qui circum maximum, qui inter Auentinum & Palatinum est, restituit, media ex Aureliani est Alexandri numismate, qui circum, quem nunc Agonem vocant, curauit extruendum. Ea mihi numismata vtenda dedit Pyrrhus Ligor noster, pictor non contemnendus, & antiquitatis studiosus. Quomodo verò contra bestias decertaretur, scribit Cassiodorus variarum lib. v. Qui autor, quia non omnium teritur manibus, nec ab alio, quem viderim, concertandi ratio traditur, non erit ab instituto alienum, eius verba adscribere. Primus, inquit, Fragili ligno confisus, currit ad ora beluarum, & illud quod cupit euadere, magno impetu videtur appetere, pariq; se cursu festinat prædator & præda, nec aliter tutus esse potest, nisi huic, quam vitare cupit, occurrerit. Tunc in aëre saltu corporis eleuato, quasi vestes leuissimæ supinata membra iaciuntur, & quidam arcus corporeus supra beluam libratus, dum moras discedendi facit, sub ipso velocitas ferina discedit. Sic accidit, vt ille magis possit mitior videri, qui probatur illudi. Alter angulis in quadrisaria mundi distributione compositis, rotabili velocitate præsumens, non discedendo fugit, non se longius faciendo discedit, sequitur insequentem, poplitibus se reddens proximum, vt ora vitet vrsorum. Ille in tenuem regulam venire suspensus, inuitat exitiabilem

feram, & nisi periclitatus fuerit, nihil vnde viuere possit, acquirit. Alter se gestabili muro cannarum contra sæuissimum animal ericij exemplo receptatus, includit, qui subitò in tergus suum refugiēs, intra se collectus absconditur, & cum nusquam discesserit, eius corpusculum non videtur. Nam sicut ille, veniente contrario reuolutus in sphæram, naturalibus defensatur aculeis: sic iste consutili crate præcinctus, munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus, vt ita dixerim, dispositis ostiolis, paratam in se rabiem prouocare præsumunt, in patenti area cancellosis se postibus occludentes, modò facies, modò terga monstrantes, vt mirum sit euadere, quos ita respicis per leonum vngues dentesq; volitare. Alter labenti rota feris offertur, eadem alter erigitur, vt periculis auferatur. Hactenus Aurelius Cassiodorus amphitheatrales ludos explicuit. Refert Plinius lib. XXXVIII. cap. XII. nouo inuento vrsorum in harena & leonum ora aspergi solita chalcantho, tantamq; esse ei vim in astringendo, vt non quirent mordere.

Metarum & obelisci deformatio.

Facit verò inscriptio superior, vt aliam de eodem Diocle & quatuor aurigatorum factionibus addamus, vti ea nunc legitur in Campo Martio in Cechinorum domo, in marmorea tabula confracta alta pedes quatuor, lata pedes octo, pulcherrimis literis scripta, versibus omnibus æqualiter in marmore terminatis, alia enim rarius spissiusue scripta sunt: quod idem in describendo non ita facile obseruari potuit. Inscriptio igitur huiusmodi est.

LEIVS DIOCLES AGITAT. &c. *ex obiecta charta.*

Vt in libro primo.] *Capite quarto.*

In quas insidunt aurarum flatus.] *Quiescentium & attentorum corporum facilius perflantur vitiosis & insalubribus ventis patentes venæ.*

In tertio libro est scriptum.] *Eius libri cap.* III. *de substructionibus & fundamentis sacrarum ædium præcepit.*

Præcinctiones ad altitudines theatrorum pro rata parte faciendæ.] *Hoc loco præcinctiones sunt graduum superiorum ab inferioribus diuisiones. Tota enim gradatione in partes tres diuisa, singulis diuisionibus fiebat gradus duplo cæteris latior. Altitudinem obscurius significauit Vitruuius, cum ait, præcinctiones non esse altiores, quàm quanta sit itineris præcinctionis latitudo, id est interiectas veluti graduum refractiones & areolas altiores esse non debere, quàm sint latæ. Latitudinis non finit rationem, sed fuisse eam quam diximus, animaduersum est veterum monimentis.*

Vti linea cum ad imum gradum, & ad summum extenta fuerit.] *Hic linea pro funiculo accipitur, vt lib.* VI. *cap.* IX. *& lib.* IX. *cap.* IX. *vtitur Plinius lib.* XXXII. *cap.* II. *& Columella lib.* III. *cap.* XV. *Et libro* VIII. *cap.* XI.

Aditus complures, & spatiosos oportet disponere.] *Vomitoria dici testis est Macrobius lib.* V. *Saturnaliorum. Vomitoria (inquit) in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredientes in sedilia se fundunt.*

Directos & sine inuersuris.] *Sine flexu: ne in angulis, dum diuertendum & flectendum est, quando è spectaculis descendit populus, confluentes se comprimant.*

Ea mouetur circulorum rotundationibus infinitis.] *Confert vocem cum orbibus & circulis, quos vnda iacto lapide reddit: philosophicè istud quidem. Sed scitu dignum est quod scribit Hippocrates in lib. de carnibus, spiritum esse qui vocem edit. Inde fieri vt quos vocem intendere oporteat, ij spiritus quamplurimum intrò trahant, indeq; foras propellant. Quibus autem plurimus insit calor, eos maxima voce præditos esse idem autor est sectione quarta libri sexti de morbis popularibus: causam esse, quod plurimus sit frigidus aër, ex duobus verò magnis magna etiam quæ generantur existere.*

Vti si in stantem aquam lapide immisso.] *Stantem aquam dixit non otiosè. Nam in quamuis aquam missus lapis non facit orbes, sed in stagnantem & immotam. De qua re subieci Senecæ verba ex cap.* II. *lib.* I. *Quæstionum naturalium. Cum in piscinam lapis missus est, videmus in multos orbes aquam descendere, & fieri primum angustissimum orbem, deinde laxiores, ac deinde maiores, donec euanescat impetus, et in planitiem immotarum aquarum soluatur. Subiungit aliquanto post. Lapillus in piscinam aut lacum, aut aliquam alligatam aquam missus, circulos facit innumerabiles, at hoc quidem non facit in flumine, quare? quia omnem figuram fugiens aqua disturbat.*

Diesi, ad chordarum sonitium claritatem perficiuntur.] *Diesis intelligitur statim quàm sonus sensu percipi potest. Hoc loco vtitur pro sonituum quodam discrimine, sicut cap. proximo in harmonico pro quarta toni parte. Et diesim quidem Philolaus apud Boëthium libro Musices* V. *cap.* IIII. *esse ait spatium,*

quo

quo duobus tonis maior est sesquialtera proportio, id est hemitonium minus, cuius dimidium vocatur diachysma: quanquam in æquas duas partes diuidi non potest re ipsa, cum contineat diesis supra tria commata ferè dimidium. Hemitonium autem maius, quæ apotome dicitur, est hemitonium cum commate in superpartiente proportione obseruatum.

De harmonia secundum Aristoxeni traditionem.

CAP. IIII.

HARMONIA autem est musica literatura obscura & difficilis, maximè quidem, quibus Græcè literæ non sunt notę: quam si volumus explicare, necesse est etiam Græcis verbis vti, quòd nonnulla eorum Latinas non habent appellationes. Itaque (vt potero) quàm apertissime ex Aristoxeni scripturis interpretabor, & eius diagramma subscribam, finitionesq; sonituum designabo, vti qui diligentius attenderit, facilius percipere possit. Vox enim mutationibus cum flectitur, aliâs fit acuta, aliâs grauis: duobusq; modis mouetur, è quibus vnus habet effectus continuatos, alter distantes. Continua vox neque in finitionibus consistit, neque in loco vllo, efficitq; terminationes non apparentes: interualla autem media patentia, vti sermone cum dicimus, sol, lux, flos, nox. Nunc enim nec vnde incipit, nec vbi definit intelligitur, sed neque ex acuta facta est grauis, nec ex graui acuta apparet auribus. Per distantiam autem è contrario. nanq; cum flectitur in mutatione vox, statuit se in alicuius sonitus finitionem: deinde in alterius, & id vltro citroq; crebro faciendo inconstans apparet sensibus, vti in cantionibus cum flectentes voces varietatem facimus modulationis. Itaque interuallis ea cum versatur, & vnde initium fecit, & vbi desiit, apparet in sonorum patentibus finitionibus. Mediana autem patentia interuallis obscurantur. Genera verò modulationum sunt tria. Primum quòd Græci nominant, ἁρμόνιαν. Secundum, χρῶμα. Tertium, διάτονον. Est autem harmoniæ modulatio ab arte concepta: & ea re cantio eius maximè grauem & egregiam habet autoritatem. Chroma subtili solertia ac crebritate modulorum suauiorem habet delectationem. Diatoni verò quòd naturalis est, facilior in interuallorum distantia. In his tribus generibus dissimiles sunt tetrachordorum dispositiones, quòd harmonia tetrachordorum & tonos & dieses habet binas. Diesis autem est toni pars quarta. ita in hemitonio duæ dieses sunt collocatæ. Chromati duo hemitonia in ordine sunt composita, tertium trium hemitoniorum est interuallum. Diatoni duo sunt continuati toni, tertium hemitonium finit tetrachordi magnitudinem. Ita in tribus generibus tetrachorda ex duobus tonis, &

hemitonio sunt peræquata. Sed ipsa cum seperatim vniuscuiusq; generis finibus cõsiderantur, dissimilem habent interuallorum designationem. Igitur interualla tonorum & hemitoniorum & tetrachordorum in voce diuisit natura, finiuitq; terminationes eorum mensuris, interuallorum quantitate, modisq; certis distantibus constituit qualitates, quibus etiam artifices qui organa fabricant ex natura constitutis vtendo, comparant ad concentus conuenientes eorum perfectiones. Sonitus, qui Græcè φθόγγοι dicuntur, in vnoquoque genere sunt decem & octo, è quibus octo sunt in tribus generibus perpetui & stantes, reliqui decem cum communiter modulantur, sunt vagantes. Stantes autem sunt, qui inter mobiles interpositi continent tetrachordi coniunctionem, & è generum discriminibus suis finibus sunt permanentes. Appellantur autem sic, proslambanomenos, hypate hypaton, hypate meson, mese, nete, synemmenon, parамese, nete diezeugmenon, nete hyperboleon. Mobiles autem sunt, qui in tetrachordo inter immotos dispositi, in generibus & locis loca mutant. Vocabula autem habent hæc. Parhypate hypaton, lichanos hypaton, parhypate meson, lichanos meson, trite synemmenon, paranete synemmenon, trite diezeugmenon, paranete diezeugmenon, trite hyperboleon, paranete hyperboleon. Ei autem qui mouentur recipiunt virtutes alias. Interualla enim & distantias habent crescentes. Itaque parhypate, quæ in harmonia distat ab hypate diesi, in Chromate mutata habet hemitonium, in diatono verò tonum. Qui lichanos in harmonia dicitur, ab hypate distat hemitonium: in chroma translatus, progreditur duo hemitonia, in diatono distat ab hypate tria hemitonia. Item decem sonitus propter translationes in generibus, efficiunt triplicem modulationum varietatem. Tetrachorda autem sunt quinque, primum grauissimum, quod Græcè dicitur ὑπατῶν. Secundum medianum, quod appellatur μέσων. Tertium coniunctum, quod συνημμένων, dicitur. Quartum disiunctum, quod διεζευγμένων nominatur. Quintum quod est acutissimum, Græcè ὑπερβολαίων dicitur. Concentus quos natura hominis modulari potest, Græceq; συμφωνίαι dicuntur, sunt sex, diatessaron, diapente, diapason, diapason cum diatessaron, diapason cum diapente, disdiapason. Ideoq; & à numero nomina receperunt, quòd cum vox constiterit in vna sonorum finitione, ab eaq; se flectens mutauerit, & peruenerit in quartam terminationem, appellatur diatessaron, in quintam diapente, in octauam diapason, in octauam & dimidiam, diapason & diatessaron, in nonam & dimidiam, diapason & diapente, in quintamdecimam disdiapason. Non enim inter duo interualla, cum chordarum sonitus, aut vocis cantus factus fuerit, nec in tertia, aut sexta, aut septima possunt consonantiæ fieri. Sed (vt suprà scriptum est) diatessaron & diapente, ex ordine ad disdiapason conuenientes ex natura vocis congruentis habent finitiones, & ei

concent

concentus procreantur ex coniunctione sonituum, qui Græcè φθόγγοι dicuntur.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Et eius diagramma subscribam.] *Diagramma, designationem, deformationem, descriptionemq; significat. Istius autem diagrammatis, vt aliarũ omnium figurarum, quas Vitruuius pollicetur, iacturam fecimus. Nam quod à Iucundo Veronensi hoc loco additum est (si modò eius est, quod excusum cernitur) vitio non caret, vt reliqua ferè omnia. Quin & Vitruuius ipse sibi aduersabitur, si quidem vulgatam & receptam retinemus scripturam. Vt sine controuersia sit hoc capite & sequenti aliqua mutare necessarium.*

Aliàs fit acuta, aliàs grauis.] *Soni grauitatem quidem fieri, cum ex intimo quidem spiritus trahitur, acumen verò ex superficie oris emitti, autor est Martianus Capella lib.* IX.

E quibus vnus habet effectus continuatos, alter distantes.] *Idem Martianus libro eodem, id est de Musica, triplicem esse vocis rationem scribit, continuam, velut colloquium, diuisam siue diastematicam, quam in modulatione seruamus, & mixtam, qua carmina recitantur. Vide tamen Boëthium Musices libri primi, cap.* XII. *Nam lib.* V. *cap.* IIII. *&* V. *tradit de vocibus vnisonis & non vnisonis.*

Itaq; interuallis ea cũ versatur.] *Interualla dicuntur diastemata, id est vocis spatia, quibus acuta et grauis includitur. Quemadmodum autem ex eis fiunt systemata, ita hæc ex phthongis, qui elemẽtorum vice in musica funguntur, autore Adrasto Peripatetico. Quòd verò trium tantum modulationum generum meminit Vitruuius, harmoniæ, chromatis, & diatoni, id fecit plurimorum sententiam secutus. Nam Pappus & Cleonides in harmonico introductorio mixtum addiderunt, vel commune, hoc quidem ex insistentibus phthongis: illud verò in quo duo aut tria genera inessent.*

Dissimiles sunt tetrachordorum dispositiones.] *Exponit Capella tetrachordum quatuor sonorum in ordine positorum congruentem & fidam concordiam.*

Diatoni duo sunt continuati toni, tertium hemitonium.] *Hoc demum verum est, si ab hemitonio incipiens duos tonos substituas.*

Sonitus qui Græcè φθόγγοι dicuntur, in vno quoque genere sunt decem & octo.] *Phthongus quid esset, varij tradiderunt. Ptolemæus volumine de musica sonum esse ait, vnum & eundem tenentem tenorem. Eius interpres Porphyrius tradit esse sonum per vnum & eundem eductum tenorem. Bacchius interuallorum minimum, Aristides Quintilianus minimum vocis per se electum, Aristoxenus casum vocis modulatilis ad tonum vnum: cui suffragantur Pappus, & Emmanuel Bryennius. Nam Thrasylo & Theoni est sensibilis instrumenti vocis enarmonius. Antiqui phthongos septem statuerũt, heptachordum lyram componentes, vt referret Lunam hypate, Mercurium parhypate, Venerem hyperparhypate, quæ & lichanos, Solem mese, Martem paramese, Iouem paranete, Saturnum nete. Nicomachus in harmonices enchiridio, contrario ordine numerat, & planetis*

netis distribuit, vt sit summa hypate Saturno, & ima Lunæ dicata. Alij quindecim voluerunt. Alij phthongorum, id est sonorum, qui aptè & cum ratione modulationem componerent, esse decem & octo tropos tradiderunt, quorum hic Græcas appellationes Vitruuius ponit. Nos subiecta figura quomodo Latinè dici queant, & ad scalam musices nostri temporis referri valeant, ex Martiani, Gaphurij, Petri Aronis, & aliorum Musicorum, quos vidimus, libris indicabimus, si prius monuerimus ex sententia Franchini Gaphurij claues esse viginti duas, cum Ioannes Pont. XXII. *& Guido Aretinus (qui, vt refert Andreas Ornithoparchus, primus ex hymno D. Ioannis Baptistæ, sex illas syllabas, vt, re, mi, fa, sol, la, à quo vulgares musicos consueuerant Vtremifasollarios vocare, musicis consonantijs conuenire perpendit) viginti tantum velint. Certè Ioannes Froschius fides his literis & notis,* Γ. *b. bb.* ♮♮. *cc. dd. & ee. insignitas antiquis ignotas scribit. Neque libet recensere alia, quæ de his tradunt Berno Cluniacensis Abb. D Bernardus Abb. Clareuallensis, ciuis meus, quamuis alij Fontanaium putent, Ioannes Tinctor, Otho Theogerus Episcopus, Vuilehelmus quidam, omnes libris de musica scriptis. Principio dicimus non esse, cui conferre possimus nostrarum summam, & imam, id est,* E. *la. & G. vt. deinde non esse eundem ordinem. Quid cum quo conueniat, descriptis numeris intelliges Itaque incipiemus à proslambanomeno, qui troporum primus et infimus est.*

Antiquorum

Antiquorum troporum muſicorum cum ſcala muſicæ noſtri temporis collatio.

1.	*Proſlambanomenos.*	*Acquiſitus.*	A. *re.*	2.	*Harmonia.*	*Chroma.*	*Diaton.*		
2.	*Hypatehypaton.*	*Principalis princip.*	B. *mi.*	3.	*Tonus.*	*Tonus.*	*Tonus.*		
3.	*Parhypatehypaton.*	*Subprincipalis princ.*	C. *fa. Vt.*	4.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Hemiton.*		
4.	*Lichanos, ſiue diatonos hypaton.*	*Exteſa principaliū ſiue index, & diſtinct.*	D. *ſol. re.*	5.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Tonus.*	*Tetrachord.*	
					Ditonus.	*Trihemiton.*	*Tonus.*		
5.	*Hypate meſon.*	*Vltima mediarum.*	E. *la. mi.*	6.					
6.	*Parhypate meſon.*	*Subprincip. mediarum.*	F. *fa. Vt.*	7.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Hemiton.*		
7.	*Lichanos ſiue diatonos meſon.*	*Extenſa mediarum.*	G. *ſol. re. Vt.*	8.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Tonus.*	*Tetrachord.*	
					Ditonus.	*Trihemiton.*	*Tonus.*		
8.	*Meſe.*	*Media.*	A. *la. mi. re.*	9.					
9.	*Trite ſynemmenon, ſiue ſyzeugmenon.*	*Tertia coniunctarum.*	B. *fa.* B. *mi.*	10.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Hemitonium.*	*Tetrachord.*	
					Dieſis.	*Hemitonium.*	*Tonus.*		
10.	*Paranete ſynemmenon.*	*Penultima coniunct.*	C. *ſol. fa.*	18.	*Ditonus.*	*Trihemiton.*	*Tonus.*		
11.	*Nete ſynemmenon.*	*Vltima coniunctarum.*	D. *la. ſol.*	19.					
12.	*Parameſe.*	*Propè mediam.*	B. *fa.* B. *mi.*	17.	*Tonus.*	*Tonus.*	*Tonus.*		
13.	*Trite diezeugmenon.*	*Tertia diuiſarum.*	C. *ſol. fa. Vt.*	11.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Hemitonium.*		
14.	*Paranete diezeugmen.*	*Penultima diuiſarum.*	D. *la. ſol. re.*	12.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Tonus.*	*Tetrachord.*	
15.	*Nete diezeugmenon.*	*Vltima diſiunctarum.*	E. *la. mi.*	13.	*Ditonus.*	*Trihemiton.*	*Tonus.*		
16.	*Trite hyperbolæon.*	*Tertia excellentium.*	F. *fa. Vt.*	14.	*Dieſis.*	*Hemitonium.*	*Hemiton.*		
17.	*Paranete hyperbolæon.*	*Penultima excellent.*	G. *ſol. re. Vt.*	15.	*Dieſis.*	*Hemiton.*	*Tonus.*	*Tetrachord.*	
18.	*Nete hyperbolæon.*	*Vltima excellentium.*	A. *la. mi. re.*	16.	*Ditonus.*	*Trihemiton.*	*Tonus.*		

Ex decem & septem phthongis (proslambanomenos enim in tetrachordis non recipitur) constituuntur tetrachorda quinque, hypaton, meson, synemmenon, diezeugmenon, & hyperbolæon. Quæ cum in tribus modulationum generibus harmonico, chromatico, & diatonico duobus tonis & hemitonio perficiantur, dissimiles tamen habent interuallorum dispositiones. Et primum quidem ab hypate hypaton ad hypaten meson designatur, secundum ab hypate meson ad mesen, tertium à mese ad neten synemmenon: quartum à paramese ad neten diezeugmenon: quintum à nete diezeugmenõ ad neten hyperbolæon. Ea verò omnia in harmonia fiunt duabus diesibus & ditono, in chromate duobus hemitonijs & trishemitonio, in diatono hemitonio & duobus tonis. Ita magnitudine quidem peræquantur, sed interuallorum distantia sunt dissimilia.

In diatono verò tonum.] *In manuscripto exemplari, quod Bononiæ in D. Saluatoris bibliotheca vidimus, desunt hæ quatuor dictiones, & rectè quidem. Eius scripturam sequuntur quidam codices ipsi impressi.*

Quod Græcè dicitur ὕπατον.] *Hoc, & quæ sequuntur tetrachordorum nomina, scribo in gignendi casu numeri multitudinis, id est* τῶν ὑπάτων, μέσων, συνημμένων, διεζευγμένων, ὑπερβολαίων. *Quo in loco aduerte* ὑπερβολαίων *per αι diphthongum scribi, non per ε, præterea non* συνεμμένων, *sed* συνημμένων, ἀπὸ τῆς συνάπτεσθαι, *quod coniungi & connecti significat. Gellius enim libri* XVI. *cap.* VIII. συνημμένον *adiunctum siue connexum dici scribit.*

De theatri vasis. CAP. V.

ITA ex his indagationibus, mathematicis rationibus fiunt vasa ærea, pro ratione magnitudinis theatri, eaq; ita fabricentur, vt cum tanguntur, sonitum facere possint inter se, diatessaron, diapente, ex ordine ad disdiapason. Postea inter sedes theatri, constitutis cellis, ratione musica ibi collocentur, ita vti nullum parietem tangant, circaq; habeant locum vacuum, & à summo capite spatium, ponanturq; inuersa, & habeant in parte quæ spectat ad scenam, suppositos cuneos, ne minus altos semipede, contraq; eas cellas relinquantur aperturæ inferiorum graduum cubilibus, longæ pedes duos, altæ semipedem. Designationes autem earum quibus in locis constituantur, sic explicentur. Si non erit ampla magnitudine theatrum, media altitudinis transuersa regio designetur, & in ea tredecim cellæ, duodecim æqualibus interuallis distantes conformicentur, vti ea echea, quæ supra scripta sunt, ad neten hyperbolæon sonantia, in cellis, quæ sunt in cornibus extremis, vtraque parte prima collocentur, secunda ab extremis diatessaron ad neten diezeugmenon, tertia diatessaron ad neten parameson, quarta diatessaron ad neten synemmenon, quinta diatessaron ad mesen, sexta diatessaron ad hypaten meson, in medio vnum diatessaron ad hypaten hypaton. Ita hac ratiocinatione vox ab scena, vti ab centro profusa se circumagens,

tactuq;

tactuq; feriens singulorum vasorum caua, excitauerit auctam claritatem, & concentu conuenientem sibi consonantiam. Sin autem amplior erit magnitudo theatri, tunc altitudo diuidatur in partes quatuor, vti tres efficiantur regiones cellarum transuersè designatæ, vna harmoniæ, altera chromatos, tertia diatoni. Et ab imo quæ erit prima, ea ex harmonia collocetur ita, vti in minore theatro supra scriptum est. In mediana autem parte prima, in extremis cornibus ad chromaticen hyperbolæon habentia sonitum ponantur: in secundis ab his diatessaron ad chromaticen diezeugmenon: in tertiis diatessaron ad chromaticen synemmenon, in quartis diatessaron ad chromaticen synemmenon, quintis diatessaron ad chromaticen hypaton, sextis ad parameson, quòd & ad chromaticen hyperbolæon diapente, & ad chromaticen meson, diatessaron habeant consonantiæ communitatem. In medio nihil est collocandum, ideo quòd sonituum nulla alia qualitas in chromatico genere symphoniæ consonantiam potest habere. In summa verò diuisione, & regione cellarum, in cornibus primis ad diatonon hyperboleon, fabricata vasa sonitu ponantur, in secundis diatessaron ad diatonon diezeugmenon, tertiis diatessaron ad diatonon synemmenon, quartis diatessaron ad diatonon meson, quintis diatessaron ad diatonon hypaton, sextis diatessaron ad proslambanomenon: in medio ad mesen, quòd ea, & ad proslambanomenon diapason, & diatonon hypaton, diapente habet symphoniarum communitates. Hæc autem si quis voluerit ad perfectum facile perducere, animaduertat in extremo libro diagramma musica ratione designatum, quòd Aristoxenus magno vigore & industria, generatim diuisis modulationibus constitutum reliquit: de quo si quis ratiocinationibus his attenderit, & ad naturam vocis, & ad audientium delectationes, facilius valuerit theatrorum efficere perfectiones. Dicet aliquis forte multa theatra Romæ quotannis facta esse, neque vllam rationem harum rerum in his fuisse: sed errauit in eo, quòd omnia publica lignea theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare. Hoc verò licet animaduertere etiam à citharœdis, qui superiore tono, cum volunt canere, aduertunt se ad scenæ valuas, & ita recipiunt ab earum auxilio consonantiam vocis. Cum autem ex solidis rebus theatra constituuntur, id est ex structura cæmentorum, lapide, marmore, quæ sonare non possunt, tunc ex his hac ratione sunt explicanda. Sin autem quæritur, in quo theatro ea sint facta, Romæ non possumus ostendere, sed in Italiæ regionibus, & in pluribus Græcorum ciuitatibus. Etiamq; autorem habemus L. Mummium, qui diruto theatro Corinthiorum eius ænea Romam deportauit, & de manubiis ad ædem Lunæ dedicauit. Multi etiam solertes Architecti, qui in oppidis non magnis theatra constituerunt, propter inopiam, fictilibus doliis ita sonantibus electis, hac ratiocinatione compositis, perfecerunt vtilissimos effectus.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Ex ordine ad disdiapason.] *Id est ita fabricata sint vasa, vt collocata cum tacta fuerint, reddant symphoniarum differentias omnes, id est diatessaron, diapente, diapason, diapason & diatessaron, diapason & diapente, & disdiapason, hoc est ratione interualli, sesquitertia, sesquialtera, dupla, dupla sesquitertia, dupla sesquialtera, & quadrupla. His septis clauserunt Pythagorei vocum concentum. Quicquid supra esset, putauerunt stridorem esse verius, quàm concinnam vocem. Vide Boëthium libro de Musica primo, & Plutarchum in libello de Musica. Nam recentiores haud inscitè disdiapason cum diapente addiderunt, id est nonamdecimam: diatessaron enim quartam vocant, diapente quintam, diapason octauam, diapason cum diapente duodecimam, disdiapason quintamdecimam. Quin cum natura comparatum sit, vt vox hominum haud ferè ad disdiapason intendatur (si quidem inter se quantum aut intendi aut deprimi possunt, expendatur) fidibus adiectis ad vigesimum vocis gradum progressos, atque adeò ad trisdiapason, & vigesimum secundum gradum, sensu nec quicquam eatenus reclamante, tradit Froschius. Addamus & hoc auctarij vice, diatessaron recipere sonos quatuor, spatia tria, tonos duos & semissem, diapente sonos quinq, spatia quatuor, tonos tres & semissem, diapason sonos octo, spatia septẽ, tonos sex, diapason & diatessaron sonos vndecim spatia decem, tonos octo & semissem, diapason & diapente sonos duodecim, spatia vndecim, tonos nouem & semissem, disdiapason sonos quindecim, spatia quatuordecim, tonos decem.*

Suppositos cuneos.] *Hoc loco cuneis ferreis altis semipede sustinentur inuersa ærea vasa: proximo verò capite, cunei sunt theatri graduum, atque subselliorum vbi sedent spectatores, ordines, qui diriguntur in interuallis duarum linearum à centro ad circunferentiam ductarum: centrum hîc pro orchestræ puncto medio accipimus: spectantur autem à summa gradatione ad imam. Inter cuneos fiebant itinera, scalariáue, vt loquitur Vitruuius, quod nos ex theatro M. Marcelli animaduertimus. Nam Vitruuius tradit à præcinctionibus itineribus alternis cuneos describi oportere, vt quemadmodum sunt præcinctiones tres, sint & cuneorum genera tria per eas, non directa, sed alterna.*

Vti ea echea.] *Id est sonituum & troporum discrimina illa decem & octo, quæ Græci ἠχεῖα vocant, vt tradit lib. 1. cap. 1.*

Quarta diatessaron ad neten synemmenon.] *Simile veri non est in re tam aperta Vitruuio somnum obrepsisse, quamobrem diatessaron supposititiciam dictionem ex hac familia procul amandandam arbitror, ne diligentia requirenda sit hoc loco, incuriáq; accusanda diligentissimi autoris.*

Vt ab centro profusa se circumagens.] *Huc pertinet, quod scribit 111. cap. de motione vocis ad circinum.*

Quinta diatessaron ad meson.] *Emendandum proculdubio mesen fœminino genere. mese enim, id est μέση, dicitur phthongus ille, siue sonitus.*

Tactúque feriens singulorum vasorum caua.] *Existimauit Aristoteles problematon sectione x 1. non parum ad vocis conferre consonantiam vasa vacua & puteos. Vitruuius in graduum præcinctionibus, quas diximus esse tres*

(si qui

(si quidem magna sunt theatra) totidem cellarum regiones constituit, vbi collocentur vasa inuersa, quorum percussione ad spectatorum aures vox vegetior, clariorq;, atque suauior perueniret. Eas regiones in tredecim cellas diuidit æqualibus interuallis, id est cellas paribus vicissim interstitijs dispositas distribuit, sex hinc atque hinc, & vnam mediam, quæ tamen non vsus, sed partitionis & responsus causa fit in media præcinctione. In ima præcinctione ponuntur vasa, quæ habent harmoniæ rationem, hoc modo. In cornuum cellis collocantur, quæ sonitum habent netes hyperbolæon. Subsequuntur vtrinque, quæ sunt ad neten diezeugmenon, interuallo consonantiæ diatessaron. In tertijs cellis sunt, quæ ad neten parameſen, interuallo item diatessaron. Quæ sunt in quartis, tono solummodo distant, & sunt netes synemmenon. In quintis cellis sunt ad meſen, interuallo diatessaron. In sextis cellis ad hypaten meſon, item diatessaron spatio. In media cella sunt ad hypaten hypaton, interuallo diatessaron. In media præcinctione sunt vasa chromatos. Collocantur autem in cornibus vasa, quæ sunt ad paraneten hyperbolæon. In secundis cellis ad paraneten diezeugmenon, spatio diatessaron. In tertijs ad paraneten synemmenon, spatio diapente. In quartis ad lichanon meſon, interuallo diatessaron. In quintis ad lichanon hypaton, item diatessaron. In sextis ad parameſen, quod spatium ad paraneten hyperbolæon est diapente, ad paraneten synemmenon diatessaron. In chromatis media cella nulla sunt vasa, quod à lichano hypaton ad proslambanomenon, aut ad aliam omnino decem & octo vocum nulla sit consonantia. Sunt enim hemitonia tantum duo & tonus. In tertia præcinctione collocantur vasa diatoni. Et in cornibus quidem ea, quæ sunt ad paranetem hyperbolæon. In secundis cellis ad paraneten diezeugmenon, spatio diatessaron. In tertijs ad paraneten synemmenon, diapente. In quartis ad lichanon meſon, diatessaron. In quintis ad lichanon hypaton, diatessaron. In sextis quæ ad proslambanomenon, diatessaron spatio. In media quæ sunt ad meſen, quod ea ad proslambanomenon habet consonantiam diapaſon, & ad lichanon hypaton diapente. Hæc ego scripsi, vt locus apud Vitruuium fædè conuulsus deformatusq; emendari posſit, cuius me rei submonuit, ne quem laude sua defraudem, Ludouicus Lucenius, vir liberalibus disciplinis præter medicinæ peritiã eruditus, cuiq; tantum semper tribui, quantum homini neminiꝫ eo erat morum candore, ea ingenij facilitate, eo iudicio, vt acerrimo cuiq;, æquari posſit: amicitia quidem neſcio an habuerim parem neminem, quod tamen nolo teſtimonium hac in re eleuet meum. Semel autem statuendum est, eos troporum, qui lichani & paranetæ dicuntur, in chromate dici etiam chromaticas, & in diatono diatonos. Quod tradit Boëthius libro muſicæ primo, cap. XXII.

In tertijs diateſſaron ad chromaticen ſynemmenon.] *Et antiqui omnes, & quidem etiam formis excusi codices ita habent, non tamen diateſſaron, ſed diapente eſt conſonantia.*

Et ad chromaticen meſon diateſſaron.] *Magnus hic error, & quipleraque omnia, quæ viderim, inuaſit exemplaria. Vitium ſcripturam habere cognouerint artifices, pro meſon ſcribendum ſynemmenon. Alioquin Vitruuius non ſatis viderit.*

Tertijs diateſſaron ad diatonon ſynemmenon.] *Imò nõ diateſſaron ſed diapente: vt male habitum fuiſſe olim locum hunc omnes nunc videre poſſint.*

Multa theatra Romæ quotannis facta.] *Theatra ex vetere more lignea ac temporaria primum fiebant, pòst etiam versatilia. Cuiusmodi C. Curionem in funebri patris munere feciſſe ſcribit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XV. *Quæ res tametſi difficilis factu fuerit, eam tamen intelleximus, & deformauimus. Poſtea lateribus, lapide cæſo, & marmore extructa ſunt, non temporaria mora, verum æternitatis deſtinatione, vt dicam cum Plinio, quale Pompeij, quale M. Marcelli, quorum inuita temporum iniuria etiam nunc extant cadauera. Ex lateribus amphitheatrũ Romæ, Statilij, extra vrbem, ad Lyrim campaniæ fluuiũ, qui Plinij tempore Glanicus dicebatur, nunc Garigliano, ad Minturnas, quæ hodie Traietto, et Puteolis. Ex quadratis lapidibus, Romæ, Titi. E ſolido marmore, Veronenſe, Capuanum, & Athenienſe. Theatra verò ex quadratis lapidibus, Romæ, Pompeij & Marcelli. Quæ Romæ hodie non extent nominantur à Paterculo Caſſij, à Suetonio Claudij, à Tacito C. Cæſaris, ab Auſonio Balbi, à Spartiano Traiani, à Sexto Aurelio Neronis, à Martiale Eſquilinum, ſed puto pro amphitheatris accipienda.*

Sed errauit in eo.] *Perplacent codices, in quibus ſcriptum legimus, errabit, aut errauerit.*

Qui diruto theatro Corinthiorum.] *Mummium Corinthum viciſſe, & vaſa ærea, & ſigna multis Achaiæ oppidis diſperſiſſe teſtatur Plinius lib.* XXXIIII. *cap.* III. *Meminit Aſconius tertia commentatione in Verrem, Pauſanias etiam in Corinthiacis, Achaicis, & Eliacis.*

De conformatione theatri facienda. CAP. VI.

IPSIVS autem theatri conformatio ſic eſt facienda, vti quam magna futura eſt perimetros imi, centro medio collocato circumagatur linea rotũdationis, in eaq; quatuor ſcribantur trigona paribus lateribus & interuallis, quę extremam lineam circinationis tangant, quibus etiam in duodecim ſignorum cœleſtium deſcriptione Aſtrologi, ex muſica conuenientia aſtrorum, ratiocinantur. Ex his trigonis, cuius latus fuerit proximum Scenæ, ea regione quæ præcidit curuaturam circinationis, ibi finiatur ſcenæ frons, & ab eo loco per centrum parallelos linea ducatur, quæ diſiungat proſcenii pulpitum, & orcheſtræ regionem (ita latius factum fuerit pulpitum, quam Græcorum, quòd omnes artifices in ſcenam dant operam, in orcheſtra autem ſenatorum ſunt ſedibus loca deſignata) & eius pulpiti altitudo ſit ne plus pedum quinque, vti qui in orcheſtra ſederint, ſpectare poſsint omnium agentium geſtus. Cunei ſpectaculorum in theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circum curuaturam circinationis, dirigant aſcenſus ſcalasq; inter cuneos ad primam præcinctionem. Suprà autem alternis itineribus ſuperiores cunei medii dirigantur. Hi autem qui ſunt in imo, & dirigunt ſcalaria, erunt numero ſeptem, reliqui quinque ſcenæ

deſign

designabunt compositionem, & vnus medius contra se valuas regias habere debet, & qui erunt dextra ac siniſtra, hospitalium designabunt compositionem, extremi duo spectabunt itinera versurarum. Gradus spectaculorum, vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, ne plus pede & digitis sex. Latitudines eorum ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituantur.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Quam magna futura est perimetros imi.] *Hic est sensus, cum lineam duxeris, quantam velis frontem extruendi theatri patere, in eius medio collocato circini pede stationario siue immobili, quod hîc centrum vocat, vti in capite primo libri tertij, diductoq; circino ad vtrumuis cornu ductæ lineæ, circumagatur rotundatio.*

Ex musica conuenientia astrorum.] *Vide quæ scripsi in caput secundum libri primi.*

Quæ distungat proscenij pulpitum.] *Proscenium autore Diomede est locus ante scenam. Ibi erat pulpitum, in quod actores fabularum prodirent. Scena itaque erat altior pulpito, pulpitum altius orchestra, in qua erant senatorum & honorificentissimorum apud Romanos loca, & apud Græcos scenici suas perficiebant actiones.*

Quod omnes artifices in scenam dant operam.] *Secus apud Græcos, apud quos, cum reliqui artifices per orchestram sua peragant, soli Comici, & Tragici suas in scena præstant actiones. Est autem scena, vt Cassiodoro placet Variarum, lib. III. frons theatri, id est ea theatri pars, quæ ab vno eius cornu ad alterum cum coopertura ducebatur, quod fieret theatrum in hemicycli ferè formam. Ea aut versatilis fuit, quum subitò tota machinis quibusdam verteretur, & aliam picturæ faciem ostenderet, aut ductilis, quum tractis tabulatis hac atque illac species picturæ nudaretur interior. Autor Seruius lib. III. Georg. Sed libet Cassiodori verba de theatri origine referre, sunt autem ex epistola ad Symmachum. Cum agricultores, inquit, feriatis diebus sacra diuersis numinibus per lucos vicosq; celebrarent, Athenienses primum agreste principium, in vrbanum spectaculum collegerunt, theatrum Græco vocabulo visorium nominantes, quòd eminus astantibus turba conueniens sine aliquo impedimento videatur. Frons autem theatri scena dicitur, ab vmbra luci densissima, vbi à pastoribus inchoante verno diuersis sonis carmina cantabantur. Hactenus Cassiodorus. Labeo verò apud Vlpianum Pandect. lib. III. de ijs qui notantur infamia, scenam definit esse eam, quæ ludorum faciendorum causa quolibet loco vbi quis consistat, moueaturq; spectaculum sui præbiturus, posita sit, in publico priuatoq;, vel in vico, quo tandem passim homines spectaculi causa admittantur. Placidus verò grãmaticus dicit esse cameram hincinde compositam, quæ vmbræ loco in theatro erat, in quo ludi actitabantur: item scenam vocari arborum in se incubantium quasi concameratam densationem, vt subterpositos tegere possit: item compositionem alicuius criminis, quæ digna sit in theatro exclamationibus tragicis.*

Extremi

Extremi duo ſpectabunt itinera verſurarum.] *verſuræ ſunt, vbi vno latere abſoluto, in aliud deflecti neceſſe eſt. Columella lib.* II. *cap.* II. *de arantibus iuuencis loquens, sed nec in media parte verſurâ conſiſtat, & paulò pòſt. Cum ventum erit ad verſuram, in priorem partem iugum propellat. id eſt cum ventum erit ad extremum ſulcum, & reflectendum erit, vt alium proſcindat. Vitruuius cap.* X I. *huius libri, pro angulo interiore coniunctarum ad angulos rectos porticuum dixit, vti capite duodecimo pro curuatura. Hoc verò loco ſunt porticus à ſcena ad theatri cornua ductæ, non quidem pertinentes: vti ex theatro Marcelli obſeruauimus. Quanquam in eo, quod Polæ, quæ vrbs eſt Dalmatiæ, cernitur, ad ipſa cornua ita procurrunt, vt liceat ipſum theatrum plano pede ex eis ingredi.*

Ne minus alti ſint palmopede.] *Id eſt viginti digitis, ſiue palmis quinque, dictione compoſita, de qua alibi fuſius ſcribemus.*

De tecto porticus theatri. CAP. VII.

TECTVM porticus, quod futurum eſt in ſumma gradatione, cum ſcenæ altitudine libratum perficiatur. Ideo quod vox creſcens, æqualiter ad ſummas gradationes, & tectum perueniet. Nanq; ſi non erit æquale, quo minus fuerit altum, vox præripietur ad eam altitudinem, ad quam perueniet primo. Orcheſtra inter gradus imos, quam diametron habuerit, eius ſexta pars ſumatur, & in cornibus circumq; aditus, ad eius menſuræ perpendiculum inferiores ſedes præcidantur, & quæ præciſio fuerit, ibi conſtituantur itinerum ſuperciliaita enim ſatis altitudinem habebunt eorum conformationes. Scenæ longitudo ad orcheſtræ diametron, duplex fieri debet. Podij altitudo ab libramento pulpiti cum corona & lyſi, duodecima orcheſtræ diametri. Supra podium columnæ cum capitulis & ſpiris, altæ quarta parte eiuſdem diametri. Epiſtylia & ornamenta earum columnarum, altitudinis quinta parte. Pluteum inſuper cum vnda & corona inferioris plutei dimidia parte: ſupra id pluteum columnæ quarta parte minore altitudine ſint, quàm inferiores. Epiſtylia & ornamenta earum columnarum quinta parte. Item ſi tertia epiſcenos futura erit, mediani plutei ſummum ſit dimidia parte. Columnæ ſummæ medianarum minus altæ ſint quarta parte. Epiſtylia cum coronis earum columnarum, item habeant altitudinis quintam partem. Nec tamen in omnibus theatris ſymmetriæ ad omnes rationes & effectus poſſunt reſpondere, ſed oportet Architectum animaduertere, quibus proportionibus neceſſe ſit ſequi ſymmetriam, & quibus rationibus ad loci naturam, aut magnitudinem opus debeat temperari. Sunt enim res, quas in puſillo, & in magno theatro, neceſſe eſt eadem magnitudine fieri propter vſum, vti gradus, diazomata, pluteos, itinera, aſcenſus, pulpita, tribunalia, & ſiqua alia intercurrunt, ex quib

ex quibus necessitas cogit discedere ab symmetria, ne impediatur vsus. Non minus siqua exiguitas copiarum, id est marmoris, materiæ, reliquarumq; rerum, quæ parantur in opere, defuerint, paululum demere aut adiicere, dum id ne nimium improbe fiat, sed cum sensu, non erit alienum. Hoc autem erit, si Architectus erit vsu peritus: præterea ingenio mobili solertiaq; non fuerit viduatus. Ipsæ autem scenæ suas habeant rationes explicatas, ita vti mediæ valuæ ornatus habeant aulæ regiæ, dextra ac sinistra hospitalia. Secundum autem ea spatia ad ornatus comparata (quæ loca Græci περιάκτους dicunt, ab eo, quod machinæ sunt in iis locis, versatiles trigonos habentes) in singula tres sint species ornationis, quæ cum aut fabularum mutationes sunt futuræ, seu deorum aduentus cum tonitribus repentinis, versentur, mutentq; speciem ornationis in frontes. Secundum ea loca versuræ sunt procurrentes, quæ efficiunt vna à foro, altera à peregre aditus in scenam.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

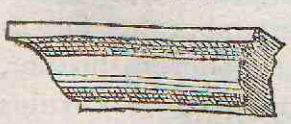
Orchestra nomen à saltando nacta.] *Orchestram ab ὀρχέομαι, id est salto, siue gesticulor, dictam, locum esse in medio theatro, vbi sunt designata senatorum loca, proximo cap. voluit. Id quidem apud Romanos. Nam Iulius Pollux lib.* IIII. *cap.* XIX. *Chori dicit esse propriam, vt scenam actorum. Quem locum legas oportet, si theatri partes scire cupis.*

Et quæ præcisio fuerit.] *Hæc scriptura vitium habet. Scribendum enim quà, mutato scilicet pronomine in aduerbium. Id verò mendi non semel in hoc opere inuenitur.*

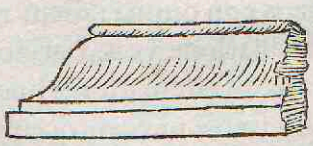
Podij altitudo.] *Podium menianorum habet speciem, locus scilicet ad spectandum habilis, cuius pars, quæ magis prouehitur, pulpitum est, veluti pergula quædam.*

Cum corona & lysi.] *Lysim, & paulò pòst vndam, pro eodem dicta existimauerim, nempe pro sima recta, aut inuersa, id est gula recta, aut inuersa, vt Itali vocant, quæ coronæ imponi solent, & vndam imitantur, hoc est, vndæ instar sinuosæ sunt. Sed in coronis, quæ supra Zophorum constituuntur, nunquam nisi rectæ fiunt. In stylobatarum autem coronis inuersæ aut etiam rectæ ponuntur. At in stereobatis, quæ bassamenta vocant, animaduerti non nisi inuersas collocari. Figuras subiunxi.*

Sima recta.

Sima inuersa.

Pluteum insuper cum vnda.] *Pluteũ monui esse, quò inferiores columnæ à superioribus seiunguntur. Hoc autem loco, vti lib.* IIII. *cap.* IIII. *pro podio dictum est: vt vel hinc Vitruuius noster, quamuis doctissimo lectori negotiũ facere possit, quod eodẽ vocabulo diuersis in rebus vtatur.*

Tertia episcenos.] *Hoc est tertia columnatio, siue tertius sursum versus columnarum ordo, à scena, id est ἀπὸ τῆς σκηνῆς formato vocabulo. Plinius libri* XXXVI. *cap.* V. *de M. Scauri theatro loquens id expressit, cum ait, Scena ei triplex altitudine. Qua forma dici poterit scena altitudine simplex, duplex, triplex ue, vti & porticus, ad earum differentiam quæ à laxitate id appellationis habuerunt, de quibus cap.* IX. *dicam.*

Sed oportet Architectum animaduerte.] *Aduerte Architectum vsu peritum & solertem demere aut etiam adjcere posse arte præscriptis, dum non improbè fiat, vt paulò pòst scribit, & lib.* VI. *cap.* VI.

Diazomata.] *Præcinctiones, & veluti transuersa cingula, id est interiectas gradibus areolas. Aliàs diazomatis nomine intelligam coronices, quibus contignationes discernuntur, aut quæ ornamenti magis quàm alicuius necessitatis gratia adduntur, vt in exteriori palatio Neruæ ad radices montis Quirinalis.*

Ita vti mediæ valuæ ornatus habeant aulæ regiæ.] *Trium valuarum media βασίλειον, αὐλαῖον, & οἴκων & ἐνδόξων à Polluce dicitur.*

Seu deorum aduentus cum tonitribus repentinis.] *Quæ ad hoc pertineant tria sunt vocabula apud Pollucem lib.* IIII. *cap.* XIX. θεολογεῖον, *vnde dij è sublimi super scenam apparebant, quem locum (nisi fallor) intellexit Plato in Clitiphone his verbis sed Græcè, Cum ad obiurgandos homines velut è tragica machina deus aliquis repente exclamares,* μεραυνοσκοπεῖον, *alta versatilis machina instar speculæ, ex qua fulmina Iupiter eiaculabatur,* βροντεῖον, *locus post scenam, in quo vtribus calculis confertis, & per æra versatis, tonitru similitudinem imitabantur.*

Versuræ sunt procurrentes.] *A Polluce* περίακτοι *vocantur.*

De tribus scenarum generibus. CAP. VIII.

GENERA autem sunt scenarum tria, vnum quod dicitur Tragicum, alterum Comicum, tertium Satyricum. Horum autem ornatus sunt inter se dissimiles, dispariq; ratione, quod Tragicæ deformantur, columnis, fastigiis & signis, reliquisq; regalibus rebus. Comicæ autem ædificiorum priuatorum, & menianorum habent speciem, perfectusq; fenestris dispositos imitatione communium ædificiorum rationibus. Satyricæ verò ornantur arboribus, speluncis, montibus, reliquisq; agrestibus rebus, in topiarii operis speciem deformatis. In Græcorum theatris non omnia iisdem rationibus sunt facienda, quod primum in ima circinatione, vt in Latino, trigonorum quatuor, in eo quadratorum trium anguli circinationis lineam tangunt. Et cuius quadrati latus est proximum scenæ, præciditq; curuaturam circinationis, ea regione designatur finitio proscenii, & ab ea regione ad extremam circinationem curuaturæ, parallelos linea designatur, in qua constituitur frons

frons ſcenæ, per centrumq; orcheſtræ proſcenii regione, parallelos linea deſcribitur, & qua ſecat circinationis lineas, dextra ac ſiniſtra in cornibus hemicycli centra deſignantur, & circino collocato in dextra ab interuallo ſiniſtro circumagitur circinatio ad proſcenii dextram partem. Item centro collocato in ſiniſtro cornu ab interuallo dextro circumagitur ad proſcenii ſiniſtram partem. Ita tribus centris hac deſcriptione, ampliorem habent orcheſtram Græci, & ſcenam receſsiorem, minoreq; latitudine pulpitum, quod λογεῖον appellant. Ideoq; apud eos Tragici & Comici actores in ſcena peragunt, reliqui autem artifices ſuas per orcheſtram præſtant actiones. Itaque ex eo ſcenici & thymelici Græcè ſeparatim nominantur. Eius logei altitudo non minus debet eſſe pedum decem, non plus duodecim. Gradationes ſcalarum inter cuneos & ſedes, contra quadratorum angulos dirigantur ad primam præcinctionem, ab ea præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur, & ad ſummam quoties præcingũtur, altero tanto ſemper amplificantur. Cum hæc omnia ſumma cura ſolertiaq; explicata ſint, tunc etiam diligentius eſt animaduertendum, vti ſit electus locus, in quo leniter applicet ſe vox, neque repulſa reſiliens incertas auribus referat ſignificationes. Sunt enim nonnulli loci naturaliter impedientes vocis motus, vti diſſonantes, qui Græcè dicuntur κατηχοῦντες: circumſonantes, qui apud eos nominantur περιχοῦντες. Item reſonantes, qui dicuntur ἀντηχοῦντες: conſonantesq;, quos appellant συμφωνοῦντες. Diſſonantes ſunt, in quibus vox prima, cum eſt elata in altitudinem, offenſa ſuperioribus ſolidis corporibus, repulſaq; reſiliens in imum, opprimit inſequentis vocis elationem. Circumſonantes autem ſunt, in quibus circumuagando coacta vox ſe ſoluẽs in medio ſine extremis caſibus ſonans, ibi extinguitur, incerta verborum ſignificatione. Reſonantes verò, in quibus, cum in ſolido tactu percuſſa reſiliat imagines exprimendo, nouiſsimos caſus duplices faciunt auditu. Item conſonantes ſunt, in quibus ab imis auxiliata cum incremento ſcandens, ingreditur ad aures diſcreta verborum claritate. Ita ſi in locorum electione fuerit diligens animaduerſio, emendatus erit prudentia ad vtilitatem in theatris vocis effectus. Formarum autem deſcriptiones inter ſe diſcriminibus his erunt notatæ, vti quæ ex quadratis deſignantur, Græcorum, quæ ex paribus trigonorum lateribus, Latinorum habeant vſus. Ita his præſcriptionibus qui voluerit vti, emendatas efficiet theatrorum perfectiones.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Genera autem ſunt ſcenarum tria.] *Quæ ſequuntur de tribus ſcenarum generibus, velim ſuperiori capiti addi, vt ſit initium capitis octaui, ibi, In Græcis theatris. Nam quæ vſque illuc dicentur, ad Romanos pertinent, at ibi de conformatione theatri Græcorum incipit tractare, argumento ſi non diuerſo, certè gen-*

tium variarum. Neque tamen velim quenquam existimare à Vitruuio sectos in capita libros: quin potius, quod alibi testati sumus, perpetua & continua vsum dictione. Eius rei si non sit aliud argumentum, certe tria libri noni prima capita fidem facere possunt, quæ constat partem esse proœmij. Sed sectione delicato lectori voluimus esse cautum.

In topiarij operis speciem deformatis.] *Pro eo quod Græci dicunt τοπιοδλὲς. Sed de topiarijs lib.* VII. *cap.* V. *dicam.*

Parallelos línea designatur.] *Id est æquidistans, coæquabilis, mutuò cum alia correspondens.*

Per centrúmque orchestræ proscenij regione.] *Vide, quantum adfert obscuritatis interpunctio non suo loco posita. Tolle molestam distinctionem, & coniunge sequentia, sensus erit apertus, Per centrumq; orchestræ proscenij regione parallelos linea describitur.*

Et quæ secat circinationis líneas.] *Idem error fuit proximo capite, & lib.* I. *cap.* VI. *Scribendum enim quà.*

Itaque ex eo scenici & thymelici Græcè separatim nominantur.] *Scenici complectuntur comicos & tragicos, thymelicorum verò nomine intelligimus ludios citharœdos, citharistas, & tibicines, atque id genus symphoniacorum, ἀπὸ τῆς θυμέλης. Est autem θυμέλη theatri pars vbi histriones suas actiones perficiunt. Iulius Pollux in orchestra dicit esse siue βῆμα, siue βωμὸν, hoc est, siue pulpitum, siue aram.*

Eius loci altitudo.] *Non desunt exemplaria, vbi pro loci scriptum est logei, neque fortasse abs re. Nam logeum, id est λογεῖον, pulpitum significare paulò antè dixit, & apud Iulium Pollucem legimus lib.* IIII. *cap.* XIX.

Sunt enim nonnulli loci naturaliter impedientes vocis motus.] *Cum sint loci, aut dissonantes, aut circumsonantes, aut resonantes, aut consonantes, postremorum maxima est habenda ad vocis in theatris effectum ratio, reliquæ differentiæ vitiosæ sunt. Admonet locus hic, vt dicam animaduersum esse à me ad vrbem locum triphonum, id est à quo ter hemistichium, & integer volubiliore lingua pronunciatus versus ter redderetur. Is Bassiani hippodromus est, sed eatenus si ad sepulcri Cæciliæ Metellæ dextram adstans inclames. Fecit hoc, vt facilius Lucretio crederem, cum libro quarto ait.*

Sex etiam, aut septem loca vidi reddere voces,
Vnam cum iaceres, ita colles collibus ipsis
Verba repulsantes iterabant dicta referre.

Fuit enim Olympiæ porticus heptaphonos vti Plinius libro XXXVI. *memorat.*

De porticibus post scenam, & ambulationibus. CAP. IX.

POST scenam porticus sunt constituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus, quo se recipiat ex theatro. Choragiaq; laxamentum habeant ad chorum parandum, vti sunt porticus Pompeianæ, itemq; Athenis porticus Eumenici, patrisq; Liberi phanum. Et exeuntibus è theatro sinistra

parte

parte Odeum, quod Athenis Pericles columnis lapideis disposuit, nauiumq; malis & antennis è spoliis Persicis pertexit. Idem autem etiam incensum Mithridatico bello, rex Ariobarzanes restituit. Smyrnæ strategeum, Trallibus porticus ex vtraq; parte (vt scenæ) supra stadium, cæterisq; ciuitatibus, quæ diligentiores habuerunt Architectos. Circa theatra sunt porticus & ambulationes, quæ videntur ita oportere collocari, vti duplices sint, habeantq; exteriores columnas Doricas cum epistyliis & ornamentis, ex ratione modulationis Doricæ perfectas. Latitudines autem earum ita oportere fieri videntur, vti quanta altitudine columnæ fuerint exteriores, tantam latitudinem habeãt ab inferiore parte columnarum extremarum ad medias, & à medianis ad parietes, qui circumcludunt porticus ambulationes. Medianæ autem columnæ quinta parte altiores sint, quàm exteriores, sed aut Ionico, aut Corinthio genere deformentur. Columnarum autem proportiones & symmetriæ, non erunt iisdem rationibus, quibus in ædibus sacris scripsi. Aliam enim in Deorum templis debent habere grauitatem, aliam in porticibus, & cæteris operibus subtilitatem. Itaque si Dorici generis erunt columnæ, dimetiantur earum altitudines cum capitulis in partes quindecim, & ex eis partibus vna constituatur, & fiat modulus, ad cuius moduli rationem omnis operis erit explicatio, & in imo columnæ crassitudo fiat duorum modulorum. Intercolumnium quinque & moduli dimidia parte. Altitudo columnæ, præter capitulum, quatuordecim modulorum. Capituli altitudo moduli vnius: latitudo modulorum duorum, & moduli sextæ partis. Cæteri operis modulationes, vti de ædibus sacris in libro quarto scriptum est, ita perficiantur. Sin autem Ionicæ columnæ fient, scapus præter spiram & capitulum, in octo partes & dimidiam diuidatur, & ex his vna crassitudini columnæ detur. Spira cum plintho dimidia crassitudine constituatur. Capituli ratio ita fiat, vti in tertio libro est demonstratum. Si Corinthia erit, scapus & spira, vti in Ionica: capitulum autem, quemadmodum in quarto libro est scriptum, ita habeat rationem: stylobatisq; adiectio, quæ fit per scamillos impares, ex descriptione, quæ suprà scripta est in libro tertio, sumatur. Epistylia, coronæ, cæteraq; omnia, ad columnarum rationem, ex scriptis voluminum superiorum explicentur. Media verò spatia, quæ erunt sub diuo inter porticus, adornanda viridibus videntur, quod hypæthræ ambulationes habent magnam salubritatem. Et primum oculorum, quod ex viridibus subtilis & extenuatus aër, propter motionem corporis influens perlimat speciem, & ita auferens ex oculis humorem crassum, aciem tenuem & acutam speciem relinquit. Præterea cum corpus motionibus in ambulatione calescat, humores ex membris aër exugendo imminuit plenitates, extenuatq; dissipando, quod plus inest, quàm corpus potest sustinere. Hoc autem ita esse ex eo licet ani-

maduertere,quod ſub tectis cum ſint aquarum fontes,aut etiam ſub terra paluſtris abundantia, ex his nullus ſurgit humor nebuloſus, ſed in apertis hypæthriſq; locis, cum ſol oriens vapore tangit mundum, ex humidis & abundantibus excitat humores, & etiam conglobatos in altitudinem tollit. Ergo ſi ita videtur, vti in hypæthris locis, ab aëre humores ex corporibus exugantur moleſtiores, quemadmodum ex terra per nebulas videntur,non puto dubium eſſe,quin ampliſsimas & ornatiſsimas ſub diuo hypæthriſq; collocari oporteat in ciuitatibus ambulationes. Eæ autem, vti ſint ſemper ſiccæ & non lutoſæ, ſic erit faciendum. Fodiantur & exinaniantur quàm altiſsime, & dextra atque ſiniſtra ſtructiles cloacæ fiant, inq; earum parietibus, qui ad ambulationem ſpectauerint, tubuli inſtruantur inclinati faſtigio in cloacis. His perfectis compleantur ea locá carbonibus, deinde inſuper ſabulone eæ ambulationes ſternantur & exæquentur, ita propter carbonum naturalem raritatem, & tubulorum in cloacas inſtructionem, excipientur aquarum abundantiæ, & ita ſiccæ, & ſine humore perfectæ fuerint ambulationes.Præterea in his operibus theſauri ſunt ciuitatibus in neceſſariis rebus à maioribus conſtituti. In concluſionibus enim reliqui omnes faciliores ſunt apparatus, quàm lignorum. Sal enim facile ante importatur, frumenta publice priuatimq; expeditius congeruntur,& ſi deſint,holeribus, carne, ſeu leguminibus defenditur. Aquæ foſſuris puteorum, & de cœlo repentinis tempeſtatibus ex tegulis excipiuntur. De lignatione,quæ maxime neceſſaria eſt ad cibum excoquendum, difficilis & moleſta eſt apparatio, quod & tarde comportatur, & plus conſumitur. In eiuſmodi temporibus, tunc eæ ambulationes aperiuntur, & menſuræ tributim ſingulis capitibus deſignantur. Ita duas res egregias hypæthræ ambulationes præſtant, vnam in pace ſalubritatis, alteram in bello ſalutis. Ergo his rationibus,ambulationum explicationes non ſolum poſt ſcenam theatri, ſed etiam omnium Deorum templis effectæ, magnas ciuitatibus præſtare poterunt vtilitates. Quoniam hæc à nobis ſatis videntur eſſe expoſita, nunc inſequentur balnearum diſpoſitionum demonſtrationes.

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Poſt ſcenam porticus ſunt conſtituendæ.] *Porticus additæ ſunt ſacris ædibus, illuſtrium virorum domibus, & publicis ædificijs neceſſitatis, aut ornamenti animíue cauſa. Sub eis repentinas pluuias vitabant, vmbrasq; ac frigora captabant, varijsq; ſermonibus diem conſumebant,à meridie ſolem hyeme,à ſeptentrione æſtiuas vmbras excipientes. Inſigniores memorantur, Apollinis Palatini circum maximum verſus, Auguſti in Martio campo, & in eius foro, Aemilij inter portam Trigeminam & naualia, Argonautarum à Campo ad ſepta, Agrippæ, quæ & Iouis vltoris, & Panthei, Antonini Pij iuxta S. Stephanum in Truglio, Balbi*

contigua

contigua eius theatro, circa obscuras nunc apothecas, Capitolij in latere cliui Capitolini, Concordiæ sub Capitolio forum versus, Claudij vltra sacram viam amphitheatrum versus, Q. Catuli euersa M. Flacci domo, Europæ adiuncta Campo, haud procul ab aqua Virginea, Faberij in Auentino, Faustinæ ad S. Laurentium in Miranda, forum respiciens, Gordiani in campo Martio sub colle, Galieni, quæ & Flaminia, in Campo vsque ad pontem Muluium, Herculis, quæ & Philippi à Martiale, in aditu circi Flaminij, Hortensij in Palatino, Iulij prope arcum Fabianum, Isidis in hortis Commodi, Liuiæ Augusti vxoris ad viam sacram, vbi postea templum Pacis, Libertatis in Palatino à Clodio Ciceronis domo euersa, Miliarensis in hortis Salustij, Mercurij, quæ & Seueri, & Antonini qui eam restituerunt, ante ædem S. Angeli in Piscina, Martij campi, Q. Metelli ad finem circi Flaminij, Neptuni ante eius ædem iuxta septa, Numicia in foro Romano circa rostra & ædem Veneris genitricis, Neronis in ipsius domo, Neruæ in ipsius foro, Octauiæ sororis Augusti contigua Marcelli theatro, Cn. Octauij, quæ & Corinthia à structura, & à pictura Persei, à Perse Macedoniæ rege deuicto, inter Pompeij theatrum & circum Flaminium, prope ædem S. Nicolai de Chalcaria, Pompeij ad ipsius theatrum, Quirini in Quirinalis parte quæ ad Viminalem pertinet, vbi S. Vitalis templum, Siluani in via Suburrana sub Viminali, cuius templum hodie S. Agathæ, Scipionis Nasicæ ab æde Saturni ad Capitolinum, Traiani eius foro adiecta, & Veneris Ericinæ ante portam Collinam.

Choragiáque laxamentum habeant ad chorum parandum.] Choragia significant & eos, qui ludorum instrumentum suppeditant, & locum, vnde totum instrumentum promitur. De vestibus quidem comicis & tragicis scribit pleraque Iulius Pollux lib. IIII. cap. XVIII. De Choragis verò Libanius in argumento orationis Demosthenis κατὰ μειδίου, versatur enim oratio ea in choragorum munere, & priuilegijs. Solebant indumenta à choragis assumi, quæ ædiles præbenda locabant, vt est apud Plautum in Persa, verba eius sunt. Saturio parasitus. Vnde ornamenta? Toxillus. Abs chorago sumito, dare debet, præbenda ædiles locauere. Fulgentius Placiades esse etiam choragium virginale funus putat, idq; ex Apulej dicto hoc, Iam feralium nuptiarum miserrimæ virgini choragium struitur. Si pro instrumento & apparatu funus intellexit, in eius sententiam pedibus eo. Metaphoricos enim feralium nuptiarum apparatum significauit.

Et exeuntibus è theatro sinistra parte Odeum.] Odeum etiam Romani habuerunt, vt ex Ammiano lib. XVI. præter alios didicimus, ἀπὸ τῆς ᾠδῆς inquit Suidas, id est à cantu dictum. Erat autem gradatim veluti θεατρίδιον, id est minusculum theatrum structus locus, vnde musica certamina spectabantur. Scribit enim Suetonius Tranquillus, Neronem musicum certamen instituisse, Domitianum item, vbi præter citharœdos certarent citharistæ, & psallocitharistæ atque etiam Odeum excitauisse. Et Plutarchus in Vita Periclis autor est retulisse regij tabernaculi formam. Nam & Suidas ait in eo διατρίβειν τὰ ἀρχοντα fuisse. Odei meminit non semel in Atticis & Corinthiacis Pausanias. Odea quatuor Romæ fuisse legimus, vnum in Auentino, alterum inter Palatinum & Cœlium ad metam sudantem, tertium prope theatrum Pompeij, quartum Domitiani, de quo Suetonius.

Rex

Rex Ariobarzanes restituit Smyrnæ stratageum.] *Stratageum siue strategeum, armamentarium dici potuit, vbi reponerentur hostium spolia, aut prætorium, quo conuenirent milites. Hermolaus castigationum Plinij lib.* XXXVI. *cap.* XXV. *& in eundem locum scribens Stephanus Aquæus, longe ab ædificij quod interpretantur natura, vti & Raphaël Volaterranus commentariorum Vrbanorum lib.* XXVII. *asaroton œcum videntur legisse, de quo nos infrà nonnulla. Sed illos lege, ne tibi à me impositum, & fucum factum suspiceris.*

Vti duplices sint.] *Porticus duplices appellatæ sunt, à duplici columnarum ordine, sicut triplices Suetonio in Nerone dicuntur, in quibus tres sunt columnarum ordines. Nam & Galienus Imperator porticum Flaminiam vsque ad pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastiche fieret, aut etiam pentastiche, inquit Iulius Capitolinus in eius vita, id est quatuor aut quinque ordinum columnarum: ad laxitatem enim hæc spectant, non ad altitudinem. Nam vltra quartam columnationem sursum versus non puto antiquos esse progressos. Neque septizonium sepulcri gratia via Appia inter Palatinum & Cœlium montes à Seuero Imperatore extructum (cui dimidiam deesse partem ad Circum maximum operis ratio docet) à septeno columnarum ordine vocatum est. Arguunt, qui supersunt tres altitudine spectabiles, arguunt interioris ædificij ex quadrato lapide interspta septem, & veluti solaria, vt loquuntur, siue tabulata, vnde à nonnullis septisolium nominatum est. Quod Egnatius Baptista, & Philippus Beroaldus, cæteriq; parum viderunt, qui alios quatuor columnarum ordines super impositos fuisse existimarunt. Nec credibilis reliqua altitudo, fastigium ad cacumen æstimantibus, vt loquar cum Plinio.*

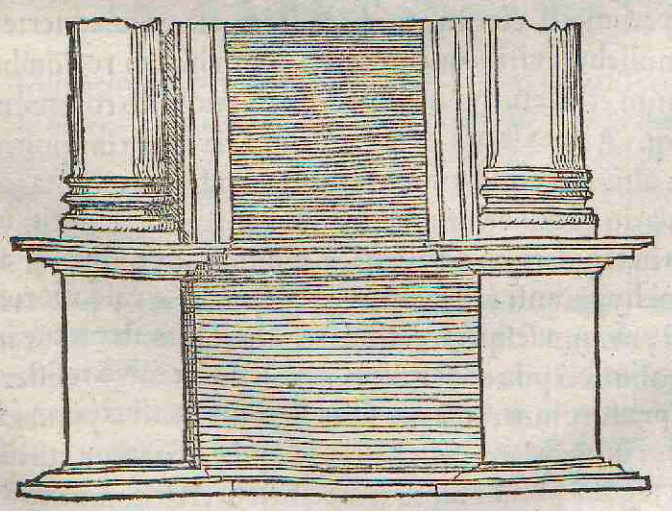
Vti in tertio libro est demonstratum.] *Eius libri cap.* III. *demonstrauit: quo loci & ex sententia nostra demonstrauimus, quomodo ad circinum describeretur Ionicum capitulum, id est rectè volutæ inuoluerentur. Nam quæ fiunt ex Vitruuij præscripto, nisi artificis manu adiuuentur, haud scio, an superbo iudicio sint facturæ satis. Et quanquam hactenus is locus habitus est, vt Delio (quod dicitur) haberet opus natatore, & Oedipo coniectore, nisi fallor, quæ scripsimus, ita scripsimus, vt quæ tradiderit parum culta & difficilia, pro viribus non negligenter, & dilucide tractauerimus.*

Quemadmodum in quarto libro est scriptum.] *Id factum est cap.* III. *nos tamen, vt semel totam columnationis rationem traderemus, libro tertio in digressione nostra, Corinthij capituli maluimus rationem indicare.*

Stylobatis adiectio, quæ fit per scamillos impares.] *Ampliauimus libro tertio, cum diceret ita exæquari oportere stylobatas, vti haberent per medium adiectionem per scamillos impares. Quid verò iam tunc suspicaremur, libet hoc loco pluribus exponere: nam fortasse non fallet à diuinatione petitum auxilium. Quid enim huiusmodi in rebus aliud facias? Eandem plane habuisse in stylobatis rationem Vitruuium, quam in columnis putabamus. Atqui ex eius sententia (perierat enim promissa deformatio) demonstraueramus columnis veluti ventrem adiici, vt intumescerent in medio, &, vt loquar cum Columella, in ventrem latescerent, partibus summa atque ima sensim à medio contractis & diminutis. Itaque cum intelligeremus Athenis vrbe Græcia vetustissima etiam hodie ostendi stylobatas*

batas ad plinthi basis latitudinem non respondentes (quæ alioquin forma est & pulcherrima, & Romanis perpetuò vsurpata) sed contractos, existimabamus Græcorum consuetudine, per scamillos impares, id est ceu gradibus quibusdam fieri adiectionem in mediis stylobatis, hoc est fieri, vt gradatim à supremis atque infimis partibus quadratorum, quæ coronicibus suis & basibus clauduntur, medium versus subturgerent & adaugerentur. Id cum non omni ex parte satisfaceret, cœpimus & istud expendere. Initio stylobatam fuisse statim à fundamentorum substructione veluti perpetuum parietem, qui columnarum bases exciperet. Eius partem coronice, inferiorem basi, reliquo medio spatio ad libellam exæquato, ornari solitam. Eo modo cum esset, alueolatum visum fuisse, pari scilicet præter circumcurrentes partes perpendiculo. Id, qui sequuti sunt, cum vitare vellent, ad spirarum perpendiculum quicquid reperiebatur (spatio quod intercolumnijs respondebat sua relicta specie) efficiebant, vt resiliret, sed nusquam magis aut minus, quàm vt ad amplitudinem plinthi basis præter suas proiecturas perpendiculo responderet, & interspti siue plutei partes (ita voco quod ex stylobata non resilit) cum proiecti partibus, id est coronix cum coronice, medium exæquatum cum exæquato medio, & basis cum basi consentirent. Huiusmodi resilientes stylobatas, quos, nisi fallor, scamillos Vitruuius vocat, siue scabellos, aut scamnulos, vt aliqui codices habent, impares autem, quòd interstylobatijs (fingere enim oportet vocabula, dum vsitata non possis reperire, & ita putò melius intellectum iri, quàm si dicam mesostylobatia) id est interseptis perpendiculo non responderent, cum magis ad rationes podiorum, vnde spectari soleat, pertinere arbitrarentur, aut quando sine apertionibus, id est sine podio frontes vel latera ædificiorum fiunt, & columnæ ita parieti adhærent, vt tantum pars quota promineat (quod diximus huius libri cap. 1. cum de parastatis loqueremur) vbi itiones habere vellent expeditiores, tantum ex illo perpetuo pariete sub basibus, amotis interseptis reliquerunt, quantum ipsis excipiendis satis esset. Vt sint omnino genera stylobatarum duo, perpetuum & expeditum. Illud aut vno eodemq; ductu percurrit, aut resilit ad spirarum perpendiculum, vt subiecta figura ostendit. De expedito dixi libro tertio, vbi singulorum generum trado rationes. Quod ad rem faciat, ex antiquorum monimentis aliud conijcere non potui. Posterioris certè nostræ sententiæ inueni vindices Antonium & Baptistam Sangallos Architectos insignes, vt minus me coniecturæ pœniteat.

Stylobatæ resilientis affiguratio.

Quæ suprà scripta est libro tertio.] Diximus eius libri

libri cap. III. *ſcamillorum deformationem promitti quidem à Vitruuio, ſed neſcio quo malo fato ad nos non peruenisſe.*

Hypæthræ ambulationes.] *Quædam ambulationum ſunt apertæ atque ſub diuo, id eſt ſine vllo tecto, dicunturq; hypæthræ, quaſi ὑπὸ τὸν ἀέρα, aëri expoſitæ. Aliæ ſunt hypogeæ, ita enim appellant Egeſippus & Petronius, id eſt ſubterraneæ, quibus non ſunt abſimiles cryptoporticus, vndique ſcilicet parietibus tectæ, & tanquam ſubterraneæ porticus.*

Perlimat ſpeciem.] *Pro oculorum acie ſpeciem vſurpauit, vti à me annotatum eſt lib.* III. *cap.* II.

Dextrà atque ſiniſtrà ſtructiles cloacæ fiant.] *Cloacam locum eſſe concauum, per quem colluuies quædam fluat, eiusq; appellatione tubos & fiſtulas contineri, autor eſt Vlpianus, Pandectarum lib.* XLIII. *de cloacis. Structiles autem cloacas dixit fabrica conſtantes. Exciduntur enim & ſpecus in ſaxo duro, aut topho.*

Theſauri ſunt ciuitatibus.] *Theſaurum cuiuſque rei eſſe copiam, qui Sexti Pompeij legerit fragmenta, ignorare minime poteſt.*

In concluſionibus.] *Eo nomine intelligit vrbium obſidiones.*

Vnam in pace, ſalubritatis, alteram in bello, ſalutis.] *Salubritatis, quia ambulatione, & motione corporis, humorum plenitudines moleſtiores exuguntur: ſalutis, quia ex hypæthris (in quibus arbores fuerant conſitæ) in concluſionibus cæduntur ligna, quorum difficilis erat apparatio.*

De balnearum diſpoſitionibus & partibus. CAP. X.

PRIMVM eligendus locus eſt quàm calidiſsimus, id eſt, auerſus à Septentrione & Aquilone. Ipſa autem caldaria tepidariaq; lumen habeant ab Occidente hyberno. Sin autem natura loci impedierit, vtiq; à meridie, quòd maxime tempus lauandi à meridiano ad veſperum eſt conſtitutum: & item eſt animaduertendum, vti caldaria muliebria viriliaq; coniuncta, & in iſdem regionibus ſint collocata. Sic enim efficietur, vt in vaſaria ex hypocauſto communis ſit vſus eorum vtriſq;. Ahena ſupra hypocauſtum tria ſunt componenda, vnum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium: & ita collocanda, vti ex tepidario in caldarium, quantum aquæ caldæ exierit, influat. De frigidario in tepidarium ad eundem modum: teſtudinesq; alueorum ex communi hypocauſi calefacientur. Suſpenſuræ caldariorum ita ſunt faciendæ, vti primum ſeſquipedalibus tegulis ſolum ſternatur inclinatum ad hypocauſim, vti pila cum mittatur, non poſsit intro reſiſtere, ſed rurſus redeat ad præfurnium, ipſa per ſe ita flamma facilius peruagabitur ſub ſuſpenſione: ſupraq; laterculis beſſalibus pilæ ſtruantur ita diſpoſitæ, vti bipedales tegulæ poſsint ſupra eſſe collocatæ. Altitudinem autem

tem pilę habeant pedum duorum,eæq; ſtruantur argilla cum capillo ſubacta,ſupraq; collocẽtur tegulæ bipedales,quę ſuſtineant pauimentũ. Concamerationes verò,ſi ex ſtructura factæ fuerint,erunt vtiliores. Sin autem contignationes fuerint,figlinum opus ſubiiciatur. Sed hoc ita erit faciendum. Regulæ ferreæ aut arcus fiant, eæq; vncinis ferreis ad contignationem ſuſpendantur quàm creberrimis, eæq; regulæ ſiue arcus ita diſponantur, vt tegulæ ſine marginibus ſedere in duabus inuehiq; poſsint, & ita totæ concamerationes in ferro nitentes ſint perfectæ, earumq; camerarum ſuperiora coagmenta ex argilla cum capillo ſubacta liniantur. Inferior autem pars, quæ ad pauimentum ſpectat, primum teſta cum calce trulliſſetur: deinde opere albario ſiue tectorio poliatur: eæq; cameræ in caldariis ſi duplices factæ fuerint, meliorem habebunt vſum. Non enim à vapore humor corrumpere poterit materiem contignationis, ſed inter duas cameras vagabitur. Magnitudines autem balnearum videntur fieri pro copia hominum. Sint autem ita compoſitæ. Quanta longitudo fuerit,tertia dempta latitudo ſit,præter ſcholam labri,& aluei. Labrum vtiq; ſub lumine faciendum videtur, ne ſtantes circum, ſuis vmbris obſcurent lucem. Scholas autem labrorum ita fieri oportet ſpatioſas, vt cum priores occupauerint loca,circum ſpectantes reliqui rectè ſtare poſsint. Aluei autem latitudo inter parietem & plutcum, ne minus ſit pedes ſenos, vt gradus inferior inde auferat & puluinus duos pedes. Laconicum, ſudationesq; ſunt coniungendæ tepidario,eæq; quàm latæ fuerint, tantam altitudinem habeant ad imam curuaturam hemiſphærii: mediumq; lumen in hemiſphærio relinquatur, ex eoq; clypeum æneum catenis pendeat: per cuius reductiones & demiſsiones perficietur ſudationis temperatura: ipſumq; ad circinum fieri oportere videtur, vt æqualiter à medio, flammæ vaporisq; vis per curuaturæ rotundationes peruagetur.

IN CAPVT X. ANNOTAT.

Primum eligendus locus eſt quàm calidiſsimus.] *Penè quicquid hic de balneis ſcriptum eſt, Palladius in libri ſui primi caput* X L. *tranſtulit. De eius nominis ratione ſi quis requiret,ex Suida,& Etymologo ita ei ſatisfactum volumus.* Βαλανεῖον,*aliqui exiſtimant dictum* παρὰ τὸ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, *quia anxietatem pellat ex animo (quod memorat D. Auguſtinus lib.* I X. *confeſſionum, cap.* X I I.) *cui ſententiæ refragatur orthographia. Alijs placet* παρὰ τὸ τὰς βαλάνους ἄνευ ῥ, *quòd veteres glandibus veſci moris fuerit, cortices verò ſuccendere. Epaphroditus enim ἄνευ exurere interpretatur. Vopiſcus cum tradit Aurelianum thermas feciſſe in tranſtyberina regione hyemales, videtur agnouiſſe æſtiuas, atque adeò pro anni temporibus extructas: neque non meminit vtrarumq; in Gordiano iuniore Iulius Capitolinus. Sed illud prætereundum non eſt, quod tradit Spartianus in Hadriano, neminem niſi agrum lauari in publico paſſum ante horam octauam.*

Martialis certè lib. IIII. *epigrammaton, palæstræ nomine horam octauam lotioni adscripsit. Epigramma quoniam est pulcherrimum, visum est subiungere: est verò ad Euphemum structorem Domitiani.*

Prima salutantes, atque altera detinet hora:
Exercet raucos tertia causidicos:
In quintam varios exercet Roma labores:
Sexta quies lassis, septima finis erit:
Sufficit in nonam nitidis octaua palæstris:
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum:
Temperat ambrosias cum tua cura dapes:
Et bonus ætherio laxatur nectare Cæsar:
Ingentiq; tenet pocula parca manu.
Tunc admitte iocos, gressu timet ire licenti
Ad matutinum nostra Thalia Iouem. *Idem lib.* X I.
Octauam poteris seruare, lauabimus vnà,
Scis quàm sint Stephani balnea iuncta mihi.

Quadrante lauabant testibus Horatio, & Iuuenale. Agrippa centum septuaginta gratuita balnea præbuit, quæ postea in infinitum aucta sunt, autore Plinio. Grammaticum Rhemnium septies, Gordianum verò octies in die lauisse legimus: is fuit maiorum luxus. Quin & parietes & sola vnguentis illinebantur, quod notauit Plinius, & pensiles fecisse Sergium Oratam testatur Macrobius Saturnaliorum lib. III. *cap.* XV. *Memorabiles balneæ siue thermæ in vrbe fuerunt, Palatinæ, in dorso Palatini, Neronis, in eius domo, Agrippinæ, à Neronis matre in colle Viminali Quirinalem versus, Æmilij Pauli, in cliuo Quirinali nunc Bagnapoli, Olympiadis, in Viminali, prope S. Laurentium in Panisperna, Nouati, in eodem, vbi nunc S. Pudentianæ templum, Polyeleti, prope ludum Æmilij Lepidi gladiatoris, de quibus Porphyrio & Helenius in Horatium, Stephani in Valle collis hortulorum, Titi in Esquilijs, Domitiani inter portas Flumentanam & Pincianam, Traiani in Auentino, Commodi ad radices Viminalis, Antonini in latere Auentini via Ardeatina, Decij in Auentino, Diocletiani in Viminali, Constantini, in Quirinali descensu, Gordiani in Esquilino via Prænestina, Philippi, in eodem post Titi, Seueri trans Tyberim, Aureliani sub Ianiculo. Nominantur & à Martiale Claudij Hetrusci, Tuccæ, Grylli, Lupi, Fortunati, Pontici, Seueri, Fausti, Pœti, Titi, Tigillini, quarum locus ignoratur: sunt & Lampridio Alexandri, & Varij. Nam & Sextus Rufus supra octingentas agnouit. In Nymphæa autem, vt id addam, gratiæ & voluptatis causa aqua deducebatur, inde Nymphæum Marci, Ammiano, Alexandri Rufo, Gordiani Capitolino. Zonoras tamen in Leonis primi vita, putat esse palatia publica, in quibus qui angustius habitarent, nuptias celebrarent, à nympharum statuis dicta.*

Ipsa autem caldaria tepidaria que.] *Hoc loco pro cellis accipiuntur, mox pro vasis ahenum caldarium, tepidarium, & frigidarium dixit. Quod autem paulò post ait caldaria muliebria viriliaq; coniuncta, & in ijsdem esse collocata regionibus oportere, id & de tepidarijs acceptum volumus. Cæterùm & M. Varro lib.* II. *de Analogia tradit in balneo coniuncta fuisse ædificia bina: vnum, vbi viri,*

viri, alterum, vbi mulieres lauarentur. C. Gracchus in oratione de promulgatis legibus, cum dicit balneas viriles, videtur & muliebres intellexisse. Eius verò verba sunt apud Gellium lib. x. cap. III. Pudor enim non patiebatur vtrunque sexum simul lauari, sed commoditas coniungi desiderabat.

Ex hypocausto.] Paulò pòst hypocausim vocat, id est fornaculam, caminatam'ue structuram, siue concamerationes in quibus ignis succenditur, vnde aqua calefit. Papinius Syluarum lib. I.

_Tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Hoc est fornacatum opus in quo incluſus est ignis. Cicero ad Q. Fratrem libro tertio vaporarium appellat. Quibus in locis, eos qui pro loco ad sudandum interpretantur, non habeo cur probem. Non tamen negauerim in ea re, παρὰ τὸ ὑποκαίειν, hoc est à succendendo, quia sub eius loci pauimento ignis succensus sudorem elicit hypocausti mentionem fecisse Vlpianum Pandectarum lib. XVII. mandati. Fornacatorem in Papiniano Pandect. XXXIII. de fundo instructo, interpretor seruum, qui in balneo curam habet succendendi ignis.

Ex communi hypocausi calefacientur.] Pro calefiant dictum est, vt lib. IIII. cap. VII. concalefaciuntur, pro concalefiunt.

Vti pila cum mittatur, non possit resistere.] Cœlius Rhodiginus vir multæ lectionis, pro pilis, sphæris & glomis pice illitis, nisi me fallit memoria, quibus langueſcens ignis excitabatur, est interpretatus. Ego puto simpliciter dictum pro quacunque sphærula, siue globulo. De inclinatione enim soli hypocausti loquitur, cui vasaria imposita sunt.

Rursus redeat ad præfurnium.] Præfurnium os est hypocausti, siue fornacis, quo ligna in fornacem induntur. Quo nomine vtitur Cato, cap. XXXVIII. libri de re Rustica.

Laterculis bessalibus.] Octo vnciarum siue pollicum. Res enim in duodecim vncias id est pollices diuiditur. Et vt semel dicam, pes diuiditur in palmos quatuor, palmus constat quatuor digitis, siue pollicibus tribus. Digitus tam latus est, quàm sunt lata ordei grana quatuor. Mendose ad testimonium vocatur Isidorus à glossematicis Iurisconsultis, vt dicat pedem constare digitis XV. Scribendum enim, XVI. Istud animaduertendum est, antiquos pedem pro asse siue pondo habuisse, quòd in duodecim æquas partes diuideretur. Vnde Columella lib. VI. cap. XVIII. dupondium dixit pro duobus pedibus. Et lib. de arboribus cap. XVI. Ab ipso, inquit, arboris crure pedale spatium intermittito, deinde sulcum in quatuor pedes longum, in tres altum, in dupondium & semissem cum feceris, &c. Ita fit vt pes dicatur habere vncias duodecim, quarum singulæ diuidantur in digitum vnum & tertiam digiti partem, in semuncias duas siue stateres duos vt loquitur Boëthius, in sicilicos quatuor, siue quadrantes totidem autore Boëthio, siue totidem didrachmas, in drachmas octo, in scripula viginti quatuor, in obolos octo & quadraginta, in semiobolos nonaginta sex, in siliquas centum quadraginta quatuor, in puncta ducenta octo & octoginta, in minuta quingenta septuaginta sex, in momenta mille centum & quinquaginta duo.

Argilla cum capillo subacta.] Argilla terra est siue creta, qua figuli vtuntur, pinguis scilicet. Ea multiplici reperitur colore, est enim candida, est cinera

nerea, est in candido cinerea, est puniceа, rubra, purpurea, nigra, lutea, viridis, & varia. Nomen tamen videtur à candore nacta, ἀργὸν enim candidum significat.

Deinde opere albario.] *Hoc fit pura calce, idemq; vocatur album opus lib.* VII. *cap. tertio.*

Siue tectorio.] *Tectorium etiam si omnem crustam induci solitam significet, hoc tamen loco complectitur arenatum, id est mortarium, & marmoratum, quod nostra ætas stucchum appellat, atque maltham, quam smaltum vulgus Italorum nominat: cuius quia ratio propria est castellorum aquæ, eam in libri octaui caput septimum distulimus.*

Præter scholam labri.] *Schola vt placet Hermolao, nobis quoque, pars est labri, siue aluei, id est lapideæ structilisue fossæ balnearum, vbi posteriores occupato à prioribus labro, alueóue, præstolabantur, & spectantes stabant. Alijs placet porticum esse circum labrum. Qua in significatione vsurpatum fuisse aliquando est indicatum in epistylio porticus, quam in fori Romani capite ad radices Capitolij, scribis, librarijs, & præconibus C. Auilium Licinium Trosium fecisse ipsa inscriptio docebat: sed pro porticu in qua essent tabernæ dictum eo loco quis non videt? Ea igitur porticus obruta prius, cum antè paucos annos retecta fuisset, inuentus est titulus in interiore epistylio huiusmodi.*

C. AVILIVS LICINIVS TROSIVS CVRATOR
SCHOLAM DE SVO FECIT.
BEBRIX AVG. L. DRVSIANVS A. FABIVS XANTHVS. CVR. SCRIBIS LIBRARIIS
ET PRAECONIBVS AED. CVR. SCHOLAM
AB INCHOATO REFECERVNT MARMORIBVS ORNAVERVNT VICTORIAM
AVGVSTAM ET SEDES AENEAS ET CETERA ORNAMENTA
DE SVA PECVNIA FECERVNT.

Fuisse enim & scholas in porticibus, qui Plinium legerit cap. V. *lib.* XXXVI. *minime ignorare potest.*

Aluei autem latitudo.] *Nomine aluei labrum intelligit, vt antè, præter scholam labri & aluei, vultq; sub dio esse, latum pedes sex. Vt parum prospexerint, qui pro alueolis seu tubis in parietibus laconici relictis interpretati sunt. De balneis enim adhuc loquitur, de laconico verò postea. Sed minus succensendum Architecturæ ignaris, nec satis, vt puto, versatis in hoc autore.*

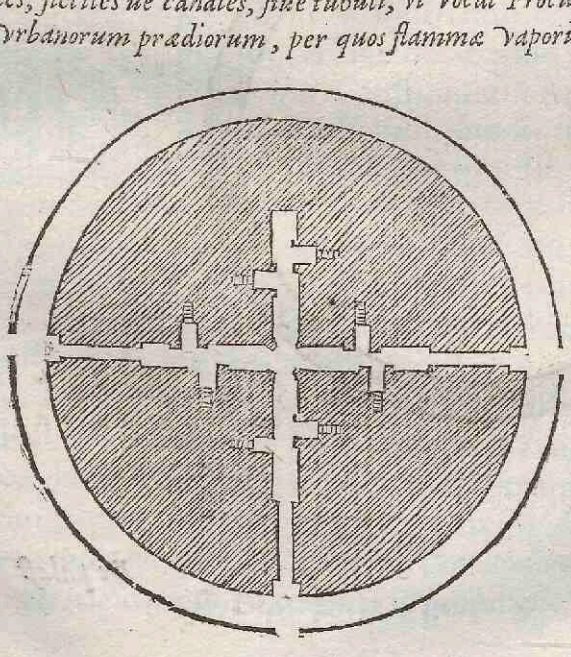
Laconicum, sudationésque.] *Apud Dionem libro quinquagesimo tertio, legimus dictum esse laconicum, hoc est πυριατήριον λακωνικὸν, quòd Lacedæmonij in eiusmodi sudatorijs exercerentur. Eis verò sudorem ex calore sicco elici autor est Cornelius Celsus lib.* II. *cap.* VI. *Vnde illud Columellæ in proœmio operis. Quotidianam cruditatem laconicis excoquimus, & exucto sudore, sitim quærimus. Erant autem veluti turriculæ cameratæ in hemisphærium. Quæ eadem loca significat, cum ait sudationes: Seneca in epistolis sudatoria vocat, & à rotunditate sphæristerium Suetonius in Vespasiano, & Plinius Cæcilius in epistola ad Gallum de villa sua Laurentina. Cæterum proximo capite concameratæ cuiusdam sudationis meminit, quæ habeat in versuris laconicum. Cornelius Celsus libr.* III. *cap.* XXVII. *dicit assas sudationes, ad differentiam earum, quæ fiunt balneis. Quod duplici modo fieri vidimus in finibus Aruernorum, in vrbe, cui calidis aquis est*

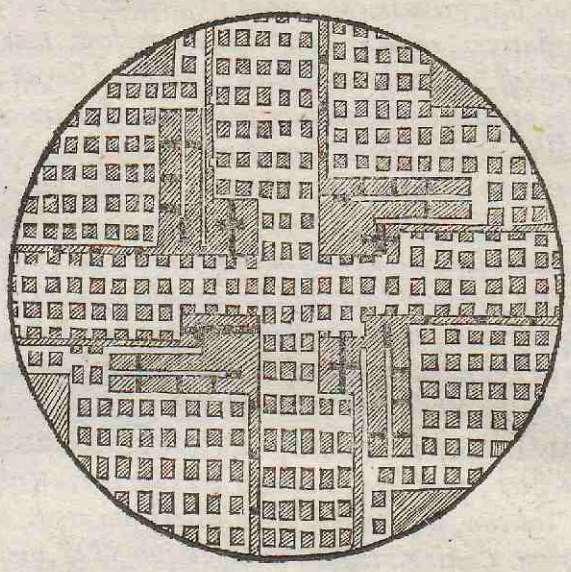
nomen,

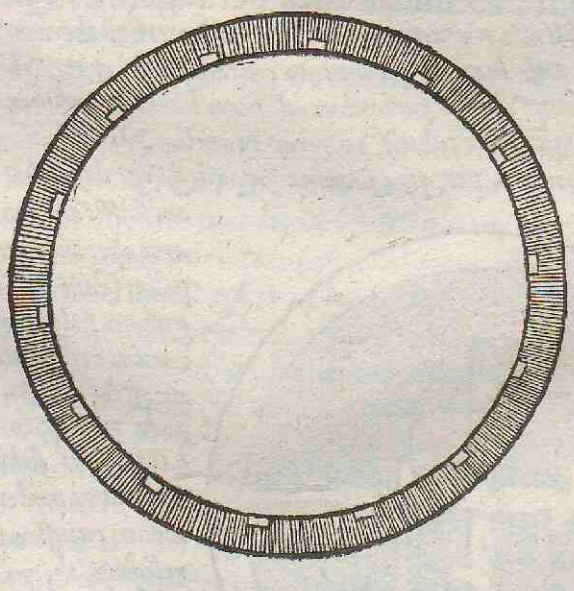
nomen. In ea varijs è locis erumpit magna vis aquæ calidißimæ. Præcipua ſcaturigo ſtatim quàm in lacum ſiue labrum decidit, per ſpecum in publicum ſubdiale lauacrum deriuatur. Alias priuatæ ſibi domus, vt monti maximè vicinæ ſunt, aut diuerſoria comparãt. Itaq; prius in caldaria, id eſt ſudatorias cellas aperto per latus alterum canali perfluentes, ea calidißimo vapore complent. Inde in balneas influunt. Liberum tibi eſt, vtro velis modo ſudare: ſed haud ſcio, an niſi magno cum periculo in caldarijs perſiſtere poßis, tantum præfocatus eſt æſtus, & ſolo oſtiolo, quo clauduntur, cmeabilis. Neque tamen vnus eſt earum aquarum vſus. Ciues maxima ſcaturigine coquendis vtuntur ouis, pullis explumandis, porcellis nefrandibus, & ouillis capitibus, pedibuśue deglabrandis, carnibus etiam elixandis, & iuſculis: adeò nihil inamœni ſaporis habent. Fullones verò partim ex balneis cum ſubterraneis cloacis extra vrbem effluxerunt, ſemitubulis ligneis collectas, denſandis firmandisq;, & abſtergendis pannis tantiſper ſufficiunt, dum fullonicis malleis ſubiecti ſunt, partim ex ipſo monte conceptas, hauſtorijs modiolis pinnata rota proximo frigido riuo mota verſatis, eandem in rem congerunt.

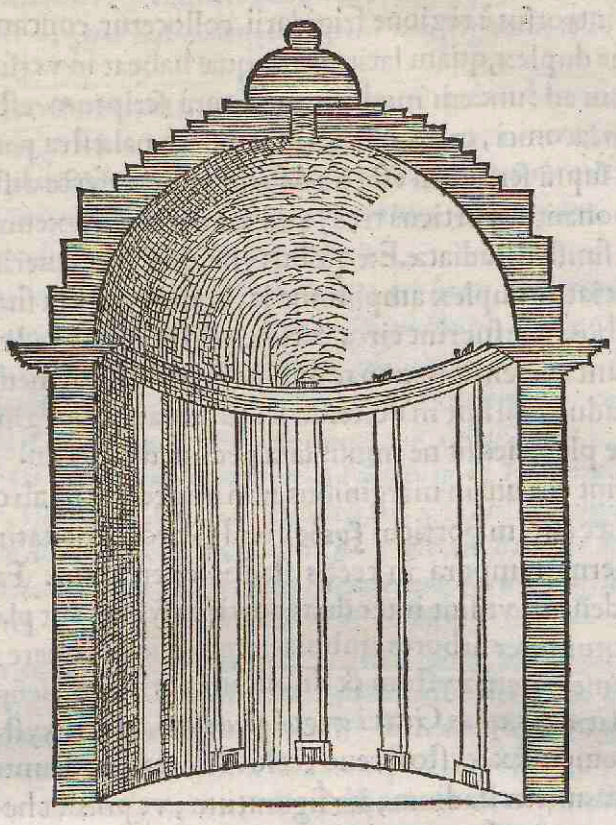
Mediúmque lumen in hemiſphærio relinquatur.] *Hemiſphærium à teſtudine differt, quòd hæc ex duobus arcubus in crucem ſe in centro ſecantibus conſtare videtur, illud autem planè ſphæricum atque orbiculatum eſt. Itali vocant cuppolam. Contingit tamen, vt polygonium, id eſt, multangulum fiat, cuiuſmodi duplex Florentiæ cernitur, id eſt ita ſtructum, vt intermeari poßit: opus in toto orbe terrarum vnicum. In eius vertice collocata ſphæra ærea capit homines minimum duodecim.*

Per curuaturæ rotundationes peruagetur.] *Quomodo id procuratum ſit præteriit ſilentio Vitruuius, nos verò ex veterum thermarum monimentis deprehendimus. Sub laconici pauimento concameratio erat, vbi ſuccendebatur ignis, quaquauerſum verò in parietibus ad imam hemiſphærij curuaturam ſtructiles, fictileśue canales, ſiue tubuli, vt vocat Proculus Pandect. lib.* VIII. *de ſeruit. vrbanorum prædiorum, per quos flammæ vaporisq; vis deferebatur. Vbi autem curuaturam contigerat, rotundo æreo operculo, quod clypeum appellat (eam enim clypei fuiſſe figuram Polybius, vbi de Romanorum caſtrametatione agit, demonſtrat) impedita, ſub ſuſpenſione peruagabatur. Qui ſudabant clypei ſublatione depreſſioneq; calori moderabantur. Laconicum cuiuſmodi eſſe potuerit ex reliquijs thermarum Antonini Caracallæ potißimum intellexi-mus, figuraſq; Ichnographiæ Concamerationum & Pauimenti, atque interioris Ortographiæ appoſuimus.*

De palæstrarum ædificatione & xystis. CAP. XI.

NVNC mihi videtur (tametsi non sint Italicæ consuetudinis) palæstrarum ædificationes tradere explicate, & quemadmodum apud Græcos constituantur monstrare. Constituuntur autem in tribus porticibus exedræ spatiosæ, habentes sedes, in quibus Philosophi, Rhetores, reliquiq; qui studiis delectantur, sedentes disputare possint. In palæstris peristylia quadrata siue oblonga ita sunt facienda, vti duorum stadiorum habeant ambulationis circuitionem, quod Græci vocant δίαυλον, ex quibus tres porticus simplices disponantur, quartaq;, quæ ad meridianas regiones est conuersa, duplex, vti cum tempestates ventosæ sunt, non possit aspergo in interiorem partem peruenire. In duplici autem porticu collocentur hæc membra. Ephœbeum in medio (hoc autem est exedra amplissima cum sedibus, quæ tertia parte longior sit quàm lata) sub dextro corticeum, deinde proxime conisterium; à conisterio, inuersura porticus, frigida lauatio, quam Græci λουτρὸν vocitant; ad sinistram ephœbei elæothesium; proxime autem elæothesium, frigidarium, ab eoq; iter in propnigeum in versura porticus, proxi-

me autem introrsus è regione frigidarii collocetur concamerata sudatio, longitudine duplex, quam latitudine, quæ habeat in versuris ex vna parte laconicum ad eundem modum, vti suprà scriptum est, compositum: e Ex aduerso laconici, caldam lauationem. In palæstra peristylia, quemadmodum suprà scriptum est, ita debent esse perfecte distributa. Extra autem disponantur porticus tres, vna ex peristylio exeuntibus, duæ dextra atque sinistra stadiatæ. Ex quibus vna, quæ spectauerit ad septentrionem, perficiatur duplex amplissima latitudine: altera simplex ita facta, vti in partibus, quæ fuerint circa parietes, & quæ erunt ad columnas, margines habeant vti semitas, non minus pedum denum, mediumq; excauatum, vti gradus bini sint in descensu sesquipedali à marginibus ad planiciem. Quæ planicies sit ne minus lata pedum duodecim. Ita qui vestiti ambulauerint circum in marginibus, non impedientur ab cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus ξυστὸς apud Græcos vocitatur, quod Athletæ per hyberna tempora in tectis stadiis exercentur. Faciunda autem xysta sic videntur, vt sint inter duas porticus syluæ, aut platanones, & in his perficiantur inter arbores ambulationes, ibiq; ex opere signino stationes. Proxime autem xystum & duplicem porticum, designentur hypæthræ ambulationes, quas Græci περιδρόμιδας, nostri xysta appellant, in quas per hyemem ex xysto sereno cœlo Athletæ prodeuntes, exercentur. Post xystum autem stadium, ita figuratum, vt possint hominum copiæ cum laxamento Athletas certantes spectare. Quæ in mœnibus necessaria videbantur esse, vt apte disponantur, perscripsi.

IN CAPVT XI. ANNOTAT.

Constituuntur autem in tribus porticibus hexedræ.] *Hexedra à sedium frequentia dicta est. Eius figuram referunt, quæ in cœnobijs vocantur capitula. Iulius Pollux lib. 1. cap. 1111. tradit sessionem esse vbi viri considunt, ἵνα συγκάθωνται οἱ ἄνδρες.*

Quod Græci vocant διαυλον.] *Diaulon dicunt curriculum siue spatium, ita constructum, vt cum cursores ad stadij metam peruenissent, flexo cursu per versuram redirent eò, vnde essent digressi, à quo διαυλοδρόμοι cursores, qui, vbi metam pertigerant, celerrimo circumactu, vnde venerant, recurrebant. Alioquin διαυλος & Heroni habet in longitudinem pedes mille ducentos, stadium verò sexcentos, δόλιχος stadia duodecim. Interpres Aristophanis διαύλου nomine locum intelligit duo stadia continentem, aut ducentorum cubitorum mensuram. Certè hoc loco Vitruuius διαυλον dicit, quod duorum stadiorum ambulationis habet circuitionem.*

Ephebeum in medio.] *Ita appellatur locus, vbi puberes exercebantur, quos Censorinus libro de die natali vult esse decimosexto ætatis anno. Non tacendum hoc loco appellasse vesticipes antiquos eos qui pubescentes prima barba vestiebantur. Apuleius inuestem dixit qui nondum pubesceret, Inuestem, ait, à nobis accepisti,*

cepisti, vesticipem illico reddidisti. Plinius lib. XI. cap. XXXIX. monet solum hominem pubescere, quod nisi contingat sterilem in gignendo esse, seu masculus, seu fœmina.

Sub dextro corticeum.] Mendosum esse locum hunc existimo apparere, scribo coriceum, pro loco vbi puellæ exercebantur, aut couriceum pro tonstrina. Non defuerunt qui Coryceum legerint, pro loco vbi pila exercerentur, quòd Græci corycum pilam vento conflatam vocent, quæ Latinis follis dicitur, cuius meminit Paulus Ægineta de speciebus gymnasij scribens.

Deinde proxime conisterium.] Et hunc locum in labem contractum esse quis non intelligit? Vnius literæ diminutione legendum conisterium, à κονὶς, vbi puluere post vnctionem luctaturi aspergebantur, vt præhensiones essent firmiores, & non lubricæ. Nam & puluerem luctatoribus ex Ægypto adlatam autor est in Nerone Suetonius & Plinius lib. XXXV. cap. XIII. & in gymnico instrumento pulueris sportulam enumerat Pollux, ipsaq; Pulueris insperso Græcis ἄφη dicitur, vsurpato à Martiale vocabulo lib. VII. in Philenem. Nicolaus tamen Perotus, vir alioquin de Latina lingua non malè meritus, pro apodyterio accepit, id est cella in balneis, vbi loturi vestes deponebant, parum prospiciens. Hoc certè vtuntur Varro lib. II. de re Rustica, Cicero, & Plinius in Epistolis.

Ad sinistram Ephebei eleotheſium.] Locus vbi ceromate, id est cerato oleo perfundebantur, quanquam eleodensium potius dicendum videtur. Δόνω enim rigo significat. Vnctuarium vocari potest ex secundo libro Epistolarum Plinij Cæcily. Ceroma apud Plinium lib. XXXV. cap. II. quidam pro conisterio & eleotheſio interpretantur: alij pro loco, vbi Athletæ exercebantur. Alias est ceroma, quo ijdem certaturi vngebantur, oleo scilicet subacta cera. Cui terræ quoddam genus admisceri solitum testis est Plinius lib. XXXV. cap. XIII. Vtebantur & oleo in balneis, item strigilibus ad distringendum detergendumue sudorem, quas & ferreas fuisse indicat Martialis lib. XIIII. Artemidorus libri primi de somniorum interpretatione cap. LXVI. vbi de balneis scribit, lecythum tradit vocari, in quo oleum, Xystrophylacem, in quo strigiles adseruarentur. Lecythum Latini modo guttum, modo ampullam dicunt. Eius, & strigilis exscalptam in marmore figuram hîc vidimus ad balneas Pauli in cliuo Quirinali, & formam graphicè describit Apuleius Floridorum lib. II. de Hippia loquens. Magno, inquit, inceptu prædicauit fabricatum semet sibi, ampullam quoque oleariam quam gestabat, lenticulari forma tereti ambitu, pressula rotunditate, iuxtaq; honestam strigileculam, recta fastigatione clausulæ, flexa tubulatione lingulæ, vt & ipsa in manu capulo moraretur, & sudor ex ea riuulo laberetur. Strigmenta autem gymnasiorum, sunt sordes, quæ partim ex vnctis oleo athletarum corporibus raduntur, partim ex parietibus, aut statuis gymnasiorum, quas Græci vti & balnearum, ξελγίσματα, γλοιὸς, & ῥύπους vocant. Nam sordem in palæstris acceptam, quæ constat oleo, sudore, sorde humana, & præterea puluere, πάτου dici tradit libro simplicium medicamentorum octauo Claudius Galenus. Strigmentorum gymnasiorum mentio est apud Plinium lib. XV. cap. IIII. De eis, & balnearum scribit Dioscorides lib. I. cap. XXX. A Plinio lib. XXXIIII. cap. VIII. vt id quoq; addam, dicitur apoxyomenos, & perixyomenos, qui se distringit, sed hic qui vndiq.

Verum & illud puto multis non satis cognitum, vnctionis fuisse non vnam rationem. Vngebantur enim in balneis, in conuiuijs & palæstris. Homeri tempore hospites in solia descendebant, & loti oleo ab ancillis vngebantur. Id enim spectabant, vt quod humoris motu perierat extrinseco, sarciretur. Addebant oleum lassitudini & frigori consulentes. Eius enim natura est mollire, tepefacere, & ad agendum vegetiora firmioraq; reddere corpora. Necessarius verò vsus ad luxum voluptatesq; versus est. Cum bellarijs & corollis secundis mensis vnguenta lata sunt, quorum nomen id est, μύρον primus omnium, si credimus Athenæo, Archilochus vsurpauit: ἔλαιϊς enim vocabulo rem significauit Homerus. Μύρον autem Chrysippus quasi μῶρον dictum vult, quòd crapula desipientes vnguentis vti soleant. Callimachus certè, & Sophocles oleum Mineruæ, speculum & vnguenta Veneri tribuunt, quòd hæc voluptati, illud virtuti natum esset. Et, re vera, quod apud Xenophontem prædicat Socrates, odorem alium pudicas, alium impudicas decere putamus. In palæstris athletæ vngebantur, vt lubrico corpore aduersarios deluderent.

Propnigeum in versura porticus.] *Propnigeum suffocatorium, hoc est locum vbi ignis præclusus æstuat, & præfurnium significat. Placet, vt pro vaporaria cella vsurpatum sit. Fuerunt, qui legerint propineum, pro cella quam Plinius Epistolarum lib.* v. *gustatorium vocarit.*

Duæ dextrà atque sinistrà stadiatæ.] *Porticus stadiatæ dictæ sunt, quòd in eis ceu tectis stadijs per hyemem cœlo non sereno athletæ exercerentur, aut spectantibus hominum copijs certarent, non à passuum numero, sicuti milliariæ à Suetonio in Nerone, quas Vopiscus in Aureliano milliarenses vocat.*

Aut platanones. *Loci platanis consiti, &, vt alij dicunt, plataneta. Platanona enim quarto casu dixerunt Martialis lib.* III. *de vipera in ore vrsæ, & Apollinaris Epistolarum libro octauo Lampridio, cuius nominatiuum protulit Plinius Secundus in Epistola ad Caninium Rufum libro primo. Quid (inquit) platanon opacissimus, & accusatiuum pluralem Martialis lib.* XII. *in habentem amœnas ædes, Daphnonas, platanos, ac æreas cyparissos, & item singularem lib.* X. *Disposuit Daphnona suo Torquatus in agro. Refert Plinius lib.* XII. *platanos Athenis fuisse celebratas in ambulatione Academiæ. Nos multas non sine voluptate vidimus Romæ in Vineto Card. Saluiati, sed maximam & pulcherrimam in colle hortulorum.* πλατανῶνες *Græcos appellare loca spatiosa, lateq; patentia, à platani foliorum amplitudine, autor est Grammaticus Phocion.*

Quòd athletæ per hyberna tempora in tectis stadijs exercerentur.] *Stadium præter vulgatam significationem vsurpant autores Suetonius in Domitiano, Martialis lib.* III. *ad Matronam, Ammianus lib.* XVI. *Lampridius in Vario. Ceteri pro curriculo, id est loco, vbi cursores aut athletæ exercentur. In qua significatione quantum iudico, accipitur ab Aphthonio in descriptione arcis Alexandriæ. Eius Scholiastes pro theatro interpretatur. Stadiorum tria genera inuenio apud Censorinum commentario de die natali, Italicum pedum centum viginti quinque, Olympicum pedum sexcentorum, & Pythicum pedum mille. Stadiodromus Astylos dicitur Plinio lib.* XXXVIII.

Faciunda autem xysta.] *Locus est luxatus, neque enim xystorum, hoc est subdialium ambulationum antè rationem redderet, quàm memoraret. Quamobrem*

post

post verba illa, in tectis stadijs exercerentur, substituenda clausula, Proxime autem xystum, inde, Faciunda autem xysta, & c. Rursum, Post xystum autem.

Quas Græci περιδρόμιδας.] *Ita hoc loco, & lib.* VI. *cap.* X. *legitur, sed in melioribus codicibus* παραδρόμιδας *scribitur.*

Nostri xysta appellant.] *Xystus & xystum, cum apud Græcos idem significent, apud Latinos nonnihil habent discriminis. Nam xystos hi vocant porticus tectas, vbi athletæ per hyemem exercebantur: xysta autem subdiales ambulationes, vbi sudo cœlo suas exercebant palæstras, quas illi παραδρόμιδας appellant. Tertullianus lib. ad martyres, xystarchen vocat eum, qui xysto præest, quam dictionem inueni etiam in Græca inscriptione basis statuæ erectæ ab Hermodoro Hermopolitano patri Demetrio. Ea nunc iacet inter Quirinalem & Capitolium in qua reperias pancratiasten, & periodonicen dictum, quorum ille dicitur qui pugil & luctator est, hic verò qui olympia, nemea, pythia, & isthmia vicerit. Xystichum dici qui certat, testatur marmor hac inscriptione,*

L. THENODORVS XYSTICHVS
PARIDI THYMELICO BENE
MERENTI FECIT.

De portubus, & structuris in aqua faciendis. CAP. XII.

DE opportunitate autem portuum non est prætermittendum, sed quibus rationibus tueantur naues in his ab tempestatibus, explicandum. Hi autem naturaliter si sint positi, habeantq; acroteria siue promontoria procurrentia, ex quibus introrsus curuaturæ siue versuræ ex locis natura fuerint conformatæ, maximas vtilitates videntur habere. Circum enim porticus, siue naualia sunt facienda, siue ex porticibus aditus ad emporia, turresq; ex vtraque parte collocandæ, ex quibus catenæ traduci per machinas possint. Sin autẽ non naturalem locum, neque idoneum ad tuendas ab tempestatibus naues habuerimus, ita videtur esse faciendum, vti si nullum flumen in his locis impedierit, sed erit ex vna parte statio, tunc ex altera parte structuris siue aggeribus expediantur progressus, & ita conformandæ portuum conclusiones. Eæ autem structuræ, quæ in aqua sunt futuræ, videntur sic esse faciendæ, vti portetur puluis à regionibus, quæ sunt à Cumis continuatæ ad promontorium Mineruæ, isq; misceatur vti in mortario duo ad vnum respondeant: deinde tunc in eo loco, qui definitus erit, arcæ stipitibus robustis & catenis inclusæ in aquam demittendæ, destinandæq; firmiter. Deinde inter eas ex transtillis inferior pars sub aqua exæquanda & purganda, & cæmentis ex mortario materia mixta (quemadmodum suprà scriptum est) ibi congerendum, donicum compleatur structuræ spatium, quod fuerit inter arcas. Hoc autem munus naturale habent ea loca, quæ

ſuprà ſcripta ſunt. Sin autem propter fluctus aut impetus aperti pelagi, deſtinatæ arcæ non potuerint contineri, tunc ab ipſa terra ſiue crepidine puluinus quàm firmiſsime ſtruatur. Isq; puluinus exæquata ſtruatur planicie minus quàm dimidiæ partis: reliquum, quod eſt proximè littus, proclinatum latus habeat. Deinde ad ipſam aquam & latera, puluino circiter ſeſquipedales margines ſtruantur æquilibres ei planitiæ, quæ ſuprà ſcripta eſt. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine in planitia puluini. Deinde inſuper eam exæquationem pila quam magna conſtituta fuerit, ibi ſtruatur, eaq; cum erit extructa, relinquatur ne minus quàm duos menſes, vt ſicceſcat. Tunc autem ſuccidatur margo, quæ ſuſtinet arenam. Ita arena fluctibus ſubruta efficiet in mare pilæ præcipitationem. Hac ratione quotieſcunque opus fuerit, in aquam poterit eſſe progreſſus. In quibus autem locis puluis non naſcitur, his rationibus erit faciendum, vti arcæ duplices relatis tabulis & catenis colligatæ in eo loco, qui finitus erit, conſtituantur, & inter deſtinatas creta meronibus ex vlua paluſtri factis calcetur. Cum ita bene calcatum & quàm denſiſsime fuerit, tunc cochleis, rotis, tympanis collocatis, locus qui in ea ſeptione finitus fuerit, exinaniatur ſicceturq;, & ibi inter ſeptiones fundamenta fodiantur. Si terrena erunt, vſq; ad ſolidum craſsiora quàm murus, qui ſupra futurus erit, exinaniatur, ſicceturq;, & tunc ſtructura ex cæmentis, calce & arena compleatur. Sin autem mollis locus erit, palis vſtulatis alneis, aut oleagineis, aut robuſteis configatur, & carbonibus compleatur: quemadmodum in theatrorum & muri fundationibus eſt ſcriptum. Deinde tunc quadrato ſaxo murus ducatur iunCturis quàm longiſsimis, vti maximè medii lapides coagmentis contineantur. Tunc qui locus erit inter murum, ruderatione ſiue ſtructura compleatur. Ita erit vti poſsit turris inſuper ædificari. His perfectis naualiorum ea erit ratio, vt conſtituantur ſpectantia maximè ad ſeptentrionem: nam meridianæ regiones propter æſtus, cariem, tineam, teredines, reliquaq; beſtiarum nocentium genera procreant, alendoq; conſeruant, eaq; ædificia minime ſunt materianda propter incendia. De magnitudinibus autem finitio nulla debet eſſe, ſed faciunda ad maximum nauium modum, vti & ſi maiores naues ſubductæ fuerint, habeant cum laxamento ibi collocationem. Quæ neceſſaria ad vtilitatem in ciuitatibus publicorum locorum ſuccurrere mihi potuerunt, quemadmodum conſtituantur & perficiantur, in hoc volumine ſcripſi. Priuatorum autem ædificiorum vtilitates, & eorum ſymmetrias in ſequenti volumine ratiocinabor.

IN CAPVT XII. ANNOTAT.

De opportunitate portuum nõ eſt prætermittendum.] *Portus eſt locus concluſus, quò portantur merces, & inde exportantur, vt apud Vlpianum Iuriſcon*

Iurisconsultum legimus Pandectarum libro quinquagesimo, de verb.& rerum signific. Portus aut naturales sunt, cuiusmodi tres habuisse Athenas scribit Thucydides: aut arte facti, quos cothones genere masculino, & cothona neutro dici testis est Seruius lib. 1. Aeneidos.

Circum enim porticus, siue naualia sunt facienda.] *Naualia intelligit loca, vbi construuntur naues, aut subductæ, quassatæue instaurantur, & adseruantur. Quorum rationem tradit in fine huius capitis.*

Siue ex porticibus aditus ad emporia.] *Aliqui codices pro porticibus habent portubus. Emporia verò sunt loca, vbi merces venduntur. Vnde scribit ad finem libri primi, Mercurio, vti Isidi & Serapi in emporio ædem constituendam.*

Sed erit ex vna parte statio.] *Stationem Vlpianus Pandectarum libro* XLIII. *de fluminibus, interpretatur locum, vbi tutò naues stare possint.*

Expediantur progressus.] *Progressus appellat aggerum illam continuatam seriem obiectam ad arcendos fluctus, excludendamq; aquam, quam nostri ab elata terra leuatam dicunt, Græci χώματα, Latini moles. Cæsar de bello ciuili libro primo. Quà fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab vtraq; parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Itali id appellationis retinuerunt.*

Vti portetur puluis.] *Puteolanus vocatur hic puluis, de quo lib.* II. *cap.* VI. *Solidatur verò aquis vel testibus Dione libro* XLVIII. *Seneca quæstionum naturalium lib.* III. *cap.* XX. *& Sidonio Apollinari in Panegyrico dicto Anthemio consuli his versibus,*

Itur in æquor
Molibus, & veteres tellus noua contrahit vndas.
Nanque dicarchea translatus puluis arena
Intratis solidatur aquis, duratáq; massa
Sustinet aduectos peregrino in gurgite campos.

Quos hic adscripsi, vt error eorum cognosceretur, qui vocato ad testimonium versu tertio dicunt primæ fuisse bonitatis puluerem Puteolanum in aspergendis palæstritarum corporibus, loquitur enim Sidonius de molibus in mari solidandis. Constat autem alumine, bitumine, & sulfure. Non absimili prædita natura in Cyzicena regione terra quamlibet magnitudine excisa demersa in mare, lapidea extrahitur, vt scribit Plinius libro XXXV. *cap.* XIII. *Et ab Oropo Aulidem vsque quicquid terræ mari alluitur, in saxa mutatur. Id genus terras necesse est aluminosas esse, aut chalcantho, id est sutorio atramento infectas, & præter id bituminosas.*

In mortario duo ad vnum respondeant.] *Ita in lacu arena Puteolana misceatur, vt tres eius partes in vnam calcis conjciantur, confundanturq; ita erit arena sesquiplex. In eam rem mortario vsus est Plinius libri* XXXVI. *cap.* XXIII. *cum inquit, In Græcia tectorijs etiam harenatum quod inducturi sunt, prius in mortario ligneis vectibus subigunt.*

Arcæ stipitibus robustis & catenis inclusæ.] *Id genus aquarij septi vulgus vocat cataractas. Fit autem hoc modo. Figuntur excauata, & sulcata à summo ad imum tigna, pari inter se spatio. Vbi obfirmata sunt, tam longæ, quàm*

magnum

magnum est interuallum, & aliquanto plus, sed pro ratione cauī crassæ comparatæ tabulæ induntur in summis canalibus, adiunturq́, vt ad infimas vsque partes descendant, induntur aliæ supra alias, vti benè cohæreant, dum ad eam altitudinem septum erectum sit, quæ erit necessaria. Pòst haustoriis machinis inclusa septo aqua exinanitur. Qui verò robusteis lib. II. *& tertio, sicuti hîc & paulò pòst, pro robustis scripsit, nostri temporis secutus est consuetudinem. A robore quidem certè Porcius Cato, & M. Varro dixerunt robustus, quemadmodum ex antiquissimis, & optimis codicibus cognouimus. Quam scriptionem manu scripti Vitruuiani codices, & aliquot excusi retinuerunt. Eandem inuenias in Puteolana lege, quam libro quarto descripsimus, robustum enim limen, & robusti mutuli vocantur.*

Destinandæ´que firmiter.] *Hoc est alligandæ. Apuleius libro primo de aureo asino, At bona Panthia, quin igitur, inquit, soror hunc primum bacchatim discerpimus, vel membris eius destinatis virilia desecamus. Et lib.* IIII. *Arreptum me loro quàm valido ad ansulam quandam destinatum rursum cædendo confecissent profectò.*

Deinde inter eas ex tranſtillis.] *Pro tigillis & asseribus transtilla dixit.*

Donicum compleatur structuræ spatium.] *Vsurpauit donicum pro donec, libro tertio, & lib.* IX. *quod apud Lucretium legimus.*

Destinatæ arcæ non potuerint contineri.] *In manu scripto codice legitur, Destinæ arcas non potuerint continere: vt sint destinæ vincula & catenæ, à destino, quod vincire diximus significare.*

Tunc ab ipsa terra siue crepidine.] *Id est à summo litore, quod fluctibus eliditur & alluitur.*

Puluinus quàm firmissimè struatur.] *Id est fundamentum sarctum cæmentis, aut arena. Aliâs puluinum Seruius lib.* X. *Æneidos ait à nautis vocari duriorem arenam, quæ remeantibus fluctibus & euntibus densatur, & in modum saxi durescit. Beroaldo placet molliorem esse arenam. Et puluinos scribit Isidorus lib.* XIX. *esse machinas, quibus naues in portum deducuntur, aut subducuntur. Vnde illud Plauti in Casina, vt subducam nauim in puluinarium. Quòd tamen non desunt viri docti, qui à puluino arena dictum putent.*

Aequilibres ei planitiæ.] *Id est pari libramento, ad regulam coæquatæ: Vsurpauit verò hic, & lib.* IX. *cap.* VIII. *planitia prima inflexione, vti Cicero in partitionibus, mollitia.*

Relatis tabulis.] *Commissis, vt in orthostatis fieri diximus libro secundo: ita enim referri tabulas interpretamur.*

Et inter destinatas creta meronibus ex vlua palustri factis.] *Et hîc in manu scripto libro non destinatas, sed destinas legitur, de quo paulò antè dixi. Quidam hunc locum ita legit. Et intergerinis è creta, beronibusq́ ex vlua palustri factis: vt sint intergerini dicti, quòd inter fundamenta pro fultura intergeruntur: aliâs non meronibus, sed peronibus scribitur, vt apud Plinium lib.* XXXVI. *cap.* XIIII. *pro saccis. Cæterùm & merones Hermolaus putat posse intelligi partes magnas pilarum specie, quæ in arcas conjicerentur. Peronibus vt legatur magis placet, vt sit intellectus hic, conjiciendos esse in septa illa saccos ex vlua plenos creta*

ad ex

ad exſugendam aquam.

Tunc cochleis,rotis,tympanis collocatis.] *Hauſtoriæ ſunt rotæ,de quibus lib.* x. *cap.* ix. *&* xi. *abunde præcipit.*

Et carbonibus compleantur.] *Dixit cap.* ix. *huius libri, carbonibus naturalem ineſſe raritatem.Inde factum eſt, vt libro tertio,capite tertio, hoc eſt vltimo, & libro ſeptimo, cap.quarto, carbonibus compleri loca ea, quibus ab humore timetur, ſiue quæ oportet conceptum humorem ebibere,& exugere,ipſe præcipiat.*

Quemadmodum in theatrorum & muri fundationibus eſt ſcriptum.] *De muris dixit lib.*i.*cap.* v. *de Theatro libri huius cap.* iii. *Quanquam eorum fundationes peti vult ex libro tertio.Id verò reperies cap.tertio.*

Ruderatione ſiue ſtructura compleatur.] *De ruderatione eſt integrum caput primum libri* vii. *ne quis à nobis longiorem declarationem requirat.*

Naualiorum ea erit ratio.] *Pro naualium,mutata declinatione,quo modo viridiorum, ancyliorum, Saturnaliorum inuenias. Vectigaliorum quoque frequenter vſurpauit Aſinius Pollio, ſi vera ſunt quæ Macrobius libro primo Saturnal.dicit:Tanta fuit apud veteres eius genitiui licentia.*

Tineam, teredines.] *Separauit tineam à teredine, vt Plinius lib.* xvi. *cap.* xli. *qui ſcribit teredinem in mari ſentiri,terreſtres eſſe tineas. Id ante eum dixerat Theophraſtus φυτῶν ἱϛορίας libro quinto. Inſuperq́ eſſe teredinem corpore paruam,capite magno & dentibus:Tineas verò ſimiles vermiculis, quibus paulatim materies perforatur. Ipſe Vitruuius lib.* ii. *cap.* ix. *termitem vocauit.Eſt & thrips lignarius vermiculus, hoc eſt, qui ligna rodit, autore Phocione Grammatico in lexico: ſicut ips cornua & vites,cis frumenta, midas fabam,ix vitrum, ſis veſtes. Ammonius quomodo ἴπες, δρίπες, κῆες, & ἶνες differant, etiam tradidit.*

Minime ſunt materianda.] *Id eſt ligno extruenda non ſunt:imò omnino à ciuium domibus, propter incendia, ſunt naualia ſemouenda, arcendaq́, vt eius quoque rei nos lectorem moneamus.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER SEXTVS.

*

PRAEFATIO.

ARISTIPPVS philosophus Socraticus, naufragio cum eiectus ad Rhodiensium litus animaduertisset Geometrica schemata descripta, exclamauisse ad comites ita dicitur, Bene speremus, hominum enim vestigia video: statimq; in oppidum Rhodum contendit, & recta gymnasium deuenit, ibiq; de philosophia disputans muneribus est donatus, vt non tantum se ornaret, sed etiam eis, qui vnà fuerant, vestitum, & cætera quæ opus essent ad victum, præstaret. Cum autem eius comites in patriam reuerti voluissent, interrogarentq; eum, quidnam vellet domum renunciari, tunc ita mandauit dicere, Eiusmodi possessiones & viatica liberis oportere parari, quæ etiam è naufragio vnà possent enatare. Nanq; ea vera præsidia sunt vitæ, quibus neque fortunæ tempestas iniqua, neque publicarum rerum mutatio, neque belli vastatio potest nocere. Non minus eam sententiam augendo, Theophrastus hortando doctos potius esse quàm pecuniæ confidentes, ita ponit, Doctum ex omnibus solum neque in alienis locis peregrinum, neque amissis familiaribus & necessariis, inopem amicorum: sed in omni ciuitate esse ciuem, difficilesq; fortunæ, sine timore, posse despicere casus. At qui non doctrinarum, sed felicitatis præsidiis putaret se esse vallatum, labidis itineribus vadentem, non stabili, sed infirma conflictari vita. Epicurus verò non dissimiliter ait, Pauca sapientibus fortunam tribuere, quæ autem maxima & necessaria sunt, animi mentisq; cogitationibus gubernari. Hæc ita esse plures Philosophi dixerunt, non minus etiam Poëtæ, qui antiquas Comœdias Græcè scripserunt, & easdem sententias versibus in scena pronunciauerunt, Euchrates,

Chionid

Chionides, Aristophanes, maximè etiam cum his Alexis, qui Athenienses ait ideo oportere laudari, quòd omnium Græcorum leges cogunt parentes ali à liberis, Athenienſium non omnes, niſi eos qui liberos artibus erudiſſent. Omnia enim munera fortunæ cum dantur, ab ea facillime adimuntur: diſciplinæ verò coniunctæ cum animis, nullo tempore deficiunt, ſed permanent ſtabiliter ad ſummum exitum vitæ. Itaque ego maximas infinitasq; parentibus ago atque habeo gratias, quod Athenienſium legem probantes me arte erudiendum curauerunt, & ea, quæ non poteſt eſſe probata ſine literatura, encyclioq; doctrinarum omnium diſciplina. Cum ergo & parentum cura, & præceptorum doctrinis auctas haberem copias diſciplinarum, philologis & philotechnis rebus, commentariorumq; ſcripturis me delectans, eas poſſeſsiones animo paraui, è quibus hæc eſt fructuum ſumma, nullam plus habendi neceſsitatem, eamq; eſſe proprietatem diuitiarum maxime, nihil deſiderare. Sed forte nonnulli hæc leuia iudicantes, putant eos eſſe tantum ſapientes, qui pecunia ſunt copioſi. Itaque plerique ad id propoſitum contendentes, audacia adhibita cum diuitiis etiam notitiam ſunt conſecuti. Ego autem Cæſar, non ad pecuniam parandam ex arte, dedi ſtudium, ſed potius tenuitatem cum bona fama, quàm abundantiam cum infamia ſequendam probaui, ideo noticies parum eſt adſecuta, ſed tamen his voluminibus æditis (vt ſpero) poſteris etiam ero notus. Neque eſt mirandum, quid ita pluribus ſim ignotus. Cæteri Architecti rogant & ambiunt, vt architectentur: mihi autem à præceptoribus eſt traditum, rogatum, non rogantem, oportere ſuſcipere curam, quod ingenuus color mouetur pudore, petendo rem ſuſpicioſam: nam beneficium dantes, non accipientes, ambiuntur. Quid enim putemus ſuſpicari, qui rogetur de patrimonio ſumptus faciendos committere gratiæ petentis, niſi quod prædæ compendiiq; eius cauſa iudicet faciendum? Itaque maiores primum à genere probatis opera tradebant Architectis: deinde quærebant ſi honeſte eſſent educati, ingenuo pudori, non audaciæ proteruitatis committendum iudicantes. Ipſi autem artifices non erudiebant niſi ſuos liberos, aut cognatos, & eos viros bonos inſtituebant, quibus tantarum rerum fidei, pecuniæ ſine dubitatione permitterentur. Cum autem animaduerto ab indoctis & imperitis tantæ diſciplinæ magnitudinem iactari, & ab his, qui non modo Architecturæ, ſed omnino ne fabricæ quidem notitiam habent, non poſſum non laudare patresfamilias eos, qui literaturæ fiducia confirmati, per ſe ædificantes ita iudicant, ſi imperitis ſit committendum, ipſos potius digniores eſſe ad ſuã voluntatem, quàm ad alienam pecunię cõſumere ſummam. Itaq; nemo artem vllam aliam conatur domi facere, vti ſutrinam, vel fullonicam, aut ex cæteris, quę ſunt faciliores, niſi Architecturam, ideo quod qui profitentur non arte vera, ſed falſo nominantur Architecti.

Quas ob res corpus Architecturæ, rationesq; eius putaui diligentissime conscribendas, opinans id munus omnibus gentibus non ingratum futurum. Igitur quoniam in quinto de opportunitate communium operum perscripsi, in hoc volumine priuatorum ædificiorum ratiocinationes, & commensus symmetriarum explicabo.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER SEXTVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

NIsi eos qui liberos artibus erudissent.] *Sanxit lege Solon filium haud patri necessaria vitæ subsidia debere, à quo nullam artem accepisset. Quod testatur Plutarchus in eius vita. Meminit istius rei Galenus Menodoti, in ea, quæ suasoria est ad artes oratione.*

Encyclióque omnium doctrinarum disciplina.] *Encyclion disciplinam, quam alij encyclopædiam dicunt, intelligit circularem orbiculatamq; disciplinarum omnium scientiam. Quas vt nemo mediocriter doctus coniunctionem communicationemq; inter se habere iuerit inficias: ita libri primi cap. 1. vult in omnibus Architectum si non excellere, at certè tinctum, & non imperitum esse.*

Philologis & philotechnis rebus.] *Ista rebus tribuit, quæ sunt hominum. Philologus enim is dicitur, qui vehementi disciplinarum tenetur amore, quiq; discendi studio inhiat, in eoq; commentatur & totus incumbit: philotechnus autem artium opificiorumq; studiosus, & artificiorum cultor.*

De diuersis regionum qualitatibus, & varijs cæli aspectibus, secundum quos sunt ædificia disponenda.

CAP. I.

HAEC autem ita erunt recte disposita, si primo animaduersum fuerit, quibus regionibus, aut quibus inclinationibus mundi constituantur. Nanque aliter Aegypto, aliter Hispania, non eodem modo Ponto, dissimiliter Romę, item cæteris terrarum & regionum proprietatibus oportere videntur constitui genera ædificiorum: quod alia parte solis cursu præmitur tellus, alia longe ab eo distat, alia per medium temperatur. Igitur vti constitutio mundi ad terræ

spatium

ſpatium inclinatione ſigniferi circuli, & ſolis curſu, diſparibus qualitatibus naturaliter eſt collocata, ad eundem modum etiam ad regionum rationes cœliq; varietates, videntur ædificiorum debere dirigi cõllocationes. Sub ſeptentrione ædificia teſtudinata, & maxime concluſa & non patentia, ſed conuerſa ad calidas partes oportere fieri videntur. Contra autem ſub impetu ſolis, meridianis regionibus, quod premuntur à calore, patentiora, conuerſaq; ad ſeptentrionem & aquilonem ſunt faciunda: ita quod vltro natura lædit, arte erit emendandum. Item reliquis regionibus ad eundem modum temperari, quemadmodum cœlum eſt ad inclinationem mundi collocatum. Hæc autem ex natura rerum ſunt animaduertenda & conſideranda, atq; etiam ex membris corporibusq; gentium obſeruanda. Nanque ſol, quibus locis mediocriter profundit vapores, in his conſeruat corpora temperata, quæq; proxime currendo deflagrat, eripit exugendo temperaturam humoris. Contra verò refrigeratis regionibus, quòd abſunt à meridie longe, non exhauritur à caloribus humor, ſed ex cœlo roſcidus aër in corpora fundens humorem, efficit ampliores corporaturas, vocisq; ſonitus grauiores. Ex eo quoque ſub ſeptentrionibus nutriuntur gentes immanibus corporibus, candidis coloribus, directo capillo & rufo, oculis cæſiis, ſanguine multo: quoniam ab humoris plenitate, cœliq; refrigerationibus ſunt conformati. Qui autem ſunt proximi ad axem meridianum, ſubiectiq; ſolis curſui breuioribus corporibus, colore fuſco, criſpo capillo, oculis nigris, cruribus inualidis, ſanguine exiguo, ſolis impetu perficiuntur. Itaq; etiam propter ſanguinis exiguitatem timidiores ſunt ferro reſiſtere, ſed ardores ac febres ſufferunt ſine timore, quod nutrita ſunt eorum membra cum feruore. Itaque corpora quæ naſcuntur ſub ſeptentrione, à febri timidiora & imbecilla: ſanguinis autem abundantia, ferro reſiſtunt ſine timore. Non minus ſonus vocis in generibus gentium diſpares & varias habet qualitates, ideo quod terminatio orientis & occidentis circa terræ librationem, qua diuiditur pars ſuperior & inferior mundi, habere videtur libratam naturali modo circuitionem, quàm etiam Mathematici horizonta dicunt. Igitur quoniam id habemus, certum animo ſuſtinentes, à labro, quod eſt in regione ſeptentrionali, linea traiecta ad id quod eſt ſuper meridianum axem, ab eoq; alteram obliquam in altitudinem ad ſummum cardinem, qui eſt poſt ſtellas ſeptentrionum, ſine dubitatione animaduertemus ex eo eſſe ſchema trigoni mundo, vti organi, quàm Καμβύκλω Græci dicunt. Itaque quod eſt ſpatium proximum imo cardini ab axis linea in meridianis finibus, ſub eo loco quæ ſunt nationes, propter breuitatem altitudinis ad mundum, ſonitum vocis faciunt tenuem & acutiſsimum, vti in organo chorda, quæ eſt proxima angulo. Secundum eam autem reliquæ ad mediam Græciam remiſsiores efficiunt in nationibus ſonorum ſcanſiones. Item à

medio in ordinem crescendo ad extremos septentriones, sub altitudine cœli nationum spiritus sonitibus grauioribus ab natura rerum exprimuntur. Ita videtur mundi conceptio tota, propter inclinationem, consonantissime per solis temperaturam ad harmoniam esse composita. Igitur quæ nationes sunt inter axis meridiani cardinem, & septentrionalis medio positæ, vti in diagrammate musico, medianæ vocis habent sonitum in sermone: quæq; progredientibus ad septentrionem sunt nationes, quod altiores habent distantias ad mundum, spiritus vocis habentes humore repletos ad hypatas, & proslambanomenon à natura rerum sonitu grauiore coguntur: vti eadem ratione medio progredientibus ad meridiem gentes, paranetarum acutissimam sonitu vocis perficiunt tenuitatem. Hoc autem verum esse ex humidis naturæ locis, grauiora fieri, & ex feruidis acutiora, licet ita experiendo animaduertere. Calices duo in vna fornace æquè cocti, æquoq; pondere, ad crepitumq; vno sonitu sumantur, ex his vnus in aquã demittatur, postea ex aqua eximatur, tunc vtrique tangantur. Cum enim ita factum fuerit, largiter inter eos sonitus discrepabit, æquoq; pondere non poterunt esse. Ita & hominum corpora vno genere figurationis & vna mundi coniunctione concepta, alia propter regionis ardorem acutum spiritum aëris exprimunt tactu, alia propter humoris abundantiam grauissimas effundunt sonorum qualitates. Item propter tenuitatem cœli, meridianæ nationes ex acuto feruore, mente expeditius celeriusq; mouentur ad consiliorum cogitationes. Septentrionales autem gentes infusæ crassitudine cœli, propter obstantiam aëris humore refrigeratæ, stupentes habent mentes. Hoc autem ita esse à serpentibus licet aspicere, quæ per calorem cum exhaustam habent humoris refrigerationem, tunc acerrime mouentur: per brumalia autem & hyberna tempora mutatione cœli refrigeratæ, immotæ sunt stupore: ita non est mirandum si acutiores efficit calidus aër hominum mentes, refrigeratus autem contra tardiores. Cum sint autem meridianæ nationes animis acutissimis, infinitaq; solertia consiliorum, simul ad fortitudinem ingrediuntur, ibi succumbunt, quod habent exuctas ab sole animorum virtutes. Qui verò refrigeratis nascuntur regionibus, ad armorum vehementiam paratiores sunt, magnisq; viribus ruunt sine timore, sed tarditate animi sine considerantia irruentes, sine solertia, suis consiliis refringunguntur. Cum ergo ab natura rerum hæc ita sint in mundo collocata, vt omnes nationes immoderatis mixtionibus sint disparatæ, placuit, vt inter spatia totius orbis terrarum, regionumq; medio mundi populus Romanus posideret fines. Nanq; temperatissimæ ad vtramq; partem, & corporum membris, animorumq; vigoribus, pro fortitudine sunt in Italia gentes. Quemadmodum enim Iouis stella, inter Martis feruentissimam, & Saturni frigidissimam media currens temperatur, eadem ratione Italia

lia inter ſeptentrionalem meridianamq; ab vtraque parte mixtionibus temperatas & inuictas habet laudes. Itaque conſiliis refringit Barbarorum vires, forti manu meridianorum cogitationes. Ita diuina mens ciuitatem populi Romani egregia temperataq; regione collocauit, vti orbis terrarum imperio potiretur. Quod ſi ita eſt, vti diſsimiles regiones ab inclinationibus cœli, variis generibus ſint comparatæ, & vt etiam naturæ gentium diſparibus animis, & corporum figuris, qualitatibusq; naſcerentur, non dubitamus ædificiorum quoque rationes ad nationum gentiumq; proprietates apte diſtribui debere, cum habeamus ab ipſa rerum natura ſolertem & expeditam monſtrationem. Quoad potui ſumma ratione proprietates locorum ab natura rerum diſpoſitas animaduertere, expoſui, & quemadmodum ad ſolis curſum & inclinationes cœli, oporteat ad gentium figuras conſtituere ædificiorum qualitates dixi. Itaque nunc ſingulorum generum in ædificiis commenſus ſymmetriarum, & vniuerſos, & ſeparatos breuiter explicabo.

IN CAPVT I. ANNOTATIONES.

Nanque aliter Aegypto, aliter Hiſpania.] *Habent enim diuerſos horizontes. Eſt autem horizon, qui hemiſphærium manifeſtum ab occulto terminat, ab ὁρίζω, id eſt finio nominatus. Macrobius ſuperſtantis cœli terminum, Martianus Capella finitorẽ, Ptolemæus & Alphagranus hemiſphærij circulum vocant.*

Sub ſeptentrionibus nutriuntur gentes immanibus corporibus, candidis coloribus, directo capillo & ruffo.] *Hoc etiam narrat Galenus lib.* II. *de temperamentis: cuius ſententiæ ſubſcribit Tacitus libro de Germanis, eorum comas dicens eſſe rutilas, & procera corpora. Vide Plinium lib.* II. *cap.* L XXVIII. *Nam flauos eſſe memini legere apud Iuuenalem Satyra tertia, Lucanum lib.* I. *&* II. *Strabonem lib.* VII. *Herodianum lib.* IIII. *Claudianum alicubi, & Conrhadum Celtem in Elegijs. Galenus quidem certè in commentario in librum de ſalubri dieta, profitetur non eſſe flauos, ſed ruffos.*

Animo ſuſtinentes.] *Id eſt animo atque cogitatione fingentes, & imaginantes, vt vulgus loquitur.*

Vti organi, quam σαμβύκην Græci dicunt.] *Sambuca muſicum eſt organum triquetrum, imparibus longitudine & craſsitudine fidibus, vt tradit Horatij interpres Porphyrio.*

Ad hypatos & proslambanomenos.] *Scribo ad hypatas & proslambanomenon. Vocum autem varietas ex climatum diuerſitate naſcitur. Nam gentes, quò breuiorem habent poli eleuationem, eò ſunt acutioris vocis, quò ſublimiorem, eò ſunt ſonitibus grauioribus: à nete ſcilicet, tranſeundo per meſen, ad hypaten & proſlambanomenon pertingendo, vt in muſica theatri deſignatione ſuperiore libro demonſtratum eſt. Id verò fieri ait propter breuitatem altitudinis, aut diſtantiam ad mundum. Vti in organo Sambuca, chorda quæ eſt angulo proxima (ita enim loquitur Vitruuius) id eſt, quæ eſt breuiſsima, tenuem & acutiſsimum habet*

habet vocis sonitum: ab ea verò, quæ ab angulo maxime abest, id est à longissima grauior exprimitur sonitus. Sed animaduersione dignum putamus, quod ex Capella & Ausonio refert Ianus Parrhasius, in arboribus musicam rationem diuersam esse. Nam vt quæq; procerior arbor est, & in altum tendit, eò magis vento pulsa acutum reddit sonum: quæcunque verò quàm minimum absunt ab radice, grauius, & rauco murmure quatiuntur. Ausonij locus est in Epistola ad Paulinum quarta, si quis & hoc desiderabit: Martiani autem, libro primo nuptiarum Philologiæ, verba hæc sunt, Inter hæc mira spectacula, fortunarumq; cursus, motus nemorum, etiam susurrantibus flabris canora modulatio melico quodam crepitabat appulsu. Nam eminentiora prolixarum arborum culmina perindeq; distenta acuto sonitu resultabant. Quicquid verò terræ confine ac propinquum ramis accliuibus fuerat, grauitas rauca quatiebat. At media ratis per annexa succentibus, duplis ac sesquialteris, necnon etiam sesquitertijs, sesquioctauis, etiam sine discretione iuncturis, licet interuenirent limmata, concinebant.

Hoc autem ita esse, à serpentibus licet aspicere.] Galenus extremo secundo libro de affectis locis tradit calorem motum excitare, frigus verò ociosum, & ad motiones pigrum efficere animal. Inde animalia frigidioris naturæ per hyemem solere latere, ipsasq; adeò viperas, si contractentur, deferanturq;, non mordere: contrà per æstatem, atque tum potissimum, cum caniculæ ardore exæstuant, sæuire, & furorem præ se ferre. Eò respexisse mihi videtur Ouidius secundo Metamorphoseos, cum ait:

Quæq; polo posita est glaciali proxima serpens
Frigore pigra prius, nec formidabilis vlli,
Incaluit, sumpsitq; nouas feruoribus iras.

Cum sint autem meridianæ nationes animis acutissimis.] Nationes quæ ad Meridiem vergunt, cum animi perspicuitate, & consilio plurimum valeant, viribus minimum possint, septentrionem incolentes, viribus innixæ, & consilijs destitutæ franguntur. Vt verum sit, cœli qualitate ingenijs aliquid accedere, aut adimi. Vide Hippocratem lib. de aëre, aquis, & locis, Aristotelem problematon sectione XIIII. atq; lib. VII. politicorum, & Flauium Vegetium lib. I. de re militari, cap. I.

Ita diuina mens ciuitatem populi Romani egregia temperatáque regione collocauit.] Decebat scilicet eam vrbem, quæ erat futura mundi caput, quæ tot populorum discordes feraq; linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, quæ vna cunctarum gentium in toto orbe esset futura princeps, & pollere consilijs, & viribus valere. Ingratus sim, nisi acceptum beneficium, non dico data occasione, sed vel petita tester. Salue parens altera. Sequanus mihi Castillio patria est, Roma me ἐτεραλιγγενεσς, id est, aliquo virtutis & doctrinæ nomine complexa es, & ita complexa, vt Romanum ciuem, nihil minus sperantem, aut ambientem, esse volueris. Pro tanto munere, ne quid culpa deteram ingenij, dicam non cum Horatio Flacco principem vrbium, sed cum Frontino reginam te & dominam orbis, terrarum deam, cui par nihil sit, & nihil secundum, dicam non vrbem, sed orbis epitomen: ea parte Polemonem oratorem imitatus, vti ex Galeni commentario primo in librum Hippocratis de articulis didicimus.

De ædi

De ædificiorum priuatorum proportionibus, & mensuris.

CAP. II.

NVLLA Architecto maior cura esse debet, nisi vti proportionibus ratæ partis habeant ædificia rationum exactiones. Cum ergo constituta symmetriarum ratio fuerit, & commensus ratiocinationibus explicati, tunc etiam acuminis est proprium prouidere ad naturam loci, aut vsum, aut speciem, & detractionibus, vel adiectionibus temperaturas efficere, vti cum de symmetria sit detractum, aut adiectum, id videatur recte esse formatum, sic vt in aspectu nihil desideretur. Alia enim ad manum species esse videtur, alia in excelso: non eadem in concluso, dissimilis in aperto, in quibus magni iudicii est opera, quid tandem faciendum sit. Non enim veros videtur habere visus effectus, sed fallitur sæpe ab eius iudicio mens. Quemadmodum etiam in scenis pictis videntur columnarum proiecturæ, mutulorum ecphoræ, signorum figuræ prominentes, cum sit tabula sine dubio ad regulam plana, similiter in nauibus remi, cum sint sub aqua directi, tamen oculis infracti videntur, & quatenus eorum partes tangunt summam planitiem liquoris, apparent (vti sunt) directi. Cum verò sub aqua sunt demissi, per naturæ perlucidam raritatem, remittunt enatantes ab suis corporibus fluentes imagines ad summam aquæ planitiem, atque ibi commotæ efficere videntur infractum remorum oculis aspectum. Hoc autem, siue simulacrorum impulsu, seu radiorum ex oculis effusionibus (vti Physicis placet) videamus, vtraque ratione videtur ita esse, vti falsa iudicia oculorum habeat aspectus. Cum ergo quæ sunt vera falsa videantur, & nonnulla aliter quàm sunt oculis probentur, non puto oportere esse dubium, quin ad locorum naturas aut necessitates, detractiones, aut adiectiones fieri debeant: sed ita vt nihil in his operibus desideretur. Hæc autem etiam ingeniorum acuminibus, non solum doctrinis efficiuntur. Igitur statuenda est primum ratio symmetriarum, à qua sumatur sine dubitatione commutatio. Deinde explicetur operis futuri & locorum imum spatium, longitudinis & latitudinis, cuius cum semel fuerit constituta magnitudo, sequatur eam proportionis ad decorem apparatio, vti non sit considerantibus aspectus eurythmiæ dubius: de qua quibus rationibus efficiatur, est mihi pronunciandum. Primumq; de cauis ędium, vti fieri debeant, dicam.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Vti cum de symmetria sit detractum aut adiectum.] *Oportet omnino Architectum ingenio esse solerti, multa doctrina, maximo vsu, atque im-*

primis acerrimo esse iudicio, cui pro loci commoditate, aut decore, artis interdum præcepta negligenda. Nec enim in omnibus locis omnes symmetriæ effectus respondere possunt. Tum animaduertendum, quibus rationibus ad loci naturam, aut magnitudinem opus debeat temperari. Ibi erit ingenio opus & acumine, vt de symmetrijs adiectiones aut detractiones fiant: ingenio vt inueniat, vsu vt cognoscat, iudicio vt seligat, consilio vt componat, arte vt perficiat quod constituerit. In re autem ædificatoria laus est omnium prima iudicare quid deceat.

Non enim veros videtur habere vsus effectus.] *Oculorum sensus profectò acerrimus, veruntamen qui non raro fallatur. Remi enim (quod ipse & omnes fatentur) cum sint sub aqua recti, oculis tamen fracti videntur. Lucretius lib.* IIII. *de rerum natura.*

Quæcunque supra rorem salis edita pars est
Remorum, recta'st, & recta superne gubernacla,
Quà demersa liquore obeunt, refracta videntur
Omnia conuerti, sursumq; supina reuerti,
Et reflexa propè in summo fluitare liquore.

Causam vel ex Ioanne Cantuariensi Archiepiscopo parte perspectiuæ tertia, hanc esse liquet, quòd pars, quæ in aqua est, propior apparet, quàm sit re ipsa, pars quæ extra aquam est, suo in loco apparet. Itaque cum partes hæ directè continuæ apparere non possint, apparent continuatæ indirectè. Reliqua, quia paucis explicari non possunt, præstat ad opticæ scriptores reijcere. Facit tamen ad rem, quod scribit Seneca naturalium quæstionum lib. I. *cap.* III. *Nihil, inquit, acie nostra fallacius, non tantum in his, à quibus subtiliter peruidendis illam colorum diuersitas submouet, sed etiam in his quoque quæ ad manum cernit. Remus integer in tenui aqua fracti speciem reddit, Poma per vitrum aspicientibus multo maiora sunt, Columnarum interualla porticus longiores iungunt.*

Ecphoræ mutulorum.] *Hoc est proiecturæ, ita enim & vtitur, & interpretatur cap. vltimo libri tertij. Mutulos autem dixi esse qui à nostris Architectis corui nominantur.*

Signorum figuræ prominentes, cum sit tabula sine dubio ad regulam plana.] *Pictores prominentias ex tabula, vmbris, lineis, & comminutis angulis monstrare elaborant. Vmbris quomodo fiat, docet Plinius libro* XXXV. *cap.* XI. *Omnes, inquit, qui volunt eminentias videri, candicantia faciunt, coloremq; condiunt nigro. Magna prorsus ars, in æquo extantia ostendere, & in confracto solida omnia. Plato meminit lib.* X. *de republica. Sed de ea re nos libro de pictura scripto docebimus, vbi præterquam quod indicabimus, quicquid sub picturam cadit, id regulæ & circini beneficio fieri posse, vtcunque pictores negent empirici, & λογοζωγράφοι, ἢ ἄνευ τ πράτ]ειν, μέχει τ λέγειν, hoc est, non re, sed verbis tenus pictores, ita enim libet appellare penicilli ductores indignos, non qui pingant, sed qui nec terant colores, cuiusmodi plurimos videmus: egregios enim pictores, aut potius tolerandos ætas nostra vnum atque alterum tulit: præter inquam quod docebimus circino & regula vniuersam pingendi rationem perfici oportere, ostendemus, qua symmetria partes omnes ad vniuersum corpus referantur, quotuplices sunt status & flexus corporum, & rerum pingendarum, quaq; ratione*

omnem

omnem colorem non temerè, ſed certo iudicio componas miſceásne. Sunt de Vmbris nonnulla ſcripta à Leone Baptiſta libello de pictura, non infeliciter quidem illa, ſed quæ meos conatus nihil ſint tardatura.

Vti non conſiderantibus aſpectus eurythmiæ dubius.] *Eurythmiam dixit Vitruuius libri primi cap. 11. eſſe Venuſtam ſpeciem, commodumq; in compoſitionibus membrorum aſpectum. Ea concinnitas naſcitur ex ſymmetrijs præſcriptis, aut ijs, quæ à ſolerti & acuto Architecto pro occaſione quæruntur.*

De cauis ædium. CAP. III.

CAVA ædium quinque generibus ſunt diſtincta, quorum ita figurę nominantur, Tuſcanicum, Corinthium, Tetraſtylon, Diſpluuiatum, Teſtudinatum. Tuſcanica ſunt, in quibus trabes in atrii latitudine traiectæ habeant interpenſiua & colliquias, ab angulis parietum ad angulos tignorum intercurrentes: item aſſeribus ſtillicidiorum in medium compluuium deiectus. In Corinthiis iiſdem rationibus trabes & compluuia collocantur, ſed à parietibus trabes recedentes in circuitione circa columnas componuntur. Tetraſtyla ſunt, quæ ſubiectis ſub trabibus angularibus columnis, & vtilitatem trabibus, & firmitatem præſtant, quod neque ipſæ magnum impetum coguntur habere, neque ab interpenſiuis onerantur. Diſpluuiata autem ſunt, in quibus deliquiæ arcam ſuſtinentes ſtillicidia reiiciunt. Hæc hybernaculis maximas præſtant vtilitates, quod compluuia eorum erecta, non obſtant luminibus tricliniorum. Sed ea habent in refectionibus moleſtiam magnam, quod circa parietes ſtillicidia defluentia continent fiſtulæ, quæ non celeriter recipiunt ex canalibus aquam defluentem. Itaque redundantes reſtangnant, & inteſtinum opus, & parietes in eis generibus ædificiorum corrumpunt. Teſtudinata verò ibi fiunt, vbi non ſunt impetus magni, & in contignationibus ſupra ſpatioſa redduntur habitationibus.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

In quibus trabes in atrij latitudine traiectæ habeãt interpenſiua.] *Interpenſiua Hermolaus ait eſſe tigilla, aut aſſeres ab angulis parietum ad angulos tignorum intercluſos, ad imbres in colliquias deriuãdos. Ego eo etiam nomine dici crediderim ligna quædam, fulcra ſtillicidiorum: aut quorum pars traiectas & alioquin Veluti penſiles trabes ſuſtinet, altera parieti infixa affictáue eſt.*

Et colliquias.] *Colliquias intelligo canales, qui defluentem è ſtillicidio aquam recipiunt.*

Diſpluuiata autẽ ſunt.] *Tecta diſpluuiata, vt interpretor, fiunt trabium iunctis capitibus, mutuo innixu, paribusq; contra ſe ponderibus, imis partibus diuaricatis.*

uaricatis. Ea, nisi fallor, Sextus Pompeius, pectinata appellat, sicut testudinata in quatuor partes deuexa. Cuius sententiam adiuuat locus ille cap. 1. lib. 11. Ita ex quatuor partibus ad altitudinem educunt medio metas, quas fronde & luto tegentes, efficiunt barbarico more testudinata turrium tecta.

Deliquiæ arcam sustinentes.] *Deliquiarum vocabulo videtur intelligere, quas Sextus Pompeius dicit delitias, tigna quæ à culmine tecti ad tegulas angulares infimas versus fastigatum collocantur. Vnde tectum delitiatum, & delitiares tegulæ. Nam collitias tegulas idem autor ait esse per quas aqua in vas defluere potest. Non desunt exemplaria in quibus pro arcam, aquam legatur.*

Et opus intestinum.] *Pro fenestris hoc loco accipiendum. Aliàs omne opus materia constans significatur intestini operis appellatione.*

De atrijs, & alis, & tablinis cum dimensionibus, & symmetrijs eorum. CAP. IIII.

ATRIORVM verò longitudines & latitudines tribus generibus formantur: & primum genus distribuitur, vti longitudo cum in quinque partes diuisa fuerit, tres partes latitudini dentur. Alterum cum in tres partes diuidatur, duæ partes latitudini tribuantur. Tertium vti latitudo in quadrato paribus lateribus describatur, inq; eo quadrato diagonii linea ducatur, & quantum spatium habuerit ea linea diagonii, tanta longitudo atrio detur. Altitudo eorum, quanta longitudo fuerit, quarta dempta, sub trabes extollatur, reliquum lacunariorum & arcæ supra trabes ratio habeatur. Alis dextra ac sinistra latitudo, cum sit atrii longitudo ab triginta pedibus ad pedes quadraginta, ex tertia parte eius constituatur. Ab quadraginta ad pedes quinquaginta longitudo diuidatur in partes tres & dimidiam: ex his vna pars alis detur. Cum autem erit longitudo ab quinquaginta pedibus ad sexaginta, pars quarta longitudinis alis tribuatur. Ab pedibus sexaginta ad octoginta, longitudo diuidatur in partes quatuor & dimidiam, ex his vna pars fiat alarum latitudo. Ab pedibus octoginta ad pedes centum, in quinque partes diuisa longitudo, iustam constituerit latitudinem alarum. Trabes earum liminares ita alte ponantur, vt altitudines latitudinibus sint æquales. Tablino, si latitudo atrii erit pedum viginti, dempta tertia, eius spatio reliquum tribuatur. Si erit ab pedibus triginta, ad quadraginta, ex atrii latitudine, tablino dimidium tribuatur. Cum autem ab quadraginta ad sexaginta, latitudo diuidatur in partes quinque, & ex his duæ tablino contribuantur. Non enim atria minora cum maioribus, easdem possunt habere symmetriarum rationes. Si enim maiorum symmetriis vtemur in minoribus, neque tablina, neque alæ vtilitatem poterunt habere:

bere: sin autem maiorum in minoribus vtemur, vasta & immania in his ea erunt membra. Itaque generatim magnitudinum rationes exquisitas, & vtilitati & aspectui conscribendas putaui. Altitudo tablini ad trabem, adiecta latitudinis octaua constituatur. Lacunaria eius tertia latitudinis ad altitudinem adiecta extollantur. Fauces minoribus atriis è tablini latitudine dempta tertia, maioribus dimidia constituantur. Imagines item alte cum suis ornamentis ad latitudinem alarum sint constitutæ. Latitudines ostiorum ad altitudinem, si Dorica erunt, vti Dorica, si Ionica erunt, vti Ionica perficiantur. Quemadmodum de thyromatis, in quibus quarto libro rationes symmetriarum sunt expositæ. Impluuii lumen latum latitudinis atrii, ne minus quarta, ne plus tertia parte relinquatur: longitudo vti atrii pro rata parte fiat. Peristylia autem in transuerso tertia parte longiora sint, quàm introrsus. Columnæ tam altæ, quàm porticus latæ fuerint. Peristyliorum intercolumnia ne minus trium, ne plus quatuor columnarum crassitudine inter se distent. Sin autem Dorico more in peristylio columnæ erunt faciundæ, vti in quarto libro de Doricis scripsi, ita moduli sumantur, vt ad eos modulos triglyphorumq; rationes disponantur.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Atriorum verò longitudines.] *Statim ab interiori ianua introëuntibus occurrit atrium, ædificium continens aream, in quam collecta (inquit Sextus Pompeius) ex omni tecto pluuia descendit. Dictum, vt Varro existimat, ab Atriatibus Hetruriæ populis, vnde exemplum sit sumptum. Seruius Æneidos primo libro, ab atro, quod in eo culina esset, dici mauult, locus, in quo locupletiorem domus ignem colerent, vti à Varrone est traditum. Culinas enim Agenius Vrbicus in volumine de agrorum controuersijs refert vocata esse in suburbijs loca inopum funeribus destinata. Illud verò non fuerit negligendum, quòd sacri Euangelij scriptores αὐλὴν vocant, id interpretes vertisse atrium, quanquam atrio Græci non vtuntur, vt scribitur huius libri cap. x. Gellius certè lib. x v i. cap. v i. refert nonnullos existimasse, primorem partem domus, quæ atrium vulgò diceretur, vestibulum esse. Nam quod ad vocabulum Græcum attinet, Athenæus tradit αὐλὴν appellari perflabilem locum, & διαυλανίζειν dici locum, vtrinque ventum excipientem, vsurpatum autem sua ætate (quemadmodum Menander & Diphilus vsi erant) pro regijs, quòd ante se habeant ampla subdialia loca, quia ibi prætoriani milites obdormiant: Homerum verò perpetuò aulæ nomine subdialia loca intelligere, vbi Hercei Iouis erat ara. Verba eius libitum est apponere, ea verò sunt in libro δειπνοσοφιστῶν quinto.* Ὁ γὰρ διαπνεόμενος τόπος αὐλὴ λέγεται, καὶ διαυλανίζειν φαμὲν τὸ διεχόμενον ἀπ' ἑκατέρας πνεύματα χωρίον. *Et paulò pòst.* Νῦν δὲ τὰ βασίλεια λέγουσιν αὐλάς, ὥσπερ Μένανδρος καὶ Δίφιλος. ἤτοι διὰ τὸ μεγάλας ἔχειν πρὸ τῶν οἴκων ὑπαιθρίους τόπους, καὶ παρακοιμᾶσθαι τοὺς δορυφόρους τοῖς βασιλεῦσι. Ὅμηρος δὲ τὴν αὐλὴν ἀεὶ τάττει ἐπὶ τῶν ὑπαιθρίων τόπων, ἔνθα ἦν ὁ τοῦ Ἑρκείου Διὸς βωμός.

Lacunariorum & arcæ.] *Id est caui ipsorum laquearium.*

Alis dextra & sinistra.] *Alæ dicuntur hoc loco quod vtrinque continuò ab impluuio struitur.*

Tablinum.] *Pro pinacotheca tablinum posuit. Nam in tablino, quod Græcis γραμματοφυλάκιον dicitur, codices & monumenta rerum in magistratu gestarum asseruantur, in pinacothecis verò pictæ tabulæ & statuæ, vt ex Plin. lib.* XXXV. *cap.* II. *&* XII. *conijcere licet. At non signa, vt idem ait, externorum artificum, nec æra aut marmora apud maiores, sed expressi cera vultus singulis disponebantur armarijs, vt essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera: semperq; defuncto aliquo totus erat familiæ eius, qui vnquam fuerat populus. Stemmata verò lineis discurrebant ad imagines pictas. Sunt autem stemmata (vt obiter declaremus verbum Plinij, Iuuenalis, Persij, Martialis, Suetonij, Pauli Iurisconsulti, & aliorum) gradus generis, & ordines descendentium, qui ramis quibusdam, & velut intercurrentibus lineis distinguebantur: vt cuiusdam antiquam lectionem commutantis licentiam probare hoc loco non possim. Sophoclis scholiastes in Oedipode, stemma interpretatur lanam ramo circumuolutam. Sed de tablino & pinacotheca vide quæ sunt apud Alexandrum ab Alexandro lib.* V. *genialium dierum, cap.* II.

Si enim minorum symmetrijs vtemur in maioribus.] *Peruersa est hæc scriptura, legendum verò est, Si enim maiorum symmetrijs vtemur in minoribus. Item paulò pòst. Sin autem maiorum in minoribus vtemur, restituendum, sin autem minorum in maioribus vtemur. Fugisset me locus hic, nisi conniuenti mihi transilientiq; summonstrasset acri vir ingenio Lucenius meus.*

Quemadmodum de thyromatis.] *De ijs traditum est capite sexto, libri quarti.*

Impluuij lumen.] *Deorsum quò impluit, impluuium dicitur, sursum, quà compluit, compluuium: vtrunque à pluuia. Autor Varro de lingua Latina libro quarto. Asconius in librum tertium Ciceronis in Verrem, impluuium locum esse scribit sine tecto in ædibus, quo impluere imber in domum possit.*

De triclinijs & œcis, exedris, & pinacothecis, & eorum dimensionibus. CAP. V.

TRICLINIORVM quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debebit. Altitudines omnium conclauiorum quæ oblonga fuerint, sic habere debent rationem, vti longitudinis & latitudinis mensura componatur, & ex ea summa dimidium sumatur, & quantum fuerit, tantum altitudini detur. Sin autem exedræ aut œci quadrati fuerint, latitudinis dimidia addita, altitudines educantur. Pinacothecæ, vti exedræ, amplis magnitudinibus sunt constituendæ, œci Corinthii, tetrastyliq;, quiq; Aegyptii vocantur, latitudinis & longitudinis, vti suprà tricliniorum symmetriæ scriptæ sunt, ita habeant rationem:

tionem: sed propter columnarum interpositiones, spatiosiores constituantur. Inter Corinthios autem & Aegyptios, hoc erit discrimen. Corinthii simplices habent columnas, aut in podio positas, aut in imo, supraq; habent epistylia, coronas, aut ex intestino opere, aut albario. Praeterea supra coronas curua lacunaria ad circinum delumbata. In Aegyptiis autem supra columnas epistylia, & ab epistyliis ad parietes qui sunt circa, imponenda est contignatio, supra eam coaxatio & pauimentum sub dio, vt sit circuitus. Deinde supra epistylium ad perpendiculum inferiorum columnarum, imponendae sunt minores quarta parte columnae. Supra earum epistylia & ornamenta, lacunariis ornantur, & inter columnas superiores feneſtrae collocantur, ita basilicarum ea similitudo, non Corinthiorum tricliniorum, videtur esse.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Tricliniorum quanta latitudo fuerit.] *Triclinium à tribus lectis dictum: à Cicerone lib.* 11. *de oratore, conclaue transfertur. Seruius Aeneidos libro* 1. *scribit antiquos stratis tribus lectis epulari solitos, errareq; eos, qui triclinium dicunt ipsam basilicam, aut cœnationem. Vel hic vnus locus facit contra Seruij sententiam: ne laudem Fabium Quintil. & Valerium Maximum, qui, quod Cicero memorato loco de Scopa loquens, conclaue dixerat, triclinium interpretantur. Quis autem fuerit apud veteres accumbendi mos, quaesitum est, nec ab vllo, cuius ad hanc diem edita sit (quod sciam) sententia, expositum. Nos verò quod lectione, & marmoribus antiquis animaduerterimus, non pigebit adferre, vt ad cæteros aliqua quoque hinc perueniat vtilitas. Itaque pransuri aut cœnaturi illi (prandiorum enim, ne cui Seruij autoritas imponat, mentio est apud Hippocratem lib.* 11. *de victus ratione in morbis acutis, apud Xenophontẽ in œconomico, vbi Ischomachus dicit se leuiter prandere vt cœnæ det locum, apud Plaut. Terent. Valerium Maximum, Plinium Cæcilium, Iustinum, & alios, quanquam Galenus lib.* VI. *de tuenda valetudine refert se, nisi tardius lauaret, cibum non sumpsisse, & illum quidem cum sumeret, solo pane vti absque potu, quosdam verò oliuis, melle, atque id genus vsos cum potu: vt videri possit cibus, quem interdiu sumerent, leuis & facilis fuisse, cœna copiosior: vt cunque grauissimus autor Aristoteles problematon sectione* 111. *ait prandere large, cœnare parcè præcipi) illi inquam pransuri, aut cœnaturi solebant lectos nonnunquam accubitorios tres sternere, diuersos scilicet ab eis in quibus dormirent quorum longitudinem esse pedum sex, & paulò plus, latitudinem verò pedum trium, autor est Aristoteles mechanicorum quaestione vicesima quinta. (Heliogabalum enim tradit Lampridius solido argento habuisse lectos triclinares, & cubiculares) vnde vocatum triclinium, aliquando duos, à quo Plautus actu quarto Bacchidum, biclinium formauit, quod & pro lecto in quo bini discumberent, accipi potest, idq; mea sententia melius. Sed & Vitruuius huius libri cap.* x. *vt in œco quatuor triclinia sterni possint præscribit. Et Iulius Pollux lib.* 1. *cap.* VIII. *οἶκον dicit τρίκλινον, τετράκλινον, & δεκάκλινον, ex lectorum qui sterni poterant, idq; ab*

vno

vno tantum latere mensæ (quã oblongam fuisse è lectorum ratione par est) numero, Antiphanes & Anaxandrides, τρίκλινον dixerunt, Phrynichus ἑπτάκλινον vsurpauit, vt est apud Athenæum lib. II. & apud eundem lib. V. scribit Callixenus ad proram nauis Philopatoris fuisse ὄινον τεισκαιδεκάκλινον, vt coniectura sit locus plures aliquando stratos lectos, vel vnum, qui plures discumbentes caperet, pro conuiuarum numero, locumq; à magnitudinis ratione, etiam si nullos haberet lectos, æcum triclinon, tetraclinon, pentaclinon, &c. appellatum, sicuti lectos triclinos, tetraclinos, hexaclinos (quibus pares longitudine mensæ addebantur) à numero conuiuarum, quos caperent. Quamuis ferè gratiarum numero esse delectatos & musarum desijsse animaduersum sit, quod & Gellius lib. XIII. cap. XI. ex Varrone tradit. Notum est enim illud ex Iulio Capitolino in Vero, septem conuiuium, nouem verò conuitium. Quin & Archestratus Poëta Syracusius, conuiuas esse aut tres, aut quatuor, aut non plures quinque vult, aliàs futurum conuentum manipularium & rapto viuentium.

Ἕξωσαν δ' ἢ βᾶς, ἢ τέτταρες ὀι ξιωάτωσες,
Ἢ τῶν ωγλεγε μὴ πλέους, ἤδη γὰρ ἂν εἴη
Μισθοφόρων ἁρπαξιβίων σκίνη κραδιωτῶν.

Sunt autem hi versus ex libro, qui secundum Chrysippum inscribitur γαστρονομία, secundum Lynceum & Callimachum ἡδυπαθέια, vt Clearchus vult δειπνολογία, vt alij, ὀψοποιία. Id quod libro primo dipnosophiston Athenæus annotauit. Platonis tamen symposium octo & viginti (legendum enim ὄκτω καὶ εἴκοσι, non, ὅι τινες μὴ εἴκοσι) celebrasse inibi Athenæus prodit, & apud eum libro sexto in nuptijs parasitus Charephon triginta conuiuas admittit: quorum numerandorum munus σιτωνικονόμοις dabatur. Toties verò mensas hoc est, vt interpretor, repositoria, quoties fercula & opsonia mutari, & onustas à duobus ferri, conuiuisq; accubantibus apponi solitas ex Alexi Poëta apud Athenæum lib. IX. & Plutarcho in vita Pelopidæ coniecimus. Vino vsi sunt partim mero, quod ἄκρατον Græci dicunt, partim diluto, quod ὄινον ὑδατῶ quasi aquosum dicas, vocant: vti apud Athenæum Hegesander. Κράσεως autem non vna fuit ratio. Non nullas apud memoratum Athenæum libro decimo produnt Menander, Alexis, Diocles, Nicochares, Amipsias, Eupolis, Hermippus, Anacreon, Pherecrates, Ephippus, Timocles, Xenarchus, Ion, Alcæus, Sophilus. De moderato enim Cheræmon, Panyasis, & Mnesitheus referunt. Plutarchus tres mixtionis modos, tribus musicalibus consonantijs similes tradit, hemioliam, cum tribus aquæ partibus duæ vini adduntur, diatessaron cum tribus aquæ vna vini, diapason cum vni vini duæ aquæ. In poculorum verò numero Panyasis dicit primum esse χαρίτων, ὡρῶν, καὶ Διονύσου, secundum Veneris, & Dionysi tertium ὕβρεως καὶ ἄτης, Eubulus verò existimat primum esse ὑγείας, secundum Ἔρωτος καὶ ἀλουσίας, tertium ὕπνου, quartum ὕβρεως, quintum βοῶς, sextum κώμου, septimum ὑπωτίου, octauum ἀλήτορος, nonum χόλης, decimum μανίας, vti apud eundem legitur lib. II. Vbi multa in vini commendationē traduntur. Verba nimis esset longum transcribere, satis visum est in quo inueniri possunt notasse. Illud tamen prætermittere non possum, quod à Plutarcho in commentario περὶ μέθης traditur, vinositatis & ebrietatis, hoc est οἰνώσεως καὶ μέθης hanc esse differentiam, vt vinositate relaxatio quædam animi fiat siue exhilaratio, quam ἄνεσιν vocat,

vocat, ebrietate verò φλυαρία, id est importuna loquacitas. Consueuisse autem in lectis discumbere, præter alia loca, indicat Virgil. Aeneid. lib. I.

-Tu das epulis accumbere diuum. Et Aeneid. II.
Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto. & alibi.
-Toris iussi discumbere pictis.

Ad hæc Horatius lib. I. Sermonum Satyra IIII.

Sæpe tribus lectis videas cœnare quaternos. Et carm. lib. I. Ode XXVII.
Cubito remanete presso.- Item Ouid. amorum lib. I. Elegia IIII.
Cum premet ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis vt accumbas.- Et lib. II. de arte amandi.
Atque erit in socij fœmina parte tori.

Suetonius in Augusto, Neque cœnauit vnà, nisi vt in imo lecto assiderent. Et pòst. Solebat & inæqualissimarum rerum sortes, & auersas tabularum picturas in conuiuio venditare, incertoq; casu spem mercantium vel frustrare, vel explere, ita vt per singulos lectos licitatio fieret. Terentius in Heautont. Accurrunt serui, soccos detrahunt, video alios festinare, lectos sternere, cœnam apparare. Columella lib. XI. cap. I. Villicus sit frugalitatis exemplum, nec nisi feriis diebus accubans cœnet. Valerius Maximus lib. II. de institutis antiquis. Fœminæ cum viris cubantibus sedentes cœnitabant. Quin & apud veteres Romanos non fuisse vsum accumbendi, sed postea viros discumbere cœpisse, & mulieres sedere, quòd turpis visus est in muliere accubitus Autor est Isidorus lib. XX. etymolog. ex Varrone de vita populi Romani. Catonem enim Vticensem nunquam iacuisse nisi dormiturum, sed sedisse post cœpta ciuilia bella, & auditam Pharsalicam cladem, scribit Plutarchus in ipsius vita. Sed & is accumbendi mos ad deos est translatus. Nam in Capitolio stratis tribus lectulis conuiuium apponebatur Ioui, Iunoni, & Mineruæ. Iupiter verò, id est eius simulacrum, statuebatur in lectulo recubans, Iuno & Minerua in sellis sedebant, septem viri epulones appositis epulis conuiuia celebrabant. Et ne mihi necesse sit omnia omnium loca laudare. Romæ vidimus in D. Ioannis Lateranensis valetudinario, siue id sit nosocomium, siue xenodochium, nam hospitale vocant, cum hac in lecti sponda inscriptione,

ΗΔΥC. ΒΙΟC. ΤΟ. ΖΗΝ. ΓΛΥΚΥ. ΤΟ. ΘΑΝΕΙΝ. ΥΠΟΨΙΑ.

Item in ædibus DD. Eustathij & Quirici, in basilica DD. Apostolorum, atque alijs locis, Mutinæ etiam scalptos in marmoribus singulis singulos iacentes in lectulo homines, aliquando binos, subiecto puluillo cubito, appositaq; ad lectum tripede mensa, aliquãdo monopodio. Ostendit et Venetijs huiusmodi duo marmora Franciscus Valerius Venetus, vnum Romanum, pusillum illud quidem, alterum à Peloponneso vsque aduectum. Præterea Romæ in ædibus Hieronymi Maffei, & Matthæi Saßij visuntur marmora non admodum absimilia, vbi sunt lecti duo decubitorij cum mensa vna. In vno sedet vir seminudus, suppositò humeris puluino, ad eius genua est fœmina prona innixa cubito. Iuxta secundum lectum stat promissa barba ventrosus senex, Silenum esse crediderim, cui soleas nudus iuuenis vt iacituro demit (soleas enim demere solitos esse, puluinisq; inniti cœnantes, præter marmora, multis Martialis & aliorum scriptorum locis probari potest) ponè verò alius nudus inclinabundum sustinet, dum detrahuntur. Quod fuerat, cum hæc scriberem Matthæi

Saſsij, hoc eſt pulcherrimum, inde tranſlatum eſt ad magnificam Farneſiorum domum. Neque tamen velim exiſtimari nudos iacuiſſe, quamuis ita ſculptores expreſſerint. Id certè effecerunt, vti artis plus appareret. Ibi enim muſculos, venas, flexus, elucere erat neceſſe. Panno autem operire, quod effingere non potuiſſe credibile ſit, eius verò vel ſuſpicionē longè à ſe eſſe oportere exiſtimabant. Nam & paludamenta & thoracas ita ſcalpſerunt, vt non ſolum toros, mammas, vmbilicum, ſed ipſas adeò coſtas interdum, & quicquid ſubeſſet, emendatè atque graphice expreſſerint. De his rebus cum ad Paulum Iouium Nouocomenſem Epiſcopum Nucerinum, virum & diſertiſsimum, & ſi quem noſtrum ſeculum tulit πολύϊστορα retuliſſem (ſoleo enim non raro mei amantiſsimum inuiſere, & poſt lectas pulcherrimæ & omnibus notis abſolutæ hiſtoriæ, quam ſcribit, aliquot paginas, pleriſque de rebus ſententiam rogare) dixit non defuiſſe, qui exiſtimarent veterum triclinia non admodum fuiſſe diuerſa à monachorum noſtrorum triclinijs (quæ refectoria vocant) vbi ſternuntur menſæ tres, ad caput vna, & ad latera duæ: tantum hoc intereſſe, quòd illi in lectis ſederent (quod eum facere menſa humiliore vidi, & Germanos in hypocauſtis morē dicebat ſeruaſſe) hi verò noſtri ſedilibus vtantur. Notari autem Horatiano dicto verſu conuiuatoris auaritiam, qui tribus lectis, id eſt, vt interpretantur illi, ſtratis ſedilibus volebat cœnare duodecim, potius quàm lectum quartum, & menſam ſternere, ceu non amplior eſſe deberet lectus, quàm qui tres caperet niſi anguſtè. Et certè in ſpeciem videri poſsit ea ſententia plauſibilis, ſed cum neque cuiuſquam ſcriptoris, neque veteris marmoris autoritati innitatur, haud ſcio, an temerè amplectenda ſit. Animaduerto enim iacuiſſe, aut non ſedeſſe, vt ſolemus, id eſt, vt ſpina cum femore rectum angulum efficeret, & item femur cum tibia (id enim eſſe ſedere docuit Galenus libro de vſu partium corporis humani tertio, & innuit Ariſtoteles mechanicon quæſtione x x x.) ſed diſtentis aliquando cruribus, nonnunquam dextro poplite læuum prementes genu, interdum complicitis cruribus in alternas vicisſitudines, aliquando incoxantes, ſeu coſsim inſidentes (liceat enim mihi ſi vetera, at certè ſignificantia Pomponij atellanarum ſcriptoris verba renouare, & mollire) quo geſtu ſedere ſolent ſartores, & Turcas edere conſpexi Venetijs. Plures etiam tribus in lecto accubitorio, ſiue ſtibadio, & abaco, ys enim vocabulis res eadem ſignificatur, iacuiſſe indicat Martialis epigrammaton lib. I x. in Mamurram.

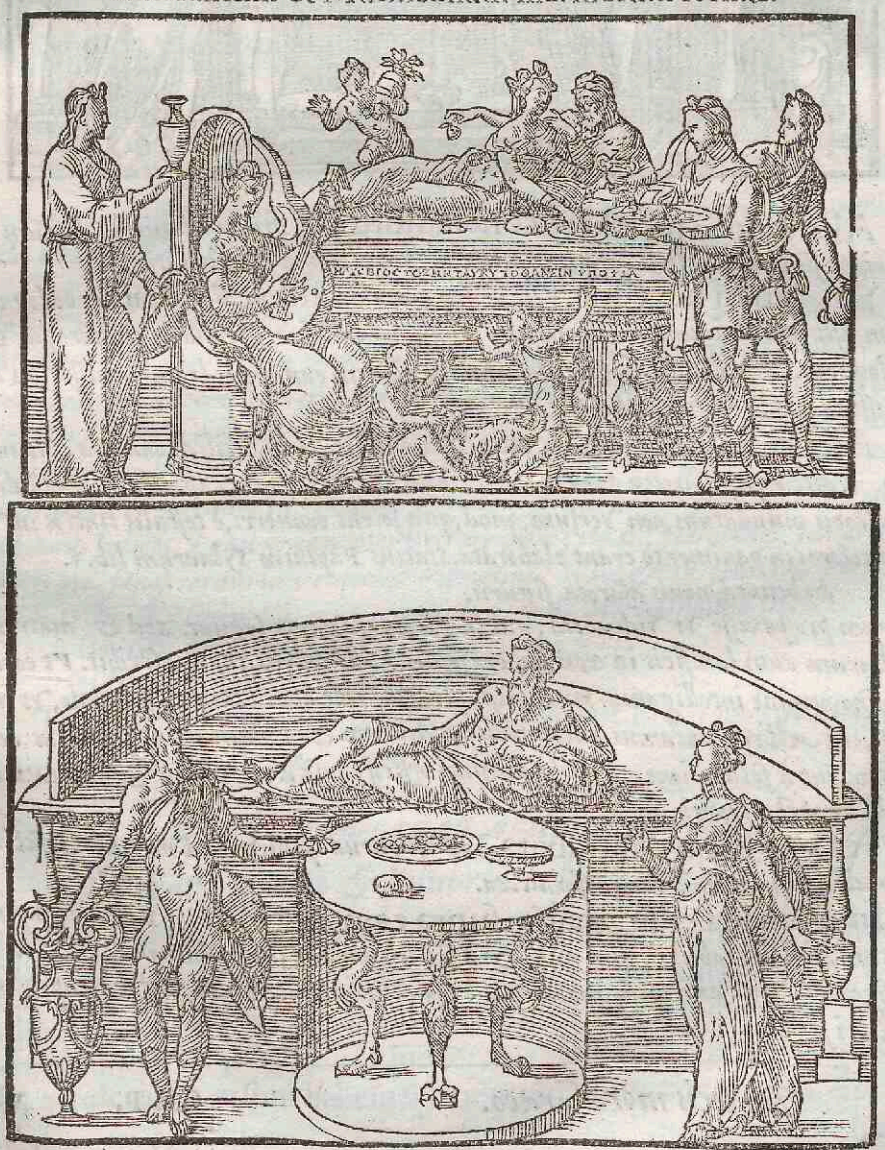
Et teſtudineum menſus quater hexaclinon
Ingemuit citro non ſatis eſſe ſuo.

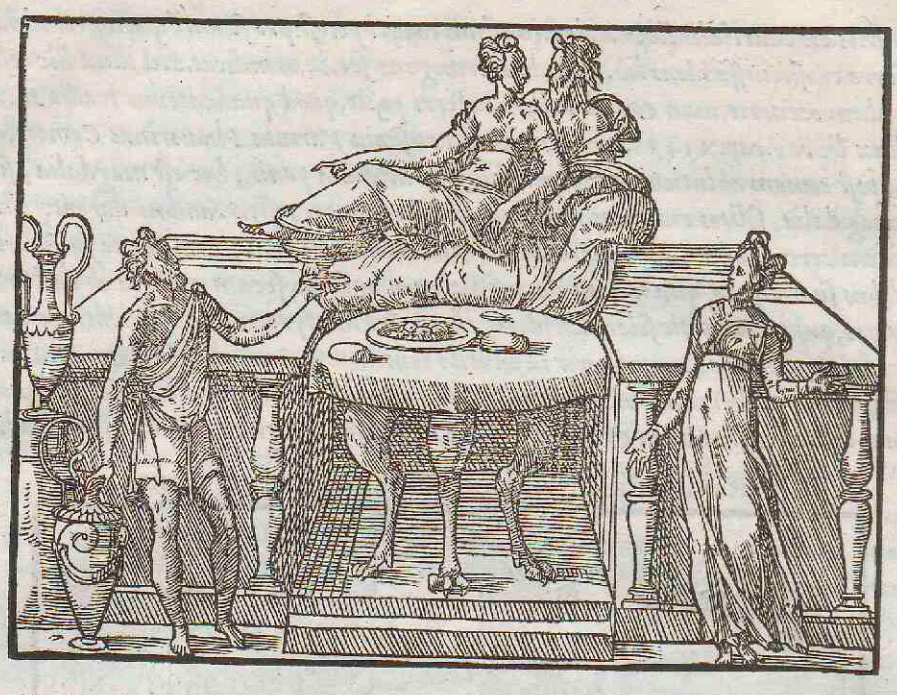
Querebatur Mamurra, quòd accubitorius laminis teſtarum teſtudinum veſtitus lectus, quem comparare velle videri optabat, minus quadraret, cum ſex tantum caperet, ipſius verò citrea menſa amplior eſſet, atque capacior. Illis tamen ſuccenſendum non arbitror, ſi antiquorum morem noſtro tempori, quo ad eius fieri potuit, accommodare ſtuduerint. Potuit autem eos aliquid mouiſſe, quod diutius & diligentius perſcrutantibus, atque rectius conſulentibus ſatisfacturum non erat. De me hoc certè profiteor, multas incidiſſe ſæpius in mentem ſententias, quas tum quidem maiorem in modum probauerim: de eis verò cum ſeuerius & exactius anquirerem, errores inueni in ea parte ipſa, quæ potiſsimum delectaſſet, & valde caſtigandos. Porrò autem (vt aliquando ſuſceptam rem finiamus) menſas mappis non inſtrauiſſe

Romanos

Romanos ex Martialis lib.X.epigr.in Olum conijci potest: pro se autẽ quenq; conuiuam adferre consueuisse idem lib.XII.de Hermogene scribens indicat. Sed illud hîc æstimandum occurrit, num & ad eosdem referri possit, quod quadantenus tradit Iulius Pollux lib.VI.cap.XIIII. & apertius è Pausania Varinus Phauorinus Camers, allata post cœnam ablutionis & mantiliũ loco medulla panis, hoc est magdalia, siue apomagdalia, solitos conuiuas manus abstergere, quam postea canibus darent. Istud quidem certe constat, & autorem habemus Athenæũ lib.IIII. solenne fuisse Arcadibus suam quẽq; qua manus detersisset apomagdaliã secum auferre ob nocturnos terrores, qui in compitis solent accidere, id est, Vt interpretor, Vt adorientibus canibus obycerent: neque enim fuerit id inutile remedium. Lateranensis, & Mutinensium, quòd pulcherrima videbantur, id est probandæ rei accommodatissima, quanquam obsolescentia tamen & detrita penè hæc, illud integrius, figuras subiunxi.

Lateranensis & Mutinensium marmorum formæ.

Altitudines omnium conclauiorum.] *Pro conclauium dictum est, variata flexione, vt suprà ad finem lib.* v. *Naualiorum ea erit ratio.*

Sin autem hexedræ.] *Hexedra enim & cellam significat ad colloquendum, aut meridiãdum, id est, meridie dormiendum. Cicero tertio de Oratore, de Cotta loquens, Cum dedita opera quiescentibus alijs, in eam hexedram veniisset, in qua Crassus lectulo posito recubuisset.*

Aut œci quadrati fuerint.] *In œcis fiebant virilia conuiuia, vt infrà cap.* x. *ait. Vnde asaroton œcon vocat Plinius lib.* xxxvi. *cap.* xxv. *quasi dicas non scopis mundatum, non versum, quòd, quæ solent conuerri, è testulis tinctis in varios colores in pauimento erant elaborata. Statius Papinius Syluarum lib.* i.

Subeuntq́ nouis asarota figuris.

Parum prospexisse vt videantur, qui in Plinio eusaroton legunt. Sed & matresfamiliarum cum lanificis in œcis habere sessiones illo eodem, cap. x. *scribit. Vt eorum omnino nomine intelligamus, quas salas plebeia voce appellamus, à saltando, vt cum Baptista Alberto putamus, quòd in eis nuptiarum & conuiuiorum alacritas celebretur, aut à salutatione, quòd ibi dominos officij causa à clientibus & salutatorum turba expectari moris sit.*

Ad circinum delumbata.] *Id est curua quidem, sed non ad perfectam rotundationem, humiliter confornicata.*

Imponenda contignatio, supra eam coaxatio.] *Facta tignorum textura, sectiles tabulæ, quæ axes & asses dicuntur, supra statuendæ, & clauis configendæ. Qua autem sit materia ad coaxationem vtendum, docebit capite primo, libri septimi.*

De œcis more Græco. CAP. VI.

Fiunt

IVNT autem etiam non Italicæ consuetudinis œci, quos Græci κυζικηνοὺς appellant. Hi collocantur spectantes ad septentrionem, & maxime viridia prospicientes, valuasq; habent in medio. Ipsi autem sint ita longi & lati, vti duo triclinia, cum circuitionibus inter se spectantia, possint esse collocata, habeantq; dextra ac sinistra lumina fenestrarum valuata, vti viridia de tectis per spatia fenestrarum prospiciantur. Altitudines eorum dimidia latitudinis addita constituantur. In his ædificiorum generibus omnes sunt faciendæ earum symmetriarum rationes, quæ sine impeditione loci fieri poterunt. Luminaq; parietum altitudinibus, si non obscurabuntur, faciliter erunt explicata. Sin autem impedientur ab angustiis, aut aliis necessitatibus, tum opus erit, vt ingenio & acumine de symmetriis detractiones, aut adiectiones fiant, vt non dissimiles veris symmetriis perficiantur venustates.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Oeci quos κυζικηνοὺς.] Κυζικηνοὺς, *ita enim scribendum, vocauerunt à Cyzico oppido Milesiorum in Propontide, autore Plinio, cap. vlti. lib.* v. *Fuit autem nobile arce, mœnibus, portu, turribusq; marmoreis, vt tradit L. Florus.*

Vti viridia de tectis per spatia fenestrarum perspiciantur.] *Ea alij viridaria appellant. Sunt autem loca virentibus arboribus consita. Annotauit Macrobius libro primo Saturnal. viridia cum pro adiectiuo accipiuntur genitiuum in ium facere, vt viridium pratorum, cum verò ipsam loci viriditatem significare velis viridiorum dicendum esse, vt formosa facies viridiorum. Viridarios Vlpianus Pandect. lib.* XXXIII. *de fundo instructo, vocat præfectos curandis viridarijs. Sed corrigendus est (vt opinor) locus hic, proq; tectis legendum lectis, pro accubitorijs scilicet, è quibus cœnantes spectare posse syluas, platanones, pomaria, aut hortos per fenestrarum loca cupiebat Vitruuius. Nam & in fenestris hortos habuisse testis est Plinius lib.* XIX. *cap.* IIII. *Inde Martialis illud lib.* XI.

Donasti, Lupe, rus sub vrbe nobis:
Sed rus est mihi maius in fenestra.

Tum opus erit, vt ingenio & acumine, &c.] *Lege quæ huc pertineant suprà cap.* II. *& lib.* V. *cap.* VII.

Ad quas cœli regiones quæq; ædificiorum genera spectare debeant, vt vsui & salubritati sint idonea. CAP. VII.

NVNC explicabimus quibus proprietatibus genera ædificiorum ad vsum & cœli regiones apte debeant spectare. Hyberna triclinia & balnearia, occidentem hybernum spectent. Ideo, quod vespertino lumine opus est vti: præterea quòd etiã sol occidens aduersum habens splendorem, calorem remittens, efficit ve-

ſpertino tempore regionem tepidiorem. Cubicula & bibliothecæ ad orientem ſpectare debent. Vſus enim matutinum poſtulat lumen. Item in bibliothecis libri non putreſcent. Nam in his, quæ ad meridiem & occidentem ſpectant, à tineis & humore vitiantur, quod venti humidi aduenientes, procreant eas & alunt, infundentesq; humidos ſpiritus pallore volumina corrumpunt. Triclinia verna & autumnalia ad orientem. Cum enim prætenta luminibus, aduerſus ſolis impetus progrediens ad occidentem, efficit ea temperata ad id tempus, quo opus ſolitum eſt vti, Aeſtiua ad ſeptentrionem, quod ea regio (non vt reliquæ, quæ per ſolſtitium propter calorem efficiuntur æſtuoſæ) eo quod eſt auerſa à ſolis curſu, ſemper refrigerata, & ſalubritatem, & voluptatem in vſu præſtat. Non minus pinacothecæ, & plumariorum textrinæ, pictorumq; officinæ, vti colores eorum in opere, propter conſtantiam luminis, immutata permaneant qualitate.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Hyberna triclinia.] *Triclinia vt non eadem ſunt omnia, ſed pro anni temporibus mutantur, ita varias cœli regiones ſpectare debent. Aeſtiua ita obuerti oportet, vt excipiant ſeptentrionem, verna & autumnalia orientem, hybernis occidentem hybernum dari vult Vitruuius, alijs magis placet meridianum ſolem.*

Et plumariorum textrinæ.] *Plumarios ſunt qui à pluma acu dictos putant: alij à plumeis culcitris. Nos exiſtimamus eorum nomine intelligi, qui tomento quodcunque genus veſtis aut ſtraguli confarctum, inculcatumue acu pingunt. Eos noſtri à punctis contrapunctores vocant, alij recamatores. Vnde & opus plumarium intelligi poteſt, quod Italis recamatum dicitur. Nam polymitarios diuerſos eſſe cenſemus à plumarijs, vtcunque plumarij varijs filis vtantur. Sunt illi quidem, vt arbitramur, textores, qui in texendo licijs, id eſt filis verſicoloribus vtuntur. Certè D. Hieronymus, Hermolaus, & Egnatius, plumarios & polymitarios pro eiſdem accipiunt, à liciorum multiplici varietate: μίτος enim filum, ſiue licium ſignificat.*

De priuatorum & communium ædificiorum propriis locis, & generibus ad quaſcunq; perſonarum qualitates conuenientibus. CAP. VIII.

CVM ad regiones cœli ita ea fuerint diſpoſita, tunc etiam animaduertendum eſt, quibus rationibus priuatis ædificiis propria loca patribusfamiliarum, & quemadmodum communia cum extraneis ædificari debeãt. Nanque ex his quæ propria ſunt, in ea non eſt poteſtas omnibus introeundi, niſi inuitatis: quemadmodum ſunt cubicula, triclinia, balneæ, cæteraq;, quæ eaſdem habent vſus rationes.

Commun

Communia autem ſunt, quibus etiam inuocati ſuo iure de populo poſſunt venire, id eſt, veſtibula, caua ædium, periſtylia, quæq; eundem habere poſſunt vſum: igitur his qui communi ſunt fortuna, non neceſſaria magnifica veſtibula, nec tablina, neque atria, quod hi aliis officia præſtant ambiundo, quæ ab aliis ambiuntur. Qui autem fructibus ruſticis ſeruiunt, in eorum veſtibulis ſtabula, tabernæ, in ædibus cryptæ, horrea, apothecæ, cæteraq;, quæ ad fructus ſeruandos magis, quàm ad elegantiæ decorem poſſunt eſſe, ita ſunt facienda. Item fœneratoribus & publicanis commodiora & ſpecioſiora, & ab inſidiis tuta. Forenſibus autem & diſertis, elegantiora & ſpatioſiora ad conuentus excipiendos. Nobilibus verò, qui honores magiſtratusq; gerendo præſtare debent officia ciuibus, facienda ſunt veſtibula regalia, alta atria, & periſtylia ampliſsima, ſyluæ, ambulationesq; laxiores ad decorem maieſtatis perfectæ. Præterea bibliothecas, pinacothecas, baſilicas, non diſsimili modo quàm publicorum operum magnificentia comparatas, quod in domibus eorum ſæpius & publica conſilia, & priuata iudicia arbitriaq; conficiuntur. Ergo ſi his rationibus ad ſingulorum generum perſonas, vti in libro primo de decore eſt ſcriptum, ita diſpoſita erunt ædificia, non erit quod reprehendatur. Habebunt enim ad omnes res commodas & emendatas explicationes. Earum autem rerum non ſolum erunt in vrbe ædificiorum rationes, ſed etiam ruri, præterquam quod in vrbe atria proxima ianuis ſolent eſſe: ruri verò pſeudourbanis ſtatim periſtylia, deinde tunc atria habentia circum porticus pauimentatas, ſpectãtes ad palæſtras & ambulationes. Quoad potui vrbanas rationes ædificiorum ſummatim perſcripſi, vt propoſui.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Quòd hi aliis officia præſtant ambiundo, quæ ab aliis ambiunt.] *Romæ vti erat inter præcipuos honores ſalutari, ita in maximis officijs ſalutare, eratq; vtraque res plauſibilis & popularis, plurimumq; ad gratiam captandam valens. Mediocris fortunæ homines, quæ ab humilioribus officia expectant, vt ſalutationes, ea maioribus præſtant. De qua re extat lepidiſsimum Martialis epigramma in Maximum lib.* II.

Capto tuam (pudet heu) ſed capto Maxime Cœnam,
Tu captas alias, iam ſumus ergò pares.
Manè ſalutatum venio, tu diceris iſſe
Antè ſalutatum, iam ſumus ergò pares.
Sum comes ipſe tuus, tumidiq; anteambulo regis,
Tu comes alterius, iam ſumus ergò pares.
Eſſe ſat eſt ſeruum, iam nolo vicarius eſſe,
Qui rex eſt, regem Maxime non habeat.

In ædibus cryptæ.] *Cryptæ dicuntur foſſæ teſtudinatæ ſubterraneæ, aut concaua*

concaua loca, & ſcrobes, vbi triticum conditur. Nam vt ſcribit Varro cap. LVII. *lib.* I. *de re ruſtica, quidam habent granaria ſub terris vti ſpeluncas, quas vocant ſiros. Alij ad id vtuntur puteis.*

Apothecæ.] *Sunt cellæ vinariæ, id eſt vbi vinum & ſeruatur, & venditur, quas Xenophon οἰνῶνας, Eupolis verò οἰβῶνας, vti Iulius Pollux memorat libri ſexti cap.* II. *& lib.* IX. *vocauerunt.*

Ruri verò pſeudourbanis ſtatim periſtylia.] *Villa autore Columella lib.* I. *cap.* VI. *in tres diuiditur partes, vrbanam, ruſticam, & fructuariam. Vrbana, quam Vitruuius, quòd vrbis domum ementiretur, pſeudourbanam appellat, ea eſt villæ pars, quam ſibi paterfamilias reſeruat, vocaturq; prætorium à Martiale, Statio primo ſyluarum, Palladio lib.* I. *cap.* VIII. *& Neratio Iuriſconſulto, lib. Pandect.* VIII. *de ſeruitut. ruſticorum prædiorum. Ruſtica pars villici eſt, & familiæ. Ibi ſunt bubilia, equilia, ouilia, caprilia, omne denique ruſticum inſtrumentum. Fructuaria pars continet cellam oleariam, torcularia, cellam vinariam, defrutoriam, fœnilia, palearia q;, & apothecas, & horrea.*

De ruſticorum ædificiorum rationibus, & multarum partium eorum deſcriptionibus, atq; vſibus. CAP. IX.

NVNC ruſticarum expeditionum, vt ſint ad vſum commodæ, quibusq; rationibus collocare oporteat eas, dicam. Primum de ſalubritatibus, vti in primo volumine de mœnibus collocandis ſcriptum eſt, regiones aſpiciantur, & ita villæ collocentur. Magnitudines earum ad modum agri, copiasq; fructuum comparentur. Chortes magnitudinesq; earum ad pecorum numerum, atque quot iuga boum opus fuerit ibi verſari, ita finiantur. In chorte culina quàm calidiſſimo loco deſignetur. Coniuncta autem habeat bubilia, quorum præſepia ad focum & orientis cœli regionem ſpectent, ideo quod boues lumen & ignem ſpectando, horridi non fiunt. Item agricolæ regionum imperiti, non putant oportere aliam regionem cœli boues ſpectare, niſi ortum ſolis. Bubilium autem debent eſſe latitudines, nec minores pedum denum, nec maiores quindenum. Longitudo, vti ſingula iuga, ne minus occupent pedes ſeptenos. Balnearia item coniuncta ſint culinæ, ita enim lauationis ruſticæ miniſtratio non erit longe. Torcular item proximum ſit culinæ, ita enim ad olearios fructus commoda erit miniſtratio, habeatq; coniunctam vinariam cellam habentem ad ſeptentrionem lumina feneſtrarum. Cum enim alia parte habuerit qua ſol caleſacere poſsit, vinum quod erit in ea cella confuſum ab calore, efficietur imbecillum. Olearia autem ita eſt collocanda, vt habeat à meridie calidisq; regionibus lumen. Non enim debet oleum congelari, ſed tepore caloris extenuari. Magnitudines

gnitudines autem earum ad fructuum rationem, & numerum doliorum, sunt faciendæ, quæ cum sint cullearia, per medium occupare debent pedes quaternos. Ipsum autem torcular, si non cochleis torquetur, sed vectibus & prelo premitur, ne minus longum pedes quadraginta constituatur. Ita enim erit vectiario spatium expeditum. Latitudo eius ne minus pedum senumdenum, nam sic erit ad plenum opus facientibus libera versatio & expedita. Sin autem duobus prelis loco opus fuerit, quatuor & viginti pedes latitudini dentur. Ouilia & caprilia ita magna sunt facienda, vt singula pecora areæ ne minus pedes quaternos & semipedem, ne plus senos possint habere. Granaria sublimata, & ad septentrionem, aut aquilonem spectantia disponantur. Ita enim frumenta non poterunt cito concalescere, sed afflatu refrigerata diu seruantur. Nanque cæteræ regiones procreant curculionem, & reliquas bestiolas, quæ frumentis solent nocere. Equilia quàm maxime in villa, vbi loca calidissima fuerint, constituantur, dum ne ad focum spectent. Cum enim iumenta proxime ignem stabulantur, horrida fiunt. Item non sunt inutilia præsepia, quæ collocantur extra culinam in aperto, contra orientem. Cum enim in hyeme anni sereno cœlo in ea traducuntur, matutino boues ad solem pabulum capientes, fiunt nitidiores. Horrea, fœnilia, farraria, pistrina, extra villam facienda videntur, vt ab ignis periculo sint villæ tutiores. Si quid delicatius in villis faciendum fuerit, ex symmetriis, quæ in vrbanis supra scripta sunt constituta, ita struantur, vt sine impeditione rusticæ vtilitatis ædificentur. Omnia ædificia vt luminosa sint oportet curari, sed quæ sunt ad villas, faciliora videtur esse, ideo quod paries nullius vicini potest obstare. In vrbe autem, aut communium parietum altitudines, aut angustię: loci impediundo faciunt obscuritates. Itaq: de ea re sic erit experiendum. Ex qua parte lumen oporteat sumere, linea tendatur ab altitudine parietis, qui videtur obstare, ad eum locum, cui lumen oporteat immittere: & si ab ea linea, in altitudinem cum prospiciatur, poterit spatium puri cœli amplum videri, in eo loco lumen erit sine impeditione. Sin autem officient trabes, seu limina, aut contignationes, de superioribus partibus aperiatur, & ita immittatur. Et ad summam ita est gubernandum, vt è quibuscunque partibus cœlum prospici poterit, per eas fenestrarum loca relinquantur, sic enim lucida erunt ædificia. Cum autem in tricliniis cæterisq; conclauibus maximus est vsus luminum, tum etiam in itineribus, cliuis, scalisq;, quod in his sæpius alii aliis obuiam venientes, ferentes sarcinas solent incurrere. Quoad potui distributiones operum nostratium, vti sint ædificatoribus non obscuræ, explicui. Nunc etiam quemadmodum Græcorum consuetudinibus ædificia distribuantur, vti non sint ignota, summatim exponam.

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Nunc rusticarum expeditionum, vt sint ad vsum commodæ, &c. dicam.] *Si vitiosa non esset capitum distributio, aut aliquid deesset, aut manifestissimus esset solœcismus. Fortasse, qui primus distribuit, scripserat, Nunc rusticorum expeditiones, vt subintelligeretur ædificiorum, aut, Nunc rusticas expeditiones. Dixerat enim præscripsisse vrbanas rationes ædificiorum. Nos potius referri ad vocabulum rationes existimamus, vt fiat capitis initium, ibi, Primum de salubritate. vt intelligatur ineptam fuisse, ne quid grauius dicam, capitum sectionem. Sed ad rem quæ faciant hæc sunt. Negant villam longius ab vrbe seiunctam esse oportere. Præceptum enim est Xenophontis, ad villam exercitij gratia pedibus eundum, redeundum equo. Erit ad eam via non impedita, sed æstiuis hybernisq; itionibus, & subuectionibus commoda.*

Item agricolæ regionum imperiti.] *Aliqui codices non contemnendi pro imperiti habent periti. Vtraque tolerabilis scriptura, sed magis arridet posterior hæc, id est, in qua periti legatur.*

Ita enim ad olearios fructus commoda erit ministratio.] *Quinque machinis in conficiendo oleo vsos esse antiquos ex quinquagesimo capite libri duodecimi Columellæ animaduerto, mola, trapeto, canali, solea, & rudicula. Quo in loco Cælius pro solea putat rectius legi solena, quod Græci σωλῆνας canales & fistulas nuncupent. Sed apparet aliud per soleam intelligi, cum canalem nominarit.*

Habentem ad Septentrionem lumina fenestrarum.] *Cellam vinariam Septentrionem spectare oportere scribunt Plinius lib. XIIII. cap. XXI. & Palladius lib. I. cap. XVIII. frigidam illam quidem, & longè à balneis, stabulis, furno, sterquilinijs. Columella tamen lib. I. cap. VI. apothecas rectè superponi ait eis locis, vnde plerunque balnearum fumus exoriatur: quoniam vina celerius vetustescunt, quæ fumi quodam tenore præcoquem maturitatem trahunt. Multa de cellis vinarijs traduntur à Galeno libro primo antidoton, quæ fuerit operæpretium legisse.*

Et numerum & doliorum sunt faciendæ.] *Posterior coniunctio abundat, quamobrem inducenda.*

Quæ cum sint cullearia.] *Culleare vas viginti amphoras continet, amphora autem quadraginta sextarios. De culleo ita scribit Fannius.*

Est & bis decies quem conficit amphora nostris
Culleus, hoc nulla est maior mensura liquoris.

Sed præstat hoc loco paucis mensurarum rationem complecti. Culleus amphoras viginti capit, id est libras mensurales, quibus scilicet rei moles, non pondus exigitur, mille sexcentas, amphora vrnas duas, id est, libras octoginta, vrna congios quatuor, id est libras quadraginta, congius sextarios sex, id est libras decem. sextarius heminas duas, id est libram & besse, siue vncias viginti, hemina, quæ & cotyla, quartarios duos, id est vncias decem, quartarius acetabula duo, id est vncias quinque, acetabulum sesquicyathum, & vncias duas cum dimidia, cyathus ligulas quatuor, id est sescunciam drachmam, & scrupulum, vt ita exprimendi gratia

dicam

dicam (liceat enim id mihi, quod Columellæ, qui lib. V. *cap.* I. *in agrorum mensuris dixit Vnciam, semunciam, sextulam, & sicilicum. liceat quod Plinio, qui libri* XIII. *cap.* XV. *dixit mensam quatuor pedes sextante & sicilico excedentem, tota verò crassitudine sesquunciali. liceat quod ipsi Vitruuio qui lib.* X. *sicilicum foraminis dixit) ligula, quæ & aliquando cochlearis nomine intelligitur, drachmam & scrupulum. De ponderibus dicam lib.* VI. *cap.* VIII. *ex quibus rationem translationis venari poteris.*

Ipsum autem torcular.] *Quod hoc loco describitur, diuersum est à nostræ tempestatis torcularibus. Illud obiter occurrit animaduersione dignum, torculum, torcular, & torcularium reperiri apud Catonem, Columellam, & Plinium. Scribit tamen Sospater non vno in loco libri primi, torculare dici rectius quàm torcular.*

Si non cochleis torquetur.] *Cochleæ sunt, per quas clauiculatim striatas foratum prelum & ipsum spiratim attollitur & demittitur in torculari, vectiarijs ergatam versantibus. Sunt enim vectes traiecti per eam machinam baculi, vnde vocati vectiarij. Quod ad cochleam attinet, sciendum est, & in machinis earum esse vsum. Quarum aliquas quadratas, alias lenticulares Oribasius lib.* μαγμάτ *tradit, atque istud quidem sortitas esse nominis ex spirarum tortilium scalptura, cum cochleæ omnis ad tornum rotundatus sit scapus. Et quadratas quidem dicebant, in quibus striæ, & striges, id est pretuberantes partes & cauum quadrata sunt: lenticulares verò, in quibus cauum & veluti sulcus, imum versus angustum est summo lato, ruga autem & quasi porca, id est pars eminula, cum sit in ima parte lata, in verticem gracilescit & extenuatur. Oribasius simplices eas vocat, quæ vno duntaxat capreolo, id est tortuoso canaliculo excauatæ sunt: duplices verò, quæ binos habent excisos canaliculos. Eadem ratione dixeris triplices, quadruplices, & reliquas pro canaliculorum numero. Cochlea fœmina, id est in qua vertitur tortilis scapus, quam Græci* πιτυόχλιον *appellant, Latino nomine caret. Itaque Græcum vsu est molliendum.*

Prelo premitur.] *Scribit Seruius lib. Georg.* II. *prela esse trabes, quibus vua iam calcata premitur. Locus hic indicio est, in oleario etiam torculari prelo suum esse locum, non enim magis de vinario quàm oleario præscribit. Suffragatur Columella cap.* L. *&* LIII. *lib.* XII.

Granaria sublimata, ad Septentrionem, aut Aquilonem spectantia.] *Tradit Varro rei rusticæ lib.* I. *cap.* LVII. *triticum condi oportere in granaria sublimia, quæ perflentur vento ab exortu, ac Septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida à propinquis locis aspiret. Lege Columellam lib.* I. *cap.* VI. *Plinium lib.* XVIII. *cap.* XXXVIII. *Palladium lib.* I. *cap.* XIX.

Equilia quàm maxime in villa, vbi loca calidissima fuerint, constituantur.] *Equorum stabula vult Palladius lib.* I. *cap.* XXI. *ita meridianas plagas respicere, vt non tamen egeant Septentrionis luminibus, quæ per hyemem clausa non noceant, per æstatem patefacta refrigerent. Plancas habere robereas suppositas cum stramine, vt iacentibus molle sit, stantibus durum.*

Horrea, fœnilia, farraria, &c.] *Et Palladius lib.* I. *cap.* XXXII. *ita præcipit, Fœni, palearũ, ligni, cannarũ repositiones, nil refert, in qua parte fiant, dũmodo ficcæ sint, atq; perflabiles, et lõge remouẽtur à villa, propter casum surrepẽtis incẽdij.*

Linea tendatur ab altitudine parietis.] *Id est funiculus, rectícula: qua in significatione non semel vsum antea indicauimus.*

Sin autem officient trabes, seu liminia.] *Scribendum limina, pro superliminaribus, vt cap. vltimo huius libri: & apud Plinium lib.* XXXVI. *cap.* XIIII. *Difficillimè hoc contingit in limine ipso, quod foribus imponebat. Vnde Varro cap.* IIII. *lib.* II. *de re rustica, vocauit limen inferius, vt discerneret à superiori. Nouius apud Marcellum vtrunque expressit. Exue, ait, limen superum, quod mihi misero sæpe confregit caput, inferum autem, vbi ego omneis digitos defregi meos. In Aldinis Marcelli codicibus pro Exue, legitur Exule. Non desunt qui eximè scribant, sed venusta metaphora exuo depono significat, quod Nonius ipse fatetur.*

Per eas fenestrarum loca relinquantur.] *De fenestrarum ratione nullum est apud Vitruuium præceptum, nos, quod scimus, trademus. Earum lumen antiqui quadrangulo finierunt, quod genus extant aliquot in via Appia. Nostri arcuatis etiam vtuntur, à quibus cum recesserunt, quadrangulo non contenti, interspecto transuersario distinguunt, aliquando ei arrectarium addunt, quo modo cum interstinctæ sunt fenestræ croiserias, quasi dicas cruciatas, vocant, quod in crucis modum transuersarium iugumentum arrectario velut intersectum videatur. Pro lacunarium altitudine vnum, duóue, aut plura fiunt transuersaria interspecta. Arrectariorum verò loco, vidi qui columellas supponerent, modo singulas, aliquando Doricam, & superiectam Ionicam. Transuersaria ferè solo cymatio scalpuntur. De fenestrarum angustijs aut latitudine disputatum est. Fuerunt, qui Epicuri placitis innixi (vt scilicet fiat visio simulacris rerum ad oculos latis) fenestras latiores faciendas censerent. Alij stoicos sequuti, qui ex radijs qui ab oculis iuncti effusi ad res feruntur, visionem fieri putant, angustiores commendant, quòd quò arctior fuerit aditus, eò sint iunctiores in exitu visui radij, ob idq; suauiores egressiones. Quæ ratio placuit Architecto Cyro apud Ciceronem epistolarum ad Atticum lib.* II.

De Græcorum ædificiorum eorumq; partium dispositione, atque differentibus nominibus, satis ab Italicis moribus & vsibus discrepantibus. CAP. X.

ATRIIS Græci quia non vtuntur, neque nostris moribus ædificant, sed ab ianua introëuntibus, itinera faciunt latitudinibus non spatiosis, & ex vna parte equilia, & ex altera hostiariis cellas, statimq; ianuæ interiores finiuntur. Hic autem locus inter duas ianuas Græcè θυρωρεῖον appellatur. Deinde est introitus in peristylion. Id peristylium in tribus partibus habet porticus, in ea parte quæ spectat ad meridiem, duas antas inter se spatio amplo distantes, in quibus trabes inuehuntur, & quantum inter antas distat, ex eo tertia dempta spatium datur introrsus. Hic locus apud nonnullos προστὰς, apud alios παραστὰς nominatur. In his locis introrsus constituuntur œci magni, in quibus

quibus matresfamiliarum cum lanificiis habent sessiones. In prostadis autem dextra ac sinistra cubicula sunt collocata, quorum vnum thalamus, alterum amphithalamus dicitur. Circum autem in porticibus triclinia quotidiana, cubicula etiam & cellæ familiaricæ constituuntur. Hæc pars ædificii, gynæconitis appellatur. Coniunguntur autem his domus ampliores habentes latiora peristylia, in quibus pares sunt quatuor porticus altitudinibus, aut vna quæ ad meridiem spectat excelsioribus columnis constituitur. Id autem peristylium, quod vnam altiorem habet porticum, Rhodiacum appellatur. Habent autem eæ domus vestibula egregia, & ianuas proprias cum dignitate, porticusq; peristyliorum, albariis & tectoriis, & ex intestino opere lacunariis ornatas, & in porticibus, quæ ad septentrionem spectant, triclinia Cyzicena, & pinacothecas: ad orientem autem bibliothecas, exedras ad occidentem, ad meridiem verò spectantes œcos quadratos, tam ampla magnitudine, vti faciliter in eis, tricliniis quatuor stratis, ministrationum, ludorumq; operis, locus possit esse spatiosus. In his œcis fiunt virilia conuiuia. Non enim fuerat institutum, matresfamiliarum eorum moribus accumbere. Hæc autem peristylia domus, andronitides dicuntur, quod in his viri sine interpellationibus mulierum versantur. Præterea dextra ac sinistra domunculæ constituuntur, habentes proprias ianuas, triclinia, & cubicula commoda, vti hospites aduenientes non in peristylia, sed in ea hospitalia recipiantur. Nam cum fuerunt Græci delicatiores, & ab fortuna opulentiores, hospitibus aduenientibus instruebant triclinia, cubicula, cum penu cellas. Primoq; die ad cœnam inuitabant, postremo mittebant pullos, oua, olera, poma, reliquasq; res agrestes. Ideo pictores ea quæ mittebantur hospitibus picturis imitantes, xenia appellauerunt. Ita patresfamiliarum in hopitio non videbantur esse peregre, habentes secretam in his hospitalibus libertatem. Inter hæc autem peristylia & hospitalia, itinera sunt, quæ mesaulæ dicuntur, quod inter duas aulas media sunt interposita. Nostri autem eas andronas appellant. Sed hoc valde est mirandum, nec enim Græcè nec Latinè potest id conuenire. Græci enim ἀνδρῶνας appellant œcos, vbi conuiuia virilia solent esse, quod eò mulieres non accedant. Item aliæ res sunt similes, vti xystus, prothyrum, telamones, & nonnulla alia eiusmodi. ξυστὸς enim Græca appellatione, est porticus ampla latitudine, in qua athletæ per hyberna tempora exercentur. Nostri autem hypæthras ambulationes, xystos appellant, quas Græci περιστρώμιδας dicunt. Item prothyra Græcè dicuntur, quæ sunt ante in ianuis vestibula. Nos autem appellamus prothyra, quæ Græcè dicuntur πρόθυρα. Item si qua virili figura signa mutulos aut coronas sustinent, nostri telamones appellant, cuius rationes quid ita, aut quare, ex historiis non inueniuntur, Græci verò eos ἄτλαντας vocitant. Athlas enim historice formatur sustinens

ſtinens mundum, ideo quod is primum curſum ſolis & lunæ, ſyderumq; omnium ortus & occaſus, mundiq; verſationum rationes, vigore animi, ſolertiaq; curauit hominibus tradendas, eaq; re à pictoribus & ſtatuariis deformatur, pro eo beneficio, ſuſtinens mundum: filiæq; eius Athlantides (quas nos Vergilias, Græci autem πλειάδας nominant) cum ſyderibus in mundo ſunt dedicatæ. Nec tamen ego, vt mutetur conſuetudo nominationum, aut ſermonis, ideo hæc propoſui, ſed vt ea non ſint ignota, philologis exponenda iudicaui. Quibus conſuetudinibus ædificia Italico more & Græcorum inſtitutis conformantur, expoſui, & de ſymmetriis ſingulorum generum proportiones perſcripſi. Ergo, quoniam de venuſtate decoreq; ante eſt ſcriptum, nunc exponemus de firmitate, quemadmodum ea ſine vitiis permaneat, & ad vetuſtatem collocetur.

IN CAPVT X. ANNOTAT.

Et ex altera, oſtiariſs cellas.] *Iulius Pollux cap.* VIII. *lib.* I. *tradit ianitoris locum dici* πυλῶρον, *ſubſequi* πρόθυρον, *&* πρόαυλον: αὐλὴν *verò interiorem eſſe partem, quam* ἄβατον *ait ab Homero vocari. Enarrator tamen Homeri Iliados* IX. *hanc pro illuſtrata ſole porticu interpretatur. Eius hæc ſunt verba:* θάλαμος μὲν γάρ, ὅ ἐσω οἶκος ἡ αὐλῆς, τὸ δὲ πρὸ αὐτῆ πρόδομος, ἄβατον δὲ περίστυλον, τοῦτ' ἔστι πρὸς ἥλιον τετραμμένη στοὰ, παρὰ τὸ ἀβεσθαι, ὅ ἐστι φλέγεσθαι.

Conſtituuntur cœci magni.] *Mendum continet hæc ſcriptura, ſcribendum æci, de quibus ſuprà, & mox verba facit.*

Quorum vnum thalamus.] *Viri & vxoris cubiculum. Thalamus autore Artemidoro libro de ſomniorum interpretatione ſecundo, cap.* X. *quod ad ſomniorum rationem ſpectat, vxorem ſignificat, aut ſi non eſt, dominum domus: ſicut androues, in quibus viri verſantur, cognatos & ſeruos. gynæcium verò ſernas.*

Alterum amphithalamus.] *Vbi ancillæ. Neque enim longius abeſſe oportet, quàm vt vocatæ extemplo audire poſſint, & præſtò ad iubentis imperia eſſe. Hermolaus antithalamus legit, quòd Plinius Cæcilius in epiſtolis procætion, id eſt antecubiculum vocet.*

Hæc pars ædificij gynæconitis appellatur.] *Græci ædificium in partes duas diſtribuebant: nam in qua parte viri ſine fœminarum interpellationibus verſabantur, eam andronitida appellabant: vbi verò congruerent mulieres, gynæconitida vocabant. Gynæcium video eam fuiſſe partem, in qua mulieres præcipuè lanificio, & textrinæ dabant operam. Vnde legimus apud Paulum Diaconum lib.* VIII. *vbi de Narſete loquitur, ei Auguſtam, quod Eunuchus eſſet, mandaſſe, vt cum puellis in gynæcio lanarum penſa faceret diuidere. Inde Valentinianus & Valens Impp. lib.* XI. *Cod. de muricilegulis, & gynæc. eos intelligunt gynæciarios, qui fœminis mixti, ea opera exercent. Meminit* ἀνδρωνιτιδὸς & γυναικωνίτιδος *Laërtius in Diogene Cynico.*

Habentes latiora periſtylia.] *Dixi periſtylium locum eſſe ſeptum columnis. Addit Iulius Pollux lib.* I. *cap.* VIII. *dici* περιπλοα, *quòd* φίλα *atque*

atque κίων pro eodem Græci vsurpent: vocari autem secundum Atticos περίσσους, quia σοὰ πλάγιαι, id est latus, significet. Esse autem idem κίων & σύλον legas apud Claudium Galenum lib. I. de alimentis.

Pares sunt quatuor porticis altitudinibus.] *Vel primis Grammaticæ sacris initiati videbunt scribi oportuisse porticus, primo casu multitudinis.*

Triclinijs quatuor stratis.] *Triclinium pro lecto discubitorio siue accubitorio dixit, qui tres conuiuas caperet. Vt Varro lib. de re rustica III. cap. XIII. Erat locus celsus, vbi triclinio posito cœnabamus. Et lib. I. cap. LIX. In quo quidam etiam triclinium sternere solent cœnandi causa. Aliàs significat conclaue, vt suprà cap. V. Legi alicubi, nec succurrit locus, apud antiquos tres fuisse mensas, vnde & triclinium vocatum esset, primam domini, vxoris, liberorumq;, secundam hospitum, tertiam domesticorum & seruorum.*

Nostri autem eas andronas appellant.] *Andronas (inquit) appellant itinera inter aulas, id est atria, cum andron Græcis locus sit domicilij longitudine angustior, in quo viri plurimi morabantur, autore Sexto Pompeio. Secundum autem Vitruuium œci, vbi virilia conuiuia fiunt. Vide Suidam & Pollucem lib. I. cap. VIII. Nam & virilia conuiuia dici andronas ait Hermolaus. Apud Aristotelem quidem certè Politicorum lib. II. legimus solennes epulas, publicáue conuiuia à Cretensibus primum, deinde à Lacedæmonijs andria vocata, quæ postea hi phiditia nuncupauerint. Patauini hodie viam arctiorem andronem nominant.*

Xystos appellant.] *Ex his quæ annotauimus lib. V. cap. XI. apparet xysta genere neutro scribendum. Quam lectionem & aliquot scripti codices habent, & Ioannis Sulpitij nomine editi retinuerunt.*

Quæ Græcè dicuntur διάθυρα.] *Sunt repagula lignea, quibus arcentur equi aut currus ab ædium vestibulis. Andreas Alciatus lib. de verb. sign. eo nomine intellexit, quæ ex tabulis conficiuntur ad arcenda, dum valuæ aperiuntur, irrumpentia frigora: aut tabularum vice appositos ostijs tapetas, siue aulæa.*

Nostri telamones appellant, cuius rationes quid ita, aut quare, ex historijs non inueniuntur.] *Memini ego Romæ accuratè hoc ac solicitè quæsitum, quod à Seruio Honorato Aeneid. lib. I. ex Ennio explicatum animaduertimus. Ait enim Telamonem Latinè, Græcè Atlanta dici: & quadantenus innuit lib. IIII. ibi.*

Atlantem duro cœlum qui vertice fulcit.

Mirum est Vitruuium latuisse, hominem pleraque alia non vulgaria non indoctum neque imprudentem.

Quas nos Vergilias, Græci autem πλειάδας.] *Ouidius Fastorum lib. IIII.*

Pleiades incipient humeros releuare paternos,
Quæ septem dici, sex tamen esse solent.

Vide Gellium noctium Atticarum lib. XII. Vitruuius lib. IX. cap. V. indicare videtur eas esse in cauda tauri: quod imitatur Plinius lib. II. cap. XLII. cum tamen Ouidius in Fastis & cæteri tradant posteriores partes non videri. Ouidij versus sunt:

Vacca sit an taurus, non est cognoscere promptum.

Pars

Pars prior apparet, posteriora latent.
Seu tamen est taurus, siue hoc est fœmina signo,
Iunone inuita munus amoris habet.

Galenus commentario primo libri primi de epidemijs Hippocratis testis est à Græcis appellari tam plurali numero πλειάδλας, quàm singulari πλειάδλα. Earum ortum idem scribit aphorismorum lib. III. aphorismo XIIII. ex sententia Hippocratis pleriſq; Epidemion locis, æstatis principium esse, indè Canis ortum oporam, id est fructuum generationẽ, vt Nicolaus Leonicenus, vt ego, pomorũ maturitatem (ὀπώρα autem Varino Phauorino teste, ἦρ & καὶ μετόπωρον, hoc est æstatem, & autumnum significat) inchoare, post hunc orientem Arcturum, initium esse autumni: deinde occasum Pleiadum hyemis principium facere, postremò æquinoctium, quod hyemem sequitur, veris esse initium.

De firmitate & fundamentis ædificiorum. CAP. XI.

AEDIFICIA quæ plano pede instituuntur, si fundamenta eorum facta fuerint, ita vti in prioribus libris de muro & theatris à nobis est expositum, ad vetustatem ea erunt sine dubitatione firma. Sin autem hypogea concamerationesq; instituentur, fundationes eorum fieri debent crassiores, quàm quæ in superioribus ædificiis structuræ sunt futuræ, eorumq; parietes, pilæ, columnæ ad perpendiculum inferiorum medio collocentur, vti solido respondeant. Nam si in pendentibus onera fuerint parietum aut columnarum, non poterunt habere perpetuam firmitatem: præterea inter limina secundum pilas & antas, postes si supponentur, erunt non vitiosæ. Limina enim & trabes structuris cum sint oneratæ, medio spatio pandantes, frangunt sua lysi structuras. Cum autem subiecti fuerint & subcuneati postes, non patiuntur insidere trabes, neque eas lædere. Item administrandum est, vti leuent onus parietum fornicationes, cuneorum diuisionibus, & ad centrum respondentes earum concluſuræ. Cum enim extra trabes, aut liminum capita, arcus cuneis erunt concluſi, primum non pandabit materies leuata onere: deinde si quod è vetustate vitium cœperit, sine molitione fulturarum faciliter mutabitur. Itemq; quæ pilatim aguntur ædificia, & cuneorum diuisionibus coagmentis ad centrum respondentibus, fornices concluduntur. Extremæ pilæ in his latiores spatio sunt faciundæ, vti vires eæ habentes resistere possint, cum cunei ab oneribus parietum pressi, per coagmenta ad centrum se prementes extruderint incumbas. Itaque si angulares pilæ erunt spatiosis magnitudinibus continendo cuneos, firmitatem operibus præstabunt. Cum in his rebus animaduersum fuerit, vti ea diligentia in his adhibeatur, non minus etiam obseruandum est, vti omnes structuræ perpendiculo respondeant, neque habeant in vlla parte

Proclin

proclinationes. Maxima autem esse debet cura substructionum, quod in his infinita vitia solet facere terræ congestio. Ea enim non potest esse semper vno pondere, quo solet esse per æstatem: sed hybernis temporibus recipiendo ex imbribus aquæ multitudinem crescens, & pondere, & amplitudine disrumpit & extrudit structurarum septiones. Itaque vt huic vitio medeatur, sic erit faciẽdum, vti primum pro amplitudine congestionis crassitudo structuræ constituatur: deinde in frontibus anterides siue erismæ sint, vna struantur, cæq; inter se distent tanto spatio, quanto altitudo substructionis est futura, crassitudine eadem qua substructio. Procurrant autem ab imo, per quam crassitudo constituta fuerit substructionis, deinde contrahantur gradatim, ita vti summam habeant prominentiam quanta operis est crassitudo. Præterea introrsus contra terrenum, vti dentes coniuncti muro serratim struantur, vti singuli dentes ab muro tantum discedant, quanta altitudo futura erit substructionis. Crassitudinis autem habeant dentium structuræ vti muri. Item in extremis angulis cum recessum fuerit ab interiore angulo, spatio altitudinis substructionis in vtramq; partem signetur, & ab his signis diagonios structura collocetur, & ab ea media, altera coniuncta cum angulo muri. Ita dentes & diagoniæ structuræ non patientur tota vi premere murum, sed dissipabunt retinendo impetum congestionis. Quemadmodum opera sine vitiis oporteat constitui, & vti caueatur incipientibus expossui: nanque de regulis aut tignis aut asseribus immutandis, non eadem est cura, quemadmodum de his, quod ea quamuis sint vitiosa, faciliter mutantur. Ita quæ nec solida quidem putantur esse, quibus rationibus hæc poterunt esse firma, & quemadmodum instituantur, expossui. Quibus autem copiarum generibus oporteat vti, non est Architecti potestas: ideo quod non in omnibus locis omnia genera copiarum nascuntur, vti in proximo volumine est expositum. Præterea in domini est potestate, vtrum latericio, an cementicio, an saxo quadrato velit ædificare. Itaque omnium operum probationes tripartito considerantur, id est, fabrili subtilitate, magnificentia, & dispositione. Cum magnificenter opus perfectum aspicietur, ab omni potestate, impensæ laudabuntur: cum subtiliter, officinatoris probabitur exactio: cum verò venustate, proportionibus, & symmetriis habuerit autoritatem, tunc fuerit gloria Architecti. Hæc autem recte constituuntur, cum is & à fabris, & ab idiotis patiatur accipere se consilia. Nanque omnes homines, non solum Architecti, quod est bonum possunt probare: sed inter idiotas & eos hoc est discrimen, quod idiota, nisi factum viderit, non potest scire quid futurum sit: Architectus autem, simul animo constituerit, antequam inceperit, & venustate, & vsu, & decore, quale sit futurum, habet definitum. Quas res priuatis ædificiis vtiles putaui, & quemadmodum sit faciendum, quàm apertissime potui, perscripsi.

De expolitionibus autem eorum, vt sint elegantes, & sine vitiis ad vetustatem, in sequenti volumine exponam.

IN CAPVT XI. ANNOTAT.

Aedificia, quæ plano pede instituuntur.] *Plano pede dixit hic ad differentiam hypogeorum & concamerationum, vti ad differentiam contignationum dixit lib.* VII. *cap.* I. *Si plano pede erit ruderandum, & cap.* IIII. *eiusdem libri, Conclauibus quæ plano pede fuerint.*

Ita vti in prioribus libris de muro & de theatris.] *De muris exposuit cap.* V. *lib.* I. *de theatro lib.* V. *cap.* III. *sed eius fundationem peti vult ex lib.* III. *est autem in cap.* III.

Sin autem hypogea, concamerationésque instituentur.] *Sunt subterranea ædificia, arcuato opere extructa, vt cellæ vinariæ, olearia, & eiusmodi.*

Medio spatio pandantes.] *Id est incuruatæ, & ponderi cedentes. Ei contrarium est fornicari, id est reniti, pondus sustinere, in diuersum curuari.*

Frangunt sub lysi structuras.] *Valde mihi suspectus est locus hic. Existimo scribendum sua lysi, id est solutione, & hiatu, aut subliſa, aut vocabulum est Architectonicum. De quibus verbis in proœmio lib.* V. *Vitruuius verba fecit.*

Sine molitione sulturarum.] *Horum verborum sensus est. Non necesse erit admouere tibicines & fulcimenta, si quid erit immutandum. Plinius libri* XXXVI. *cap.* V. *Cyzici & bouleuterion vocant ædificium amplum, sine ferreo clauo ita dispositа contignatione vt eximantur trabes sine fulturis, ac reponantur.*

Quæ pilatim aguntur ædificia.] *Id est per pilas. Sunt autem pilæ quadratæ, quas Graci στύλας, id est stelas vocant: quo nomine vtitur Plin. lib.* VI. *cap.* XXVIII. *Quanquam stelæ propriè dicuntur stantes in monimentis columnæ. Quæ autem sunt rotundæ, vocantur κίονες & στύλοι. A pila dixit Cicero Philipp.* II. *oppilare, pro obfirmare & obcludere. Vti ante ipsum Lucretius lib.* VI. *pro obstruere, & liberiorem fluendi cursum impedire.*

> *Est quoque, vti possit magnus congestus arenæ,*
> *Fluctibus aduersis oppilare ostia contra,*
> *Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.*

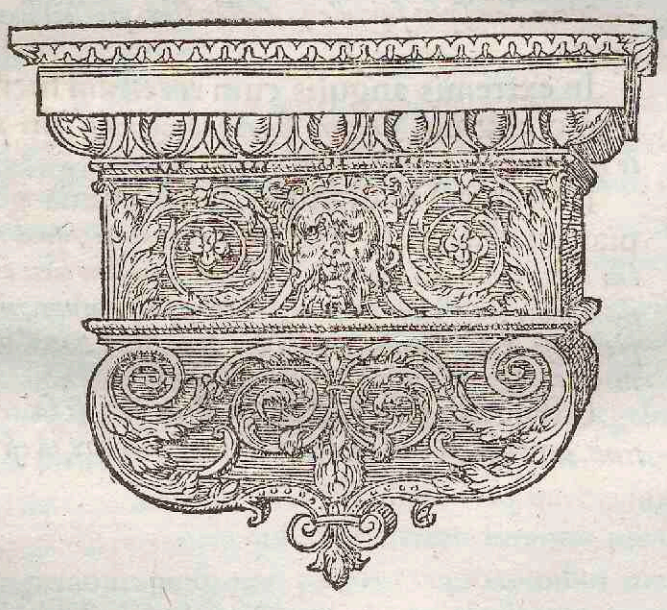
A quo postea recentiores medici oppilationem appellarunt iocinoris, atque adeò aliorum viscerum vitium.

Extruderint incumbas.] *Extruderint pro extruserint dictum est. Incumbas autem appellare videtur incumbentes cuneos, id est reliquos præter medium, qui vnus rectè, siue ad perpendiculum ad centrum fertur. Aut, quod omnino sentimus, eam pilæ partem, vbi arcus innituntur. Itali imposta ab imponendo vocant, quo nomine etiam intelliguntur fulturæ, & veluti mutuli testudinum, fornicum, & lunulati generis cameræ, quorum formam vnam subiiciemus. Admonebo tamen obiter ab antiquis Architectis omnes ferè in peristylijs, porticibus, templis, fenestris, arcus non pilis, sed rotundis columnis imposuisse, fulsisséue, magno vitio, cum debeant summis truncis respondere, atque in istiusmodi operibus non possint, his rotundis, his angulis constantibus, quos necesse est perpendiculum rotun-*

derum

dorum ſcaporum ſuperare, contrà quàm res expetit. Id vitij emendare voluerunt veteres aliquot Architecti, ſed haud ſcio, an omni ex parte fecerint. In iis fuerunt, qui thermas Diocletiani, quiq; Pacis templum extruxerat, quod ad ſacram viam Veſpaſianus ædificandum curauit, atque qui Bacchi ad viam Numentanam ſecundo ferè ab vrbe lapide Architectatus eſt, aut inſtaurauit. Illi veluti prorumpentia ex pariete intimarum trabium, id eſt epiſtyliorum capita Zophoro & coronice circumornata inter arcus, & ſubſtitutas columnas protenderunt. Hic non ſimulauit trabium eruptionem, ſed ceu per frontem prius inter arcus & columnas epiſtylium, Zophorus & coronix decurriſſent, imo epiſtylio, & puluinato Zophoro ad pares angulos contra columnas reſectis, coronicum proiecturas, vti operis ratio exigebat, diſtendit. Hoc pacto exiſtimauerunt non eſſe mendoſa ſua opera, & angulos arcuum firmiora habere cubilia. Non poſſum vlla ratione facere, quin inſcitiæ eos inſimulem, qui medijs arcuatis ſtructuris columnas, aut quas vocant pilaſtras, ſiue planas columnas ſuperſtruunt. Proximum eorum errorem duco, qui in extruendo non columnas columnis imponunt, ſeu eæ ſint rotundæ, ſeu planæ ſint, ſed in medijs inferiorum intercolumnijs ſuperiores collocant, quod genus extra vrbem in Appia via vidimus.

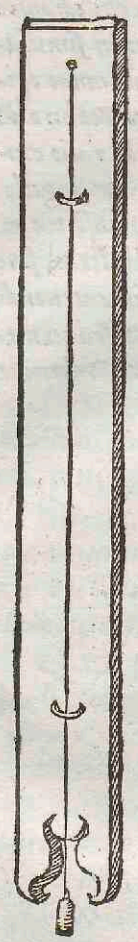
Incumbæ forma.

Vti omnes ſtructuræ perpendiculo reſpondeant.] *Perpendiculi præter id de quo libro ſeptimo demonſtrabimus, eſt aliud genus, quo exploratur, vllane ſit in ſtructura proclinatio: fieri autem poteſt hoc modo. Sit regula, per cuius medium, quàm longa eſt, deformata ſit linea: propendeat è filo plumbum ab alterutro capite: in altero, vt commodius fiat, ſit foramen, in quod poſſit plumbum intrare, aut aliud quippiam eiuſmodi. Ea regula cum admouebitur ſtructuræ, ſi quidem recta erit, filum è quo pendet plumbum, tanget totam deſcriptam*

lineam, si aliqua inclinatio fuerit, & ipsum filum necesse est à linea discedere. Eius figuram apposuimus.

Perpendiculi figura.

Anterides siue erismæ sunt.] *Nos contrafortia, & arcus obnitentes dicimus. Itali sperones, ceu sint calcaria, id est obnitentes muris pilas vocant. Eadem dicuntur ὀρέισματα, qua dictione vsus est capite primo libri decimi: Galenus commentario in lib. Hippocratis de articulis tertio scribit ἔρματα dici ab Hippocrate fulcimenta, & ἐρμάσαι fulcire. Idem quarto commentario annotat dici etiam ἤρμαξη. Et commentario tertio de officina medici tradit fulcimenta à Græcis appellari non solum ἐρμάσματα, sed & ἔρματα, ex Homeri carmine, vbi ἔρματα νηῶν vocantur ligna, siue fulcimenta, quæ nauibus supponuntur, ne marcescant: à quo ἐρμάζειν dixisse Hippocratem pro fulcire in eodem commentario legimus. Habet superbi Tarquinij agger (is hodie ab æde D. Viti vltra Diocletiani thermas protensus cernitur) anterides, sed aliquando frequentiores, aliquando rariores, id est plus inter se distantes, quàm Vitruuij præscriptum patitur. Quam rem benè consultus, quisquis fuit ille, Architectus pro loci natura temperauit.*

In extremis angulis cum recessum fuerit ab extremo angulo.] *Locum hunc indicauimus libri primi, capite quinto.*

Ideò quod in omnibus locis omnia genera copiarum nascuntur.] *Legendum negatiue, quod non in omnibus locis. Nam lib. 1. cap. 11. dixit non omnibus locis arenam fossitiam nasci, aut cæmentorum, abietis, sappinorum, marmoris copiam esse. Et in fine superioris libri de puluere Puteolano hoc ipsum monuit.*

Officinatoris exactio.] *Officinator ipse faber est, qui extruit. Architecti verò est arbitrari & deformare, id est designare.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER SEPTIMVS.

*

PRAEFATIO.

MAIORES cum sapienter, tum etiam vtiliter instituerunt per commentariorum relationes, cogitata tradere posteris: vti ea non interirent, sed singulis ętatibus crescentia voluminibus ædita, gradatim peruenirent vetustatibus ad summam doctrinarum subtilitatem. Itaque non mediocres, sed infinitæ sunt his agendæ gratiæ, quod non inuidiose silentes prætermiserunt: sed omnium generum sensus conscriptionibus memoriæ tradendos curauerunt. Nanque si non ita feciſſent, non potuiſſemus scire, quæ res in Troia fuiſſent gestæ, nec quid Thales, Democritus, Anaxagoras, Xenophanes, reliquiq; Physici sensiſſent de rerum natura, quasq; Socrates, Plato, Aristoteles, Zenon, Epicurus, aliiq; Philosophi hominibus agendæ vitæ terminationes finiuiſſent, seu Crœsus, Alexander, Darius, cæteriq; reges, quas res, aut quibus rationibus gesiſſent, fuiſſent notæ: nisi maiores præceptorum comparationibus omnium memoriæ ad posteritatem commentariis extuliſſent. Itaq; quemadmodum his gratiæ sunt agendæ, sic contra, qui eorum scripta furantes, pro suis prædicant, sunt vituperandi: quiq; non propriis cogitationibus nituntur scriptorum, sed inuidis moribus aliena violantes gloriantur, non modo sunt reprehendendi, sed etiam quia impio more vixerunt, pœna condemnandi. Nec tamen hæ res non vindicatæ curiosius ab antiquis esse memorantur, quorum exitus iudiciorum qui fuerint, non est alienum, quemadmodum sint nobis traditi, explicare. Reges Attalici magnis philologiæ dulcedinibus inducti, cum egregiam bibliothecam Pergami, ad communem delectationem instituiſſent, Hunc item Ptolemæus, infinito zelo cupiditatisq;

tatisq; incitatus ſtudio, non minoribus induſtriis ad eundem modum contenderat Alexandriæ comparare. Cum autem ſumma diligentia perfeciſſet, non putauit id ſatis eſſe, niſi propagationibus in ſeminando curaret augendam. Itaque Muſis & Apollini ludos dedicauit, & quemadmodum Athletarum, ſic communium ſcriptorum victoribus præmia & honores conſtituit. His ita inſtitutis, cum ludi adeſſent, iudices literati, qui ea probarent erant legendi. Rex cum iam ex ciuitate ſex lectos habuiſſet, nec tam cito ſeptimum idoneum inueniret, retulit ad eos, qui ſupra bibliothecam fuerant: & quæſiit, ſi quem nouiſſent ad id expeditum. Tunc ei dixerunt, eſſe quendam Ariſtophanem, qui ſummo ſtudio ſummaq; diligentia quotidie omnes libros ex ordine perlegeret. Itaque in conuentu ludorum, cum ſecretæ ſedes iudicibus eſſent diſtributæ, cum cæteris Ariſtophanes citatus, quemadmodum fuerat locus ei deſignatus, ſedit. Primo Poëtarum ordine ad certationem inducto cum recitarentur ſcripta, populus cunctus ſignificando monebat iudices quod probarent. Itaque cum ab ſingulis ſententiæ ſunt rogatæ, ſex vna dixerunt. Et quem maxime animaduerterunt multitudini placuiſſe, ei primum præmium, inſequenti ſecundum tribuerunt. Ariſtophanes verò cum ab eo ſententia rogaretur, eum primum pronunciari iuſsit, qui minime populo placuiſſet. Cum autem rex & vniuerſi vehementer indignarentur, ſurrexit, & rogando impetrauit, vt paterentur ſe dicere. Itaque ſilentio facto docuit vnum ex his eum eſſe poëtam, cæteros aliena recitauiſſe. Oportere autem iudicantes non furta, ſed ſcripta probare. Admirante populo, & rege dubitante, fretus memoria è certis armariis infinita volumina eduxit, & ea cum recitatis conferendo coëgit ipſos furatos de ſe confiteri. Itaque rex iuſsit cum his agi furti, condemnatosq; cum ignominia dimiſit. Ariſtophanem verò ampliſsimis muneribus ornauit, & ſupra bibliothecam conſtituit. Inſequentibus annis à Macedonia Zoilus, qui adoptauit cognomen, vt Homeromaſtix vocitaretur, Alexandriam venit, ſuaq; ſcripta contra Iliadem & Odyſſeam comparata regi recitauit. Ptolemæus verò cum animaduertiſſet poëtarum parentem, philologiæq; omnis ducem abſentem vexari, & cuius ab cunctis gentibus ſcripta ſuſpicerentur, ab eo vituperari, indignatus nullum ei dedit reſponſum. Zoilus autem cum diutius in regno fuiſſet inopia preſſus, ſummiſit ad regem poſtulans, vt aliquid ſibi tribueretur. Rex verò reſpondiſſe dicitur, Homerum, qui ante annos mille deceſsiſſet, æuo perpetuo multa millia hominũ paſcere, item debere qui meliori ingenio ſe profiteretur, non modo ſe vnum, ſed etiam plures alere poſſe. Et ad ſummam, mors eius, vt paricidii damnati, varie memoratur. Alii eum ſcripſerunt à Philadelpho eſſe in crucem fixum, nonnulli in eum lapides eſſe coniectos, alii Smyrnæ viuum in pyram coniectum: quorum vtrum ei acciderit, merenti digna conſtitit pœna.

na. Non enim aliter videtur promereri, qui citat eos, quorum responsum, quid senserint scribentes, non potest coram iudicari. Ego verò Cæsar, neque alienis indicibus mutatis, interposito nomine meo id profero corpus, neque vllius cogitata vituperans, institui ex eo me approbare. Sed omnibus scriptoribus infinitas ago gratias, quod egregiis ingeniorum solertiis ex æuo collatis, abundantes aliis alio genere copias præparauerunt. Vnde nos vti fontibus haurientes aquam, & ad propria proposita traducentes, fœcundiores, & expeditiores habemus ad scribendum facultates: talibusq; confidentes autoribus audemus institutiones nouas comparare. Igitur tales ingressus eorum habens, quos ad propositi mei rationes animaduerti præparatas, inde sumendo progredi cœpi. Nanque primum Agatarchus Athenis Aeschylo docente tragœdiam, scenam fecit, & de ea commentarium reliquit. Ex eo moniti Democritus, & Anaxagoras, de eadem re scripserunt, quemadmodum oporteat ad aciem oculorum radiorumq; extensionem, certo loco centro constituto, ad lineas ratione naturali respondere: vti de incerta re certæ imagines ædificiorum in scenarum picturis redderent speciem: & quæ in directis planisq; frontibus sint figuratæ, alia abscedentia, alia prominentia esse videantur. Postea Silenus de symmetriis Doricorum edidit volumen. De æde Iunonis, quæ est Sami Dorica Theodorus, Ionica Ephesi, quæ est Dianæ, Ctesiphon & Metagenes. De fano Mineruæ, quod est Priene Ionicum, Phileos. Item de æde Mineruæ Dorica, quæ est Athenis in arce, Ictinus & Carpion. Theodorus Phoceus de Tholo, qui est Delphis. Philo de ædium sacrarum symmetriis, & de armamentario, quod fuerat Pyræi portu. Hermogenes de æde Dianæ Ionica, quæ est Magnesiæ pseudodipteros, & Liberi patris Teo monopteros. Item Argelius de symmetriis Corinthiis, & Ionico Trallibus Aesculapio, quod etiam ipse sua manu dicitur fecisse. De Mausoleo Satyrus & Phyteus: quibus vere felicitas summum maximumq; contulit munus. Quorum enim artes æuo perpetuo nobilissimas laudes, & sempiterno florentes habere iudicantur, & cogitatis egregias operas præstiterunt. Nanque singulis frontibus singuli artifices sumpserunt certatim partes ad ornandum & probandum, Leochares, Bryaxes, Scopas, Praxiteles, nonnulli etiam putant Timotheum, quorum artis eminens excellentia coëgit ad septem spectaculorum eius operis peruenire famam. Præterea minus nobiles multi præcepta symmetriarum conscripserunt, vt Nexaris, Theocydes, Demophilos, Pollis, Leonides, Silanion, Melampus, Sarnacus, Euphranor. Non minus de machinationibus, vti Cliades, Architas, Archimedes, Ctesibios, Nymphodorus, Philo Byzanteus, Diphilos, Charidas, Polyidos, Phyros, Agesistratos. Quorum ex commentariis, quæ vtilia esse in his rebus animaduerti, collecta, in vnum coëgi corpus, & ideo maxime, quod animaduerti in ea re ab

Græcis

Græcis volumina plura ædita, ab noſtris oppido quàm pauca. Fuſitius enim mirum de his rebus primus inſtituit ædere volumen. Item Terentius Varro de nouem diſciplinis, vnum de Architectura. Pub. Septimius duo. Amplius verò in id genus ſcripturæ adhuc nemo incubuiſſe videtur, cum fuiſſent & antiqui ciues magni Architecti, qui potuiſſent non minus eleganter ſcripta comparare. Nanque Athenis Antiſtates, & Callíſchros, & Antimachides, & Porinos Architecti, Piſiſtrato ædem Ioui Olympio facienti, fundamenta conſtituerunt. Poſt mortem autem eius, propter interpellationem Reip. incepta reliquerunt. Itaque circiter annis ducentis pòſt, Antiochus rex, cum in id opus impenſam eſſet pollicitus, cellæ magnitudinem, & columnarum circa dipteron collocationem, epiſtyliorum, & cæterorum ornamentorum ad ſymmetriarum diſtributionem, magna ſolertia ſcientiaq; ſumma, ciuis Romanus Coſſutius nobiliter eſt Architectatus. Id autem opus non modo vulgo, ſed etiam in paucis à magnificentia nominatur. Nam quatuor locis ſunt ædium ſacrarum marmoreis operibus ornatæ diſpoſitiones, è quibus propriæ de his nominationes clariſsima fama nominantur. Quorum excellentiæ, prudenteſq; cogitationum apparatus, ſuſpectus habent in deorum ſeſsimonio. Primumq; ædes Epheſi Dianæ Ionico genere ab Cteſiphonte Gnoſio, & filio eius Metagene eſt inſtituta, quam poſtea Demetrius ipſius Dianæ ſeruus, & Peonius Epheſius dicuntur perfeciſſe. Mileti Apollini item Ionicis ſymmetriis idem Peonius Daphniſq; Mileſius inſtituerunt. Eleuſinæ Cereris & Proſerpinæ cellam, immani magnitudine, Ictinus Dorico more, ſine exterioribus columnis ad laxamentum vſus ſacrificiorum pertexit. Eam autem poſtea, cum Demetrius Phalereus Athenis rerum potiretur, Philon ante templum in fronte columnis conſtitutis proſtylon fecit. Ita aucto veſtibulo laxamentum initiantibus, operiq; ſummam adiecit autoritatem. In Aſty verò Iouem Olympium amplo modulorum comparatu, Corinthiis ſymmetriis & proportionibus (vti ſuprà ſcriptum eſt) architectandum Coſſutius ſuſcepiſſe memoratur. Cuius commentarium nullum eſt inuentum: nec tamen à Coſſutio ſolum de his rebus ſcripta ſunt deſideranda, ſed etiam à C. Mutio, qui magna ſcientia confiſus ædes Honoris & Virtutis Marianæ cellæ, columnarumq; & epiſtyliorum ſymmetrias legitimis artis inſtitutis perfecit. Id verò ſi marmoreum fuiſſet, vt haberet, quemadmodum ab arte ſubtilitatem, ſic à magnificentia & impenſis autoritatem, in primis & ſummis operibus nominaretur. Cum ergo & antiqui noſtri inueniantur non minus quàm Græci fuiſſe magni Architecti, & noſtræ memoriæ ſatis multi, & ex his pauci præcepta edidiſſent, non putaui ſilendum, ſed diſpoſite ſingulis voluminibus de ſingulis exponendum. Itaq; quoniam ſexto volumine priuatorum ædificiorum rationes perſcripſi, in hoc qui ſeptimum tenet numerum,

merum, de expolitionibus, quibus rationibus & venuſtatem & firmitatem habere poſsint, exponam.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER SEPTIMVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

CVm egregiam bibliothecam Pergami, &c.] *In qua erant librorum ducenta millia autore Plutarcho in Vita M. Antonij. Non prætermittam quod ſcribit Galenus in librum Hippocratis de natura humana commentario primo, inter Reges Alexandriæ & Pergami magnam fuiſſe in comparandis Veteribus libris contentionem, nec ante eorum ætatem Vllum Vnquam librum falſum habuiſſe titulum: Vt Vero propoſitum præmium ijs, qui antiqui cuiuſpiam autoris librum offerrent, tum cœpiſſe multos falſo titulo inſignitos adferri.*

Contenderat Alexandriæ comparare.] *In ea bibliotheca ad millia ferme Voluminum ſeptingenta fuiſſe ſcribit Gellius lib.* VI. *cap. Vltimo. Meminerunt eius Euſebius libro octauo de præparatione euangelica, Ammianus libro* XXII. *& Ariſteas libro de ſeptuaginta interpretibus. Galenus etiam commentario ſecundo in tertium librum Hippocratis de Vulgaribus morbis, teſtatus eſt, mirum fuiſſe Ptolemæi in comparandis libris ſtudium. Magnum iſtud quidem eſt, ſed magis mirum, Epaphroditum Chæroneum Grammaticæ profeſſorem, qui à libellis fuit Neronis, triginta millia optimorum librorum habuiſſe.*

Ionica Epheſi, quæ eſt Dianæ.] *Hanc ædem dipteron fuiſſe, ſcribit lib.* III. *cap.* I. *Porro autem Architecti nomen non Vno modo ſcriptum reperio. Plinius quidem certè eius meminit libri* VII. *cap.* XXXVII. *& libri* XXXVI. *cap.* XIII. *Quibus in locis, poſt Hermolai credo emendationem, Cteſiphontem, Vti nunc apud Vitruuium legitur, dictum inuenias, cum in antè impreſsis libris Creſiphon Vocaretur, in manuſcriptis modo Chryſippon, modo Chreſipheon. Strabonis Græci codices germanam mea ſententia ſcriptionem retinuerunt, in quibus Cherſiphron nominatur. Id Verò reperias libro quarto & decimo. Templi meminit Sybilla Perſica, quæ & Cumæa Vocata eſt, oraculorum libro quinto.*

Item in æde Mineruæ Doricæ, quæ eſt Athenis.] *ſcribendum Dorica, refertur enim ad ædem, cuius ſpecies erat Dorica, ita enim fieri oportere præcepit libri primi cap.* II. *Dixi autem de ea æde, cap.* VII. *lib.* III. *Neque Verò quenquam mouerit, quod in eo cap. in Vulgata ſectione, de Tuſcanis ædibus præſcribat, fuerat certè inchoandum caput (ſi modo opus hoc in capita diſtribuendum Venerat) ibi, Fiunt autem ædes rotundæ: quod monopterarum & dipterarum*

ratio, ad omne ædium sacrarum genus, id est Ionicarum, Doricarum, Corinthiarum, & Tuscanarum pertineat.

Et Liberi patris teomonopteros.] *Coaluerunt uitiosa institione duæ dictiones. Monui lib.* III. *non unam esse, sed duas, hoc sensu, In Teo fuit ædes monopteros dicata Baccho, de qua scripsit Hermogenes. Quid autem esset monopteros ædes, scripsimus lib.* III. *cap.* VII. *De Teo uerò dixi lib.* III. *cap.* I. *Lege Strabonem lib.* XIIII. *& Stephanum Byzantinum lib. de Vrbibus.*

De Mausoleo Satyrus & Pytheus.] *Meminit Pythij ueteris cuiuspiam Architecti cap.* I. *lib.* I. *qui ædem Mineruæ sit Prienæ Architectatus. Et lib.* IIII. *cap.* III. *Pytheum dicit, ut possit idem esse Architectus: tantum moneo, nihil statuo.*

Nanque singulis frontibus singuli artifices.] *De Mausoleo Plinius lib.* XXXVI. *cap.* V. *in hunc modum tradit, Patet ab Austro & Septentrione sexagenos ternos pedes. Breuius à frontibus toto circuitu pedes quadringentos undecim. Attollitur in altitudinem* XXV. *cubitis. Cingitur columnis* XXXVI. *Ab Oriente cælauit Scopas, à Septentrione Briaxes, à Meridie Timotheus, ab occasu Leochares. Lege reliqua.*

Coëgit ad septem spectaculorum eius operis peruenire formam.] *Orbis septem miracula præter cæteros recenset Cassiodorus, Variarum lib.* VII. *Eius uerba hæc sunt, Ferunt prisci seculi narratores fabricarum septem tantum terris attributa miracula. Ephesi Dianæ templum, Regis Mausoli pulcherrimum monumentum, à quo & Mausolea dicta sunt, Rhodi solis æneum signum, quod Colossus uocatur, Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias primus artificum summa elegantia ebore auroq; formauit, Cyri Medorum regis domus, quam Memnon arte prodiga, illigatis auro lapidibus fabricauit, Babyloniæ muri, quos Semiramis regina latere cocto, sulphure, ferroq; construxit, Pyramides in Aegypto, quarum in suo se statu umbra consumens ultra constructionis spatia nulla parte respicitur. Si quis, quæ de orbis miraculis scribunt Diodorus Siculus, & Antipater lib.* I. *Epigrammaton Græcorum cum his & quæ memorat Higinus libri fabularum capite* CCXXIII. *conferat, poterit quatuordecim colligere. tam diuersa traduntur.*

Eupranor.] *scribo Euphranor, ut apud Plinium lib.* XXXV. *cap.* XI.

In deorum sessimonio.] *Pro templis interpretor, quod tamen non memini apud alium autorem legere.*

Aedes Honoris & Virtutis Marianæ cellæ.] *Eius ædis mentio est lib.* III. *cap.* I. *& apud Plutarchum lib. de fortuna Romanorum. Marmorea tabula inuenta in via Flaminia indicat de manubijs Cimbricis & Theutonicis extructam. Fuit autem in ea Exquilini montis parte, quæ uulgò Merulana pro Mariana uocata est. Illud uerò prætermitti non debet, quod D. Augustinus intellexit libro de ciuitate dei quinto, cap.* XII. *(quem locum inuenias in nono sermone secundæ partis rosarij Bernardini à busti, & sexagesima consyderatione primæ partis gloriæ mundi Bartholomæi à Chasseneo, falso citatum, ut hac quoque parte demerear studiosos) neminem Honoris templum ingredi potuisse, qui non esset prius Virtutis ingressus.*

De rud

De ruderatione commode perficienda. CAP. I.

PRIMVMQVE incipiam de ruderatione, quæ principia tenet expolitionum, vti curiosius, summaq; prouidentia solidationis ratio habeatur. Et si plano pede erit ruderandum, quæratur solum si sit perpetuo solidum, & ita exæquetur, & inducatur cum statumine rudus: si aut omnis, aut ex parte, congestitius locus fuerit, fistucationibus cum magna cura solidetur. In contignationibus verò diligenter est animaduertendum, ne quis paries, qui non exeat ad summum, sit extructus sub pauimentum, sed potius relaxatus supra se pendentem habeat coaxationem. Cum enim solidus exit, contignationibus arescentibus, aut pandatione sidentibus, permanente structuræ soliditate, dextra ac sinistra secundum se facit in pauimentis necessario rimas. Item danda est opera, ne commiscentur axes esculini quernis, quod querni simul ac humorem perceperunt, se torquentes rimas faciunt in pauimentis. Sin autem esculus non erit, & necessitas coëgerit propter inopiam vti quernis, sic videtur esse faciendum, vt secentur tenuiores: quo minus enim valuerint, eo facilius clauis fixi cõtinebuntur. Deinde in singulis tignis extremis partibus axis, bini claui figantur, vti nulla ex parte possint se torquendo anguli excitare. Nanque de cerro, aut fago seu farno, nullus ad vetustatem potest permanere. Coaxationibus factis, si erit, filex: si non, palea substernatur, vti materies ab calcis vitiis defendatur. Tunc insuper statuminetur ne minore saxo, quàm quod possit manum implere: statuminibus inductis ruderetur. Rudus si nouum erit, ad tres partes vna calcis misceatur, si reduuium fuerit, quinq; ad duum mixtiones habeant responsum. Deinde rudus inducatur, & vectibus ligneis decuriis inductis crebriter pinsatione solidetur, & id non minus pinsum absolutum crassitudine sit dodrantis. Insuper ex testa nucleus inducatur, mixtionem habens ad tres partes vnam calcis, vti ne minore sit crassitudine pauimentum digitorum senum. Supra nucleum, ad regulam & libellam exacta, pauimenta struantur, siue sectilibus, seu tesseris. Cum ea extructa fuerint, & fastigia extructiones habuerint, ita fricentur, vti si sectilia sint, nulli gradus in scutulis, aut trigonis, aut quadratis, seu fauis extent. Sed coagmentorum compositio planam habeat inter se directionem. Si tesseris structum erit, vt eæ omnes angulos habeant æquales, nullibiq; à fricatura extantes. Cum enim anguli non fuerint omnes æqualiter plani, non erit exacta, vt oportet, fricatura. Item testacea spicata tiburtina sunt diligenter exigenda, vt non habeant lacunas, nec extantes tumulos, sed sint extenta, & ad regulam perfricata. Super fricaturam (le-

uigationibus & polituris cum fuerint perfecta) incernatur marmor, & supra loricæ ex calce & arena inducantur. Sub dio verò maxime idonea faciunda sunt pauimenta, quod contignationes humore crescentes, aut siccitate decrescentes, seu pandationibus sidentes, mouendo se, faciunt vitia pauimentis. Præterea gelicidia & pruinæ non patiuntur ea integra permanere. Itaque si necessitas coëgerit, vt minime vitiosa fiant, sic erit faciundum. Cum coaxatum fuerit, super altera coaxatio transuersa sternatur, clauisq; fixa duplicem præbeat contignationi loricationem: deinde ruderi nouo tertia pars testæ tusæ admisceatur, calcisq; duæ partes ad quinque mortarii mixtionibus præstent responsum. Statuminatione facta, rudus inducatur, idq; pinsum absolutum ne minus pede sit crassum. Tunc autem nucleo inducto (vti suprà scriptum est) pauimentum è tessera grandi circiter binum digitum cæsa struatur, fastigium habens in pedes denos, digitos binos: quod si bene temperabitur, & recte fricatum fuerit, ab omnibus vitiis erit tutum. Vti autem inter coagmenta materies ab gelicidiis ne laboret, fracibus quotannis ante hyemem saturetur, ita non patietur in se recipere gelicidii pruinam. Sin autem curiosius videbitur fieri oportere, tegulæ bipedales inter se coagmẽtatæ supra rudus substrata materia collocentur, habentes singulis coagmentorum frontibus excisos canaliculos digitales: quibus iunctis impleantur calce ex oleo subacta, confricenturq; inter se coagmenta compressa. Ita calx, quæ erit hærens in canalibus, durescendo, non patietur aquam, neque aliam rem per coagmenta transire. Cum ergo fuerit hoc ita perstratum, supra nucleus inducatur, & virgis cædendo subigatur. Supra autem siue ex tessera grandi, siue ex spica testacea struantur, fastigiis, quibus est suprà scriptum, & cum sic erunt facta, non cito vitiabuntur.

IN CAPVT I. ANNOTAT.

Et inducatur cum statumine rudus.] *Statumen dicitur, quicquid pro fulcimento sternitur, id est pauimentorum imum stratum, inductionis corium imum. Fieri statumen debere in pauimentis non minore saxo, quàm quod possit manum implere, paulò pòst tradit.*

Si aut omnis.] *Non dubito quin scribendum sit, Sin autem omnis, sententia ita postulante, & adiuuantibus aliquibus libris.*

Fistucationibus cum magna cura solidetur.] *Id est palationibus, palis aut sublicis vstulatis confixis, & machinis adactis. Aut simpliciter intellige solum fistuca exæquari & firmari: quod Plinius tradit libri* XXXVI. *cap.* XXV. *qua in significatione suprà vsus est lib.* III. *cap.* III. *& infrà lib.* X. *cap.* III.

Pandatione sidentibus.] *Hoc ipso in capite paulò mox, Contignationes humore crescentes, aut siccitate decrescentes, seu pandationibus sidentes, mouendo se faciunt vitia pauimentis.*

Ne

Ne commiſceantur aſſes æſculini quernis.] *Palladius lib. I. cap. IX. ita hoc expreßit. Deinde Vt axes quernæ cum æſculeis non miſceantur. Nam quercus humore concepto, cum ſe cœperit ſiccare, torquebitur, & rimas in pauimento faciet, æſculus autem ſine vitio durat. Sed ſi quercu ſuppetente æſculus deſit, ſubtiliter quercus ſiccetur, & tranſuerſus, atque directus duplex ponatur ordo tabularum, clauis frequentibus fixus.*

Nanque de cerro aut fago ſeu farno nullus ad vetuſtatem poteſt permanere.] *Palladius memorato loco dicit has arbores diutißimè durare, ſtratis paleis vel ſilice. Farnum autem etiam hodie vocat Italia de genere quercuum arborem.*

Coaſſationibus factis ſi erit filex.] *In Plin. lib. XXXVI. cap. XXV. vbi eandem rem tradit, mendoſe ſcriptum eſt ſilice pro filice: vt in Vitruuianis aliquot codicibus ſilex pro filex, quæ eadem dicitur filix. Eius duo eſſe genera ſcribit Plinius lib. XXVII. cap. IX. A filice filectum, vti à carice carectum, & filicati calices, filicataq; pateræ. Cicero in paradoxis, Minus'ne gratas dijs immortalibus capedines ac fictiles vrnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Sextus Pompeius interpretatur ad filicis ſpeciem cælatas. Idem à filice filicenes dictos prodit malos, & nullius vſus.*

Ne minore ſaxo, quàm qui poſsit manum implere.] *Facile eſt vel indoctißimo iudicare, ſcribendum eſſe, quàm quod. Niſi forte pro aduerbio interpretari quis maluerit. Quod haud ſcio an alibi apud Vitruuium reperias, apud alios certe frequentißimè.*

Rudus ſi nouum erit, ad tres partes vna calcis miſceatur.] *Palladius lib. I. cap. IX. Statuminabis rudus, id eſt ſaxi contuſi duas partes, & cum vna calcis temperatæ conſtitues.*

Si rediuiuum fuerit.] *Id eſt è veteri renouatum. Vtuntur enim ad pauimenta duplici rudere, nouo, quod fit è lapide tunc primum contuſo, aut teſtis, addita vna parte calcis ad duas. Vetere ſiue rediuiuo ex pauimentis, aut ædificijs diruti, in quo miſcendo minus opus eſt calcis, ſed ad quinque ſufficiunt partes duæ.*

Decurijs inductis.] *Id eſt inducta hominum decuria ſiue multitudine qui ligneis vectibus pinſant, & ſubigant materiam, vt mox cap. III. Pudet quenquam repertum eſſe, qui pro baculis decurias acceptas eſſe ſcriberet.*

Craſsitudine ſit dodrantis.] *Nouem pollicum. Nam pollex vncia eſt, id eſt pars pedis duodecima.*

Inſuper ex teſta nucleus inducatur.] *Nucleum vocat maximè reſiſtentem cruſtam, ſiue corium, id eſt medium ſiue interius pauimentum. Italum vulgus animam appellat.*

Siue ſectilibus, ſeu teſſeris.] *Pauimenta, à pauiendo, id eſt feriendo, dicta, vt ipſum inſtrumentum pauicula vocatur, principio picta fuerunt, poſtea facta ſunt lithoſtrota, id eſt lapillis ſtrata, quorum ſit mentio apud Varronem lib. III. rei ruſticæ, cap. I. & Plinium lib. XXXVI. cap. XXV. Per ſectilia intelligo ſectas paruas cruſtas, in varios interdum colores, id eſt opus amuſſeatum, ſiue muſeacum, ſiue muſiuum, vt Spartianus in Peſcennio dicit, & D. Auguſtinus libro de ciuitate dei XVI. capite octauo: vulgò Muſaicum vocamus: per teſſeras autem,*

quadrata grandia. Opus musiuum expreßit Nilus Scholasticus Epigrammaton lib. IIII. *-πῶς ὁκ λίθὸ ἄλλοθεν ἄλλης Συμφερτὸς, γνώμων ἀξαπίνης σάτυρος.* *Alciatus vertit, -Qua arte ex alijs alijsq; lapillis Tam citò compoßitum trāßierim in ßatyrum. Artifices dicuntur Mußiuarij à Theodoß. & Valentiniano, Codicis lib.* X. *de excußationibus artificum. Mußiui operis pauimenti accuratißima & exquißitißima diligentia, atque arte conßertas & coagmentatas particulas vidimus Tyburti in villa quæ dicitur Quintiliani, & Romæ in ædibus Matthæi Saßij, & in Auentino monte in D. Alexij templo (quo in loco fuerat Herculis) ad aram maximam. In eis inquam particulis teßellulata marmora minutulis fabis non maiora, piscium, ßed & aliarū rerum effigies variis coloribus emendatè & graphicoteros imitantur. Libēter in hoc diuerti, quòd ßcirem paucißimis animaduerßas eße eiußmodi pauimentorū reliquias. Nota enim ßunt omnibus templi Bacchi lacunaria, via Numentana.*

Nulli gradus in ßcutulis.] *Palladius lib.* I. *cap.* IX. *Teßeras & ßcutulas in pauimento dixit pro fruſtis quadratis et rotundis, à ßcuti figura, à qua etiam ßcutulatum equum appellant autores, qui vulgò ponulatus vocatur: & ßcutulatum aranearum rete nominatur Plinio lib.* XI. *cap.* XXIII. *Nam ßcutulas idem autor lib.* XVII. *cap.* XVI. *intelligit cortices, qui in emplaßtratione ex arboribus ßcuti figura eximuntur, & qui eadem forma ponuntur.*

Seu fauis extent.] *Nos cum quæreremus quid hoc nomine ßignificaretur, incidimus in apum aluearia, contemplati ßumus cellas ßexangulas, tum intellexi-mus Vitruuium fauos dixiße pro fruſtis hexagonis. Nam fauus, vt ßcribit Varro lib.* III. *rei ruſticæ, cap.* XVI. *eßt, quem fingunt apes multicauatum è cera, cum ßingula caua ßena latera habeant, quot ßingulis pedes dedit natura. Quanquam non ßemper eiußdem figuræ reperiri, autor eßt Columella lib.* IX. *cap.* XV. *ßed & quadrata, & rotunda, & longa.*

Et ßuprà, loricæ ex calce & arena.] *Id eßt tectorium, cruſta, corium. Vnde loricare parietes Varroni de re ruſtica lib.* I. *cap.* LVII. *Plinius de ichneumone loquens lib.* VIII. *cap.* XXIIII. *dicit eum limo ße mergere, ßiccareq; ßole, & huiußmodi coryis ße loricare. Loricationem verò paulò poßt cum dicit, non corium intellexit, quod quibußdam viſum, ßed contabulationem. Duplici enim ßectilium illarum tabularum textura, arrectariarum & tranßuerßariarum (quarum capita neceßßarium præfigi ne torqueantur) eodem tenore ceu catenis quibußdam tigna retinentur, ne pandare & ßidere poßßint, & eiußmodi operimento ab iniuria æßtatis atq; humoris vindicantur. Loricā interpretati ßumus lib.* II. *eße teßtaceam ßtructuram, id eßt, veluti coronices proiectas, ßiue ßemifaßtigia, quæ ßtillicidiū à parietibus arcerent. Apud Vegetium lib.* III. *loricula ßignificat id munimentum, quod vrbium obßeßßores vltra iactum teli ædißicant, foßßa, vallo, ßudibus, & turriculis inßtructa, vt erumpentibus è ciuitate obßißtere poßßint. Et loriculam D. Hieronymus contra Pelagianos lib.* I. *ex Deuteronomij cap.* XXII. *vertit pro murulo, qui in circuitu tectorum ßit, nequis in præceps labatur, quod interpretes ßeptuaginta φεφάνιν dixerunt. Nam quod Ezechielis cap.* XL. *τοῖχον Symmachus, & illi verterunt (ßi modo eorum eßt verßio, de quo video pleroßque dubitare, neque id fortaßße ab re. D. enim Hieronymus non vno tantum loco, ßed & Ioßephus in præfatione Iudaicarum antiquitatum, tradunt ßeptuaginta illos duos legem tantum, id eßt quinque*

Moßi

Mosis libros in Græcam linguam transtulisse) quod inquam septuaginta interpretes dixerunt περίβολον, Symmachus item, Aquila autem & Theodotio murum, vt scribit idem Hieronymus, id verò loriculam dici oportuisse contendimus.

Sub dio verò maximè idonea faciunda sunt pauimenta.] *Subdialia pauimenta, quas mei terraceas dicunt, Græci inuenere, vt scribit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXV. *Eodem loco subtegulanea pauimenta vocat quæ sub dio non sunt.*

Calcisque duæ partes ad quinque mortarij.] *Proportio est dupla sesquialtera. Aduerte autem hoc loco mortarium dici non pro ipso lacu, vbi rutro subigitur, vt suprà libro quinto, capite vltimo, sed pro ipso rudere, siue materia. Ita ad finem libri octaui vsurpatum reperies. Plinius hunc locum mutuatus est memorato capite. Necessarium, inquit, ruderi nouo tertiam partem testæ tusæ addi, deinde rudus, in quo duæ quintæ calcis misceantur.*

Tunc autem nucleo inducto.] *Crasso sex digitos, vt præcipit Plinius dicto cap.* XXV. *hoc est sesquipalmũ. Digiti enim pro pedis decimis sextis partibus, & pollices pro duodecimis apud autores intelligendi, ne incerta sit mensurandi ratio. Plinius libro* XV. *cap.* XXIIII. *Digitorum hominis longitudo illis, & interim falcata pollicari latitudine. Idem lib.* XXIII. *cap.* XXIII. *de sari loquens, ait, Circa Nilum nascens duorum cubitorum altitudine, pollicari crassitudine. Neque interea quenquam mouere debet, quod eiusdem libri capite nono, brachialem crassitudinem nominet.*

In pedes denos digitos binos.] *Plinius sesquuncem dicit, id est vnciam cum dimidia, siue pollicem cum semisse, qui sunt digiti duo. Sanè vncia continet digitum vnum, & tertiam digiti partem, sextans duos, & duas tertias, quadrans quatuor, qui est palmus minor, id est παλαιστὴ, triens quinque & vnam tertiam, quincunx sex & duas tertias, semis siue semipes octo, septunx nouem & vnam tertiam, bes decem & duas tertias, dodrans duodecim, estq; Græcis ἀπιθαμὴ: mendosus enim est Etymologus, vbi pro δώδεκα scriptum est δέκα, dextans tredecim & vnam tertiam: decunx quatuordecim & duas tertias. Pes qui as & pondo habetur (vnde dupondium Columellæ lib.* III. *cap.* XV. *libri quarti capite primo, & cap.* XXXII. *lib.* XI. *cap.* II. *& libri* XII. *cap.* II.) *sedecim continet. Hoc ratiocinij per digitos genus diximus minus esse expeditum. Sed illud annotatione dignum succurrit, quod Columella lib.* XII. *cap.* XXXIIII. *decoquere ad palmum vsurpat pro decoquere ad quartas partes. Minus tamen mirum atque illud, quòd in lege duodecim tabularum dicitur pes sestertius, pro pedibus duobus & semisse.*

Fracibus quotannis ante hyemem faturetur.] *Id est olei fecibus, amurca, retrimento olei. Sunt enim fraces olearum carnes, & inde feces. Autor Plinius lib.* XV. *cap.* VI.

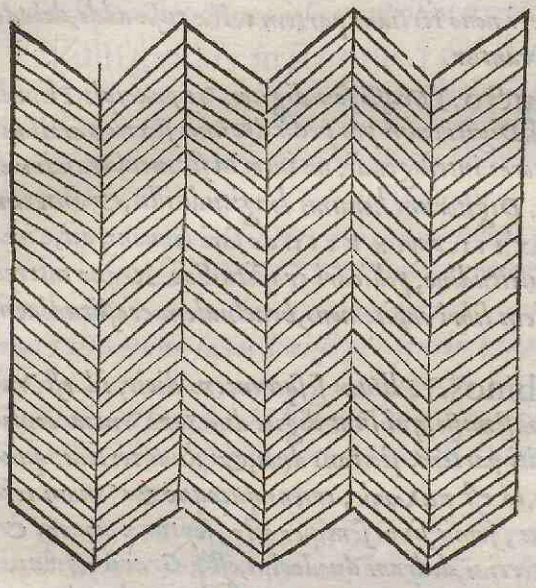
Tegulæ bipedales inter se coagmentatæ.] *Hunc locum ita est imitatus Palladius lib.* VI. *cap.* XI. *Tunc antequam rudus siccetur, bipedas (intellige tegulas) quæ per omnia latera canaliculos habeant digitales, iungemus ita, vt calce viua ex oleo temperata, bipedarum canales, qui inter se connectendi sunt, impleantur, & earum coniunctione rudus omne cooperiatur: nam siccata omnis materia*

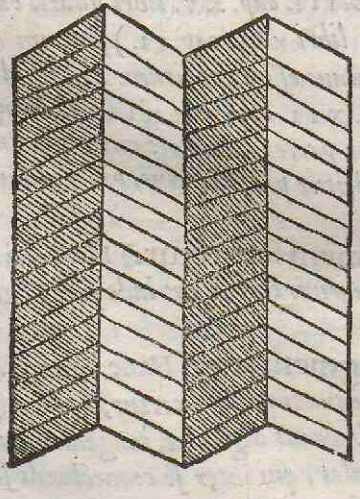
teria vnum corpus efficiet, & nullum transmittet humorem.

Et virgis cædendo subigatur.] *Id est frequenter bacillis, rudibus'ue verberando densetur. Inde illud infrà capite tertio, Baculorum subactionibus fundatæ soliditates, & libri secundi capite quarto, Bacillorum subactionibus in tectorio recipit soliditatem.*

Siue ex spica testacea.] *Spicatorum testaceorum meminit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXV. *nec tamen explicat, quomodo facere oporteat. Ex veterum operibus didici fieri pauimentum spicatum testaceum laterculis coctilibus iunctis, & in latus proclinatis ad spicarum similitudinem, vt subiectæ figuræ ostendunt. Vulgus vocat piscis spinam. Quo modo in Antonij Musæ Augusti medici capite de Vetonica, spicatus flos dicitur, in summo caule sic dispositus, vt spicæ in frugibus formam ostendat, quo modo Plinius libri* XXI. *cap.* XVII. *spicatas herbas aliquot nominat, & lib.* XXIIII. *cap.* XV. *chamæcisson dicit spicatam esse tritici modo. Romæ & in Tyburtinis Hadriani, & Manlij Vopisci villis in eo pauimenti genere visuntur laterculi crassi digitum vnum, lati tres, longi sex. Sunt & longi digitos quatuor, crassi vnum, lati duos. Mille sunt aliæ in basilicis pauimentorum species ex marmoris omni genere, ex iaspide, porphyrite, onyche siue alabastrite, quorum materiam longo interuallo superat opus. Quanquam nec illa sunt veterum opera, sed nec recentia.*

Spicatum opus.

De macer

De maceratione calcis ad albaria opera & tectoria perficienda. CAP. II.

CVM à pauimentorum cura discessum fuerit, tunc de albariis operibus est explicandum. Id autem erit recte, si glebæ calcis optimæ ante multo tempore quàm opus fuerit macerabuntur: vti si qua gleba parum fuerit in fornace cocta, in maceratione diuturna liquore deferuere coacta, vno tenore concoquatur. Nanque cum non penitus macerata, sed recens sumitur, cum fuerit inducta habens latentes crudos calculos, pustulas emittit: qui calculi in opere vno tenore cum permacerantur, dissoluunt & dissipant tectorii politiones. Cum autem habita erit ratio macerationis, & id curiosius opere præparatum erit: sumatur ascia, & quemadmodum materia dolatur, sic calx in lacu macerata ascietur. Si ad asciam offenderint calculi, non erit temperata: cumq; siccum & purum ferrum educetur, indicabit eam euanidam & sticulosam: cum verò pinguis fuerit & recte macerata, circa id ferramentum, vti glutinum hærens, omni ratione probabit se esse temperatam. Tunc autem machinis comparatis, camerarum dispositiones in conclauibus expediantur, nisi lacunaribus ea fuerint ornata.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

De albarijs operibus est explicandum.] *Tectoria quæ illinimenta sunt quædam parietum, & quasi pauimenta, atque incrustatio, aut calce pura fiunt, & albarium opus vocatur, aut gypso, & fortasse non sine ratione gypsatum appellari possit, aut calce & arena, & dicitur arenatum: aut marmore & calce, & marmoratum nominatur. Qui tectorijs parietes inducunt, Græcis* κονιάται *dicuntur, id est* οἱ τὰς τοίχους παραχείοντες. *Theodosius, & Valentinianus AA. Cod. lib.* x. *de excusationibus artificum, vocant albinos, siue potius albarios.*

Antè multo tempore, quàm opus fuerit, macerabuntur.] *Calce non vno modo ad tectoria vtuntur: nam est, quæ statim à gleba ad opus confertur, vilioribus dicata albarijs. Intritam autem vocant, quæ tempore macerata & fermentata, nobilioribus relinquitur albarijs. Tradit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXIII. *intritam, quo vetustior sit, eò meliorem, inuenirique in antiquarum ædium legibus, ne recentiore trima vteretur redemptor quisquam. Tertia quoque parte ponderis quàm suus fuerat lapis, leuior sit calx oportet ea, quam periti probent: vt hoc non prætermittam. Quod & annotatum est à Vitruuio lib.* II. *cap.* V.

Sumatur ascia.] *Dolabra, notum fabrorum materiariorum instrumentum, quo asperitas dolatur & perpolitur.*

Sic calx in lacu macerata ascietur.] *Calcem vt vtilem ad albarium*

opus probes, post Vitruuium etiam repetit Palladius lib. I. cap. XIIII. Ascia, inquit, calcem quasi lignum dolabis, si nusquam acies eius offenderit, & si quod asciæ adhæret, fuerit molle atque viscosum, constat albarijs operibus conuenire. hoc & Plinius scribit memorato cap. XXIII.

In lacu macerata.] *Lacum appellat conceptaculum, vbi calx maceratur, vt si qua gleba parum ignibus in calcario (ita locum vbi coquitur appellat Palladius) excocta fuerit, maceratione soluatur.*

Indicabit eam euanidam.] *Id est raram, inanem, cum oporteat lentam esse & glutinosam, quam ad tectoria probes.*

Nisi lacunaribus ea fuerint ornata.] *Lacunaria propriè contignationum sunt. Cameræ verò curuantur, aliæ in testudines, quædam in hemisphæria, aliæ complusculis arcubus constant, quædam istarum partes quotæ sunt. Sunt & compositæ, quas mixtas & incertas vocauerim.*

De camerarum dispositione, trullissatione, & tectorio opere. CAP. III.

CVM ergo camerarum postulabitur ratio, sic erunt faciundæ. Asseres directi disponantur inter se, ne plus spatium habentes pedes binos, & hi maxime cupressini, quod abiegni ab carie & ab vetustate celeriter vitiantur, hiq; asseres cum ad formam circinationis fuerint distributi, catenis dispositis, ad contignationes (siue tecta erunt) crebriter clauis ferreis fixi, religentur: eæq; catenæ ex ea materia comparentur, cui nec caries, nec vetustas, nec humor possit nocere, id est, buxo, iunipero, olea, robore, cupresso, cæterisq; similibus, præter quercum, quod ea se torquendo rimas facit quibus incst operibus. Asseribus dispositis, tum tomice ex sparto Hispanico, arundines Græcæ tusæ ad eos (vti forma postulat) religentur. Item supra cameram materies ex calce & arena mixta subinde inducatur, vt siquæ stillæ ex contignationibus aut tectis ceciderint, sustineantur. Sin autem arundinis Græcæ copia non erit, de paludibus tenues colligantur, & mataxæ & tomicæ ad iustam longitudinem vna crassitudine alligationibus temperentur, dum ne plus inter duos nodos alligationibus binos pedes distent: & hæ ad asseres (vti suprà scriptum est) tomicæ religentur, cultelliq; lignei in eas configantur. Cætera omnia (vti suprà scriptum est) expediantur. Cameris dispositis & intextis, imum cœlum earum trullisse tur, deinde arena dirigatur, postea aut creta, aut marmore poliatur. Cum cameræ politæ fuerint, sub eas coronæ sunt subiiciendæ, eæq; quàm maximè tenues & subtiles oportere fieri videntur. Cum enim grandes sunt, pondere deducuntur, nec possunt se sustinere, in hisq; minime gypsum debet admisceri, sed excreto marmore vno tenore perduci, vti ne præcipiendo

non

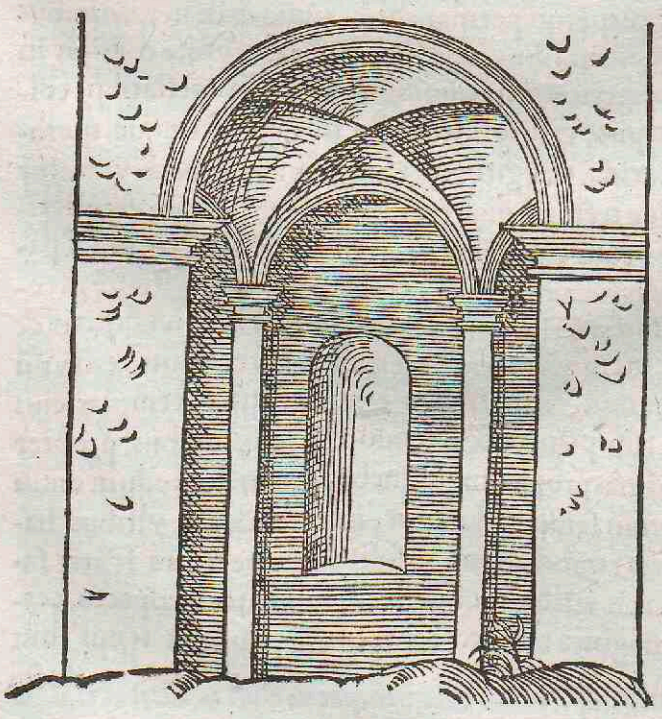
non patiatur vno tenore opus inarescere. Etiamq; cauendæ sunt in cameris priscorum dispositiones, quod earum planitiæ coronarum graui pondere impendentes, sunt periculosæ. Coronarum autem aliæ sunt puræ, aliæ cælatæ. Conclauibus, aut vbi ignis aut plura lumina sunt ponenda, puræ fieri debent, vt eæ facilius extergeantur. In æstiuis & exedris, vbi minime fumus est, nec fuligo potest nocere, ibi cælatæ sunt faciendæ. Semper enim album opus, propter superbiam candoris, non modo ex propriis, sed etiam ex alienis ædificiis concipit fumum. Coronis explicatis parietes quàm asperrime trullissentur, postea autem supra trullissatione subarescente deformentur directiones arenati, vti longitudines ad regulam & lineam, altitudines ad perpendiculum, anguli ad normam respondentes exigantur. Nanque sic emendata tectoriorum in picturis erit species. Subarescente iterum, ac tertio inducatur: ita quo fundatior erit ex arenato directura, eo firmior erit ad vetustatem soliditas tectorii. Cum ab arena præter trullissationem, non minus tribus coriis fuerit deformatum, tunc è marmoreo grano directiones sunt subigendæ, dum ita materies temperetur, vti cum subigitur non hæreat ad rutrum, sed purum ferrum è mortario liberetur. Grano inducto & inarescente, alterum corium mediocris dirigatur: id cum subactum fuerit, & bene fricatum, subtilius inducatur. Ita cum tribus coriis arenæ, & item marmoris solidati parietes fuerint, neque rimas, neque aliud vitium in se recipere poterunt. Sed & baculorum subactionibus fundatæ soliditates, marmorisq; candore firmo leuigatæ, coloribus cum politionibus inductis, nitidos expriment splendores. Colores autem vdo tectorio cum diligenter sunt inducti, ideo non remittunt, sed sunt perpetuo permanentes, quod calx in fornacibus excocto liquore, & facta raritatibus euanida ieiunitate coacta corripit in se, quæ res forte eam contigerunt: mixtionibusq; ex aliis potestatibus collatis seminibus seu principiis, vna solidescendo in quibuscunque membris est formata, cum fit arida, redigitur, vti sui generis proprias videatur habere qualitates. Itaque tectoria quæ recte sunt facta, neque vetustatibus fiunt horrida, neque cum extergentur, remittunt colores, nisi si parum diligenter, & in arido fuerint inducti. Cum ergo ita in parietibus tectoria facta fuerint (vti suprà scriptum est) & firmitatẽ, & splendorem, & ad vetustatem permanentem virtutem poterunt habere. Cum verò vnũ corium arenæ, & vnum minuti marmoris erit inductum, tenuitas eius minus valendo faciliter rumpitur, nec splendorem politionibus, propter imbecillitatem crassitudinis, proprium obtinebit. Quemadmodum enim speculum argenteum tenui lamella ductum, incertos & sine viribus habet remissiores splendores: quod autem è solida temperatura fuerit factum, recipiens in se firmis viribus politionem, fulgentes in aspectu, certasq; considerantibus imagines reddit. Sic tectoria, quæ ex tenui sunt

ducta materia, non modo fiunt rimosa, sed etiam celeriter euanescunt. Quæ autem fundata arenationis & marmoris soliditate sunt crassitudine spissa, cum sunt politionibus crebris subacta, non modo fiunt nitentia, sed etiam imagines expressas aspicientibus ex eo opere remittunt. Græcorum verò tectores non solum his rationibus vtendo faciunt opera firma, sed etiam mortario collocato, calce & arena ibi confusa, decuria hominum inducta ligneis vectibus pinsant materiam, & ita ad certamen subacta tunc vtuntur. Itaque veteribus parietibus nonnulli crustas excidentes pro abacis vtuntur: ipsaq; tectoria abacorum, & speculorum diuisionibus, circa se prominentes habent expressiones. Sin autem in cratitiis tectoria erunt facienda, quibus necesse est etiam in arrectariis, & transuersariis rimas fieri (ideo quod luto cum liniuntur, necessario recipiunt humorem, cum autem arescunt extenuati, in tectoriis faciunt rimas) id vt non fiat, hæc erit ratio. Cum paries totus luto inquinatus fuerit, tunc in eo opere cannæ clauis muscariis perpetuæ figantur, deinde iterum luto inducto si priores transuersariis arundinibus fixæ sunt, secundæ erectis figantur: & ita (vti suprà scriptum est) arenatum, & marmor, & omne tectorium inducatur. Ita cannarum duplex in parietibus ordinibus transuersis fixa perpetuitas, nec segmina, nec rimam vllam fieri patietur.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

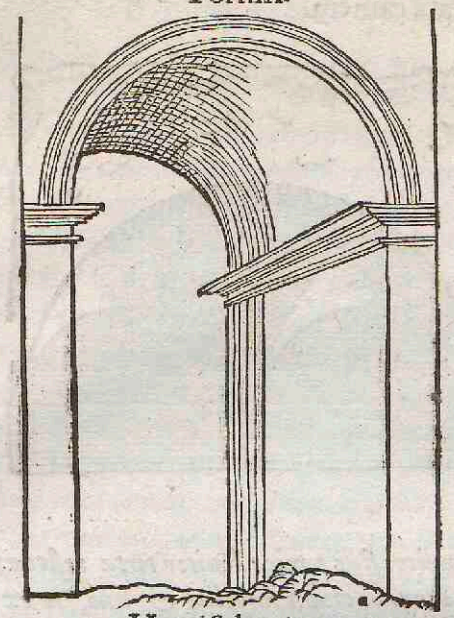
Cum ergò camerarum postulabit ratio.] *Cameræ autore Seruio Georg.* III. *dictæ sunt à camuro, id est curuo. Nos à Græco potius ducimus. Nam καμάρας id genus structuræ ab Architectis appellari docet Galenus lib.* VIII. *de Vsu partium corporis. Earũ species sunt, testudo, et hemisphæriũ, de quibus dixi lib.* V. *cap.* X. *& fornix, quæ oblonga & in arcũ curua est, quo genere in hypogeis, et cryptoporticibus Vtuntur. Est et genus apud Italos nõ inuenustũ, nec inutile, quod à forma lunulatũ Vocant, quartæ scilicet testudinis partes. Eo solẽt delũbata fornix, et hemisphæriũ he betius castigatius'ue circũsẽpiri, siue circũcĩgi.*

Testudo.

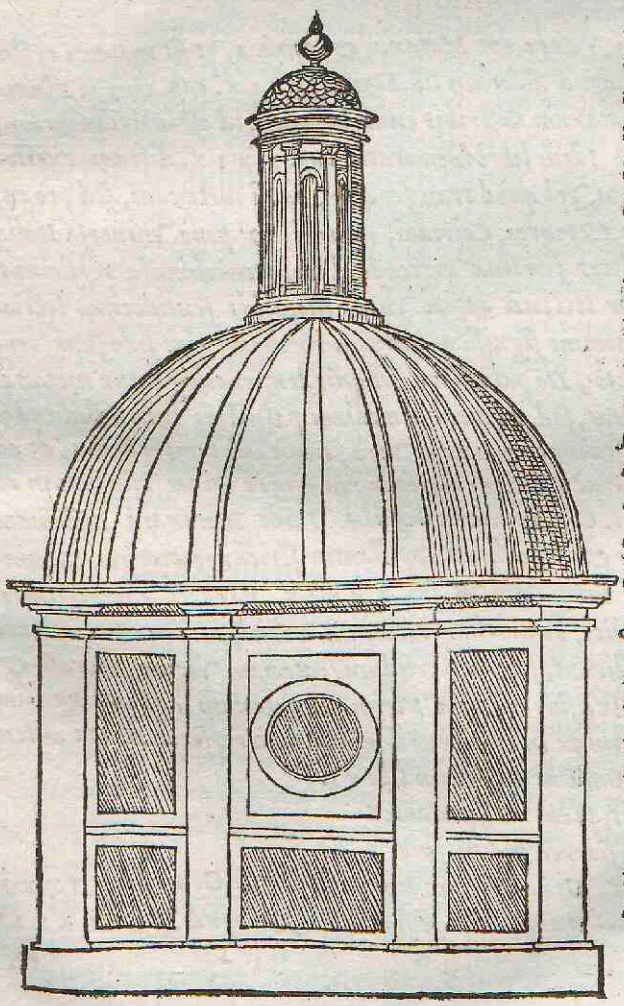

Catenis

Fornix.

Hemisphærium.

Catenis disposítis.] *Id est ligneis vinculis, quibus inter se compinguntur, & eodem tenore retinentur asseres. Ita vsus est lib.* v. *cap. vltimo.*

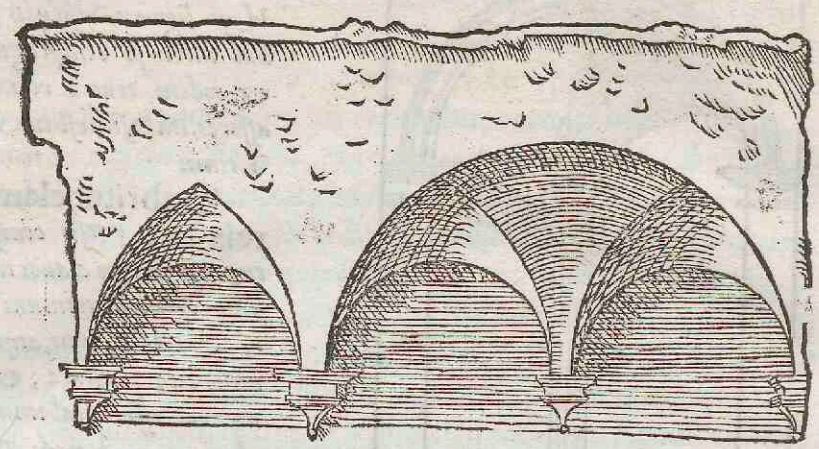
Crebríter clauis ferreis fixi.] *Vsu comprobatum est ferreos clauos in intestino opere plurimum valere, æreos in cæteris, atque humido loco præstare, & penè æternos esse. Habemus enim clauos æreos è naui Traiani, si credimus Baptistæ Alberto, si Blondo Tyberij, quæ in lacu Nemorensi ad eorum ætatem iacuerat, nulla rubigine labefactatos. Animaduertimus marmora clauis ferreis maculari, labefactari, & corrumpi. Rubiginem qui verebuntur, cerussa, gypso, & pice liquida inungant.*

Ex ea materia comparentur, cui nec caries.] *Plinius libri* XVI. *cap.* XL. *tradit cariem, vetustatemq; non sentire cupressum, cedrum, ebenum, loton, buxum, taxum, iuniperum, oleastrum, & oleam: ex reliquis tardissime laricem, robur, suber, castaneam, & iuglandem.*

Buxo, iunipero, olea, robore, cupresso.] *Ista materie fieri oportere catenas scribit Palladius lib.* I. *cap.* XIII.

Tũ tomices ex sparto Hispanico.] *Scribendum tomice, aut vt paulò post,*

Lunulata camera.

tomica, auferendi casu. Sunt autem tomices siue tomicæ leuiter tortæ restes ex sparto, harundinibus, iunco, palma, ex cannabi etiam impolito & lino, vt ex Plinio lib. XVII. cap. X. Columella lib. XII. cap. XXXII. Palladio lib. I. cap. XIII. & aliis scriptoribus deprehenditur.

Et mataxæ, tomicæ.] Lego, & Mataxæ, & tomicæ, vt sit mataxa restis siue funiculi species. Lucilius apud Isidorum lib. Etymolog. XIX. cap. IIII. Plumbi pauxillum rudis, liniq; mataxam. describit enim bolidem, id est instrumentum, quo maris altitudo tentatur. Idem libri memorati, cap. XXIX. dictam existimat à circuitu filorum, à meta, vel quòd transferatur, quasi metaxam, sed pro ea, quam Aquitani madaissam, Hetrures, Caietani, Romani, & penè vniuersa Italia matassam vocant, quam scilicet fœminæ vertendo rhombo machinula perficiunt. Cælius Rhodiginus multæ vir lectionis capite vndecimo, libri sextidecimi lectionum antiquarum, quid hoc nomine significaretur non intellexit, eius hæc sunt verba, Vitruuius tamen libro sexto, De paludibus, inquit, tenues colligantur metaxæ. Atqui, non hoc dicit Vitruuius, sed, tenues harundines palustres tum adhibendas esse, cum Græcæ non suppeditabunt, mataxas verò, tomicasq; temperandas, ac ad asseres religandas. μέταξα Græcis dicitur sericum: in qua re opinor vsurpatum ab Arcadio & Honorio lib. XI. Cod. de muricilegulis. Vnde Metaxarij Iustiniano lib. VIII. Cod. de pignoribus & hypothecis, appellantur serici negotiatores. Meminit & metaxæ Martianus Iurisconsultus lib. XXXIX. Pandect. eodem titulo. Aëtius & Arctuarius medici, bombicum vermium vellus, antequam cortinam experiatur, id est vt vulgò dicunt, sericum crudum, cataxam vocant, luxata & inducenda dictione, pro mataxa siue metaxa. Vtcunque cataxam agnouit Ruellius de stirpibus lib. II. Adeò pertinax in illis autoribus menda irrepserat. Mattæ autem dicuntur storeæ: quo vtitur Ouidius Fastorum lib. VI.

At dominus discedite ait, plaustroq; morantes
Sustulit, in plaustro scirpea matta fuit.

Tomicæ religentur.] Græca est vox tomica, hoc est de Græco fonte, τομικὴ, quam tamen nusquã legi quod meminerim, nisi his locis, & apud Plin. lib. XVII.

cap.

cap. x. si modo germana est Plinij scriptura. Suspecta enim mihi est (plurimis libris non prima, sed quinta inflexione finientibus) vt ferè totus codex, omnibus pro libidine emendantibus, & manuscripta exemplaria manuscriptis obtendentibus. Qua in re subit mirari quorundam religionem, quibus pluris est suorum librorum obtrudere meras nugas, quàm aliorum, hoc est emendatorum sectari diligentiam, ne scilicet parum videantur antiquitatis studiosi. At istud est omnia perturbare, omnia in controuersiam vocare. O bellos antiquarios, si dijs placet, quasi verò non præstiterit à ratione, quàm ab vllis codicibus aut opinione stare.

Cultellique lignei in eas configantur.] Sunt verucula lignea, quibus transfiguntur tomices, veluti spathellæ.

Imum cœlum earũ trullissetur.] Id est gypso inducatur. Aliàs est trullissatio trulla cuiuscunque tectorij inductio. Sed quod paulò pòst gypsi meminit, ceu non admiscendi coronis, credidimus ipsarũ camerarum primam inductionem gypso fieri, atque ita trullissationem interpretati sumus. Hic tamen (nisi fallor) locus occasionem dedit Budæo viro alioquin iudicio acerrimo, & nostræ Galliæ ornamento, suspicandi trullissationem fieri gypso, ceu ea semper eiusmodi esset. Verùm potuit eum admonuisse locus ex proximo statim capite, pro arenato testa trullissetur, & lib. v. cap. x. primum testa cum calce trullissetur.

Sub eas coronæ sunt subijciendæ.] Ornamentum esse camerarum coronas apertissimè ostendit capite quarto, cum ait. Nec camerarum coronario opere subtilis ornatus. De cælatarum generibus scripsi libri primi cap. primo.

In hisque minime gypsum debet admisceri.] Plinius tamen libro XXXVI. cap. XXIIII. gypsum dicit coronis esse gratissimum. Proxima verò calci res gypsum fit ex cocto lapide, & è terra foditur, vt in Cypro. Præter id quod densum est, vidi duas species, non dissimiles alabastritæ, scagliolam Itali, quasi dicant squameolam, vtrang vocant, quòd veluti squamis constent, sed vna maioribus, altera minoribus. Hac non nisi ad gypsum vtuntur, illam etiam secant in crustas ad tectoria, & obducendas vitri loco fenestras, quod pellucida sit, vnde & specularis lapidis nomine intellecta, & ab aliquibus in aluminibus habita. Multiplici in Germania reperitur coloris differentia. Est candidum, in candido cinereum, cinereum nigris maculis interstinctum, cinereum tantum, subruffum, & viride.

Vbi minime fumus est, nec fuligo potest nocere, ibi cælatæ sunt faciendæ.] Locus hic, si non & antiquorum ædificia, in quibus nulla sunt vestigia, argumento esse possit cubicula conclauiáue non habuisse spiracula, siue gulas, vnde fumus exiret, quæ vulgò camini dicuntur. Latinè verò infumibula nominari posse plerique omnes consentiunt. Caminus enim luculentus Ciceroni septimo familiarium alibi erat, & aliud: vti & in illo Suetonij in Aulo Vitellio, Flagrante triclinio ex conceptu camini. Inde puto antiquos ligna amurca macerasse, vt sine fumi tædio arderent, quod scribit Cato de rustica re cap. CXXX. à quo ἀναπνα vocata, nam καπνὸς fumum significat. Eorum, præter alios meminit Galenus libro primo antidoton. Quin & si quis diligentius erit in Romanorum monimentis versatus, intelliget paruo negotio, quomodo sibi à frigore prudentes illi & benè consulti, cauerent. In subterranea scilicet structura fornix erat oblongus, &

ex eo

ex eo quaquauersum, in intimis parietibus de industria relicti structiles ad summam contignationem canales, qui nares haberent ad loca omnia, in quibus vellent procurare calorem, contectas exemptilibus operculis. Fornix ille partim concalefiebat succensis lignis, cineres enim, & suliginem reperimus, partim feruentibus implebatur aquis, vnde per canales patefactis naribus excipiebant æci, triclinia, cubicula, & eiusmodi ædificij partes calidum vaporem. Istud puto intellexisse Placidum Grammaticum, cum quid Zeta esset explicans, tradit antiquos frigida aqua in subterraneum fornicem è formis demissa, omnes ædium particulas per emissam lenis spiritus vaporationem refrigerasse. Nam Galenus libris nono & decimo methodi euripo præstari id posse commemorat, cum per æstatem febrientibus aërem ambientem præparare docet, nempe vt ex euripo aliquo aura inspiret. Quod de in fumibulo dixi, de ijs quas priuatas latrinas nunc vocant, id est de locis exonerando ventris oneri in priuatis domibus excauatis, dictum quoque velim. Vtebantur illi quidem vasis (cuiusmodi nostra ætas retinuit) vnde tractus est Martialis iocus.

Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro,
Bassa bibis vitro, carius ergò cacas.

Multa item apud Græcos sunt vasorum, in quibus excernatur, vocabula, nullum loci (quod sciam) temerè inuenias. Quas autem latrinas Sextus Rufus quem alij falsò P. Victorem nominant, dicit, loca erant publica tenuis fortunæ hominibus ædificata, in quibus die excernerent, pendentibus etiam, vt memini apud Senecam legere libro Epistolarum, nisi me memoria fallit, decimo, spongijs, quibus anum abstergerent: noctu enim licebat in decurrentem aquam ventrem exonerare. Potentioribus verò facilè erat vasis vti, qui seruos haberent, quorum intererat præstare matellam, & excrementa in priuatas cloacas, aut caducam aquam, hoc est, quæ ex castello in lacum, & è lacu per vrbem in cloacam maximam, & ex ea in tyberim defluceret. Priuatas latrinas nunquam illi benè consulti agnouerunt. Nos sterquilinia in extimam villam reijcimus, latrinas in singulis propè cubiculis fodimus, & ad ipsum ferè lecti ceruical teterrimam mephitim patimur.

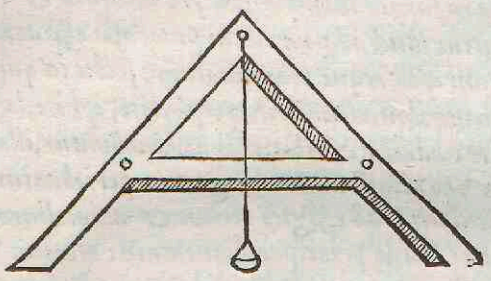
Semper enim album opus.] *Pro albario, seu marmorato, quod stucchum vocant, dixit album opus.*

Ad regulam & lineam.] *Exigenda rectitudine solent ferè artifices vti regula, quæ à Græcis κάνων dicitur, fabri verò materiarij, siue carpentarij etiam amussi vtuntur, id est funiculo, quem rubrica, aut alio colore oblinunt. Græci γάθμιον dicunt. Gellius libri vltimi capite vltimo, lineam vocat. Angelus Politianus in Charmide Platonis regulam transfert. Est & γάδμη aliorũ quàm materiariorum. Vnde πρὸς γάθμιον πέτρον τίθεσθαι, amussi lapidem applicare. Magnus Basilius homilia ad nepotes de legendis veteribus Poëtis & Rhetoribus, Dorico prouerbio dixit, τὸν λίθον ποτὶ τὸν σφάρτον ἄγοντες, lapidem ad filum dirigentes. Scribit Ammonius in Categorias Aristotelis, siue Architæ, fabrum vti amussi instrumento ad exigendam materiei rectitudinem, aut curuitatem, non aliter atque domorum structor catheto, id est perpendiculo exigit parietes, recti sint, an contrà. ὡς γὰρ ὁ τέκτων τῇ γάθμῃ κέχρηται ὀργάνῳ πρὸς διάκρισιν τῶν τε ὀρθῶν ξύλων καὶ τῶν καμπύλων. ὁμοίως ὁ οἰκοδόμος τῇ καθέτῳ διακρινόσῃ τὸς ὀρθὸς ἢ τὸς μὴ*

τοιάτ

τοιόντες τῶν τοίχων. *Vtuntur etiam libra, quæ & libella dicitur, ad directiones exigendas & longitudines, vt ex Vitruuio didicimus, & Plinio lib.* XXXVI. *cap.* XXII. *&* XXV. *Constat autem gnomone, id est regulis duabus ita iunctis capitibus duobus, & diuaricatis alteris, vt rectum angulum efficiant. Pendet ab angulo è filo plumbum, quod vbi transuersæ compactæ tertiæ regulæ descriptam in medio ad perpendiculum lineam tetigerit, indicabit libratam longitudinem. Instrumentum nostri niuellum. Itali partim liuellum, partim arcipendulum vocant: sicut quod ad perpendiculum esse Latini dicunt, id esse aiunt factum ad plumbum. Libræ figuram subiecimus.*

Libra, siue libella.

Anguli ad normam.] *Normam fabri appellant squadram, quam ita componunt. Regulæ capiti aliam prominentem coagmentant, vt referant duæ angulum rectum. Vitruuius lib.* IX. *cap.* II. *veram normam ita deformat, vt sit triangulus disparibus lateribus, vno tamen recto angulo. Sumantur, inquit, regulæ tres, è quibus vna sit pedes tres, altera pedes quatuor, tertia pedes quinque, hæ; inter se compositæ tangant alia aliam suis cacuminibus extremis schema habentes trigoni, deformabunt normam emendatam.*

Cum ab arena præter trullissationem non minus tribus coriis fuerit deformatum.] *Palladius lib.* I. *cap.* XV. *hunc locum ita imitatur, Parietum tectura sic fiet fortis & nitida: Primò trullis frequentetur inductio. Cum siccari cœperit, iterum inducatur, ac tertio, post hæc tria coria, ex marmoreo grano cooperiatur ad trullam, quæ inductio antè tandiu subigenda est, vt rutrum, qua calx subigitur, mundum leuemus. Hæc quoque marmorei grani inductio, cum siccari cœperit, aliud corium subtilius oportet imponi, sic & soliditatem custodiet, & nitorem.*

Tribus coriis.] *Corium etiam pro ductu & directione tectorij, atque pauimenti dixit M. Cato cap.* XVIII. *de re rustica.*

Non hæreat ad rutrum.] *Contrà in albario opere censendum tradit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XIII. *vt macerata calx ceu glutinum hæreat. Nam marmorati experimentum idem tradit quod Vitruuius. Est autem rutrum quo aliquid eruitur, autore Sexto Pompeio.*

Colores autem vdo tectorio cum sunt illiti.] *Cum madente adhuc, & vt nunc loquuntur fresco tectorio inducti erunt colores. Recusare autem vdo illini ex omnibus coloribus, purpurissum, Indicum, cæruleum, melinum, auripigmentum, Appianum, & cerussam, autor est Plinius lib.* XXXV. *cap.* VII.

Græcorum verò tectores.] *Pro ijs, qui parietes inducunt, dixit tectores, vti infrà cap.* IX. *reliqua tectores glutinum admiscentes in parietibus vtuntur,*

tur, & post ita erit atramentum tectoribus non inuenustum Varro libri tertij de re rustica, cap. 11. *Quam neque pictor, neque tector vidit vnquam.*

Sed etiam mortario collocato.] *Mortarium dixit pro loco, vbi admittente certatim hominum multitudine, materia pinsitur, & subigitur, vti antè pro conceptaculo siue lacusculo, et alueo, cum ait, sed purũ ferrum è mortario liberetur. Etiam si ibi pro subacta materia videri posśit dictum. Hoc autem sic expreśit Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXIII. *In Græcia tectorijs etiam harenatum quod inducturi sunt, prius in mortario ligneis vectibus subigunt.*

Itaque parietibus veteribus nonnulli crustas excidentes.] *Si pro geometrarum, arithmeticorumq́ mensulis abacos intelligere placet, Sensus hic erit horum verborum, Tectoriorum tanta fuit apud veteres crassitudo, vt exectis geometræ, & logistæ, id est algoristæ in supputationibus suis pro mensulis & tabulis deformatorijs vterentur. Porrò autem illud admonendum puto, vsos esse antiquos ad parietum tectoria, præter albarium opus atque marmoratum, sectis in quadrata, tabulas, sexangula, triquetra, marmoribus, alabastrite, porphyrite, ophite, iaspide, & id genus lapidibus, atque vitro. Hæ adactæ crustationes nominabuntur, illæ verò inductæ. Nec tantum toti parietes vno aliquo marmoris genere operiebantur, verum & interraso marmore, vermiculatisq́ ad effigies rerum & animalium crustis. Lapidem quoque pinxerunt, quod Claudij principatu inuentum: Neronis verò, maculas, quæ non essent, in crustis inserendo vnitatem variare, vti Plinius Secundus refert naturalis historiæ libri trigesimiquinti capite primo. Neque defuit in incrustationibus scalpturatum genus, id est scalpro malleolo adacto ad effigiem rerum atque animalium excisum. Nam & pauimentum scalpturatum fuisse Romæ in æde Iouis Capitolini idem Plinius lib.* XXXVI. *cap.* XXV. *memorat. Inductarum verò aliæ quidem sunt puræ, aliæ pictæ, aut cælatæ, id est insignitæ siue asperæ. Nos, nisi decipior, anaglyphicum opus dicere possumus, cum extabit, sicut diaglyphicum, quando introrsus fiet impreśio. Quæ pinguntur aut in sicco fiunt, aut in vdo: vdis natiuus color conuenit, siccis facticius. Nouum inuentum est pictorias crustas vernice illuminare, de quo libro septimo. Admiscuerunt & incrustationibus conchas, potissimum fontium fornicibus. Quod genus videtur in villa Ciceronis ad Formias Campaniæ oppidum, interspersis purpuris, peloridibus, cæterisue conchis, & Romæ aliquot locis. Id quod recentiores imitati sunt non infeliciter.*

Crustas excidentes pro abacis vtuntur.] *Abacus autore Capella, lib. geometriæ, res est depingendis designandisq́ opportuna formis, hoc est eodem interprete mensula hyalini pulueris resperśione colorata, vbi vel lineares ductus, vel circulares flexus, vel triangulares anfractus radio describuntur. De quo non existimo Vitruuium sensisse, sed de ijs qui ad sessum habiles sunt, vti capite statim proximo, Abaci ex atramento sunt subigendi, & poliendi cuneis silaceis, seu miniaceis interpositis. Vtitur in eadem re Plinius libri trigesimitertij capite vltimo, atque lib.* XXXV. *cap.* VI. *Et Sidonius Epistolarum libro secundo, In hac (ait) stibadium, & abacus nitens. Stibadio enim siue abaco fulti conuiuæ discumbebant. Vulgus pro abaco corrupta & trunca voce bancum appellat. Sciendum enim primo herbis & ligno ramisq́ humi stratos fuisse toros, à tortis herbis dictos, & ab eisdem à Græcis* στιβάδες, *à nostris stibadia: postea inualescente luxuria humo sublatos esse, factosq́*

structi

ſtructiles, atq; etiam è marmore. quod indicat Plinius Secundus epiſtolarum libro quinto. Delicatiores marmoreis cruſtis ſtructiles veſtiebant, aliqui veterum parietum excisis tectoriis marmorum varietates imitati ſunt. Non defuerunt qui atramento tectorio ſubigerent, interſparſis cuneis pictis, hoc eſt paribus triangulis ita iunctis vt quadrangulum efficerent alternantes colores. Fecerunt & ex inteſtino opere, quod genus ſeſſui non ingratum ætas noſtra retinuit. Figura non vna fuit: hemicycli etiam fuiſſe monſtrat Martialis libro decimo vbi parat conuiuium, Septem ſigma capit, ſex ſumus, adde lupum, & lib. XIIII. Accipe lunata ſcriptum teſtudine ſigma, Octo capit, venias quiſquis amicus erit. Sigma enim Græcorum octauam & decimam literam latinorum tertiæ fuiſſe ſimilem probant manu ſcripti codices, & marmora: vt manifeſtus ſit eorum error, qui in formam S. literæ ſpiris inuolui tradidere. Quem tamen Egnatius in Lampridij Heliogabalum ſecutus eſt.

Et ſpeculorum diuiſionibus.] *Neque enim vlla ſpecula reddunt certiores imagines, quàm huiuſmodi expolita tectoria, aut leuigatæ marmoreæ cruſtæ. Ad quam rem vidimus Venetijs, & Romæ ſmirillo & tripolea vti, ſicuti nos docemus lib. de polituris. Specula autem fieri ſolita ex ſtamno, & poſtea argentea, tradit Plinius lib. XXXIII. cap. IX. Seneca (vt id quoque addam) lib. I. naturalium quæſtionum, cap. XVIII. prodit inuenta eſſe ſpecula, vt homo ipſe ſe nosceret, formoſus vt vitaret infamiam, deformis, vt ſciret redimendum eſſe virtutibus, quicquid corpori deeſſet: iuuenis, vt flore ætatis admoneretur illud tempus eſſe diſcendi: ſenex vt indecora canis deponeret, & de morte aliquid cogitaret.*

Sín autem in craticíjs tectoria erunt facienda.] *Craticij parietes fiunt ex directis & tranſuerſis lignis, aut cannis potius intextis in cratis modum, vt lib. II. cap. VIII. A Papiniano lib. Pandect. XVII. pro ſocio ex Mela dicitur paries concraticius, id eſt craticius inter duos communis, ſiue qui inter duos confines ſtruitur, & quaſi intergeritur. Vnde intergerinum appellant Plin. lib. XXXV. cap. XV. & Sextus Pompeius.*

Clauís muſcaríjs perpetuæ figantur.] *Muſcarios clauos interpretor, qui ſunt vmbellati, id eſt capite latiore, & expaſſo in orbem cacumine: quomodo umbellatos fœniculi, ſambuci, & aniſi dicimus flores. Nam quæ Dioſcorides dicit σκιάδια, id eſt comas & vmbellas, Plinius lib. XII. cap. XXVI. vocat muſcaria. Semine, inquit, in muſcaria pendente. Sunt & alij claui vncinati, id eſt non circulato capite, ſed qui pro vmbella vncum habent. Vncinos Vitruuius lib. V. cap. X. appellat, quo nomine & quos vulgò cramponos appellamus intelligi placet. Riſi aliquando, imo verius lacrymis ſum proſequutus quorundam antiquariorum (ſi dijs placet) iudicium, qui belliſsimè putant cum antiquitate actum, ſi ruinas omnes, ſi omnia refoſſa comprobauerint, aut veterum ſcripta, ceu regulam Lesbiam ad ea accommodauerint. Ego verò & antiquorum aliquos ſibi ſcio indulſiſſe, & ex eis vehementer eſſe hallucinatos quoſdam. Sed ad rem. Cum hæc ſcripſiſſem, in Vaticanæ ædis cella (quæ veſtra eſſe, id eſt Regum Franciæ dicitur) quando pilæ fundamenta procurantur, maximæ molis marmorea arca reperta eſt: ea non leuibus argumentis Mariæ Honorij Imperatoris coniugis credita eſt fuiſſe ſepulcrum. Ibi præter auratam veſtem, palliumq; & oſſa, multa in capſula muliebris mundi inuenta ſupellex. In ijs vaſcula, annuli, monilia, bulla, diſcriminalis acus, & claui, quibus pro*

Vmbella erat expressa, & extans musca. Conclamatum statim, inuentum, non quod pueri clamitant in faba, vt est in prouerbio, muscarios esse Vitruuianos clauos repertos. Et tantum valuit rei nouitas, vt plurimi amplexi sint, tantisper dum demonstro multo aliorsum tractum esse à Vitruuio vocabulum.

Iterum luto induto.] *Scribendum inducto. Est autem inducere, tectorium addere. Inducuntur calx, gypsum, arenatum, marmoratum, & similia trulla, colores verò & cera penicillo. Dicuntur etiam decreta, & scripta, atque eiusmodi, inducta pro abolitis, & obliteratis, quòd atramento inducto deleantur.*

Nec segmina, nec rimam.] *Cum dicit rimam, quid per segmina voluerit intelligi, ostendit, à secando formato vocabulo.*

De politionibus in humidis locis. CAP. IIII.

QVIBVS rationibus siccis locis tectoria oporteat fieri dixi, nunc quemadmodum humidis locis politiones expediantur, vt permanere possint sine vitiis, exponam. Et primum conclauibus, quæ plano pede fuerint, ab imo pauimento alte circiter pedibus tribus, pro arenato testa trullissetur, & dirigatur, vti eæ partes tectoriorum ab humore ne vitientur. Sin autem aliquis paries perpetuos habuerit humores, paulum ab eo recedatur, & struatur alter tenuis distans ab eo, quantum res patietur, & inter duos parietes canalis ducatur inferior quàm libramentum conclauis fuerit, habens nares ad locum patentem. Item cum in altitudinem perstructus fuerit, relinquantur spiramenta. Si enim non per nares humor, & in imo, & in summo habuerit exitus, non minus in noua structura se dissipabit. His perfectis paries testa trullissetur, & dirigatur, & tunc tectorio poliatur. Si autem locus non patietur structuram fieri, canales fiant, & nares exeant ad locum patentem. Deinde tegulæ bipedales ex vna parte supra marginem canalis imponantur, ex altera parte bessalibus laterculis pilæ substruantur. In quibus duarum tegularum anguli sedere possint, & ita à pariete eæ distent, vt ne plus pateant palmum: deinde insuper erectæ hamatæ tegulæ ab imo ad summum parietem figantur, quarum interiores partes curiosius picentur, vt ab se respuant liquorem. Item in imo & in summo supra cameram habeant spiramenta. Tum autem calce ex aqua liquida dealbentur, vti trullissationem testaceam non respuant. Nanq; propter ieiunitatem, quæ est à fornacibus excocta, trullissationem non possunt recipere, nec sustinere, nisi calx subiecta vtrasq; res inter se conglutinet, & cogat coire. Trullissatione inducta pro arenato testa dirigatur, & cætera omnia (vti suprà scripta sunt in tectoriorum rationibus) perficiantur. Ipsi autem politionis eorum ornatus proprias debent habere decoris rationes, vti & ex locis aptas, & ex generum discriminibus non alienas habeant dignitates.

Triclin

Triclinijs hybernis non est vtilis hæc compositio, nec megalographia, nec camerarum coronario opere subtilis ornatus: quod ea & ab ignis fumo, & ab luminum crebris fuliginibus corrumpuntur. In his verò supra podia, abaci ex atramento sunt subigendi, & poliendi cuneis silaceis, seu miniaceis interpositis. Cũ explicatæ fuerint cameræ puræ, & politæ, etiã pauimentorum non erit displicens (siquis animaduertere voluerit) Græcorum hybernaculorum vsus, qui minime sumptuosus est, sed vtilis apparatus. Foditur enim intra libramentum triclinii altitudo circiter pedum binum, & solo fistucato inducitur aut rudus, aut testaceum pauimentum, ita fastigatum, vt in canali habeat nares. Deinde congestis, & spisse calcatis carbonibus inducitur ex sabulone, & calce, & fauilla mixta materies. crasitudine semipedali ad regulam & libellam: & summo libramento cote despumato redditur species nigri pauimenti. Ita conuiuiis eorum, & quod poculis & sputisinatis effunditur, simul atque cadit, sicceseit: quiq; versantur ibi ministrantes, & si nudis pedibus fuerint, non recipiunt frigus ab eiusmodi genere pauimenti.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Vti eæ partes tectorium.] *Alij codices habent tectoriorum. si verò nostram scriptionem non mutandam ducimus, dictum erit tectoriûm, vti meûm, exitiûm, liberûm, auguriûm, extûm, armûm, fabrûm, procûm, & alia quæ recenset Cicero in Oratore ad Brutum, pro meorum, exitiorum, liberorum, auguriorum, extorum, armorum, fabrorum, & procorum.*

Habens nares ad locum patentem.] *Nares intelligit extremam perstructi canalis partem, qua egeritur quicquid humoris conceptum est, id est ipsas canalis fauces.*

Bessalibus laterculis.] *Id est octo vnciarum, siue pollicum. Vncias enim pollicibus respondere monuimus libro tertio.*

Hamatæ tegulæ.] *Hamatas vocauit ad differentiam earum, quas cap. x. libri quinti dixit sine marginibus. Sunt enim tegularum aliquæ planæ, sunt & in canaliculi modum ductæ: aliæ habent margines vtrinque extantes, cætera planæ: eas hoc loco nominat hamatas. Tegulæ præterea Vitruuio sunt testæ latiores, quibus non tam ad structuram vtimur, quàm ad pauimenta & alia opera, in quibus tegendi vsum præbent: earumq; partes, quæ aspectu patent, aut puræ sunt, aut vitro lithargyróue oblitæ, aut in formas impressæ rerum extantes imagines receperunt.*

Curiosius picentur.] *Pice liquata inungantur, oblinantur'ue, quod etiam impicare, & oppicare dicitur Columellæ lib.* XII. *cap.* XXIX. *& Catoni capite* CXX.

Nec megalographia.] *Megalographiam interpretor picturam magni sumptus, & magnarum personarum, aut rerum deformatricem atque figuratricem, vti deorum, pugnarum, fabularum, vt proximo capite sequenti. Eo modo*

dixit Plinius lib. XXXV. cap. X. rhyparographon, sordidarum atque humilium rerum pictorem.

Nec camerarum coronario opere subtilis ornatus.] *Hoc iam monuit proximo tertio capite.*

Cuneis silaceis.] *Non quouis sile ad abacos vtebantur, sed tantum marmoroso, quoniam marmor in eo resistit amaritudini calcis, vt tradit Plinius capite vltimo libri XXXIII. Vide quæ scribo in capita duo sequentia de sile. nam qui siliceis à silice legit, quid esset sil non intellexit.*

Et solo fistucato.] *Id est solo pauito fistuca, aut vectibus, pauiculáue, vt lib. III. cap. III. aut solidanda fistucationibus, & suprà cap. I. fistucationibus cum magna cura solidetur.*

Ita fastigiatum.] *Scribe fastigatum. Nam fastigio vox Latina non est. Itaq; vbicunque inueneris, existima mendosum esse codicem.*

Deinde congestis, & spisse calcatis carbonibus.] *Hoc etiam scribunt Plinius lib. XXXVI. cap. XXV. & Palladius lib. I. cap. IX.*

Et summo libramento cote despumato.] *id est leuigato, absterso. Plinius memorato capite, dicit despumare, & paulò pòst, cote depolitum, interpretans illud despumare.*

Et quod poculis, & sputismatis effunditur.] *id est sputis & excreationibus, quæ à Græcis πτύσμασα & πτύσμασα dicuntur. Iuuenalis Satyra XI. posteriore pro leui aquæ ore conceptæ aspergine vsus est: nam ita vt legatur, placet magis, quàm vt alijs ex Minuciano visum est pademate. Qui Lacedæmonium, inquit, pityspmate lubricat orbem. Vt nõ pro annulo, sed Laconico orbem Lacedæmonium intelligamus. Quidam pityliſmate pro genere exercitationis, quod Iano Cornario non displicuit. Est enim πίτυλισμ Galeno lib. II. de bona valetudine tuenda teste, cùm quis summis pedibus ingrediens, tensas in sublime manus, hanc antrorsum, illam retrorsum celerrimè mouet. Alij poppysmate pro blanda attrectatione & sono legunt. Sed liberum esto per me lectori iudicium.*

De ratione pingendi in ædificijs. CAP. V.

CAETERIS conclauibus, id est vernis, autumnalibus, æstiuis etiam atriis & peristyliis, constitutæ sunt ab antiquis ex certis rebus certæ rationes picturarum. Nanq; pictura imago fit eius quod est, seu potest esse, vti hominis, ædificii, nauis, reliquarumq; rerum, è quarum formis certisq; corporum finibus figurata similitudine sumuntur exempla. Ex eo antiqui, qui initia expolitionibus instituerunt, imitati sunt primum crustarum marmorearum varietates & collocationes, deinde coronarum, & silaceorum, miniaceorumq, cuneorum inter se varias distributiones. Postea ingressi sunt, vt etiam ædificiorum figuras, columnarumq;, & fastigiorum eminentes proiecturas imitarentur: patentibus autem locis, vti exedris, propter amplitudinem parietum,

tum, ſcenarum frontes Tragico more, aut Comico, ſeu Satyrico deſignarent: ambulationibus verò propter ſpatia longitudinis, varietatibus topiorum ornarent ab certis locorum proprietatibus imagines exprimentes. Pinguntur enim portus, promontoria, litora, flumina, fontes, euripi, fana, luci, montes, pecora, paſtores, nonnullis locis item ſignorum megalographiam habentem Deorum ſimulacra, ſeu fabularum diſpoſitas explicationes, non minus Troianas pugnas, ſeu Vlyſsis errationes per topia, cæteraq; quæ ſunt eorum ſimilibus rationibus ab rerum natura procreata. Sed hæc quæ à veteribus ex veris rebus exempla ſumebantur, nunc iniquis moribus improbantur. Nam pinguntur tectoriis monſtra potius, quàm ex rebus finitis imagines certæ. Pro columnis enim ſtatuuntur calami, pro faſtigiis harpaginetuli ſtriati cum criſpis foliis & volutis. Item candelabra ædicularum ſuſtinentia figuras, ſupra faſtigia earum ſurgentes ex radicibus cum volutis coliculi teneri plures, habentes in ſe ſine ratione ſedentia ſigilla, non minus etiam ex coliculis flores dimidiata habentes ex ſe exeuntia ſigilla, alia humanis, alia beſtiarum capitibus ſimilia. Hæc autem nec ſunt, nec fieri poſſunt, nec fuerunt. Ergo ita noui mores coëgerunt, vti inertia mali iudices conniueant artium virtutes. Quemadmodum enim poteſt calamus vere ſuſtinere tectum, aut candelabrum ædiculas, & ornamenta faſtigii, ſeu coliculus tam tenuis & mollis, ſuſtinere ſedens ſigillum, aut de radicibus, & coliculis ex parte flores dimidiataq; ſigilla procreari? At hæc falſa videntes homines non reprehendunt, ſed delectantur: neque animaduertunt, ſi quid eorum fieri poteſt nec ne. Iudiciis autem infirmis obſcuratæ mentes, non valent probare, quod poteſt eſſe cum autoritate & ratione decoris. Neque enim picturæ probari debent, quæ non ſunt ſimiles veritati: nec ſi factæ ſunt elegantes ab arte, ideo de his ſtatim debent repente iudicari, niſi argumentationis certas habuerint rationes ſine offenſionibus explicatas. Etenim etiam Trallibus cum Apaturius Alabandeus eleganti manu finxiſſet ſcenam in minuſculo theatro, quod ἐκκλησιαστήριον apud eos vocitatur, in eaq; feciſſet pro columnis ſigna, centaurosq; ſuſtinentes epiſtylia, tholorum rotunda tecta, faſtigiorum prominentes verſuras, coronasq; capitibus leoninis ornatas: quæ omnia ſtillicidiorum è tectis habent rationem. Præterea ſupra eam nihilominus epiſcenium, in quo tholi, pronai, ſemifaſtigia, omnisq; tecti varius picturis fuerat ornatus. Itaque cum aſpectus eius ſcenæ propter aſperitatem eblandiretur omnium viſus, & iam id opus probare fuiſſent parati, tum Licinius Mathematicus prodiit, & ait Alabandeos ſatis acutos ad omnes res ciuiles haberi, ſed propter non magnum vitium indecentiæ inſipientes eos eſſe iudicatos, quod in gymnaſio eorum quæ ſunt ſtatuæ, omnes ſunt cauſas agentes, in foro autem diſcos tenentes, aut currentes, ſeu pila ludentes. Ita indecens inter locorum pro-

prietat

prietates ſtatus ſignorum, publice ciuitati vitium exiſtimationis adiecit. Videamus item nunc, ne Apaturii ſcena efficiat & nos Alabandeos, aut Abderitas. Quis enim veſtrum domos ſupra tegularum tecta poteſt habere, aut columnas, ſeu faſtigiorum explicationes? Hæc enim ſupra contignationes ponuntur, non ſupra tegularum tecta. Si ergo, quæ non poſſunt in veritate rationem habere facti, in picturis probauerimus, accedemus & nos his ciuitatibus, quæ propter hæc vitia inſipientes ſunt iudicatæ. Itaque Apaturius contrà reſpondere non eſt auſus, ſed ſuſtulit ſcenam, & ad rationem veritatis commutatam, poſtea correctam approbauit. Vtinam dii immortales feciſſent, vt Licinius reuiuiſceret, & corrigeret hanc amentiam, tectoriorumq; errantia inſtituta: ſed quare vincat veritatem ratio falſa, non erit alienum exponere. Quod enim antiqui inſumentes laborem & induſtriam, probare contendebant artibus, id nunc coloribus & eorum eleganti ſpecie conſequuntur: & quam ſubtilitas artificis adiiciebat operibus autoritatem, nunc dominicus ſumptus efficit ne deſideretur. Quis enim antiquorum, non, vti medicamento, minio parce videtur vſus eſſe? At nunc paſsim plerunque toti parietes inducuntur. Accedit huc chryſocolla, oſtrum, armenium: hæc verò cum inducuntur, etſi non ab arte ſunt poſita, fulgentes tamen oculorum reddunt viſus, & ideo quod pretioſa ſunt, legibus excipiuntur, vt à domino, non à redemptore, repræſententur. Quæ commonefacere potui vt ab errore diſcedatur, in opere tectorio ſatis expoſui. Nunc de apparationibus, vt ſuccurrere potuerint, dicam: & primum, quoniam de calce initio eſt dictum, nunc de marmore dicendum reſtat.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Cæteris conclauibus.] *Id eſt triclinijs, de quibus ſuperioris libri cap.* v i. *fuſiſsimè à me traditum eſt.*

Nanque pictura imago ſit eius quod eſt, ſeu eſſe poteſt.] *Vulgò iactari ſolet Horatianum illud ex Epiſtola ad Piſones, quæ falſò liber de arte poëtica inſcribitur. Pictoribus atque poëtis Quidlibet audendi ſemper fuit æqua poteſtas. At non ſine riſu ſpectari poſſe initio eius libelli ait pictorem, qui humano capiti velit iungere equinam ceruicem, & varias inducere formas. Ea demum pingenda exiſtimabat, quæ à natura non abhorrerent. Nec mihi obijcias antiquorum eiuſmodi opera etiam nunc Romæ & Puteolis oſtendi, & quod picturæ genus mox reprehendit, Italis dictas grotteſcas, credò quòd in terra obrutis veterum ædificiorum fornicibus, quas grottas quaſi cryptas vocant, primum inuenerint. Non poſſunt veræ dici picturæ, quæ ſunt à veritate alienæ, etiam ſi autores nactæ ſint egregios. Sed de pictura ſcribemus aliquando, & colorum compoſitione (proprio dicato ei rei opere) quod nullus tentauit, & pictoribus ipſis vſu magis, quàm ratione cognitum. Quod autem ad reliquorum colorum rationem ſpectat (quandoquidem vitrarijs,*

vitrarijs, figulis, infectoribus sua est & colorum ratio) id nos in hyalurgia, plastice, & baphice, libris trademus.

Et silaceorum', miniaceorúmque cuneorum.] *Silaceos à sile, & pro purpureis hoc loco exponi potest, ex cap.* XI. *& XIIII. huius libri: etiam si fuisse sil lutei coloris generaliter dictum, ex cap.* VII. *conijcere liceat. Cum enim dixisset ochram Atticam non haberi, subiungit, Itaq; antiqui egregia copia silis ad politionem operum sunt vsi. Vt sit liberum, vtro voles modo silaceos cuneos interpretari, purpureos, aut luteos. Verum & hic luteus color quadrare apte videbitur, & Plinius, vt dixi, explicans Vitruuij locum proximi capitis, in quo dicit subigendos esse ex atramento & poliendos abacos cuneis silaceis seu miniaceis interpositis, ita tradit, Attico ad lumina vtuntur. Ad abacos non nisi marmoroso, quoniam marmor in eo resistit amaritudini calcis. Nisi propter raritatem illud fuerit factum.*

Scenarum frontes tragico more, aut comico, seu satyrico.] *Ea sunt tria scenarum genera, de quibus scripsit lib.* V. *cap.* VIII.

Varietatibus topiorum ornarent.] *Topia hic, & paulò post dicta, ab alijs topiaria, arbusculis, fruticibus, & herbis natura sequacibus, & flexilibus, variarum rerum effigies repræsentant, à topijs id est funiculis nominata. Inde topiarij, artifices formandarum arborum, aut herbarum in varias formas. Quo nomine vtuntur Africanus Pandect. lib.* XXXII. *de legatis tertio, & Vlpianus non semel, de fundo instructo Pandect.* XXXIII. *Nonnullis placet ἀπὸ τῆ τόπω, dictos esse topiarios, quòd locorum varietatem exprimendo imagines rerum omnium ex arbustis, fruticibus & herbis effingant. Quorum hic sententiam adiuuat Vitruuius, quando subiungit, Et ab certis locorum proprietatibus imagines exprimentes. Acanthum topiariam esse herbam tradit Plinius lib.* XXII. *cap.* XXII. *& adianton fruticem topiarium eiusdem libri cap.* XXI. *Trahitur & in picturas opere historiali cupressus, venatus, classésue, & imagines rerum tenui folio breuiq; & virente superuestiens, vt idem memorat lib.* XVI. *cap.* XXXIII. *ne innumeras alias dicam herbas & arbores.*

Flumina, fontes, euripi.] *Euripi autore Cicerone lib.* I. *de legibus, sunt ductus aquarum, qui & nili eodem loco dicuntur, ita tamen, vt existimem nilos esse, si maiores sint. Vtuntur euripi vocabulo in ea significatione quorum mihi venit in mentem, Plinius lib.* VIII. *cap.* XVI. *lib.* XXXVI. *cap.* XV. *& alijs locis. Ouidius lib.* I. *de ponto. Suetonius in Cæsare dictatore, Seneca Epistolarum lib.* XIIII. *Lampridius in Heliogabalo: & Galenus Methodi medendi libris nono, & decimo.*

Harpaginetuli striati.] *Ornamenti genus, quod quale fuerit, ne suspicari quidem potui. Nec me fugit harpagones, siue harpagines adunca esse instrumenta, quibus res, quæ in puteos ceciderint, extrahuntur. Item quibus naues corripiuntur, ἀπὸ τῆ ἁρπάζειν, id est à rapiendo. Sed arduum est de ijs, quæ coniectura sequenda sunt, aliquid promittere. Consului, quicquid ad hanc diem Romæ, & Tyburti in Hadriani atque Manlij Vopisci villis, quicquid Puteolis vetustæ picturæ retectum est, quod ad Vitruuiani harpaginetuli cognitionem faceret, non profeci hilum.*

In minusculo theatro, quod ἐκκλησιαστηρίου vocant.] *Næ illi mihi videntur Vitruuium non legisse, qui ad testimonium vocantes, pro, in minusculo*

theatro in munusculo theatrico legerunt, vt præteream, quòd Alabandenis tribuant, quod eodem autore Trallibus erat tribuendum, et illi Cariæ, hi sint Lydiæ populi. Ecclesiasterion ergò vocabant, quòd eo spectatum congregati conuenirent. Minusculum autem theatrum à Græcis θεατρίδιον dicitur, vt apud Varronem lib. III. *de re rustica cap.* V.

Supra eam nihilominus episcenium.] *Episcenium, siue episcenos, vt lib.* V. *cap.* VIII. *inuenitur scriptum, dicitur, quod supra scenam extruitur, id est columnationum, siue contignationum ordines.*

In quo tholi.] *Tholos, quorum mentio facta est lib.* IIII. *cap.* VII. *intelligimus erectiores cameras templorum hemisphæris, id est cuppolis addi solitas. Itali tribunas & laternas vocant. Eæ autem fiunt multangulæ, aut ad cycli ducuntur ambitum.*

Accedit huc chrysocolla.] *Chrysocolla factitia, quam Dioscorides lib.* V. *in æruginibus numerat, vtuntur aurifices adglutinando, ferruminandoq; auro, boracem vocantes. Vnde & auricapistrum ab Auicenna vocatur. Eam Venetijs vidimus, quadruplici coloris differentia, albam, luteam, viridem, & nigricantem. Natiuæ Plinius lib.* XXXIII. *cap.* V. *colorem esse herbæ segetis latè virentis scribit, esseq; humorem in puteorum scrobibus per venam auri defluentem, crassescente limo rigoribus hybernis vsque in duritiam pumicis. Laudatiorem in æraryis metallis, proximam in argentarijs fieri, inueniri & in plumbarijs, vilißimam auraria. Addit natiuam lutea herba tingi, ob idq; luteam dici, cuius etiam meminit libri trigesimiquinti capite sexto: quam longè optimam censent. Eius conficiendæ rationem lege si plura vis. De ea scribit Galenus simplicium medicamentorum libro* IX. *& lib.* X. *vbi de humanana vrina tradit.*

Ostrum.] *Purpuram, vt infrà cap.* XIII.

Armenium.] *Armenium, quod Galenus libro nono simplicium medicamentorum Armeniacum vocat, probatur Dioscoridi lib.* V. *cap.* LV. *quod cærulei coloris est, Plinio verò lib.* XXXV. *cap.* VI. *quod viridis, communicato colore cum cæruleo. Ioannes Mesues libro simplicium, siue de re medica secundo, meliorem dicit eum Armenium lapidem, qui colorem habet medium inter viridem & obscurum. Apud Alexandrum Trallianum libri primi capite vigesimosecundo, legas parium esse virium cum albo veratro in purganda atra bile: quod maiores latuerat.*

Vt à domino, non à redemptore repræsentetur.] *Id est qui recipit extruendam & inducendam domum, cogi non potest lege in pingendo vti chrysocolla, ostro, & armenio. quandoquidem id genus colores pretiosiores sunt, quàm vt inter reliquos haberi debeant, nisi id pactus sis. Plinius lib.* XXXV. *cap.* VI. *floridos colores dicit esse eos, quos dominus pingenti præstat, minium, Armenium, cinnabarim, chrysocollam, Indicum, & purpurissum.*

De marmore quomodo paretur ad tectoria.

CAP. VI.

MARM

MARMOR non eodem genere omnibus regionibus procreatur, sed quibusdam locis glebæ (vt salis) micas perlucidas habentes, nascuntur, quæ contusæ & molitæ, præstant tectoriis & coronariis operibus vtilitatem. Quibus autem locis hæ copiæ non sunt, cæmenta marmorea, siue assulæ dicuntur, quæ marmorarii ex operibus deiiciunt, pilis ferreis contunduntur, cribrisq; excernuntur. Eæ autem excretæ tribus generibus seponuntur, & quæ pars grandior fuerit, quemadmodum suprà scriptum est, arenato primum cum calce inducitur, deinde sequens, ac tertio, quæ subtilior fuerit. Quibus inductis & diligenti tectoriorum fricatione leuigatis, de coloribus ratio habeatur, vti in his perlucentes exprimant splendores, quorum hæc erit differentia & apparatio.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Et coronarijs operibus.] *Coronarium opus dupliciter intelligitur, aut enim pro ornamento camerarum dicitur, vt hoc cap. & quarto, de quibus coronis scripsit cap.* III. *aut pro coronis sumitur, quibus præcinguntur parietes, idq; est duplex, intestinum & albarium, id est ex materie, & ex calce, vt lib.* V. *cap.* II.

Siue assulæ dicuntur.] *Assulas vocat, quas Græci σχίζους dicunt, id est fragmenta, siue fructula, quæ scalpendo marmore excidunt. Sunt enim & assulæ, Sexto Pompeio teste, quæ sunt securibus excussæ, vti apud Plinium, libri vigesimi noni capite secundo, Alij assulis tædæ subiectis & subinde instratis oleo aspersam accendunt. Nam in impressis codicibus hastulis legitur. Ea fragmenta ferreis pistillis tunduntur, & setaceis incerniculis triplici differentia cribrantur ad tectoria, quod crassissimum fuerit, subactum inducitur primò, id vbi aruerit, mediocri fit secundum corium, subtilissimo tertium corium dirigitur. Ab assulis Plautus in Captiuis dixit assulatim, Plinius verò lib.* XII. *cap.* XXII. *assulose.*

Quemadmodum suprà scriptum est.] *Huius libri, capite tertio.*

De coloribus, & primum de ochra. CAP. VII.

COLORES alii sunt qui per se certis locis procreantur, & inde fodiuntur: nonnulli ex aliis rebus tractationibus, aut mixtionibus, seu temperaturis compositi perficiuntur, vti præstent eadem in operibus vtilitatem. Primum autem exponemus quæ per se nascentia fodiuntur, vti quod Græci ὤχρα dicitur. Hæc verò multis locis (vt etiam in Italia) inuenitur, sed quæ fuerat optima, Attica, ideo nunc non habetur, quod Athenis argenti fodinæ cum habuerunt familias, tunc specus sub terra fodiebantur ad argentum inueniendum.

Cum ibi vena forte inueniretur, nihilominus vti argentum persequebantur. Itaque antiqui egregia copia filis ad politionem operum sunt vsi. Item rubricæ copiosæ multis locis eximuntur, sed optimæ paucis, vti Ponto Sinope, & Aegypto, in Hispania Balearibus, non minus etiam Lemno, cuius insulæ vectigalia, Athenienſibus Senatus populusq; Romanus concesſit fruenda. Parætonium verò ex ipsis locis, vnde foditur, habet nomen. Eadem ratione Melinum, quod eius vis metalli insulæ Cycladi Melo dicitur esse. Creta viridis item pluribus locis nascitur, sed optima Smyrnæ. Hanc autem Græci Θεοδότιον vocant, quod Theodotus nomine fuerat, cuius in fundo id genus cretæ primum est inuentum. Auripigmentum, quod ἀρσένικον Græcè dicitur, foditur Ponto. Sandaraca item pluribus locis, sed optima Ponto, proxime flumen Hypanim habet metallum. Aliis locis, vt inter Magnesiæ & Ephesi fines, sunt loci vnde effoditur parata, quam nec molere, nec cernere opus est, sed sic est subtilis, quemadmodum si qua est manu contusa & subcreta.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Colores alij sunt, qui per se certis locis procreantur.] *Colorum aliqui sunt natiui, id est, vt vulgus vocat, minerales, qui fodiuntur: quos numerat Plinius lib.* XXXV. *cap.* VI. *sinopim, rubricam, paratonium, erethriam, & auripigmentum. Alij sunt factitij, qui mixtura & arte finguntur. De ijs, qui nascuntur, hoc cap. & proximis duobus loquitur: de alijs, qui fiunt, reliquis capitibus sermo erit.*

Vti quod Græcè ὤχρα dicitur.] *Ochra lutea est, quod & nomen indicat, sed cum vritur, fit rubra, reslincta verò aceto purpurea. Scribit Plinius dicto cap.* VI. *Ochram etiam fieri exusta rubrica in ollis nouis, luto circunlitis. Nam & in Topazio insula rubri maris nasci, idem ex autoritate Iubæ refert. Quo in loco desidero in Plinio diligentiam. fit enim fabrilis rubrica ex Ochra, non Ochra ex rubrica, vti est apud Theophrastum περὶ λίθων, & Dioscoridem libri quinti, cap.* LXII. *quem de Ochra cap.* LVIII. *legito. Fortè scripserat, Ex ea exusta fit rubrica: ne vir ille doctissimus falsa præcipere videatur. Nisi existimamus virum Senatoriæ dignitatis, inq; Reipub. muneribus occupatum, succisiuis horis vix potuisse quot excerpsit describere.*

Tunc specus sub terra fodiebantur.] *Metallici puteos cum Plinio libro trigesimotertio capite sexto appellant, quos in Germania audio ad quingentorum passuum altitudinem esse effosos, id est, altos pedes ter mille septingentos & quinquaginta.*

Egregia copia filis.] *Silis præcipua tria genera apud Plinium reperio libro* XXXIII. *cap.* XII. *Atticum, marmoroſum, & pressum siue Scyricum, proprieq; limum esse. Adferri ibidem tradit ex Achaia, atque item è Gallia quod lucidum vocetur, cuius meminit lib.* XXXV. *cap.* VI. *Paulò antè indicauimus ex hoc loco existimare nos sil lutei esse coloris. Cum enim Ochra Attica carerent, vsi*

sunt

sunt sile, non illo quidem Attico, sed quod proxime accederet ad Ochræ colorem. Nam sil Atticum arbitramur coloris esse purpurei violacei, qui & ianthinus dicitur. Scribit enim Vitruuius capite vltimo huius libri, Attici silis colorem effici trita creta perfusa & macerata in aqua, in qua conferbuerint violæ, & expressæ sint. Ne verò de luteis violis quis intelligere possit, facit quod docet aliquot modos faciendi purpurei coloris. Sanè Georgius Agricola in Bermanno dialogo, ex Hermolao Barbaro existimat id Latinis esse Sil, quod Græcis ὤχρα. Et Hermolaus fatetur se aliquando deceptum, qui putarit cæruleum & Sil idem esse. Quorum sententia si vera est, vt vera videtur, loci huius sensus hic erit, Præcipuam & præcellentem fuisse antiquis copiam Silis, id est Ochræ, tum scilicet cum Atticæ habendæ, quæ erat optima, facultas esset: suo tempore aliam fuisse rationem, cum adferri illa desijsset, vti ceptum deteriore, Italica scilicet: inuentam enim tunc ætatis in multis locis, etiam in Italia. Vt Latino nomine Silis expresserit quod antè Græco Ochræ. Illud autem certe me torquet, quod Dioscorides Ochram commendat vndique melinam, & genere Atticam, Vitruuius verò silis Attici colorem fuisse purpureum innuit. Si extarent tabulæ Polygnoti aut Myconis, quos primos instituisse pingere sile Attico duntaxat tradit Plinius capite vltimo libri triceſimitertij, aut Apellis, Echionis, Melanthij ue, Nicomachi ue, clarissimorum pictorum, quos idem scribit libri triceſimiquinti capite septimo, quatuor coloribus solis immortalia illa sua opera fecisse, ex albis melino, ex silaceis Attico, ex rubris Sinopide Pontica, ex nigris atramento, si inquam eorum tabulas haberemus aliquas, non esset operosum secundum alterum litem dare. Ochræ quidem certe Atticæ meminit Celsus lib. v. cap. xviii. in malagmate aduersus panum, & phymata.

Item rubricæ copioſe.] *Nihil necesse est admonere rubricam terram esse rubram, qua pictores, & fabri materiarij vtuntur. Quæ autem hîc de ipsa scribuntur, ea de Sinopide tradit Plinius lib. xxxv. cap. vi. Sinopis, inquit, inuenta est primum in Ponto, inde nomen à Sinope vrbe. Nascitur & in Ægypto, Balearibus, Africa, sed optima Lemno, & in Cappadocia effossa è speluncis. Quod autem addit Cappadociam prætermissam à Vitruuio, non vnus id facit. Nam & Strabo lib. xii. scribit rubricam Sinopicam nasci in Cappadocia, & Dioscorides lib. v. cap. lxi. Palmam verò Lemnia fert, quòd sit rubore minio proxima.*

Non minus etiam Lemno.] *Quòd de coloribus loquatur, apparet de ea tantum intelligere, quæ μίλτος λημνία hoc est rubrica Lemnia vocatur. In Lemno enim Ægei maris insula, ad Hephæstiada vrbem occidentem spectantem, in colle quodam triplici reperiebatur terra differentia, vt apud Galenum libro nono simplicium medicamentorum legimus. Erat enim, cui Dianæ sigillum imprimebatur, quæ Lemnia sphragis dicebatur. Erat miltos Lemnia τειτονικὴ, rubrica fabrilis, qua potissimum vtebantur fabri, sed & pictores. Erat & tertij generis terra extersoria, qua vtebantur linteis & vestibus abluendis. Existimauit Plinius dicto capite vi. rubricam Lemniam non nisi signatam venundari, vnde & sphragis appellaretur. Deceptus, qui putarit eandem esse rubricam Lemniam, & Lemniam sigillatam, cum hæc sit terra diuersa à rubrica, vel autore Galeno libro antidoton primo, & apertius dicto libro simplicium medicamentorum nono. Tametsi Paulus Æginetа lib. vii. Lemniæ militi appellatione sigillatam intelligat, & Plinij partes tutatus*

sit Pandulphus Collenucius Pisauren. Iuriscon. in scripta aduersus Leoniceni accusationem Pliniana defensione. Lemnia lota in tres differentias secernebatur. Nam summum atque item imum, quòd illud aquosum, hoc terreum esset, reiciebantur, quod lutum medium erat, exsiccatum imagine signabatur. Vt sit sine dubio, quæ bolus Armenia orientalis falsò hactenus in officinis credita est, terra Lemnia, cum illa non ex Armenia, sed Lemno Aegei maris insula, nunc Stalimene dicta, aduehatur, & à terra, qua etiam nunc Lemno aducta sigillata vtimur, solum differat, quòd videntur admixta fuisse sabulonis grana, vt commodius sigillo insigniretur. Id quod monuit Antonius Musa Brasauolus, & nos Venetijs probauimus. Aliter tamen Aloysio Mundellæ in epistolis medicinalibus visum est. Sed lege Dioscoridem lib. v. cap. LXIII. & Galenum dicto simplicium medicamentorum lib. IX. nam inter eos non omni ex parte conuenit. In Nicandri theriacis reperio λημνίδα, μίλτον dici pro Lemnia sphragide. Et in versibus Andromachi vetustissimi poëtæ, apud Galenum libro de theriaca ad Pisonem.

Parætonium verò.] *Parætonium à loco Aegypti, vnde foditur, nomen habet: fieri scribit Plin. lib. XXXV. cap. VI. ex spuma maris solidata cum limo è candidis coloribus pinguissimum, & tectorijs tenacissimum propter leuorem. Quod etiam dixerat lib. XXXIII. cap. V. Quòd si verum est, vt certè est, non potuit è spuma maris fieri, alioquin salsugine sua tectorijs erat futura ineptissima. Potius igitur credendum ex pinguibus saxis solutis oriri.*

Eadem ratione melinum.] *Melinum (meliam vocat Theophrastus) & ipsum candidum est, optimum in Melo insula, autore Plinio lib. XXXV. cap. VI. & VII. Melinum colorem Latinos giluum appellare testimonio est Seruius Georg. lib. III. & Gellius noctium Atticarum lib. XIII. cap. Vltimo, quo loci aliqui legunt medium. In floribus pro luteo dici Dioscoridi, & cæteris animaduerti. Sed & idem Dioscorides libro quinto ochram probat μηλίνην διόλου, vndiq; luteam significans. Meminit Paulus Iurisconsultus Pandect. lib. XXXII. de legatis III. melini coloris. Et Galenus lib. II. de compositione medicamentorum secundum genera docet, quæ dicantur melina emplastra, ea scilicet, in quorum coctione æruginem admiscetur. Si enim viridi colore vnguentum permanere quis velit, non oportet æruginem cum cæteris super ignem coturis committere, sed tum demum, cum in mortario coierunt, admiscere. Existimantur appellata, quòd cotonei mali referant colorem.*

Creta viridis.] *Ea est, quantum conijcere possum, quam Veneti terram viridem appellant.*

Hanc autem Græci Θεοδότιον **vocant.**] *Videtur Plinius nescio quàm rectè lib. XXXV. cap. VI. id cerussæ tribuisse. Est & colos (inquit) tertius è candidis cerussæ, cuius rationem in metallis diximus. Fuit & terra per se in Theodoti fundo inuenta Smyrnæ, qua veteres ad nauium picturas vtebantur. Nunc omnis ex plumbo & aceto fit.*

Auripigmentum, quod ἀσήνικον **Græcè dicitur.**] *Auripigmentum scribit Plinius lib. XXXIII. cap. IIII. in Syria fodi pictoribus in summa tellure, auri colore, sed fragili, lapidum specularium modo. Non tam differre à Sandaracha, re ipsa quàm colore videtur. Nam præter eam, quæ fit cerussa in for-*

nace

nace cocta, de qua cap. XII. *inferius, est alia fossitia apud Dioscoridem lib.* V. *cap.* LXXI. *Reperitur autem cum auro & argento in fodinis colore flammeo, vulgus arsenicon rubrum vocat: quod autem mixtum lutei est coloris, dicitur auripigmentum, id est croceum arsenicon. Est & tertium arsenici genus, album, etiam fossitium. Risagalum autem quod vocant, in genere est facticiorum. Fit verò à chymistis arsenico, quod illis absolute est album & natiuum, & auripigmento, quod croceum arsenicum illis est, æquis portionibus mixtis & sublimatis.*

Proximè flumen Hypanim habet metallum.] *Metallum vocabulum est* πολύσημον. *Significat enim metallicam fodinam vt apud Ptolemæum geographiæ libro septimo, in Chalcitide æris metalla, & Plinium non semel libro* XXXIIII. *& apud eundem Plinium lib.* XXXVIII. *æraria & argentaria metalla, & alibi. Significat etiam venam ex qua excoquitur metallum, & ipsum excoctum. Est & aliorum fossilium fodina: ex hoc loco Sandarachæ, & capite nono Minij, vti apud Dioscoridem libro quinto, cap.* LIX. *& cap.* LX. *quomodo Herodotus dixerat, salis in Libya circa Atlantem esse metallum, & post hos Strabo libro quinto lapidis Tiburtini in Italia, & Onesicritus rubricæ in Carmania. Et Lucanus ait, Silicum lassata metallis. Dixisse autem Græcos metalla, quod vbicunque vna inuenta vena est, non procul inuenitur alia autor est Plinius lib.* XXXIII. *cap.* VI. *hoc est quòd ἄλλου μετὰ ἄλλον inueniatur.*

De minij rationibus. CAP. VIII.

INGREDIAR nunc minii rationes explicare. Id autem agris Ephesiorum Cilbianis primum memoratur esse inuentum, cuius & res, & ratio satis magnas habet admirationes. Foditur enim gleba, quæ Anthrax dicitur, antequam tractationibus ad minium perueniat, vena vti ferreo magis subrufo colore, habens circa se rubrum puluerem. Cum id foditur, ex plagis ferramentorum crebras emittit lacrymas argenti viui, quæ à fossoribus statim colliguntur. Hæ glebæ cum collectæ sunt in officinam, propter humoris plenitatem coniiciuntur in fornacem, vt interarescant, & is qui ex his ab ignis vapore fumus suscitatur, cum resedit in solum furni, inuenitur esse argentum viuum. Exemptis glebis, guttæ eæ, quæ residebunt, propter breuitates non possunt colligi: sed in vas aquæ conuerruntur, & ibi inter se congruunt, & vnà confunduntur. Eæ autem cum sint quatuor sextariorum mensuræ, cum expenduntur, inueniuntur esse pondo centum. Cum in aliquo vase est confusum, si supra id lapidis centenarii pondus imponatur, natat in summo: neque eum liquorem potest onere suo premere, nec elidere, nec dissipare: centenario sublato, si ibi auri scrupulum imponatur, non natabit, sed ad imum per se deprimetur. Ita non amplitudine ponderis, sed genere singularum rerum grauitatem esse non est negandum. Id autem

multis

multis rebus est ad vsum expeditum. Neque enim argentum, neque æs sine eo potest recte inaurari. Cumq; in veste intextum est aurum, eaq; vestis contrita, propter vetustatem vsum non habeat honestum, panni in fictilibus vasis impositi supra ignem comburuntur. Is cinis coniicitur in aquam,& additur ei argentum viuum, id autem omnes micas auri corripit in se, & cogit secum coire: aqua defusa, cum id in pannum infunditur, & ibi manibus premitur, argentum per panni raritates propter liquorem extra labitur, aurum compressione coactum intrà, purum inuenitur.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Ingrediar nunc minij rationes explicare.] *Minium tradit Plinius lib.* XXXIII. *cap.* VII. *esse arenæ coccinei coloris tritæ lotam farinam, quod subsederit, iterum lauari, id esse visum nonnullis minium optimum, alijs quod prima lotura fieret. Explodendus eorum error est, qui Cinnabarim, & minium idem esse crediderunt, etiam si Theophrastus ob coloris similitudinem non ἄμμιον, sed κιννάβαρι appellarit, quando Cinnabarim scribant Plinius dicto cap. Iulius Solinus, & Dioscorides lib.* V. *cap.* LIX. *sed ex quorundam hic sententia (quam tamen damnare videtur, cum de eo non tradiderit libro secundo cap. de animalium sanguine, sed inter metallica recenseat) saniem esse draconis elisi elephantorum morientium pondere, permixto vtriusque animalis sanguine, neque alium esse colorem, qui in picturis propriè reddat sanguinem. Vt taceam Cinnabarim plurimum rei medicæ momenti adferre, cum minium venenum sit. Arrianus certè in periplo tradit Cinnabari, quod Indicum appellatur, esse ex arboribus quibusdam veluti lacrymas: & meo iudicio (si in re controuersa censere integrum est) haud malè. Nam & Aloysius Cadamustus nauigationis suæ capite quarto, in insula sancti portus refert arbores, quæ cæraso fructus non absimiles ferant, sed coloris Veneti, anni tempore stato ferro incisas anno sequente gummi emittere, quod ahenis decoctum & defecatum sanguis efficiatur, quem appellant draconis. Quod ad id, quod cinabrium siue cinaprium appellant, attinet, factitium esse constat, ex argenti viui partibus duabus, & sulphuris parte vna, aut contrà, aut etiam æquis portionibus. De qua re scripsit Bulcasis cognomento Seruitor. Metallicum & factitium agnouerunt Matthæus Syluaticus, & Santes Arduinus cap.* VI. *Tractatus secundi præclari operis, quod scripsit de venenis, quod cum Hali Abbatis libris impressum est. Auerrois quinti libri colliget capite* XLIII. *sanguinem draconis in metallis collocat. Lege de minio quæ scribam capite tertio libri noni.*

Agris Ephesiorum Cliuianis.] *In Plinij codice dicto cap. scriptum est Cylbianis, & lib.* V. *cap.* XXIX. *cum de Epheso loqueretur, dicit allui Caystro in Cylbianis iugis orto: & in fine cap. Cylbianorum populorum meminit.*

Crebras emittit lacrymas argenti viui.] *Quatuor esse argenti viui genera animaduerto, natiui duo, & duo factitij. Est primum vomica liquoris æterni, ex eo lapide fluentis, qui in argenti venis reperitur, autore Plinio lib.* XXXIII. *cap.* VI. *Secundi generis meminit, quod sciam, vnus hic Vitruuius. Colligitur autem*

tem ex anthrace ſubruſi coloris gleba, qua conjecta in fornacem, qui fumus ex ea ſuſcitatur, vbi in ſolum reſederit, eſt argentum viuum, ipſa verò arefacta contuſa pilis ferreis & molita lotaq́ fit minium. Tertium genus ex minio fingi, & quomodo id fiat, docet Dioſcorides lib. v. cap. LX. Quo in loco & quartum genus reperio, quod inter metalla naſcitur. Plinius lib. XXXIII. cap. VIII. hydrargyri nomine tertium illud appellauit. Solet enim natiuum, argentum viuum, factitium verò, hydrargyrum vocare. Sed vtrunque hydrargyri nomine Græci pariter & Latini ſignificant. Apud Ariſtotelem ἄργυρος χυτος, libro primo de anima, quaſi dicas fuſum & liquidum argentum, Alexander Aphrodiſeus rectè hydrargyron interpretatus eſt, argento enim colore adſimile eſt, aquæ verò inſtar fluit.

Id autem cum ſint.] *Scribo, eæ autem cum ſint, refertur enim ad guttas. Porrò autem lector diligens ex hoc loco comparare ſibi rationem poterit conficiendi ſextarij Romani, qui congij ſexta eſt pars, à quo ei nomen inditum, ſi Fannio credimus, & Demetrio Alabaldo, nempe ſi ſibi paret vas, quod viginti quinq́ argenti viui libras capiat. Eo cognito, non erit operoſum reliquas liquidorum menſuras intelligere, in quo tantopere à multis ſudatum eſt.*

Si ibi auri ſcrupulum imponatur.] *Scrupulum, ſiue ſcrupulus, qui & ſcripulus dicitur à Frontino lib. I. de aquæ ductibus, eſt drachmæ tertia pars, vt docet Priſcianus de ponderibus, ſiue Rhennius Fannius, vt creditur. Voluſius Metianus ſcriptulum ſcribit, ceu ſit à Græco γράμμα. nam idem ſignificare Fannius indicat hoc verſu:*

Gramma vocant, noſtri ſcriptlum dixere priores.

Sed de ponderibus ita ſemel exiſtimato. Libra vncias pendet duodecim, ſeſcuncia vnciam vnam & ſemiſſem, vncia ſemuncias duas Duella ſiue dupla ſextula vnciæ pars eſt tertia, pendetq́ ſcrupula octo, ſicilicus vnciæ pars quarta ſcrupulorum ſex eſt, ſextula vnciæ pars ſexta ſcrupulorum eſt duorum, denarius vnciæ pars ſeptima ſcrupulorum trium & trium ſeptimarum ſcrupuli, drachma Balbo vnciæ pars octaua ſcrupulorum trium, Victoriatus vnciæ pars decimaquarta ſcrupuli vnius & trium decimarum quartarum, ſcrupulum pendet obolos duos, obolus ſemiobolos duos, ſemiobolus ſiliquam vnam & ſemiſſem, ſiliqua grana quatuor, granum lentem vnam & ſemiſſem.

Ita non amplitudine ponderis.] *Hoc eſt, non magnitudine, & mole rei æſtimanda eſt grauitas, ſed vt quæque denſior & compactior eſt.*

Neque enim argentum, neque æs ſine eo poteſt rectè inaurari.] *Plinius lib. XXXIII. cap. VI. de argento viuo loquens. Ergò & cum æra inaurantur, ſublitum bracteis pertinaciſſime retinet.*

Id autem omnes micas auri corripit.] *Eodem cap. Plinius, Omnia ei innatant præter aurum, id vnum ad ſe trahit. Argentum enim viuum amicum auro, plumbi generibus facilè adhæreſcit, difficilè argento, difficilius æri, difficillimè ferro. Diſce autem ex hoc loco, qua ratione ex detrita aurata veſte aurum colligi poſſit. Ex inauratis metallis quomodo id fieri queat, tradit Vannocius Biringucius lib. pyrotechniæ IX. cap. X. Chryſulcam aquam chymiſtæ componunt, ab extrahendo auro dictam, quam aquam fortem appellant.*

Intra purum inuenitur.] *Mendum eſſe in voce purum, exiſtimo, pan-*

num,hoc ſenſu expoſtulante. Aurum,inquit,cum in pannum cum viuo argento infuſum erit, compreſſo panno, per eius raritates labente argento, ipſum in panno remanet. Niſi intrà pro aduerbio acceptum malis.

De minij temperatura. CAP. IX.

REVERTAR nunc ad minii temperaturam. Ipſæ enim glebæ cum ſunt aridæ, pilis ferreis contunduntur, & moluntur, & lotionibus & cocturis crebris efficitur,vt adueniãt colores.Cum ergo hæc emiſſa erunt, tunc minium propter argenti viui relictionem, quas in ſe naturales habuerat virtutes relinquit, & efficitur tenera natura & viribus imbecilla. Itaq; cum eſt in expolitionibus conclauium tectoriis inductum,permanet ſine vitiis ſuo colore. Apertis verò id eſt periſtyliis, aut exedris, aut cæteris eiuſmodi locis, quo Sol & Luna poſsit ſplendores & radios immittere,cum ab iis locus tangitur, vitiatur, & amiſſa virtute coloris,denigratur. Itaque cum & alii multi,tum etiam Faberius ſcriba,cum in Auentino voluiſſet habere domum eleganter expolitam, periſtylis parietes omnes induxit minio, qui poſt dies triginta facti ſunt inuenuſto varioq; colore. Itaque primo locauit inducendos alios colores. At ſi quis ſubtilior fuerit, & voluerit expolitionem miniaceam ſuum colorem retinere, cum paries expolitus & aridus fuerit, tunc ceram Punicam igni liquefactam paulo oleo temperatam ſeta inducat. Deinde poſtea carbonibus in ferreo vaſe compoſitis,eam ceram apprime cum pariete calefaciundo ſudare cogat,fiatq; vt peræquetur. Poſtea cum candela linteisq; puris ſubigat, vti ſigna marmorea nuda curantur. Hæc autem καῦσις Græcè dicitur. Ita obſtans ceræ Punicæ lorica non patitur,nec Lunæ ſplendorem,nec Solis radios lambendo eripere ex his politionibus colorem. Quæ autem in Epheſiorum metallis fuerunt officinæ, nunc traiectæ ſunt ideo Romam, quod id genus venæ poſtea eſt inuentum Hiſpaniæ regionibus, ex quarum metallis glebæ portantur, & per publicanos Romæ curantur. Eæ autem officinæ ſunt inter ædem Floræ & Quirini. Vitiatur minium admixta calce. Itaque ſi quis velit experiri id ſine vitio eſſe,ſic erit faciundum. Ferrea lamna ſumatur, in ea minium imponatur,ad ignem collocetur,donec lamna candeſcat,cum è candore color immutatus fuerit,eritq; ater,tollatur lamna ab igne, & ſi refrigeratum reſtituatur in priſtinum colorem,ſine vitio ſe eſſe probabit. Sin autem permanſerit nigro colore, ſignificabit ſe eſſe vitiatum. Quæ ſuccurrere potuerunt mihi de minio,dixi. Chryſocolla apportatur à Macedonia, foditur autem ex his locis, qui ſunt proximi æratiis metallis. Minium & Indicũ nominibus ipſis indicant, quibus in locis procreantur.

IN

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Reuertar nunc ad minij temperaturam.] *Diuersum est hoc à minio Dioscoridis. Nam lib.* V. *cap.* LIX. *scribit ex quodam lapide argentariæ arenæ mixto temperari. In exquilijs, sed carinarum olim parte, vbi hodie vinetum Ioannis Gadi, & ei proxima, sunt reliquiæ, vt suspicantur quidam, aureæ domus Neronis, ego verò palatij Titi esse potius dixerim, in his elegantissima cernitur pictura, quam cum admirarer edaci tempori non cessisse, sed ita esse oblectatam, vt recens inducti viderentur colores, eorum præter alios dici vix queat, quantum nobis arriserunt duo seculo nostro non imitabiles, luculentè & temperanter rubens vnus, alter latè virentis segetis modo. Illum nisi minium esse, hunc nisi chrysocollam, adduci non possum, vt credam.*

Faberius scriba.] *Faberij scribæ non semel meminit Cicero. Emendandus est P. Victoris, seu Sexti Rufi locus de vrbis regionibus, vbi pro Faberia porticu, legitur fabraria.*

Tunc ceram Punicam.] *Id est candidam ceram. Quo autem fiat modo, tradit Plinius lib.* XXI. *cap.* XIIII. *Ventilatur, inquit, sub dio sæpius cera fulua, deinde feruet in aqua marina ex alto petita, addito nitro, inde ligulis eligunt florem, id est candidissima quæque, transfunduntq; in vas, quod exiguum marinæ habeat frigidæ, & materiam decoquunt separatim, de hinc vas ipsum refrigerant, & cum hæc ter fecere, iuncea crate sub diuo siccant sole, lunáq;. Hæc enim candorem facit. Siccantes, ne liquefiat, protegunt tenui linteo. Candidissima verò fit, post insolationem recocta. Eadem res à Pedacio Dioscoride fusius explicatur lib.* II. *cap.* LXXV.

Seta inducat.] *Id est penicillo setis composito.*

Hæc autem κᾶῦσις Græcè dicitur.] *Hermolaus Corollarij capite* DCCCCXLV. *eam loricationem coniosim ex Vitruuio vocat, ego verò κᾶῦσιν non mutauerim. ita enim appellata est, quòd cera carbonibus cum pariete calefieret: nam καίω vro significat.*

Ita obstans ceræ Punicæ lorica.] *Id est tectorium, crusta, vt suprà cap. primo. Hunc verò locum cum superiore ita expressit Plinius lib.* XXXIII. *cap.* VII. *de minio loquens, Solis atque Lunæ contactus inimicus, remedium vt parieti siccato cera Punica cum oleo liquefacta candens setis inducatur, iterumq; admotis gallæ carbonibus aduratur ad sudorem vsq;, postea candelis subigatur, ac deinde linteis puris sicut & marmora nitescunt.*

Ferrea lamna sumatur.] *Lamna pro lamina, ea figura, qua mna & mina, videri potest dictum, vt apud Horatium lib.* II. *Carminum Ode.* II. *Sed enim mnam Græcum & integrum verbum, minam verò Latinum esse existimari debet ex Plinio lib.* XXI. *cap.* X. *Sunt qui gradatim putant dici lamam, laminam, & lamellam. Certè Sextus Pompeius lamam ait esse lacunam, id est aquæ collectionem, quam alij lustrum appellent. Quod autem ad rem attinet, Plinius dicto libri* XXXIII. *loco, dicit auri modo minium probari. Auro candente fucatum nigrescit, syncerum retinet colorem. Deinde subiungit. Inuenio & calce adulterari, ac simili ratione ferri lamina, si non sit aurum, deprehendi illico. Fecit frequens*

auri repetitio, locus hic Plinij, menda ne careret. Ita ſcriptum inueni in omnibus codicibus manuſcriptis pariter & excuſis. Verùmenimuero emaculabitur, ſi pro aurum, purum legas, ad hunc modum, ferri lamina, ſi non ſit purum, deprehendi illico.

Reſtituat in priſtinum colorem.] *Reſtituatur, non reſtituat ſcribendum eſt, quandoquidem ad minium, non ad laminam refertur.*

Chryſocolla apportatur à Macedonia.] *Dioſcorides libr. v. cap. LIIII. ſcribit Chryſocollam laudatiſſimam Armeniacam. Et Plin. lib. XXXIII. cap. v. Laudatiſſimam tradit in Armenia, ſecundam in Macedonia, largiſſimam in Hiſpania.*

Nominibus ipſis indicatur, quibus in locis procreantur.] *Miniũ Minio Hiſpaniæ fluuio nomẽ dedit, ſi credimus Iuſtino lib. XLIIII. Scribit Plin. lib. XXXIII. cap. VII. non ferè aliunde inuehi ad Romanos, quàm ex Hiſpania. Celeberrimum ex Siſaponenſi regione in Bætica, miniario metallo Vectigalibus Po. Romani, nullius diligentiore cuſtodia. Indicum autem idem autor eſt lib. memorati cap. VI. ex India apportari, inexploratæ adhuc inuentionis. Veneti endigo vocant, noſtri, quibus chirothecarum ingratus eſt candor, eas animi, voluptatiſq; cauſa indico inficiunt, & colorant, indi appellantes. Cæruleus eſt illi color, verum nigrior. Sed de eo mox.*

De coloribus, qui arte fiunt. CAP. X.

INGREDIAR nunc ad ea, quæ ex aliis generibus tractationum temperaturis commutata, recipiunt colorum proprietates. Et primum exponam de atramento, cuius vſus in operibus magnas habet neceſsitates, vt ſint notæ, quemadmodum præparentur certis rationibus artificiorum ad id temperaturæ. Nanq; ædificatur locus, vti laconicum, & expolitur marmore ſubtiliter, & leuigatur: ante id fit fornacula habens in laconicum nares, & eius præfurnium magna diligentia comprimitur, ne flamma extra diſsipetur: in fornace reſina collocatur. Hanc autem ignis poteſtas vrendo cogit emittere per nares intra laconicum fuliginem: quæ circa parietem & cameræ curuaturam adhæreſcit: inde collecta partim componitur ex gummi ſubacto ad vſum atramenti librarii: reliqua tectores, glutinum admiſcentes, in parietibus vtuntur. Si autem hæ copiæ non fuerint paratæ, ita neceſsitatibus erit adminiſtrandum, ne expectatione moræ res retineantur. Sarmenta aut tædæ ſchidiæ comburantur, cum erunt carbones, extinguantur. Deinde in mortario cum glutino terantur, ita erit atramentum tectoribus non inuenuſtum. Non minus ſi fex vini arefacta & cocta in fornace fuerit, & ea contrita cum glutino in opere inducetur, perquam atramenti

ſuauem

ſuauem efficiet colorem, & quo magis ex meliore vino parabitur, non modo atramenti, ſed etiam indici colorem dabit imitari.

IN CAPVT X. ANNOTAT.

Aedificatur locus, vti laconicum.] *Diximus lib.* v. *laconicum eſſe, veluti cameratam in hemiſphærium turriculam in balneis. Ad eius formam iubet extrui, in quod ex adhærente fornacula deferatur fumus reſinæ.*

Habens in laconicum nares.] *Id eſt interiores fauces, os interius.*

Et eius præfurnium.] *Hoc etiam loco pro exteriore ore fornaculæ interpretor, quod, vbi inditæ ſunt ſchidiæ, diligentiſsime, & arctiſsime occludendum eſt.*

Fuliginem.] *Fuligo eſt denſatus fumus parietibus inhærens.*

Ad vſum atramenti librarij.] *Præter atramentum librarium, ſiue ſcriptorium vti Cor. Celſus vocat, id eſt quo ſcribimus, de quo Dioſcorides lib.* v. *cap. vltimo tradit, triplex hic faciendi atramenti tectorij, ſiue pictorij ratio præſcribitur. Plinius lib.* xxxv. *cap.* vi. *hunc locum eſt imitatus. Cum enim dixiſſet atramentum natiuum, aut ſalſuginis modo emanare, aut terram ipſam ſulphurei coloris ad hoc probari. Fit, inquit, & fuligine pluribus modis, reſina vel pice exuſtis, propter quod officinas etiam ædificauere fumum eum emittentes. Adulteratur fornacium, balnearumq; fuligine, quo ad volumina ſcribenda vtuntur. Sunt & qui vini fecem exſiccatam excoquant, affirmentq; ſi ex bono vino fex fuerit, indici ſpeciem id atramentum præbere.*

Reliqua tectores glutinum admiſcentes in parietibus vtuntur.] *Fuliginem eam vocat Dioſcorides libro quarto ζωγραφικὴν ἀσβόλην, id eſt pictoriam fuliginem. Quod ad glutinum attinet, quod Græci modò κόλλαν, modò ταυροκόλλαν nominant, tradit Ariſtoteles libro tertio de hiſtoria animalium ex coriorum boum mucoſo lentore, quòd in ijs plurimus ſit, fieri. Plinius lib.* xxviii. *cap.* x. *fieri ait præſtantiſsimum ex taurorum auribus & genitalibus, adulterari verò quibuſuis pellibus inueteratis, calceamentis etiam decoctis. Eius glutini, ſicuti ſarcocollæ ſuus erat in picturis & inductionibus vſus. Alia glutini traduntur genera, auri Chryſocolla, ferri argilla, ærearum maſſarum cadmia, laminarum alumen, æramentorum ſtannum, ſtanni argentum, marmoris & plumbi reſina, plumbi albi album, nigri album oleo. Eſt & quo marmoris lapidis ue fragmenta cum reliquo corpore coniunguntur, lithocolla Græcis dicitur. Conficitur ex eiuſdem marmoris aut lapidis puluere cum tauri glutino. Cuius loco aliqui oui albumen, alij picem adjciunt, hi nigrum tantum colorem, illi adiectis pigmentis colores quoſuis poſſunt ementiri. Glutinum autem ſiue collam nominant autores, quo tenaci nexu hærent, quæ alia ratione aptius iungi non poterant.*

Sarmenta aut tædæ, ſchidiæ comburantur.] *Tollo ſubdiſtinctionem, & ſcribo, tædæ ſchidiæ, id eſt fragmenta & veluti aſſulæ & ſecamenta tædæ arboris, de qua eſt apud Plinium lib.* xvi. *cap.* x. *In qua ſignificatione vſum monuimus lib.* ii. *cap. primo.*

Indici colorem dabit imitari.] *Indicum, præter id quod tanquam ſpuma in indicis harundinibus naſcitur, eſt & ſpuma purpurea innatans infectoriis*

purpurarijs cortinis. Optimum autem, quod cæruleum eſt, autoribus Dioſcoride lib. v. cap. LVII. & Plinio lib. XXXV. cap. VI. Neutrum hodie inuenitur, ſed quod in officinis venit, quo pictores cæruleum nigrantem, ſaturum'ue, & vt dicunt obſcurum colorem, & cum auripigmento viridem procurant, ex iſatide fit. Hoc genus quomodo fiat, tradidit Ruellius lib. II. de natura ſtirpium, vt fateamur, vnde profecimus. Iſatim ſatiuam, quæ à Gallis teſtimonio Cæſaris quinto de bello Gallico, & Plinij libri viceſimi ſecundi capite primo, cùm glaſtum diceretur (niſi ſuppoſiticia ſit vox, in melioribus enim eorum autorum manuſcriptis libris non inuenitur) nunc gueſdum nonnullis, alijs paſtellum vocatur, herbam & ſi inſignibus virore cauliculis notatam, ſucco tamen inficientem cæruleo, truſſatilibus molis premunt, vt herbaceam ſaniem excludant, deinde exuctam digerunt, & poſt tinctos pannos, cæruleam illam innatantem feruentibus cortinis exemptam ſiccant pictorum vſibus, indum vocantes.

De cærulei temperationibus. CAP. XI.

CAERVLEI temperationes Alexandriæ primum ſunt inuentæ, poſtea item Veſtorius Puteolis inſtituit faciundum. Ratio autem eius, è quibus eſt inuenta, ſatis habet admirationis. Arena enim cum nitri flore conteritur adeo ſubtiliter, vt efficiatur quemadmodum farina, & æri Cyprio limis craſsis (vt ſcobis) facto immixta conſpergitur, vt conglomeretur. Deinde pilæ manibus verſando efficiuntur, & ita colligantur vt inareſcant. Eæ aridæ componuntur in vrceo fictili, vrceus in fornace ponitur, ita æs, & ea arena ab ignis vehementia conferueſcendo cum coaruerint, inter ſe dando, & accipiendo ſudores, à proprietatibus diſcedunt, ſuiſq; rebus per ignis vehementiam confecta, cæruleo rediguntur colore. Vſta verò, quæ ſatis habet vtilitatis in operibus, tectoriis ſic temperatur. Gleba ſilis boni coquitur, vt ſit in igne candens, ea autem aceto extinguitur, & efficitur purpureo colore.

IN CAPVT XI. ANNOTAT.

Cærulei temperationes.] *Cæruleum Græci Cyanon maſculino & fœminino genere, vti Galenus medicamentorum ſimplicium libro nono teſtatur, vocant, etiam ſi in recentiorum medicorum commentarijs Lazurion inuenitur. Arabes lapidem lazuli dicunt, Auicenna azulum, mei voce parum inflexa aſurum. Ioannes Meſues libro de re medica ſecundo ſcribit, etiam ſtellatum vulgò dici, quod maculas quaſdam aureas ſtellarum modo radiantes habeat. Quod ſi nuſquam alibi vidiſſem, poterat annulus mihi à Lucretia Borromea Patauina puella donatus perſuadere, cui collata Venus inuenuſta fuerit. Nimirum, in qua dotanda naturam myrothecium omne exhauſiſſe credi par ſit, quartam Charitem, & Muſarum decimam dicas, aut vnam potius tres Charites, & Muſas nouem. Reperitur in metallor*

tallorum fodinis per se ortum, aut abraditur à materia metallica. meminerunt Dioscorides lib. v. cap. LVI. Galenus libro memorato simplicium IX. Theophrasto ὅιον ἄμμος, Plinio est arena: re enim vera, qui lapis lazuli vocatur, sabuloni, arenæue duræ est simile. Cuiusmodi verò sit eligenda, docet Dioscorides, nempe, quæ vehementer sit saturata colore cæruleo, quomodo autem temperari debeat, hoc loco Vitruuius. Cærulei etiam nomine intelligi posse gemmam, quam officinæ Turcicam appellant, autor est Hermolaus. Id quamuis fiat mihi verisimile, ausim tamẽ affirmare cyanon esse gemmã è pellucentium numero, adeoq; sapphiro esse similem, vt vtranq; rem gemmarij vna Sapphiri voce nominent. De quibus Theophrastus, & post eum Plinius lib. XXXVII. cap. IX. Reddetur (inquit) per se cyanos, accommodato paulò antè iaspidi nomine, colore cæruleo: & quæ sequuntur. Nam cùm proximo capite, cæruleam iaspidem circa Thermodoontem amnem esse traderet, innuebat id genus, cyanon aut dici, aut certè posse vocari, quod tamen proprium erat nomen pellucentis gemmæ. Quo in loco grauiter errant, qui lapidem cæruleum, & cyaneam gemmam, pro eadem re accipiunt, cum ille sit metallica arena (siue lapidem cum nonnullis appelles) non transluces, hæc verò pelluceat. Cæterùm Ludouicus Vertomanus Romanus patritius suæ nauigationis libro tertio, qui est rerum Persicarum, Eranon lapillum in Euphrate inueniri dicit, eumq; esse, qui Turcica vulgò dicatur. Scribam, quod sentio. Cum duorum colorum permistis succis constans Turcica quæ vocatur gemma, ex cæruleo lactea sit, addubitari potest, num sit iaspidis ea species, quam Plinius lib. XXXVII. cap. VIII. modò aëriζusam, modò boream à Græcis testatur appellari, cælo autumnali matutino similem. Vidit hoc ante me, sed suppresso Plinij nomine, Agricola, qui subterranea diligentissime persecutus est.

Alexandriæ primum sunt inuentæ.] Cæruleum enim & nascitur, & fit. In Alexandria Aegypti primum temperatum est, Inde diuisio illa apud Theophrastum libro περὶ λίθων, Κυανὸς ὁ μὲν αὐτοφυὴς, ὁ δὲ σκευαστὸς, ὥσπερ ἐν Αἰγύπτῳ. Σκύθης δ' ἔστιν αὐτοφυὴς, καὶ κύπριος.

Arena enim cum nitri flore conteritur.] Cærulei tria antiquitus fuisse genera refert Plinius lib. XXXIII. cap. Vltimo: & ante eum Theophrastus libro memorato: Aegyptium, quod maximè probatur, Scythicum, quod cùm teritur, in quatuor colores mutatur, candidiorem, nigriorem'ue, crassiorem, tenuiorem'ue, & Cyprium, quod Scythico præfertur. Sed id Scythico tribuit Plinius, quod de cæruleo in vniuersum Theophrastus intellexit. Accesserunt postea Puteolanum & Hispaniense. Vide reliqua. Factitij nunc multæ sunt species, quas in pictura explicabimus.

Cum nitri flore.] Nitri florem intelligo, non Arabum baurach, id est, aphronitrum, de quo Dioscorides lib. v. cap. LXXVIII. & Plin. lib. XXXI. cap. X. sed fauillam nitri, id est, quod est in nitro leuissimum & candidissimum, vt in salè fauillam interpretatur Plinius lib. XXXI. cap. VII.

Et æri Cyprio limis crasis, vt scobis, facto immixta conspergitur.] Id est delimatæ æris Cyprij scobi siue ramento trita arena mixta aspergitur. Fuisse autem primã æris inuentionẽ in Cypro autor est Plinius lib. XXXIIII. cap. II. à quo æs Aelio Spartiano cuprum, vti hodie, vocatum, & æroſa Cypros Verrio, atque cuprini claui Palladio, libro secundo capite decimosexto, vti Plinio libro XXIII. capite tertio, vas cupreum. Nam idem Cyprium pro ære Cyprio dixit

libro

libro XXXVI. *cap.* XXVI. *& pyxidem Cypriam libri vicesimi cap.* XIII.

Vsta verò.] *Vsta, vt scribit Plinius lib.* XXV. *cap.* VI. *casu reperta est, incendio Pyræi, cerussa in orcis cremata. Optima Asiatica, quæ purpurea appellatur. Fit & cremato sile marmoroso, & restincto aceto. Sine ea vmbræ non fiunt. Qui locus adiuuat sententiam, qua pro luteis silaceos cuneos interpretati sumus. Sil enim, quod ochram Græcis esse suprà diximus, si combustum in aceto restinxeris, è luteo purpureum fiet.*

Quomodo fiat cerussa, & ærugo, & sandaracha. CAP. XII.

DE cerussa, ærugineq; quam nostri ærucam vocant, non est alienum quemadmodum comparetur dicere. Rhodii enim in doliis sarmenta componentes acetum suffundunt, & supra sarmenta plumbeas massas collocant: deinde dolia operculis obturant, ne spiramentum obturata emittant, post certum tempus aperientes inueniunt è massis plumbeis cerussam. Eadem ratione lamellas æreas collocantes, efficiunt æruginem, quæ æruca appellatur. Cerussa verò cum in fornace coquitur, mutato colore ad ignis incendium, efficitur Sandaracha. Id autem incendio facto ex casu didicerunt homines, & ea multo meliorem vsum præstat, quàm quæ de metallis per se nata foditur.

IN CAPVT XII. ANNOTAT.

De cerussa.] *Psimmythium, id est cerussam, laudatissimum in Rhodo tradit Plinius lib.* XXXIIII. *cap. vltimo. fieri autem ramentis plumbi tenuissimis super vas aceti asperrimi impositis, atque ita distillantibus. Quod ex eo cecidit in ipsum acetum, arefactum molitur, & cribratur, iterumq; aceto mixto, in pastillos diuiditur, & in sole siccatur æstate. Vide reliqua apud Dioscoridem lib.* V. *cap.* LIII. *& Serapionem, qui omniū diligentissimè de ea re scripsit cap.* CCCLXVIII.

Quam nostri erucam vocant.] *Hoc loco & paulò pòst scribendum ærucam cum diphthongo ab ære, vt differat ab eruca insecto, quod Græci κάμπωλω appellant. Vermicularis enim, quam ἰὸν σκώληκα Dioscorides nominat, nihil cum ista habet commune. Illa nascitur, & sponte se contrahit in vermiculos, vel in eos fingitur: hæc rasilis tantum est, & factícia.*

Efficiunt æruginem.] *Si æris laminas, aut massas in dolio super sarmenta aceto asperrimo aspersa composueris, vt nullum sit spiramentum, decimo die vbi dolium aperueris, æruginem inuenies, quam dicimus viride æris, siue verderis. Fit & laminis æreis supra acetum suspensis in cadis, ne attingant, post totidem dies rasis. Alij delimatam æris scobem aceto spargunt, versantq; spathis sæpius die, donec absumatur. Eandem scobem alij in mortarijs æreis ex aceto terunt. Reliquos modos, quibus fit ærugo, scribunt Dioscorides lib.* V. *cap.* XLV. *& Plinius libro* XXXIIII. *cap.* XI. *Est & fossilis ærugo ex æraris lapidibus abrasa, altera per*

caniculæ

canicula ardores ex specu quodam distillat, & colligitur. Tertiam à similitudine vermium scoleciam vocant. Vide ne cum Guidone Cauliacio æruginem florem æris dicas. Est ἄνθος χαλκοῦ res diuersa, ex Dioscoride & cæteris, grana scilicet parua quædam, à partibus æris prosilientia, cùm affusa aqua refrigeratur. Chalcanthum autem, quod Latini atramentum sutorium appellant, recentiores vitriolum, duplici differentia reperitur, est enim natiuum quod copperosam vocant, est & factitium.

Ad ignis incendium efficitur Sandaracha.] Sandaracha est duplex, fossitia colore Cinnabaris, quam diximus id esse, quod à vulgo arsenicon rubrum vocaretur, & factitia, cerussa in fornace cremata. Dioscorides libro quinto cap. LIII. & Galenus libro nono simplicium medicamentorum, aiunt sandycem appellari. Aëtius libri secundi cap. LIX. Syricum etiam tradit vocari. Paulus Aegineta libro septimo Syricum, Sericumue, sicuti legit Hermolaus, scribit. A quo puto nominatum sericinum vnguentum à Ioanne Mesue in Antidotis, etiam si non postremæ notæ medicis à serico vellere dictum, & existimatum, & scriptis mandatum sit. Meam sententiam adiuuat, quòd præcedente capite, de vnguento quod cerussa vocatur, verba fecerit. Ea autem est Serapionis minium, & ferè officinarum, natiuum enim haud temere inuenias, sed quod plumbo, & cerussa factum sit. Plinius lib. XXXV. cap. VII. fieri sandycem vult è cerussa, æqua portione rubrica admista, Syricum verò Sinopide & Sandyce mixtis. Hoc sublini aurum & capite septimo lib. XXXIII. dixerat, quanquam peruerse pro Syrico Scyrico ad hanc diem scriptum est. Illorum verò hic errorem tacere non possum, qui, in memorato tricesimiquinti libri capite, cum enumerat colorum qui finguntur viliores, Syricum & atramentum iungant, ceu Syricum adiectiuum sit. Cæterùm Plinius idem, vt eo reuertamur vnde digressi sumus, Sandycem in illo Bucolico Vergilij versu, Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos, pro herba interpretatus est, quem secutus est Seruius. Ego sum semper pro colore interpretatus, & nisi fallor, melius, vt sit sensus, nulla arte, nullaue fraude videbuntur sandycini coloris agni, quin & omnibus coloribus, quos solet mentiri lana, sponte conspicui erunt, nec erit infectorum cortinis posteris seculis opus. Neque tamen nescimus in dictionarijs Sandycem describi herbam delicatæ olfacturæ, breui caule, & in alijs fœniculo similem, sed id sit incerto & præterito autore. Quodq; magis mirandum est, peculiarem ei laudem tribuunt, quòd fatigato Venere corpori succurrat, marcentesq; senio iam coitus excitet. Id verò, quem laudant, Plinius libri vicesimisecundi capite XXII. scandici, quæ in olere syluestri à Græcis ponitur, tribuit, hoc tamen non vidit interpres Virgilij Mancinellus. Non sine magna nominum confusione, Mauritani, quos vulgus Arabes appellat, Serapion, Albugerig, Bedigoras, Mesarugie, Aben Mesuai, Abix, Atabati, Rhazes, Isaac eben Amram, & cæteri, aut potius eorũ interpretes, Sandaracham nostrum vernicem appellant, cum illa exitiale sit medicamentum, is verò res salubris, gummi scilicet iuniperi, quo tuso linimus chartas, ne bibulæ sint, dictus vernix, quasi veris ros. Vere enim potissimum gummi gignitur, & æstate perficitur. Est & vernicis factitij genus, quo pictores colores illuminant, id est quo coloribus lucem tribuunt, is sit gummi iuniperi puluisculo, & aloë ex oleo nucum iuglandium, aut lini. Ita ergo habeto. Sandaracha in libris Mauritanorum, apud

quos Sandarax dicitur, iuniperi est gummi, in Græcorum verò libris venenum, vt quæ pota aluum & intestina cum insigni erosione excruciat, quod testatur Dioscorides libro sexto.

Quomodo fiat ostrum, colorum omnium factitiorum excellentissimum. CAP. XIII.

INCIPIAM nunc de ostro dicere, quod & charissimam, & excellentissimam habet, præter hos colores, aspectus suauitatem. Id autem excipitur ex conchylio marino, è quo purpura inficitur, cuius non minores sunt quàm cæterarum naturæ rerum considerantibus admirationes, quod habet non in omnibus locis, quibus nascitur, vnius generis colorem, sed solis cursu naturaliter temperatur. Itaque quod legitur Ponto & Gallia, quod hæ regiones sunt proximæ ad septentrionem, est atrum, progredientibus inter septentrionem & occidentem, inuenitur liuidum. Quod autem legitur ad æquinoctialem orientem & occidentem, inuenitur violaceo colore. Quod verò meridianis regionibus excipitur, rubra procreatur potestate, & ideo hoc rubrum Rhodo etiam insula creatur, cæterisq; eiusmodi regionibus, quæ proximæ sunt solis cursui. Ea conchylia cum sunt lecta, ferramentis circa scinduntur, è quibus plagis purpurea sanies, vti lacryma profluens excussa in mortariis terendo comparatur, & quod ex concharum marinarum testis eximitur, ideo ostrum est vocitatum. Id autem propter salsuginem cito fit siticulosum, nisi mel habeat circumfusum.

IN CAPVT XIII. ANNOTAT.

Id autem excipitur ex Conchylio marino.] *Conchylium vt interpreter simpliciter dictum pro purpura pisce, facit quod sequitur, E quo purpura inficitur. Rursum cum ait, ostrum è conchylio marino excipi, tum nescio quid scrupuli suboritur. Nam conchylium, ostrum, & muricem idem esse plerique omnes fatentur. Distingui verò à purpura non ibit inficias, cui lectum erit Plinij lib.* IX. *cap.* XXXVI. *Vitruuius quadruplici esse coloris differentia pro regionum, vnde excipitur, varietate scribit, vt sit Septentrionale atrum: quod petitur inter Septentrionem & Occidentem, liuidum: quod ad Occidentem Orientemq; æquinoctialem, violaceum: quod ad Meridiem legitur, rubrum. Plinius autem nominato cap. Conchylij dicit colorem austerum in glauco, & irascenti similem mari, & lib.* XXI. *cap.* VIII. *ait Conchylij colorem vnum intelligi in heliotropio, alium in malua ad purpuram inclinantem, alium in viola serotina vegetissimum. Nos itaque conchylium hîc pro purpura, & ostrum pro purpuræ sanie accipimus, vt muricem apud Vergilium Ecloga* IIII. *& ostrum Georg.* III. *& Aeneidos* IIII. *Venetys quando agebamus,*

agebamus, cum stella piſce attulit purpuras aliquot Philippus Strozzius Florentinus. Solebat enim vir ille benè doctus non rarò inuiſere Mecœnatem meum, tum regium legatum, diſſerendi cauſa de rerum natura, potiſsimum piſcium. Ex illis, inquam, contuſis purpuris excepimus ſaniem violaceam gratiſsimam. Porrò autem, vt nihil relinquam, quod poſsit ſtudioſos adiuuare, illud prætereundum non eſt, à Ciceronе Academic. IIII. dici mare purpureum, quo poſtea vſus eſt Virgilius Georg. quarto, non in hac tantum parte Ciceronis imitator, à Propertio lib. I. ad Gallum, purpureum papauer quod Catullus in Epithalamio Iuliæ & Mallij luteum dicit, & quæ aliquanto ſunt remotiora à Virgilio primo Georg. purpureum capillum Niſi, quod imitatus Tibullus Elegia IIII. lib. I. vocat purpuream Niſi comam, ab eodem Aeneid. I. purpureum lumen iuuentæ, & ſexto Aeneidos lumine veſtire purpureo, ab Horatio in principio ſtatim lib. IIII. Carminum purpureos olores, ab Albinouano apud Thyleſium purpuream niuem. Eſt autem, vt nos poſtea reperimus ex Elegia, quæ nunc incerto autore legitur de morte Auguſti. Sed purpureum (quod de poſterioribus & ſimilibus dictum volumus) autoribus Porphyrione & Acrone apud Poëtas accipitur pro pulchro, id eſt, vt interpretor, cui ineſt naturalis pulchritudo, cui ſyncerus candor. Addam & hoc, quòd haud temerè niſi apud Seruium in octauum Aeneidos librum inuenias, purpuram Gallica lingua dictam fuiſſe Virgæ, inde illud, Virgatis lucent ſagulis. De purpurarum generibus lege Athenæum libro tertio.

E quibus plagis purpurea ſanies.] Conchyliorum, id eſt purpurarum cruore nigrantis roſæ colore ſublucente vtuntur partim tingentium officinæ, partim pictores colore excellentiſsimo & ſuauiſsimo. Quomodo ad lanas apparari debeat, docent Plinius lib. IX. cap. XXXVIII. & Iulius Pollux cap. IIII. lib. I. Verùm, vt rectè monuit Seneca naturalium quæſtionum lib. I. cap. III. Purpura eodem conchylio, non in vnum modum exit. intereſt quantum macerata ſit, craſsius medicamentum, an aquatius traxerit, ſæpius merſa ſit, an excocta, an ſemel tincta. In eam luſit Caſsiodorus Variarum libro primo, in ea Epiſtola, quæ ſcribitur Theoni. Pictores verò ipſo purpureo vtuntur cruore trito in mortario, ſicuti indicat Vitruuius, aut creta argentaria in eum liquorem feruenti aheno addita, & inebriata. bibit enim eum colorem celerius lanis: purpuriſſum vocat Plin. lib. XXXV. cap. VI. Argentaria autem creta nitorem argenteum reddit eodem autore dicti libri cap. XVII. Meminit & lib. XVII. capite octauo. Flauius Vopiſcus in diuo Aureliano purpurei pallij meminit, quod Perſarum rex ab Indis interioribus acceptum Aureliano dederat, ad quod cum matronæ, atque ipſe Aurelianus ſuas purpuras iungerent, cineris ſpecie decolorari videbantur, diuini comparatione fulgoris. Talem purpuram ſandycem Indicam facere, ſi curetur, idem tradit dici, memoratumq; pallium eo purpuræ genere, quod poſtea nec vlla gẽs detulit, nec Romanus orbis vidit, in templo Iouis opt. Max. fuiſſe. Et blattam genus fuiſſe purpuræ conijci poteſt, quòd Eutropius ſcribat Neronem blatteis funibus piſcatum, quem Suetonius purpureis feciſſe tradat. Prudens hîc omitto coccinum, quem noſtri ſcarlatam, Itali granam vocant, & chermeſinum, quoniam de eis copioſe traditum eſt ab Hermolao in cap. de ſaxifraga, & de cocco baphica, & à Braſsauolo in examine ſyruporum.

Quod ex concharum marinarum teſtis eximitur, &c.] Non

igitur ab ostreis piscibus, quod existimauit Christophorus Landinus vir alioqui doctus, sed ἀπὸ τ ὀστράκυ, id est testa, quod ex conchylijs siue purpuris legatur, testis testa piscibus. Quanquam purpuram ostrearum quandam esse speciem annotatum est. Nam ὄστρια genus esse ad omnia testacea, ὄστρεα autem sine diphthongo speciem ex Aristotele admonuit Galenus libro simplicium medicamentorum XI. *Athenæus certè libro tertio per ει diphthongum veteres proferre solitos adfirmat, nec aliter apud Cratinum & Epicharmum scriptum reperiri, Platonem verò in Phædro dixisse correpta, per ε scilicet. Ego in extrema Timæi pagina id inueni. Vitiosum Athenæi codicem habuit Hermolaus, Archilochum enim pro scriptore laudat, cum sint ἀρχίλοχοι Cratini opus, ita enim legitur,* Κρατῖν & ἀρχιλόχοις. *Alioquin ignorare non poterat Cratinum scripsisse Archilochos, quos paulò antè, eodem versu legerat citatos, ne laudem quartum & nonum libros, in quibus id opus nominatur.*

De purpureis coloribus. CAP. XIIII.

FIVNT etiam purpurei colores infecta creta rubiæ radice, & hysgino: non minus & ex floribus alii colores. Itaque tinctores cum volunt sil Atticum imitari, violam aridam coniicientes in vas cum aqua conferueſcere faciunt ad ignem: deinde cum est temperatum, coniiciunt in linteum, & inde manibus exprimentes, recipiunt in mortarium aquã ex violis coloratam, & ex ea Eretriam infundentes, & eam terentes, efficiunt silis Attici colorem. Eadem ratione vacinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt elegantem. Item qui non possunt chrysocolla propter caritatem vti, herba, quæ luteum appellatur, cæruleum inficiunt, & vtuntur viridissimo colore. Hæc autem infectiua appellantur. Item propter inopiam coloris indici, cretam Selinusiam, aut annulariam, vitrumq;, quod Græci ὕαλον appellant inficientes, imitationem faciunt indici coloris. Quibus rationibus & rebus ad dispositionem firmitatis, quibusq; decoras oporteat fieri picturas, Item quas habeant omnes colores in se potestates, vt mihi succurrere potuit, in hoc libro perscripsi. Itaque omnes ædificationum perfectiones, quam habere debeant opportunitatem, ratiocinationibus septem voluminibus sunt finitæ. In sequenti autem de aqua, si quibus locis non fuerit, quemadmodum inueniatur, & qua ratione ducatur, quibus rebus, si erit salubris & idonea, probetur, explicabo.

IN CAPVT XIIII. ANNOTAT.

Fiunt etiam purpurei colores.] *Plinius lib.* XXXV. *cap.* VI. *laudari ait Puteolanum purpurissum potius, quàm Tyrium, aut Getulicum, vel Laconicum,*

nicum, causam esse, quòd hysgino maximè inficeretur, rubiamq; cogeretur sorbere.

Rubiæ radice.] *Rubiam Dioscorides lib.* III. *cap.* CXXXVII. *erythrodanum vocat, alij ereuthodanum. Radix est rubra, qua tinguntur lanæ, pellesq; perficiuntur, vnde vulgò dicitur rubea tinctorum. Ea radice pueri liberalibus tingebamus oua, garansam vocantes. Lege Plinium lib.* XIX. *cap.* III. *& lib.* XXIIII. *cap.* XI.

Et hysgíno.] *Hysginum id esse, quod vacinium & hyacinthum existimat Hermolaus. Cui, vt subscribam facit, quod mox sequitur, Eadem ratione vacinium temperantes, & lac miscentes, purpuram faciunt elegantè. Sed & qui scripsit opus pandectarum Medicarum, Matthæum Sylvaticum video in ea fuisse sententia, cum de vacinio tradit. Quid senserit Plinius, iudicari non potest, etiam si hysgini meminerit lib.* XXI. *cap.* XXVI. *& lib.* IX. *cap.* XLI. *Nondum verò tantæ apud me est autoritatis Nicandri Theriacon Scholiastes: vt in eius sententiam pedibus eam, qui dicat flaui esse coloris, id est* ξανθὸν ὃν χρώματι, *à quo* ὑσγινοβαφῆ τὰ ὑπ' αὐτῆ βεβαμμένα. *Quod autem ad vacinium & hyacinthum attinet, Ioannes Ruellius eadem putat, astipulatus Seruio. Nicolaus Leonicenus credidit vacinium esse ligustri acinos, id est eius arboris, quam nostri Troënam vulgò dicunt, appellauit enim Virgilius vacinia nigra, quod fortasse spectans Columella lib.* X. *qui est de cultu hortorum carmine scriptus dixit, Et nigro permista ligustro Balsama cum Casia nectens. Nisi scripserit niueo, fuit enim facilis à voce nigro in niueo deflexus. Raphaël Volaterranus in Virgilio non vacinia sed bacinia pro ligustri acinis legit. Alioqui vacinia prima inflexione Plinio est arbor lib.* XVI. *cap.* XVIII. *Franciscus Massarius agrestia esse mora maiult. Cuius credo sententiam fuisse sequutum Leonhartum Fuchsium, cum ait Virgilium vnius literæ immutatione vacinia vocasse, quæ Græci* βάτινα *&* βατίνια *dicunt, id est rubi, seu sentis humilis mora. Et reuera Galenus* βάτινα *libro secundo de alimentorum facultatibus tradit appellari, & lib.* VI. *Compositionis pharmacorum* περὶ τόπων. *De eis intellexit Plinius lib.* XV. *cap.* XXIIII. *Romæ (inquit) nascuntur & in rubis, multum differente callo. Sed emaculandus inolitus error, & ob id receptus, & pro Romæ, mora scribendum est.*

Sit Atticum imitari.] *Scribendum sit Atticum. Id trium generum esse optimum, autor est Plinius lib.* XXXIII. *cap.* XII.

Violam aridam conijcientes in vas.] *Plinius memorati libri, capite vltimo, non silis, sed cærulei eam fraudem esse videtur sensisse. Fraus (inquit de cæruleo loquens) viola arida decocta in aqua, succo per linteum expresso in cretam Eretriam. Admonendi sunt qui hæc legunt, violam intelligi eam oportere quæ nigra siue purpurea dicitur, aut etiam simpliciter viola, vti à Græcis ἴον. Mei violam Martiam, & Quadrageſimalem appellant. Mirum autem videri non debet nigram dici, cum leucoia nigra pro purpureis dicta sint ab Hippocrate.*

Et in eo cretam infundentes.] *Intellige Eretriam, quæ terræ suæ habet nomen, inquit Plinius lib.* XXXV. *cap.* VI. *Ea duplex est apud Dioscoridem lib.* V. *cap.* XCIIII. *alba, & cinerea, quod & Plinius scribit lib.* XXXV. *cap.* XVI.

Herba, quæ luteum appellatur, cæruleum inficiunt.] *De chrysocolla natiua lutea vocata, diximus. Eam mentitur cæruleum lutea herba infectum,*

ctum, siue ipsa herba cæruleo subtrita, vt docet Plinius lib. XXXIII. cap. V. infectiua dicta, vt hoc loco testatur Vitruuius, neque enim de herba loquitur, quod existimauit Hermolaus. Sed quæ herba esset, quam Plinius luteam, Vitruuius luteum appellant, & lutum vt puto Virgilius Aeloga quarta, Croceo mutabit vellera luto, quæsitum est. nos apud Dioscoridem lib. II. legimus luteam herbam Romanis esse, quam Græci isatim dicunt, si modo satis emendati sunt codices. De isati tum dixi, cum de Indico scriberem suprà cap. X. Emendandus esset Apuleius lib. de herbarum medicaminibus, & lutea scribendum pro ruta, quæ vox & in Dioscoride prius legebatur. Certè facilè pedibus eo in sententiã Ruellij, qui luteum siue luteam quadam dictũ putat, herbã infectorijs cortinis notam tingendis luteo colore pannis. Quam etiam isatidi superinducunt infectores conciliando virore, nostrates q̃ virgunculæ lixiuio macerant, vt capillum flauum faciant. Vt mihi nõ parum hallucinatus videatur Leonicenus in libro de Plinij erroribus ad Franciscum Trottum, qui eam herbam Lysimachiam putat. Cuius sententiam non satis scio cur sit secutus præterito tamen autore, Ruellius, ac non potius quæ in isatide tradiderat, memor probarit, cum manifestissimum sit Lysimachiam multo ab infectoria ea herba, quam vt dixi, mei quadam, Ferrarienses Corneolam, Hetrusci partim Ceretam, partim Bragliam, Romani herbam rozzam vocant, diuersam. Neque argumento esse debuerat, quod Plinius capite vltimo libri XXVI. prodat Lysimachiam capillum flauum facere, quod q̃ à Dioscoride traderetur Lytron alio nomine appellari, voce non admodum abhorrente à luteum & lutea, vsurpatis à Vitruuio ac Plinio vocibus, & lubrico lapsu, aut contrà, in illa alterutrum pro Lytron potuisse scriptum fuisse, tam multis aduersantibus. Vtcunque res habet, necesse est luteam colore tingere luteo, alioquin nunquam cum cæruleo chrysocollam est mentitura.

Item propter inopiam coloris indici &c.] Hoc & Plinius libr. XXXV. cap. VI. Qui adulterant (inquit) indicum, stercora columbina, aut cretam Selinusiam, vel annulariam vitro inficiunt.

Cretam Selinusiam.] Ea lactea est autore Plinio lib. XXXV. cap. XVI. Maximè laudari ait Dioscorides lib. V. cap. XCIIII. eam, quæ vehementer resplendet, candidam, friabilem, & aqua dilui celerrimam.

Annulariam vitrúmque.] Annulare scribit Plinius dicti libri cap. VI. Candidum esse, quo muliebres picturæ illuminantur, fieri ex creta admixtis vitreis gemmis ex vulgi annulis, vnde & annulare dicatur. Id existimo intelligi, ex quo posse imitari indicum ait Vitruuius.

M. VIT

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER OCTAVVS.

*

PRAEFATIO.

DE SEPTEM sapiẽtibus Thales Milesius omnium rerum principium aquam esſ professus, Heraclitus ignem, Magorum sacerdotes aquam & ignem, Euripides auditor Anaxagorę, quem philosophum Athenienses scenicum appellauerunt, aëra & terram, eamq; ex cœlestium imbrium conceptionibus inseminatam, fœtus gẽtium, & omnium animalium in mundo procreauisse: & quæ ex ea essent prognata cum dissoluerentur, temporũ necessitate coacta, in eadem redire: quæq; de aëre nascerentur item in cœli regiones reuerti, neque interitiones recipere, sed dissolutione mutata, in eãdem reciderc, in qua ante fuerant proprietatem. Pythagoras verò, Empedocles, Epicharmus, aliiq; Physici & Philosophi, hæc principia quatuor esse proposuerunt, aërem, ignem, aquam, terram, eorumq; inter se cohærentes naturali figuratione ex generum discriminibus efficere qualitates. Animaduertimus verò non solum nascentia ex his esse procreata, sed etiam res omnes non ali sine eorum potestate, neque crescere, nec tueri. Nanque corpora sine spiritu redundantia, non possunt habere vitam, nisi aër influens cum incremento fecerit auctus & remissiones continenter. Caloris verò si non fuerit in corpore iusta comparatio, non erit spiritus animalis, neque erectio firma, cibiq; vires non poterunt habere concoctionis temperaturam. Item si non terrestri cibo membra corporis alantur, deficientur, & ita à terreni principii mixtione erunt deserta. Animalia verò, si fuerint sine humoris potestate, exanguinata & exucta à principiorum liquore, interarescent. Igitur diuina mens, quæ propriè necessaria

ceſſaria eſſent gentibus, non conſtituit difficilia & cara, vti ſunt margaritæ, aurum, argentum, cæteraq́;, quę nec corpus, nec natura deſiderat: ſed ſine quibus mortalium vita non poteſt eſſe tuta, effudit ad manum parata per omnem mundum. Itaque ex his ſi quid forte deſit in corpore ſpiritus, ad reſtituendum aër aſsignatus id præſtat. Apparatus autem ad auxilia caloris, ſolis impetus, & ignis inuentus, tutiorem efficit vitam: item terrenus fructus eſcarum præſtans copias, ſuperuacuis deſiderationibus alit & nutrit animalia paſcendo continenter. A qua verò non ſolum potus, ſed infinitas vſui præbendo neceſsitates, gratas (quod eſt gratuita) præſtat vtilitates. Ex eo etiam qui ſacerdotia gerunt moribus Aegyptiorum, oſtendunt omnes res è liquoris poteſtate conſiſtere: itaque cum hydriam tegunt, quæ ad templum ædemq́; caſta religione refertur: tunc in terra procumbentes manibus ad cœlum ſublatis, inuentionibus gratias agunt diuinæ benignitatis.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER OCTAVVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

OMnium rerum principium aquam eſt profeſſus.] *Mileſio Thaleti viſum eſt vnum aquæ elemẽtum, id eſt rerum omnium principium. Quod à Seneca quæſtionum naturalium lib.* III. *cap.* XII I. *traditur, & à Plutarcho libro de placitis Philoſophorum* I. *cap.* III. *Vnde petenda de principijs reliqua, ab Ariſtotele item lib.* II. *Metaphyſic. atque Probo Aeglog. Virgil.* VI.

Magorum ſacerdotes.] *Magi apud Perſas, vt præter alios tradit Suidas, erant Philoſophi* καὶ φιλόθεοι, *quorum princeps Zoroaſtres. Græci eiuſmodi homines vocabãt Philoſophos, Latini ſapientes, Aegyptij Prophetas, Aſſyrij Chaldæos, Indi Gymnoſophiſtas, Galli Druidas.*

Euripides auditor Anaxagoræ &c.] *ſcribit Diodorus Siculus lib. primo, exiſtimaſſe in Menalippa Euripidem Phyſici Anaxagoræ auditorem cœlum & terram mixta aliquando, cum diſiuncta fuiſſent, produxiſſe arbores, aues, feras, atque adeò quicquid videtur, id eſt, vt interpretor, fœcundatam imbribus terram omnia procreaſſe, vt id eſſet aër, quod mas, pluuia, quod ſemen, terra, quod fœmina. Quod intellexit Lucretius Carus, cum lib.* I. *de rerum natura inquit.*

Poſtremò pereunt imbres, vbi eos pater æther

In grem

In gremium matris terrai præcipitauit.
At nitidæ surgunt fruges, ramiq; viresçunt
Arboribus, crescunt ipsæ, fœtuq; grauantur. *Et Virg. Georg. lib. II.*
Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omnes
Magnus alit magno permixtus corpore fœtus.

Hinc fabulæ locus, qua fingitur Iupiter cum matre concubuisse. Iouem enim intelligo aërem, etiam si apud Arnobium ita inuenerim scriptum libro disputationum aduersus Iudæos quinto, Itaq; qui dicet, cum sua concubuit Iupiter matre, non incestas significat aut propudiosas Veneris complexiones, sed Iouem pro pluuia, pro tellure Cererem nominat. Et qui rursus perhibet lasciuias exercuisse cum filia, nihil de fœdis voluptatibus loquitur, sed pro imbris nomine ponit Iouem, in filiæ significatione sementem. Et post eodem libro. Vos Iouis & Cereris coitum imbrem dicitis dictum telluris in gremium lapsum.

Neque creſcere, nec tueri.] *Tueor passiue vsurpauit, quemadmodum inueni in antiqua ex Hispania inscriptione, ad XX à Dianio oppido lapidem in ædicula miræ magnitudinis lapidibus structa, literis cubitalibus sculpta, cuius mihi fecit copiam Thomas Cadamustus Laudensis, Pauli III. Pont. Max. medicus, sed autore Iacobo Corneliano, iuuene ingenio, doctrina, & morum elegantia insigni, eoq; nomine mihi charissimo. Ipsam hic apposui.*

PALLADI VICTRICI
SACRVM

HIC HOSTIVM RELIQVIAS PROFLIGAVIT CATO, VBI ET SACELLVM MIRO ARTIFICIO STRVCTVM ET AEREAM PALLADIS EFFIGIEM RELIQVIT
PAREANT ERGO ET NOSCANT OMNES. SENATVS ET POPVLI ROMANI IMPERIVM ET DEORVM NVMINE ET MILITVM FORTITVDINE ET TVERI ET REGI.

Non conſtituit difficilia, & clara.] *scribendum & cara. Est autem sensus horum verborum, Natura minus vitæ necessaria in mari vt margaritas, aut terræ visceribus, vt aurum & argentum abdidit: sine quibus verò constare vita satis non poterat, ea quasi ad manum posuit, nec magno paranda. Cauillatus est Demetrius Phalereus, vti annotauit Athenæus libro sexto, & ante eum Strabo, in eos, qui auro quærendo specus effodiunt, & non inuento, oleum & operam perdunt. Quæ capere posse sperabant (aiebat) non ceperunt, quæ possidebant, amiserunt.* ἃ μὲν ἔμελλον, οὐκ ἔλαβον, ἃ δ' εἶχον, ἀπέβαλον. *Notabat scilicet, quos sola auaritia impulerat. Sed lege, si vacabit, caput quartum lib. XXXIII. Plinij.*

Aqua verò non solum potus, &c.] *De aquæ præstantia & vtilitatibus hunc in modum à Plinio est traditum lib.* XXXI. *cap.* I. *Hoc elementum cæteris omnibus imperat, terram deuorant aquæ, flammam necant, scandunt in sublime, & cœlum quoque sibi vendicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant quæ causa fulmina elidit, ipso secum discordante mundo. Quid esse mirabilius potest aquis in cœlo stantibus? At illæ, ceu parum sit in tantam peruenire altitudinem, rapiunt eò secum piscium examina, sæpe etiam lapides subuehunt, portantes aliena pondera. Eadem cadentes omnium terra nascentium causa fiunt. Prorsus mirabili natura, si quis velit reputare, vt fruges gignantur, arbores fruticesq; viuant, in cœlum migrare aquas, animamq; etiam herbis vitalem inde deferre, iusta confessione, omnes terræ quoque vires aquarum esse beneficij. Differentiæ hæ creduntur, φρεατίαι puteales, πηγαίαι fontanales, ῥυτὰι fluentes, ϛάσιμαι stagnantes, & συλλογιάιαι collectitiæ. Pluuialium, id est τῶν ὀμβρίων, quædam nubium attritu, fulgetris, tonitribusq; exprimuntur, quas ἀϛραπαίας & βροντιάιας vocant: quædam fulminibus excutiuntur, quas νεφαιωλὰς dixerunt. Fontium aquas salubritatem ægris corporibus afferre autor est apud Iulium Frontinum C. Amaranus Apollinaris.*

Itaque cum hydriam tegunt.] *Id ceremoniarum genus facilè adducor, vt credam ad Aegyptios inuectum, postquam de deorum præstantia inter gentes est certatum. Nam vt est scriptum apud Suidam, cum Chaldæi ignem haberent deum, circunferentes, quòd omnia peruinceret, vnum deum existimari volebant, cæterarum enim gentium dij, quia ære, argento, ligno, lapide, & eiusmodi aliqua materia constarent, eos aiebant igne consumi. Id cum ad Canopi sacerdotem allatum esset, vt erat ingenio ad astutiam composito, hydriæ pertusæ aqua plenæ foramina obduxit, & totam varijs pinxit coloribus, & simulacro (quod gubernatoris Menelai esse ferebatur) prius abscisò capite, aptauit. Non ita multo pòst tempore, cum Chaldæi veniissent, ignemq; simulacro admouissent, facturi ipsi periculum, num posset & Aegyptiorum deum superare, liquata cera sensim effluens rimis aqua ignem extinxit. Vt Aegyptiorum Canopus sacerdotis astutia Chaldæorum dei victor cæperit ab alijs coli. Refertur & à Rufino ecclesiasticæ historiæ lib.* X. *cap.* XXXVI. *Eam (nisi fallor) hydriam graphicè expressit Apuleius libro vltimo de asino aureo. Vrnula (inquit) faberrimè cauata, fundo quàm rotundo, miris extrinsecus simulacris Aegyptiorum effigiata, eius orificium non altiusculè lenatum, in canalem porrectum longo riuulo prominebat. Ex alia parte verò multum recedens, spatiosa dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo supersedebat aspis squameæ ceruicis stricto tumore sublimis.*

De aquæ inuentionibus. CAP. I.

CVM ergo & à Physicis, & à Philosophis, & ab sacerdotibus iudicetur ex potestate aquæ omnes res constare, putaui, quoniam in prioribus septem voluminibus rationes ædificiorum sunt expositæ, in hoc oportere de inuentionibus aquæ, quasq; habeat in locorũ proprietatibus virtutes, quibusq; rationibus ducatur, & quemad

quemadmodum item ea probetur, scribere. Est enim maxime necessaria, & ad vitam, & ad delectationes, & ad vsum quotidianum. Ea autem facilior erit, si fontes erunt aperti, & fluentes. Sin autem non profluent, quærenda sub terra sunt capita, & colligenda: quæ sic erunt experiunda, vti procumbatur in dentes, antequam sol exortus fuerit, in locis quibus erit quærendum, & in terramento collocato & fulcto, prospiciantur eæ regiones. Sic enim non errabit excelsius quàm oporteat visus, cum erit immotum mentum: sed ad libratam altitudinem in regionibus certa finitione designabit. Tunc in quibus locis videbuntur humores se concrispantes, & in aëra surgentes, ibi fodiatur: non enim in sicco loco hoc signum potest fieri. Item animaduertendum est quærentibus aquam, quo genere sint loca. Certa enim sunt, in quibus nascitur. In creta, tenuis & exilis & non alta est copia, ea erit non optimo sapore. Item sabulone soluto, tenuis: sed si inferioribus locis inuenietur, ea erit limosa & insuauis. In terra autem nigra sudores & stillæ exiles inueniuntur, quæ ex hybernis tempestatibus collectæ in spissis & solidis locis subsidunt, eæ habent optimum saporem. Glarea verò mediocres & non certæ venæ reperiuntur, eæ quoque egregia sunt suauitate. Item sabulone masculo, arenaq; & carbunculo, certiores & stabiliores sunt copiæ, eæq; sunt bono sapore. Rubro saxo & copiosæ, & bonæ, si non per interuenia dilabantur & liquescant. Sub radicibus autem montium, & in saxis silicibus, vberiores & affluentiores, eæq; frigidiores sunt & salubriores. Campestribus autem fontibus salsæ, graues, tepidæ, non suaues: nisi quæ ex montibus sub terra submanantes erumpunt in medios campos, & vbi sunt arborum vmbris contectæ, præstant montanorum fontium suauitatem. Signa autem quibus terrarum generibus suberunt aquæ, præter quod suprà scriptum est, hæc erunt: si inuenientur nascentia tenuis iuncus, salix erratica, alnus, vitex, arundo, hedera, aliaq; quæ eiusmodi sunt, quæ non possunt nasci, nec ali per se, sine humore. Solent autem eadem in lacunis nata esse, quæ sidentes præter reliquum agrũ excipiunt aquam ex imbribus, & agris per hyemem, diutiusq; propter capacitatem conseruant humorem, quibus non est credendum. Sed quibus regionibus & terris, non lacunis, ea signa nascuntur non fata, sed naturaliter per se creata, ibi est quærenda. In quibus locis eæ non significabuntur inuentiones, sic erunt experiundæ. Fodiatur quoquouersus locus latus pedes tres, altus ne minus pedes quinque, in eoq; collocetur circiter solis occasum scaphium æreum, aut plumbeum, aut peluis, ex his quod erit paratum. idq; intrinsecus oleo vngatur, ponaturq; inuersum & summa fossura operiatur arundinibus, aut fronde, suprà terra obruatur: tum postero die aperiatur, & si in vase stillæ sudoresq; erunt, is locus habebit aquam. Item si vas ex creta factum non coctum, in ea fossione eadem ratione opertum,

positum fuerit, si is locus aquam habuerit, cum apertum fuerit, vas humidum erit, & etiam dissoluetur ab humore. Vellusq; lanæ si collocatum erit in ea fossura, in sequenti autem die de eo aqua expressa erit, significabit eum locum habere copiam. Non minus si lucerna concinnata, oleiq; plena & accensa, in eo loco operta fuerit collocata, & postero die non erit exucta, sed habuerit reliquias olei & ellychnii, ipsaq; humida inuenietur, indicabit eum locum habere aquam: ideo quod omnis tepor ad se ducit humores. Item in eo loco ignis si factus fuerit, & percalefacta terra, & adusta, vaporem nebulosum ex se susciteuerit, is locus habebit aquam. Cum hæc ita erunt pertentata, & quæ suprà scripta sunt signa inuenta, tum deprimendus est puteus in eo loco: & si caput erit aquæ inuentum, plures sunt circa fodiendi, & per specus in vnum locum omnes conducendi. Hæc autem maximè in montibus & regionibus septentrionalibus sunt quærenda, eo quod in his & suauiora, & salubriora, & copiosiora inueniuntur: auersi enim sunt solis cursui, & in his locis primum crebræ sunt arbores & syluosæ, ipsiq; montes suas habent vmbras obstantes, vt radii solis non directi perueniant ad terram, nec possint humores exugere. Interualla quoque montium maxime recipiunt imbres, & propter syluarum crebritatem, niues ibi ab vmbris arborum & montium diutius conseruantur: deinde liquatæ per terræ venas percolantur, & ita perueniunt ad infimas montium radices, ex quibus profluentes fontium erumpunt fluctus. Campestribus autem locis contrario non possunt haberi copiæ, quæ & si sint, non possunt habere salubritatem, quod solis vehemens impetus propter nullam obstantiam vmbrarum eripit exhauriendo feruens ex planitie camporum humorem: & si quæ ibi sunt aquæ apparentes, ex his, quod est leuissimum tenuissimumq; & subtili salubritate, aër auocans dissipat in impetum cœli: quæq; grauissimæ duræq;, & insuaues sunt partes, eæ in fontibus campestribus relinquuntur.

IN CAPVT I. ANNOTAT.

Quærenda sub terra sunt capita.] *Caput aquæ est, vnde nascitur, autore Vlpiano Pandect. lib.* XLIII. *de aqua quotid. & æstiua.*

Vti procumbatur in dentes.] *Quæ hîc traduntur in quærenda aquarũ scaturigine esse aquilegibus animaduertenda, vniuersa Plinius transtulit in caput* III. *lib.* XXXI. *Palladius autem hunc locum ita expressit lib.* IX. *cap.* VIII. *Ante ortum solis, ijs locis, quibus aqua quærenda est, æqualiter pronus mento ad solum depresso iacens in terra, Orientem inspectabis, & in quo loco crispum subtili nebula aërem surgere videbis, & velut rorem spargere, signo aliquo vicinæ stirpis aut arboris notabis. Nam constat siccis locis, vbi hoc fiet, aquam latere.*

Humores se concrispantes.] *Vapores vndatim è terra surgentes, vndatim crispos.*

Quo

Quo genere sint loca.] *Et terrarum genus considerandum, vt possis vel de tenuitate, vel de abundantia & sapore iudicare. Quæ verò hic docentur, & Plinius, & Palladius dictis locis repetunt.*

Glarea verò mediocres.] *Id est terra, quæ sabulosa erit, & plena minutis lapidibus, cuiusmodi qui ad ripas fluuiorum sunt, qui glarea etiam vulgò Italorum dicuntur. Sicut apud Columellam lib.* II. *cap.* II. *non semel.*

Sabulone masculo.] *Id est, vt interpretor, aspero, scabro, minus flauo, subfusco. Quanquam de hoc video etiam plurimum addubitari, quod cap.* III. *lib.* II. *sabulonem masculum inter ea terræ genera recenseat, vnde ducendi sunt lateres, atque id propter læuitatem. Vt possit esse sabulo masculus terræ genus, & arena, id est materiæ solidioris quàm sit terra. Certè paulò antè dixit sabulonem solutum, ad differentiam, vt apparet, masculi. Sed & metallici sabulonem durum, marem appellant, mollem, fœminam.*

Arenáque & carbunculo.] *Pro his Plinius dicit arenam carbunculosam, siue arenam carbunculum, vt in aliquibus libris legitur. Est enim carbunculus arenæ genus, vt lib.* II. *cap.* VI. *Aliâs est terræ genus, gemma, morbus, & vitium atque arborum vitium, cum vt quodam vredinis carbone exustæ sunt, Plinio & cæteris. Euenit & toti oculo, palpebræ quoque maligna vlceratio, quæ interdum perambulat, quam Corn. Celsus carbunculum, Paulus Aegineta ἀνθράκωσιν vocat.*

Signa autem, quibus terrarum generibus subsint aquæ.] *Signa sex præter superius septimum quarendæ aquæ refert, si iuncus tenuis nascatur, salix syluatica, alnus, vitex, harundo, hedera. Quibus tum credendum inquit Palladius dicto cap. si neque lacuna est, neque aliquis ibi ex consuetudine humor insidet. Plinius addit tussilaginem syluestrem, quam officinæ vngulam caballinam appellant, lib.* XXVI. *cap.* VI. *& ranam multum alicui loco pectore incubantem, lib.* XXXI. *cap.* III. *Et batrachium siue chrysanthemon ab aquilegibus mirè celebratam esse, eò quòd aquam subesse certum sit, vbi emicare solet, autor est ex ijs, qui de re rustica Græcè scripserunt, Democritus in hydroscopico, id est de aquarum inuestigatione. Id verò inuenies γεωπονικῶν, id est eorum librorũ, qui de agricultura inscribuntur Constantini nomine, libro secundo, vbi & ex Paxamo multa ad eam rem facientia traduntur. Libet verò hoc loco verba ex Theodorici primi Ostrogothorum regis epistola ad Apronianum comitem priuatarum in aquilegis Africani commendationem adscribere. Sunt autem apud Cassiodorum Variarum lib.* III. *signis (inquit) virentium herbarum & proceritate arborum vicinitatem colligit diligenter. Terris enim, quibus dulcis humor non longè subest, vbertas quorundam germinum semper arridet, vt est iuncus aquatilis, canna leuis, vimen lætum, validus rubus, salix lenta, populus virens, & reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatem fœlici prosperitate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, cum nocte veniente, lana sicca in terram ponitur iam prouisam, & rudi caccabo tecta relinquitur, hinc si aquæ proximitas arriserit, mane humida reperitur. Sole etiam declarato intuentur magistri loca solliciti, & vbi suprà terram volitare spissitudinem minutissimarum conspexerint omnino muscarum, tunc promittitur, quod quæritur, facilè inueniri. Addunt etiam in columnæ speciem conspici quen-*

dam tenuissimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad summum, tantum in imum latices latere cognoscunt. Et paulò pòst. Dicunt aquas, quæ ad Orientem austrumq; prorumpunt, dulces atque perspicuas esse, & pro sua leuitate saluberrimas inueniri: In Septentrionem verò atque Occidentem quæcunque manant, probari quidem nimis frigidas, & crassitudine suæ grauitatis incommodas. Hactenus Theodoricus, siue eius nomine Aurelius Cassiodorus.

In quibus locis eæ non significabuntur inuentiones.] *Si deerunt ea signa sex, quibus asserunt significari subesse aquam, alijs quinque rationibus indicat tentandum. Quæ traduntur à Plinio, & Palladio locis, quos antea significaui.*

Fodiatur quoquo versus locus latus ne minus quinque pedes.] *Ex verbis Palladij, quem dixi hac parte, vt plerisque alijs, esse Vitruuij imitatum scripta atque præcepta, subodorari licet locum hunc menda non carere, vt fuerit scribendum, Fodiatur quoquo versus locus latus pedes tres, altus ne minus pedes quinque. Eius hæc sunt verba ex memorato cap.* VIII. *lib.* IX. *locus ergò, vbi supradicta signa repereris, fodiatur latitudine pedibus tribus, altitudine pedibus quinque. Plinius dicto capite tertio, ait loco in altitudinem pedum quinque defosso. Democritus, & Paxamus γεωμονικῶν loco à nobis citato dicunt altitudine cubitorum trium.*

Reliquias olei & ellychnij.] *Ellychnium significat funiculum, qui ex papyro, canabe, stuppa, gossipio, aliáue eiusmodi materia tortus in lucernis vritur. Nam lychnos lucernam significat, vocatur & thryallis, & phlomos autore Polluce lib.* VI. *cap.* XVIII. *et lib.* X. *cap.* XXVI. *mea sententia, quòd hæ sunt herbæ lucernariæ, vel Dioscoridis testimonio lib.* IIII. *cap.* LXXXXIX. *De lychnuchis, id est lucernas gestantibus, vide Egnatium in Suetonium. Pro lucerna etiam interpretatur Athenæus lib.* XV. *id est vltimo, & Iulius Pollux lib.* VI. *cap.* XVIII. *& lib.* X. *cap.* XVI. *Mihi vt placeat Petrus Crinitus, qui cap.* VI. *lib.* XVII. *de honesta disciplina, in Tranquilli Cæsare Dictatore, & Domitiano lychnuchos pro lucernis accipit.*

Et per specus.] *Per meatus, & deriuacula subterranea.*

Hæc autem maximè in montibus.] *Excipiunt enim montes (vt est apud Aristotelem meteoron primo) pluuiæ descendentis magnam copiam, & subeuntem vaporem refrigerant, rursusq; in aquam concernunt, vnde & maximos fluuios ex maximis fluere montibus licet conspicere.*

De aqua imbrium, eiusq; virtutibus. CAP. II.

TAQVE quæ ex imbribus aqua colligitur, salubriores habet virtutes, eo quòd eligitur ex omnibus fontibus leuissimis subtilibusq; tenuitatibus: deinde per aëris exercitationem percolata tempestatibus liquescendo peruenit ad terram. Etiamq; non crebriter in campis confluunt imbres: sed in montibus, aut ad ipsos montes ideo, quòd humores ex terra matutino solis ortu moti, cum

cum sunt egressi, in quamcunque partem cœli sunt proclinati, trudunt aëra, deinde cum sunt moti propter vacuitatem loci, post se recipiunt aëris ruentes vndas. Aër autem cum ruit trudens quocunque humorem prævium, spiritus, & impetus, & vndas crescentes facit ventorum. A ventis autem quocunque feruntur humores conglobati, ex fontibus & fluminibus, & paludibus, & pelago, cum tepore solis continguntur, exhauriuntur, & ita tolluntur in altitudinem nubes: eæ deinde cum aëris vnda nitentes, cum perueniunt ad montes, ab eorum offensa, & procellis propter plenitatem & grauitatem, liquescendo dispergunturs, & ita diffunduntur in terras. Vaporem autem, & nebulas, & humores ex terra nasci, hæc videtur efficere ratio, quòd ea habet in se & calores feruidos, & spiritus immanes, refrigerationesq; & aquarum magnam multitudinem. Ex eo cum refrigeratur noctu, ventorum flatus oriuntur per tenebras, & ab humidis locis egrediuntur in altitudinem nubes, sol oriens impetu tangit orbem terræ, tum aër ab sole percalefactus cum roribus ex terra tollit humores. Licet & ex balneis exemplum capere. Nullæ enim cameræ, quæ sunt caldariorum, supra se possunt habere fontes: sed cœlum quod est ibi, ex præfurniis ab ignis vapore percalefactum, corripit ex pauimentis aquam, & aufert secum in camerarum curuaturas, & eam sustinet. Ideo quod semper vapor calidus in altitudinem se trudit, & primo non remittitur propter breuitatem, simul autem plus humoris habet congestum, non potest sustineri propter grauitatem, sed stillat supra lauantium capita. Ita quoq; eadem ratione cœlestis aër cum ab sole percipit calorem, ex omnibus locis hauriendo tollit humores, & congregat ad nubes. Ita enim terra feruore tacta eiicit humores, vt corpus hominis ex calore emittit sudores. Indices autem sunt eius rei venti, ex quibus qui à frigidissimis partibus veniunt procreati, septentrio & aquilo, extenuatos siccitatibus in aëre flatus spirant. Auster verò & reliqui, qui à solis cursu impetum faciunt, sunt humidissimi, & semper apportant imbres: quod percalefacti ab regionibus feruidis adueniunt, & ex omnibus terris lambentes eripiunt humores, & ita eos profundunt ad septentrionales regiones. Hæc autem sic fieri, testimonio possunt esse capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemq; scripta, plurima maximaq; inueniuntur egressa ab septentrione. Primumq; in India Ganges & Indus à Caucaso monte oriuntur: Syria, Tygris & Euphrates: Asia, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais: Colchis, Phasis: Gallia, Rhodanus: Belgica, Rhenus: citra Alpes, Timauus & Padus: Italia Tybris: Maurusia (quam nostri Mauritaniam appellant) ex monte Atlante Dyris, qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentem ad lacum Heptabolum, & mutato nomine dicitur, Nigir, deinde ex lacu Heptabolo sub montes desertos subterfluens, per meridiana loca manat, & influit in paludem Coloe,

256.

loe, quæ circumcingit Meroem, quæ est Aethiopum meridianorum regnum. Ab hisq; paludibus se circumagens per flumina Astasobam, & Astaboram, & alia plura, peruenit per montes ad cataractam, ab eaq; se præcipitans per septentrionalem peruenit inter Elephantida & Syenem, Thebaicosq; in Aegyptum campos, & ibi Nilus appellatur. Ex Mauritania autem caput Nili profluere, ex eo maxime cognoscitur, quod ex altera parte montis Athlantis sunt alia capita item profluentia ad occidentis Oceanum, ibiq; nascuntur Ichneumones, Crocodili, & aliæ similes bestiarum piscium q; naturæ, præter Hippopotamos. Ergo cum omnia maxima flumina in orbis terrarum descriptionibus ab septentrione videantur profluere, Aphriq; campi, qui sunt in meridianis partibus subiecti solis cursui, latentes penitus habeant humores, nec fontes crebros, amnesq; raros: relinquitur vti multo meliora inueniantur capita fontium, quæ ad septentrionem aquilonemue spectant: nisi si inciderint in sulphurosum locum, aut aluminosum, seu bituminosum, tunc enim permutantur, & aut calidæ aquæ, aut frigidæ odore malo & sapore profundunt fontes. Neque enim calidæ aquæ est vlla proprietas, sed frigida aqua cum incidit percurrens in ardentem locum, efferuescit, & percalefacta egreditur per venas extra terram, ideo diutius non potest permanere, sed breui spatio sit frigida. Nanque si naturaliter esset calida, non refrigeraretur calor eius. Sapor autem & odor, & color eius non restituitur, quod intinctus & commixtus est propter naturæ raritatem.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Itaque quæ ex imbribus aqua colligitur.] *Pluuia aqua à Paulo Aegineta lib.* I. *capite quinquagesimo ex sententia Hippocratis (quam in lib. de aëre, aqua, & locis reperimus) commendatur, quòd sit leuis, suauis, limpida, & tenuis, quodq; celerius putrescat, indicium esse virtutis potius, quàm vitij. Ei sententiæ subscribit Columella lib.* I. *cap.* V. *ait enim aquam pluuialem salubritati corporum esse accommodatissimam. Id etiam Auicenna voluit, puteorum aquam improbans, libri primi Fen.* II. *Aquarum pluuiarum, quas Græci ὀμβρίας appellant, æstiuæ (Hippocrates teste Galeno ὡραίας vocat) maximè probantur. Galenus & Oribasius ita statuunt. Pluuiarum aquarum æstiuam, & quæ cum tonitru caderet, salubriores esse ea, quæ cum nymbis, quæ verò ex glacie & niue liquatis fierent, esse deterrimas. Eorum verba hæc sunt:* ἀυτῶν δὲ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τὸ κατὰ θέρος γινόμενον, ὅπερ ὡραῖον ἱπποκράτης καλεῖ, τοῦ λαμπρώτατον ἄμεινον ἐστι. βέλτιον δ' ἐστὶ καὶ τὸ βροντιαῖον τοῦ λαμπρώτατος. τὰ δ' ἀπὸ πρυσάλλης καὶ χιόνος λυομένης γινόμενα πονηρότατα ἐστιν. *Plinius libro* XXXI. *cap.* III. *multis verbis eorum sententiam refellit, qui cisternarum aquam maximè probant. In primis, quòd leuitas deprehendi aliter quàm sensu vix potest, nullo penè momento ponderis aquis inter se distantibus, quòd cadens inficiatur halitu terræ, quò fit, vt*

Vt pluuiæ aquæ sordium inesse plurimum sentiatur, citissimeq; ideo calefiat aqua pluuia, vtiliores, quæ profluunt, existimari, cursu enim, procursuq; ipso extenuari, atque proficere, stagnantes atque pigras meritò damnari. Hæc quidem C. Plinius totidem ferè verbis. Damnatur & ab Aetio lib. tertij cap. CLXXV. *aqua pluuia. Sed de aquis lege, si libet, commentarium quartum Galeni in sextum de morbis vulgaribus Hippocratis librum. Auerroim simplicium cap.* XXXVIII. *& eiusdem argumenti Rhazen cap.* IIII. *Legitur & inter Galeni libros adscititius de bonitate aquæ, & pleraque ab eo traduntur libro primo de sanitate tuenda, & libro primo simplicium medicamentorum. Quæ autem à Seneca traduntur lib. naturalium quæstionum* III. *cap.* XXV. *ea magis ad caput proximum pertinent. Itaque eò cum veneris, adeundum tibi eum autorem indico, quòd variarum aquarum naturam scribat. Sed fortasse non fuerit parergon addere ex Hippocratis aphorismorum sectione* V. *aquam eam, quæ citò calefit, & frigefit, esse leuissimam, quòd & Plinius refert dicto loco, & interpretatur Galenus etiam in libro de ptisana.*

Aër cum ruit trudens.] *Ipse dixit lib.* I. *cap.* VI. *ventum esse aëris fluentis vndam cum incerta motus redundantia. Aristoteles autem Meteorolog. lib.* II. *ventum ait esse terreni halitus copiam, quæ circa terram agitatur. Et lib. de Mundo, Aristoteli enim adscriptum legimus, ex sicco halitu, cum à frigore sic impellitur, vt diffluat, ventum effici vult, qui nihil aliud esse videatur, nisi quàm plurimus confertusq; aër. Vide Senecam quæstionum naturalium, libro quinto, & ex recentioribus Hieronymum Cardanum contradicentium medicorum libro secundo, tractatu primo, contradict.* XVI.

Vaporem autem, & nebulas, & humores è terra nasci.] *Ab hoc orbe in aërem, qui supra nos est, duplex halitus effertur autore Aristotele libro de mundo, siquidem eum librum scripsit, quosdam enim addubitare video, quorum alter siccus est & fumidus, qui à terra euaporatur, alter humidior, & vaporosior, qui exhalatur ab humoribus. Ex hoc nebulæ, rores, pruinæ, nubes, imbres, niues, grandines gignuntur: ex illo venti, coruscationes, tonitrua, presteres, id est accensi turbines, fulmina, & eiusmodi. Lusit in hunc modum Arnobius libro octauo contra gentes, Sic exhalatis terræ vaporibus nebulas semper adolescere, quibus densatis coactisq; nubes altius surgere, ijsdem labantibus pluuias fluere, flare ventos, grandines increpare, vel nimbis collidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgura, fulmina præmicare.*

Nullæ enim cameræ, quæ sunt caldariorum.] *Id est cellarum, vbi lauabantur, vt suprà lib.* V. *cap.* X. *Galenus libro Methodi decimo balnei partes enumerat quatuor. primam, in quam ingredientes, in aëre versarentur calido, ipse lib. nono simplicium medicamentorum vbi de chalcantho loquitur, προπαλαιστρια dicit appellari solere, quod in eis corpora præmolliri soleant, diuersum scilicet ædificium ab eo quod quinto libro interpretati sumus laconicum: secundam, quò ex illa in aquam calidam descenditur, id propriè λουτρὸν ait appellari: ab hac egressi, mox in tertiam frigidam ibant: in quarta sudorem detergebant. Vide totum locum, nimirum quid quæq; pars virtutis habeat explicantem. De balneis idem multa tradit libro de tuenda sanitate tertio, de frictionibus verò eiusdem operis libro secundo.*

De balneis item Hali filius Abbatis, theoricæ lib. v. *cap.* XIII. *Quòd si Plinium Cæcilium lib.* v. *epistola ad Apollinarem legeris, puto feceris operæprecium.*

Non remittitur propter breuitatem.] *Id est exiguitatem stillarum, siue paucitatem. Sic lib.* VII. *cap.* VIII. *Exemptis glebis guttæ eæ quæ residunt, propter breuitatem non possunt collegi.*

Vt corpus hominis ex calore emittit sudores.] *Vnde & nos edocti, sudorem sicco calore elicimus laconicis. Et quia de sudore sermo, quanquam non admodum facit ad rem, addam ex Aristotele lib.* III. *de historia animalium, sanguinem, si immodicè humescat, in speciem saniei dilui, & adeò serescere, vt nonnulli sudore cruento exudarint.*

Chorographijs picta.] *Chorographiam à Geographia differre autor est Ptolemæus lib.* I. *geographiæ, quòd chorographia per partes locorum singula ac etiam minutissima quæq; describit, vt portus, vicos, populos: geographiæ verò proprium vnam & continuam terram ostendere. Deinde chorographia, quæ locis accidunt, magis considerat, quàm diligentem proportionis distantiarum rationem, quod geographiæ est. Postremò chorographia locorum pictura eget: geographia per lineas tenues, & denotationes tantum, positiones, & vniuersi figurationes ostendere potest. De his multa sunt apud Eustathium Dionysij Afri enarratorem.*

Mauruſia, quam nostri Mauritaniam appellant.] *Strabo lib. vltimo dicit, qui à Græcis Mauruſij appellantur, Romanos & Indigenas vocare Mauros. De eorum origine scribit Procopius libro belli Vandalici quarto.*

Ex monte Atlante Dyris.] *Scribit dicto libro Strabo, montem esse in Lybia, quem Græci Atlantem vocant, Barbari Dyrim. Idem sentiunt Plinius lib.* V. *cap.* I. *& Solinus cap.* XXXVII. *Vitruuius non montem quidem, sed Nilum ex monte Atlante ortum dicit vocari Dyrim, qui postea mutato nomine Nigir, postremò vbi in Aegyptum peruenit, Nilus appelletur. Fieri potuit, vt Mauri, quo nomine ipsum montem, vnde profluat, vocent eodem & ipsum fluuium, atque id spectasse Vitruuium credibile est. Certè Dionysius Afer, Eustathius, & Stephanus Sirin vocant. Nilus Græca dictio est, autore Seruio Georg.* IIII. *cum Melo Latinè nominetur. Sextus Pompeius libro primo causam tradit, Alumento, ait, pro Laumedonte à veteribus Romanis necdum assuetis Græcæ linguæ dictum est. Sic Melo pro Nilo, Catamitus pro Ganimede, Alphius pro Alpheo dicebatur. Horus Apollo Niliacus, seu potius Philippus, qui Græcè ex Aegyptia lingua eum vertit, tradit quem Aegyptiacè νεῖλ vocant, interpretatum νέος, id est nouum significare. Libet hoc loco coniecturam nostram adferre. Diximus Nilum Nigrim vocatum, quid ita verò non legi qui diceret. Fortassis ita appellatus est à solitudinibus nigri puluers, de quibus Plinius lib.* V. *cap.* I. *aut quia Hebræis Sihor vocetur, vti est Esaiæ cap.* XXIII. *Iosuæ cap.* XIX. *& libri primi Paralipomenon cap.* XIII. *quod nigrum & turbulentum interpretari possit, à turbulentis scili aquis, vti à quibusdam est annotatum. Sed hoc coniectura sit, non sententia.*

Per flumina Astasobam, & Astaboram.] *Astapum & Astaboram Plinius lib.* V. *cap.* IX. *Iulius Solinus cap.* XLV. *& Pomponius Mela lib.* I. *cap.* IX. *ipsum Nilum dicunt, qui his duobus veluti brachijs insulam Meroen claudat. Strabo autem lib. vltimo, & Ptolemæus geograph.* IIII. *cap.* VIII. *flumina*

diuersa

diuersa faciunt. Diodorus Siculus lib. I. dicit ab ijs, qui insulam Meroen habitant, vocari Astapum, id est aquam è tenebris venientem. At Plinius, & Solinus dictis locis circa Meroen diuisum Nilum asserunt læuo alueo Astaboren, dextro verò Astusapen nominari. Quod verò hic Vitruuius Astasobam pro Astapo, siue Astapode dixerit, mirũ esse non debet. nam & Strabo Astosabam à nonnullis scribit appellari. Porrò autem Astosabam apud Vitruuium, an apud Strabonem Astasobam scribendum sit, an diuersos sequuti sint autores, non mihi liquet.

Peruenit per montes ad cataracten.] *Cataracten tradit Strab. lib. vlt. esse ad medium ferè flumen petrosum quoddam supercilium, in superiore parte planum, vt flumen recipere possit, desinens verò in præcipitium. In Nilo est eiusmodi quidam locus, vbi præcipitans ruit potius, quàm fluit. Ammianus Marcellinus lib. XXII. præruptos scopulos interpretatur. Meminerunt Seneca quæstionum naturalium lib. IIII. cap. II. Plinius lib. V. cap. IX. Philostratus, quem alij Lucianum existimant, Vitæ Apollonij Tyanei lib. VI. Cicero certè in fragmento lib. VI. de Repub. scribit catadupa nominari. Nisi quis nouissimi tantum cataractæ parti extremæ hoc nominis tribuendum existimet, quòd ita appellent Herodotus libro secundo, & Aristides in Aegyptia oratione.*

Ex Mauritania autem caput Nili profluere.] *Aristoteles lib. I. Meteorologicon, autor est prima Nili fluenta ex Argyro monte decurrere. Herodotus lib. II. ignorari ait vnde oriatur. Pausanias in Atticis tradit ex Atlante monte manare aquam turbidam, ad ipsumq́ fontem apparere Crocodilos cubitis haud minores, qui ad hominum accessum statim mergantur. Multis argumentum præbere eam aquam ex arenis rursus scaturientem Nilum Aegyptijs efficere. Idem in Corinthiacis ait non deesse qui ex Euphrate terra condito, & postea supra Aethiopiam exiente Nilum effici existiment. De Nilo hæc ferè à Parrhasio traduntur, Durim Samium putare eum in Lybia caput attollere, Parmenonem Byzantium Iouem cum Aegypti vocare. Iouis enim appellatione à priscis Aegyptijs cultum, inde & Pindarum epitheto πρόνιον, hoc est Saturnium nominare, quòd exundans imbrium vicem exhibeat. In Aegypto vrbem esse eius nominis, sacram amnis sedem ex Hecatæo Hermippum dicere prius fuisse nominatum Oceanum, Aegyptum, Aeton, Tritonem, demum Nilum, à Cyclopis filio Nilo Aegypti rege, cui auus paternus fuerit Tantalus.*

Ibíque nascuntur Ichneumones.] *Ichneumon in Aegypto nascitur animal felis magnitudine, sed figura non admodum à mure abhorrente. Habet internecinum cum angue bellum, nec prius hostem aggreditur, quàm socios vocet, & limo obducto contra ictus, morsusq́ se loricet. In dimicatione caudam attollens, ictus irritos auersus excipit, donec obliquo capite speculatus inuadat in fauces. Debellat & Crocodilum. Autores sunt Aristoteles de naturali historia lib. IX. & Plinius lib. VIII. cap. XXIIII. & XXV.*

Crocodili.] *Crocodili naturam describit his verbis Ammianus Marcellinus lib. XXII. de Aegypto loquens, Inter aquatiles bestias Crocodilus vbique per eos tractus abundat, exitiale quadrupes, malum assuetum elementis ambobus, lingua carens, maxillam superiorem commouens solam, ordine dentium pectinato, perniciosis morsibus, quicquid tetigerit, pertinaciter tenens, oua edens anserinis similia,*

Vtq; armatus est vnguibus, si haberet pollices, ad euertendas quoque naues sufficeret viribus magnis: ad cubitorum enim longitudinem XVIII. *interdum extentus, noctibus quiescens per vndas, diebus humi vescitur, confidentia cutis, quàm ita validam gerit, vt eius tergo cataphracta vix tormentorum ictibus perforentur. Vide Herodotum lib.* II. *Diodorum Siculum lib.* I. *Plinium lib.* VIII. *cap.* XXV. *Solinum cap.* XLV. *Melam lib.* I. *cap.* IX. *Meminit Horus Apollo lib. de literis hieroglyphicis siue Aegyptijs. Etymologus dictum putat, quòd crocum timeat, nam δεᾶλος timorem significat. Aegyptij enim, qui mel conficiunt, cum sciant Crocodilum eo delectari, croco aspergunt, quòd illum horreat. Crocus autem ex sententia scholiastæ Callimachi in Hymno Apollinis, dicitur παρὰ τὸ ἓψ κρύει θάλλειν, id est, quòd frigore floreat.*

Præter hippopotamos.] *Hippopotamum, id est fluuiatilem equum autore Aristotele de historia animalium lib.* II. *gignit Aegyptus: ei iuba est equi, vngula qualis bubus, rostrum resimum, talus etiam inest bisulcorum modo, dentes exerti, sed leniter, cauda apri, vox equi, magnitudo asini, tergoris tanta crassitudo, vt ex eo venabula faciant, interiora omnia equi & asini. Inter harundines celsas, & squalentes nimia densitate. Hæc belua, vt tradit Ammianus dicto libro cubilibus positis, otium peruigili studio circunspectat, laxaq; copia ad depascendas segetes egreditur, cumq; iam cœperit redire distenta, auersis vestigijs distinguit tramites multos, ne vnius planè itineris lineas insidiatores secuti, repertam sine difficultate confodiant. Item cum nimia auiditate extuberato ventre pigrescit, super calamo recens execto femora conuoluit, & crura, vt pedibus vulneratis cruor egestus, madescentem faciat leuem, & carnes saucias cœno oblinit, quandiu in cicatrices conueniant plagæ. Quos de Crocodilo dixi scripsisse, ijsdem locis de hippopotamo etiam ipsi dixerunt. Horam significaturi Aegyptij fluuiatilem equum pingebant, vt tradit Horus Apollo Niliacus libro de literis hieroglyphicis secundo.*

Nanque si naturaliter esset calida.] *Aquarum, quæ creduntur calidæ esse, quòd id natura comparatum non sit (ignem enim canales, per quos transeunt, continent, cuius fomes copiosum bitumen, etiam si alia sit Vitruuij capitis sequentis initio sententia) calor diu permanere non potest. Quicquid verò contraxerint saporis, odoris, aut coloris ex locorum, quos percurrunt, natura, id sua sponte non tollitur. Variorum autem saporum in amnibus & fontibus rationem, ad ignis, qui inest, aut ingignitur, facultatem refert Aristoteles, Meteoron lib.* II. *quod terra vt magis minus ue combusta est, varias formas speciesq; sortitur, quippe alumine, calce, & cæteris id genus facultatibus repletur, quas dum aquæ dulces influunt, commutantur, fiuntq; nonnullæ acidæ, aliæ amaræ, aliæ alios sapores & odores induunt. Legito Senecam naturalium quæstionum lib.* III. *cap.* XXIIII. *de caloris causis. De vario autem sapore, cap.* XX. *Colorem autem nanciscuntur à succis, terris, ramentisq; saxorum, quibus inficiuntur. Inde albi siue lactei coloris Nar Vmbriæ fluuius, lutei Ochra Saxoniæ, flaui Tyberis, fului acidula Sueuiæ prope vrbem Goppingam, ad Vilsum fluuium, sanguinis ferè colore Telephus fons iuxta Pataras, punicei Rubicon, viridis Neusola in Carpato monte, glauci thermopylarum iuxta lauacrum, quod chytros muliebres vocant, cærulei Isara Norici fluminis, nigri Galesus Calabriæ, nigerrimi Allera Saxoniæ, qui in Visurgim influit, & si quæ sunt*

alius

alius coloris aquæ. Nam qui ob aluei terram, arenas, calculos, saxa, stirpes etiam ripis inhærentes induntur, proprij non sunt aquarum, sed eos videntur habere.

De aquis calidis, & quas habeant vires à diuersis metallis prodeuntes, & de variorum fontium, fluminum, lacuumq; natura. CAP. III.

SVNT autem etiam nonnulli fontes calidi, ex quibus profluit aqua sapore optimo, quæ in potione ita est suauis, vti nec fontanalis ab Camœnis, nec Martia saliens desideretur. Hæc autem à natura perficiuntur his rationibus: cum in imo per alumen, aut bitumen, seu sulphur ignis excitatur, ardore percandefacit terram, quæ est circa se. Supra se autem feruidum emittit in superiora loca vaporem, & ita si qui in his locis, qui sunt supra, fontes dulcis aquæ nascuntur, offensi eo vapore efferuescunt inter venas, & ita profluunt incorrupto sapore. Sunt etiam odore & sapore non bono frigidi fontes, qui ab inferioribus locis penitus orti, per loca ardentia transeunt, & ab his per longum spatium terræ percurrentes refrigerati perueniunt supra terram, sapore, odore, coloreq; corrupto, vti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui sulphurati dicuntur, & reliquis locis similibus. Hi autem cum sint frigidi, ideo videntur aspectu feruere, quod cum in ardentem locum alte penitus inciderunt, humore & igni inter se congruentibus offensi, vehementi fragore validos in se recipiunt spiritus, & ita inflati viuenti coacti bullientes crebre per fontes egrediuntur. Ex his autem qui non sunt aperti, sed aut saxis, aut alia vi detinentur, per angustas venas vehementia spiritus extruduntur ad summos grumorum tumulos. Itaque qui putant tanta se altitudine, qua sunt grumi, capita fontium posse habere, cum aperiunt fossuras latius, decipiuntur. Nanque vti æneum vas non in summis labris plenum, sed aquæ mensuram suæ capacitatis habens è tribus duas partes, operculumq; in eo collocatum cum ignis vehementi feruore tangatur, percalefieri cogit aquam, ea autem propter naturalem raritatem in se recipiens feruoris validam inflationem, non modo implet vas, sed spiritibus extollens operculum & crescens abundat, sublato autem operculo emissis inflationibus in aëre patenti, rursus ad suum locum residet. Ad eundem modum capita fontium, cum sunt angustiis compressa, ruunt in summo spiritus aquæ bullitus. Simul atque latius sunt aperti exinaniti per raritates liquidæ potestatis residunt, & restituuntur in libramẽti sui proprietatem. Omnis autem aqua calida, ideo quidem est medicamentosa, quod in præuiis rebus percocta, aliam virtutem recipit ad vsum. Nanque sulphurosi fontes

neruorum labores reficiunt,percalefaciendo exugendoq; caloribus è corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem cum dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi receperunt, fouendo per patentes venas refrigerationem contraria caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interioris corporis vitia potionibus purgando, solent mederi. Est autem aquæ frigidæ genus nitrosum,vti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, aliisq; locis similibus,quod potionibus depurgat,per aluumq; transeundo,etiam strumarum minuit tumores. Vbi verò aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum,reliquæq; res earum similes fodiuntur, fontes inueniuntur copiosi,sed hi maxime sunt vitiosi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ,quam sulphur,alumen,bitumen emittit,qui per potiones,cum in corpus ineunt, & per venas permanando neruos attingunt & artus, eos durant inflando. Igitur nerui inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut neuricos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quod ex durissimis, & spissioribus frigidissimisq; rebus intinctas habent venarum raritates. Aquæ autem species est, quæ cum habeat non satis perlucidas venas,spuma, vti flos, natat in summo,colore similis vitri purpurei. Hæc maxime considerantur Athenis.Ibi enim ex huiusmodi locis & fontibus,& in Asty,& ad portum Pyræeum,ducti sunt salientes,è quibus bibit nemo propter eam causam, sed lauationibus & reliquis rebus vtuntur. Bibunt autem ex puteis, & ita vitant eorum vitia. Troezeni non potest id vitari, quod omnino aliud genus aquæ non reperitur, nisi quod Cibdeli habent. Itaque in ea ciuitate,aut omnes, aut maxima parte sunt pedibus vitiosi. Ciliciæ verò ciuitate Tarso flumen est nomine Cydnos, in quo podagrici crura macerantes leuantur dolore. Sunt autem & alia multa genera, quæ suas habent proprietates, vti in Sicilia flumen est Himera,quod à fonte cum est progressum,diuiditur in duas partes,quæ pars profluit contra Aetnam,quod per terræ dulcem succum percurrit,est infinita dulcedine : altera pars,quæ per eam terram currit,vnde sal foditur, salsum habet saporem. Item Parætonio, & quo est iter ad Hammonem, & Casio ad Aegyptum, lacus sunt palustres, qui ita sunt salsi, vt habeant insuper se salem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis & fontes, & flumina,& lacus, qui per salisodinas percurrentes necessario salsi perficiuntur. Alii autem per pingues terræ venas profluentes,vncti oleo erumpunt, vti Solis (quod oppidum est Ciliciæ) flumen nomine Liparis, in quo natantes aut lauantes, ab ipsa aqua vnguntur. Similiter Aethiopiæ lacus est,qui vnctos homines efficit,qui in eo natauerint : & in India, qui sereno cœlo emittit olei magnam multitudinem. Item Carthagini fons est,in quo natat insuper oleum odore,vti scobe,citreo,quo oleo etiam pecora solent vngi. Zacyntho & circa Dyrrachium, & Apolloniam fontes

tes sunt, qui picis magnam multitudinem cum aqua vomunt. Babylone lacus amplissima magnitudine, qui Limne asphaltis appellatur, habet supranatans liquidum bitumen, quo bitumine & latere testaceo structo muro Semiramis circundedit Babylonem. Item Ioppe in Syria, Arabiaq; Numidarum lacus sunt immani magnitudine, qui emittunt bituminis maximas moles, quas diripiunt, qui habitant circa. Id autem non est mirandum, nam crebræ sunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cum ergo per bituminosam terram vis erumpit aquæ, secum extrahit, & cum sit egressa extra terram secernitur, & ita reiicit ab se bitumen. Etiamq; est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam & Tuanam lacus amplus, in quem lacum pars siue arundinis, siue alii generis si demissa fuerit, & postero die exempta, ea pars, quæ fuerit exempta, inuenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate. Ad eundem modum Hierapoli Phrygiæ efferuet aquæ calidæ multitudo, ex qua circum hortos & vineas fossis ductis immittitur. Hæc autem efficitur post annum crusta lapidea, & ita quotannis dextra ac sinistra margines ex terra faciendo inducunt eam, & efficiunt his crustis in agris septa. Hoc autem ita videtur naturaliter fieri, quod in his locis & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli naturæ similis. Deinde cum commixta vis egreditur per fontes extra terram, à solis & aëris calore cogitur congelari, vt etiam in areis salinariis videtur. Item sunt ex amaro succo terræ fontes exeuntes vehementer amari, vt in Ponto est flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta sapore dulcissimo: deinde cum peruenit ad locum, qui est ab ostio ad millia centum sexaginta, admiscetur ei fonticulus oppido quàm paruulus. Is cum in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram. Ideo, quod per id genus terræ & venas, vnde Sandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara. Hæc autem dissimilibus saporibus à terræ proprietate perficiuntur, vti etiam in fructibus videtur. Si enim radices arborum, aut vitium, aut reliquorum seminum, non ex terræ proprietatibus succum capiendo ederent fructus, vno genere essent in omnibus locis & regionibus omnium sapores. Sed animaduertimus apud insulam Lesbon vinum protyrum, Mœoniam καταλειναμμίτιν, Item Lydiam meliton, Siciliam mamertinum, Campaniam falernum, in Terracina & Fundis cæcubum, reliquisq; locis pluribus innumerabili multitudine genera vini virtutesq; procreari: quæ non aliter possunt fieri, nisi cum terrenus humor suis proprietatibus saporum in radicibus infusus, enutrit materiam, per quam egrediens ad cacumen, profundat proprium loci & generis sui fructus saporem. Quod si terra generibus humorum non esset dissimilis & disparata, non tantum in Syria & Arabia in arundinibus, & iuncis, herbisq; omnibus essent odores, neque arbores thuriferæ, neque piperis

darent

darent baccas,nec myrræ glebulas, nec Cyrenis in ferulis laser nasceretur: sed in omnibus terræ regionibus & locis, eodem genere omnia procrearentur. Has autem varietates regionibus & locis inclinatio mundi,& solis impetus,propius aut longius cursum faciendo,tales efficit terræ humores, quæ qualitates non solum in his rebus, sed etiam in pecoribus & armentis discernuntur. Hæc non ita dissimiliter efficerentur, nisi proprietates singularum terrarum in regionibus ad solis potestatem temperarentur. Sunt enim Bœotiæ flumina Cephysus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Troiæ Xanthus, inq; agris Clazomeniorum, & Erythreorum, & Laodicensium, fontes ac flumina, cum pecora suis temporibus anni parantur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum,ex eoq; quamuis sint alba,procreant aliis locis leucophæa, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cum init in corpus, proseminat intinctam sui cuiusq; generis qualitatem. Igitur quoniam in campis Troianis proxime flumen armenta rusa,& pecora leucophæa nascuntur:ideo id flumen Ilienses Xanthum appellauisse dicuntur.Etiamq; inueniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficum succum terræ percurrentia recipiunt in se vim venenatam, vti fuisse dicitur Terracinæ fons, qui vocabatur Neptunius, ex quo qui biberant imprudentes vita priuabantur:quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur. Et apud Cychros in Thracia lacus, ex quo non solum qui biberint moriuntur, sed etiam qui lauerint. Item in Thessalia fons est profluens,ex quo fonte,nec pecus vllum gustat,nec bestiarum genus vllum propius accedit,ad quem fontem proxime est arbor florens purpureo colore. Non minus in Macedonia,quo loci sepultus est Euripides,dextra ac sinistra monumenti,aduenientes duo riui concurrunt in vnum, accumbentes viatores pransitare solent,propter aquæ bonitatem. Ad riuum autem qui est in altera parte monumenti,nemo accedit,quod mortiferam aquam dicitur habere.Item est in Arcadia Nonacris nominata terræ regio, quæ habet in montibus è saxo stillantes frigidissimos humores. Hæc autem aqua συγὸς ὕδωρ nominatur,quam neque argenteum, neque æneum, neque ferreum vas potest sustinere,sed disilit,& disipatur. Conseruare autem eam, & continere nihil aliud potest, nisi mulina vngula, quæ etiam memoratur ab Antipatro in prouinciam, vbi erat Alexander, per Iollam filium perlatam esse,& ab eo ea aqua regem esse necatum. Item Alpibus in Cotti regno est aqua, quam qui gustant, statim concidunt. Agro autem Falisco via Campania in campo Corneto est lucus, in quo fons oritur, vbi anguium & lacertarum, reliquarumq; serpentium ossa iacentia apparent. Item sunt nonnullæ acidæ venæ fontium,vti Lyncesto: & in Italia Virena: Campana Teano, aliisq; locis pluribus, quæ hanc habent virtutem, vti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus

discut

discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quod acer & acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes venæ intinguntur acritudine, & ita cum in corpus inierunt, dissipant quæ ex aquarum subsidentia in corporibus, & concrescentia offenderunt. Quare autem discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animaduertere. Ouum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex eius mollescet & dissoluetur. Item plumbum, quod est lentissimum & grauissimum, si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum & oblitum si erit, efficietur vti plumbum dissoluatur, & fiat cerussa. Eisdem rationibus æs, quod etiam solidiore est natura, similiter curatum si fuerit, dissipabitur & fiet ærugo. Item margarita, non minus saxa silicea, quæ neque ferrum, neque ignis potest per se dissoluere, cum ab igni sunt percalefacta, aceto sparso dissiliunt & dissoluuntur. Ergo cum has res ante oculos ita fieri videamus, ratiocinemur iisdem rationibus ex acidis, propter acritudinem succi, etiam calculosos è natura rerum similiter posse curari. Sunt autem etiam fontes vti vino mixti: quemadmodum est vnus Paphlagoniæ, ex quo, etiam sine vino, potantes fiunt temulenti. Equiculis autem in Italia, & in alpibus natione Medullorũ, est genus aquę, quam qui bibunt, efficiuntur turgidis gutturibus. In Arcadia verò ciuitas est non ignota Clitori, in cuius agris est spelunca profluens aquæ, quam qui biberint fiunt abstemii. Ad eum autem fontem Epigramma est in lapide inscriptum, hac sententia, versibus Græcis: eam non esse idoneam ad lauandum, sed etiam inimicam vitibus, quod apud eum fontem Melampus sacrificiis purgauisset rabiem Prœti filiarum, restituissetq; earum virginum mentes in pristinam sanitatem. Epigramma autem est id, quod est subscriptum.

Ἀγρόται σὺν ποίμναις τὸ μεταμβεινὸν ἦμ σε βαρύνη
Διόθ', αὖ ἐχαπιὰς ἱλαίπος ἐρχόμενον,
Τῆς μὲν ἀπὸ ἱερήνης ἀρύσαι τόμα, καὶ πρὰ νύμφαις
Ὑδριάσι σῆδον ὣμ τὸ σὸν αὐτόλιον.
Ἀλλὰ σὺ μήτ' ἐπὶ λοβὰ βάλης χρόα, μήσε καὶ ἄυρη
Πημήνη θρμῆς γνῶς ἐόντα μέθης.
Φεῦγε δ' ἐμὴν ὣκηὴν μισάμωτον, ἔνθα μελαμπος
Λασάμενος λύσης προιτίδας ἀργαλέης
Παῦτα καθαρμὸν ἔνεφεν ἀπὸ κρυφον, ὄυτ' ἄρ ἀπ' ἄργος
Οὔρεα τραχείης ἦλυθον Ἀρκαδίης.

Item est insula Chio fons, è quo qui imprudenter biberint, fiunt insipientes, & ibi est Epigramma insculptum ea sententia: Iucundam esse potionem fontis eius, sed qui biberit saxeos habiturum sensus. Sunt autem versus hi.

ψυχεῦ πόσεως. v. Alibi in v.

Ἡδ᾽εῖα ψυχροῖο ποτῆ λιβὰς ἣν ἀναβάλλῃ
γηγλὼ, ἀλλὰ νοωτέρῳ ὁ τῆς δ᾽ὲ πιὼν.

Sufis autem, in qua ciuitate est regnum Persarum, fonticulus est, ex quo qui biberint, amittunt dentes. Item in eo est scriptum Epigramma, quod significat hanc sententiam: Egregiam esse aquam ad lauandum, sed eam si bibatur excutere è radicibus dentes, & huius Epigrammatos sunt versus Græcè:

χρανάεντος. v. v.

Ὕδατε τῶτε βλέπεις φοβερὰ ξυνέτε, τῶν ἀπὸ χρσὶ
λευκὰ μὲν ἀνθρώποις ἀβλαβῆ ἔστιν ἔχειν.
Ἢν δὲ βάλῃς πόλιος ποτὶ νηδύϊ ἀγλαὸν ὕδωρ,
ἄκρα μόνον λιχῆ χείλεος ἁψάμενον,
Αὐτῆμαρ πρισῆρες ὦν ἐκ χθονὶ βαιὸς ὀδόντες
γίνονται, γηνύων ὀρφανὰ θηγάντες ἔδη.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Nec fontanalis ab Camœnis.] *Fontanalis siue fontinalis hæc aqua à fontibus luci Camœnarum, qui fuit extra portam Capenam, attestante Asconio Pediano, vnde appellata Camœna porta, postea Capena, eadem à fontibus, fontinalis. Si credendum est Fuluio. Hodie S. Sebastiani dicitur. Nisi existimet quis Vitruuium ad aquæductum respexisse, quod nobis non placet. Liuius etiam Decadis primæ lib.* I. *autor est, Lucum eum Numam Musis sacrasse, quem medium ex specu opaco fons perenni rigabat aqua.*

Nec Martia saliens.] *Aquæ Martiæ via Valeria conceptæ ductus super portam Exquilinam ad thermas Diocletiani deductus est. Prius tamen à Nerua fuerat in Cœlium & Auentinum montes deriuata, vt traditur à Iulio Frontino lib.* I. *de aquæductibus. Commendatur ea aqua à Plinio lib.* XXXI. *cap.* II.

In Tyburtina via.] *Hæc ex eis est, quæ intra vrbem cœperunt. Triplici autem fuerunt differentia, fuerunt enim vrbanæ, via sacra, via nouæ duæ, via lata, alta semita, via recta, via fornicata, via suburrana, via piscinaria, via triumphalis, via Aelia. Aliarum, in vrbe cœperunt Flaminia, Prænestina, Tyburtina, Labicana, Campana, Gabina, Appia, Ardeatina, Aurelia, extra verò vrbem, Claudia, Aemiliæ duæ, Cassia, Cymina, Amerina, Salaria, Collatina, Numentana, Tusculana, Campana, Valeria, Numicia, Latina, Cornelia, Vitellia, Ostiensis, Portuensis, Laurentina.*

Flumen Albula.] *Tyberim prius esse dictum Albulam, autores sunt Varro de lingua Latina* IIII. *Vergil. Aeneid.* VIII. *Sextus Pompeius & alij, sed ad Vitruuij locum hunc nihil. De ijs autem albulis aquis intelligendum, quæ frigidæ in agro Tyburtino ad varios morbos sunt salubres, vt scribunt Strabo lib.* V. *& Plinius lib.* XXXI. *cap.* II. *Meminit Suetonius in vita Cæsaris Augusti. Martialis libro primo vocat aquas sulphureas.*

Itur.

Stephanus Δῖον κοίλης Συρίας πλησίον Ἀλεξανδρείας, καὶ πόλις, καὶ ὁ ὕδωρ νοσηρόν, καὶ τὸ ἐθνικὸν Διηνός, ὡς Δηλεῖ τὸ ἀθήμερμα.

νᾶμα τὸ Διηνὸν γλυκερὸν πολύ. ἀνὶ δὲ πίνῃς, πικρὸν ὡς λίψῃς, ὅθεν δὲ καὶ Διόδωρος.

Itur ad Herculei gelidas quà Tyburis arces
Canaq́ sulphureis Albula fumat aquis. *Et lib.* III. *vocat crudas.*
Crudarum nebulæ quod Albularum.

De eis puto sensit Galenus lib. VIII. *methodi medendi, cum ait. Qui in aluminosis aquis (quæ ἀλβύλα vocant) lauerat. Meminit & simplicium medicamentorum libro primo. Meminerunt etiam Aëtius sermonis* XIII. *cap.* CXXV. *& Pausanias in Messenicis, qui ὕδωρ λευκὸν appellat. Eas aquas præter sulphur, & alumen, quibus tinctæ sunt, probabile est aliquid de candidissimo saxo præterfluendo abrasisse. Coniecta enim in eas semina candido tectorio velut saccharo obducuntur, quibus non puerorum modo procacitati, sed viris etiam imposuimus. Existimabant scilicet esse condita saccharo semina, & quas nostri vocant trageas, voce vt puto flexa ἀπὸ τῶν τραγημάτων, quæ bellaria significant. Distant verò eæ aquæ ab vrbe plus minus decimumtertium lapidem, à Tybure plus minus tertium, influebantq́ longo tractu in Anienem, qui hodie Teuerone, id est Tyberiolus dicitur. Quantum verò eo interuallo antiquæ viæ pauimenti alluerant, repertum tophacea crusta opertum plus quàm tres pedes alta. Quin & nos ex Albulis detulimus herbas in lapidem conuersas: earum enim aquarum alluuione magna pars agri deuastabatur, & ramentis saxorum per quæ fluxerant aquæ herbis insidentibus, & sole exsiccatis, eæ lapidescebant. Municipes verò Tyburtini rectissima via in alueum pedes octo & dodrantem latum, altum pedes quindecim coactas magno omnium commodo nostro tempore deriuarunt.*

Et in Ardeatino fontes frigidi.] *Ardea, inquit Strabo lib.* V. *Rutulorum colonia, distans à mari stadijs* LXX. *ab vrbe autem viginti millibus passuum. Condita est à Danaë Persei matre, vt tradunt Plinius lib.* III. *cap.* V. *& Iulius Solinus cap.* VIII. *Vnde Virgilij illud Aeneid.* VII.

Quam dicitur vrbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata noto, locus Ardea quondam
Dictus auis, & nunc magnum tenet Ardea nomen.

In agro Ardeatino erant frigidi fontes, odore sulphureo fœtidi, quod etiam refert Ioannes Boccatius lib. de fontibus.

Viventi coacti.] *Vi concepti spiritus, qui aquam exprimit, & in altum cogit. ex quo incitus, & vario vehementiq́ motu illisas angustis locis existimat eiusmodi aquas incalescere, diuerso scilicet modo, atque eæ, quas paulò antè credidit igne supposito effervescere.*

Ad summos grumorum tumulos.] *Libro secundo indicauimus grumum esse collectionem terræ. Hîc pro montibus accipimus. Docet itaque non continuò librandos esse fontes, vnde emergere videntur. Fieri enim plerunque, vt quorum fontium videntur esse capita in summis montibus, si quis latus aperiat, experiatur eò altitudinis extolli, & veluti extrudi vehementia concepti spiritus, dum aqua saxis, aut alia vi retinetur, quo minus libramenti sui proprietate exeat, & per angustas venas exprimitur, quas si fossuris patentioribus aperueris, residit aqua, vt multi decipiantur in librandis fontium capitibus.*

In præuijs rebus percocta.] *Id est per quas permeat, priusquam in apertum prodeat.*

Vti pinnæ Vestinæ.] *Vestinos vltra Picenum esse tradit Strabo lib. v. Pinnam autem apparet oppidum esse Pinnensium, quos in Vestinis constituit Plin. lib. III. cap. XII. quarta Italiæ regione. hodie Penna dicitur.*

Cutilijs.] *Strabo lib. v. non Cutilias vocat, sed Cotiscolias.* ἐν καϛισκωλίαις, *In Cotiscolijs (inquit) frigidæ aquæ sunt, quarum potus & insessio morbos curant. Plinius lib. XXXI. cap. II. Cutilias cum Vitruuio dixit. Cutiliæ, ait, in Sabinis gelidißimæ, ſuctu quodam corpora inuadunt, vt propè morsus videri possit, aptißimæ stomacho, neruis, vniuerso corpori. Eas aquas ex vi necesse est aluminosas & nitrosas esse, sed plus aluminis, quàm nitri habere.*

Strumarum minuit tumores.] *Strumæ autore Aegineta lib. IIII. cap. XXXIII. sunt glandulæ obduratæ, quibus collum, axillæ, inguina occupantur, Græcis χοιράδες dicuntur, nostri etiam scrofulas vulgò appellant, fortasse quod his scrofæ, id est porcæ tentantur & laborant. Struma Cornelio Celso lib. v. cap. XXXVIII. est tumor, in quo subterconcretæ quædam ex pure & sanguine quasi glandulæ oriuntur. Extant rei veterinariæ collectanea ab autore Græco nequaquam negligendo concinnata, in ijs, libro primo capite vicesimo nonnullos γλανδύλας Apsyrtus dicit proprie in iumentis appellare eiusmodi ἀδένας siue χοιράδας. Nimirum Græci propter commercium vocem Romanam vsurpauerunt. Si plura cupis, legito Galenum lib. XIII. methodi.*

Vbi autem aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum.] *Hoc dicit, quia videntur aquæ attritu infici, aliquidq; odoris, saporis, coloris, facultatis etiam earum rerum, quas alluerint, induere. Metalla autem non esse sine sapore, indicio erit liquor in vas cuiusuis metalli coniectus, si aliquandiu steterit. Est verò æris ingratus, & amarus odor, deinde ferri, post plumbi candidi, minus cæterorum. Plumbum candidum voco, quod falsò hodie omnes stannum dicunt. Est enim aliud quiddam stannum, quàm quod nunc audit, nempe, quando natura duabus argenti portionibus vnam plumbi nigri immiscuit. Odorem aurum, cum sentit ignes, ex se emittit suauem, sed qui vix sensu percipiatur, argentum subfœtidum, æs & ferrum magis fœtidum, hebetem plumbi genera. Auri color est fluuus, argenti candidus, æris subrubens, ferri subniger, plumbi candidi argenteo minus candidus, plumbi nigri fuscus. Facultates horum & reliquorum metallicorum (quarum in aquis, quòd ipsa lambant, maxima habenda est ratio) scribunt Pedanius Dioscorides libro quinto, & Galenus nono libro de simplicium medicamentorum facultatibus. Quod si semel de medicatis aquis scire cupis, lege Hieronymum Cardanum contradicentium medicorum libro secundo, tractatu quarto contradict. tertia.*

Aut Neuricos.] *Neurici, siue Neruici, vtroque enim modo dicuntur, sunt, qui neruorum labores patiuntur. Sed illud à Græco νεῦρον, hoc à Latino neruus.*

Et in Asty.] *Asty, siue Astu, vt Latini pronunciant, quamuis oppidum quodq; significet, vt apud Homerum non rarò, eius tamen appellatione etiamsi nomen non adiceretur, Athenas accipi receptum est, vt apud Latinos Vrbis vocabulo significatur Roma. Vtuntur Terentius in Eunucho, & ibi Donatus. Cicero de legi-*

bus

bus II. *Aemilius Probus in Alcibiade, & alij. Vide etiam Stephanum lib de Vrbibus. Fuit tempus, cum Hermolaus hunc locum ita legeret Et maſtis Vſque ad portum pyræeum, pro tubis, quos mammatos, Vt putabat Plinius lib.* XXXV. *cap.* XII. *Vocaret. Verùm rectè ſe poſtea emendauit, & in Aſty pro Athenis hîc, & apud Plinium pro tabulis mammatis, tegulis hamatis legit. Priorem tamen eius ſententiam Alciatus lib.* XI. *Cod. ſequutus eſt.*

Ad portum Piræum.] *Piræëus, eſt enim quatuor ſyllabarum nomen, portus eſt, & emporium Athenarum, Vt tradunt Strabo lib.* IX. *& Plinius lib.* IIII. *cap.* XII. *Eum tres portus habere ſcribit in Atticis Pauſanias.*

Troëzeni non poteſt id vitari.] *De hac re ita Plin. lib.* XXXI. *cap.* II. *refert. Aquarum culpa in Troëzene omnium pedes Vitia ſentiunt. Eſt autem Troëzene oppidum Achaiæ.*

Flumen eſt nomine Cydnos.] *Cydnus tradente Vibio Sequeſtro per mediam Vrbem Tarſon Ciliciæ decurrit. Simile legitur apud Plinium lib.* V. *cap.* XXVII. *Ex Tauro monte oritur, ſi credimus Arriano de geſtis Alexandri lib.* II. *Quintus Curtius lib.* III. *ſcribit de eo in hunc modum. Cydnus inclytus amnis, non ſpatio aquarum, ſed liquore memorabilis, quippe leni tractu è fontibus latens, puro ſolo excipitur, nec torrentes incurrunt, qui placidè manantem alueum turbent. Itaque incorruptibilis, idemq; frigidiſſimus, quippe multa riparum amœnitate inumbratus, Vbique fontibus ſuis ſimilis, in mare euadit. Aſſerit Solinus cap.* LI. *gentili lingua Syros quicquid eſt candidum, Cydnum Vocare. Vnde huic amni datum nomen. Podagricis mederi autores ſunt Plinius lib.* XXXI. *cap.* II. *& Strabo lib.* XIIII. *Frigidiſſimum eſſe ex libro Galeni de procatarcticis cauſis facilè conijeceris.*

Vti in Sicilia flumen eſt Himera.] *Hoc flumen Steſichorus apud Vibium Sequeſtrum ait in duas findi partes: Vna in Tyrrhenum mare, altera in Lybicum decurrere. Solinus Himereum Vocat, traditq; cœleſtibus mutari plagis, amarum eſſe, dum in Aquilonem fluit, dulcem, Vbi ad meridiem flectitur.*

Vncti oleo erumpunt, vti Solis, &c.] *Hoc Plinius lib.* XXXI. *cap.* II. *ita in melioribus codicibus refert. Polyclytus (inquit) aſſerit expleri olei Vicem iuxta Solos Ciliciæ fontem. Theophraſtus hoc idem in Aethiopia, eiuſdem nominis fonte. Lycus in Indiæ terris fontem eſſe, cuius aqua lucernæ ardeant. Idem Ecbatanis traditur. Solinus cap.* XLIII. *in Aethiopia non longè ab Heliutrapeza ſcribit eſſe lacum, quo perfuſa corpora Velut oleo niteſcunt. Audio etiam nunc Degernſeæ Bauariæ loco fontem eſſe, ex quo ſummo oleum quotidie habeatur. Aduertendum autem, quod oleum in hoc autores Vocant, eſſe liquidum bitumen, quod quia oleo ſimile eſt, & propter pinguitudinem ad lucernarum lumina olei Vice Vti ſolerent, oleum appellarunt, Vt nunc petroleum, quòd è ſaxis effluat.*

Odore vti ſcobe citreo.] *Fortaſsis ſcribendum, odore Vti ſcobis citreæ, aut citreorum, id eſt odore ramentorum, ſiue ſcobis citreorum, quibus odor acerrimus, autore Plinio lib.* XV. *cap.* XXVIII. *Neque tamen neſcio ita de his præcipi, Vt ſcobis genere dicatur maſculino, teſte Grammatico Phoca, ſcobs Verò fœminino Priſciano tradente. Eius autem fontis meminit autor libelli de mirabilibus auditu, Ariſtotelis enim non eſſe multis coniecturis poſſumus demonſtrare: & Theophraſti*

esse fortasse persuaserint Plinij verba lib. IX. cap. LIX. Leguntur enim ea in illo libro, etiam si quædam reperiantur in fragmento περὶ ἰχθύων, quod Theophrasto tribuitur. Sed de arboris, fructusq; appellationibus breuiter, vt locus postulat, dicam. Arbor, citrus, citrea malus, Persica, Medicáue, & Assyria, si credimus Plinio lib. XII. cap. III. vocatur, de qua Theophrastus lib. IIII. de plantis. Mala verò Dioscorides lib. I. cap. CXXXI. prodit à Romanis citria nuncupari, à Græcis Medica, Persicáue, aut cedromela: quod postremum vsurpauit & in proœmio lib. VI. Plin. certè citrum lib. XV. cap. VII. & non vno in loco citreum, Martialis lib. XIII. Cloatiusq; Verrius ordinatorum Græcorum lib. IIII. & Oppius in libro de syluestribus arboribus, vti à Macrobio Saturnaliorum libro tertio accepimus, citreum constanter pronunciant. Neque tamen placet, quòd idem Macrobius ait ab Homero θύον appellari, odoratumq; esse pomum, ex quo vestibus interiectum tineas necet, indè à Nauio dictam esse citrosam vestem. Arborem enim significabat Homerus lib. V. Odyss. Quod Plinius lib. XIII. cap. XVI. (memoria tamen lapsus, quando ea tribuit Circe, quæ tribuenda Callipsoni fuerant) & Eustathius Homeri interpres, intellexerunt. Iuba autem Mauritanorum rex peritissimus, in commentarijs, quos de Lybia scripsit, sicut memorat Athenæus δειπνοσοφιστῶν tertio libro, apud Lybes ait vocari μῆλον ἑσπερικόν. indeq; ab Hercule in Græciam translata, ibi dicta χρύσεα μῆλα, διὰ τὴν ἰδέαν, à quadam auri similitudine aurea mala. Galenus simplicium lib. VII. tradit mali Medicæ fructum suo tempore non amplius Medicum, sed ab omnibus citrium nominari solere. Idem libro II. de alimentis ait citrium ab ijs malum Medicum appellari, qui id agunt, vt quæ loquuntur nemo intelligat. Athenæus prædicto libro refert Phaniam Ereßium lib. V. φυτῶν dixisse κέδρον, καὶ ἀπὸ δὲ κέδρου κέδρεον, quæ nos citream malum, & malum citreum vocamus. Pomum cultu varias formas induit, variosq; sapores, odores, colores, ob eaq; diuersa sortitum nomina, qua Ruellius libro primo de natura stirpium expressit. Quæ auri colore relucent rotundiora, & minora, vulgus nostrum aurengias appellat, quasi dicat aurea, Romani melangolas, alij rantia, aut arantia. De qua re libet verba Hermolai subijcere ex lib. V. corollarij cap. DCCCCXXII. Quid? inquit, si pomi genus inter citrea, quod rantium vulgò dicitur, ab aris colore, quasi raudum vocavis? hoc est fuluum. Quanquam & à Neratio fortasßis inuentore Neratium dici potuit, nisi quis non rantium sed araniũ quasi Arianum, id est, Persicum, à gente velit appellatum. Est enim Arania, vt inquit Hellanicus, &, si recte memini, etiam Herodotus, & Plinius, & cæteri, Persica quædam regio. Quid item si malum arantium ab Arantia Achaiæ oppido dictum conijcias? quod & pomis fertile scribunt fuisse, à quo effectu posteri Phliunta nominauere, vt inquit Stephanus. Proinde Lacedæmonij mensem in quo terra fructibus abundat, Phliasion appellant. Accedit quòd Herculem mala Hesperidum Arantiam primum tulisse credunt, autore Pausania. Hactenus Hermolaus. Vt credibile sit de eis loquutum Virgilium Eclog. III. Aurea mala decem misi: si non potius de malis quæ cotonea Latini vocant, Græci κυδώνια. Quorum quæ incisuris distincta sunt, colore ad aurum inclinato, chrysomela nuncupari testatur Plinius lib. XV. cap. XI. Quin autem de eis intellexerit Ecloga sexta nomine malorum Hesperidum, item Statius sylua prima lib. III. hoc vero neminem puto mediocriter doctum negaturum. Ea si prægrandia moda melo-

num

num orbiculata facie turgent, nostri ponceria, ceu sint cerei coloris poma, aut potius citrea poma, dicunt. Itali poma Adami vocant mediocris magnitudinis mala, in quibus dentium vestigia quædam apparent. Quæ ex viridi in luteum langueſcunt, ea citreola, & tandem citrula nominant. Quæ ouata ſpecie turbinantur, ſi luteo colore nitent, citrangula, priuatim citrea dicunt: ſi herbaceo colore virent, limonones appellant. Porrò autem citrum arborem, à qua menſæ citreæ Ciceroni lib. VI. in Verrem, Martiali lib. XIIII. & cæteris dictæ ſunt, facile mihi perſuaſerit Hermolaus eam eſſe quam Theophraſtus in quinto de hiſtoria plantarum θύον, & θύαν appellat, Plinius trogetem in libro primo, qui eſt operis index. Verba autem huius illa cap. XVI. lib. XIII. Alia eſt arbor eodem nomine, malum ferens execratum aliquibus odore & amaritudine, alijs expetitum, domos etiam decorans, hæc inquam verba, ad ea, quæ decimoquinto capite (quod tamen cum eo coniungendum erat, ſi quid iudicij haberent, qui in capita Plinium diſtribuerunt) de Atlantis, & Anchorarij citerioris Mauritaniæ montis dicta erant, reſpiciunt. Vt ſit ſenſus, eſſe Atlanticis & Anchorarianis arboribus, hoc eſt citris, de quibus Martialis lib. XIIII.

Accipe fœlices Atlantica munera ſyluas. & ſtatim,
Non ſum criſpa quidem, nec ſyluæ filia Maurę. atque item,
An Lybicas poſſint ſuſtinuiſſe trabes?

Vt ſit inquam ſenſus, eſſe illis arboribus cognominem, quæ mala citrea ferret aliquibus execrata, quod eſſet eorum odor acerrimus, & ſapor amarus. Vnde illud Virgilij ſecundo Georg. libro.

Media fert triſtes ſuccos, tardumq; ſaporem
Felicis mali.

Non enim mandebantur, ne Plutarchi quidem auorum memoria, vt teſtatur Athenæus memorato loco: ipſis nondum arte edulcatis, vt vtar verbo Cnei Matij mimiambographi apud Gellium. Nam quod in dicto cap. XV. cedrum & cedri legitur, ibi verò citrum & citri ſcribendum duco, quia ita in primo capite libri quinti dicitur, & quòd in libro primo non cedrinæ menſæ, ſed citreæ vocentur. Neque tamen non venit in mentem Dioſcoridem dixiſſe cedromela, &, quod in Dionis Nerone lectum refert Hermolaus, cedrinas menſas. In quibus libris ſi vitium non eſt, valetq; Ereſij Phaniæ autoritas, ita ſtatuendum erit, cedri vocabulum multiplex eſſe: ſignificare enim arborem ex qua colligitur cedria: præterea citrum eam ex qua fierent templorum contignationes, ſuffitiones, menſæ, lecti, pugillares, atque eiuſmodi, & eam quæ citrea mala ferret, ſiue Medica: quæ Nicandri Scholiaſtes in Alexipharmacis, eſſe ait vocata nerantzia.

Qui λίμνη ἀσφαλτὶς appellatur.] Eſt in Iudæa lacus, qui à bitumine, quod gignit, Aſphaltites vocatur. ἄσφαλτον enim bitumen Græci dicunt. Aſpalathon verò lignum odoris eſſe non inſuauis, quod ſeplaſiariorum officinæ ſandalos nominent, tradunt aliqui, vtcunq;. Auicenna, quẽ & reliqui Arabes ſunt imitati, diuerſis capitibus de his & illo tanquam diuerſæ ſint res, tradidit Vnus certè quos legerim, Græcorũ Actuarius, triplex Santalum fecit, album peſſimum, rubrum bonitate medium, & citrinum id eſt flauum optimum. Neque tamen illis aſſentimur. Illum, inquam, lacum memorat Galenus, quarti ſimplicium medicamentorum cap. XX. à quibuſdam mare mortuum vocari, nonnullis ſtagnum bituminoſum, ab alijs

Sodomen

Sodomenum à circumiacentibus ſtagnum montibus, quos Sodoma appellant. Eſt & in Babylonia Aſphaltis lacus, è cuius bitumine & latere teſtaceo, conſtructo muro Babylonem Semiramis cinxiſſe fertur. Eam ſcribunt Dionyſius Afer lib. de ſitu orbis, Strabo lib. XVI. *Diodorus Siculus lib.* III. *Iuſtinus libro primo. Ouidius Metamorphoſeos* IIII. *& Solinus cap.* XXX. *à Semiramide conſtructam. At Beroſus Chaldæus tradit Belum ſecundum Aſſyriorum regem fundamenta oppidi magis quàm vrbis iecisſe, poſtea Semiramidem vrbem feciſſe. De bitumine & muris Babylonis mentio eſt apud Dionem in Vlpio Traiano.*

Liquidum bitumen.] *Bitumen vocant, quicquid eſt lentum, & mollitie glutinoſa, quod ſponte aut montibus deuoluitur, aut è terra ſcaturit, lacubus fontibusue innatans. Quod à Babylone, Zacyntho, aut Apollonia inuehitur, liquidum eſt. Terra eſt in Syria circa Sidonem, limus in Iudææ lacu, autore Plinio lib.* XXXV. *cap.* XV. *Galen. tamen lib. ſimplicium* XI. *bitumen in Cœle Syria è ſtagno ſalſo haberi prodit. Quod autem de bitumine Iudææ aſſerunt Plin. lib.* VII. *cap.* XV. *& Solinus cap.* IIII. *adeò ſequax eſſe, & lenta natura, vt ad omnem contactum adhæreat, nequeatq; à ſe ſeparari: quin ſi partem abrumpere velis, vniuerſitatem ſequuturam, vbi admota fuerint menſtruis polluta fila, ſponte diſcerptum iri, Id verò Cornelius Tacitus lib.* XXI. *falſum eſſe prodit. gnaros enim locorum tradere vndantes bitumine moles pelli, manuq; trahi ad litus, mox vbi vapore terræ vi ſolis inaruerint, ſecuribus cuneisq;, vt trabes aut ſaxa, diſcindi. Sed quando ſe offert occaſio amplius demerendi ſtudioſi lectoris, altius repetamus. Bituminis liquidi, quodq; aquis (quibus cum è terra erumpit) quoniam pinguis ſuccus eſt, velut oleum innatat, aliquod ſtatim quàm ex ipſis exemptum eſt, pice ſicca fit durius: quoddam coquitur, vt inſpiſſetur. Vtrunque rurſus, cum lubet, propter craſſiciem igni liqueſcit. Multiplici autem inueniri coloris differentia Agricola etiam teſtatur. Eſt enim candidum, quod præcipuum eſt naphthæ genus: aliud eſt in cinereo candidum: quoddam eſt fuluum: rufum aliud: aliud cereæ: aliud mellis: aliud falerni colore: aliud eſt nigrum: aliud in nigro rufum: aliquod purpureo colore ſplendet: aliquod nonnihil eſt cæruleum. Piſſaſphalton verò dictam, quòd picem & bitumen oleat, vt rectè Dioſcorides, non quod ex vtroque conſtet, vt Plinius, Mauri, qui nunc Arabum nomine ſignificantur, mumiam vocant, etiam ſi ea voce Serapio compoſitionem, qua corpora mortuorum condiuntur, intelligit. Bituminis etiam genus eſt camphora. nam quæ ad nos adfertur, factitia eſt, è bituminis ſcilicet indici (quod è natiua effloreſcit camphora) in vaſe vitreo cocti, ſublatis in operculum tenuiſſimis partibus. Sed & ſuccinum, quod Græci ἤλεκτρον vocant, è genere eſt bituminis (id verò ad hanc diem omnes, quotquot ſunt, quotq; fuerunt, quod pace eorum dixiſſe liceat, latuit, diutiusq; latuiſſet, niſi Agricolæ ope atque opera patefactum & illuſtratum eſſet) quod aliquando liquefactum cum aquis effluit, & in mare effunditur. Reperitur autem candidum, ſubalbum, cinereum, fuluum, falernum, à vini colore dictum vt indicat Plinius, molli ſcilicet fulgore perſpicuum: eſt & quod decocti mellis colorem præſefert. Mauri ambram dicunt, quod nomen vulgò retinuimus. Quam verò chryſeam aliqui, aut griſeam potius, id eſt in cinereo candidam vocant, ea factitia eſt, ex benzuino, cera candida noui examinis, carie fraxini, arborum muſco, aut ex ſtyrace, ladano, ramentis xyloaloes, addito*

vtrique

Vtrique compositioni moscho, vel Zibeto omnibus cum aqua rosacea mixtis. Verum tamen fraus deprehenditur, factícia enim & aqua citius mollescit, & colore, & odore differt. Bitumen autem fossitium quid esset, veteres quia negligentius quæsiuerunt, ex vna eademq; re duas, pluresue fecerunt. Hinc terrenum illud nigrum fossile in Theriacis Nicander ἐγγάγγιδα πέτρῳ, & Thracium lapidem vocat, etiam si aliter visum scholiastæ, Theophrastus terrenos carbones, id est ἀνθρακας γεώδεις. Dioscoridi verò appellatur gagates, pharmacitis & ampelitis terra, & Thracius lapis, Plinio gagates, Samothracia gemma, & obsidianus lapis ex xenocrate, Straboni gangitis, terra etiam ampelitis, vti Dioscoridi, & rei rusticæ Græcis scriptoribus. Et Galenus alioquin rerum naturæ peritissimus, gagatem in lapidibus secutus Dioscoridem numerat, cum eadem res sit cum terra pharmacitide, siue ampelitide quam antè explicauerat, vt probat Agricola meo iudicio acutissimè. Sed aduertendum tum demum Thracium lapidem, gagaten, gangitida, ἐγγάγγιδα πέτρῳ, Samothraciam gemmam, & lapidem obsidianum dici, cum aut per se nitet, aut per duritiam poliri potest. Vulgò appellamus Geetum.

Item Ioppe.] *Ioppe inquit Solinus cap.* XLVII. *oppidum antiquissimum orbe toto, vtpote ante inundationem conditum. ibi est & lacus bituminosus.*

Quod est inter Mazaca & Tuana.] *Scribunt alij Mazacam & Tuanam, accusandi casu, nos etiam Mazaca & Tuana tuemur numero multitudinis ex Strabone, & Stephano. Mazaca appellari Cæsaream ab Augusto, sitamq; esse sub Argeo monte tradunt Sextus Rufus, & Eusebius in Chronicis. quanquam in impresso formis Rufo mendosissimè pro Mazaca scriptum Megara. Meminit Plinius lib.* VI. *cap.* III. *vbi Tuana Tyana vocat, cum Ptolemæo, Stephano, cæteris. Vitruuius y in u vertit, quod & alibi à Latinis fieri solet.*

Ad eundem modum Hierapoli.] *De ea aqua præter Vlpianum, qui Pandect. lib.* XLIII. *de aqua quotidiana, hortos irrigari ea dicit, hunc in modum tradit Strabo libro* XIII. *geograph. Contra Laodiceam Hierapolis, vbi aquæ calidæ scaturiunt, & vbi Plutonium est, quæ vtraque non paruam admirationem præstant. Nam aqua adeò facilè in tophum duratur, vt qui deducunt, φραγμὸς μονολίθους, id est solida septa conficiant. Hoc autem fieri necesse est ex simili materia, qua corallium, succo scilicet lapidescente, qui stirpes, flores, fructus, ossa, animalcula, chirothecas, specula, strigiles, vestes, calceamenta, malleos, & cætera, in quæ recipitur, secum vertit in lapidem: aut, quia ea aqua è saxis quidquam abraserit, quod vbi resederit, aut sol exsiccauerit, aut aquæ feruor, quod magis placet, neque enim id nisi anni spatio fit, cum succus lapidescens, statim quàm constiterit, cogat quæ contigerit in lapidem verti. Certè Vitruuius existimauit eum succum in aquis inesse, qui, quod coagulum lacti, id aquis præstaret.*

Vt etiam in areis salinarijs videtur.] *Sal, vti est apud Plinium lib.* XXXI. *cap.* VII. *aut gignitur, aut fit: qui factícius est, ex marinis aquis, & salsis fontanis, putealibusue in salinis fit, atque item è sui generis lixiuio. Natiuus verò aut è mõtibus cæditur, cuiusmodi sunt in regno Taccam, tam magni, vt orbi vniuerso salem sufficere possint, si credimus M. Paulo Veneto libro primo de orientalibus regionibus: aut fossitius est, id est è campis effoditur, cuius nomine intelligo eum, qui sub arenis legitur: aut à fonte petitur, qui salem fert, vel cuius riuuli solis calore*

ſiccati in ſalem conuertuntur: aut à fluuio, qui ſalis ramenta defert, vel cuius ſumma in ſalem denſantur, aquis veluti ſub glacie fluentibus: aut è lacu ſeu ſtagnum dicas, qui vel totus in ſalem vertitur, vel medius, vel extremus hinc atque hinc, id eſt ſuperna & inferna parte, vel ſale æſtuat: aut ad mare gignitur tenuis, id eſt ſpuma quædam ſicca maris, ſiue ſal è maris ſpuma. Vt ſint ſalis natiui genera, cæſus, foſſitius, fontanus, fluuiatilis, lacuſtris, & marinus. Vide Dioſcoridem lib. v. Plinium memorato loco, Galenum libris nono & vndecimo ſimplicium medicamentorum. Nam quæ Hermolaus in Corollarium congeſſit, ipſiſſima ſunt Plinij verba.

Fontes exeuntes vehementer à mari.] *ſcribendum amari, vna dictione. Iſta minora, quàm vt notatu digna eſſent, ſæpe tamen leuiuſculi in ſpeciem errores decipiunt negligenter legentes.*

Vt in ponto eſt flumen Hypanis.] *De hoc Solinus cap.* XXIIII. *Hypanis, inquit, amnis oritur inter Auchetas, Scythicorum amnium princeps, purus, & hauſtu ſaluberrimus, vſque Callipodum terris inferatur, vbi Exampeus fons infamis eſt, amara ſcaturigine, qui Exampeus liquido admiſſus fluori, amnem vitio ſuo vertit, adeò vt diſſimilis ſibi in maria condatur. Refert & hoc Pomponius Mela lib.* II. *cap.* I.

Vnde Sandaracha foditur.] *Dixit ſuprà lib.* VII. *cap.* VII. *Sandaracham pluribus locis fodi, ſed optimam Ponto prope flumen Hypanim habere metallum.*

Sed animaduertimus inſulam Lesbon vinum protropon.] *Sunt etiam manuſcripti codices, in quibus ita legatur, nam in alijs protyrum ſcribitur, dictione ex hac familia quàm longiſſime amandanda. Deeſt verò præpoſitio apud, aut aliqua eiuſcemodi, quia ſequitur, procreari. Quod autem ad protropon ſpectat, ſcribunt Plinius lib.* XIIII. *cap.* IX. *& Pollux lib.* VI. *cap.* II. *ita appellari vinum, quod ſponte effluit, antequam calcentur vuæ: in qua re vtitur Plinius lib.* XXX. *cap.* VI. *Tortiuum enim dicitur, torculari expreſſum poſt primam preſſuram vinaceorum circunciſo pede. Eſt & lixiuũ vinũ, aliud, vt videtur, à protropo, quod ſcilicet diſtillauit, antequam nimium calcentur, autore Columella lib.* XII. *cap.* XXVII. XXXVI. *&* XLI. *Nam præliganeum dictum exiſtimamus à M. Catone cap.* III. *de re ruſtica, quod prælegitur in vſum operariorum. Ad hunc verò locum magis attinet, quod tradit Athenæus lib.* I. *Mitylenæos, vinum quod apud eos dulce naſcitur, πρόδρομον appellare, alios etiam πρότροπον.* Μιτυληναῖοι τὸ παρ' αὐτοῖς γλυκὺ οἶνον πρόδρομον καλοῦσιν, ἄλλοι δὲ πρότροπον ἢ πρόδρομον. *Eſt autem Mitylene vrbs Lesbi inſulæ in Ægeo mari. Et Plinius lib.* XIIII. *cap.* VII. *protropon Gnidium, inter tranſmarina vina recenſet. Emendandus interim locus Aeliani lib.* XII. ποικίλης ἱστορίας, *in quo pro πρέπων ſcribendum πρότροπον. Loquitur enim de Lesbio vino.*

Maloniam καταχρεκαυμενίτιν.] *Pertinax eſt concordia hoc loco exemplarium, mendoſam tamen eſſe lectionem non dubito. Catacecaumenites memorato cap.* VII. *Plinij, vini genus eſt, à catacecaumene regione iuxta Laodiceam, de qua Strabo lib.* XIII. *Græcè, ſed in hanc ſententiam, Poſt hæc, inquit, regio, quæ catacecaumene dicitur, quingentorum ſtadiorum longitudinem, latitudinem quadringentorum,*

ſiue

siue ea Misia, siue Mæonia nominanda sit, nam vtroque nomine dicitur. Ea tota arboribus caret, præter vitem, quæ cataeecaumeniten fert vinum, quod nulli elegantia cedit. Summa camporum facies cinerulenta est, montana, petrosa, & nigra, tanquam ex adustione quadam. Quidam credunt ex crebro fulminum & fulgurum ictu contingere. Verum censendum potius propter ignem subterraneum, cuius ortus defecerunt. Ex his Strabonis verbis, atque item fine lib. XII. *vbi* ὡς δὲ καῖαεκαυμένης *loquens, inquit,* ἢν δὲ Μοσίαν, ὃν ἢ Μαιονίαν φασὶν, *facile est emendare Vitruuium. Itaque pro Maloniam scribendum Mæoniam. Sunt & apud Stephanum lib. de vrbibus de hac regione nonnulla. De hoc vino loquutus est Virgilius libro quarto Georg.*

–Cape Mæony carchesia Bacchi.

Lydiam meliton.] *De eo vino, siue, vt in aliquot libris legitur, molito, nunquam quicquam à me lectum est. Miletum quidem constat vrbem esse Ioniæ, quæ proxima est Lydiæ. Subdubitaui num posset hîc mendosus esse locus, & pro meliton, tmolium magis quadraret, aut vt catacecaumeniten, ita tmoliten dixisset, vsurpato etiam vocabulo à Galeno lib.* I. *antidoton, libro de euchymia & cacochymia, libro primo de compositione medicamentorum* κατὰ γένη, *lib. de ratione victus attenuante, & alibi. Tmolum enim montem Lydiæ, qui antè Tymolus appellabatur (Stephanus enim qui de vrbibus Græcè scripsit, Tmolum, & Tymolum fluuium eundem esse agnoscit, à quo peti solitum lapidem, qui Lydius vocatur tradit Theophrastus lib. de lapidibus, vnde & monti nomen inditum facilè credo) Tmolum inquam Lydiæ montem autor est Plinius lib.* V. *cap.* XXIX. *vitibus fuisse consitum. Et lib.* XIIII. *cap.* VII. *Tmolij vini meminit, vti Dioscorides lib.* V. *Quin & Galenus lib.* XII. *methodi medendi, eius duo genera prodit: vnum admodum dulce, alterum austerum, si eum isto conferas. Subit hoc loco mirari tam apertos errores, temporis diuturnitate confirmatos esse. Melita autem, vt obiter dicam, insula est, in freto Siculo, Africam versus sita, nunc Malta vocata.*

Sicilia Mamertinum.] *Mamertini, natio Campaniæ, autore Strabone lib.* VI. *in vrbem Siciliæ Messanam habitatores induxerunt, tantumq; Mamertini in Messanis inualuere, vt in eorum manu ciuitas consisteret, potiusq; Mamertinos eos vocarent omnes, quàm Messanos: cumq; feracissimus vini ager esset, vinum quidem ipsum non Messanum, sed Mamertinum nuncuparent, quod contra Italica omnia, & quidem præstantissima certaret. Meminit Plinius lib.* XIIII. *cap.* VI. *& Martialis lib.* XIII. *Epigrammaton,*

Amphora Neslorea tibi Mamertina senecta
Si detur, quoduis nomen habere potest.

Campania falernum.] *Falernus ager in Campania est. incipit autem à ponte Campaniæ læua petentibus coloniam vrbanam Syllanam. Inde vinum, cui secunda nobilitas dabatur, vt tradit Plinius dicto capite sexto. Quod tamen nec in nouitate, nec in nimia vetustate corpori salubre. Media verò ætas à quintodecimo anno incipit, eodem autore.*

Terracina & Fundis Cæcubum.] *Vitruuium apparet Cæcubi vini nomine appellasse, quod in Terracina Volscorum olim Metropoli, & Fundis Campaniæ vrbe, id est earum agris, nasceretur, cum tamen eorum vtrunque propriam*

habeat appellationem, sitq; Cæcubus ager, vnde Cæcubum vinum, sicut à Fundis Fundanum appelletur. Strabo libro quinto, Cæcubum quidem licet paludibus adiaceat, vineta tamen vini feracissima præcipuis enutrit arboribus. Et post, eodem lib. Sinui verò Caietano contiguum est Cæcubum, cui adiacet vrbs Fundi in Appia via. Tota hæc ora præcipua adeò vina generat: verum Cæcubum & Fundanum & Setinum, sicuti Falernum & Albanum & Staganum inter nobilia numerantur. Et Martialis lib. XIII. Fundani & Cæcubi diuersis distichis meminit. De Cæcubo lege Plinium lib. XIIII. cap. VI. Illud verò tacendum non est, Galeni tempore verum Cæcubum intercidisse. Romanosq; tum temporis Cæcubum vinum, non à loco, sed ab ætate appellasse, ceu à cubando, adiecta intensiua particula cæ. id quod non obscurè conijci potest ex libro methodi duodecimo, & libro de euchymia, & cacochymia.

In arundinibus & iuncis, herbisque omnibus essent odores.] Quòd arundinem dixerit, mirum videri non debet. Siquidem non caruit imitatore: ita enim Plinius lib. XIIII. cap. II. vocauit, quem lib. XII. cap. XXII. & lib. XIII. cap. XI. calamum odoratum dixerat, vt Solinus postea cap. LXV. Idem memorato cap. XXII. prodit communem esse Arabiæ, Indiæ, & Syriæ. Dioscorides lib. I. cap. XVII. in India nasci testatur, præcipuaq; esse bonitatis suluum, geniculis frequentibus, & qui assulosè frangitur, plena araneorum fistula, albicantem, lentum in mandendo, & astringentem. Q. Serenus lib. de medicina, calamum simpliciter nominat. Hippocrates μυρεψικὸν, id est vnguentarium, siue aromatarium. Meminit Xenophon libro primo ἀναβάσεως. Quem calamum aromaticum officinæ vocant, radix est, non calamus, & fortasse est acorus. neque enim aliunde ad nos, quam ex Europa adfertur.

Et iuncis.] Intelligit iuncum odoratum, qui à Græcis σχοῖνος, id est iuncus per excellentiam dicitur, ab Actuario σχοινάνθος, à Plateario, Nicolao Præposito, & officinis squinantum. Tradit Plinius lib. XII. cap. XXII. inter Libanum montem, & alium ignobilem in conualle modica, iuxta lacum, cuius palustria æstate siccantur, tricenis ab eo stadijs iuncum, & calamum odoratos gigni. Eligendum esse ruffum, recentem, floribus refertum, tenuem, rubentibus fragmentis, & qui in confricando rosæ odorem emittat. Scribit Dioscorides lib. I. cap. XVI. de quo etiam Plinius lib. XXI. cap. XVIII. Cornelius Celsus lib. IIII. & V. multis capitibus vocat iuncum rotundum. Aelius Promotus in Dynamero cap. de cordis doloribus, σχοῖνον, id est iuncum simpliciter dicit, quo nomine vtitur etiam Latinus autor Scribonius Largus. Scribit autem Galenus lib. de Hippocratis vocabulis, ipsum appellare σχοῖνον ἡδύοσμον, id est, suaue olentem. Emendandus est Palladij locus lib. XI. cap. XIIII. Si squinantos vncias quatuor, scribendum enim schœnanthus, aut potius σχοίνου ἄνθος, aut etiam schœnû anthûs id est odorati iunci floris. Seplasiarij bis ad eundem (vt dicitur) lapidem offendunt. nam & squinantum scribunt, & cum florem non habeant, Cameli enim secus vias plurimum nascentem pascuntur, & summitatem abrodunt, vt testatur Galenus libro primo antidoton, à quo Germani Kamelhow, ceu camelorum fœnum dicas, vocauerunt, pro eo ipsum iuncum palustri mixtum vendunt. Neque vereor, vt quis mihi laudet Abahanisam, Isaac Eben Amram, Abicem, Serapionem, & cæteros Arabes,

bes, vitium esse interpretis potius, quàm scriptorum existimo. Reperitur hodie iuncus odoratus in Apulia, & in Laboris (quæ nunc terra laboris vocantur) sed qui longo interuallo ab alio bonitate vincatur.

Neque arbores thuriferæ.] Thuris arborem tradit Theophrastus lib. IX. de historia plantarum, quinis ferè cubitis attolli. Solam Arabiam, nec tamen vniuersam thus mittere, autores sunt Plinius lib. XII. cap. XIIII. & Solinus cap. XLVI. Dioscorides lib. I. cap. LXX. etiam indici thuris meminit. Philostratus, siue is sit Lucianus, lib. II. vitæ Apollonij Tyanæi, & in Caucaso nasci asserit. Adulteratum pini resina & gummi deprehenditur. siquidem gummi flammam non eiaculatur, resina in fumum euanescit. Mascula thura dicuntur lacrymæ sponte rotundæ & candidæ. Magna autem est inter scriptores controuersia, quæ sit arboris facies, vt scribit Plinius dicto loco Aliqui enim folio esse piri aiunt, minore duntaxat, alij lentisco similem, quidam terebintho, nonnulli Lauri folio. Quod verò ad thuris vocabulum attinet, de eo ita tradit Sosipater Charisius libro primo, Tus à tundendo sine aspiratione dicitur, quamuis Iulius Modestus ἀπὸ τ῀ θύϵιν tractum dicat.

Neque piperis darent baccas.] Caucasus Indiæ mons, vt scriptis mandauit Solinus cap. LXV. fronte, qua soli est obuersus, arbores piperis ostentat, quas ad iuniperi similitudinẽ fructus edere asseuerant. Eorum qui primus erumpit, veluti corylorum fimbria, aut faseolorum siliqua dicitur piper longum. At qui ex ipsa arbore stringitur, debiscentibus paulatim per maturitatem siliquis, piper est album. Cuius cutem rugosam & torridam solis calor fecerit, id nigrum piper appellatur. Similia Dioscorides & Plinius: Theophrastus verò libro nono de plantarum historia, longum & rotundum agnouit. Certiora de pipere qui cupit, legat Ludouicum Romanum nauigationis suæ lib. V. cap. XIIII. Mihi Venetijs ostensa est pro piperis arbore, arbuscula folijs non absimilibus vitis albæ, quam officinæ Bryoniam vocant, fructum non licuit videre. Et Platina lib. III. de obsonijs, testatur in Italia nasci. Admonendum hoc loco duximus, quod scribit Dioscorides lib. II. cap. CL. & CLI. & repetitur à Plinio lib. XII. cap. VII. Gingiber, siue Zimpiberi, aut Singiberi non esse radicem huius arboris, sed sui generis esse plantam. Baccas autem hîc Vitruuius appellat latentia in siliquis grana. Quibus modis adulteretur piper, docet Galenus de tuenda valetudine libro quarto, lib. I. antidoton & lib. de theriaca ad Pisonem.

Nec myrrhæ glebulas.] Myrrham asserit Dioscorides lib. I. cap. LXVII. Lacrymam esse arboris quæ in Arabia gignitur, non dissimilis Spinæ Ægyptiæ. Inciduntur enim arbores à radice ad ramos vsq; ex quibus plagis emanat id genus gummi. Nam quod sponte sudant, antequam incidantur, stacten esse ait Plinius lib. XII. cap. XV. Dioscorides tamen dicti libri cap. LXII. stacten tradit esse pinguitudinem recentis myrrhæ cum exigua aqua tusæ & expressæ. De myrrha arbore lege Theophrastum lib. de historia plantarum IX. & Solinum cap. XLVI. Myrrham eam, quæ in officinis venditur non esse veram arguunt odor & sapor, vt non absq; ratione existimetur bdellij esse species. Aut si myrrha est, ex omnium generum est deterrimo.

Nec Cyrenis in ferulis Laser nasceretur.] Laserpitium, quod Græci

vel teste Apicio de re Culinaria lib. . cap. II. & lib. VII. cap. I. Silphion vocant, autore Plinio lib. XIX. cap. III. in Cyrenaica prouincia repertum est, vnde à Catullo Laserpitiferæ Cyrenæ dicuntur. Eius succus Laser nominatur. Columella lib. de arboribus cap. XXIII. appellat Laser Cyrenaicum, siue vt in alijs codicibus legitur, lac Cyrenaicum, & Palladius lib. III. cap. XXIX. ὀπὸν κυρηναϊκὸν, id est succum Cyrenaicum. A Solino cap. XL. Syrpe, & lac syrpicum dicitur. Eo vsos esse antiquos indicat multis locis Apitius, vnde pullus laseratus apud eum lib. VI. cap. VI. & in Apuleio lib. X. de asino aureo, carnes lasere infectæ. Quin Laserpitio ipso vsos eosdem scribunt Theophrastus lib. VI. de historia plantarum, & Plinius memorato cap. III. Tradit Dioscorides lib. III. cap. LXXVI. caulem aliquos Silphion, radicem magudarim, folia masseton vocare. Laserpitij mentio est apud Strabonem libro vltimo, Plautum in Pseudolo, & item in Rudente, vbi Syrpe, & magudaris nominantur. Silphij mentionem facit Aristophanes in Equitibus. Eius interpres tradit fruticem esse amœni odoris ex nonnullorum sententia, alios dicere, inamœni esse odoris. Vtrorunque nos sententiam confirmamus. Cyrenaicum enim Laser, quod benzuinum hodie vocamus, odoratum est: Parthicum, Medicum, Syriacum, & Persicum virus & putri laginem olent, vnde & assam, paululum deflexo à lasere nomine, fœtidam vocant. Meminerunt etiam Antiphanes, & Alexis apud Athenæum lib. III. Hippocrates lib. III. de morbis testatur in Lybia sponte nasci, in Ionia autem & Peloponneso fieri non potuisse vt nascerentur, cum multi id tentassent: non esse enim in eis regionibus eiusmodi humorem, qui ipsum alere posset.

Sunt enim Bœotiæ flumina Cephisus & Melas.] De ijs Plinius lib. II. cap. CIII. ita dicit, In Bœotia amnis Melas oues nigras, Cephisus ex eodem lacu profluens albas.

Lucanis Crathis.] Callimachi scholiastes scribit Crathidem fluuium esse Arcadiæ, Herodotus verò libro primo Achæorum, à quo qui in Italia est nomen acceperit: in quo tradit Strabo Geograph. lib. VI. homines lotos cæsarie candidos & flauos effici. Vibius verò Sequester aurei coloris. Plinius autem è Theophrasto asserit candorem bobus ac pecoribus facere: quin & homines, qui ex eo bibant, candidos, mollioresq, ac porrecta esse coma. Meminit & Aelianus. A Pausania in Brutijs collocatur, ab alijs in Calabria, à Vitruuio in Lucania.

Procreant alijs locis leucophæa.] Id est cineracei coloris, & vt nostri loquuntur grisea, vt Itali beretina, colore mixto ex albo & fusco, ex nominis notatione: vnde acacia leucophæa dicitur Plinio lib. XXIIII. cap. XII. & pannus leucophæus lib. XXXII. cap. X. Martiali etiam leucophæatus libro primo epigrammaton, ad Maternum, cineritio colore indutus. Existimo non grauiter laturum nostræ tempestatis Iurisconsultissimum Alciatum, nisi non bene hominis ingenium aliquot colloquijs noui, si monuerim lapsum esse, qui in parergis (id est operis nomen) scripserit leucophæum esse colorem giluum, quadantenus in rubrum vergentem, quod ex sinopide Pontica, quæ rubra sit, & melino giluo Plinio conficiatur. Neque enim apud Plinium leucophæum legitur, sed leucophorum: & si leucophæum scribatur, non docet colorem componere, sed glutinum. Eius hæc sunt verba, ex lib. XXXV. cap. VI. Sinopidis pontica selibra, silis lucidi libris decem, &

melinæ

melini gracienſis duabus mixtis, tritisq; ὑνὰ per dies XII. leucophorum ſit, hoc eſt glutinum auri, cum inducitur ligno. Eius glutini meminerat libri XXXIII. cap. III. his verbis de auro loquens, Marmori, & ijs quæ candefieri non poſſunt, aui candido illinitur, ligno glutini ratione compoſita: leucophorum vocant.

Aliſs coracino colore.] Strabo lib. XII. de Laodicenſium pecoribus loquens, τλὼ κόραξιν χρόαν vocat, cuiuſmodi ſcilicet in coruis conſpicitur, id eſt nigerrimum. Eum locum Georgius Tifernas non rectè interpretatus eſt. Oppiani ἁλιευτικῶν enarrator dicit κορὸν ſignificare nigrum, vnde dicuntur κόραξ, id eſt coruus, & κορακῖνος, id eſt coracinus, piſcis Oppiano, Athenæo, Plinio, cæteris: quem tamen ipſe Athenæus lib. VII. ἀπὸ τ κόρας κινεῖν, id eſt, à mouendis pupillis dictum prodit, haud ſcio, quàm rectè. fortaſſe pro κορακῖνος ſcripſerat καρκῖνος, ſignificans cancrum. Coracinam picem non inepte vocat Palladius, ſi credimus Georgio Alexandrino. nam in eius libris non memini legere. Libro enim quarto cap. X. (quem locum niſi fallor, ad teſtimonium vocat) in optimis codicibus Coracinum piſcem legimus, adiuuante Paxamo in γεωπονικῶν libro decimo tertio, capite de formicis. Serici villoſi, quod villutum vulgò dicitur, Coracinus, ſi quid intelligo, color eſt.

Ideò id flumen Ilienſes Xanthum appellauiſſe dicuntur.] Scribit Plinius lib. III. cap. CIII. ruffas oues iuxta Ilium Xanthum efficere, vnde & nomen amni. Ξανθὸς enim ruffum ſignificat. Ariſtoteles lib. III. de hiſtoria animalium autor eſt, Scamandrum amnem flauas reddere oues credi, vt Xanthum pro Scamandro nuncupatum ab Homero exiſtimatum ſit.

Terracinæ fons, qui vocabatur Neptunius.] Boccacius libro de fontibus prodit Anxurem fontem eſſe Volſcorum haud longè à Terracina, Anxur antea dicta, qui ab eo quod ignaris lethalem hauſtum præberet, ab incolis iectis lapidibus & terra oppletus eſt. Eum indicat poſtea etiam Neptunium dici.

Et Cychros in Thracia lacus.] De hoc ita Plinius lib. XXXI. cap. II. ſcribit, Necare aquas Theopompus & in Thracia apud Cychros dicit. Hoc autem Vitruuij loco deeſt præpoſitio apud, vt ſit, Et apud Cychros. Nam hi ſunt Thraciæ populi, ne quis nominandi caſu accipiat, pro ipſius lacus nomine. Ariſtoteles, ſi modò eius eſt liber, qui editus eſt de mirabilibus auditu (quod iuſtis de cauſis non exiſtimamus, etiam ſi à Stephano libro de vrbibus non ſemel eius nomine laudetur) non Cychros, ſed Pſittos (niſi codex menda non caret) neque lacum, ſed fonticulum vocat. libro certè de hiſtoria animalium tertio, Pſychron vocatum ait à frigiditate.

Item in Theſſalia fons eſt profluens.] De iſto fonte locus ille Plinij intelligendus eſt lib. XXXI. cap. II. Aliter (inquit) circa Theſſalica tempe, quoniam viſus omnibus terrori eſt, traduntq; etiam æs ac ferrum erodi illa aqua. Profluit (vt indicauimus) breui ſpatio, mirumq;, ſiliqua ſylueſtris amplecti radicibus fontem eum dicitur ſemper florens purpura. Id eſt, quod ſignificauit Vitruuius, cum dixit arborem florentem colore purpureo. Ex vi apparet eas aquas multo atramento ſutorio (Græci χάλκανθον vocant, vulgus Vitriolum) infectas eſſe.

Non minus in Macedonia, quo loci ſepultus eſt Euripides.] Et hunc locum mutuatus eſt Plinius. dicto enim cap. III. ait, In Macedonia non procul

cul ab Euripidis Poëtæ sepulcro, duo riui confluunt, alter saluberrimi potus, alter mortiferi. Vitruuium verò ipsum hîc in cunctis manu scriptis impressísq; codicibus mancum decurtatumq; inueni. Nam qua parte esset riuus, ad quem viatores bonitate aquæ capti prandere solerent, non legitur. Quin & Plinius, à quo emendandi auxilium potuit sperari, tacuit, & reliqui geographi non meminerunt. Athenæus inane quidem Euripidis monstrari sepulcrum, apud Pausaniam in Atticis memini legere. Sepultum enim eum in Macedonia fuisse, cum Archelaum regem adisset, idem memorat.

Hæc autem aqua, στυγὸς ὕδωρ nominatur.] *De Styge hac Plinius lib.* II. *cap.* CIII. *in hæc verba tradit. Iuxta Nonacrim Arcadiæ Styx nec odore differens, nec colore, epota illico necat. & lib.* XXXI. *cap.* II. *In Arcadia verò est Styx palus apud inferos, cuius meminerunt Homerus Iliados* VIII. *Lycophron in Alexandra, vt superioris etiam Isaacius Tzetzes eius enarrator, Vergil. Æneid.* VII. *Hesiodus in Theogonia, Didymus Homeri interpres Iliad.* XIX. *Vibius Sequester, & aly. Aqua hæc tincta erat lapidescente succo, vt ex rei natura conijcimus.*

Conseruare autem eam, & continere nihil aliud potest, nisi mulina vngula.] *Id refert Plinius lib.* XXX. *cap. Vltimo, Vngulas, ait, tantum mularum repertas, neque aliam vllam materiam, quæ non perroderetur à veneno Stygis aquæ, cum id dandum Alexandro Magno Antipater mitteret, memoria dignum est, magna Aristotelis infamia excogitatum. Quod autem Vitruuius, & eum sequutus Plinius dicunt non nisi in mulæ vngula ferri posse, Iustinus lib.* XVII. *seu Trogus, scribit equi, vti & Pausanias in Arcadicis. Curtius verò lib.* X. *dum iumenti ait, in medium relinquit. Plutarchus in Alexandri vita, & lib.* περὶ τῆ πρώτου ψυχρῆ *asini vngulam dicit, Aelianus asinorum Scythicorum cornua.*

Item alpibus in Crobi regno.] *Magnus est hoc loco exemplarium consensus. Ipsis tamen vel inuitis, pro Crobi scribo Cotti. Is fuit ab Augusto Cæsare in amicitiam receptus, teste Marcellino Ammiano, libro* XV. *à quo dictæ alpes Cottiæ, quibus hodie Cinesio monti nomen est. Agrum Cotti Strabo libro quarto in Liguribus constituit: & Plinius libro tertio cap.* XX. *ciuitates Cottianas duodecim fuisse testatur.*

Item sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, vti Lyncesto] *Lyncestis vocatur Plinio lib.* II. *cap.* CIII. *Lyncestis (inquit) aqua, quæ vocatur Acidula, vini modo temulentos facit. Vibius Sequester Lycesum nominat, dicitq; esse Thraciæ fluuium. Ouidius Metamorph. vltimo meminit,*

Huic fluit effectu dispar Lyncestius amnis:
Quem quicunque parum moderato gutture traxit,
Haud aliter titubat, quàm si mera vina bibisset.

Eadem vis traditur ab Oribasio ex Ruffo lib. V. *cap.* IIII. ἐν λιγυστικῇ, *nisi codex menda non caret. Et fortassis locus intelligendus de fonte, quem quidam apud Ligures facere temulentos scribit. Aqua etiamnum in Campania (quæ hodie terra laboris dicitur) inter Vulturnum & Cumas scatet in ipsis Linterni Cn. Scipionis Africani villæ, atque adeò sepulcri ruinis, quæ epota facit temulentos.*

Et in

Et in Italia Virena.] *Locus hic valde mihi suspectus est, tanta est codicum varietas. In aliquibus Virenna legitur: in nonnullis, Vienna, in alijs Virena. De quibus quid statuam, nondum certum est.*

Campania Teano.] *Teanum Sidicinum cognomine in Campania est, ibi aquam Acidulam calculosis mederi, autor est Plinius lib.* XXXI. *cap.* II.

Calculos in vesicis potionibus discutiant.] *Placitus medicorum notum difficilius per ea quæ bibuntur vesicæ calculum, quam renum & atteri, & pelli. Hinc Dioscorides gummi pruni, amygdale, ac cyperi* λιθιῶσι, *hoc est calculosis prodesse tradit, ijs puto qui renali calculo laborant. Cuius generatio cauetur, si operam dederis ne eius materia gignatur, præterea si qua genita sit, si ante excernatur, quàm in calculum sit versa, in quem verti non potest, nisi calor veluti exassans renibus præsto sit. Calculum in vesica esse significant, vrina aquæ similis, cum sedimento sabuloso, incocta, aut subalbida, sanguis mictus, pudendi assiduus vel pruritus vel dolor, ipsum vltra modum vel laxum, vel intentum, perpetua meiendi voluntas, aut stranguria.*

Quod acer & acidus succus.] *Plinius lib.* XV. *cap.* XXVII. *genera saporum simplicia tredecim commemorat, dulcem, suauem, pinguem, amarum, austerum, acrem, acutum, acerbum, acidum, & salsum. Esse alia tria, vnum in quo plures pariter sentiuntur, vt in vinis, austerus, acutus, dulcis, & suauis omnes alienos. Alterum in quo sit & alienus quidem, sed & suus quidam peculiaris, vt in lacte lenitas, cum suaue, dulce, & pingue iure dici non possit. Esse & aquis nullum, vt tamen eo ipso fiat aliquis, ac suum genus faciat. Vide Galenum lib. de simplicium medicamentorum, & librum, qui eidem inscribitur, de oculis.*

Efficietur, vti plumbum dissoluatur, & fiat ceruſſa.] *De ceruſſa, & quæ statim sequitur ærugine, affatim à nobis dictum est libro septimo, cap.* XII.

Item margarita, non minus saxa silicea.] *Scribit Plinius lib.* IX. *cap.* XXXV. *aceti asperitate & vi margaritas in labem resolui. Et lib.* XXIII. *cap.* I. *Saxa rumpere infusum acetum, quæ non ruperit ignis antecedens. Idem tradit Pausanias in Arcadicis. Porrò autem notius est margaritas & vniones eadem esse, quàm vt admoneri debeat. Si plura cupis, lege Plinium lib.* IX. *cap.* XXXV. *& Athenæum libro tertio. Vulgus perlas appellat. D. Hieronymum margaritum dixisse, ante multos annos obseruauimus, cùm Græci maris genere, id est τὴν μαργαρίτιν enunciarint. Neque id vnus fecit Cornelius enim Tacitus in vita Agricolæ soceri sui vsurpauerat, & ante vtrunque Augustus in epistola ad Mecœnatem, cuius hæc verba sunt apud Macrobium Saturnaliorum libro secundo, Vale mel gentium, metuelle, ebur ex Hetruria, laser Arretinum, adamas Supernas, Tyberinum margaritum, Cilneorum smaragde, iaspis figulorum, berylle Porsennæ, & quæ sequuntur.*

In alpibus natione Medullorum.] *Videtur intelligere habitatores vallis Cilleræ, quæ distat ab Oeno octauum lapidem, meridiem versus, ijs enim aquarum vitio guttur intumescit. Turget & ijs, qui vallem Morianam ad alpes Cottias incolunt, sed maximè qui ab Aquabella Cameram vsque dextrà habitant, nempe quibus non rarò propendula gutturis struma in humerum reijcitur. Quidam*

dam id aquarum frigiditati acceptum referunt, cùm metallicis, quæ lambunt, tribui oportuerit. Sunt enim in eisdem montibus frigidissimæ, contraria vi præditæ. Nanque uidi Cameræ, qui puer ad ludum proximorum montium profectus aliquot annos id vitij contraxisset, grandiorem factum, curandæ rei paternæ causa in illis vicinos missum, aquarum potu biennio, quo perstitit, curatum, sensim scilicet imprudenti, & nec opinanti euanescente tumore.

Quam qui biberint, fiunt abstemij.] De hoc fonte hunc in modum scribit Ouidius Metamorph. Vltimo,

Clitorio quicunque sitim de fonte leuarit,
Vina fugit, gaudetq; meris abstemius vndis.
Seu vis est in aqua, calido contraria vino,
Siue quod indigenæ memorant, Amithaone natus
Prœtidas attonitas postquam per carmen & herbas
Eripuit furijs, purgamina mentis in illas
Misit aquas, odiumq; meri permansit in vndis.

Meminit & Plinius lib. XXXI. cap. II. & Vibius Sequester. Eudoxus apud Stephanum fontem quendam in Azania Arcadiæ parte memorat, cuius aquam gustantibus vini veniat tædium tantum, vt ne odor quidem eius feratur, quòd in eam aquam Melampus abiecisse credatur piamenta illa, quibus Prœti filias furentes lustrauerat. Qua in re miror hominem doctissimum Hermolaum Barbarum Stephanum, apud quem Eudoxum legisset, non nominasse, & Azaniam, quæ Arcadiæ pars est, masculino genere, id est Azanium scripsisse, fontisq; nomen existimasse. Vrbs vbi lustratæ sunt, dicitur Stephano Lusi, hoc est Λουσοί. Pausanias ἠλιακῶν libro primo purgamenta in Anigrum Elidos fluuium in Arcadiæ monte Lapitho ortum proiecisse imprudentem Melampodem ex quorundam sententia refert, à quo ei fluuio aquæ insuaues & tetri odoris.

Quòd apud eum fontem Melampus sacrificijs purgauisset rabiem Prœti filiarum.] Aelianus ποικίλης ἱστορίας libro tertio, Elegen & Celænen nominat Prœti filias. Hæ, vt est scriptum apud Seruium Ecloga VI. cum se Iunoni in pulchritudine prætulissent, irata illa hunc errorem earum immisit mentibus, vt se vaccas putarent, adeò vt plerunque gemerent, & timerent aratra. Melampus postea purgauisse perhibetur. Elleboro nigro id fecisse refert Dioscorides libri quarti cap. CXXXIIII. iccirco Melampodium dictum. Plinius lib. XXV. cap. V. memorat dato lacte caprarum quas elleboro purgatas animaduertisset sanasse. Vide Lactantium Placidum, siue Lutatium, vt alij volunt, in Thebaidos Statij lib. III. Cœlium autem Firmianum Lactantium esse non puto, quamuis eum se profiteatur eiusdem operis commentario sexto. Tradit autem Polyanthus Cyrenæus, vti in libro quarto τῶν πυῤῥωνείων Sexti Empirici legimus, Æsculapium Prœtidas curasse.

Ἀγρόται σὺν πόμαισι.] Cum de vertendis his, & qui sequuntur, versibus cogitarem, commodum superueniunt singulares amici Ioannes Noretius, Bartholemæus Pratensius, & Gulielmus Giscaferius, viri in vtriusque linguæ autoribus diligenter versati. Ii igitur dum nobis meditantibus interuenissent, tu (inquiunt) reliqua, penes nos esto vertendi labor. Cum ea epigrammata sorte accepta Latina

ex temp

ex tempore fecissent, ac mea quidem sententia non infœliciter, libuit his meis annotationibus inserere, argumentum eius, quæ mihi cum illis Romæ interceßit, consuetudinis, & futura haud quicquam ingrata lectori non omni ex parte fastidioso. Itaque hoc primum vertit Pratensius.

Si te, siq; pecus, medio sitis orbe diei
Ad fontis (pastor) Clitorij antra premat,
Inde tuam restingue sitim, quin & propè nymphas
Naiadas omne tuum tu quoque siste pecus.
Membra lauanda tamen caueas committere Lymphæ,
Ne noceat vinctis ebrietate notus.
Vitibus infestas fuge aquas, vbi nempe Melampus
Lustrauit dira Prœtidas à rabie
Arcanam abstergens maculam, & se protinus Argis
Ad tetricæ montes contulit Arcadiæ.

Ἥλυθεν ἀρκαδίης.] *In Isigono vetustißimo de aquis scriptore, cuius beneficio Vitruuianis codicibus redditi sunt Græci versus, cum lacunosa essent omnia exemplaria, legitur* ἦλθεν ὁ Ἀρκαδίης. *Qua in re mirificè gratulatur sibi ipsi Marcellus, quod primus è tenebris in lucem traxerit.*

Ἡδεῖα ψυχροῖο ποτ' λιβὰς.] *Distichon hoc Giscaferius in hunc modũ vertit,*

Sunt gelidi fontis latices, dulcesq; bibenti,
Saxeus attamen hinc ilico sensus erit.

Ὑδατα ταῦτα βλέπεις.] *Vltimus vertendi labor cessit Noretio, cuius ego consuetudine, quandiu per instituta legum studia vnà agere licuit, familiarißimè vsus, & ingenio vsque eo oblectatus, vt multa vni (dum simul Romanas ruinas visimus) crediderim, quæ ad rem ædificatoriam attinerent, adeò mihi videbatur ad quauis natus, & dignus, cui difficillima quaque committeres. Sed præstat eius audire Epigramma:*

Hospes aquam cernis metuendam, innoxia membris
Sumere mortales vnde lauacra queant.
Sin imum in ventrem nitidam deieceris vndam,
Admoris tantum labra suprema licet,
Protinus in terram labentur ab ore molares,
Et sedes linquent mandibulæ vacuas.

De proprietate item nonnullorum locorum & fontium.

CAP. IIII.

SVNT etiam nonnullis locis fontium proprietates, quæ procreant qui ibi nascuntur egregiis vocibus ad cantandum, vti Tharso, Magnesiæ, aliisq; eiusmodi regionibus. Etiamq; Zama est ciuitas Afrorum, cuius mœnia rex Iuba duplici muro sepsit, ibiq; regiam sibi domum constituit. Ab ea millia passuum viginti est oppidum Ilinuc, cuius agrorum regiones incredibili finitæ sunt termina-

tione. Cum esset enim Africa parens & nutrix ferarum bestiarum, maxime serpentium, in eius agris oppidi nulla nascitur, & si quando allata ibi ponatur, statim moritur: neque id solum ibi, sed etiam terra ex his locis, si alio translata fuerit, similiter efficit. Id genus terræ etiam Balearibus dicitur esse, sed aliam mirabiliorem virtutem ea habet terra, quam ego sic accepi. C. Iulius Masiniſſæ filius, cuius erant totius oppidi agrorum possessiones, cum patre Cæsare militauit. Is hospitio meo est vsus: ita quotidiano conuictu necesse fuerat de philologia disputare. Interim cum esset inter nos de aquæ potestate & eius virtutibus sermo, exposuit esse in ea terra eiusmodi fontes, vt qui ibi procrearentur, voces ad cantandum egregias haberent. Ideoq; semper transmarinos cataſtos emere formosos, & puellas maturas, eosq; coniungere, vt qui nascerentur ex his, non solum egregia voce, sed etiam forma essent non inuenusta. Cum hæc tanta varietas sit disparibus rebus natura distributa, quod humanum corpus est ex aliqua parte terrenum, in eo autem multa genera sunt humorum, vti sanguinis, lactis, sudoris, vrinæ, lacrymarum. Ergo si in parua particula terreni, tanta discrepantia inuenitur saporum, non est mirandum, si in tanta magnitndine terræ, innumerabiles succorum reperiantur varietates, per quarum venas aquæ vis percurrens tincta, peruenit ad fontium egressus, & ita ex eo dispares variiq; perficiuntur in propriis generibus fontes, propter locorum discrepantiam, & regionum qualitates, terrarumq; dissimiles proprietates. Ex his autem rebus sunt nonnulla, quæ ego per me perspexi, cætera in libris Græcis scripta inueni, quorum scriptorum hi sunt autores, Theophrastus, Timæus, Posidonius, Hegesias, Herodotus, Aristides, Metrodorus, qui magna vigilantia, & infinito studio, locorum proprietates, aquarum virtutes, ab inclinatione cœli, regionum qualitates ita distributas esse, scriptis declarauerunt: quorum secutus ingressus, in hoc libro perscripsi, quæ satis esse putaui de aquæ varietatibus: quo facilius ex his perscriptionibus eligant homines aquæ fontes, quibus ad vsum salientes possint ad ciuitates municipiaq; perducere. Nulla enim ex omnibus rebus tantas videtur habere ad vsum necessitates, quantas aqua. Ideo quòd omnium animalium natura, si frumenti fructu priuata fuerit, arbustis ue, aut carne, aut piscatu, aut etiam qualibet ex his reliquis rebus escarum vtendo poterit tueri vitam: sine aqua verò, nec corpus animalium, nec vlla cibi virtus potest nasci, nec tueri, nec parari. Quare magna diligentia industriaq; quærendi sunt & eligendi fontes, ad humanæ vitæ salubritatem.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Etiámque Zama est ciuitas Afrorum.] *Scribit Strabo libro vltimo, Zamam regiam Iubæ per sua tempora à Romanis destructã. Et Plin. lib. v. cap. iiii.*

oppidum

oppidum Zamense ponit in Africa inter libera. Liuius lib. x. tertiæ Decadis prodit quinque dierum iter à Carthagine abesse.

Id genus terræ etiam Balearibus dicitur esse.] *Balearis terra Serpentes necat, vt est apud Plinium lib. xxxv. capite vltimo. Sunt autem Baleares insulæ duæ in mari mediterraneo, quas hodie vocant Maioricam & Minoricam.*

Vt qui ibi procrearentur, voces ad cantandum egregias haberent.] *Tradit & Plinius lib. xxxi. cap. ii. ex Varrone, Zamæ in Africa fontem esse, quo canoræ voces fiant. Videntur eæ aquæ Sandaracha esse infectæ, quæ vocem purgat, & suspiriosis prodest.*

Ideóque semper transmarinos cataslos emere formosos.] *Locus ambiguus est, sed potior mihi videtur sensus, vt accipiamus Zamenses & Ismuc oppidi ciues, atque adeò totius agri incolas solitos esse comparare aliunde, id est transmarinos seruos formosos, & nubiles puellas, vt qui ex coniunctis his matrimonio apud se nascerentur, & voces ad cantandum haberent egregias, & venusta essent specie. Dicit enim esse eiusmodi qui in eorum agro procreentur, ne intelligamus aliò transuectos eiusdem vis liberos procreare, nam à fontibus id accidit. Sunt autem catasti serui, dicti à catasta compede Martiali, Persio, Tibullo, Plinio lib. xxxv. cap. xviii. Non me fugit Hermolaum hoc loco legisse calastros, & apud Beroaldum lib. xi. Apuleij de asino aureo, scriptum catastos, & apud alios calasastros, pro ijs, qui sunt canora voce: quasi illi & hi voluerint ex Zama à transmarinis redimi iuuenes egregia voce, & puellas, ex quibus qui gignerentur, eadem essent vi præditi, ac non potius exteros, id est transmarinos ab illis ipsis Zamensibus formosos ad id comparari, quod tamen Vitruuius apertissimè significauit. Nam cum dixisset eiusmodi in ea terra & agro esse fontes, vt qui ibi procrearentur, voces ad cantandum haberent egregias, statim subiungit, ideoq; quia haberent eius vis fontes, emere, ergò non liberos, sed seruos, quos rectè catastos vocat, transmarinos quidem ipsos, neque sine delectu, sed forma præstantes. Illud verò vocabulorum genus calastri, calasastri, & catastli, nusquam memini me legere, nec fando audire.*

Per quarum venas aquæ vis percurrens, tincta.] *Existimauit Theophrastus lib. de causis plantarum vi. & ex veterum sententia, aquam terræ per quam percurrit, saporibus infici, non aliter quàm fructus vitis, atque arborum, qui res radicibus iunctas sapiant. Quod Plinius imitatus lib. xxxi. cap. iiii. ait, Tales sunt aquæ, qualis terra, per quam fluunt, qualesq; herbarum, quas lauant, succi: vt eosdem amnes parte aliqua insalubres reperiri non sit absurdum dicere.*

De aquarum experimentis. CAP. V.

EXPERTIONES autem & probationes eorum sic sunt prouidendæ. Si erunt profluentes & aperti, antequam duci incipiantur, aspiciantur, animoq; aduertantur, qua membratura sint, qui circa eos fontes habitant homines. Et si erunt corporibus valentibus, coloribus nitidis, cruribus non vitiosis, non lippis oculis, erunt probatissimi. Item si fons nouus fuerit fossus, & in vas Corin-

thium, siue alterius generis, quod erit ex ære bono, ea aqua sparsa maculam non fecerit, optima erit. Itemq; in aheno si ea aqua deferuefacta, & postea requieta & defusa fuerit, neque in eius aheni fundo arena, aut limus inueniatur, ea aqua erit item probata. Item si legumina in vas cum ea aqua coniecta ad ignem posita, celeriter percocta fuerint, indicabunt eam aquam esse bonam & salubrem. Non etiam minus ipsa aqua, quæ erit in fonte, si fuerit limpida & perlucida, & quocunque peruenerit aut perfluxerit, si muscus non nascetur, neque iuncus, neq; inquinatus ab aliquo inquinamento is locus fuerit, sed puram habuerit speciem, innuetur his signis esse tenuis, & in summa salubritate.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Expertiones autem & probationes eorum sic sunt prouidendæ.] *Aquam nouam sic probabis autore Palladio lib.* IX. *cap.* X. *In vase æneo nitido spargas, & si maculam non fecerit, probabilis iudicetur. Item decocta æneo vasculo, si arenam vel limum non relinquit in fundo, vtilis erit. Item si legumina citò valebit excoquere, vel si colore pellucido carens muscо, & omni labe pollutionis aliena. Referuntur & ista à Plinio lib.* XXXI. *cap.* III.

Et in vas Corinthium.] *Id est æris Corinthij, quod maximi semper factum est ab antiquis. Confusione fieri auri, argenti, & æris probant Plinij loca lib.* IX. *cap.* XL. *Argentum auro confundere vt electra fiant, addere his æra, vt Corinthia, & lib.* XXXVII. *cap.* III. *In Corinthijs æs placet auro argentoq; mixtum. Eius tria genera tradit lib.* XXXIIII. *cap.* II. *Candidum argento nitore quàm proximè accedens, alterum in quo auri fulua natura, tertium, in quo æqualis omnium temperies fuit. Nomen accepit id genus, quòd incensa Corintho, aurum, argentum, & æs in vnum confluxerint perustis plurimis statuis atque simulacris, vti apud Florum lib.* II. *cap.* XVI. *de rebus gestis Romanorum legimus, & innuit Plinius memorato loco. Aliò enim referri debet, quod Pausanias scribit aquas Pirenes frigidissimi fontis acrocorinthij, id est arcis Corinthi, ad tingendum æs esse aptas, si candens in eas immersum restinguatur. Domitius Calderinus cum Corinthiaca verteret nactus vitiosum exemplar pro tingi scripsit corrumpi, legerat enim* βλάπτεσθαι *pro* βάπτεσθαι. *Pausanias autem cum subiungit* ἐπεὶ χαλκόσγε ἐν ἔστι Κορινθίοις, *mihi videtur significare aqua Pirenes cœptum tingi æs postea quam temperatum illud Corinthij habere desierunt. Scitu non indignum quod quarto libro Tusculanarum quæstionum innuit Cicero, æs Corinthium tardius ærugine contrahere. Ita casus naturam imitatus est, quæ etiam interdum vel quatuor metalla miscet: quem rursum ars & fraus imitantur, varia metalla permiscendo, & temperando.*

De perductionibus & librationibus aquarum, & instrumentis ad hunc vsum. CAP. VI.

NVNC

NVNC de perductionibus ad habitationes mœniaq́;, vt fieri oporteat explicabo, cuius ratio est prima perlibratio. Libratur autem dioptris, aut libris aquariis, aut chorobate: sed diligentius efficitur per chorobatem, quòd dioptræ libræq́; fallunt. Chorobates autem est regula longa circiter pedum x x. ea habet ancones in capitibus extremis æquali modo perfectos, inq́; regulæ capitibus ad normam coagmentatos, & inter regulam & ancones à cardinibus compacta transuersaria, quæ habent lineas ad perpendiculum rectè descriptas, pendentiaq́; ex regula perpendicula in singulis partibus singula, quæ cum regula fuerit collocata, eaq́; tangent æquè ac pariter lineas descriptionis, indicabunt libratam collocationem. Sin autem ventus interpellauerit, & motionibus lineæ non potuerint certam significationem facere, tunc habeat in superiore parte canalem longum pedes quinque, latum digitum, altum sesquidigitum, eoq́; aqua infundatur, & si æqualiter aqua canalis summa libra tanget, scietur esse libratum. Ita eo chorobate cum perlibratum ita fuerit, scietur quantum habuerit fastigii. Fortasse qui Archimedis libros legit, dicet non posse fieri veram ex aqua librationem, quod ei placet aquam non esse libratam, sed sphæroides habere schema, & ibi habere centrum, quo loci habet orbis terrarum. Hoc autem (siue plana est aqua, seu sphæroides) necesse est extrema capita canalis regulæ pariter sustinere aquam. Sin autem proclinatus erit ex vna parte, quæ erit altior non habebit regulæ canalis in summis labris aquam. Necesse enim est quocunque aqua sit infusa, in medio inflationem curuaturamq́; habere, sed capita dextra ac sinistra inter se librata esse. Exemplar autem chorobatis erit in extremo volumine descriptum. Et si erit fastigium magnum, facilior erit decursus aquæ. Sin autem interualla erunt lacunosa, substructionibus erit succurrendum.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Cuius ratio est prima perlibratio.] *Librare aquam non aliud est, quàm conferre altitudinem loci, Vnde concipitur aqua, cum loco quo deducenda est, siue id fiat rectis lineis, siue obliquis.*

Libratur autem dioptris.] *Dioptra præterquam quod est instrumentum, quo Geometræ autore Suida, ex interuallo explorant altitudinem turrium, & propugnaculorum atque Vniuersam istiusmodi dimensionem, quod genus sunt quadrans geometricus, scala altimetra, baculus Iacob, & alia innumera, est & instrumentum librandis aquis accommodatum,* ἀπὸ τ̃ διοπτεύειν, *id est ab inspiciendo explorandoq́; dictum. Illius mentio est apud Ptolemæũ, Theonem, Proculum in astrolabio, atq́; Plin. lib.* II. *cap.* LXIX. *Vocaturq́; Arabice alhidada.*

Ea habet ancones in capitibus imis.] *Qui propendentes cum adiecta recta*

recta regula, normalem angulum faciunt, id est rectum, ceu flexus est cubiti, qui Græcis ἀγκὼν dicitur. Qua in significatione vsus est ad finem libri tertij, normæ scilicet vtranque regulam eo nomine intelligens. Hesychius scribit etiam murorum flexus vocari ἀγκῶνας. Nam loca esse ossibus plena Etymologus autor est. Et ipse Vitruuius libro quarto cap. VI. *ancones vocat eas veluti mensulas, quæ in ostiorum antepagmentis dextrà atque sinistrà ad imi supercilij libramentum præter folium propendent. Sunt & ancones vasa Papiniano Pandect. lib.* XXXIII. *de fundo instructo. de quibus Catellianus Cotta.*

Sed sphæroides habere schema.] *Id est, esse figuræ rotundæ. Eam esse aquæ figuram indicio sunt pluuiæ, guttæ roris. Cum ita res habeat, vt in corporibus, quæ homogenea vocant, partes sibi eam figuram vendicent, quam totum ipsum. Præterea qui nauigant, propter aquæ tumorem, quæ eminus non vident, vbi propius accesserunt, conspicere possunt. Sed vide, si plura desideras, Aristotelem lib.* II. *de cœlo, Ioannem à sacro busto in lib. sphæræ, Strabonem lib. vltimo, & alios.*

Exemplar autem chorobatis erit in extremo volumine descriptum.] *Peryt hæc Vitruuiani chorobatis designatio cum cæteris.*

Et si erit fastigium magnum.] *Id est si altus locus est, vnde concipitur aqua, & longius erit deducenda.*

Quot modis ducantur aquæ. CAP. VII.

DVCTVS autem aquæ fiunt generibus tribus, riuis per canales structiles, aut fistulis plumbeis, seu tubulis fictilibus, quorum eæ rationes sunt. Si canalibus, vt structura fiat quam solidissima, solumq; riui libramenta habeat fastigata, ne minus in centenos pedes semipede eæq; structuræ confornicentur, vt minime sol aquam tangat. Cumq; venerit ad mœnia, efficiatur castellum, & castello coniunctum ad recipiendum aquam triplex immissarium, collocenturq; in castello tres fistulæ æqualiter diuisæ intra receptacula coniuncta, vti cum abundauerit, ab extremis in medium receptaculum redundet. Ita in medio ponentur fistulæ in omnes lacus & salientes. Ex altero in balneas, vt vectigal quotannis populo præstent: ex quibus tertio in domos priuatas, ita, ne desit in publico. Non enim poterunt auertere cum habuerint à capitibus proprias ductiones. Hæc autem quare diuisa constituerim, hæ sunt causæ, vti qui priuatim ducent in domos, vectigalibus tueantur per publicanos aquarum ductus. Sin autem medii montes erunt inter mœnia & caput fontis, sic erit faciundum, vti specus fodiantur sub terra, librenturq; ad fastigium, quod suprà scriptum est: & si tophus erit, aut saxum, in suo sibi canalis excidatur: sin autem terrenum aut arenosum erit solum, parietes cum camera in specu struantur, & ita perducatur, puteiq; ita sint facti, vti inter duos sint actus. Sin autem fistulis

ſtulis plumbeis ducetur, primum caſtellum ad caput ſtruatur, deinde ad copiam aquæ lamnæ fiſtularum conſtituantur, eæq; fiſtulæ ab eo caſtello collocentur ad caſtellum, quod erit in mœnibus. Fiſtulæ ne minus longæ pedum denum fundãtur, quæ ſi centenariæ erunt, pondus habeant in ſingulas pondo M C C. ſi octogenariæ, pondo D C C C C L X. ſi quinquagenariæ, pondo D C. quadragenariæ, pondo C C C C L X X X. tricenariæ, pondo C C C L X. vicenariæ, pondo C C X L. quinum denum, pondo C L X X X. denum, pondo C X X. octonum, pondo X C V I. quinariæ, pondo L X. Ex latitudine autem lamnarum quot digitos habuerint, antequam in rotundationem flectantur, magnitudinum ita nomina concipiunt fiſtulæ. Nanque quæ lamna fuerint digitorum quinquaginta, cum fiſtula perficietur ex ea lamna, vocabitur quinquagenaria, ſimiliterq; reliquæ. Ea autem ductio, quæ per fiſtulas plumbeas eſt futura, hanc habebit expeditionem: quod ſi caput habeat libramenta ad mœnia, monteſq; medii non fuerint altiores, vt poſsint interpellare, ſic neceſſe eſt eorum interualla ſubſtruere ad libramenta, quemadmodum in riuis & canalibus dictum eſt. Sin autem non longa erit circuitio, circumductionibus. Sin autem valles erunt perpetuæ, in declinato loco curſus dirigentur, cum venerit ad imum, non alte ſubſtruitur, vt ſi libramentum quam longiſsimum (hoc autem erit venter, quod Græci appellant κοιλίαν) deinde cum venerit ad aduerſum cliuum, quia ex longo ſpatio ventris leniter tumeſcit, tunc exprimatur in altitudinem ſummi cliui: quòd ſi non venter in vallibus factus fuerit, nec ſubſtructum ad libram factum, ſed geniculus erit, erumpet & diſſoluet fiſtularum commiſſuras. Etiam in ventre columnaria ſunt facienda, per quæ vis ſpiritus relaxetur. Ita per fiſtulas plumbeas aquam qui ducent, his rationibus belliſsime poterunt efficere & decurſus, & circumductiones, & ventres, & expreſſus. Item hac ratione cum habebunt à capitibus ad mœnia faſtigii libramenta, inter actus ducendos non eſt inutile caſtella collocari, vt ſi quando vitium aliquis locus fecerit, nõ totum omneq; opus contundatur, & in quibus locis ſit factum facilius inueniatur: ſed ea caſtella neque decurſu, neque in ventris planitie, neque in expreſsionibus, neque omnino in vallibus, ſed in perpetua fiant æqualitate. Sin autem minore ſumptu voluerimus aquam ducere, ſic erit faciundum. Tubuli craſſo corio ne minus digitorum duorum fiant ex teſta, ſed ita, vt hi tubuli ex vna parte ſint lingulati, vt alius in alium inire conuenireq; poſſint. Tum coagmenta eorum, calce viua ex oleo ſubacta, ſunt illinenda, & in declinationibus libramenti ventris, lapis eſt ex ſaxo rubro in ipſo geniculo collocandus: iſq; perterebratus, vti ex decurſu tubulus nouiſsimus in lapide coagmentetur, & primus ſimiliter librati ventris, ad eundem modum in aduerſum cliuum, nouiſsimus librati ventris in cauo ſaxi rubri hæreat, & primus expreſsionis ad eundem modum coagmentetur.

Ita librata planitia tubulorum ac decursus & expressionis, non extolletur. Nanque vehemens spiritus in aquæductione solet nasci, ita vt etiam saxa perrumpat, nisi primum leniter & parce à capite aqua immittatur, & in geniculis, aut versuris alligationibus, aut pondere saburræ contineatur: reliqua omnia vti fistulis plumbeis ita sunt collocanda. Item cum primo aqua à capite immittitur, ante sauilla immittetur, vti coagmenta, si qua sunt non satis oblita, sauilla oblinantur. Habent autem tubulorum ductiones ea commoda. Primum in opere, quòd si quod vitium factum fuerit, quilibet id potest reficere, etiamq; multo salubrior est ex tubulis aqua, quàm per fistulas: quòd per plumbum videtur esse ideo vitiosa, quòd ex eo cerussa nascitur: hæc autem dicitur esse nocens corporibus humanis, ita si quod ex eo procreatur id est vitiosum, non est dubium, quin ipsum quoq; non sit salubre. Exemplar autem ab artificibus plumbariis possumus accipere, quod palloribus occupatos habent corporis colores. Nanque cum fundendo plumbum flatur, vapor ex eo insidens corporis artus, & indies exurens, eripit ex membris eorum sanguinis virtutes. Itaque minime fistulis plumbeis aqua duci videtur, si volumus eam habere salubrem. Saporem quoque meliorem ex tubulis esse, quotidianus potest indicare victus, quod omnes extructas cum habeant vasorum argenteorum mensas, tamen propter saporis integritatem fictilibus vtuntur. Sin autem fontes non sunt, vnde ductiones aquarum faciamus, necesse est puteos fodere. In puteorum autem fossionibus non est contemnenda ratio, sed acuminibus solertiaq; magna naturales rerum rationes considerandæ, quòd habet multa variaq; terra in se genera. Est enim, vti reliquæ res, ex quatuor principiis composita, & primum est ipsa terrena, habetq; ex humore aquæ fontes. Item calores, vnde etiam sulphur, alumen, bitumen nascitur, aëris q; spiritus immanes, qui cum graues, per interuenia fistulosa terræ, perueniunt ad fossionem puteorum, & ibi homines offendunt fodientes, naturali vapore obturant in eorum naribus spiritus animales: ita qui non celerius inde effugiunt, ibi interimuntur. Hoc autem quibus rationibus caueatur, sic erit faciundum. Lucerna accensa demittatur, quæ si permanserit ardens, sine periculo descendetur. Sin autem eripietur lumen vi vaporis, tunc secundum puteum dextra ac sinistra defodientur æstuaria, ita (quemadmodum per nares) spiritus ex æstuariis dissipabuntur. Cum hæc sic explicata fuerint, & ad aquam erit peruentum, tunc puteus ita sepiatur structura, ne obturentur venæ. Sin autem loca dura erunt, aut in imum venæ penitus non fuerint, tunc signinis operibus ex tectis, aut à superioribus locis excipiendæ sunt copiæ. In signinis autem operibus hæc sunt facienda, vti arena primum purissima asperrimaq; paretur, cæmentum de silice frangatur ne grauius quàm librarium, calx quàm vehementissima mortario misceatur, ita vt quinq;

partes

partes arenæ ad duas calcis respondeant: mortario cæmentum addatur, ex eo parietes in fossa ad libramentum altitudinis futuræ depressa, calcentur vectibus ligneis ferratis. Parietibus calcatis in medio quod erit terrenum exinaniatur ad libramentum imum parietum, & exæquato solo ex eodem mortario calcetur pauimentum ad crassitudinem, quæ constituta fuerit. Ea autem loca si duplicia aut triplicia facta fuerint, vti percolationibus aquæ transmutari possint, multo salubriorem eius vsum efficient. Limus enim cum habuerit quo subsidat, limpidior aqua fiet, & sine odoribus conseruabit saporem: si non, salem addi necesse erit, & extenuari. Quæ potui de aquæ virtute & varietate, quasq; habeat vtilitates, quibusq; rationibus ducatur & probetur, in hoc volumine posui: de gnomonicis verò rebus & horologiorum rationibus in sequenti perscribam.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Ductus autem aquæ fiunt generibus tribus.] *Palladius lib.* IX. *cap.* X I. *addit quartum genus, canales ligneos. Cum ducenda (inquit) est aqua, ducitur aut forma structili, aut plumbeis fistulis, aut canalibus ligneis, aut fictilibus tubis. Vbi formam structilem pro canali fabrica constante dixit. Æreis fistulis ducere, recens inuentum, nec adeò tritum: & quanquam plumbeis longiori tempore durant, hoc habent mali quòd si cursus aquæ interrumpitur, efflorescit ærugo, quam quæ aqua lambit, corrodit intestina. Plumbeis sine magno nocumento vtimur: alioquin non tam fistularum, quàm aquarum vitio id accidit. Quidam apud Frontinum pro tubis tullos legit, vnde & Tullios dictos putat, pudendo errore, aut potius geminato Neque tamen me latet, quid de tullijs scribat Sextus Pompeius. Procopius lib.* I. *tradit Romæ quatuordecim aquæductus fuisse ex cocto latere, ea latitudine ac profunditate, vt equester vir ipso cum equo per eos euadere posset.*

Ne minus in centenos pedes semipede.] *Sesquipede scribitur in Palladio dicto loco. ita enim ait, si per planum veniet, inter sexagenos, aut centenos pedes sensim reclinetur structura in sesquipedem, vt vim possit habere currendi. Longè aliter nostræ ætatis libratores. nam in sexcentos pedes vnum tantum pollicem deprimunt, quod haud scio, an perpetuum esse possit. Scribit autem Plinius libri* XXXI. *cap.* VI. *aquam subire altitudinem exortus sui, etsi longiore tractu veniat.*

Cúmq; venerit ad mœnia, efficiatur castellum.] *Castellum receptaculum est, quod aquam publicam suscipit, autore Vlpiano Pandect. lib.* XLIII. *de aqua quotid & æstiua. Scribit Sextus Pompeius diuidicula fuisse, quæ nunc sunt castella, ex quibus à riuo communi aquam quisque in suum fundum ducit. Extant etiã in hanc diem Romæ castella in aquæductibus, quamuis semidiruta. Quorum quinque quidem vidimus, In Cœlio monte sub aquæ Claudiæ ductu vnum, haud procul à curia Hostilia, id est ab æde dicata DD. Ioanni & Paulo, Alterum ad portam Nauiam, quæ hodie porta maior dicitur, Tertium in Viminali, quæ Bottæ thermarum Diocletiani nostro tempore vocantur, Quartum in Exquilijs, thermarum Titi, quòd à fornicibus appellant vulgò septem Salas, cum tamen vel nouem*

numerauerimus, Quintum balnearum Palatinarum: & extra Vrbem, ad Primam portam. Præterea toto sinu Baiano, Cumis, & Puteolis. Maltha inducebantur tenacissima, & (vt vtar Plinij verbis, duriciam lapidis antecedente. Ea fiebat calce in vino restincta, & tusa cum adipe suillo, & succo fici, aut cum eodem adipe & pice. Opus ipsum priusquam malthetur, oleo perfricandum. Senatusconsultum est apud Iulium Frontinum, quod aquam non nisi ex castello duci permittebat, ne aut riui, aut fistulæ publicæ lacerarentur. Calix, id est modulus æneus, castello aut riuo induebatur, is erat modulus erogatorius, huic fistula applicabatur, non qualiscunque, id est eiusdem luminis, quo calix signatus est, sed luminis, id est capacitatis, quanta impetrata fuerat, & longitudinis non minus digitorum duodecim, is est modulus acceptorius. Fuerunt autem modulorum differentiæ XXV. *quamuis in vsu* XV. *tantum frequentes, quas recenset idem Frontinus lib.* I.

Triplex immissarium.] *Receptaculum, vnde postea erogetur aqua.*

Diuisæ in omnes lacus.] *Et lacuum frequens est mentio apud Frontinum. Erant enim publica aquarum conceptacula, vbi Romana plebs ablueret lintea, & similia. Inde balnearum, fullonum, coriariorum, aliorumq; necessitatibus satisfiebat, postremum horti irrigabantur. Sed inter plurima caducæ aquæ commoda illud non extremum putat Frontinus, quòd & vrbis salubritati maximè conferret, quia immundiciarum facies, impurior spiritus, & causæ grauioris cœli, quibus apud veteres vrbis infamis aër fuerat, remotæ essent.*

Et salientes.] *Capita sunt fistularum, qui & siphunculi dicuntur, quorum ora si perenniter fluunt, mastis, id est mammis teguntur. Varro cap.* XIIII. *lib.* III. *de re rustica, vocat papillas, siue, vt aliqua exemplaria habent, mamillas, Cassiodorus vbera. Et quòd interdum pro mastis scalpentur ora Leonina, quod testatur Plutarchus libro quarto symposiacorum, problemate quinto, apud Ægyptios fieri, ea Sidonius Apollinaris dicit Leones. Si, cùm libet, obturantur & laxantur, id fit epistomijs, quorum manubriola dum torquentur, patefaciunt nares, atque ita manat aqua: contraria versatione easdem obturant.*

Ex quibus tertio in domos priuatas.] *Scribit Frontinus lib.* II. *apud antiquos omnem aquam in publicos vsus erogari solitam esse, legeq; cautum, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu humum accessisset (caducam vocabant) & hanc ipsam non in alium vsum, quàm balnearum, aut fullonicorum, vectigalisq; statutam mercedem, quæ in publicum penderetur, aliquid & in domos Principum daretur. Vide reliqua. Scitu illud dignum, quod tradit Galenus libro decimosexto de vsu partium, ne in ciuitatibus quidem aquam mole ac pondere æqualem locis omnibus esse dispertitam, balneo enim publico, aut deorum luco, partem aquæ maiorem tribui, fontibus verò biuiorum, & priuatis balneis minorem.*

Vectigalibus tuentur per publicanos.] *Publicani dicuntur, qui quid à fisco conducunt, vt publicum vectigal, portus vænalium rerum, salinarum, metallorum autore Vlpiano Pandect. lib.* XXXIX. *de public. & vectig. & eodem, & Caio lib.* L. *de rerum & verb. signific.*

Sin autem medij montes erunt.] *Palladius lib.* IX. *cap.* II. *ita expressit. Si quis mons interiectus occurrerit, aut per latera eius aquam ducemus obliquam, aut ad aquæ caput speluncas librabimus, per quarum structuram perueniat.*

Montes

Montes autem colles ue (vt obiter dicam) duabus causis effici rerum naturæ periti testantur, aquarum impetu, & vi ventorum: Contrà ijsdem, & terræ intestino incendio demoliri ac dissipari ijdem produnt.

Vt specus fodiantur sub terra.] *Specum subterraneum esse meatum, per quem aqua ducatur, tradit Vlpianus Pandect. lib.* XLIII. *de riuis. Rectius quàm cùm Prætoris verba eodem cap. exponens, specum ait esse locum, ex quo despicitur, inde spectacula esse dicta.*

In suo sibi canalis excidatur.] *Pari figura dictum à Plauto in Amphitruone, telo suo sibi, In captiuis, suo sibi succo. Et à Terentio in Adelphis, suo sibi gladio, & ab Apuleio libro de asino aureo primo, suis sibi domibus, lib.* IIII. *sua sibi pulchritudine, lib.* VI. *suo sibi funiculo, lib.* VII. *suis sibi gladijs, & suam sibi fasciam, lib.* VIII. *in suo sibi peruoluta sanguine, à Columella lib.* XII. *cap.* XLI. *in suo sibi iure decoqui, & à Gellio lib.* V. *cap.* X. *suo sibi argumento confutatus.*

Puteique ita sint facti.] *Puteos hoc in loco appellat æstuaria, quibus respirare possit perfluens aqua, & vis spiritus relaxetur, ne conclusus aër cursum aquæ moraretur. Similia spiramenta, paulo mox columnaria nominat.*

Sin autem fistulis plumbeis ducetur.] *Præter Plinium, Frontinum, & Palladium, Paulus Iurisconsultus Pandect. lib.* XXXIX. *de aqua pluuia arcenda, scribit, aquam per fistulas duci consuetum fuisse. Vnde Statius libro primo Syluarum ait:*

Teq́ per obliquum penitus quæ laberis amnem
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo. *Fit & mentio libro quarto Metamorph. Ouidij.*

Fistulæ ne minus longæ pedum denum fundantur.] *Hoc ita Plinius lib.* XXXI. *capite* VI. *fistulas denum pedum longitudinis esse legitimum est.*

Quæ si centenariæ erunt.] *Id est, si lamina, antequam in rotundationem flectatur, lata erit digitos centum. atque ita in alijs formulis intelligendum.*

Pondus habeat in singulos.] *Scribe singulas, sensu ita expostulante, refertur enim ad fistulas.*

Octonum, pondo XCVI.] *In Plinio, qui totum hunc locum à Vitruuio acceptum ijsdem penè verbis dicto cap.* VI. *pertractat, mendosè, pondo centena legitur. Palladij scriptura Vitruuianæ est gemina, lib.* IX. *cap.* XII.

Quot digitos habuerint, antequam in rotundationem flectantur.] *Hoc non satis probatur Iulio Frontino lib.* I. *quòd lamina, cum circumagitur, aliquid perit. Plinius tamen est Vitruuium sequutus.*

Sin autem valles erunt perpetuæ.] *Palladius dicti lib. cap.* XI. *Si se vallis interserat, erectas pilas, vel arcus vsque ad aqua iusta vestigia construemus, aut plumbeis fistulis clausam deijci patiemur, & explicata valle consurgere.*

Tunc exprimatur in altitudinem summi cliui.] *Exprimere aquam vsurpatur pro in altum ducere, & cogere, vt fit, cùm à monte descenderit in vallem, si in aduersum montem cogatur conscendere.*

Sed geniculus erit.] *Si ita flexuosus & nodosus erit canalis, vt cùm in*

imum vallis descenderit, perpetuo libramento non procedat, sed in aduersum cliuum ad angulum non normalem, sed acutum dirigatur.

Etiam in ventre columnaria sunt facienda.] *Id est æstuaria, siue spiramenta. Beroaldus in Suetonij Augusto, legisse videtur colluuiaria, per quæ colluuies & immundicia ejicerentur, longè à Vitruuij sententia.*

Et circunductiones.] *Quando per latera montis obliquã ducimus aquam, nec specubus vtimur. lib. I. cap. I. Vocauit circuitiones.*

Inter actus ducentos.] *Actus longitudinis habet pedes centum & viginti, autoribus Columella lib. V. cap. I. & Plinio lib. XVIII. cap. III. Duplicatus in longitudinem iugerum faciebat.*

Ex vna parte sint lingulati.] *Plinius lib. XXXV. cap. VI. dicit cõmissuris pyxidatis, id est, vt inferior fictilis tubulus intret superiorem. Palladius dicto loco his verbis expressit. Ex vna parte reddantur anguli, vt palmi spatio vnus in alterum possit intrare.*

Calce viua ex oleo subacta sunt illinenda.] *Calx è fornace in cellis vinarijs restinguitur, deinde oleo macerata, & subacta vnguntur tubuli. Vidi, qui vino restinguerent.*

Aut pondere saburra contineatur.] *Saburra id genus arenæ est, quo naues onerari solent, vt iactante fluctu stabiliores sint. Virgil. Georg. IIII.*

—Sæpe lapillos,
Vt cymbæ instabiles fluctu iactante saburram
—Tollunt.

Capitur & pro quocunque pondere nauibus huiusmodi causa imponi solito, metaphoricúsque ad res alias transfertur.

Item cum primò aqua à capite immittitur, antè fauilla immittetur.] *Hoc etiam Palladius lib. IX. cap. XI. Sed antequam, inquit, in ijs aquæ cursus admittatur, fauilla per eos misto exiguo liquore decurrat, vt glutinari possit, si qua sunt vitia tuborum. Est autem fauilla cinis proprie is, in quo extinctorum carbonum reliquiæ supersunt aliquæ: qua in re à Virgilio dictum est Æneidos libro sexto:*

Postquam collapsi cineres, & flamma quieuit,
Reliquias vino, & bibulam lauere fauillam.

Quin ipsum quoque non sit insalubre.] *Aut abundat particula negatiua, aut scribendum est salubre. Et prior quidem scriptura mihi videtur esse genuina.*

Vasorum argenteorum mensas.] *Mensa hoc loco pro abaco dicta est, id est pro mensa vasis potorijs, aut escarijs continendis accommodata.*

Et ibi homines offendunt fodientes.] *Libet de hac re Palladij verba ascribere ex lib. IX. cap. IX. In fodiendis, ait, puteis cauendum est fossorum periculum, quoniam plerunque terra, sulphur, alumen, bitumen educit, quorum spiritus misti anhelitum pestis exhalant, & occupatis statim naribus extorquent animas, nisi quis fugæ sibi velocitate succurrat. Prius ergò quàm descendatur ad intima, in eis locis lucernam ponis accensam, quæ si extincta non fuerit, periculum non timebis. Si verò extinguetur, cauendus est locus, quem spiritus mortifer occupabit.*

Quòd

Quòd si alio loco aqua non poteſt inueniri, dextera læuaq; puteos fodiemus, vſque ad aquæ ipſius libramentum, & ab his foramina hinc inde patefacta, velut nares, intus agemus, qua nocens ſpiritus euaporet, quo facto latera puteorum ſtructura ſuſcipiat. Tradit & hoc Plinius lib. XXXI. cap. III.

Defodientur æſtuaria.] *Id eſt ſpiramenta, & veluti nares, per quas grauis ſpiritus relaxetur.*

Tunc ſigninis operibus.] *Diximus ſigninum opus fieri ex teſtis contuſis addita calce, ſed iſtius diuerſa eſt compoſitio.*

Tunc ſigninis operibus ex teſtis.] *Pro teſtis ſcribendum videtur, quod in aliquibus codicibus legitur, tectis, cauſamq; erroris fuiſſe, quòd ſigninum opus teſtis tuſis fiat. quorum librorum ſcriptionem adiuuat Vitruuius libri quinti capite nono, cum ait, aquæ foſſuris puteorum, & de cœlo repentinis tempeſtatibus ex tegulis recipiuntur. Sed enim & præſentem tueri poſſe videmus, teſtas pro tegulis interpretantes, vti & idem vſurpauit libri ſecundi capite octauo. De ipſa autem teſta (inquit) ſi ſit optima, ſeu vitioſa ad ſtructuram ſtatim nemo poteſt iudicare, quòd in tempeſtatibus & æſtate in tecto cum eſt collocata, tunc ſi firma eſt, probatur. Paulò pòſt, ergo quæ non in tectis poterit pati laborem, ea non poteſt in ſtructura oneri ferendo eſſe firma. Præcepit, ſi fons deeſſet, vt putei fodiantur. Veruntamen quia ſæpenumero euenit, vt nec id ſuccedat, aqua, vbi altius effodi cœptum eſt, euaneſcente, rei tam neceſſariæ conſulendum putauit ciſternarum conſtructione, in quas ex tectis, areáue aquæ pluuiæ colligerentur. Perplacet Palladij Rutilij præceptum lib. I. cap. XVII. anguillas, piſcesq; fluuiatiles mitti in eas, paſciq; conuenire, vt horum natatu aqua ſtans agilitatem currentis imitetur. Vide reliqua.*

Ne grauius quàm librarium.] *Id eſt ponderis vnius libræ. Sic lib. VII. cap. VIII. vocat centenarium lapidem. Sic Columella lib. XII. cap. LIII. libraria frusta. Idem lib. III. cap. XV. quinquelibrale pondus lapidis dicit.*

Mortario miſceatur.] *Hîc pro loco, vbi arenatum rutro ſubigitur, quod antea monuimus, accipitur. Sed quod ſtatim ſequitur, pro arenato interpretamur, cùm ait, mortario cæmentum addatur.*

Ea loca ſi duplicia, aut triplicia facta fuerint.] *Plin. lib. XXXVI. cap. XXIII. de ciſternis loquens, Vtilius, ait, geminas eſſe, vt in priore vitia conſidant aquæ, atque per colum in proximam tranſeat maxime pura aqua.*

Salem addi neceſſe erit, & extenuari.] *Scribit Palladius lib. IX. cap. IX. aquam, ſi limoſa fuerit, ſalis admiſtione corrigi.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHITECTVRA LIBER NONVS.

*

PRAEFATIO.

NOBILIBVS Athletis, qui Olympia, Pithia, Ihſtmia, Nemea, viciſſent, Græcorum maiores ita magnos honores conſtituerunt, vti non modo in conuentu ſtantes cum palma & corona ferant laudes, ſed etiam cum reuertantur in ſuas ciuitates cum victoria, triumphantes quadrigis in mœnia & in patrias inuehantur, è req; publica perpetua vita conſtitutis vectigalibus fruantur. Cum ergo id animaduertam, admiror, quid ita non ſcriptoribus iidem honores, etiamq; maiores ſint tributi, qui infinitas vtilitates æuo perpetuo omnibus gentibus præſtant. Id enim magis erat inſtitui dignum, quod Athletæ ſua corpora exercitationibus efficiunt fortiora, ſcriptores non ſolum ſuos ſenſus perficiunt, ſed etiam omnium, libris ad diſcendum, & animos exacuendos præparantes præcepta. Quid enim Milo Crotoniates, quod fuit inuictus, prodeſt hominibus? aut cæteri qui eo genere fuerunt victores? niſi quòd dum vixerunt ipſi, inter ſuos ciues habuerunt nobilitatem. Pythagoræ verò præcepta, Democriti, Platonis, Ariſtotelis, cæterorumq; ſapientum quotidiana perpetuis induſtriis culta, non ſolum ſuis ciuibus, ſed etiam omnibus gentibus recentes, & floridos edunt fructus: è quibus qui à teneris ætatibus doctrinarum abundantia ſatiantur, optimos habent ſapientiæ ſenſus, inſtituuntq; ciuitatibus humanitatis mores, æqua iura, leges: quibus abſentibus, nulla poteſt eſſe ciuitas incolumis. Cum ergo tanta munera ab ſcriptorum prudentia, priuatim publiceq; fuerint hominibus præparata, non ſolum arbitror palmas & coronas his tribui oportere, ſed etiam decerni triumphos, & inter Deorum ſedes eos dedicandos iudicari. Eorum autem cogitata

cogitata vtiliter hominibus ad vitam explicandam, è pluribus singula paucorum, vti exempla, ponam, quæ recognoscentes necessario his tribui honores oportere homines confitebuntur: & primum Platonis è multis ratiocinationibus vtilissimis vnam, quemadmodum ab eo explicata sit, ponam.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER NONVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

NObilibus Athletis, qui Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea vicissent.] *Imitatus est hac in parte Vitruuius Isocratem in proœmio Panegyrici. Quærit etiam Aristoteles problematon sectione* XXX. *cur veteres præmia certaminibus corporum posuerint, scientiæ nullus quicquam statuerit. Cæterùm quatuor ista certamina celebrata sunt in Græcia in honorem Iouis, Apollinis, Palemonis, & Archimori. Certantium erant præmia oleaster, poma, pinus, apium, vt autor est Archias libro primo Epigrammaton Græcorum. De ludis sunt Odæ Pindari, potissimum hymnus quintus. Vtebantur autem ludis quinque, vnde pentathlon, Latinus quinquertium, & pentathli quinquertiones dicti, qui his ludis vicissent, saltu, cursu, disco, iaculo, & lucta, quos Simonides recenset lib.* I. *Epigrammaton.*

Ἴσθμια καὶ πυθοὶ Διοφῶρ ὁ φίλων & ἐνίκα,
ἄλμα, ποδοκάίω, δίσκον, ἄκοντα, πάλλω.

Referuntur & à Iurisconsulto Paulo, de aleæ lusu, lib. XI. *In saltu halteribus, id est massulis plumbeis tanquam libramentis vtebantur, quibus figuram oblongi circuli, nec vel ad dimidiam partem accuratè rotundi fuisse memorat Pausanias Eliacorum libro priore, itaque esse factos, vti qua parte manibus prensarentur, in ansulas, vti in lora clypei, digiti inserierentur. Cætera quid essent, omnibus puto intelligitur, discus verò non item. Ammonius libro de differentijs ex Tryphone dicit lapidem esse pertusum, qui in altum mitteretur. Eustathius in secundum Iliados Homeri librum ita tradit, δίσκοι λίθοι τροχύλοι, οὓς χειμαζόμενοι ἐξίστασθαι εἰς μέν & οἱ γυμναζόμενοι· ἢ ὃ ἦν ἀπὸ σιδήρου, σόλος & τὸ τοιοῦτον ἐλέγετο. Deriuatur autem δίσκος & inquit, ἀπὸ τοῦ δίπω, τὸ βάλλω καὶ ἀφίημι, πλεονασμῷ τοῦ σ. In gymnicis certaminibus periodon vicisse dici, qui Pythia, Isthmia, Nemea, & Olympia vicisset, asserit Sextus Pompeius, à circuitu eorum spectaculorum. Sunt & de his certaminibus nonnulla apud Ioannem Baptistam Pium, primæ in docendo Romæ celebritatis Grammaticum, & amicissimum nostrum in lib. Annotationum, & Alexandrum ab Alexandro, Genialium dierum lib.* V. *cap.* VIII.

Quibus Olympiadibus quæ certamina sint addita legito apud Pausaniam in Eliacis.

Quid enim Milo Crotoniates, &c.] *De Milonis fortitudine in hunc modum tradit Ælianus ποικίλης ἱστορίας lib.* II. Μίλωνος τοῦτο τὸ ῥοπὴν, ἣν ἐν τῇ χειρὶ κατεῖχεν, οὐδεὶς τῶν ἀντιπάλων ἐλεῖν ἐδυνήθη. *Meminit & lib.* XII. *Eum scribit Iulius Solinus cap.* IIII. *omnia egisse, suprà quàm homo valet, & Plinius lib.* VII. *cap.* XX. *ait, cùm constitisset, neminem vestigio eduxisse, malum tenenti neminem digitum correxisse. Meminit & Galenus libro secundo de tuenda bona valetudine, vt taceam Pausaniam lib.* II. *Eliacorum. Sed cui non est eius nota fortitudo?*

Platonis inuentum de agro metiendo. CAP. I.

LOCVS aut ager paribus lateribus, si erit quadratus, eumq; oportuerit iterum ex paribus lateribus duplicare, quia id genere numeri, ac multiplicationibus non inuenitur, ex descriptionibus linearum emendatis reperitur. Est autem eius rei hæc demonstratio. Quadratus locus, qui erit longus & latus pedes denos, efficit arcæ pedes centum. Si ergo opus fuerit eum duplicare, & aream pedum ducentorum item ex paribus lateribus facere, quærendum erit, quam magnum latus eius quadrati fiat, vt ex eo ducenti pedes duplicationibus areæ respondeant. Id autem numero nemo potest inuenire: nanque si XIIII. constituentur, erunt multiplicati pedes CXCVI. Si XV. pedes CCXXV. Ergo quoniam id non explicatur numero in eo quadrato longo & lato pedes decem, quæ fuerit, linea ab angulo ad angulum diagonios perducatur, vti diuidatur in duo trigona æqua magnitudine, singula areæ pedum quinquagenum, ad eius lineæ diagonalis longitudinem, locus quadratus paribus lateribus describatur. Ita quàm magna duo trigona, in minore quadrato quinquagenum pedum, linea diagonica fuerint designata, eadem magnitudine & eodem pedum numero quatuor in maiore erunt effecta. Hac ratione duplicatio grammicis rationibus à Platone, vti est schema subscriptum, fuit explicata.

IN CAPVT I. ANNOTAT.

Quadratus locus, &c.] *Quadrati mensura facillima est, vel autore Columella lib.* V. *cap.* II. *Nam cum sit vndique pedum totidem, multiplicentur in se duo latera, & quæ summa ex multiplicatione effecta erit, eam dicemus esse quadratorum pedum. Vt, sit locus quoquo versus decem pedum, ducemus decies denos, qui fiunt centum, dicemus igitur locum habere pedes quadratos centum. Idem efficere numeris in duplicatione quadrati omnino non licet. Nam vt quæras numeros omnes, non inuenias tamen, qui in se multiplicatus ducentorum pedum faciat aream.*

aream. Quo enim id fieri posse maxime videtur numero, fiant centum nonaginta sex. Itaque desunt ad numerum ducentorum efficiendum quatuor. Quòd si libet progredi, & tentare altius per quindecim, vt dicas quindecies quindecim fiant ducenti viginti quinque pedes. Efficiendum igitur grammicis, id est linearibus descriptionibus Id quomodo rectè possit fieri, docet hoc loco Vitruuius.

Hac ratione duplicatio grammicis rationibus à Platone.] *Potuit & alia ratione, quàm à Platone ostensum est, paribus lateribus quadratum duplicari. Nam datum quadratum si circulo cinxeris, vt tangat is illius quatuor angulos, rursusq; ipsum circulum alio quadrato claudas, ipsum hoc quadratum duplo maius est priori. Hac ratione vsi sumus lib. IIII. in describendo abaco capituli Corinthij. Missos facio alios duplicandi quadrati modos, quos ex geometris vnusquisque sibi venabitur.*

Vti est schema subscriptum.] *Et hæc figura cum reliquis periit, minori tamen iactura: facillima enim est.*

De norma, Pythagoricum inuentum ex orthogonij trigoni deformatione. CAP. II.

ITEM Pythagoras normam sine artificis fabricationibus inuentam ostendit, & quam magno labore fabri normam facientes, vix ad verum perducere possunt, id rationibus & methodis emendatum, ex eius præceptis explicatur. Nanque si sumantur regulæ tres, è quibus vna sit pedes tres, altera pedes quatuor, tertia pedes quinque, hæq; regulæ inter se compositæ tangant alia aliam suis cacuminibus extremis, schema habentes trigoni, deformabunt normam emendatam. Ad eas autem regularum singularum longitudines, si singula quadrata paribus lateribus describantur: quod erit pedum trium latus areæ, habebit pedes nouem: quod erit quatuor, sexdecim: quod quinque erit, viginti quinque. Ita quantum areæ pedum numerum duo quadrata, ex tribus pedibus longitudinis laterum, & quatuor, efficiunt: æquæ tantum numerum reddit vnum ex quinque descriptum. Id Pythagoras cum inuenisset, non dubitans à Musis se in ea inuentione monitum, maximas gratias agens, hostias dicitur iis immolauisse. Ea autem ratio, quemadmodum in multis rebus & mensuris est vtilis, etiam in ædificiis scalarum ædificationibus, vti temperatas habeant graduum librationes, est expedita. Si enim altitudo contignationis, ab summa coaxatione ad imum libramentum, diuisa fuerit in partes tres, erit earum quinque in scalis scaporum iusta longitudine inclinatio. Nam quàm magnæ fuerint, inter contignationem & imum libramentum, altitudinis partes tres, quatuor à perpendiculo recedant, & ibi collocentur interiores calces scapo-

rum. Ita enim erunt temperatæ graduum, & ipsarum scalarum collocationes: Item eius rei erit subscripta forma.

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Item Pythagoras normam.] *Norma est ad quam exiguntur anguli, sicut ad regulam longitudines, ad perpendiculum altitudines. Quæ Cicero lib.* II. *Academicarum quæstionum, tria complexus est. Atqui si crederemus (inquit) non egeremus perpendiculis, non normis, non regulis. Norma γνώμων Græcis vocatur, vt apud Lucianum in Harmonide.*

Hostias dicitur ijs immolauisse.] *Tradit Cicero libro de natura deorum* III. *Pythagoram, cum in geometria quiddam noui inuenisset, Musis bouem immolare solitum. Quod autem ad rem nostram attinet, scribit Ioannes Reuchlinus lib.* II. *de Caballistica, aut potius Laërtius Diogenes lib.* VIII. *nam apud eum id etiã legimus, sicuti apud Athenæum lib.* X. *ex autoritate Apollodori Arithmetici, illum boues centum immolasse (ita enim sunt βδυσίλω interpretati) cùm reperisset ὅτι τριγώνε ὀρθογωνίε ἡ τὼ ὀρθὼ γωνίαν ὑποτέινοσα δυώαται τὰς περιεχόσας, Id est, quòd trianguli orthogony recto angulo subiectum latus tantum valeret, quantum quæ continerent, siue, trianguli rectanguli quod recto angulo subtenditur latus, æquè posse atque latera eundem angulum continentia. Ea propositio, quanquam alijs verbis, est apud Euclidem, libri primi penultima, quam probant Theon & Campanus.*

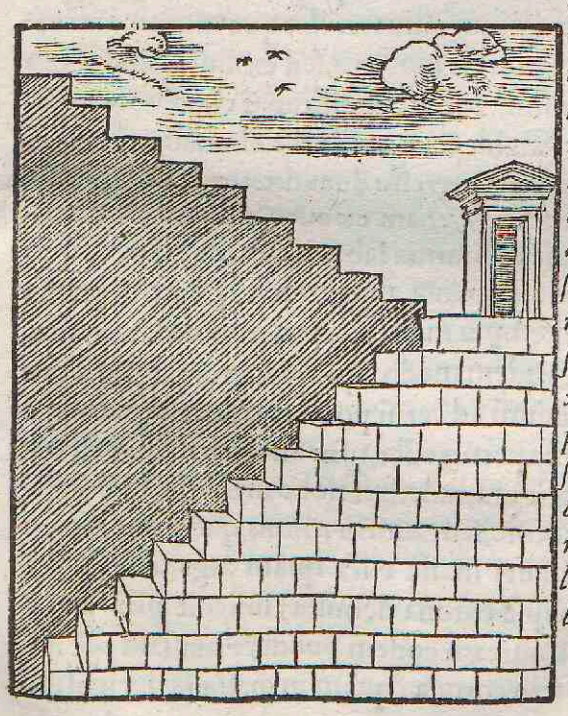
A summa coassatione.] *Id est à summis contignationis tabulis. Axibus enim tignis impositis contignationum sola fiunt, intertigniaq; constant.*

Scaporum iusta longitudine inclinatio.] *Scapus scalarum est truncus à summa contabulatione ad recessionem. In sublime autem, vt obiter dicam, conscenditur aut recta itione, sed quæ si pluribus gradibus ascendendum esset, verteretur ad normam, interiectis refractionibus & areolis: quod genus antiqui solebant facere impari graduum numero. Aut cochlidibus scalis, id est, quibus per gyrum sursum itur. Cochlidia appellare queas autore Strabone libro vltimo, ob id quod tortili & anfractuosa in modum testæ cochlearis structura ab imo ad summum euadatur. Vtriusque figuras subijciemus. Rursus scalæ constant aut gradibus, aut accliui. Prioris generis sunt Romæ cochlides columnæ Traiani, & Antonini. In illa sunt ad fastigium res ab eo gestæ sculptæ, & in primis bellum Dacicum: intus ab imo stylobatæ ad summam columnam ascenditur gradibus centum octoginta duobus, nequis septuaginta tres ex aliorum scriptis dicat. Fenestellas habet quadraginta quatuor, vti numerando deprehendimus. Est enim apud Ruffum mendosus calculus. In altitudine variant Eutropius & F. Victor, quem maluimus esse Sextum Ruffum. Ille dicit pedum esse centum quadraginta, hic centum viginti octo. Recentior quidam pedes putauit esse plus minus centum viginti tres. Horum nullus satis ex fide altitudinem retulit. Nos verò exactius dimensi, reperimus pedes centum viginti, & paulum amplius supra semipedem. Antonini columna incendio deformata, sed altior, pedum scilicet centum septuaginta sex, graduum ducentorum sex, fenestellarum quinquaginta sex, si credimus Ruffo, nam hodie ad summum,*

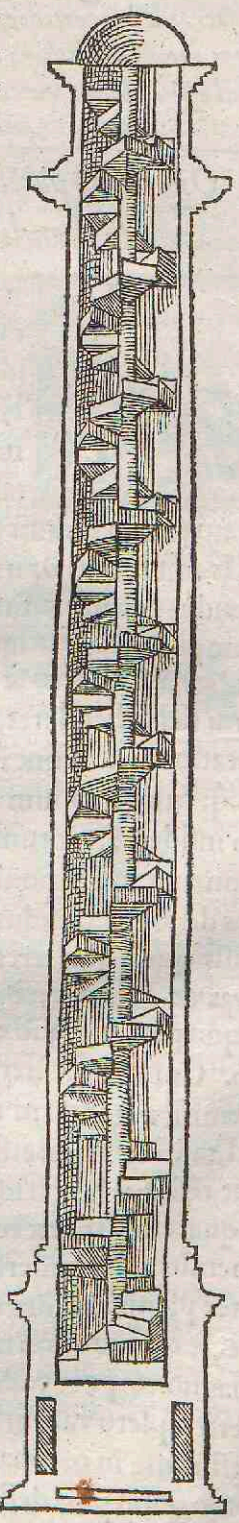
quòd

quòd confracti sint gradus, conscendi non potest. Habet & simulacra rerum gestarum, circunquaq; cælata. Illud autem in vtraq; admiratione carere nō debet, quòd crassitudo vno perpetuoq; lapide constat, in quo inciſi gradus: & cum ad ſummum gyrum cælata ſint variarum rerum & perſonarum ſimulacra, neceſſeq; ſit aliquando particulam in ſecundum lapidem ſeruari, ita commiſſi ſunt tamen, & ad vnguem coniunguntur, & conueniunt, vt ne oculatiſſimus quidem, niſi meditatò & conſultò in rem præſentem venerit, animaduertere poſſit. Et ſcalæ, quibus in ſummum Pantheum conſcenditur, triquetro aſcenſu faſtigantur, habentq; poſt ſeptenos quoſque gradus, refractiones, ſiue areolas. Vacuum ipſum eadem illa eſt ab imo ad ſummum, qua lumen immittitur, figura. Poſterioris verò generis, hoc eſt accliuis, belliſſimè nobis formam retulit diſtenta triſolÿ ſiliqua. Qua, re fortaſſe admonitus Bramantes Architectorum poſt antiquos illos diligentiſſimus pulcherrimam accliuem cochlidem extruxit in Vaticano Pontificum Max. ædificio, cui à poſitione Beluedere eſt nomen inditum, ipſo accliui ab imo ad ſummum innixo quatuor columnarum continuatis ordine generibus, ita vt nullus ſcapus ſit, id eſt, vt Itali loquuntur, nulla ſit anima, ſiue ſtilus, aut antenna. Nam his vocabulis eam rem ſignificant. Admirāda magis eſt Vrbini palatÿ ſcalarū nunc ratio, nullis enim colūnis fulciuntur gradus, nullo ſcapo. Nos tamē ex imis ſcalis intelleximus ſcapum fuiſſe, ſed ſtudio, deditaq; opera fuiſſe ſublatū, demolitumq;.

Scalæ rectæ itionis.

Scalæ cochlides.

Ita erunt temperatæ graduum,& ipſarum ſcalarum collocationes.] *De graduum retractione & craſſitudine lege lib.* III. *cap.* III. *quæ ad ſacras ædes pertineant. Retractionem enim iſtam (quam conſtat ex perpendiculo & receſſione habere debere ad craſſitudinem rationem proportionis ſeſquitertiæ) nihil eſſe dubium oportet ad priuatarum ædium ſcalas pertinere.*

Quomodo portio argenti auro miſta, in integro opere deprehendi diſcerniq; poſſit. CAP. III.

ARCHIMEDIS verò cum multa miranda inuenta & varia fuerint, ex omnibus etiam infinita ſolertia id, quod exponam, videtur eſſe expreſſum nimium. Hiero enim Syracuſis auctus regia poteſtate, rebus bene geſtis, cum auream coronam votiuam, diis immortalibus in quodam fano conſtituiſſet ponendam, immani precio locauit faciendam, & aurum ad ſacoma appendit redemptori. Is ad tempus, opus manufactũ ſubtiliter, regi approbauit, & ad ſacoma pondus coronæ viſus eſt præſtitiſſe. Poſteaquam indicium eſt factum, dempto auro, tantundem argenti in id coronarium opus admixtum eſſe: indignatus Hiero ſe contemptum, neque inueniens, qua ratione id furtum deprehenderet, rogauit Archimedem, vti in ſe ſumeret ſibi de eo cogitationem. Tunc is cum haberet eius rei curam, caſu venit in balneum, ibiq; cum in ſolium deſcenderet, animaduertit quantum corporis ſui in eo inſideret, tantum aquæ extra ſolium effluere. Itaque cum eius rei rationem explicationis offendiſſet, non eſt moratus, ſed exiliuit gaudio motus de ſolio, & nudus vadens domum verſus, ſignificabat clara voce inueniſſe quod quæreret. Nam currens identidem Græcè clamabat εὕρηκα, εὕρηκα. Tum verò ex eo inuentionis ingreſſu duas dicitur feciſſe maſſas æquo pondere, quo etiam fuerat corona, vnam ex auro, alteram ex argento. Cum ita feciſſet, vas amplum ad ſumma labra impleuit aqua, in quo demiſit argenteam maſſam. Cuius quanta magnitudo in vaſe depreſſa eſt, tantum aquæ effluxit. Ita exempta maſſa, quanto minus factum fuerat refudit, ſextario menſus, vt eodem modo, quo prius fuerat, ad labra æquaretur. Ita ex eo inuenit, quantũ ad certũ pondus argenti certa aquæ menſura reſponderet. Cum id expertus eſſet, tum auream maſſam ſimiliter pleno vaſe demiſit, & ea exempta, eadem ratione menſura addita, inuenit ex aqua non tantum defluxiſſe, ſed tantum minus, quantum minus magno corpore eodem pondere auri maſſa eſſet quàm argenti. Poſtea verò repleto vaſe in eadem aqua ipſa corona demiſſa, inuenit plus aquæ defluxiſſe in coronam, quàm in auream eodem pondere maſſam, & ita ex eo quod plus defluxerat aquæ in corona, quàm in maſſa ratiocinatus,

depreh

deprehendit argenti in auro mixtionem, & manifestum furtum redemptoris. Transferatur mens ad Architæ Tarentini, & Eratosthenis Cyrenæi cogitata. Hi enim multa & grata à Mathematicis rebus hominibus inuenerunt. Itaque cum in cæteris inuentionibus fuerint grati, in eius rei concertationibus maxime sunt suspecti. Alius enim alia ratione explicare curauit, quod Delo imperauerat responsis Apollo, vti aræ eius quantum haberet pedum quadratorum, id duplicaretur, & ita fore, vt hi qui essent in ea insula, tunc religione liberarentur. Itaque Architas hemicylindrorũ descriptionibus, Eratosthenes organica mesolabi ratione idem explicauerunt. Cum hæc sint tam magnis doctrinarum iucunditatibus animaduersa, & cogamur naturaliter, inuentionibus singularum rerum considerantes effectus, moueri: multas res attendens, admiror etiam Democriti de rerum natura volumina, & eius commentarium, quod inscribitur χειροτονητὸν, in quo etiam vtebatur annulo, signans cera ex milto, quæ esset expertus. Ergo eorum virorum cogitata, non solum ad mores corrigendos, sed etiam ad omnium vtilitatem perpetuo sunt præparata. Athletarum autem nobilitates breui spatio cum suis corporibus senescunt. Itaque neque cum maxime sunt florentes, neque posteritate, neque institutis hi, quemadmodum sapientum cogitata, hominum vitæ prodesse possunt. Cum verò neque moribus, neque institutis scriptorum præstantibus tribuantur honores, ipsæ autem per se mentes aëris altiora prospicientes, memoriarum gradibus ad cœlum elatæ, æuo immortali non modo sententias, sed etiam figuras eorum posteris cogunt esse notas. Itaque qui literarum iucunditatibus instructas habent mentes, non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere, sicuti Deorum, sic & Ennii Poëtæ simulacrum. Accii autem carminibus qui studiose delectantur, non modo verborum virtutes, sed etiam figuram eius videntur secum habere præsentem. Item plures post nostram memoriam nascentes, cum Lucretio videbuntur, velut coram, de rerum natura disputare: de arte verò Rhetorica cum Cicerone: multi posterorum cum Varrone conferent sermonum de lingua Latina. Non minus etiam plures Philologi, cum Græcorum sapientibus multa deliberantes, secretos cum his videbuntur habere sermones. Et ad summam, sapientium scriptorum sententiæ corporibus absentibus vetustate florentes, cum insunt inter consilia & disputationes, maiores habent, quàm præsentium sunt, autoritates omnes. Itaque Cæsar his autoribus fretus, sensibus eorum adhibitis & consiliis, ea volumina conscripsi, & prioribus septem de ædificiis, octauo de aquis, in hoc de gnomonicis rationibus, quemadmodum eæ, radiis solis in mundo sunt per vmbram gnomonis inuentæ, quibusq; rationibus dilatentur, aut contrahantur, explicabo.

IN

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Immani pretio locauit faciendam.] *Sulpitij nomine impressus codex, pro immani pretio habet manupretio, Quam scripturam inueni & in manu scripto Perusiæ, qui fuerat è Bibliotheca Franciſci Maturantij. Eandem inuenias in melioribus Plinianis codicibus lib.* XXXIIII. *cap.* VII. *pro quo impressi partim immani pretio, partim ex manus pretio, partim manipretio. Eius verba sunt, Solitum enim ex manupretio cuiuscunque signi denarios seponere aureos singulos. Vulgus pro manufactura diceret. Vtitur etiam lib.* XXXV. *cap.* II. *libri* XXXIII. *cap.* II. *& vicesimi noni, capite primo. Inuenias eandem in Ciceronis libro tertio contra Verrem, vbi Pædianus manupretium ait dici, vbi non tam materiæ ratio, quàm manus atque artis ducitur: inuenias & in oratione aduersus Pisonem. Est autem composita dictio, de qua Varro libro quarto de lingua Latina, Pretium, inquit, quod æstimationis emptionisue causa constituitur, dictum à peritis, quòd hi solum possunt facere rectè. Siquid datum pro opera aut opere, merces à merendo. Quod manu factum & datum pro eo, manupretium, à manibus & pretio. Corollarium, si quid additum præterquam quod debitum, eius vocabulum fictum, à corollis, quòd hæ, cùm placuerant actores in scena, dari solitæ erant.*

Aurum ad sacoma appendit redemptori.] *Sacoma, id est σάκωμα Græcis, est æquipondium, hoc est æquale pondus, vt hoc loco, & huius lib. cap. vltimo, Æequo pondere phelli, sacoma saburrale: aut quod lanci trutinæ sursum latæ adiungitur, vt grauiori fiat æqualis, vt est apud Iulium Pollucem lib.* IIII. *cap.* XXIIII. *Aristoteles in mechanicis dicit σάκωμα ποιεῖν, pro æquilibrium facere. Auctarium verò (teste Sexto Pompeio) antiqui dicebant, quod super mensuram vel pondus iustum adjiciebatur, vt cumulus vocatur in modio. Nam auctum vocabatur spatium circi, quod super definitum modum victoriæ adiungitur. Quidam apud Vitruuium pro sacomate legit sacconiam, prima scilicet nominum inflexione, pro panniculo tersorio, pudendo errore.*

Indicium est factum.] *Vitruuium existimo indicium duxisse à lapide indice, qui etiam à Latinis coticula dicitur, à Theophrasto libro de lapidibus Heraclius, à Plin. lib.* XXXIII. *cap.* VIII. *Lydius. Ouid. Metamorph. lib.* II. *de Batto,*

–Periuraq; pectora vertit
In durum silicem, qui nunc quoque dicitur index.

Eo proditur legitimum sit aurum, hoc est purũ putũ & obryzum, an adulteratum.

In id coronarum opus.] *Aliàs legitur coronarium, eadem planè significatione, idq; mea sententia melius, cùm de vna tantum corona dicat.*

Cùm in solium descenderet.] *Id est labrum, vt Catoni de re rustica cap.* X. *Plinio lib.* XXIX. *cap. primo, & lib.* XXXI. *cap.* II. *Cornelio Celso, & alijs. Vnde cella solearis, siue, vt lego, soliaris dicitur ab Ælio Spartiano, vbi solia id est vasa, quibus in balneis vtebantur, solebant adseruari. Domitius Calderinus apud Martialem lib.* II. *dicit solium esse vas in thermis, in quo lauabantur, qui sudare nolebant. Solium autem pro sede regia Verrio dictum placet, quasi solidum, quòd ex integro ligno constaret. Aspero Grammatico à sede dictum magis placet. Sunt & solia loculamenta, in quibus corpora conduntur. Plinius lib.* XXXV. *cap.* XII.

XII. *Quin & defunctos sese multi fictilibus solijs condi maluere. Vsurpatur in ea significatione id verbi à Q. Curtio, & Suetonio,*

Εὕρηκα ἕυρηκα.] *Id est, inueni inueni, deprehendi furtum fraudulenti redemptoris, Plutarchi ea de re hæc sunt verba,* λεόμενος, ὡς φασίν, ὑπ' ἀπορίας ἐννοήσας τῷ τὸ σεφανε μέτρησιν, οἷον ὅτι τινὸς καταχωσθεὶς, ἢ ἐπινοίας ἁλῶ, βοᾷν, ἕυρηκα, καὶ τοῦτο πολλάκις φθεγγόμενον ἐβάδιζεν.

Sextario mensus est.] *Verbum est proculdubio vacat, itaq; inducendum. De sextario & reliquis mensuris dixi lib.* VI. *cap.* IX. *De sextario etiam libri septimi cap.* VII.

Et ex eo, quod plus defluxerat aquæ in corona, quàm in massa ratiocinatus.] *Si cui placebit tentare, ita experietur. Aquam quæ effluit, tam ad auri & argenti, quàm ad coronæ immissionem singulatim communi aliquo mensuræ aut ponderis genere dimetiatur, numerusq; eius siue ponderis, siue mensuræ, quæ auri immissioni respondet, vocetur b. quæ argenti c. quæ coronæ d. subducatur b. à c. & reliquum sit f. & à d. & reliquum sit g. & d. à c. & reliquum sit h. postea pondus coronæ significetur aliquo numero, & sit l. Partiatur l. per f. & efficietur m. & multiplicet m. g. & faciat n. & h. & faciat p. assero l. pondus coronæ per* XVII. *septimi libri Euclidis ex p. pondere auri, & n. pondere argenti constare. Narratur & à Q. Rhemnio Fannio Palæmone in fine libelli de ponderibus & mensuris, alia ratio: quam quia non nisi plurimis versibus exposuit, non video necessarium esse, cur adscribam, satis fuerit indicasse locum, vnde peti possit. Explicatur & à Gemma Frisio in compendio Arithmeticæ.*

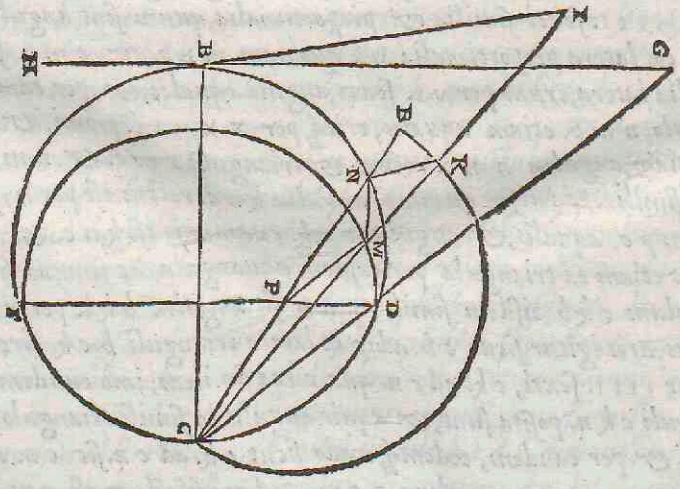
Vti ara eius, quantum habere pedum quadratorum, id duplicaretur.] *Erat id cubum duplicare, rem multo difficillimam. Arguebat Delios Apollo, quod Geometriam negligerent. Quæ res fusissimè tractatur ab Eratosthene Epistola ad Ptolemæum, & Ioanne Grammatico in analytica Aristotelis libro (quantum memini) primo. Eius enim codicis mihi nunc copia non est. Refertur etiam à Plutarcho libro de Socratis Dæmonio, & à Bessarione defensionis Platonis lib.* I. *cap.* VIII. *Quidam scriptis prodidit cubi duplicationem, inuentum esse Platonis, duarum linearum rectarum medijs duabus proportionalibus repertis. Eratosthenes tamen dicta Epistola tribuit Hippocrati Chio, vt legimus apud Georgium Vallam libro Geometriæ quarto, hoc est expetendorum & fugiendorum* XIII. *in hanc ferè sententiam, Tragicus quidam introduxit Minoa Glauco sepulcrum excitare volentem interrogatum, quanam id figura extrui mallet, respondisse cubica, sed ita vt bis tantum caperet, quantum cubus, qui quoquouersus esset pedum centum. Quidam, vt id fieret, putauit latus vnumquodq; duplum esse faciundum, hallucinatus. Etenim lateribus duplicatis planum quodlibet quadruplum efficiebatur, ipsum verò solidum octuplum. Quæsitum concertatumq; est, quonam modo propositum solidum in ea forma permanens duplicari posset. Res ad Geometras relata est, ambigentibusq; cæteris, Hippocrates Chius indicauit fieri id posse, si constitutis duabus lineis, quarum maior minoris esset dupla, duæ mediæ in continua proportione inuenirentur. Aliquanto post Delij cùm oraculo Apollinis iuberentur aram ipsius duplicare, neque, qua id fieri posset ratione, satis viderent, obiurgante Platone, qui in Academia erant, Geometras, Architas Tarentinus per hemicylin-*

dros, Eudoxus per inflexas lineas demonstrauerunt, sed parum ad vsum, vt cæteteri omnes, præter Menechmum, qui breue quiddam & subobscurum reliquit. Postea Eratosthenes instrumentum formauit. Valla idem rationem inueniendarum mediarum proportionalium ex sententia Archimedis, Eutocij, Platonis, Heronis, Philonis Bizantij, Apollonij, Dioclis, Pappi, Pori, Menechmi, Architæ, Eratosthenis, Philoponi, & Dionysiodori eodem loco tradere conatus est. Hæc ego scripseram, cùm beneficio Rodolphi Pij Carporum Cardinalis facta est mihi copia videndi exscribendiq; (curante id Mecœnate meo) Archimedis de Sphæra & Cylindro cum enarratione Eutocij volumen, ornamento futurum augustissimæ illi & instructissimæ Bibliothecæ quam tu toto orbe terrarũ maximis sumptibus conquisitis omnium disciplinarum & linguarum libris Francisce Rex Regum potentissime & Christianissime ad Fontem Bleeium, siue Fontembellum, aut Callirhoen dicere mauis, instituisti. Id volumen Georgij Vallæ fuerat, in quo præter linguæ Doricæ proprietatem, & omissionem spirituum atque accentuum, quæ in legendo nonnihil exhibuerunt difficultatis, occurrunt subinde syllabarum, & dictionum notæ, quæ ne à Græcis quidem ipsis satis agnoscuntur Itaque ex eo deprehendimus, quæ à Valla tradita essent, ab Eutocio Ascalonita scripta esse in Archimedis libri περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου secundi Theorema primum, quòd in eo doceretur proportionales medias lineas inuenire. Quod autem ad Architam & Eratosthenem, quorum hic meminit Vitruuius, attinet, quoniam ab vtroque breuius tradita ratio videbatur, quàm vt à multis intelligi posset, Ludouicus Lucenius, quem non semel in hoc opere nominaui, quòd eius iudicium, quo sum Romæ familiariter vsus, magnopere mihi placuit, & vnum ex omnibus meorum scriptorum censorem elegi, me autore explicuit. Quòd si ascripsero, videbor non paruam à studiosis inisse gratiam. Prius itaque dicam, qua ratione ille Architam duo media proportionalia per hemicylindros inuenisse existimet, quæ eadem est duplicandi cubi ratio. Deinde ostendam, quæ sit ratio conficiendi mesolabij, instrumenti ad media proportionalia, vnum, duo, aut plura deprehendenda, cubicumq; corpus seruata figura quantumlibet augendum ex Eratosthenis inuentione. Ergo quòd ad Architæ inuentum attinet, sint datæ duæ rectæ lineæ, b c. & c d. inter quas duas medias proportionales inuenire oporteat. Describatur circulus b c. & à signo c. per primam quarti Euclidis ducatur linea æqualis c d. quæ congruat in circulo b c d f. & fiat recta linea circunferentiæ c d. & hæc eadem linea extra circulum producta, & linea g h, quæ in signo b. tangat circulum b c d f. concurrant in signo g. concurrant enim per XVI. & XVII. tertij eiusdem, & nonam communem sententiam, ac quintum postulatum. Deinde intelligatur hemicylindrus erectus in semicirculo b c d. & in eodem semicirculo alius similis semicirculus ad angulos rectos erectus, atq; in parallelogrammo hemicylindri positus, præterea intelligatur hunc eundem semicirculum erectum circunduci versus signum d. eius dimetiente b c, ab eodem æquilibrio nusquam dimoto, & c. signo manente, secareq; sua circunferentia hemicylindri superficiem conuexam, & describere in ea quandam lineam cylindricam, instar vtique earum, quibus in horario cylindro horarum spatia distinguuntur, intelligaturq; rursus triangulum c b g. manente eius altero latere c b. quod circuli b c d f. dimetiens est, in oppositam partem, quàm motus fuit semicirculus circumuerti, & describere altero latere c g.

re c g. per XVI. diffinitionem vndecimi, conicam superficiem, quæ obuians lineæ cylindricæ concurret in exteriori conuexa hemicylindri superficie, in aliquo ex his, quæ erunt in eadem linea c g. inter d. & g. & hoc signum sit k. à quo ad planum semicirculum b c d. excitetur per XI. vndecimi, perpendicularis linea k n. quæ in ipsam incidet semicirculi circunferentiam, in qua hemicylindri superficies, vbi est signum k. fuit erecta, & connectantur signa c n. & intelligatur linea c k. ea tum ratio erit c b. ad c k. quæ c k. ad c n. & quæ c n. ad c d. Quod vt ostendatur ita habere, excitentur per XXXI. primi lineæ g b h. à signo d. parallelum d f. quæ congruat in circulo b c d f. fiatq; recta circunferentiæ d f. & intelligatur signum d. describere in coni superficie semicirculum d m f. cuius dimetiens sit d f. describanturq; ista omnia, quantum res ipsa patictur in subiecto plano, in quo habeat positionem motus quidem semicirculus b c k. Triangulum verò vsque ad sui ipsius semicirculiq; in exteriori hemicylindri superficie communem sectionem circunductum, vt est b l c. signum huius communis sectionis sit k. & semicirculus quem describit d. sit d m f. & perpendicularis à signo k. in planum semicirculum incidens, sit linea k n. quæ quoniam est in superficie semicirculi c b k signum n. in quod incidet, erit in quo eiusdē semicirculi dimetiens, qui est c b. secat in ea positura circunferentiam semicirculi b c d. Deinde connectantur signa n c. linea recta, quæ c b. dimetientis semicirculi b c d. in ea quam modo dicebamus positura, pars erit, eademq; secabit lineam d f. & secet in signo p. At linea c g. imò verò c l. latus trianguli ad locum communis sectionis cum semicirculo deductum, vt expositum fuit, secet semicirculum d m f. in m. id est signum, quod in ista trianguli positura describit d. sit m. connectanturq; rectis lineis signa k b. & m n. & m p. quibus sic dispositis, quoniam vterque semicirculorum b c k. & d m f. ad angulos rectos in eodem subiecto plano erectus est, erit linea mutuæ sectionis communis vtrique per tertiam & quartam XI. incidēs ad angulos rectos in planitiem circuli b c d f. perpendicularisq; dimetienti d f. & per XIII. sexti, media proportionalis linearum p f. & p d. sit autem ea m p. cuius quadratum per XVII. sexti, æquum erit parallelogrammo ex p f. & p d. lineis, & per XXXV. terty, erit eadem in p. media proportionalis inter lineas c p. & p n. triangulaq; m c p. & p n m erunt per VI. & IIII. sexti similia & proportionalia, quum sint anguli ad p. recti, & circum eos latera proportionalia. Sed quoniam m n p. & c m p. subtenduntur proportionalia latera, erunt per VI. sexti, anguli æquales, & per eandem angulus m c p. angulo n m p. etiam æqualis, eritq; per XXXII. primi, & II. communem sententiam, angulus n m c. rectus, & triangula n m c. & n m p. & m c p. adinuicem similia. Et rursus quoniam angulus k n c. rectus est per hypothesim, atq; ita angulo m p c. æqualis, & angulus n c k. communis est k n c. & m p c. triangulis, erunt etiam ea triangula per easdem æquangula, ac omnino similia, necnon & triangulum c k b. eisdem simile, quum sit angulus b k c. per XXXI. terty, etiam rectus. Erit igitur sicut c b. ad c k. latera trianguli b c k circum angulum b c k. sic per IIII. sexti, c k. ad c n. quæ circa similem, imò eundem n c k. angulum trianguli c k n. posita sunt, & æquis angulis in simili triangulo similiter subtenduntur, & per eandem, eodemq; modo sicut c k. ad c n. sic c n. ad c m. latera trianguli n c m. circum angulum n c m. sed manifestum est c m. esse æqualem

c d. quum sit necesse d. & m. signa à c. cum fastigio æqualiter distare, eò quòd in circulo ab vno & eodem signo in coni superficie circunscripto posita sunt inter b c. igitur & c d. inuenta erunt duo media proportionalia c k. & c n. quod fuerat ostendendum. Cæterùm quoniam problema, non theorema istud est, non alienum erit explicare, quo pacto istiusmodi media per hanc ipsam ratiocinationem non tam intelligi, quàm re ipsa inueniri queant, atque inuentis quomodo vti possimus: & si hoc Eratosthenes neget, per hanc Architæ traditionem posse fieri. Statuam igitur ad libellam planitiem, descriptisq; in ea, circulo b c d f. super centrum q. triangulo b c g. linea c d. ac dimetiente b c. quæ omnia proposui in plano describi oportere, insuperq; à signo c. linea c h. quæ sit æqualis b q. & congruat semicirculo b c d. His inquam sic dispositis, construam hemicylindrum, cuius axis non sit minor b g. basis verò sit semicirculus b c d. & huic semicirculo hemicylindrum imponam, atque à signo b. quod erit in circunferentia semicirculi, per hemicylindri conuexum erigam lineam, quæ ad subiectum planum perpendicularis sit, & æqualis c h. hoc est b q. & sit ea b s. tum ab s. signo ad signa b. & c. extrema dimetientis circuli admota per hemicylindri conuexum veluti Lesbia aliqua regula, vel pro ea, linea, hoc est filo tenui deducta, describam per id conuexum cylindricam lineam, quæ sit b s c. rursusq; in eo latere parallelogrammum hemicylindri, cuius alterum extremum insidet signo b. ab eodem signo ad altitudinem b g. signabo signo g. & ab hoc ad d. signum in plano positum per conuexam superficiem hemicylindri ducam lineam cylindricæ similem, quæ cylindricam b s c. secabit in aliquo signo, & secet in signo k à quo in circunferentiam semicirculi b c d. lineæ verò h s. deducam parallelum, quæ sit k n. & connectam signa n. & c. recta c n. & ponam n k. in plano coniunctam c n. ad angulos rectos, & perficiam triangulum c n k. ducta linea c k. & asseram præcedentem Architæ ratiocinationem esse sicut b c. ad c k. ita c k. ad c n. & sic c n. ad c d. quod oportebat inuenire. Figuram subieci.

Hemicylindri repræsentatio.

Sequitur

sequitur, vt de mesolabio dicam. Constituatur tabella lignea oblonga, atque quadrilatera, ad regulam normamq́, bene vndique leuigata, supraq́ eam, si duo tantum media perquiruntur, concinnentur tabellulæ tres ex ære, aut alia quauis materia ad hoc opus idonea, quæ sint quàm tenuissima, ad regulam normamq́ fabre factæ quadratæ, aut altera parte longiores, quarum vna in tabellæ ligneæ medio immobilis locetur, aliæ verò duæ ad dextram altera, ad sinistram altera ita constituantur, vt hærentes mediæ tabellulæ, altera quæ à dextris est supra eam, altera quæ à sinistris est, sub eadem in planitie subiecta duci reduciq́ pro libito possit. Dextrum aut sinistrum quum dixero, ad ipsius mesolabij, non ad artificis posituram refero. In earum autem tabellarum singulis singula pariaq́ omnino parallelogramma rectangula quatuor lateribus comprehensa, & dimetiente à dextris ad sinistram deducto, tenuissimis lineis graphice appositeq́ describantur, sic vt primæ superioris dexterioriq́ tabellulæ rectangulum dextrum habuerit latus, inter b. superius, & c. signum inferius comprehensum, dimetientemq́ b f. latus sinistrum d f. hoc ipsum d f. sit proximi rectanguli latus dextrum. cuius si dimetiens fuerit d h. sinistrumq́ latus g h. hoc ipsum g h. sit commune sequenti parallelogrammo, cuius si erit dimetiens g m. in m. signum, inferius desinet sinistrum eius latus, eruntq́ hæc tria parallelogramma, quum maximè extremæ tabellulæ seductæ vtrinque fuerint, in hunc modum dispositæ, quum verò maximè in sese reductæ, superiori ad perpendiculum suppositæ, atque ita fiet, vt siue alteram, siue vtranque in hanc vel illam partem duxeris, reduxeris'ue, perpetuò tamen parallela tam latera, quàm dimetientes rectangulorum in quouis situ permaneant. Sin autem plura media perquiruntur, nam vnicum binis duntaxat tabellulis inuenire perquàm facile est, quotquot fuerint inuestiganda plura duobus, totidem tabellulæ similes similiterq́ dispositæ ad sinistram partem adjciantur, vnica earum, siue ea media sit, siue alia quæuis, immobili manente. non enim quòd nulla earum immobilis sit inueniri duo media, aut quotquot oportuerit, non poterunt. Verùm quum sit superuacaneum omnes mobiles esse, commodius erit, mediam stabilem constituere. erunt autem, vt quæque erit dexterior, ita & superior (superiorem eam semper appello, quæ dum in vnum coguntur, superinducitur, inferiorem quæ subducitur) maiora verò minoráue parallelogramma sint, non aliud interest, quàm quòd maiora præsertimq́ oblongiora exactiorem euidentioremq́ vsum exhibent, at tabellulæ maiores, quàm futura sunt in eis parallelogramma, frustra atque inutiliter fient, præter margines tamen inferius superiusq́, qui obteguntur canaliculis, per quos mobiles tabellæ discurrunt, atque hos margines in immobili tabella maiusculos esse oportet, vt intra eas marginum partes, quibus ea inferius superiusq́ configitur, mobiles aliæ tabellæ ab omni impedimento liberè procurrant. Nam sinistrorsum aliæ, præter vltimam, quæ ad dextram locata est, marginem extra parallelogrammi latus nullum habere possunt. Si tamen vltima sinistrorsum, si eadem atque aliæ omnes dextrorsum margine non omnino caruerint, commodiorem vsum præstabunt, tum vt quàm maximè seductæ sint, habeant tamen singulæ eos margines singulis proximis tabellis suppositos, quos, dum mouentur, prætereuntes consequantur, tum in extremis tabellulis, ea parte marginis extra rectanguli aream, aliquis veluti vmbilicus eminens adhiberi possit, quò tabellæ in vtranque partem aptius impelli

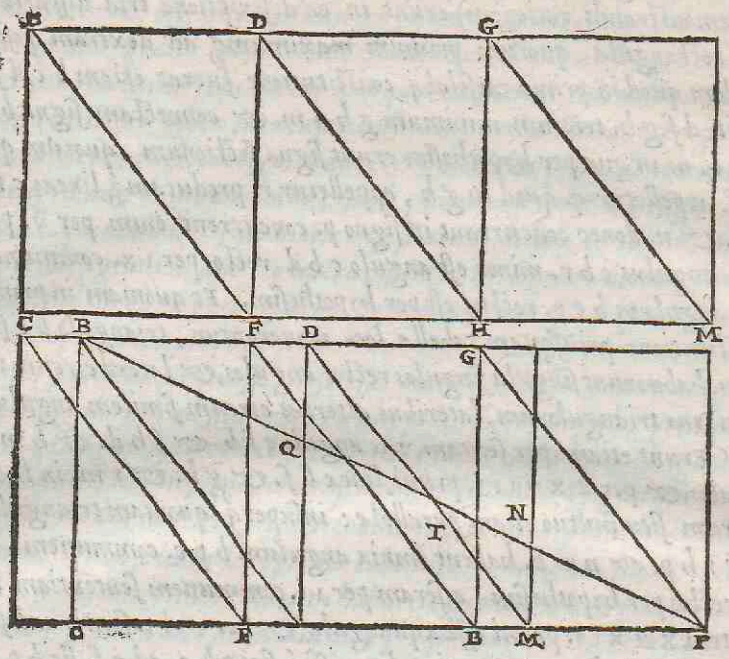
queant, quanquam hoc non minus aptè fiet exiguis foraminibus in parallelogrammorum areis extra dimetientem terebratis, in quæ pedis circini aut alterius rei acumen, quo vtrinque ducantur, admittere possint. Erunt igitur parandæ tabellæ adinuicem æquales, præter immobilem, quam dixi aliquando longiorem esse oportere, atque iuxta rationem superiorem quotquot eæ fuerint, collocandæ. Mesolabij ad eum modum constituti vsum iam exponam. Sint rectæ lineæ, inter quas oportet duo aut plura media constituere. s. maior. t. minor. Fiat primi dexterioris superioris q; parallelogrammi dextrum latus, quod positum est inter b c. signa contineri, æquale lineæ s. quoniam hæc fuit maior expositarum, deinde ex infimi, vltimiq; ad sinistram parallelogrammi sinistro latere, quod in m. signum datum fuit inferius desinere, abscindam ab ea parte quâ m, signum positum est, segmentum æquale t. lineæ minori expositarum, quod sit m n. Tunc igitur tabellæ inuicem cogantur mobilibus versus stabilem, si qua sit, in seipsas mutuò deductis, donec singula latera omnium rectangulorum ad sinistram eorum posita secent singulos proximorum dimetientes, idq; in signis, quæ cum b. & n. sub eadem recta linea dirigantur, signaboq; ea omnium sectionum signa, eruntq; huiusmodi positura segmenta laterum sub his signis sita, media continua proportionalia inter s. & t. datas lineas, quod erat inueniendum. Quòd si latus b c. primæ tabellulæ æquum non fuerit, sed alterius rationis ad s. si eandem etiam rationem habuerit segmentum m n. ad t. eandem habebunt media segmenta alia ad media quæ perquiruntur. Si verò filum pertenue à b. signo in planitiem parallelogrammorum deductum per foramen quod sit in n. demittatur libratum plumbo, quemadmodum in perpendiculo fieri videmus, vsum regulæ in mesolabio, ad explorandum, an ea omnia signa sub eadem linea sint, commodiorem exhibebit. Neque videbitur fortassis ab re hac alienum, latus vltimi parallelogrammi versus sinistram, ex quo segmenta ad magnitudinem minorum linearum expositarum abscindi habent in sexaginta partes, veluti in minuta physica foraminibus distinguere perpusillis, æqualiterq; inuicem distantibus, quorum summi medium sit in ipso angulo parallelogrammi, in quem latus ipsum superius desinit, vt filo, sicuti proposuimus pro regula adhibito, facilius sit in quacunque ratione, quam numerus sexagenarius ad minorem habere potest, media proportionalia inuenire. Sed non erit tunc tabella illa continua minoribus tabellulis subijcienda, quæ non sinet filum inferius demitti, sed regulæ siue ligneæ, siue æreæ, siue ex alia ad eam rem accommodata materia, in quadrilateri cuiusdam rectanguli circunferentiæ speciem disponendæ erunt, area peruia media atque inani remanente, qua perpendiculum per quancunque lateris parallelogrammi partem submissum libere peruagari possit, inq; binis harum regularum, quæ referunt quadrilateri longiora latera, canaliculis excauatis tabellulæ ad eundem modum, quo superius, concinnandæ. Ad hæc, vel sub medio mesolabio bases altitudinis ferè quanta est mesolabij longitudo, vel sub singulis eius angulis, singulæ eiusdem altitudinis adhibendæ columellæ, quibus innixo mesolabio, atque in sublimi posito, perpendiculo locus sit, quo præpendeat. Neque horum quicquam prohibebit, ne in eodem mesolabio, regula, cùm opus fuerit, vti non possimus. Esse autem quæ asserui, media proportionalia sic ostendam. Describam in superficie plana hasce lineas, quemadmodum mesolabio ad hanc parallelogrammorum formam redacto delineatæ sunt,

tæ ſunt, & ſiquidem tribus tantummodo meſolabij tabellis vſi ſimus, quas ad duo media inueſtiganda ſufficere diximus (neque enim ſi plures ſint, diuerſam exigent demonſtrandi rationem) erunt in ea deſcriptione tria diſparia parallelogramma rectangula, quorum primum maximumq; ad dextram poſitum, erit b c d f. idem quod in prima meſolabij conſtitutione fuerat etiam b c d f. alterum minus erit d f g h. tertium minimum g h n m. & connectam ſigna b. & n. linea recta b. n. in qua per hypotheſim erunt ſigna ſectionum, quorum quod eſt in latere d f. appelletur q. quod in g h, appelletur r. producamq; lineas c m. & b n. vltra m. & n. donec concurrant in ſigno p. concurrent enim per v. poſtulatum. ſiquidem angulus c b r. minor eſt angulo c b d. recto per IX. communem ſententiam, & angulum b c p. rectus eſt per hypotheſim. Et quoniam in primaria meſolabij conſtitutione priuſquam tabellæ loco mouerentur, triangulo b c f. & d f h. & g h m. habuerunt ſingula ſingulos rectos angulos, & latera circum rectum angulum in vno triangulorum, lateribus alterius circum ſimilem angulum fuerunt æqualia. Erunt etiam per ſextam VI. anguli c f b. & f h d. & h m g. adinuicem æquales. & per XXVIII. primi, lineæ b f. & g h. & r m. in hoc parallelogrammorum ſitu mutuo etiam parallelæ: inſuperq; quoniam triangula b c p. & q f p. & r h p. & n m p. habent omnia angulum b p c. communem, & ſingula ſingulos rectos per hypotheſim, aſſeram per II. communem ſententiam, & ſecundam partem XXXII. primi eſſe æquangula. & per IIII. ſexti. aut ſi mauis per II. eiuſdem habere latera proportionalia, eſſeq; ſicut b c. ad q f. ſic b p. ad q p. & ſicut q f. ad r h. ſic q p. ad r p. ſicutq; r h. ad n m. ſic r p. ad n p. Et deinde quoniam ad alterum latus trianguli b p f. acta fuit parallelus q h. eſſe diuiſim per II. ſexti, ſicut b q. ad q p. ſic f h. ad h p. & compoſitè per XVIII. quinti, ſicut b p. ad q p. ſic eſſe f p. ad h p. & quoniam ad latus q f. trianguli q p f. acta eſt parallelus r h. eſſe per eaſdem, ſicut f p. ad h p. ſic q p. ad r p. & per XI. quinti, ſic b p. ad q p. & rurſus per eaſdem, ſic eſſe q p. ad r p. & r p. ad n p. quatuorq; has lineas eſſe proportionales b p. & q p. & r p. & n p. Sed oſtenſum eſt ſicut b p. ad q p. ſic habere b c. ad q f. & ſicut q f. ad r h. ſic q p. ad r p. ſicutq; r h. ad n m. ſic r p. ad n p. igitur per XI. quinti erunt & hæ etiam lineæ proportionales b c. & q f. & r h. & n m. atque inter b c. & n m. duo proportionalia inuenta, quod fuerat demonſtrandum. Eſt igitur & ratio ipſa lineæ b c. ad n m. lineam in tres ſimiles & æquales rationes diſſecta, quæ ſiue fuerit dupla, ſiue alia quæuis ratio. dum n m. vel latus ſit dicti cubi per Corollarium XXX. vndecimi, vel referat vnitatem, & b c. numerum cubi eiuſdem rationis ad datum cubum per VIII. libri noni. & XVI. & XVII. ſexti, erit vtrouis modo demonſtratum t h. latus eſſe cubi ad datum cubum eandem rationem habentis. & ad id inueſtigandum ratio perpetuò in vniuerſumq; tradita. Cuius perinde ac Geometricæ diſciplinæ ignorantiam Apollo viſus eſt oraculo exprobaſſe.

*

Meſolabii

Mesolabii affiguratio.

Itaque Architas Cylindrorum descriptionibus, Eratosthenes mesolabij ratione idem explicauerunt.] *Eratosthenes epistola ad Ptolemæum ait Architam Tarentinum per hemicylindros demonstrabiliter quidem descripsisse, verùm vt id sub manum duceretur, in vsumq; caderet neutiquam assequi potuisse. Quamobrem se formasse instrumentum testatur, quod nisi fallor hoc loco mesolabium Vitruuius appellat. Emendandum autem apud Vitruuium pro cylindrorum, hemicylindrorum ex Eratosthene, & ipso Archita, referente Eutocio Ascalonita, loco à nobis suprà memorato.*

Quod inscribitur χειροτόνητον.] *Cassa & nihili dictio est, scribendum* χειροδονητὸν, *vt sit selectarum comprobatarumq; rerum commentarius. Plinius lib.* XXIIII. *cap.* XVII. *chirocineta vocat, Diogenes Laërtius lib.* IX. *in eius vita cherniba, siue problemata.*

Signans cera ex milto.] *Id est miniata cerula, vt loquitur Cicero ad Atticum lib.* XV. *& miniatula cerula, vt lib.* XVI. *quibus in locis indicat Atticum, quæ in ipsius scriptis non probaret, miniata cera notare solitum. Quomodo hic traditur Democritus, quæ esset expertus, signasse cera minio infecta, cui signum annulo esset impressum. Id verò faciebat, vt quorum periculum non fecisset, internoscerentur, & data occasione experiretur, aut si ædere non posset, haberent, qui lecturi erant, quæ sequerentur. haberent & de quibus non liqueret.* μίλτος *autem Græcos etiam minium vocare vnus fuerit locupletissimus testis Plin. lib.* XXXIII. *cap.* VII. *Neque enim nobis suspecta est ea scriptio, etiam si libro medicinalium epistolarum quarto visa fuerit Ioanni Manardo, inter eos, qui medicinam cum bonis literis coniunxere, publico omnium consensu celeberrimo. Nam* μίλτος *vocabulum*

lum esse πολύσκιον vidisse Plinium non possumus non credere, vt Theophrasti atq; Dioscoridis ἄμμιον, id est minium, exitialem vel tractantibus in officinis puluerem significarit, & eam, quæ Vitruuium ipsum, cæteros secutis rubrica vertitur, quæque hausta non vni medetur morbo, tantum abest, vt respirando tracta noceat. Nihilo scilicet insolentius atque à Celso graui & medico, & Latinæ linguæ autore, quinto ac sexto libris non semel minium Sinopicum pro milto Sinopica dictum est. Neque video, cur ab Homero secundo Iliados libro Cephalenicorum & finitimorum locorum ductæ ab Vlysse naues μιλτοπάρηοι vocatæ fuerint, quòd rubrica, seu ea sit sinopis, seu sit fabrilis, pictas habuerint proras, ac non potius, quòd minio, quando eas commendare voluerit, & istud apud Romanos aliquot etiam post seculis tanta fuerit autoritatis, vt Iouis ipsius faciem festis diebus miniandam Censores locarint, & triumphantium corpora lini solita legantur. Rubricæ verò pretium longè minus fuisse plerique omnes testentur. Quin & ipse Plinius cum rubricam iam Troianis temporibus in honore fuisse Homeri autoritate tradit, μιλτ[illegible] & quomodo verti queat, ostendit, rem ipsam non exprimit: quæ verò antè dixit, quæq; subiungit, si quis penitius, atque pensiculatius legerit, ea ἄμμιον intellexisse comprobauerint. Itaque semel de ijs ita statuo, rubricam, minium, & milton generaliter audiri, & pro re nata, aut adiecto gentis, vsúue cognomine intelligi, ἄμμιον verò nusquam, nisi pro perniciali illa coccinei coloris farina vsurpari. Pro re nata fuerit, cum apud Celsum libri quarti cap. de torminibus (ita enim δυσεντερίαν vertit) legeris minij glebam aduersus intestinorum vlcera valere, pro Lemniaterra, siue Lemnia sphragide interpretari, ex Dioscoride cap. de Lemnia, & Galeno libro nono simplicium medicamentorum, vbi de Samia terra tradit, vti & cum eundem libro quinto in lenibus emplastris, in pastillo ad sordida vlcera, & libro sexto in liquido collyrio Euelpidis, minium simpliciter dictum inuenies, pro Sinopica rubrica interpretari. Non est tamen negligendum Serapionis minium, & quod in officinis venditur, Dioscoridis & Galeni esse Sandycem. Miniculatorem Vlpianus Pandectarum lib. XXXVIII. de operis libert. vocat, qui minio mainsculas literas, aut eiusmodi aliquid pingit.

Non minus etiam plures philologicum.] Lenis menda, sed annotata, ne oscitantem lectorem moraretur. Scribendum philologi cum, distinctis dictionibus. Qui autem essent philologi, dixi in proœmio libri sexti.

De gnomonicis rationibus, ex radijs solis per vmbram inuentis, & mundo atque planetis. CAP. IIII.

IAm autem sunt diuina mente comparata, habentq; admirationem magnam considerantibus, quod vmbra gnomonis æquinoctialis alia magnitudine est Athenis, alia Alexandriæ, alia Romæ, non eadem Placentiæ, cæterisq; orbis terrarum locis. Itaque longe aliter distant descriptiones horologiorum, locorum mutationibus. Vmbrarum enim æquinoctialium magnitudinibus designantur

analemmatorum formæ,ex quibus perficiuntur,ad rationem locorum,& vmbræ gnomonum, horarum descriptiones. Analemma, est ratio conquisita solis cursu, & vmbræ crescentis, à brumæ obseruatione inuenta, è qua per rationes Architectonicas circiniq; descriptiones,est inuentus effectus in mundo. Mundus autem est omnium naturæ rerum conceptio summa, cœlumq; syderibus conformatum. Id voluitur continenter circum terram atque mare,per axis cardines extremos. Nanque in his locis naturalis potestas ita Architectata est,collocauitq; cardines tanquam centra,vnum à terra & à mari in summo mundo, ac post ipsas stellas Septentrionum. Alterum trans contra sub terra in Meridianis partibus, ibiq; circum eos cardines orbiculos,tanquam circum centra, vt in torno perfecit,qui Græcè πόλοι nominantur,per quos peruolitat sempiterno cœlum. Ita media terra cum mari, centri loco naturaliter est collocata. His natura dispositis,ita vti Septentrionali parte à terra excelsius habeat altitudine centrum, in Meridiana autem parte inferioribus locis subiectum à terra obscuretur,tunc etiam per medium,transuersa & inclinata in Meridiem, circuli delata zona duodecim signis est conformata, quæ eorum species stellis dispositis, duodecim partibus peræquatis, exprimit depictam à natura figurationem. Itaque lucentia cum mundo reliquoq; syderum ornatu circum terram mareq; peruolantia, cursus perficiunt ad cœli rotunditatem. Omnia autem visitata & inuisitata temporum necessitudine sunt constituta, ex quibus sex signa numero, supra terram cum cœlo peruagantur: cætera sub terram subeuntia, ab eius vmbra obscurantur. Sex autem ex his semper supra terram nituntur. Quanta pars enim nouissimi signi depressione coacta versatione subiens sub terram occultatur,tantundem eius contrariæ versationis necessitate suppressa,rotatione circumacta trans è locis non patentibus & obscuris egreditur ad lucem. Nanque vis vna & necessitas vtrunque simul Orientem & Occidentem perficit. Ea autem signa cum sint numero XII. partesq; duodecimas singula possideant mundi, versenturq; ab Oriente ad Occidentem continenter,tunc per ea signa contrario cursu Luna,stella Mercurii, Veneris,ipse Sol, itemq; Martis, & Iouis, & Saturni: vt per graduum ascensionem percurrentes,alius alia circuitionis magnitudine ab Occidente, ad Orientem in mundo peruagantur. Luna die octauo & vigesimo, & amplius circiter hora, cœli circuitionem percurrens, ex quo cœperit signo ire, ad id signum reuertendo, perficit lunarem mensem. Sol autem signi spatium, quod est duodecima pars mundi, mense vertente vadens transit: ita duodecim mensibus duodecim signorum interualla peruagando, cum redit ad id signum,vnde cœperit, perficit spatium vertentis anni. Ex eo, quem circulum Luna terdecies in duodecim mensibus percurrit,eum Sol iisdem mensibus semel permetitur.Mercurii autem & Veneris stellæ,circum

cum Solis radios, Solem ipsum, vti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum & retardationes faciunt. Etiam stationibus, propter eam circinationem, morantur in spatiis signorum. Id autem ita esse maxime cognoscitur ex Veneris stella, quod ea cum Solem sequatur, post occasum eius apparens in cœlo, clarissimeq; lucens, Vesperugo vocitatur: aliis autem temporibus eum antecurrens, & Oriens ante lucem, Lucifer appellatur. Ex eoq; nonnunquam plures dies in vno signo commorantur, alias celerius ingrediuntur in alterum signum. Itaq; quod non æquè peragunt numerum dierum in singulis signis, quantum sunt moratæ prius, transiliendo celerioribus itineribus perficiunt iustum cursum. Ita efficitur, vti quod demorentur in nonnullis signis, nihilominus cum eripiunt se à necessitate moræ, celeriter consequantur iustam circuitionem. Iter autem in mundo Mercurii stella ita peruolitat, vti trecentesimo & sexagesimo die per signorum spatia currens, perueniat ad id signum, ex quo priore circulatione cœpit facere cursum: & ita peræquatur eius iter, vt circiter tricenos dies in singulis signis habeat numeri rationem. Veneris autem cum est liberata ab impeditione radiorum solis, xxx. diebus percurrit signi spatium, quo minus quadragenos dies in singulis signis patitur, cum stationem fecerit, restituit eam summam numeri in vno signo morata. Ergo totam circuitionem in cœlo, quadringentesimo & octogesimo & quinto die permensa, iterum in id signum redit, ex quo signo prius iter facere cœpit. Martis verò circiter sexcentesimo octogesimotertio die syderum spatia peruagando peruenit eo, ex quo initium faciendo cursum fecerat ante: & in quibus signis celerius percurrit cum stationem fecit, explet dierum numeri rationem. Iouis autem placidioribus gradibus scandens contra mundi versationem, circiter trecentis sexagintaquinque diebus singula signa permetitur, & consistit per annos xii. & dies trecentos sexaginta tres, & redit in id signum, in quo ante xii. annos fuerat. Saturni verò, mensibus vndetriginta & amplius paucis diebus, peruadens per signi spatium, anno nono & vigesimo, circiter diebus clx. in quo ante tricesimo fuerat anno, in id restituitur: ex eoq; quo minus ab extremo distat mundo, tanto maiorem circinationem rotæ percurrendo tardior videtur. Hi autem qui supra solis iter circinationes peragunt, maxime cum in trigono fuerint, quod is inierit, tum non progrediuntur, sed regressus facientes morantur, donicum idem sol de eo trigono in aliud signum transitionẽ fecerit. Id autem nonnullis sic fieri placet, quod aiunt solem cum longius absit abstantia quadam, non lucidis itineribus errantia per ea sydera obscuratis morationibus impediri. Nobis verò id non videtur. Solis enim splendor perspicibilis & patens, sine vllis obscurationibus est per omnem mundum, vt etiam nobis apparet, cum faciunt eæ stellæ regressus & morationes. Ergo si tantis interuallis nostra species po-

teſt id animaduertere,quid ita diuinitatibus ſplendoribusq; aſtrorum iudicamus obſcuritates obiici poſſe ? Ergo potius ea ratio nobis conſtabit, quòd feruor, quemadmodum omnes res, euocat & ad ſe ducit (vt etiam fructus ex terra ſurgentes in altitudinem per calorem videmus, non minus aquæ vapores à fontibus ad nubes per arcus excitare) eadem ratione ſolis impetus vehemens radiis trigoni forma porrectis, inſequentes ſtellas ad ſe perducit,& ante currentes,veluti refrenando retinendoq;, non patitur progredi, ſed ad ſe cogit regredi, & in alterius trigoni ſignum eſſe. Fortaſſe deſiderabitur, quid ita ſol quinto à ſe ſigno, potius quàm ſecundo aut tertio,quæ ſunt propiora,faciat in his feruoribus retentiones. Ego quemadmodum id fieri videatur exponam. Eius radii in mundo,vti trigoni paribus lateribus forma, lineationibus extenduntur: id autem nec plus nec minus eſt ad quintum ab eo ſigno. Igitur ſi radii per omnem mundum fuſi circinationibus vagarentur, neque extentionibus porrecti ad trigoni formam linearentur,propiora flagrarent. Id autem etiam Euripides Græcorum Poëta animaduertiſſe videtur, ait enim, quæ longius à ſole eſſent,hæc vehementius ardere, propiora verò contemperata habere: itaque ſcribit in fabula Phaëtonte ſic, Καίει τὰ πόῤῥω, τὰ δ' ἐγγὺς θάλπος' ἔχει. Si ergo res & ratio & teſtimonium Poëtæ veteris id oſtendit, non puto aliter oportere iudicari, niſi quemadmodum de ea re ſupra ſcriptum habemus. Iouis autem inter Martis & Saturni circinationem currens, maiorem quàm Mars, minorem quàm Saturnus peruolat curſum. Item reliquæ ſtellæ, quo maiore abſunt ſpatio ab extremo cœlo, proximamq; habent terræ circinationem, celerius percurrere videntur, quòd quæcunq; earum minorem circinationem peragens, ſæpius ſubiens præterit ſuperiorem. Quemadmodum ſi in rota, qua figuli vtuntur, impoſitæ fuerint ſeptem formicæ,canalesq; totidem in rota facti ſint circum centrum in imo, accreſcentes ad extremum, in quibus hæ cogantur circinationem facere, verſeturq; rota in alteram partem, neceſſe erit eas contra rotæ verſationem nihil minus aduerſus itinera perficere, & quæ proximum centrum habuerit,celerius peruagari, quæq; extremum orbem rotæ peraget,etiam ſi æquè celeriter ambulet,propter magnitudinem circinationis multo tardius perficere curſum. Similiter aſtra nitentia contra mundi curſum,ſuis itineribus perficiunt circuitum,ſed cœli verſatione redundationibus referuntur quotidiana temporis circulatione. Eſſe autem alias ſtellas temperatas, alias feruentes, etiamq; frigidas, hæc eſſe cauſa videtur,quòd omnis ignis in ſuperiora loca habet ſcandentem flammam. Ergo Sol æthera,qui eſt ſupra ſe,radiis exurens efficit candentem, in quibus locis habet curſum Martis ſtella, itaque feruens ab ardore ſolis efficitur. Saturni autem, quòd eſt proxima extremo mundo, tangitq; congelatas cœli regiones, vehementer eſt frigida. Ex eo Iouis, cum inter

vtriuſque

vtriusque circuitiones habeat cursum, à refrigeratione caloreq; eorum medio, conuenientes temperatissimosq; habere videtur effectus. De zona XII. signorum, & septem astrorum, contrarioq; eorum opere ac cursu, quibus rationibus & numeris transeunt ex signis in signa, & circuitum suum perficiant, vti à præceptoribus accepi, exposui: nunc de crescenti lumine Lunæ, diminutioneq;, vti traditum est nobis à maioribus, dicam. Berosus, qui à Chaldęorum ciuitate siue natione progressus in Asia etiam disciplinam patefecit, ita est professus, pilã esse ex dimidia parte candentem, reliqua habere cæruleo colore. Cum autem cursum itineris sui pergens subiret orbem solis, tunc eam radiis, & impetu caloris corripi, conuertiq; candentem, propter eius proprietatem luminis ad lumen. Cum autem ea euocata ad solis orbes superiora spectet, tũc inferiorem partem eius, quòd candens non sit, propter aëris similitudinem obscuram videri, cum ad perpendiculum extet ad eius radios totum lumen ad superiorem speciem retineri, & tunc eam vocari primam. Cum præteriens vadit ad Orientis cœli partes, relaxari ab impetu solis, extremamq; eius partem candentiæ, oppido quàm tenui linea ad terram mittere splendorem, & ita ex eo eam secundam vocari. Quotidiana autem versationis remissione, tertiam, quartam indies numerari, septimo die Sol cum sit ad Occidentem, Luna autem inter Orientem & Occidentem medias cœli teneat regiones, quod dimidia parte cœli spatio distet à sole, item dimidiam candentiæ conuersam habere ad terram. Inter Solem verò & Lunam cum distet totum mundi spatium, & Luna Orientis orbem Sol retrospiciens, cum transit ad Occidentem, eam quod longius absit à radiis remissam, quartadecima die plena rota totius orbis mittere splendorem, reliquosq; dies decrescentia quotidiana ad perfectionem lunaris mensis, versationibus & cursu à sole reuocationibus, subire rotam, radiosq; eius etiam menstruas dierum efficere rationes. Vti autem Aristarchus Samius Mathematicus, vigore magno rationes varietatis disciplinis de eadem reliquit, exponam. Non enim latet, Lunam suum propriumq; non habere lumen, sed esse vti speculum, & à Solis impetu recipere splendorem. Nanque Luna de septem astris circulum proximum terræ in cursibus minimum peruagatur. Itaque quot mensibus sub rotam solis radiosq; primo die antequam præterit latens obscuratur, & quoniam est cum sole, noua vocatur: postero autem die, quo numeratur secunda præteriens à sole, visitationem facit tenuem extremæ rotundationis. Cum triduum recessit à sole crescit & plus illuminatur: quotidie verò discedens cum peruenit ad diem septimum, distans à Sole Occidente circiter medias cœli regiones, dimidia lucet, & eius quæ ad solem pars spectat, ea est illuminata. Quarto autem decimo die, cum in diametro spatio totius mundi absit à sole, perficitur plena, & oritur cum sol sit ad Occidentem, ideo quod totum spatium

mundi distans consistit contra, & impetu solis totius orbis in se recipit splendorem. Septimodecimo die cum Sol oritur, ea pressa est ad Occidentem, vigesimo & altero die cum sol est exortus, Luna tenet circiter medias cœli regiones,& id quod spectat ad solem, habet lucidum, in reliquis obscura. Item quotidie cursum faciendo,circiter octauo & vigesimo die subit radios solis,& ita menstruas perficit rationes.Nunc vt in singulis mensibus sol signa peruadens, auget & minuit dierum & horarum spatia, dicam.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

Ea autem sunt diuina mente comparata.] *Quæ superiora sunt tria capita, videntur pars esse proœmij. Hoc autem libri initium.*

Quòd vmbra gnomonis æquinoctialis,&c.] *Spectat istud ad horologiorum rationem,de qua infrà cap.* VIII. *satis multa præcipit.*

Mundus autem est omnium naturæ rerum conceptio summa.] *Mundus cuius circunflexu teguntur cuncta, à perfecta absolutaq; elegantia ita appellatus, vt à Græcis κόσμος, alio nomine cælum dicitur à cælando, descripto circulo, qui signifer vocatur in duodecim animalium effigies, autore Plinio libri* II. *cap.* IIII. *Alijs placet à concauitate dictum cœlum, κοῖλον enim id est, quod concauum.Id apud Laërtium Diogenem legi esse sphæram volubilem,& immensum tectum. Plato in Timæo, Mercurius Trismegistus in Pimandro, Alcinous lib.de doctrina Platonis, Iamblicus libro de mysteryis, & Synesius lib.de somnijs, tradunt mundum esse animal, vt hoc quoque non præteream.*

Id voluitur continenter circum terram.] *Vnde & æther vocatus est,ab æterno & irrequieto ambitu,quasi ἀεὶ θεῖν, id est semper currens. Qua in sententia video fuisse Aristotelem. Alij ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θέρειν, ἤτοι θερμαίνειν, id est à semper calefaciendo. Annotauit ex Homero Galenus comment.* IIII. *in sextum de morbis vulgaribus Hippocratis librum, Veteres cœlum nos ambiens exquisite purum,æthera,nebulosum verò,aëra vocare consueuisse.*

Per axis Cardines extremos.] Ἄξων κόσμου (*inquit Proclus*) ἐστὶν ἡ διάμετρος περὶ ἣν τρέφεται, *hoc est. Axis mundi est dimetiens circum quem versatur.* *Lucanus libro* I.

Aetheris immensi partem si presseris vnam,
Sentiet axis onus. *Et Prudentius*
Et scissus axis cardinem mundi ruentis soluerit.

Homerus (cui vt Poëtæ multa fingere licuit) tam vastam molem non putauit pendentem volui dicendam, sed Atlantem tradit columnas habuisse,quibus terram, cœlumq; sustineret.Versus ex primo libro Odysseæ adscribam.

Ἄτλαντος δυσάτης ὀλοόφρονος, ὅς τε θαλάσσης
Πάσης βένθεα οἶδεν, ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς
Μακρὰς, αἳ γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσι.

Alter

Alterum trans contrà sub terra.] *Duriusculum loquendi genus, qualia non pauca sunt huius autoris.*

Ibíque circum eorum cardinum orbiculos.] *scribo, circum eos cardines. Quod Sulpitianus codex agnoscit, vt sit sensus, Perfecit circũ axis cardines, id est extremas partes, & veluti cnodaces, orbiculos, qui à Græcis πόλοι vocantur, quasi dicas vertices, quòd in eis cœlum perpetuò vertatur, quemadmodum tornus in armillis. Autores alij, quos ego viderim, magno consensu dicunt cœlum circum axem volui, cuius extrema duo puncta vocentur poli. Quæ sententia recepta probataq; est. Vnum Varronem video in eadem ferè sententia cum Vitruuio fuisse, vt ex Gellij lib.* III. *cap.* X. *deprehendimus.*

Qui Græcè πόλοι nominantur.] *Latini vertices dixerunt, vti Virgilius primo Georg. Plinius lib.* II. *cap.* XV. *& alij Græcos imitati, qui πόλος à πολέω, id est verto nominarunt. Poli duo sunt, arcticus, siue borealis, & antarcticus, siue australis.*

Omnia autem visitata & inuisitata.] *Id est quæ videntur, & non videntur. Apuleius libro quarto de asino, dicit noctem visitatam pro conspecta. Cicero autem in oratione de aruspicum responsis, inuisa pro non visa vsurpauit, & C. Iulius Cæsar de bello ciuili, libro secundo. Communi, ait, fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusq; exterreamur.*

Luna, stella Mercurij, &c.] *Ab his septem stellis, quas πλανήτας Græci, multi ex nostris erraticas, Nigidius apud Gellium errones vocat, sunt appellati ab Aegyptijs primùm hebdomadis dies, Saturni, Solis, Lunæ, Martis, Mercurij, Iouis, & Veneris, quos hodie partim, Sabbatum, Diem Dominicum, Lunæ, Martis, Mercurij, Iouis & Veneris: partim Sabbatum, Diem Dominicum, feriam secundam, tertiam, quartam, quintam, & sextam dicimus, idq; autore Imper. Constantino, si vera tradit Nicephorus in eius encomio (Syluestro enim Pontifici Romano tribuit Bedas capite octauo libri de natura rerum) Sabbati appellationem retinentes, quia Deus omnia cum creasset, eo die, id est septimo quieuit, & à Dominico hebdomada inchoantes, quia sit eo die* CHRISTVS *Seruator & Redemptor noster à mortuis à patre suscitatus. Philastrius quidem certè Episcopus Brixiensis in libro de hæresibus tradit Deum nomina dierum ab origine mundi appellasse primum, secundum, tertium, quartum, quintum, sextum, septimum. Ordinis autem illius causas apud Dionem libro tricesimoseptimo, qui primus est eorum, qui ad hanc diem prodierunt, & Ioannem Oxiphilinum in eius epitome legimus duas, quas vt poterimus quoniam neuter eorum adhuc in manus omnium venit, nec alius, quem legerim prodiderit, non tam vertemus, quàm explicabimus, coq; libentius, quòd memini ea de re quæsitum esse ab Antonio Angelo Ambiano, amico & benè docto viro, cum ipse Constantinopoli, ego Roma in Galliam reuersi, Lutetiæ apud Ioannem Perrellum ciuem meum, meaq; olim pueritiæ institutorem atque moderatorem, nunc verò primæ celebritatis medicum cœnaremus. Occasionem autem attulerat liber Theodori Gazæ περὶ μήνων à Perrello ante annos viginti summa fide, & pari elegantia versus. Prima igitur ratio hæc est. cum existimarent Aegyptij planetarum eum esse ordinem, vt orbis summus Saturni diceretur, proximus Iouis, tertius*

Martis,

Martis, quartus Solis, quintus Veneris, sextus Mercurij, septimus Lunæ, diatessaron harmoniæ rationem habentes, quòd in ea vis omnis musica contineretur, orbium tetrachorda septem commenti sunt, quorum singulas primas stellas singulis hebdomadis diebus assignarent. Primum tetrachordum à Saturno ad Solem concipiebant, secundum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quintum à Mercurio ad Iouem, sextum à Ioue ad Venerem. Inde factum, vt primus dies sit appellatus Saturni, quia primi tetrachordi princeps erat Saturnus, & pari ratione secundus Solis, tertius Lunæ, quartus Martis, quintus Mercurij, sextus Iouis, & septimus Veneris. Altera ordinis ratio est. Cùm naturalis dies quatuor & viginti horis constaret, primam dabant Saturno, secundam Ioui, tertiam Marti, quartam Soli, quintam Veneri, sextam Mercurio, septimam Lunæ: rursus octauam Saturno, nonam Ioui, ac deinceps ad vicesimamquartam, quæ Martis cum esset, contingebat, vt proximæ diei prima esset Solis, tertiæ Lunæ, quartæ Martis, quintæ Mercurij, sextæ Iouis, & septimæ Veneris. Ex eo diebus hebdomadis planetarum inditum est præsidium, quos memorato ratiocinio primus horis præesse contigerat. Quem morem receperunt longo post tempore, & non ita pridem, si Oxiphilino credimus, Græci, & Romani. Et reuera, vt legas omnia omnium antiquorum monimenta, nunquam reperias eam dierum appellationem. Nam vt de Græcis loquamur, ex Hesychio, Polluce, Suida, Gaza, cæteris, manifestum est eos mensem in tres decadas partitos esse, ἑξαμήνου μῆνὸς μεσοῦντος & φθίνοντος, & primam ἑξαμήνου diem, νουμηνίαν vocasse, secundam δευτέραν ἑξαμήνου, numerum sequentes ad δεκάτην ἑξαμήνου. Inde primam μεσοῦντος dixisse πρώτῳ ἐπὶ δέκα, secundam δευτέραν ἐπὶ δέκα, consequentes ad ἑνδεκάδας. Postremò φθίνοντος primam appellasse, δεκάτῳ φθίνοντος, siue πρώτῳ ἐπὶ ἑνδεκάδι, secundam ἐνάτῳ φθίνοντος, siue δευτέραν ἐπὶ ἑνδεκάδι, sic deinceps progredientes ad ἕνην καὶ νέαν. Romanos autem mensem diuisisse in Calendas, Nonas, & Idus, tam tritum est, vt vel pueris ex libello horariarum precum notum sit.

Ab Occidente ad Orientem in mundo peruagantur.] *Omnium errantium siderum id est planetarum meatus contrarium mundo cursum agere, id est læuum semper, illo in dextram præcipiti, tradit Plinius lib.* II. *cap.* VIII. *Quo in loco aduertendum, læuum appellari Orientalem mundi partem, dextrum verò Occidentem, contrà quàm sit Geographorum placitis traditum, ipsis scilicet contraria ratione vtentibus, idq; autore etiam Aristotele. Varro libro sexto de Latina lingua eiusdem fuit sententiæ cum Vitruuio. Eius templi (de cælo loquitur) partes quatuor dicuntur, Sinistra ab Oriente, dextra ab occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem. Hetrusci aruspices, vti ab Higino in libro de agrorum constitutionibus traditum est, dextram partem orbis terrarum appellauerunt eam, quæ Septentrioni subiaceat, sinistram verò, quæ ad Meridianum terræ occasum. Augures in Meridie constituisse, ex Liuij libro primo ab vrbe condita liquet.*

Luna die octauo & vigesimo & amplius circiter horam.] *Plinius lib.* II. *cap.* IX. *fieri ait vicenis diebus septenisq;, & tertia diei parte. Martianus Capella lib.* VIII. *viginti septem diebus & besse. Cassiodorus lib. Variarum* XI. *triginta diebus. Sed præstat eius de planetarum cursu verba referre. Saturnus (ait) annis triginta constituta sibi cæli spatia peruagatur. Stella Iouis duodecim*

annis

annis attributam sibi regionem illustrat. Martis sydus igneа celeritate raptatum, decem & octo mensibus deputata sibi discurrit. Sol anni spatio Zodiaci circuli signa præteruolat. Astrum Veneris mensibus quindecim spatia concessa transcendit. Mercurius velocitate succinctus, tredecim mensibus proposita sibi interualla præteruehit. Luna peculiari nobis vicinitate proximior, triginta diebus peragit, quod anni spatio sol aureus circumuectus impleuerit. Vsque huc Cassiodorus. Qui ratiocinio magis subtili vtuntur, ex Ptolemæo, Alfonsiq; tabulis, Saturno tribuunt dies decies mille, septingentos, quadraginta sex, id est annos viginti nouem, dies centum quinquaginta quatuor, & horas ferè quinque. Ioui dies quater mille, trecentos triginta & vnum, id est annos vndecim, dies tercentum & tredecim, & horas ferè quatuordecim. Marti dies sexcentos octoginta septem, & horam vnam, id est annum vnum, dies trecentos, & viginti vnum, horas decem & nouem, & minuta ferè decem. Soli dies trecentos sexaginta quinque, horas quinque, & minuta ferè quadraginta nouem. Veneri totidem, Mercurio totidem: Lunæ dies viginti septem, horas septem, & minuta ferè quadraginta. Neque tamen existimandum est, planetam sicuti hominem aut formicam per se moueri, ita enim quasi auis aërem, aut piscis aquam penetrando rumperet, quòd ab incorruptili sit corpore alienum, sed mouetur ab orbe quodam distincto, & ad id destinato, in Orientem. Alioquin impetu primi motus mouetur ad Occidentem.

Perficit spatium vertentis anni.] Solis sicut reliquarum planetarum meatus est duplex, altero quoties ab ortu in occasum cum mundo corripiuntur, altero ipsi suum circulum contra mundum perficiunt. Sol itaque CCCLXV. diebus, & quadrãte ferè, id est annuo spatio cursum suum peragit. Ita ferè statuunt omnes. Iuxta verò Alfonsi supputationem, quæ cæteris præstare censetur, verus anni circuitus est dierum trecentorum sexaginta quinque, horarum quinque, & quadraginta nouem sexagesimarum alterius horæ, & præterea partium secundæ sexagesimæ sedecim. Sic fiet mensis dierum triginta, horarum decem, minutiarum primarum viginti nouem, secundarum sex, tertiarum viginti. Galenus autem tertio commentario in prognostica Hippocratis, explicans verba illa, Neque annus, neque menses integris numerari diebus possunt, tradit vnumquenque mensem minorem esse triginta diebus, maiorem verò nouẽ & viginti, nominatumq; esse ab antiquis mensem tempus inter duas Lunæ coitiones intercidens: sed & ipse Hippocrates lib. de septimestri partu duos menses ait nouẽ & quinquaginta ferè diebus absolui, decem verò septem dierum quadragenis. Solem Orpheus in hymnis, siue Onomacritus, vt existimat Pausanias, ὀφθαλμὸν οὐρανοῦ, id est mundi oculum vocat. Ambrosius præterid, iucunditatem diei, & cœli pulchritudinem lib. IIII. hexameron appellat. Homerus eum cuncta intueri & audire adfirmat, ἠέλιος δ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς (inquit) καὶ πάντ' ἐπακούεις, & apud Ammianum libro vigesimoprimo inuenias mundi mentem dici.

In mundo Mercurij stella, &c.] Proximum Veneri Mercurij sydus autore Plinio lib. II. cap. VIII. à quibusdam appellatum Apollinis, inferiore circulo fertur nouem diebus ocyore ambitu, modò ante solis exortum, modò post occasum splendens, nunquam ab eo viginti partibus remotius.

Ergò totam circuitionem in cœlo quadringentesimo &

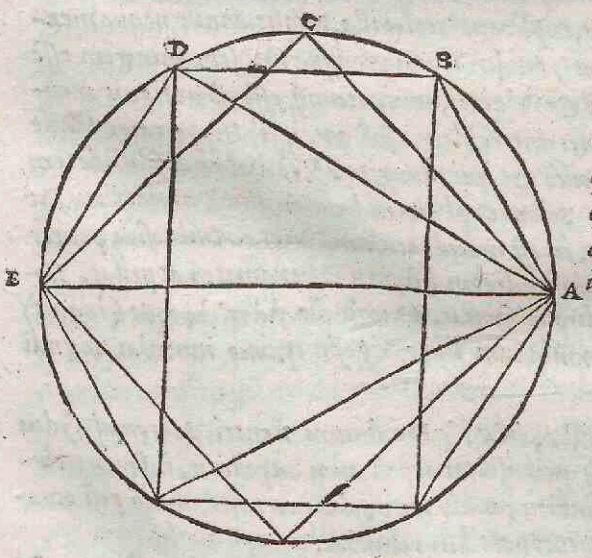
octogesimo & quinto die permensa.] *Scribit Plinius memorato loco Venerem signiferi ambitum peragere tricenis & duodequinquagenis diebus, ab Sole nunquam absistentem partibus sex atque quadraginta longius. Hoc ex Timæi sententia.*

Iouis autem placidioribus gradibus scandens color mundi versationem.] *Typographi negligentia pro contra scriptum est color. Quod non monuissem, nisi scirem nullius pene momenti mendas oscitantem lectorem aliquando retardare. Sed quod ad rem spectat, tradit Plinius dicto loco, Iouis circulum circumagi duodenis annis.*

Saturni verò.] *Saturnum, quem Græci phænona vocant, summum esse sydus, & maximo ambire circulo, ac trigesimo anno ad breuissima sedis suæ principia regredi, certum esse tradit Plinius.*

Maximè cum in trigono fuerint, quod is inierit.] *Sunt omnino quatuor aspectuum genera, quod alibi testati sumus, trigonus, tetragonus, hexagonus, & aduersus sex signis. De quibus Iouianus Pontanus cœlestium rerum libro primo. Qui planeta distat ab alio interuallo signorum quatuor, eum dicemus alterum trigono respicere, triangulique figura notari solet. Si distabit trium signorum spatio, tetragonum dicemus, quadratique forma effingitur. Si aberit signorum duorum interuallo, hexagonum vocabimus, asteriscо quidem notatum. Oppositum sex signis, siue diametralem, notamus signo octonarij numeri, id est nota non dissimili ei, qua octonarium numerum significare solent, qui hac tempestate non admodum vetusta supputandi ratione vtuntur, per notas quas algoristicas ab Indis, vt existimo, mutuato vocabulo (Indicæ enim hæ decem figuræ, 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. & 0, tZiphra, esse perhibentur, vti à Georgio Valla traditur Arithmeticæ libro tertio) vulgò appellant. Itaque trigonus fit interuallo inter duos planetas* CXX. *partium, tetragonus* XC. *hexagonus* LX. *Oppositio* CLXXX. *nam totus circunscriptionis ambitus est partium* CCCLX. *Saturnus, Iupiter, Mars, & Luna, à Sole figuris distare possunt omnibus. Venus & Mercurius nulla. Mercurius quidem certè cum plurimum abest, partibus ferè quinquaginta distat. Figuram aspectuum subiecimus.*

Aspectuum figura.

AD *aspectus trigonus.*
AC *aspectus tetragonus.*
AB *aspectus hexagonus.*
AE *aspectus diametralis.*

Donicum idem Sol.] *Vocabulum Plautinum & Catonianum,*

nianum, vt suprà lib. III. *cap.* III. *Cato de re rustica cap.* CLXI. *Vsque licebit vellas, donicum in semen videris ire.*

De eo trigono in aliud signum transitionem fecerit.] *Paulo mox se interpretatur, cum ait, In alterius trigoni signum esse.*

Aquæ vapores à fontibus ad nubes per arcus excitari.] *Arcus, quem Irim vocant, causam esse scribit Plinius lib.* II. *cap.* LIX. *radium Solis immissum cauæ nubi repulsa acie in Solem refractum, colorumq; varietatem mixtura nubium, aëris igniumq; fieri: nisi Sole aduerso non fieri, nec vnquam, nisi dimidia circuli forma, nec noctu, nec vnquam plures simul, quàm duos. De Iri multa apud Nicephorum Blemidem lib. Meteoron, Ammianum lib.* XX. *Aristotelem lib.* III. *eiusdem argumenti, & Senecam naturalium quæstionum libro primo. Signum autem esse pluuiæ vel Vnus Valerius Flaccus Argonauticon lib.* IIII. *testimonio esse posit:*

Quid memorem, quas Iris aquas, quas torqueat ancon.

Solis impetus vehemens, radijs trigoni forma porrectus.] *Scribendum esse porrectis sexto casu, numeri multitudinis, argumento est, quod posthea sequetur. Eius radij in mundo vti trigoni paribus lateribus forma, lineationibus extenduntur.*

Καὶ τὰ πόρρω, τὰ δ' ἐγγὺς ἔνεργα ἔχει.] *Id est, vrit longinqua, propinqua verò temperat.*

Ex eo Iouis cum inter vtriusque circuitiones habeat cursum.] *Hoc dixit lib.* VI. *cap.* I. *Iouis, inquit, stella inter Martis feruentissimam, & Saturni frigidissimam media currens temperatur.*

De Zona XII. signorum.] *Zodiacum, siue signiferum appellat Zonam. Manilius verò baltheum & fasciam. Eius sunt verba,*

Sed nitet ingenti stellatus baltheus orbe,
Insignemq; facit cælato lumine mundum,
Et ter vicenas partes patet atque trecentas
In longum, bis sex latescit fascia partes.

Non enim latet Lunam suum propriúmque non habere lumen.] *Præter alios omnes, Plinius lib.* II. *cap.* IX. *asserit Lunam in totum mutuata à Sole luce fulgere, tantumq; ex terris ostendere, quantum ex Sole ipsa concipiat: Hoc idem dicit Galenus libro tertio de diebus decretorijs. Hinc illud Ciceronis in somnio Scipionis, Vltima cælo, citima terris, luce lucebat aliena. Euripides in Phœnissis Lunam Solis esse filiam dicit, quod ab eo lumen mutuata quodammodo gigni videatur. O filia Solis Luna (inquit) ὦ θύγατερ ἀελίου σελάνα. Sed quid prohibet & istud ex Græcorum Latinorumq; commentarijs addere. Lunam in coitu, esse siue silere dici, quando in eadem parte erit, in qua Sol, Varro intermenstruum, Firmicus Maternus synodicam, alij interlunium vocant. Genituram verò intelligi, cum à Sole abest partes* XV. *Ortum, cum abest partes* XXX. μηνοειδῆ, *siue corniculatam aut curuam in cornua, cum abest partes* LX. *sexangulamq; facit mundi ad Solem figuram,* διάτομον, *siue* διχότομον, *id est diuiduam, siue æqua portione diuisam, cum aberit partes* XC. *quadrangulamq; efficit cum Sole figuram.* Ἀμφίκυρτον, *siue dimidio orbe maiorem, cum* CXX. *partes à Sole abfuerit, & triangu-*

lam facit mundi ad ipsum figuram. παυόελλωρ, *id est sinuatam in orbem, siue plenam, cùm est in diametro cum Sole, abestq;* CLXXX. *partes. Lege Marcellinum Ammianum libro* XX.

Itaque quot mensibus sub rotam Solis.] *De hoc dicendi genere affatim dicam lib.* X. *cap.* VII.

Sol signa persuadens.] *Facile est cuiuis vel negligenter consideranti typographi negligentiam arguere, & pro persuadens, peruadens substituere: sed noluimus in re etiam minima lectori delicato non consultum.*

De Solis cursu per duodecim signa Zodiaci.

CAP. V.

IS nanque cum Arietis signum init, & partem octauam peruagatur, perficit æquinoctium vernum: cum progreditur ad caudam Tauri, syduſq; Vergiliarum, è quibus eminet dimidia pars prior Tauri, in maius spatium mundi, quàm dimidium procurrit, procedens ad Septentrionalem partem. E Tauro cum ingreditur in Geminos, exorientibus Vergiliis magis crescit supra terram, & auget spatia dierum: deinde è Geminis cum init ad Cancrum, qui breuissimum tenet cœli spatium, cum peruenit in partem octauam perficit solstitiale tempus: & pergens peruenit ad caput & pectus Leonis, quod eæ partes Cancro sunt attributæ. Ex pectore autem Leonis & finibus Cancri, Solis exitus percurrens reliquas partes Leonis, imminuit diei magnitudinem & circinationis, reditq; in Geminorum æqualem cursum. Tunc verò à Leone transiẽs in Virginem, progrediensq; ad sinum vestis eius, contrahit circinationem, & æquat eam, quam Taurus habet cursus rationem, E Virgine autem progrediens per sinum, qui sinus Libræ partes habet primas, in Libræ parte octaua perficit æquinoctium autumnale, qui cursus æquat eam circinationem, quæ fuerat in Arietis signo. Scorpionem autem cum Sol ingressus fuerit Occidentibus Vergiliis, minuit progrediens ad Meridianas partes longitudines dierum. E Scorpione cum percurrendo init in Sagittarium ad femina eius, contractiorem diurnum peruolat cursum. Cum autem incipit à feminibus Sagittarii, quæ pars est attributa Capricorno, ad partem octauam, breuissimum cœli percurrit spatium. Ex eo à breuitate diurna, bruma, ac dies brumales appellantur. E Capricorno autem transiens in Aquarium, adauget & exæquat Sagittarii longitudine diei spatium. Ab Aquario cum ingressus est in Pisces, Fauonio flante, Scorpionibus comparat æqualem cursum. Ita Sol ea signa peruagando, certis temporibus auget aut minuit dierum & horarum spatia. Nunc de cæteris syderibus, quæ sunt dextra ac sinistra zonam

signorum

signorum, Meridiana, Septentrionaliq; parte mundi stellis disposita figurataq;, dicam.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

Is nanque cum in arietis signum init, &c.] *Quatuor insignes temporum mutationes hoc capite describuntur, æquinoctiorum, solstitij, & brumæ. Eas fieri in octauis signorum partibus adfirmat, cui suffragatur Plinius lib.* XVIII. *cap.* XXV. *& lib.* II. *cap.* IX. *his verbis. Sol autem ipse quatuor differentias habet, bis æquata nocte diei, vere & autumno, & in centrum incidens terræ, octauis in partibus arietis, ac libræ, bis permutatis spatijs, in auctum diei, bruma in octaua parte Capricorni, noctis vero, solstitio totidem in partibus Cancri. Qui locus admonet, vt dicam errare eos, qui brumam hybernum solstitium vocant: qua in sententia solus veterum fuit Columella, & postea Seruius. Optimi enim autores τροπὰς χειμερινὰς brumam, τροπὰς θερινὰς, solstitium appellant.*

Cùm progreditur ad caudam Tauri.] *Cæteri Tauri partes posteriores non videri aiunt. Vnus Plinius Vitruuium est secutus lib.* II. *cap.* XLII. *In cauda (inquit) Tauri septem, quas appellauere Vergilias.*

Quæ sunt dextrà ac sinistrà zonam signorum.] *Eo dicendi genere vsus est lib.* X. *cap.* XI. *Dextrà autem & sinistrà cochleam tigna collocantur, & cap.* XV. *Quæ dextrà ac sinistrà canalem figuntur.*

De syderibus quæ sunt à Zodiaco ad Septentrionem.

CAP. VI.

NANQVE Septentrio, quẽ Græci nominant ἄρκτον siue ἑλίκην, habet post se collocatum Custodem. Ab eo non longe conformata est Virgo, cuius supra humerum dextrum lucidissima stella nititur, quam nostri prouindemiam, maiorem Græci προτρύγητῆρα vocitant, candens autem magis species eius est. colorata. Item alia contra est stella media genuorum Custodis arcti, qui Arcturus dicitur. Est ibi dedicatus è regione capitis Septentrionis, transuersus ad pedes Geminorum, Auriga, statq; in summo cornu Tauri, Itemq; in summo cornu leuo ad Aurigæ pedes, vna tenet parte stellam, & appellatur aurigæ manus. Hœdi: capra leuo humero. Tauri quidem & Arietis, insuper Perseus dexterioribus subtercurrens basim Vergiliarum, sinisterioribus caput Arietis, & manu dextra innitens Cassiopeæ simulacro, leua supra aurigam tenet Gorgoneum ad summum caput, subiiciensq; Andromedæ pedibus. Item Pisces supra Andromedam & eius ventrem & Equi, quæ sunt supra spinam Equi, cuius ventris lucidissima stella finit ventrem Equi & caput Andromedæ. Manus Andromedæ dextra, supra

Cassiopeæ simulacrum est constituta, leua super Aquilonarem Piscem. Item Aquarius supra Equi caput. Equi ungulæ attingunt Aquarii genua. Cassiopeæ media est dedicata Capricorno supra in altitudine, Aquila & Delphinus, secundum eos est Sagitta. Ab ea autem Volucris, cuius penna dextra Cephei manum attingit & sceptrum, leua supra Cassiopea innititur, sub Auis cauda pedes Equi sunt subtecti, inde Sagittarii, Scorpionis, Libræ, insuper Serpens summo rostro Coronam tangit, ad eum medium Ophiuchus in manibus tenet Serpentẽ, leuo pede calcans frontem Scorpionis, mediam partem. Ophiuchi capitis. Non longe positum est caput eius, qui dicitur nixus in genibus. Eorum autem faciliores sunt capitum vertices ad cognoscendum, quod non obscuris stellis sunt conformati. Pes ingeniculati ad id fulcitur capitis tempus Serpentis, qui est inter Arctos (qui Septentriones dicuntur) implicatus, parue per eos flectitur Delphinus, contra Volucris rostrum est posita Lyra. Inter humeros Custodis & Geniculati Corona est ornata. In Septentrionali verò circulo, duæ positæ sunt Arcti scapularum dorsis inter se compositæ, pectoribus auersæ, è quibus minor Κυνόσουρα, maior Ἕλικη à Græcis appellatur, earumq; capita inter se despicientia sunt constituta, caudæ capitibus earum aduersæ contraq; dispositæ figurantur. Vtrorumq; enim superando eminent, in summo per caudas eorum esse dicitur. Item Serpens est porrecta, è qua stella quæ dicitur polus, plus elucet circum caput maioris Septentrionis. Namque quæ est proxima Draconem circum caput eius inuoluitur, vna verò circum Cynosuræ caput iniecta est fluxu, porrectaq; proxime eius pedes. Hæc autem intorta replicataq; se attollens reflectitur à capite minoris ad maiorem, contra rostrum & capitis tempus dextrum. Item supra caudam minoris, Cephei sunt pedes, ibiq; ad summum cacumen facientes stellæ sunt trigonum paribus lateribus insuper Arietis signum. Septentrionis autem minoris & Cassiopeæ simulacri, complures sunt stellæ confusæ. Quæ sunt ad dextram Orientis inter zonam signorum, & Septentrionum sydera in cœlo dispositа, dixi. Nunc explicabo quæ ad sinistram Orientis Meridianisq; partibus ab natura sunt distributa.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

Totus hic locus de syderibus, qui capite hoc & proximo absoluitur, adeò luxatus mendisq; deformis est, vt nisi liberiore, aut audaciore potius castigandi ratione emendari satis non possit. Loca tantum aliquot (quando iuris amplius mihi non permisi) ex ingenio castigaui, quam tamen coniecturam nostram tunc amabimus, cum à doctis viris probari audiemus. Reliquam verò lectionem perturbatam, laceram, & maculosam purgare volenti Arati phænomena, & Higini libri de stellis, aut Bassi in Germanici versionem commentarij, Proclus, Ptolemæus ue, & cæteri opem adferre

adferre poterant. Satis visum est (dum communem lectionem inanem commentitiamq; putamus) perfunctoriè & obiter loca interpretantes indicare quorum beneficio veriorem, si non natiuam scriptionem dare integrum erat (Democritum enim physicum secutum esse se hac parte nobis commonstrauit) & fortasse quæ annotamus, studiosis opem adferre possint ad meliorem indagandam. Illud pro re possumus indicare ab Hipparcho, Ptolemæo, & Alfonso notatas esse stellas supra mille duas ac viginti, sextuplici magnitudine distinctas. Primæ magnitudinis esse quindecim. Secundæ XLV. Tertiæ CCVIII. Quartæ CCCCLXXIIII. Quintæ CCXII. Sextæ LXVIII. Imagines esse quadragintaocto, quòd pisces & gemini sint signa duplicia: aut si hæ figuræ pro simplicibus habeantur, Ophiucus pro homine & serpente, & equi duo iuxta Ptolemæi sententiam sint statuendi. Et quoniam huc sermonis ventum est, non erit eorum, quæ ἀπροσδιόνυσα vocant, si & illud addidero, quod ex Alfagrani scriptis coniecimus, & ad calculum reuocauimus, stellarum primæ magnitudinis ambitum esse, quantum terræ centies & quindecies, de cuius ambitu dixi libri primi capite sexto. Secundæ magnitudinis, quinquies & octuagies, Tertiæ, bis & septuagies. Quartæ quinquagies. Quintæ, tricies & sexies: Sextæ, vicies. Rursum Lunæ ambitum minorem esse terræ ambitu septies & tricies, Mercurij ter millies centies, & ter supra quadragies. Veneris septies & tricies. Econtrario Solis maiorem esse ambitum quàm terræ centies & sexagies sexies, Martis ferè bis, Iouis semel & nonagies, Saturni quinquies & nonagies. Præterea à terra ad Lunam interualli milliaria esse centum sexaginta millia & viginti septem supra quadringenta, ad Mercurium trecenta sedecim millia & viginti octo cum quingentis, ad Venerem octingenta triginta & vnum millia, & tum octingentis viginti sex: ad Solem sexies millies mille, quinquagies, octies mille & ducenta octoginta nouem: ad Martem sexies millies mille, centies octies mille quadringenta & nouem: ad Iouem quater & quadragies millies mille quadringenties bis & septuagies mille, & tum sexcentis viginti quinque: Ad Saturnum bis & septuagies millies mille centies septuagies octies mille, & quadringenta quadraginta quatuor. Ad octauam sphæram centies millies mille septingenties sexagies sexies mille, & cum centum nouem & nonaginta. Ad nonam sphæram semel & ducenties millies mille, quingenties tricies & septies mille, & supra quadragintanouem. Decimam sphæram, & vndecimam non nouit Alfagranus, nec eo quisquam antiquior, nonam enim putabant esse primum mobile. Qui sunt secuti Astrologi illam ab hoc distinxerunt. Vndecimam verò immobilem quidem illam, Græcorum primus Basilius, Latinorum autem Strabus & Beda posuisse feruntur, quam ab immenso splendore, & ardentissima claritate ἐμπύριον, quasi ignitum dicas, vocauerunt. Ibi dei Optimi Maximi, & beatorum spirituum ordinum, atque sanctorum semper venerandorum sedem Theologi existimant esse. De qua re, si plura cupis, legito Egidium Romanum commentario in secund. sentent. distinct. secunda. Nam & de ijs memini grauiter atque diserte disserere non vulgarem amicum nostrum Ioannem Vassurium Ambianum, excellentis ingenij atque doctrinæ virum, meliorisq; notæ Theologum.

Nanque Septentrio, quem Græci nominant ἄρκτον, &c.] Cum in cœlo sint astra, siue sydera, id est signa, quæ animalia res'ue alias repræsentant multis

multis constantia stellis (hoc enim astrum à stella differt, id est ἄστρον ἀπὸ τῆς ἀστέρος, autoribus Galeno commentario primo libri primi Epidemion Hippocratis, & Ammonio libro de differentijs) eorum alia sunt australina, alia aquilonia, vniuersa triginta quinque, sententia Martiani Capellæ, lib. VIII. *vt reliquis placet triginta sex. neutri enim Zodiaci signa adnumerant. Sunt qui Septentrionalia his Ausonij versibus decem & nouem recensent,*

Ad Boreæ partes arcti vertuntur & anguis,
Post hos arctophylax, pariterq; Corona, genuq;
Prolapsus, Lyra, auis, Cepheus, & Cassiopeia,
Auriga, & Perseus, Deltoton, Andromedæ astrum.
Pegasus, & Delphin, telum, aquila, anguitenensq;.

De ijs quæ ad meridiem sunt, capite proximo erit sermo.

Cuius supra humerum dextrum lucidissima stella nititur, quam nostri prouindemiam.] *Ea stella Basso in Germanicum anteuindemiator dicitur, Plinio lib.* XVIII. *cap.* XXXI. *in impressis codicibus vindemiator, in scriptis vindemitor, quo in loco rectius, anteuindemitor legatur. Neque me latent verba illa Columellæ lib.* XI. *cap.* II. VI. *nonas Martij vindemiator apparet, quem τρυγητῆρα dicunt. puto enim ad superiorum formam exigenda, & προτρυγητῆρα pro τρυγητῆρα scribendum, vti & apud Ptolemæum libro de inerrantium stellarum significationibus, eodem cum Columella die. Mendum idem ex hoc tollendum, septimo Calendas Septembris, ex illo verò sexto Calend. eiusdem mensis. Superstitiosius hoc tradidi, vt intelligeret lector id mendi non vnum scriptorem inuasisse. Scio & Ouid. lib.* III. *Fastorum Vindemitorem dixisse,*

Siue est arctophylax, siue est piger ille Bootes
Mergetur, visus effugietq; tuos.
At non effugiet Vindemitor.

Faciunt tamen prouindemiæ vocabulum, Proclique consensus, & verba illa Plinij, vindemiæ maturitatem promittens, vt placeat nostra illa animaduersio. Proclus eam stellam ad dextram Virginis alam constituit.

Maiores Græci προτρύγητον vocant.] *Proclo dicitur προτρυγητὴς, id est præuindemitor, Chaldæis almucedie alaraph.*

Candens autem magis species eius est colorata.] *Existimaui pro species scribendum esse spica, quòd fulgida sit in Virginis manu stella, στάχυς à Græcis dicta, & à Chaldæis alzimon alazel. Germanicus in versione Arati, Fulget spica manu. De ea Bassus eius enarrator in hunc modum prodidit. Habet (de Virgine loquitur) in singulis manibus singulas stellas: illa quæ dextra clarior est, & vocatur spica. Hoc idem Higinus. Emendandus vterque, & pro dextra legendum sinistra. Manilius torridam spicam vocat, fortasse idem spectans, quod Vitruuius, cum ait candens. Nam & Bassus in principio Commentarij, igneam spicam appellat.*

Media genuorum custodis arcti.] *Conuenit Proclo, Ptolemæo, & Basso cum Vitruuio. Germanicus contrà, qua vincula nodant. Quod Rufus Auienus imitatus dixit. Aurea quà summos astringunt cingula amictus. Illum secutus Higinus in Zona collocat. Vtcunque est, genuorum pro genuum dictum, nisi mauis sequi codicem eum, in quo ita scriptum inueni, media custodis gemini arcti.*

Vbi

Vbi ſi geminæ legas, & Latinè leges, & cum poſterioribus ſenties. Eum mihi codicem vtendum dedit politi & elegantis ingenij iuuenis Thomas Spica Romanus.

Cuſtodis Arcti, qui arcturus dicitur.] *Cuſtodẽ Arcti intellige maioris. Dicitur autem ob id Arctophylax, ſed & Bootes, quòd plauſtrum ſequi videatur. Appellatur etiam Arcturus autore Baſſo, qua in ſignificatione vſurpatur à Plinio, Firmico, Manilio, & ante ipſos hoc loco Vitruuio.*

Itémque in ſummo cornu læuo ad aurigæ pedes vna tenet ſtellam, & appellatur aurigæ manus, hœdi capra læuo humero Tauri quidem & Arietis.] *Hoc ordine in omnibus, quæ viderim, exemplaribus, hæc verba ſunt collocata. Eam verò lectionem perturbatam quidem ac turpiter diuulſam, & autorum lectione, & re ipſa animaduertimus, nec tamen locum reſtituere potuimus. Neque enim tam facile eſt veram lectionem inuenire, quàm falſam cdulterinamq́ hanc integrum eſt conuincere. Certum quidem eſt, in ſummo læuo cornu Tauri ſtare aurigæ pedes, vna manu, id eſt ſiniſtra tenere ſtellas duas, quæ hœdi appellantur, in ſiniſtro humero clariorem eſſe, quam capram nominant. Cæterùm quatuor extremæ illæ dictiones, Tauri quidem & Arietis, coniungendæ ſunt cum ſequentibus his duabus, inſuper Perſeus. Et licet Latini ſermonis puritas id non patiatur, fortaſſe non abhorruerit ab eo dicendi genere Vitruuius, aliquando haud ſatis Grammaticus, aut potius præceptorum ſecurus, vti paulò pòſt, Inde Sagittarij, Scorpionis, Libræ inſuper, ſi quidem locus non vacat menda. Niſi potius ſcripſiſſe credibile ſit, Tauro quidem & Ariete inſuper, vt lib. v. cap. i. & lib. x. cap. x x i. quibus inſuper, & quo inſuper, aut Taurum quidem & Arietem inſuper, vt dicti libri v. cap. i i i. inſuper fundamenta, & lib. i i i. inſuper coronas: & apud Cæſarem Commentariorum de bello Gallico libro quarto, Hæc vtraque inſuper, aut, ſubaudiſſe ſigna.*

Dexterioribus ſubtercurrens baſim Vergiliarum.] *Supercurrit, non ſubtercurrit, niſi ſuprà eſſe collocatum ad rem non facit. Sunt autem Vergiliæ numero ſeptem ſtellæ in dorſo Tauri, quanquam ſeptima vix ſatis conſpici poteſt, autore Arato, vt Proclus non abs re ſex dixiſſe videatur.*

Siniſterioribus caput Arietis.] *Aut parum proſpiciunt oculi, aut non caput, ſed caudam percurrit Arietis.*

Et manu dextra innitens Caſsiopeiæ ſimulacro, læua ſupra aurigam tenet Gorgoneum ad ſummum caput.] *Et hic locus inquinatus eſt, ſi quis alius. Nam manu dextra innititur Caſsiopeiæ ſimulacro, idq́ ſupra aurigam. Gorgoneum verò caput veluti ſummis capillis prenſum ſubijcit Andromedæ pedibus.*

Item Piſces ſupra Andromedam & eius ventrem & Equi, quæ ſunt ſupra ſpinam Equi.] *Nec ſatis mihi conſtat, quomodo locus hic ſit emendandus. Piſcium quidem auſtrinus ſupra ſpinam Equi pegaſi (qui dimidius, id eſt priore tantum parte vſque ad vmbilicum patet) collocatus eſt: Aquiloníus verò Andromedæ humero proximus ſiniſtro, ſiue ex aduerſo ventris pegaſi eſt. Eius autem ventris lucidiſſima & extrema ſtella finit Andromedæ caput,*

Communiq́ rubent duo ſemper ſydera flamma, ait Rufus Auienus.

Læua ſupra Aquilonarem Piſcem.] *Nam ſunt Gemini: Piſces, quo-*

rum (inquit Germanicus) alter in austrum Tendit, Threicium Boream petit alter.

Item Aquarij supra Equi caput.] *Aut subaudi signa, aut scribe Aquarius.*

Equi vngulæ attingunt Aquarij genua.] *Imò sinistra Equi vngula sinistram auis alam attingit. De qua re Cicero in Arati phænomenis in hunc modum, Iam verò clinata est vngula vehemens Fortis Equi, propter pennati corporis alam. Vt fortasse hic scribendum sit, Equi vngula attingit auis pennam.*

Cassiopeiæ media est dedicata Capricorni suprà in altitudinem.] *Hoc falsum est, si locus est integer. Nam Equiculus (quem Equum priorem appellant) dicatus est Capricorno. Cæterùm extrema tres illæ dictiones, suprà in altitudinem referendæ sunt ad sequentia, vt legatur. Suprà in altitudinem Aquila & Delphinus. An verò Vitruuius casum genitiuum pro datiuo posuerit, hoc est, an Capricorni pro Capricorno scripserit non audeo affirmare.*

Cuius manus dextra Cephei manum attingit, & sceptrum.] *Si sceptrum siue caduceus in austrinis est, vt ex Hipparcho tradit Proclus, Locus hic deprauatus est, & fortasse pro sceptrum legendum Serpentem, vt eum intelligas, qui est inter Arctos.*

Læua supra Cassiopeia innititur.] *Scribe Cassiopeiam, accusandi casu. Id licet multi faciendum non sit, in re tamen, quæ legentes suspendere posset, non penitus inutilem hanc etiam fore diligentiam credidimus.*

Sub auis cauda pedes Equi sunt subiecti.] *Dexter quidem Equi pes ad auis caudam vergit. Auis autem & Gallina à nonnullis vocatur.*

Inde Sagittarij, Scorpionis, Libræ insuper.] *Existimo scribendum, Inde Sagittarium, Scorpionem, Libram insuper, aut deest dictio signa, aliáue eiusmodi, aut subaudijt, quod antea admonuimus.*

Serpens summo rostro coronam tangit.] *Ophiuci Serpens rostro summo tangit Ariadnes coronam. Alia verò est austrina, quam Bacchi fuisse plurimi asserunt.*

Tenet Serpentem, læuo pede calcans mediam frontem Scorpionis, partem Ophiuci capitis.] *Lego, Læuo pede calcans frontem Scorpionis, mediam partem Ophiuci capit is. Vt sit sensus, Ophiucus læuo quidem pede calcat Scorpionis frontem, at is Serpens, quem tenet Ophiucus, capit & cingit mediam partem ipsius Ophiuci. Quidam coniungunt sequentem clausulam, hoc modo legentes. Ad partem Ophiuci capitis non longè positum est caput, &c. Dicitur autem Ophiucus ab Arato, & eius interprete Theone, atque Proclo quasi ὀφιόεχος, quòd Serpentem teneat. Non tamen defuerunt, qui Ophiulcum, quasi Serpentitrahum scriberent, sed potior mihi prior sententia visa est.*

In genibus autem eorum faciliores sunt capitum vertices ad cognoscendum.] *Malè interpuncta est clausula, hoc enim, in genibus, legendum cum fine superioris, sed pro Nessus scribendum nisus, aut nixus in hunc modum, Eius qui dicitur nixus in genibus, deinde sequatur. Eorum autem faciliores, &c. Græci ἓν γόναϲι appellant, Latini ingeniculum, vt scribit Iulius Firmicus lib. VI. Ouidius lib. VIII. Metamorph. nixum genu. Manilius lib. V. nixam genu speciem dixit. Eum Higinus tradit fuisse Herculem, qui genu dextro nixus, sinistro*

sinistro pede capitis Draconis dextram partem opprimere conatur. Causa erroris fuit, quod librario fabula notior esset Nessi Centauri, qui Deianiræ Herculis vxori ab ipso sagitta vulneratus, vt mortem suam vindicaret, persuasit vt vestem suo sanguine litam, quo illum in sui amore retineret, mitteret. Qua indutus adeo cruciatus est, ut seipse in pyram coniecerit. Semel moneo ex Higino, & Basso, qui in Cæsarem Germanicum Commentaria scripsit, petenda esse, quæ ad historiam aut fabulam syderum pertineant.

Ad id fulcitur capitis tempus Serpentis, cuius arcturum, qui Septentriones dicuntur implicatus.] *Locus hic non vacat menda. Eum sic posse restitui existimo, Qui est inter arctos (qui Septentriones dicuntur) implicatus. Nam ingeniculatus fingitur inniti capiti Draconis, qui inter arctos, id est Vrsas maiorem & minorem implicatur. Virgil. Georg. lib. 1.*

Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis,
Circum, perá; duas in morem fluminis arctos.

Neque tamen existimandum ita esse in cœlo, quemadmodum vulgò pinguntur, sed maiorem esse iuxta caudam Draconis, minorem verò in spira, sicuti Arati carmine, & Ptolemæi magnæ constructionis opere, quod vocant almagestum, atque adeò re ipsa docti sumus.

Parue per eos flectitur Delphinus.] *Si Vitruuius duos Equos putauit esse, hoc est si Pegasum, & Equi sectionem agnouit, quos & Ptolemæus & Alfonsus esse crediderunt, fortasse hoc loco legendum, Equi parui per os. Si vnum tantum statuit, Pegasi per os scribendum.*

E quibus minor κυνόσυρα, maior ἑλίκη à Græcis appellatur.] *De ijs Germanicus Cæsar in Arato,*

Hic Iouis altrices Helice Cynosuraq; fulgent.
Dat Grajis Helice cursus maioribus astris,
Phœnicas Cynosura regit. *Versus Arati sunt,*

Οἱ τὼ μὲν κυνόσουραν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
Τὼ δ' ἑτέρω, ἑλίκω. ἑλίκη γε μὲν ἄνδρες ἀχαιοί
Εἰν ἁλὶ τεκμαίρονται, ἵνα χρὴ νῆας ἀγινεῖν.
Τῇ δ' ἄρα φοίνικες πίσσωι τορόωσι θάλασσαν.

Vtrorumque enim superando eminent per caudas eorum esse dicitur.] *Non satis mihi hic locus intelligitur. Scriptionem quidem mendum continere non dubito, sed nondum vel firmi quicquam sensus elicere potui. Altius autem diuturna negligentia insedit vulnus, quàm vt ei à nobis mederi possit.*

Plus elucet circum caput maioris Septentrionis.] *Aliquanto vicinior est polus minoris Vrsæ caudæ, vt potuerit scriptum fuisse, circum caudam minoris Septentrionis.*

Nanque quæ est proxima Draconem.] *Lego proximè, aduerbium.*

Iniecta est fluxu.] *Aliàs scribitur flexu, quam lectionem magis probo.*

Facientes sunt stellæ trigonum, paribus lateribus.] *Δέλτωσον vocant à similitudine literæ Græcæ, id est Δ. Cicero in Arato.*

Deltoton dicere Graij.
Quod ſoliti, ſimili quia forma litera claret.
Quod autem ait paribus lateribus, intelligendum duobus: ex Arato.

De ſyderibus, quæ ſunt à Zodiaco ad meridiem. CAP. VII.

PRIMVM ſub Capricorno ſubiectus Piſcis auſtrinus, cauda proſpiciens Cephea, ab eo ad Sagittarium locus eſt inanis, Thuribulum ſub Scorpionis aculeo. Centauri priores partes proximæ ſunt Libræ, & Scorpionem, tenent in manibus. Simulacrum id, quod Beſtiam aſtrorum periti nominauerunt, ad Virginem, & Leonem, & Cancrum; Anguis porrigens agmen ſtellarum intortus, ſubcingit regionem Cancri, erigens roſtrum ad Leonem, medioq́; corpore ſuſtinens Craterem, ad manumq́; Virginis caudam ſubiiciens, in qua ineſt Coruus. Quæ autem ſupra ſcapulas, peræque ſunt lucentia ad Anguis interius ventris, ſub caudam ſubiectus eſt Centaurus. Iuxta Craterem & Leonem, nauis eſt, quæ nominatur Argo, cuius prora obſcuratur: ſed malus, & quæ ſunt circa gubernacula eminentia videntur, ipſaq́; nauicula & puppis per ſummam caudam Cani iungitur. Geminos autem minuſculus Canis ſequitur contra Anguis caput, maior item ſequitur minorem. Orion verò tranſuerſus eſt ſubiectus, preſſus vngula Centauri, manu leua tenens clauam, alteram ad Geminos tollens, caput verò eius baſim, Canis paruo interuallo inſequens Leporem, Arieti & Piſcibus Cetus eſt ſubiectus, à cuius criſta ordinate vtriſque Piſcibus diſpoſita eſt tenuis fuſio ſtellarum, quæ Græcè vocitatur ἔρμιδόνη; magnoq́; interuallo introrſus preſſus nodus Serpentium, attingit ſummam Ceti criſtam. Eridani per ſpeciem ſtellarum flumen profluit, initium fontis capiens à leuo pede Orionis. Quæ verò ab Aquario fundi memoratur aqua, profluit inter Piſcis auſtrini caput, & caudam Ceti. Quæ figurata formataq́; ſunt ſydera in mundo ſimulacra, natura diuinaq́; mente deſignata, vt Democrito Phyſico placuit, expoſui: ſed ea tantum, quorum ortus & occaſus poſſumus animaduertere, & oculis contueri. Nanque vti Septentriones circum axis cardinem verſantes non occidunt, neque ſub terram ſubeunt: ſic & circa meridianum cardinem, qui eſt propter inclinationem mundi ſubiectus terræ, ſydera verſabunda latentiaq́; non habent egreſſus orientes ſupra terram. Itaque eorum figurationes propter obſtantiam terræ, non ſunt notæ. Huius autem rei index eſt ſtella Canopi, quæ his regionibus eſt ignota, renunciantibus negotiatoribus, qui ad extremas Aegypti regiones, proximasq́; vltimis finibus terræ terminationes, fuerunt. De mundi circa terram peruolitantia, duodecimq́; ſignorum, & Septentrionali

nali Meridianaq; parte syderum dispositione, vt sit perfectus docui. Nanque ex ea mundi versatione, & contrario Solis per signa cursu, gnomonumq; æquinoctialibus vmbris, analemmatorum inueniuntur descriptiones. Cætera ex Astrologia, quos effectus habeant signa duodecim, stellæ quinque, Sol, Luna, ad humanæ vitæ rationem, Chaldæorum ratiocinationibus est concedendum: quod propria est eorum genethliologiæ ratio, vti possint antefacta, & futura, ex ratiocinationibus astrorum explicare. Eorum autem inuentiones, quas scriptis reliquerunt, qua solertia, quibusq; acuminibus, & quam magni fuerint, qui ab ipsa natione Chaldæorum profluxerunt, ostendunt. Primusq; Berosus, in insula & ciuitate Coo consedit, ibiq; aperuit disciplinam. Postea studens Antipater, itemq; Achinapolus, qui etiam non è nascentia, sed ex conceptione genethliologiæ rationes explicatas reliquit. De naturalibus autem rebus Thales Milesius, Anaxagoras Clazomenius, Pythagoras Samius, Xenophantes Colophonius, Democritus Abderites, rationes quibus è rebus natura rerum gubernaretur, quemadmodum quosq; effectus habent, excogitatas reliquerunt. Quorum inuenta secuti, syderum, & occasus & ortus, tempestatumq; significatus, Eudoxus, Eudæmon, Callistus, Melo, Philippus, Hipparchus, Aratus, cæteriq; ex Astrologia Parapegmatorum disciplinis inuenerunt, & eas posteris explicatas reliquerunt. Quorum scientiæ sunt hominibus suspiciendæ, quod tanta cura fuerunt, vt etiam videantur diuina mente tempestatum significatus post futuros, ante pronunciare: quas ob res hæc eorum curis studiisq; sunt concedenda.

Eustemon Meto Calippus

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Primum sub Capricorno, &c.] *Australina signa, de quibus hoc capite traditur, ferè complectuntur hi Ausonij versus,*

Orion, Procyon, Lepus, ardens Syrius, Argo.
Hydrus, Chiron, Thuribulum quoque, Pisces, & ingens
Hunc sequitur Pistris, simul Eridaniq; fluenta.
Adiunxerunt alij Coruum, Craterem, & Coronam austrinam.

Piscis australinus.] *Hic Piscis modò notius, modò austrinus, aliquando Piscis magnus, & Meridionalis dicitur. Cuius nepotes feruntur Pisces, qui sunt in Zodiaco constituti, autore Basso, de quibus Ouidius libro secundo fastorum.*

Cauda prospiciens Cephea.] *Diui boni, quantum à Cepheo distat Piscis hic. Itaque scribi oportuit, caudam prospiciens ceti, id est obuersus ad ceti caudam. De quo in hunc modum Auienus Arati paraphrastes,*

Vltra cetosi rursum speciem Capricorni
Cardinis immersi, quà sunt australia flabra
In pistrim horrificam conuersus viscera Piscis
Subuehitur, notium vocat istum Græcia Piscem.

Ab eo ad Sagittarium locus inanis.] *Videtur Vitruuius, aut quisquis is est, quem est secutus, coronam australem (quam Proclus στεφανοειδη à nonnullis ait vocari) non nouisse. Nam prætermissa ea, statim ad Thuribulum confugit. Est verò ipsa collocata ante priores Sagittarij pedes, inter Piscem austrinum, & Thuribulum.*

Thuribulum sub Scorpionis aculeo.] *Cæleste hoc sydus Arato dicitur θυτήριον, id est ara, interpretibus Cicerone, Rufo, Firmico, Manilio, atque Higino. Germanicus vocauit Thuribulum, vt Proclus θυμιατήριον. Basso sacrarius & pharum appellatur, Ptolemæo & Alfonso Lar.*

Centauri priores partes proximæ sunt Libræ, & Scorpionem tenent in manibus.] *Et hic locus non caret menda. Nam si dictio proximæ nomen legitur, scribendum erit, proximæ sunt Libræ & Scorpioni. Si aduerbium existimatur, dempta scilicet diphthongo, & eodem modo legendus erit locus, aut Libram scribendum erit, sicuti Scorpionem. Eiusmodi enim aduerbia duplicem habere constructionem, vel pueris notum est. Illud verò tenent in manibus, coniungendum cum sequentibus, vt legatur, tenent in manibus simulacrum id, quod bestiam, &c. Sed de Centauro in hæc verba tradit Bassus, Quidam arbitrantur tenere in sinistra manu arma & Leporem, in dextra verò bestiolam, quæ θηρίον appellatur, & βύρσαν, id est vtrem vini plenum, in quo libabat dijs in sacrario. Quæ arma dixit Bassus, interpretor quem thyrsolochum vocauit Proclus. Meminit enim thyrsi Bassus in stellarum enumeratione.*

Simulacrum id quod bestiam astrorum periti nominauerunt.] *Victimam quam Chiron, id est Centaurus ad aram proximam offert, nemo certo donauit nomine Graium, inquit Cicero in phænomenis. Aratus quidem θηρίον, Latini modò feram, aliquando bestiam & bestiolam dicunt. Firmicus, Ptolemæus, & Alfonsus Lupum, Martianus Pantheram.*

Quæ autem supra scapulas, peræque sunt lucentia ad anguis interius ventris.] *Minus est locus hic maculosus, tantummodo finis clausulæ est faciendus post dictionem lucentia, & altera incipienda, Ad anguis interius ventris, sub caudam, &c.*

Ipsa autem nauicula & puppis per summam caudam Canis iungitur.] *Canem dixit maiorem. nam is proprie Canis appellatur. Habet verò in ore fulgentissimam stellam, quæ aliquando nomine totius syderis vocatur Canis, aliquando canicula, & Syrius: ad quam cum Sol accesserit, duplicatur ipsius calor, vt annotauit Bassus. Higinus tamen Canem in lingua dici prodit, & Syrium in capite. Bassus contrà, Habet, inquit, stellas, in capite vnam, quæ Isis dicitur, in lingua vnam, quam Syrium vel Canem vocant. Galenus Commentario primo primi libri morborum vulgarium Hippocratis, in Canis mandibula collocat Syrium, quod Aratus dixerat, & testatur eius scholiastes, quem oriri decimo & nono die Iulij mensis adnotauit in aphorismorum Hippocratis sectionem quartam Philotheus. Canem autem illis ortum sexto Calendas Augusti constat. Nobis oritur Calendis Iulijs.*

Geminos autẽ minusculus Canis sequitur.] *Procyon Græcis, Vsurpato etiam à Latinis scriptoribus vocabulo, & Anticanis, atq; minor Canis Latinis*

hoc

hoc ſydus dicitur. De quo eſt Ciceronis verſus in phœnomenis.

Anticanis Graio Procyon qui nomine fertur.

Eſſe autem ſub geminis & Rufus Auienus teſtatur,

Vltimus eſt Procyon geminorum ſubditus aſtro.

Preſſus vngula Centauri.] *Orion remotiſsimus eſt à Centauro, & ex aduerſo oppoſitus. quare abſciſſa prima ſyllaba, pro Centauri eſt Tauri ſubſtituendũ.*

Manu læua tenens clauam, alteram ad geminos tollens.] *Et dextra manu Orion clauam tenet, & eandem ad geminos tollit.*

Caput verò eius baſim Canis paruo interuallo ſequens Leporem.] *Locus etiam hic è contaminatis eſt, & qui nos diu torſerit, eum verò tum intelliges, cùm pro caput, præpoſitionem apud repoſueris.*

Quæ vocatur ἑρμηδόνη.] *Quaſi dicas Mercurij delicias, ſed quid ita, nondum inueni. Ea effuſio ſtellarum eſt in dextra Aquarij manu. de qua in hunc modum Aratus in phænomenis,*

Οἵη τίς τ' ὀλίγη χύσις ὕδατος ἔνθα καὶ ἔνθα

Σκιδναμένη.

Id eſt, qualis quædam parua fuſio aquæ hinc atque hinc ſparſæ. Meminit etiam Higinus libro tertio.

Magnóque interuallo introrſus preſſus nodus Serpentium.] *Perſuadere mihi non poſſum, Vitruuium Serpentium nomine Piſces intellexiſſe, quare pro Serpentium ſuſpicatus ſum ſcriptum fuiſſe Piſcium. Sunt enim Piſcium Aquilonij & auſtralis (ille βόρειος, hic νότιος nominatur) caudæ quaſi vinculis (Proclo λίνοι, Baſſo lineolæ dicuntur, aliquibus linum, alijs ligamentum, vt teſtatur Pontanus commentationum in centum Ptolemæi ſententias libro primo) coniunctæ. Præfulgens autem ſtella, quæ in ſummis lineolis conſpicitur, Græcè σύνδεσμος dicitur, Latinè nodus, commiſſura etiam Piſcium Plinio, & poſtea Baſſo, nodus etiam cœleſtis, vti ab eodem Pontano literis eodem Commentario traditum eſt.*

Huius autem rei index eſt ſtella Canopi.] *Proclo canobus appellatur in libro de ſphæra. Ὁ δὲ ἐν ἄκρῳ τῷ πηδαλίῳ τῆς Ἀργοῦς κάμπος καλούμενος ἀστὴρ, Κάνωβος ὀνομάζεται, id eſt. Quæ ſtella in ſummo argus nauis gubernaculo fulget, canobus nominatur. Canobum ait Poſidonius in Græcia non videri, inde factum, vt eius Aratus non meminerit. Vide Strabonem lib. III. Locus hic admonet, vt errorem Plinij & Procli indicem manifeſtiſsimum, pace tantorum virorum dixerim. Plinius dicit à Rhodo abſcondi, magisq; Alexandriæ. Proclus in Rhodo ægrè conſpici, Alexandriæ non cerni. Sed cum Canopus ſtella ſit ſigni Auſtrini, neceſſe eſt commodius Alexandriæ, quàm in Rhodo inſula cerni. Illa enim magis in Auſtrum procedit, quàm hæc.*

De mundi circa terram peruolitantia.] *Id eſt verſatione, circulatione. Alij legunt peruolitantis, vt referatur ad dictionem mundi. Vtraque lectio non caret autoritate veterum codicum.*

Chaldæorum rationibus eſt concedendum.] *De Chaldæis Cicero lib. I. de diuinatione, his verbis tradit. Chaldæi, qui ex diuturna obſeruatione ſyderum ſcientiam putantur effeciſſe, vt prædici poſſet, quid cuique venturum, & quæ*

quo quisq; fato natus esset. Aulus Gellius vulgum reprehendit, qui mathematicos dicit, quos Chaldæos gentilitio vocabulo dicere oportebat. Vide eum lib. I. cap. IX. & lib. XIIII. cap. I. Suetonius tamen in Augusto, Iuuenalis, Cornelius Tacitus, & Iulius Firmicus etiam mathematicos appellant. Augustinus lib. IIII. Confessionum, planetarios vocat. Annotauit Eustathius in primum librum Iliados Homeri, horum curiositatem nihil reliquisse, quod planetis non subiecerit.

Genethlialogiæ ratio.] *Genethlialogia diuinatio est, qua ex natiuitate successus pronuntiatur. Vnde genethliologi & genethliaci dicti sunt mathematici.*

Non è nascentia.] *Suetonius, Spartianus, & Firmicus Maternus genituram dicunt, Iuuenalis genesim. Ambrosius libro quarto hexameron, cum vulgo natiuitatem.*

Syderum & occasus.] *Locus integer non est, deestq; ea pars, qua emergere sydera significantur. Neque enim cum obitum occasumq; diceret, erat prætermissurus ortum. Quamobrem, nullo tamen adiutus codice, scribo, syderum ortus, & occasus, vti paulò antè, Quorum ortus & occasus possumus animaduertere, & oculis contueri.*

Parapegmatorum disciplinas.] *Parapegmata sunt, vt existimamus, astronomica instrumenta, quibus ortus occasusq; syderum, tempestatumq; significationes cognoscuntur, atque inueniuntur, dicta, quòd è multis varijsq; concinnata essent, à παραπήγνυω, id est adpingo, siue affigo. Laërtius Diogenes lib. VIII. autor est Democritum astronomica scripsisse παραπήγματα. Pegmata autem in theatrorum spectaculis videntur fuisse tabulata per se surgentia, tacitoq; in sublime crescentia. Martialis lib. I. Epigrammaton,*

Et crescunt media pegmata celsa via.

Quod quidam ad amphitheatrum referunt. Domitius certe Calderinus dicit pegma, compactum esse ædificium, quod ornatum statuis, vel aliquo alio ludicro, interdum pueris considentibus in scenam producebatur. Pegmares gladiatores vocauit Suetonius in Caligula, qui in eiusmodi machinis è ligno compactis, & in pompa voluptatis causa circunferri solitis depugnarent. Ad quam rem solebant ferè viliſsimis, & senio confectis vti. De pegmatis lege, quæ scribit Blondus Flauius libro decimo de Roma triumphante.

De horologiorum rationibus, & vmbris gnomonum æquinoctiali tempore, Romæ, & nonnullis alijs locis.

CAP. VIII.

NOBIS autem ab his separandæ sunt horologiorum rationes, & explicandæ menstruæ dierum breuitates, itemq; depalationes. Nanque Sol æquinoctiali tempore Ariete Libraq; versando, quas ex gnomone partes habet nouem, eas vmbræ facit octo in declinatione cœli, quæ est Romæ. Itemq; Athenis quàm magnæ sunt gnomonis partes quatuor, vmbræ sunt tres. Ad septem Rhodo quinque.

At

At Tarenti nouem ad vndecim. Alexandriæ tres ad quinque. Cæterisq; omnibus locis aliæ alio modo vmbræ gnomonum æquinoctiales ab natura rerum inueniuntur disparatæ. Itaque in quibuscunque locis horologia erunt describenda, eo loci sumenda est æquinoctialis vmbra: & si erunt (quemadmodum Romæ) gnomonis partes nouem, vmbræ octonæ, describatur linea in planitia, & ex media πρὸς ὀρθὰς erigatur, vti sit ad normam, quæ dicitur gnomon, & à linea, quæ erit planities, in finem gnomonis circino nouem spatia dimetiantur, & quo loco nonæ partis signum fuerit, centrum constituatur, vbi erit litera A, & ducto circino ab eo centro ad lineam planitiæ, vbi erit litera B, circinatio circuli describatur, quæ dicitur Meridiana. Deinde ex nouem partibus, quæ sunt à planitia ad gnomonis centrum, octo sumantur, & signentur in linea, quæ est in planitia, vbi erit litera C. Hæc autem erit gnomonis æquinoctialis vmbra: & ab eo signo & litera C, per centrum vbi est litera A, linea perducatur, vbi erit Solis æquinoctialis radius. Tunc ab centro ducto circino ad lineam planitiæ æquilatatio signetur, vbi erit litera E sinisteriore parte, & I dexteriore in extremis lineis circinationis, & per centrum perducenda linea, vt æquè duo hemicyclia sint diuisa. Hæc autem linea à Mathematicis dicitur Horizon. Deinde circinationis totius sumenda pars est quintadecima, & circini centrum collocandum in linea circinationis, quo loci secat eam lineam æquinoctialis radius, vbi erit litera F, & signandum dextra ac sinistra vbi sunt literæ G H. Deinde ab his & per centrum, lineæ vsque ad lineam planitiæ perducendæ sunt, vbi erunt literæ T R, ita erit Solis radius, vnus hybernus, alter æstiuus. Contra autem E, litera I erit, vbi secat circinationem linea, quæ est traiecta per centrum, & contra G & H, literæ erunt K & L, & contra C & F & A, erit litera N. Tunc perducendæ sunt diametri ab G ad L, & ab H ad K. Quæ erit inferior, partis erit æstiuæ, superior hybernæ. Quæ diametri sunt æquè mediæ diuidendæ, vbi erunt literæ M & O, ibiq; centra signanda, & per ea signa & centrum A, linea ad extremas lineas circinationis est perducenda, vbi erunt literæ P Q. Hæc erit linea πρὸς ὀρθὰς radio æquinoctiali. Vocabitur autẽ hæc linea Mathematicis rationibus Axon: & ab eisdem centris, ducto circino, ad extremas diametros, describantur hemicyclia duo, quorum vnum erit æstiuum, alterum hybernum. Deinde in quibus locis secant lineæ parallelæ lineam eam, quæ dicitur Horizon, in dexteriore parte erit litera S, in sinisteriore V, & ab extremo hemicyclio, vbi est litera G, ducatur linea parallelos Axoni ad sinistrum hemicyclium, vbi est litera H, Hæc autem parallelos linea vocitatur Lacotomus: & tum circini centrum collocandum est eo loci, quo secat eam lineam æquinoctialis radius, vbi erit litera X, & deducendum ad eum locum, quo secat circinationem æstiuus radius, vbi est litera H, & centro

æquinoctiali interuallo æstiuo circinatio circuli menstrui agatur, qui Manacius. v. Manacus dicitur. Ita habebitur analemmatos deformatio. Cum hoc ita sit descriptum & explicatum, siue per hybernas lineas, siue per æstiuas, siue per æquinoctiales, aut etiam per menstruas, in subiectionibus rationes horarum erunt ex Analemmatis describendæ, subiicienturq; in eo multæ varietates, & genera horologiorum, & describentur rationibus his artificiosis. Omnium autem figurarum descriptionumq; earum effectus vnus, vti dies æquinoctialis, brumalisq;, itemq; solstitialis in duodecim partes æqualiter sit diuisus. Quas res, non pigritia deterritus, prætermisi, sed ne multa scribendo offendam, à quibusq; inuenta sunt genera descriptionesq; horologiorum, exponam. Neque nunc noua genera inuenire possum, nec aliena pro meis prædicanda videntur. Itaque quæ nobis tradita sunt, à quibus sint inuenta, dicam. Maniacus

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Nobis autem ab his separandæ sunt horologiorum rationes.] *Scribit Martianus Capella lib. Geometriæ, Vasa quæ horoscopa vel horologica dicuntur, diuersitatibus immutata componi, alioq; gnomone vltra quingenta stadia discerni, vmbris pro locorum elationibus celsis, aut inclinantibus insinuatis. Hoc etiam ante eum monuerat Plinius lib.* II. *cap.* LXXII. *& lib.* VI. *cap. Vltimo. Vbi de vmbrarum differentijs abunde.*

Πρὸς ὀρθὰς erigatur.] *Id est ad rectos angulos. Eam lineam vocat gnomona, quæ dictio quanquam normam significat, vt antea diximus, eò tamen non sunt referenda Vitruuij verba hæc, vt sit ad normam. est enim hoc loco idem ad angulos rectos erigi, & ad normam esse.*

Circinationis totius sumenda pars est quintadecima.] *Trecentarum sexaginta partium (gradus appellant) in quas diuiditur circulus, pars quintadecima est viginti quatuor. Ptolemæus tamen dicit maximam Solis declinationem esse viginti trium graduum, & quinquaginta & vnius minutorum. Itaque vt decimaquinta sit pars, desunt nouem minuta. Si quidem vnaquæque pars siue gradus sexaginta constat minutis.*

Linea quæ est traiecta per centrum.] *Ea est, quam horizonta dixit appellari, quæ in æqua duo hemicyclia meridianum circulum diuidit.*

Tunc perducendæ diametri.] *Nondum sunt diametri, sed bases arcuum, futuræ postea diametri semicirculorum æstiui & hyberni.*

Hæc autem parallelos vocitatur lacotomus.] *Lacotomus hoc loco quid sit, intelligitur. Est enim linea recta axi parallelos, à radio æstiuo, quo loci secat meridianum, ad radium hybernum, vbi ipse eundem meridianum intersecat, ducta. Sed cur ita appelletur, non inueni.*

Qui manacos dicitur.] Ἀπὸ τ μηνὸς, *id est à mense formatum nomen menstrui circuli manacos. Est enim circulus quo vmbræ præter æquinoctialem*

æstiuam

æstiuam & hybernam, de quibus tradidit, deprehenduntur, cuius diameter est lacotomus.

Et centro æquinoctiali interuallo æstituo.] *Genus dicendi Geometris familiare, cùm significare volunt altero circini pede in dato signo manente, alterum ad constitutam magnitudinem deducendum, vt circulum perficiant.*

Nec aliena pro meis prædicanda videntur.] *Benignum & plenum ingenui esse pudoris scribit Plinius in præfatione naturalis historiæ, fateri, per quos profeceris, obnoxij contrà animi, infelicisq; ingenij deprehendi in furto malle, quàm mutuum reddere. Inde vitio versum est Aristoteli, quòd quæ ab alijs accepisset, accepta ferret nemini, quin potius, vbi peccare existimasset, nominatim carperet, & insectaretur. Illud ego secutus sum nimis fortasse anxiè, ne dicam superstitiosè. Malui tamen in eam partem peccare.*

De horologiorum ratione, & vsu, atque eorum inuentione, & quibus inuenteribus. CAP. IX.

HEMICYCLIVM excauatum ex quadrato, ad enclimaq; succisum, Berosus Chaldæus dicitur inuenisse, scaphen siue hemisphærium, Aristarchus Samius. Idem etiam discum in planitia, arachnen Eudoxus Astrologus: nonnulli dicunt Apollonium, plinthium siue lacunar (quod etiam in circo Flaminio est positum) Scopas Syracusius, πρὸς τὰ ἰσοχρόνια Parmenion. πρὸς πᾶν λλίμα Theodosius, & Andreas. Patrocles pelecinon, Dionysiodorus conum, Apollonius pharetram, aliaq; genera, & qui suprascripti sunt, & alii plures inuenta reliquerunt, vti gonarchen, engonaton, antiboræum. Item ex his generibus viatoria pensilia vti fierent, plures scripta reliquerunt: ex quorum libris, si quis velit subiectiones inuenire, poterit, dummodo sciat analemmatos descriptiones. Item sunt ex aqua conquisitæ ab eisdem scriptoribus horologiorum rationes: primumq; à Ctesibio Alexandrino, qui etiam spiritus naturales, pneumaticasq; res inuenit. Sed vti fuerunt ea exquisita, dignum studiosis est agnoscere. Ctesibius enim fuerat Alexandriæ natus, patre tonsore: is ingenio & industria magna præter reliquos excellens, dictus est artificiosis rebus se delectare. Nanque cum voluisset in taberna sui patris speculum ita pendere, vt cum educeretur, sursumq; reduceretur, linea latens pondus deduceret, ita collocauit machinationem. Canalem ligneum sub tigno fixit, ibiq; trochleas collocauit, per canalem lineam in angulum deduxit, ibiq; tubulos struxit, in eos pilam plumbeam per lineam demittendam curauit: ita pondus cum decurrendo in angustias tubulorum premeret cœli crebritatem, vehementi decursu per fauces frequentiam cœli compressione solidatam, ex-

dd 2 trudens

trudens in aërem patentem, offensione & tactu sonitus expressérat claritatem. Ergo Ctesibius cum animaduertisset ex tactu cœli & expressionibus, spiritus vocesq; nasci, his principiis vsus, hydraulicas machinas primus instituit. Item aquarum expressiones ἀὐτοματους, porrecti rotundationisq; machinas, multaq; deliciarum genera, in his etiam horologiorum ex aqua comparationes explicuit. Primumq; constituit cauum ex auro perfectum, aut ex gemma terebrata: ea enim nec teruntur percussu aquæ, nec sordes recipiunt, vt obturentur. Nanque æqualiter per id cauum influens aqua, subleuat scaphum inuersum (quod ab artificibus phellos siue tympanum dicitur) in quo collocata regula, versatilia tympana denticulis æqualibus sunt perfecta: qui denticuli alius alium impellentes, versationes modicas faciunt & motiones. Item aliæ regulæ aliaq; tympana ad eundem modum dentata, quæ vna motione coacta, versando faciunt effectus varietatesq; motionum, in quibus mouentur sigilla, vertuntur metæ, calculi aut tona proiiciuntur, buccinæ canunt, reliquaq; parerga. In his etiam, aut in columna, aut parastatica horæ describuntur, quas sigillum egrediens ab imo virgulæ significat in diem totum, quarum breuitates aut crescentias cuneorum adiectus aut exemptus, in singulis diebus & mensibus, perficere cogit. Præclusiones aquarum ad temperandum, ita sunt constitutæ. Metæ fiunt duæ, vna solida, altera caua ex torno, ita perfectæ, vt alia in aliam inire conueniréq; possit: & eadem regula laxatio earum aut coartatio efficiat, aut vehementem, aut lenem in ea vasa aquæ influentem cursum. Ita his rationibus & machinatione ex aqua, componuntur horologiorum ad hybernum vsum collocationes. Sin autem cuneorum adiectionibus, & detractionibus, correptiones dierum, aut crescentiæ non probabuntur, quod cunei sæpissime vitia faciunt, sic erit explicandum. In columella horæ ex analemmatis transuersè describantur, menstruæq; lineæ in columella signentur, eaq; columella versatilis perficiatur, vti ad sigillum virgulamq; (cuius virgulæ egrediens sigillum ostendit horas) columna versando continenter, suis quibusq; mensibus breuitates & crescentias faciat horarum. Fiunt etiam alio genere horologia hyberna, quæ anaporica dicuntur, perficiunturq; rationibus his. Horæ disponuntur ex virgulis æneis, ex analemmatos descriptione ab centro dispositæ in fronte: in ea circuli sunt circundati menstrua spatia finientes. Post has virgulas tympanum collocetur, in quo descriptus & depictus sit mundus signiferq; circulus, descriptioq; ex duodecim cœlestium signorum sit figurata, cuius è centro deformatur cuiuslibet signi spatium, vnum maius, alterum minus. Posteriori autem parti tympano medio, axis versatilis est inclusus, inq; eo axi ænea mollis catena est inuoluta: ex qua pendet ex vna parte phellos siue tympanum, quod ab aqua subleuatur, ex altera æquo pondere phelli sacoma saburrale. Ita quantum

tum ab aqua phellos subleuatur, tantum saburræ pondus infra deducens versat axem, axis autem tympanum: cuius tympani versatio, alias efficit vti maior pars circuli signiferi, alias minor in versationibus, suis temporibus designet horarum proprietates. Nanque in singulis signis sui cuiusque mensis dierum numeri caua sunt perfecta, cuius bulla, quæ Solis imaginem horologiis tenere videtur, significat horarum spatia: ea translata ex terebratione in terebrationem mensis vertentis perficit cursum suum. Itaque quemadmodum Sol per syderum spatia vadens, dilatat contrahitq; dies & horas, sic bulla in horologiis ingrediens per puncta contra centri tympani versationem, quotidie cum transfertur, aliis temporibus per latiora, aliis per angustiora spatia, mẽstruis finitionibus imagines efficit horarum & dierum. De administratione autem aquæ, quemadmodum se temperet ad rationem, sic erit faciendum. Post frontem horologii, intra collocetur castellum, in idq; per fistulam saliat aqua, & in imo habeat cauum: ad id autem affixum sit ex ære tympanum habens foramen, per quod ex castello in id aqua influat. In eo autem minus tympanum includatur cardinibus ex torno, masculo & fœmina inter se coartatis, ita vti minus tympanum, quemadmodum epistomium, in maiore circumagendo arcte leniterq; versetur. Maioris autem tympani labrum æquis interuallis CCCLXV. puncta habeat signata: minor verò orbiculus in extrema circinatione fixam habeat lingulam, cuius cacumen dirigat ad punctorum regiones. Inq; eo orbiculo temperatum sit foramen, qua in tympanum aqua influit per id, & seruat administrationem. Cum autem in maioris tympani labro fuerint signorum cœlestium deformationes, id autem sit immotum, & in summo habeat deformatum Cancri signum, ad perpendiculum eius in imo Capricorni, ad dextram spectantis Libræ, ad sinistram Arietis. Signa quoque cætera inter eorum spatia designata sint, vti in cœlo videntur. Igitur cum Sol fuerit in Capricorni orbiculo, lingula in maioris tympani parte & Capricorni, quotidie singula puncta tangens, ad perpendiculum habens aquæ currentis vehemens pondus, celeriter per orbiculi foramen id extrudit ad vas, tum excipiens eam (quoniam breui spatio impletur) corripit & contrahit dierum minora spatia & horarum. Cum autem quotidiana versatione maioris tympani lingula ingreditur in Aquario, cuncta descendunt foramina perpendiculo, & aquæ vehementi cursu cogitur tardius emittere salientem. Ita quo minus celeri cursu vas excipit aquam, dilatat horarum spatia. Aquarii verò Pisciumq; punctis, vti gradibus scandens, orbiculi foramen in Ariete tangendo octauam partem, aquæ temperatæ salienti præstat æquinoctiales horas. Ab Ariete per Tauri & Geminorum spatia ad summa Cancri puncta, partis octauæ foramen seu tympanum versationibus peragens, & in altitudinem eo rediens, viribus extenuatur, & ita

tardius fluendo dilatat morando ſpatia, & efficit horas in Cancri ſigno ſolſtitiales. A Cancro cum proclinat, & peragit per Leonem & Virginem, ad Libræ partis octauæ puncta reuertendo, & gradatim corripiendo ſpatia, contrahit horas, & ita perueniens ad puncta Libræ, æquinoctiales rurſus reddit horas. Per Scorpionis verò ſpatia & Sagittarii procliuius deprimens ſeſe foramen, rediensq; circumactione ad Capricorni partem octauam, reſtituitur celeritate ſalientis ad brumales horarum breuitates. Quæ ſunt in horologiorum deſcriptionibus rationes & apparatus, vt ſint ad vſum expeditiores, quàm aptiſsime potui perſcripſi. Reſtat nunc de machinationibus, & de earum principiis ratiocinari. Itaque de his vt corpus emendatum Architecturæ perficiatur, in ſequenti volumine incipiam ſcribere.

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Scaphen ſiue hemiſphærium Ariſtarchus.] *Genera horologiorum ſunt, ſicut & reliqua quæ ſequuntur, dicta à figura. Scaphia tradit Martianus Capella lib. Geometriæ, vaſa eſſe rotunda, ærea, in quibus ſtyli in medio fundo ſui proceritate horarum ductus diſcriminant. Vocabulum ipſum indicat non tam fuiſſe rotunda, quàm ſcaphæ nauigioli excauata lineamento. Niſi concauitatem tantum reſpexerint,* ἀπὸ τῆ σκάφης, *quod innuit Vitruuius cum inquit, ſiue hemiſphærium, ſi idem putauit. Potuit tamen id horologij, & ſcaphæ, & hemiſphærij deformari excauarí ue curuatura.*

A Cteſibio Alexandrino, qui etiam ſpíritus naturales pneumaticáſque res inuenit.] *Hoc dicit etiam Plinius lib.* VII. *cap.* XXXVII. *Pneumatica autem organa, quaſi dicas ſpiritalia, ſunt machinæ, quibus vi aëris conceptiq; ſpiritus, aqua extollitur. Quæcunque igitur nulla manifeſta cauſa, ſed aëris vi aut fiunt, aut mouentur, ea certè pneumaticis organis fieri intelligimus, ſicut quæ aquarum expreſsionibus fiunt, hydraulicis, quaſi fiſtulis contenta aqua. Extant pneumatica Heronis Alexandrini.*

Per canalem lineam in angulum deduxit.] *Id eſt funiculum, vt alibi interpretati ſumus. Vtitur & lib.* IIII. *cap.* III. *Sic Palladius lib.* III. *cap.* IX. *Lineam (inquit) ſeruatis ijs ſpatijs, quæ placuerit cuſtodire, candidis ſignis, vel quibuſcunque notabimus, tunc tenſa per tabulam linea, &c.*

Cum animaduertiſſet ex tractu cœlí.] *Nullo negotio vidimus ſcribendum eſſe ex tactu, nihilominus putauimus adnotandum, ne oſcitantem fugeret.*

Hydraulícas machinas primus inſtituit.] *Hoc Plinius refert dicto* XXXVII. *cap. & Athenæus lib.* III. *dipnoſophiſton. De hydraulicis dixi modo, & cap.* I. *lib.* I.

Aquarum expreſsiones αὐτομάτους.] *Id eſt, vltroneas, ſpontaneas. Fiunt autem machinis ſua ſponte verſatilibus, & per ſe motis.* περὶ αὐτομάτου ποιητικῆς *Heronis liber legendus eſt. Meminit etiam Angelus Politianus miſcellaneorum cap.* XCVII.

Quæ vna monitione coacta.] *Facilius eſt, quàm vt admoneri debeat, agnoſcere*

agnoscere mendum subesse, scribendumq́, motione, non monitione. Et tamen eiusce-modi mendæ remoram faciunt, vt vtar Plautino verbo.

Cardinibus ex torno masculo & fœmina coarctatis.] *Vt sit masculus, qui in alium ineat, intret ue: fœmina autem, quæ masculum recipiat. Su-prà, cuneos, & metam solidam & cauam appellauit.*

Vti minus tympanum, quemadmodum epistomium.] *Episto-mia sunt, quorum manubriorum (Græcis vocantur στρόφιγγες) versatione patefiunt, aut obturantur eorum cannalium nares, in quibus collocata sunt. Huiusmodi vti-mur in capitibus non perennium siphonum, & per ea ex malluuio, cur enim non ita appellem? in trulleum, siue scyphum cum Plutarcho nominabis, dum manus in diuersoriis lauantur, aqua aut influit, aut post ablutionem præcluditur. Georg. Alexandrinus in librum tertium Varronis de re rustica cap. v. dicit esse foramen, per quod aqua effluit. Eo tamen in loco Varronus rectius meo iudicio legas epitonijs ver-sis, quàm epistomijs, & in hoc Vitruuij, epitonium quàm epistomium, quòd epito-nia sint etiam vertibula epistomiorum. Quanquam propriè eo nomine verticilla siue clauiculi, quibus in cithara intenduntur, aut remittuntur fides, significantur.*

Qua in tympanum aqua influit per id.] *Melius, meo iudicio, codex, in quo pro qua scriptum est quia.*

Cuncta descendunt foramina perpendiculo.] *Cur non potius lega-tur, Discedit tum foramen à perpendiculo? ita scilicet exposcente sensu.*

M. VITRVVII POLLIONIS DE ARCHI-TECTVRA LIBER DECIMVS.

*

PRAEFATIO.

NOBILI Græcorum & ampla ciuitate Ephesi lex ve-tusta dicitur à maioribus, dura conditione, sed iure esse non iniquo cõstituta. Nam Architectus cum publicum opus curandum recipit, pollicetur quanto sumptu id futurum: tradita æstimatione, magistratui bona eius obligantur, donec opus sit perfectũ. Eo autem absoluto, cum ad dictum impensa respondet, decretis & honoribus ornatur. Item si non amplius quàm quarta in opere consumitur, ad æstimationem est ad-

iicienda,

iicienda,& de publico præstatur,neq; vlla pœna tenetur. Cum verò amplius quàm quarta in opere consumitur, ex eius bonis ad perficiendum pecunia exigitur. Vtinam Dii immortales fecissent,quod ea lex etiã populo Romano,nõ modo publicis,sed etiã priuatis ædificiis esset constituta:nanq; nõ sine pœna grassarentur imperiti,sed qui summa doctrinarum subtilitate essent prudentes, sine dubitatione profiterentur Architecturã: neq; patres familiarum inducerẽtur ad infinitas sumptuum profusiones, & vt ex bonis eiicerentur: ipsiq; Architecti pœnæ timore coacti,diligentius modum impensarũ ratiocinantes explicarent, vti patres familiarum ad id,quod pręparauissent,seu paulo amplius adiicientes,ædificia expedirent.Nam qui quadringenta ad opus possunt parare,si adiiciant centum, habendo spem perfectionis,delectationibus tenẽtur. Qui autem adiectione dimidia,aut ampliore sumptu onerãtur,amissa spe,et impensa abiecta, fractis rebus & animis,desistere coguntur. Nec solum id vitium in ædificiis,sed etiam in muneribus,quæ à magistratibus foro gladiatorũ scenisq; ludorũ dantur,quibus nec mora, neq; expectatio conceditur, sed necessitas finito tempore perficere cogit: vti sunt sedes spectaculorũ,velorumq; inductiones, & ea omnia, quæ scenicis moribus per machinationẽ ad spectationes populo comparantur.In his verò opus est prudentia diligenti,et ingenii doctissimi cogitatu,quod nihil eorum perficitur sine machinatione,studiorumq; vario ac solerti vigore. Igitur quoniam hæc ita sunt tradita & constituta, non videtur esse alienum, vti caute summaq; diligentia,antequam instituantur opera,eorum expediantur rationes.Ergo quoniam,neq; lex, neque morum institutio id potest cogere, & quotannis & prætores & ædiles ludorum causa machinationes præparare debent: visum mihi est,Imperator,non esse alienum,quoniam de ædificiis in prioribus voluminibus,exposui,in hoc qui finitionem summam corporis habet constitutam,quæ sint principia machinarũ ordinata, præceptis explicare.

IN M. VITRVVIVM POLLIONEM ANNOTATIONVM PHILANDRI LIBER DECIMVS.

*

IN PROOEMIVM ANNOT.

VElorúmque inductiones.] *Et siparium velum mimicum (ita enim scribendum apud Donatum, non minimum) quod populo obsistit, dum fabularum actus mutantur, cuius mentio apud Apuleium lib.1.de asino, sed metaphoricως,Oro te (ait) aulæum tragicum dimoueto, & siparium complicato*

plicato,& cedo verbis communibus,pro dic verbis intelligibilibus,hic accipere poſſumus, & vela, quibus flagrantiſſimo Sole theatrum, amphitheatrum'ue, forum etiam, quando gladiatoria adebantur ſpectacula, integi, intendiq; apud Plinium, Martialem, Suetoniumq; legimus. Extant Romæ in ſummo amphitheatro Veſpaſiani foramina, per quæ trajiciebantur antennæ vela ſuſtinentes, & infrà mutuli, quibus ipſæ innitebantur. De theatro verò locupletiſſimus & aſſiduus teſtis eſſe poterit T. Lucretius Carus, qui lib. IIII. cum dixiſſet multa de ſummo ipſo iacularí colorem, inquit,

Et vulgo faciunt id lutea, ruſaq; vela,
Et ferruginea, cum magnis intenta theatris
Per malos vulgata, trabesq; trementia pendent.
Nanque ibi conceſſum caueaï ſubter, & omnem
Scenalem ſpeciem patrum, matrumq;, deorumq;
Inficiunt, coguntq; ſuo fluitare colore.
Et quanto circùm magè ſunt incluſa theatri
Mœnia, tam magis hæc intus perfuſa Lepôre
Omnia corrident concepta luce diei.

De machina quid ſit, & eius ab organo differentia, origine, & neceſſitate. CAP. I.

MACHINA eſt continens ex materia coniunctio, maximas ad onerum motus habens virtutes. Ea mouetur ex arte circulorum rotundationibus, quàm Græci κυκλικὴ κίνησιν appellant. Eſt autem vnum genus ſcanſorium, quod Græcè ἀκροβατικόν dicitur: alterum ſpiritale, quod apud eos πνευματικόν appellatur, tertium tractorium, id autem Græci βάναυσον vocant. Scanſorium autem eſt, cum machinæ ita fuerint collocatæ, vt ad altitudinem tignis ſtatutis, & tranſuerſariis colligatis ſine periculo ſcandatur ad apparatus ſpectationem. Spiritale eſt, cum ſpiritus expreſsionibus impulſus, & plagæ voces q; organicῶς exprimuntur. Tractorium verò, cum onera machinis pertrahuntur, aut ad altitudinem ſublata collocantur. Scanſoria ratio non arte, ſed audacia gloriatur. Ea catenationibus, & tranſuerſariis, & plexis colligationibus, & eriſmatum fulcturis continetur. Quæ autem ſpiritus poteſtate aſſumit ingreſſus elegantes, artis ſubtilitatibus conſequitur effectus. Tractoria autem maiores, & magnificentia, plenas habet ad vtilitatem opportunitates, & in agendo cum prudentia ſummas virtutes. Ex his ſunt alia, quæ mechanicῶs, alia quæ organicῶs mouentur. Inter machinas & organa id videtur eſſe diſcrimen, quod machinæ pluribus operibus, aut vi maiore coguntur effectus habere, vti baliſtæ, torcularium q; prela. Organa autem vnius opere, prudenti tactu perficiunt, quod propoſitum eſt,

vti Scorpionis,seu anisocyclorum versationes. Ergo & organa, & machinarum ratio ad vsum sunt necessaria, sine quibus nulla res potest esse non impedita. Omnis autem machinatio est à rerum natura procreata, ac à præceptrice & magistra mundi versatione instituta. Nanque animaduertamus primum, & aspiciamus continentem Solis, Lunæ, quinque etiam stellarum naturam, quæ ni machinata versarentur, non habuissemus in terra lucem, nec fructuum maturitates. Cum ergo maiores hæc ita esse animaduertissent, è rerum natura sumpserunt exempla, & ea imitantes inducti rebus diuinis,commodas vitæ perfecerunt explicationes. Itaque comparauerunt vt essent expeditiora,alia machinis & earum versationibus, nonnulla organis. Et ita quæ animaduerterunt ad vsum vtilia esse, studiis,artibus,institutis,gradatim augenda doctrinis curauerunt. Attendamus enim primum inuentum de necessitate, vt vestitus, quemadmodum telarum organicis administrationibus, cõnexus staminis ad subtegmen, non modo corpora tegendo tucantur, sed etiam ornatus adiiciant honestatem. Cibi verò non habuissemus abundantiam, nisi iuga & aratra bobus iumentisq; omnibus essent inuenta. Sucularumq; & prelorum, & vectium, si non fuisset torcularis præparatio, neque olei nitorem, neque vitium fructum habere potuissemus ad iucunditatem. Portationesq; eorum non essent, nisi plaustrorum, aut sarracorum per terram, nauicularum per aquam, inuentæ essent machinationes. Trutinarum verò librarumq; ponderibus examinatio reperta, vindicat ab iniquitate iustis moribus vitam. Non minusq; sunt innumerabiles moderationes machinationum, de quibus non necesse videtur disputare, quoniam sunt ad manum quotidianæ,vt sunt rotæ,folles fabrorum,rhedæ,cisia,torni,cæteraq; quæ communes ad vsum consuetudinibus habent opportunitates. Itaque incipiemus de his quæ raro veniunt ad manus,vt nota sint,explicare.

IN CAPVT I. ANNOTAT.

Plexis colligationibus.] *Colligationes plexas dicit implicitas, & connexas funibus modo sursum, modò deorsum, modo in transuersum traductis, vario complexu.*

Et erismatum fulcturis.] *Erismatum fulcturas facilè intelliget, cui non sit incognitum scalarum genus id quo nostri vtuntur legendis ab arbore fructibus, putandis etiam iugatis & compluuiatis vitibus, quum non est, cui alterius generis scalæ applicentur, hæreant ue. De ijs mihi sermo est, quæ huc atque illuc transferri possunt: gestatorias, si videtur, appellemus. Fit autem id scalarum genus hoc pacto. Tigilla, siue fustes arrectarij duo teretibus quot libet baculis traiciuntur, quos fortasse nunc non inepte vocemus scandulas, quòd ipsis ab inferioribus ad superiora ascendatur, Ciceroni enim gradus dicuntur. Tertius fustis, qui, quia fibula coniunctus est, liberam habet versationem, vt explicari, cum libet, & complicari possit,*

sit, diuaricatus præstat erismatis vicem id est obnitentis sulcri.

Organa vnius operæ.] *Dixit machinas pluribus operibus habere effectus, quare hoc loco scribo opere tertia inflexione. Qui operæ scripserunt ab opera, sunt falsi, quod postea sequeretur, prudenti tactu.*

Connexus staminis ad subtegmen.] *Stamen, id est stantia in longum fila radio cum subtegmine, siue substamine, vti soleo scribere, id est trama, percurritur, insilium alterna sublatione & depressione, pendentiq; pectinis percussione densatur in telam aut pannum, & iugo cõuoluitur. Id organicis administrationibus fit, quod in textrinæ libro docebimus cum cæteris eiusce generis. Scitu illud non indignum, quod apud Sextum Pompeium legitur, foraginẽ appellari filum quo textrices diurnum opus distingunt à forando dictum. Illud quoque non prætermittam, quod scribit Plinius lib. XIX. cap. I. vidisse se plagas cassesue tantæ tenuitatis, vt cum epidromidibus annulum hominis transirent, vno portarse multitudinem, qua saltus cingeretur, singulaq; earum stamina centeno quinquageno filo constitisse. Nec tamen minus mirum, quod in eodem loco tradit, singula fila thoracis Amasis regis Aegyptij, constitisse trecentis sexaginta quinque filis.*

Sarracorum.] *Sarracum plaustri genus esse discas ex Iulio Capitolino, in Antonino philosopho. Tanta (inquit) pestilentia fuit, vt vehiculis cadauera exportata sint, sarracisq;.*

Folles fabrorum.] *Fabrorum folles, quibus in fornacibus & caminis vtuntur excitando igni, expressit Virgil. Aeneid. lib. VIII.*

Alij ventosis follibus auras Accipiunt, redduntq;.

Quo in loco sunt, qui pro ventosis legant taurinis, credo quòd ea fabrilia organa, quibus accipitur, redditurq; spiritus, taurorum corio constent: atque ita scriptum est lib. IIII. Georg.

Cisia.] *Cisium vehiculi biroti genus autore Nonio Marcello. Vtitur Cicero pro Roscio Amerino. Decem, ait, horis nocturnis sex & quinquaginta millia passuum cisijs pernolauit.*

Trutinarum verò librarúmque ponderibus examinatis.] *De his commodius cap. VIII. Sed quòd præstent vtilitatem, multis rationibus comprobari potest: nos antiquam marmoream inscriptionem, quæ cernitur in Columnensium palatio, ad basilicam DD. Apostolorum, pecuariam scilicet legem putauimus pro tempore raritate sua facturam satis. Ea est huiusmodi.*

EX AVCTORITATE
TVRCI APRONIANI VC
PRAEFECTI VRBIS

RATIO DOCVIT VTILITATE SVA
DENTE CONSVETVDINE MI
CANDI SVMMOTA SVB EXAGIO
POTIVS PECORA VENDERE QVAM
DIGITIS CONLVDENTIBVS TRADE
RE VT APPENSO PECORE CAPITE
PEDIBVS ET SEVO LACTANTE ET

SVBGVLARI LANIO CEDENTIBVS RELIQVA CARO CVM PELLE ET INTERANEIS PROFICIAT VENDITORI SVB CONSPECTV PVBLICO FIDE PONDERIS CONPROBATA VT QVANTVM CARO OCCISI PECORIS APPENDAT ET EMPTOR NORIT ET VENDITOR COMMODIS OMNIBVS ET PRAEDA DAMNATA QVAM TRIBVNVS OFFICIVM CANCELLARIVS ET SCRIBA DE PECVARIIS CAPERE CONSVEVERANT QVAE FORMA INTERDICTI ET DISPOSITIONIS SVB GLADII PERICVLO PERPETVO CVSTODIENDA MANDATVR.

De ædium ſacrarum publicarumq; operum machinationibus tractorijs. CAP. II.

PRIMVMQVE inſtituemus de his, quæ ædibus ſacris ad operumq; publicorum perfectionem neceſsitate comparantur: quæ fiunt ita. Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur funibus in capitibus collocatis, & iis item circa diſpoſitis erecta retinentur. Alligatur in ſummo trochlea, quam etiam nonnulli, rechamum dicunt. In trochleam induntur orbiculi duo, per axiculos verſationes habentes, per cuius orbiculum ſummum traiicitur ductarius funis: deinde demittitur & traducitur circa orbiculi imum trochleæ inferioris, refertur autem ad orbiculum imum trochleæ ſuperioris, & ita deſcendit ad inferiorem, & in foramine eius caput funis religatur. Altera pars funis refertur inter imas machinæ partes. In quadris autem tignorum poſterioribus quo loci ſunt diuaricata, figuntur chelonia, in quæ coniiciuntur ſucularum capita, vt faciliter axes verſentur. Eæ ſuculæ proxime capita habent foramina bina ita temperata, vt vectes in ea conuenire poſsint. Ad rechamum autem imum ferrei forfices religantur, quorum dentes in ſaxa forata accommodantur. Cum autem funis habet caput ad ſuculam religatum, & vectes ducentes eam verſant, funis ſe inuoluendo circa ſuculam extenditur, & ita ſubleuat onera ad altitudinem & operum collocationes.

IN

IN CAPVT II. ANNOTAT.

Et à capite à fibula coniuncta.] *Posterior præpositio abundat, quocirca tollenda. Est autem fibula, quam Græci πρόνλω vocant, veluti axiculus, siue subscudicula, aut clauiculus, quo trajciuntur tignorum capita, vt duci possint, quò imæ partes diuaricentur. Fibula etiam in cingulis intelligitur, traiecta enim per annulum pars fibula retinetur. Dicitur & fibula vncinellus, quo fœminæ posteriorem vestem subnectunt. Fibula item vsui fuit ad reprimendum coitum. Vnde scribit Cornelius Celsus lib.* VII. *cap.* XXV. *aduleſcentulos infibulari solitos, interdum vocis, interdum valetudinis causa. Eius hanc fuisse rationem: Cutis, quæ super glandem est, extendebatur, notabaturq; vtrinque lateribus atramento, deinde remittebatur. Si glans à notis libera erat, qua notæ erant, cutis acu filum ducente transuerberabatur, eiusq; fili capita inter se deligabantur, quotidieq; id mouebatur, donec circa foramina cicatriculæ fierent. Hæ vbi confirmatæ erant, exempto filo, fibula addebatur. Eiusmodi fibulæ mentio est apud Iuuenalem & Martialem non semel, qui refibulare dixit, pro fibulam soluere, Epigrammaton lib.* IX.

Cuius refibulauit turgidum faber penem.

Tria tigna ad onerum magnitudinem.] *Ea machina hodie vtuntur nautæ, capram vocantes.*

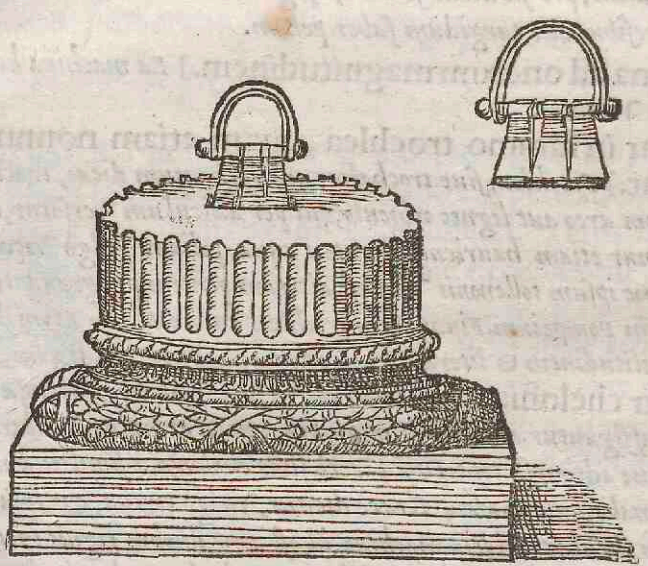
Alligatur in summo trochlea, quam etiam nonnulli rechamum dicunt.] *Trochlea, siue trochalia, aut rechamum dicas, tractorij generis est machina, cum æreo aut ligneo orbiculo, qui per axiculum versatur, traiecto fune ductario. Vtimur etiam hauriendæ è puteis aqua, poliam vulgò vocantes. Quanquam & ad hoc ipsum tollenonis vsus est, alteram partem prægrauante pondere, vt est apud Sextum Pompeium. Fiunt verò trochleæ autore Isidoro Etymolog. lib.* XIX. *cap.* II. *ad similitudinem* Θ *literæ Græcæ octauæ, dicunturq; à trochis, id est rotulis.*

Figuntur chelonia.] *Chelonia sunt veluti vmbilici, aut ansæ quæ appinguntur, id est affiguntur arrectarijs, in quibus, ceu in armillis, sucularum cardines versantur, atque adeò ipsæ totæ. Dicta verò sunt chelonia à similitudine tegumenti testudinis animalis, quæ χελώνη Græcè dicitur, vulgò tortua, & ipsa testa χελώνιον. Est autem sucula tractoria machina, id est axis, duobus tignis incumbens, traiectus vtrinque proximè cardines vectibus vno, duobus, pluribusue (Aristoteles mechanicon quæstione* XIII. *vocat κολλόπας) quibus dum circumagitur, vt manubrijs, ductarius ad eam religatus funis, per trochleæ, si adest (fit enim & sine trochlea) orbiculum currens, obuoluitur, atque ita subleuantur, aut deprimuntur onera. Celonia autem, vt id quoque obiter addam, apud Aristotelem mechanicon quæstione* XXVIII. *sunt machinæ iuxta puteos ad hauriendam facilius aquam, alteram partem prægrauante pondere. Tollenones, nisi fallor, vocauit Plinius lib.* XVIII. *cap.* II. *& Sextus Pompeius.*

Ad rechamum autem imum ferrei forfices religantur.] *Ferreos forpices legerim libentius, quàm forfices, istis enim incidimus aut tondemus. Calpurnius Aegloga* V. *ne sit acuta Forfice læsa cutis, illis verò ad focum vtimur, aut calidum ferrum in fornacibus & tenemus & versamus, tenaculas à tenendo vo-*

cantes. Ad istorum similitudinem subleuandis oneribus forpicibus vsi sant. Ferreas regulas duas pro clauo configebant axiculo, vt agi possent, id est ad prehensiones, & morsum coire & laxari, imus capitibus vncinatis, quibus pondus mordicus prehenderetur. Summa capita armillata fune ductario trajciebantur, vinciebanturq́, qui ad suculam vel ergatam religatus, dum versatione ad eas inuoluitur, astringebat, & capta onera attollebat. Roma alia est subleuandi ponderis ratio. Excauatur in medio lapis quantum pro vastitate satis est, sed ita, vt forma excisa os angustum sit, fundum latius. In latera induntur cuneoli ferrei duo, qua parte latiores sunt, quibus illa compleantur, quod autem inter vtrunque vacui supereſt, tertio graciliore impletur, deinde armillata cuneolorum capita ansa, ad C. inuersi similitudinem, & ipsa armillata prehenduntur. Per armillas trajcitur axiculus, & subscudicula ferrea, sine clauiculo obsirmatur, ne effluat. Rechami vnco ansa prehendetur, aut si trochlea vncum non habet, alligatur funis ductarius, & ergata subleuatur onus. Figuram subiecimus.

Cuneoli in formam lapidis coniecti cum ansa.

De diuersis appellationibus machinarum, & qua ratione erigantur. CAP. III.

HAEC autem ratio machinationis, quod per tres orbiculos circumuoluitur, trispastos appellatur. Cum verò in ima trochlea duo orbiculi, in superiori tres versantur, id pentaspaston dicitur. Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandę, amplioribus tignorum longitudinibus & crassitudinibus erit vtendum: & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum versationibus

bus expediundum. His explicatis,antarii funes ante laxi collocentur,retinacula supra scapulas machinæ longe disponantur:& si non erit vbi religentur,pali resupinati defodiantur,& circum fistucatione solidentur,quo funes alligentur. Trochlea in summo capite machinæ rudenti contineatur,& ex eo funes perducantur ad palum,& quæ est in palo trochlea illigata, circa eius orbiculum funis indatur, & referatur ad eam trochleam, quæ erit ad caput machinæ religata. Circum autem orbiculum ab summo traiectus funis descendat,& redeat ad suculam,quæ est in ima machina,ibiq; religetur. Vectibus autem coacta sucula versabitur,& eriget per se machinam sine periculo:ita circa dispositis funibus, & retinaculis in palis hærentibus,ampliore modo machina collocabitur. Trochleæ & ductarii funes,vti suprà scriptum est,expediuntur.

IN CAPVT III. ANNOTAT.

Trispastos appellatur.] *Trispastos à numero orbiculorum nomen accepit, quòd quanto plures adhibentur orbiculi, pondus quasi in partes concisum distributumq; commodius trahitur.* πάλλω *enim traho significat. Eadem figura paulò pòst dicit pentaspaston à quinque orbiculis, & polyspaston cap.* V. *&* *cap.* XVI. *huius libri à multitudine.*

Antarij funes antelaxi collocentur.] *Aliqui codices habent antani, fortè scribendum ductarij. Sunt autem qui per trochleæ orbiculos traijciuntur. Antarium bellum scripsit Sextus Pompeius esse,quod ante Vrbem geritur.*

Machinæ longæ disponantur.] *Emendo longè aduerbium.*

Et circùm fistucatione solidentur.] *Fistucare est fistuca adigere, siue figere & fistuca exæquare, densare, firmare solum, vt hic,libris tertio & septimo. Est autem fistuca ligneum ansatum,& capitibus ferratum instrumentum,quo pauitores Vtuntur,est & quo pali, sublicæq; in terram panguntur. Dixi libro tertio de genere posteriori.*

Similis superiori machina, cui colossicotera tutius committi possunt, immutata duntaxat sucula in tympanum.

CAP. IIII.

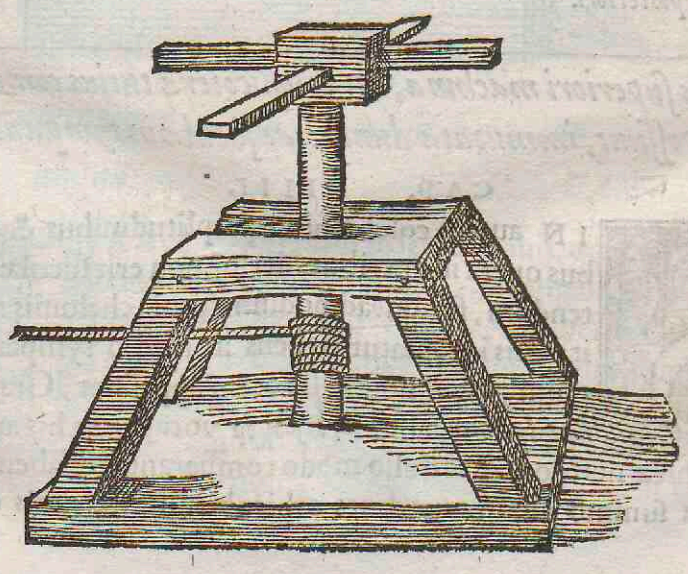
SIN autem colossicotera amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint,non erit suculæ committendum, sed quẽadmodum sucula cheloniis retinetur, ita axis includatur habens in medio tympanum amplum, quod nonnulli rotam appellant, Græci autem ἀμφίδυσιν, alii περίτροχον vocant. In his autem machinis trochleæ non eodem,sed alio modo comparantur.Habent enim & in imo & in summo duplices ordines orbiculorum: ita funis ductarius traiicitur

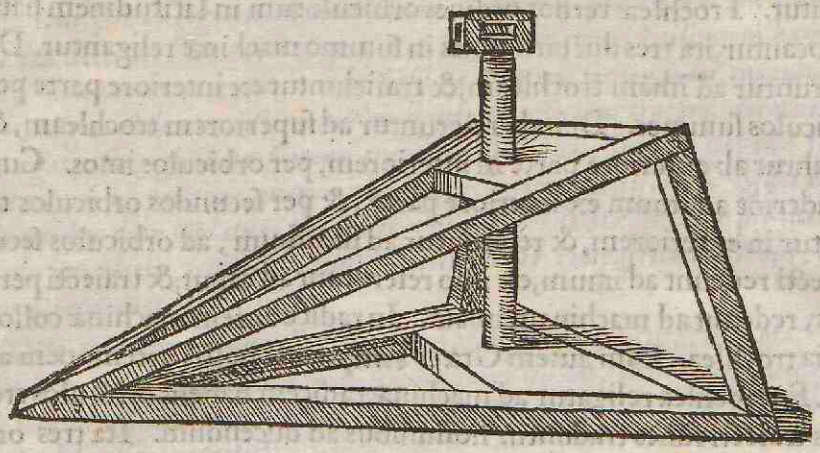
traiicitur in inferioris trochleæ foramen, vti æqualia duo capita sint funis cum erit extensus, ibiq; secundum inferiorem trochleam resticula circundata & connexa, vtræq; partes funis continentur, vt neq; in dextram, neque in sinistram partem possint prodire. Deinde capita funis referuntur in summa trochlea ab exteriore parte, & deiiciuntur circa orbiculos imos, & redeunt ad imum, coniiciunturq; infimæ trochleæ ad orbiculos ex interiore parte, & referuntur dextra ac sinistra ad caput summiæ trochleæ, circa orbiculos summos. Traiecti autem ab exteriori parte referuntur dextra ac sinistra tympanum in axe, ibiq; vt hæreant colligantur. Tum autem circa tympanum inuolutus alter funis refertur ad ergatam. & is circumactus tympanum & axem inuoluendo, funes qui in axe religati sunt, pariter se extendunt, & ita leniter leuant onera sine periculo. Quod si maius tympanum collocatum, aut in medio, aut in vna parte extrema habuerit sine ergata calcantes homines, expeditiores habere poterit operis effectus.

IN CAPVT IIII. ANNOTAT.

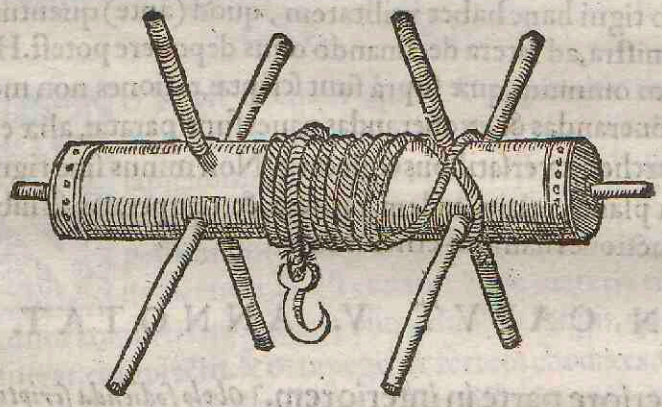
Alter funis refertur ad ergatam.] *Ergata machina tractoria (quam Aristoteles mechanicon quæstione* XIII. *ζυγὸν, vt opinor, appellat) vel hoc à sucula differt, quod axe est recto, non iacente, porrectóue: vectibus enim sicuti sucula versatur, non id quidem brachiorum ductu, sed obnitentibus, & ambientibus vectiarijs. Itali arganum vocant. Suculam autem (vt nihil prætermittam eorum, quæ ad iuuãdos studiosos facere video.) Aristoteles memorata quæstione ὄνον dicit. Quin & Galenus commentarijs de fracturis secundo & tertio, scribit Hippocratem ὄνους vocare axes, & ὀνίσκους axiculos, id est, vt interpretor, suculas. Hoc idem refert in commentarijs de articulis tertio, & quarto. Figuras subiunxi.*

Ergatæ.

Sucula.

Quòd si tympanum maius collocatum.] *Tympanum, quod Græci etiam τροχωτον appellant, est rotæ ambitus magni genus, cuius circumactæ, calcantibus hominibus affixas pro gradibus regulas, axis fune obuoluitur, atque ita onera extolluntur, aut sublata deprimuntur. Lucretius libro quarto,*

Multaq; per trochleas, & tympana pondere magno
Commouet, atque leui sustollit machina nisu.

Aliud machinæ tractoriæ genus. CAP. V.

EST autem aliud genus machinæ satis artificiosum, & ad vsum celeritatis expeditum: sed in eo dare operam non possunt nisi periti. Est enim tignum, quod erigitur & distinetur retinaculis quadrifariam, sub retinaculis chelonia duo figuntur, trochlea funibus supra chelonia religatur: sub trochlea regula longa circiter pedes duos, lata digitos sex, crassa quatuor, supponitur.

ponitur. Trochleæ ternos ordines orbiculorum in latitudinem habentes collocantur, ita tres ductarii funes in summo machinæ religantur. Deinde referuntur ad imam trochleam, & traiiciuntur ex interiore parte per eius orbiculos summos. Deinde referuntur ad superiorem trochleam, & traiiciunrur ab exteriore parte in interiorem, per orbiculos imos. Cum descenderint ad imum ex interiore parte, & per secundos orbiculos traducuntur in exteriorem, & referuntur ad summum, ad orbiculos secundos traiecti redeunt ad imum, ex imo referuntur ad caput, & traiecti per summos, redeunt ad machinam imam. In radice autem machinæ collocatur tertia trochlea. Eam autem Græci ἐπάγοντα, nostri artemonem appellant. Ea trochlea religatur ad machinæ radicem habens orbiculos tres, per quos traiecti funes traduntur hominibus ad ducendum. Ita tres ordines hominum ducentes, sine ergata, celeriter onus ad summum perducunt. Hoc genus machinæ polyspaston appellatur, quod multis orbiculorum circuitionibus, & facilitatem summam præstat, & celeritatem. Vna autem statutio tigni hanc habet vtilitatem, quod (ante) quantum velit & dextra ac siniſtra, ad latera declinando otius deponere potest. Harum machinationum omnium, quæ suprà sunt scriptæ, rationes, non modo ad has res, sed ad onerandas & exonerandas naues sunt paratæ, aliæ erectæ, aliæ planè in charchesiis versatilibus collocatæ. Non minus sine tignorum erectionibus in plano, etiam eadem ratione & temperatis funibus & trochleis, subductiones nauium efficiuntur.

IN CAPVT V. ANNOTAT.

A dexteriore parte in interiorem.] *Obelo fodienda scriptura. Syncera & gemina est lectio, Ab exteriore parte, quam Bononiense manuscriptum exemplar agnoscit.*

Eam autem Græci ἐπάγουσα, nostri artemonem appellant.] *Trochlea hæc in machinis tertia, hoc est, quæ in machina siue erecti tigni radice collocata est, à Latinis artemo, à Græcis ἐπάγω vocatur. Nicolaus Liranus in librum actorum Apostolorum, artemonem interpretatur velum paruum. Sicut Accursius pandect. lib. L. de verbor. significat. pro gubernaculo, quod nemo crediderit. Isidorus lib. XIX. etymolog. monuerat artemonem velum esse dirigendæ potius nauis causa comparatum, quàm celeritatis. Alijs verò esse velum placet additicium, id est velum paruum, quod maioribus appendi & assui solet, ab ἀρτάω, quod Iabolenus Iurisconsultus dicto loco pandect. magis additamentum esse, quàm partem nauis existimauit. Erasmus, & Alciatus ita apud Lucam interpretantur. Ab eius similitudine trochleam artemonem dictam esse Alciatus credidit. Artema verò id est ἄρτημα, autoribus Etymologo, & Varino Phauorino, est lorum, à quo dependet crumena.*

Quòd multis orbiculorum circuitionibus, &c.] *orbiculorum multitud*

multitudine pondera facilius tractari probat Leo Baptista rei ædificatoriæ lib. VI. *cap.* VII. *de qua re lege etiam mechanicon Aristotelis quæstionem* XVIII.

Vna autem statutio tigni,&c.] *Quod attinet ad vtilitatem huius machinæ, vidimus Romæ in ædificanda basilica D. Petri, subleuandis ingentibus columnis, magna mole compactam multis tignis & asseribus trabem, antennam vocant, ergatis surrigi, in ea summa erant trochleæ duæ, singulæ singulis funibus traiectæ, qui ad proxima quatuor alta loca religati quadrifariam ipsam distinebant, tantisper dum sublatum polyspasto onus deponendum esset: tum pro laxato retinaculorum altero, sensim & leuiter inclinabatur compactilis illa trabs, & columnam deponebat.*

Aliæ planæ in carchesijs versatilibus collocatæ.] *Machinas in versatilibus carchesijs collocari idem scribit huius lib. cap. vltimo: vt intelligi carchesij nomine debeat machinæ pars ea, in qua collocata versatur, & pro exponenda onere, vt libet circumagitur.*

Ingeniosa Ctesiphontis ratio ad grauia onera ducenda.

CAP. VI.

NON est alienum etiam Ctesiphontis ingeniosam inuentionem exponere. Is enim scapos columnarum ex lapicidinis cum deportare vellet Ephesum ad Dianæ fanum, propter magnitudinẽ onerum, & viarum campestrem mollitudinem, non confisus carris, ne rotæ deuorarentur, sic est conatus. De materia trientali scapos quatuor, duos transuersarios interpositos duobus longis, quanta longitudo scapi fuerat, complectit & compegit, & ferreos chodaces, vti subscudes, in capitibus scaporum implumbauit, & armillas in materia ad chodaces circundandos infixit, item baculis iligneis capita religauit. Chodaces autem in armillis inclusi, liberam habuerunt versationem tantam, vti cum boues ducerent subiuncti, scapi versando in chodacibus & armillis sine fine voluerentur. Cum autem scapos omnes ita vexissent, & instarent epistyliorum vecturæ, filius Ctesiphontis Metagenes transtulit eam rationem è scaporum vectura etiam in epistyliorum deductione. Fecit enim rotas circiter pedum duodenum, & epistyliorum capita in medias rotas, eadem ratione, cum chodacibus & armillis inclusit. Ita cum trientes à bubus ducerentur, in armillis inclusi chodaces versabant rotas. Epistylia verò inclusa vti axes in rotis, eadem ratione qua scapi, sine mora ad opus peruenerunt. Exemplar autem erit eius, quemadmodum in palæstris cylindri exæquant ambulationes. Neque hoc potuisset fieri, nisi primum propinquitas esset. Non enim plus sunt ab lapicidinis ad fanum, quàm millia passuum octo, nec vllus est cliuus, sed perpetuus campus. Nostra

Chodaces

verò memoria, cum colossici Apollinis in fano basis esset à vetustate difracta, & metuentes ne caderet ea statua & frãgeretur, locauerunt ex eisdem lapicidinis basim excidendam, Conduxit quidem Paconius. Hæc autem basis erat longa pedes duodecim, lata pedes octo, alta pedes sex. Quam Paconius, gloria fretus, non vti Metagenes apportauit, sed eadem ratione alio genere constituit machinam facere. Rotas enim circiter pedum quindecim fecit, & his rotis capita lapidis inclusit: deinde circa lapidem fusos sextantales ab rota ad rotam, ad circinum compegit, ita vti fusus à fuso non distaret pedem vnum. Deinde circa fusos funem inuoluit, & bubus iunctis funem ducebat, ita cum explicaretur voluebat rotas: sed non poterat ad lineam via recta ducere, sed exibat in vnam vel alteram partem, ita necesse erat rursus retroducere. Sic Paconius ducendo & reducendo pecuniam contriuit, vt ad soluendum non esset.

IN CAPVT VI. ANNOTAT.

De materia trientali. *Id est crassitudinis quatuor pollicum.*

Complectit & compegit.] *Si non vacat menda, vsurpauit verbum complecto ἐνδρυπικῶς, sicuti & qui ad testimonium vocatur à Marcello Pomponius. Aliqui verò codices habent, complexus est.*

Et ferreos chodaces.] *Chodaces, siue vt alij scribunt cnodaces, & mea sententia melius, sunt ferreæ rotundæ parte exteriore subscudiculæ, in extremis scaporum, vel axium capitibus adactæ implumbatæue, per quas in armillis (eo nomine accipimus ferreos annulos, & veluti vmbilicos in arrectarijs, aut transuersarijs) scapi, aut axes, etiam torni versantur.*

Cum trientes à bubus ducerentur.] *Pro trientalibus scapis dixit trientes.*

Quemadmodum in palæstris cylindri exæquant ambulationes.] *Cylindrus lapis est teres in modũ columnæ, quo areæ aut ambulationes solidantur, & coæquantur, à volubilitate dictus. nam κυλινδέω voluo significat. Metaphoricos vsus est Pythagoras, in versibus aureis (si quidem eius sunt, ac non potius alterius cuiuspiam) cum dicit mortales cylindris ex alijs in alia ferri, indicans nunquam consistere.*

Quam millia passuum octo.] *Id est pedum quadraginta millia, si quidem illius ea est interpretatio capite huius libri decimoquarto, pedum millia quinque, id est passus mille.*

Fusos sextantales.] *Fusos vocat de materia sextantales, id est crassas duos pollices regulas, à rota ad rotam per vniuersum ambitum, vt æquo inter se spatio distent, ductas & affixas: quòd vt è fuso muliebri, cum trahitur inuolutum filum effundi videtur, & vertitur fusus, ita inuolutus circum eas regulas funis cum traheretur, explicabatur, exuoluebaturq́, & effundebatur, atq́ eo pacto versabatur machina.*

Vt ad soluendum non esset.] *Id est, vt id perficere non posset, quod se facturum*

facturum receperat. Nam is soluisse dicitur, qui id fecit, quod promisit, autore Vlpiano pandect. lib. L. de verbor. significationibus. Quo in loco solutionis verbo omnem satisfactionem accipiendam scribit, vti Paulus solutionis verbum ait ad omnem liberationem pertinere quoquo modo factam, Pandect. lib. XLVI. de solutionibus. Porrò autem ad soluendum non esset, dixit pro eo, quod alij soluendo non esse dicunt.

De inuentione lapicidinæ, qua templum Dianæ Ephesiæ constructum est. CAP. VII.

PVSILLVM extra progrediar, & de his lapicidinis, quemadmodum sunt inuentæ, exponam. Pixodorus fuerat pastor, is in his locis versabatur. Cum autem ciues Ephesiorum cogitarent fanum Dianæ ex marmore facere, decernerentq; à Paro, Proconneso, Heraclea, Thaso, vti marmore, per id tempus propulsis ouibus Pixodorus in eodem loco pecus pascebat, ibiq; duo Arietes inter se concurrentes, alius alium præterierunt, & impetu facto vnus cornu percussit saxum, ex quo crustam, quæ candidissimo colore fuerat, deiecit. Ita Pixodorus dicitur oues in montibus reliquisse, & crustam cursim Ephesum, cum maxime de ea re ageretur, detulisse. Ita statim honores ei decreuerunt, & nomen mutauerunt, vt pro Pixodoro, Euangelus nominaretur: hodieq; quotmensibus magistratus in eum locum proficiscitur, & ei sacrificium facit, & si non fecerit, pœna tenetur.

IN CAPVT VII. ANNOTAT.

Hodiéque quotmensibus. *Pro singulis mensibus, ea figura qua quotannis dicimus, veteres enim ita loquebantur. Eo dicendi genere vsus lib. IX. capite quarto, eo Cato de re rustica cap. XLIII. eo Varro de Latina lingua quarto. Sed & Pomponius, & Vlpianus Iurisconsul. Pandect. lib. XXXVI. quando dies legati vel fideicom. cedat, præter superius vsurparunt quotdiebus. Apuleius verò de asino aureo lib. XI. dixit, quotdies, vti Plautus in sticho, quotcalendis. Meministis (inquit) quotcalendis petere demensum cibum.*

De porrecto & rotundatione machinarum ad onerum leuationes. CAP. VIII.

DE tractoriis rationibus, quæ necessaria putaui, breuiter exposui: quarum motus & virtutes, duæ res diuersæ & inter se dissimiles, vti congruentes, ita principia pariunt ad duos perfectus: vnum porrecti, quem Græci ὀρθεῖαν vocitant: alterum rotunditatis, quem *κυκλωτὴν* appellant: sed vere neque sine rotundatione motus porrecti, nec sine porrecto rotationis ver-

sationes onerum possunt facere leuationes. Id autem vt intelligatur exponam. Inducuntur vti centra axiculi in orbiculos, & in trochleis collocantur, per quos orbiculos funis circumactus directis ductionibus, & in fuscula collocatus, vectium versationibus onerum facit egressus in altum: cuius fusculæ cardines, vti centra, porrecti in chelonijs, foraminibusq; eius vectes concluſi, capitibus ad circinum circumactis torni ratione versando faciunt onerum elationes. Quemadmodum etiam ferreus vectis, cum est admotus ad onus, quod manuum multitudo non potest mouere, suppositus vti centro cito porrecta pressione, quod Græci ὑπομόχλιον appellant, & vectis lingua sub onus subdita, caput eius vnius hominis viribus pressum, id onus extollit. Id autem fit, quod breuior pars prior vectis, ab ea pressione, quod est centrum, subit sub onus: & quod longius ab eo centro distans caput eius, per id cum ducitur, faciundo motus circinationis, cogit pressionibus examinare paucis manibus oneris maximi pondus. Item si sub onus vectis ferrei lingula subiecta fuerit, neque caput eius pressione in imum, sed aduersus in altitudinẽ extolletur, lingula fulcta in areæ solo habebit eam pro onere: oneris autem ipsius angulum pro pressione, ita non tam faciliter, quàm per pressionem, sed aduersus nihilominus in põdus oneris erit excitatum. Igitur si plus lingula vectis supra hypomochlion posita sub onus subierit, & caput eius propius centrum pressiones habuerit, non poterit onus eleuare, nisi (quemadmodum suprà scriptum est) examinatio vectis longius per caput, neq; iuxta onus fuerit facta. Id autem ex trutinis, quæ stateræ dicuntur, licet considerare. Cum enim ansa propius caput, vnde lancula pendet, vbi vt centrum est collocata, & æquipondium in alteram partem scapi per puncta vagando, quo longius, aut etiam ad extremum perducitur paulo, etiã pari pondere amplissimam pensionem parem perficit, per scapi librationem & examinationem longius à centro recedẽtem, ita imbecillior æquipondii breuitas, maiorem vim ponderis momento deducens, sine vehementia, molliter ab imo sursum versum egredi cogit. Quemadmodum etiam nauis onerariæ maximæ gubernator ansam gubernaculi tenens, quod πρῳρᾶ à Græcis appellatur, vna manu momento per centri rationem pressionibus artis agitans, versat eam amplissimis & immanibus mercis & penus ponderibus oneratam, eiusq; vela cum sint per altitudinẽ mediam mali pendentia, nõ potest habere nauis celerem cursum, cum autem in summo cacumine antennæ subductæ sunt, tunc vehementiori progreditur impetu, quod non proxime calcem mali, quod est loco centri, sed in summo longius, & ab eo progressa recipiunt in se vela ventum. Itaq; vti vectis sub onere subiectus, si per medium premitur, durior est, neq; incumbit: cum autem caput eius summum deducitur, faciliter onus extollit, similiter vela, cum sunt per medium temperata, minorem habent virtutem. Quæ autem in capite

mali

mali ſummo collocantur diſcedentia longius à centro, non acriore, ſed eodem flatu preſsione cacuminis, vehementius cogunt progredi nauem. Etiam remi circa ſcalmos ſtrophis religati, cum manibus impelluntur & reducuntur, extremis progredientibus à centro palmis in maris vndis, ſummam impulſu vehementi protrudunt porrectam nauē, ſecante prora liquoris raritatem. Onerum verò maxima pondera, cum feruntur à phalangariis hexaphoris, & tetraphoris, examinantur per ipſa media centra phalangarum, vti indiuiſi oneris ſolido pondere, certa quadam diuiſionis ratione æquas partes collis ſinguli ferant operarii. Mediæ enim partes phalangarum, quibus lora tetraphororum inuehuntur, clauis ſunt finitæ, ne labantur in vnam vel alteram partem. Cum enim extra finem centri promouentur, premunt eius collum, ad quem propius acceſſerunt: quemadmodum in ſtatera æquipondium cum examine progreditur ad fines ponderationum. Eadem ratione iumenta, cum iuga eorum ſubiugiorum loris per medium temperantur, æqualiter trahunt onera: cum autem impares ſunt eorum virtutes, & vnum plus valendo premit alterum, loro traiecto fit vna pars iugi longior, quæ imbecilliori auxiliatur iumento. Ita in phalangis vt in iugis, cum in medio lora non ſunt collocata, ſed eam partem, qua progreditur lorum à medio centro, breuiorem efficit, & alteram longiorem, ea ratione, ſi per id centrum, quo loci perductum eſt lorum, vtraque capita circumagentur, longior pars ampliorem, breuior minorem aget circinationem. Et quemadmodum minores rotæ duriores & difficiliores habent motus: ſic phalangæ, & iuga, in quibus partibus habent minora ab cētro ad capita interualla, premunt duriter colla: quæ autem longiora habent ab eodem centro ſpatia, leuant oneribus extrahentes & ferentes. Cum hæc ita ad centrum porrectionibus & circinationibus receperint motus, tum verò etiam ploſtra, rhedæ, tympana, rotæ, cochleæ, ſcorpiones, baliſtæ, prela, cæteræq; machinæ iiſdem rationibus per porrectum centrum & rotationem circini verſatæ, faciunt ad propoſitum effectus.

IN CAPVT VIII. ANNOTAT.

Quorum motus & virtutes.] *ſcribendum quarum, id eſt rationum, nullo prorſus, vt exiſtimo, reclamaturo.*

Quem Græci ἐυθίαν vocitant.] *ſcribendum ἀνθεῖαν quinis vel mediocriter Græcas literas edoctus agnoſcat, ita enim appellat rectum ſiue porrectum motum. Poterant iſtud & alia eiuſmodi negligi, quæ lector ipſe nullo duce caſtigaret: ſæpe tamen vnius literæ commutatio magnas offudit tenebras, & ocioſum lectorem decepit.*

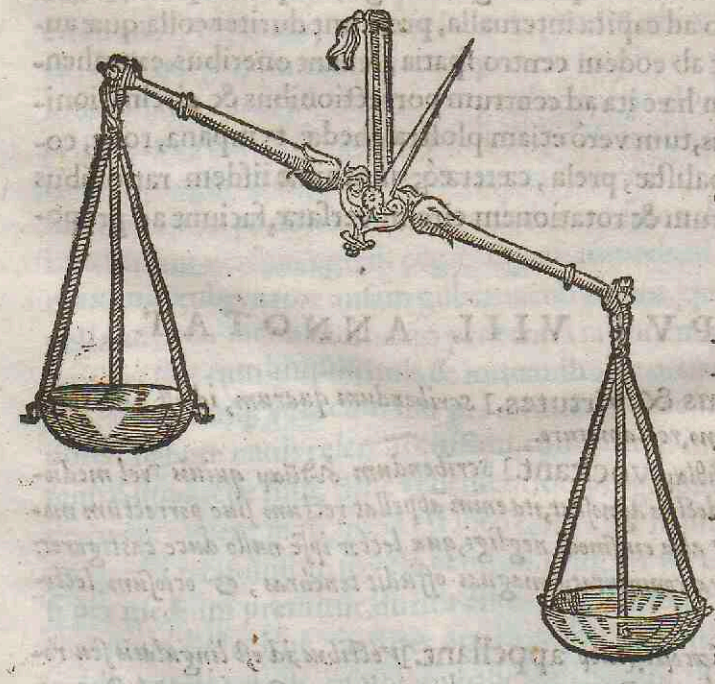
Quòd Græci ὑπομόχλιον appellant.] *Vectibus, id eſt lingulatis ſeu roſtratis palis ferreis, aut ligneis vtimur mouendis oneribus: eos Græci μοχλία vocant,*

vnde

Vnde ὑπομόχλιον, quod vecti subijcitur, Vitruuius prefßionem appellat. Illius autem lingua oneri subdita, siue rostro (vnde rostratum vectem Plinius intelligit lib. XVIII. cap. XVIII.) & supposito hypomochlio, presso capite non paruam adferri extollendo oneri facultatem senties. Aristoteles mechanicon quæstione tertia hoc probat. Ex quo libro videtur Vitruuius, quæ hoc capite scribuntur, hausisse. Perpetuis ille quatuor vocabulis in demonstratione vtitur, vectis, hypomochly, ponderis, & motoris: semel autem statuit tanto facilius & plus ponderis motorem mouere, quanto ab hypomochlio distabit magis.

Id autem ex trutinis, quæ stateræ dicuntur licet considerare.] De hac re vide quæstionẽ XX. mechanicon Aristotelis. Trutinarum autem duo sunt genera. Vnum quod scapo siue iugo, quod librile appellari docet Pompeius, in medio lingulato, ea lingua, Græcè κάνων, Latinè examen dicitur, appensis in ipsis capitibus lancibus, aut quæ earum vice sint, in ansa versatur. Phocylides in ammonitorio poëmate ζαθμόν, Aristoteles ζυγόν, Latini libram appellant. Examen cum summo medio ansæ puncto respondet, nec in hanc, aut illam partem inclinatur, fit æquilibrium, siue æquamentum dicas cum Sexto Pompeio. Id genus bilances vocant. Alterum genus est dimidia quasi libra, id est ἡμιζύγιον, vnius scilicet lancis aut vnci pro lance. Aristoteles in mechanicis φάλαγγα vocat, Vitruuius stateram, quod vocabulum Romani retinuerunt. Vulgus nostrum, atq; Hispani romanam appellant. Proximè caput scapi, vnde lanx dependet, aut vncus, ansa est cum examine: quod scapi supereſt, punctis, aut lineis, siue denticulis est distinctum (Aristoteles appellat σωαρτία) singulu certi ponderis indicibus cum per scapum vagans æquipondium illis insederit.

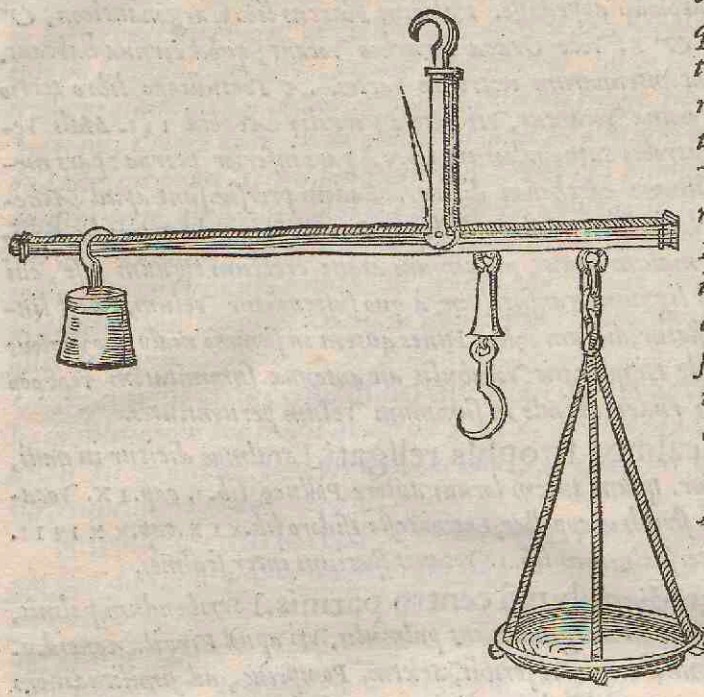
Libra.

Porrò autem quanto longius ab æquilibrato examine recesserit, tanto maioris vim ponderis nanciscitur. Appendiculum autem, quod per scapum vagatur, Vitruuius nominat æquipondium, Aristoteles in mechanicis σφαίρωμα. Scapus fit vectis: puncta in scapo esse pro hypomochlio sunt qui interpretantur, nos verò axiculum, quo in ansa versatur scapus, intelligimus: pondus est quod in lance imponitur: æquipondium verò vicem mouentis obtinet. Figuras adieci.

Sed

Statera.

Sed illud prætereundũ non arbitror, aginam, ſi credimus Pompeio, eſſe qua inſeritur ſcapus trutinæ, id eſt in quo foramine trutina ſe vertit. Ea interpretatio ſi vitioſa nõ eſt, quam vera ſit puto æſtimãdum. Nam ſcapus in foramen inſertus quomodo ſurſũ deorſũue agi queat (qui ſunt propry trutinarũ motus) non video. Quãobrem eo nomine anſam, quòd in vetuſta ærea ſtatera, quã florentinus aurifex hîc oſtendit, in annulo ſcapũ verti conſpeximus, aut anſæ axiculum fibulámue intelligimus.

Anſam gubernaculi tenens.] *De gubernaculo quæritur apud Ariſtotelem mechanicon quæſtione* v. *Gubernaculum vicem vectis gerit, mare oneris, cardines in quibus vertitur gubernaculum hypomochlij, gubernator motoris.*

Qui ὄιαξ à Græcis appellatur.] *Gubernaculi ſumma pars, quam anſam Vitruuius nominat,* ὄιαξ *dicitur autore Iulio Polluce onomaſticon lib.* I. *cap.* IX. *quanquam & ipſum totum gubernaculum eo nomine intelligi poteſt, vel teſte Thoma Magiſtro, lib. de dictionibus Atticis, media pars* φθέρ, *aut* ῥίζα, *aut* πόζωμα *vocatur, extrema* πτερύγιον, *quod reliquum eſt,* ἀυχὴν *appellatur.*

Eiúſque vela quum ſunt per altitudinem mediam mali pendentia.] *Lege quæſtionem* VI. *mechanicon Ariſtotelis. Malus fit vectis, mali ſedes, id eſt* ἐδώλιον, *Ariſtoteli eſt hypomochlion, Vitruuio ipſius mali calx, nauigium pondus, ſpiritus, qui vela tendit, eſt motor. Velorum genera tradit Iſidorus lib. etymolog.* XIX. *cap.* III. *iſta eſſe, acation, epidromon, dolonem, artemonem, ſiparum, & mendicum. Acation velum eſſe ait maximum, & in media naui conſtitutum. Epidromon ſecundæ eſſe magnitudinis, ſed ad puppim. Dolonem minimum, & ad proram defixum. Artemonem, vt dixi, dirigendæ nauis potius cauſa commendatum, quàm celeritatis. Siparum vnum pedem habens, quo iuuari nauigia ſolent in nauigatione, quoties vis venti langueſcit. Mendicum, quid ſit, non explicat. Sextus verò Pompeius de eo ſic tradit, Mendicũ dici putant velum, quod in prora ponitur.*

Cum autem in ſummo cacumine antennæ ſubducta ſunt.] *Non dubium eſt, quin ſit legendum ſubductæ, vt referatur ad antennæ. Cum, inquit, in ſummo mali cacumine ſubductæ ſunt antennæ, non vela ſubducta in cacu-*

mine antennæ. Est autem antenna lignum in transuersum mali positum, vnde pendet velum. Græci κέρασιαν dicunt. Artemidorus libro primo de interpretatione somniorum, videtur ἱστοκεραιὰν appellasse. Valerius Flaccus lib. I. argonauticon, & Lucanus libro VIII. & X. voce Græca ceruchos vocant, quòd cornua habeant. Ἀκροκεραία autem sunt antennarum extremæ partes. A Tertulliano libro tertio aduersus Marcionem cornua vocantur, vti antè à Virgilio Aeneid. III. Mali verò (vt id addam ex Macrobio Saturnaliorum lib. V.) pars inferior pterna: pars media trachelon: pars summa carchesion dicitur. Eadem prorsus sunt apud Athenæum lib. XI. ex Asclepiade Myrleano. Galenus Commentario de articulis tertio tradit τῶν ἱστὸν, id est malum nauis, maximum atque erectum tignum esse, cui summo superpositum est lignum transuersum, à quo sustenditur velum, id est linteum, quod à ventis inflatur, dictum ἱστίον. Funes autem in summo malo παρχησίους nominari: & in libro de Hippocratis vocabulis ait antennæ summitatem τέρθρον nominari, & τόρθείους rudentes inde in summum velum peruenientes.

Et remi circa scalmos strophis religati.] *Scalmus dicitur in naui, vbi loris remus alligatur. Ipsum autem lorum autore Polluce lib. I. cap. IX. vocatur βοπώτηρ: Vitruuius strophas appellat, Latini teste Isidoro lib. XIX. cap. XIIII. struppos. A scalmo, interscalmium lib. I. vocauit spatium inter scalmos.*

Extremis progredientibus à centro parmis.] *Scribendum palmis, vti apud Catullum legitur in Argonaut. aut palmulis, vti apud Virgil. Aeneid. V. Appellantur enim palmulæ remi, vt scribit, Sextus Pompeius, ad similitudinem manus humanæ. Centrum verò hoc loco accipimus pro scalmo, autoritate Aristotelis mechanicon quæstione quarta. Nam cùm sint remigum tres differentiæ, tradente Polluce dicto cap. IX. Eorum qui in prora nauigant, qui θαλάμιοι dicuntur, ab Aristoph. verò ἐν βατράχοις, θαλάμακες, Collocatorum in medio, qui ζύγιοι nominantur, Aristoteli μεσόνεοι, tertiorum qui in puppi existentes θρανῖται vocantur (neque enim satis mihi probatur prior Aristophanis enarrator, qui putat remiges eos, qui in inferiore nauis parte sunt, θαλαμίτας, qui in medio, ζυγίτας: qui in inferiore, θρανίτας dici) cùm sint, inquam, tres remigum differentiæ, ipse ille Aristoteles demonstrat remiges eos, qui in media naue sunt collocati, maximè eam propellere, ibi enim maximè nauem pelli, vbi maris plurimum secatur, plurimum autem secari, vbi plurimum remi à centro, id est scalmo intus est, maximam verò remi partem à scalmo in medio nauis intus esse, cùm ipsa in medio amplior sit. Remum vectem, scalmum hypomochlion, mare pondus, remigem eum, qui vectem mouet, referre vult. Tanto autem facilius motorem pondus mouere: quanto ab hypomochlio distabit magis vectis pars, quam premit, & antè monuerat quæstione tertia, & hac ipsa repetit. Vt iam facile percipiatur, quæ sit eiusmodi rerum causa. Remi partes istæ traduntur à Iulio Polluce libro primo onomast. ἐγχειρίδιον, id est manubrium, οὐράν & pars media, πτερὰ, siue ταρσοὶ κώπων vltima pars, qua veluti in palmam desinit. Annotatum legi Copas populos remi fuisse inuentores: eius verò latitudinis Plateenses.*

Pondera cùm feruntur à phalangarijs.] *Phalangarij sunt baiuli, à phalangis teretibus fustibus, quibus onera ponderaq; feruntur, transuehuntur ue, qui si seni sunt, hexaphori, si quaterni, tetraphori appellantur. Nonio Marcello dicuntur*

cuntur palangæ, & palangarij: verbum item ex Afranio palangare, pro palangis transferre. Phalanges autem, siue phalangiæ Polluci lib. VII. *sunt fustes, quibus suppositis, naues ad pelagus attrahuntur, aut ad litus subducuntur. Cæsari lib.* II. *de bello ciuili phalangæ vocantur. machinatione, ait, nauali phalangis subiectis ad turrim hostium admouent. Plinius libri septimi, capite sexto, & quinquagesimo tradit prælium Afros contra Aegyptios primum fecisse fustibus, quos phalangas vocarent. Cætera enim, quæ à multis citantur, eisq; magni nominis autoribus, nescio qua fide, aut fronte verius, laudentur. Sunt enim non Plinij, sed inserta. Phalangas quidem certè, & σκυταλίδας ossa digitorum nominari scribit libro de ossibus Galenus, & φάλαγγα stateram appellare Aristotelem in mechanicis paulò antè diximus. Plato memoratum baiulorum lignum σκελοφορεῖον vocat, quod tradit & Pollux dicto libro. Sosipater Charisius libro primo phalangiam tradit esse fustem, cui quid deligatur.*

Premunt eius collum, ad quem propius accesserunt.] *Aristoteles in mechanicis hoc tradit quæstione* XXIX. *Phalanga, id est ξύλον Aristoteli, uectis vicem obtinet, onus pro hypomochlio est, propinquior oneri fit id, quod mouetur, remotior pro motore habetur.*

Subiugiorum loris.] *A Catone cap.* CXXXV. *libri de re rustica subiugia lora dicuntur quibus iumentorum colla ad iuga alligantur. Iulio Polluci libro primo, ζυγόδεσμα sunt lora, quibus iugum temoni coniungitur. Ipse autem clauus, cui inuoluuntur, ἕλωρ dicitur. Nam quo rotarum axes offirmantur, ἐμβολὰ nominatur Eratosthenis, & ἐπίβολα Gorgiæ, si credimus Polluci cap.* X. *libri primi.*

De organorum ad aquam hauriendam generibus, & primum de tympano. CAP. IX.

NVNC de organis, quæ ad hauriendum aquam inuenta sunt, quemadmodum variis generibus comparentur, exponam: & primum dicam de tympano: Id autem non alte tollit aquam, sed exhaurit expeditissime multitudinem magnam. Fit axis ad tornum aut circinum fabricatus capitibus lamina ferratis, habens in medio circa se tympanum ex tabulis inter se coagmentatis, collocaturq; in stipitibus habentibus in se sub capite axis ferreas laminas. In eius tympani cauo interponuntur octo tabulæ transuersæ, tangentes axem & extremam tympani circuitionem, quæ diuidunt æqualia in tympano spatia. Circa frontem eius figuntur tabulæ, relictis semipedalibus aperturis ad aquam intra concipiendam. Item secundum axem columbaria fiunt, excauata in singulis spatiis ex vna parte. Id autem cum est nauali ratione picatum, hominibus calcantibus versatur, & hauriendo aquam per aperturas, quæ sunt in frontibus tympani, reddit eam per columbaria se-

cundum axem. Ita suppositio labro ligneo, habente vna secum coniunctum canalem, & hortis ad irrigandum, & salinis ad temperandum præbetur aquæ multitudo. Cum autem altius extollendum erit, eadem ratio commutabitur sic. Rota fiet circum axem eadem magnitudine, vt ad altitudinem, qua opus fuerit, conuenire possit. Circum extremum latus rotæ figentur moduli quadrati, pice & cera solidati. Ita cum rota à calcantibus versabitur, modioli pleni ad summum elati, rursus ad imum reuertentes, infundent in castellum ipsi per se, quod extulerunt. Sin autem magis altis locis erit præbendum, in eiusdem rotæ axe inuoluta duplex ferrea catena, demissaq; ad imum libramentum collocabitur, habens situlos pendentes æreos congiales. Ita versatio rotæ catenam in axem inuoluendo, effert situlos in summum, qui cum super axem peruehentur, cogentur inuerti, & infundere in castellum id aquæ, quod extulerunt.

IN CAPVT IX. ANNOTAT.

Et primum dicam de tympano.] *Tympanum hoc loco hauſtorium eſt organon, quod genus hauſtra Lucretius libro quinto vocauit, cùm ait, Vt fluuios verſare rotas, atque hauſtra videmus. Nam de tympano machina tractoria dixi ſuprà capite quarto.*

Aut circinum fabricatur.] *Deeſt præpoſitio ad, aut ſcribendum fabricatus. Priorem ſcripturam magis probo. Eſt autem ad circinum fabricari, id quod mox capite vndecimo dicit, ad circinum rotundari. Sed quod fit ad tornum, dicit ex torno ſubigi. Vnde capite vndecimo, fundulis ambulatilibus ex torno ſubtiliter ſubactis: & paulò poſt, In quibus axes ſunt ex torno ſubacti. Circinum autem Græci διαβίτλω dicunt. Ariſtophanes in nubibus, κάμψας ὀβελίσκον, εἶτα διαβίτλω λαβών, id eſt, cùm obeliſcum curuaſſet, mox circinum capiens.*

Columbaria fiunt.] *De his à me traditum eſt libri quarti capite ſecundo.*

Naturali ratione picatum.] *Apparet ex Dioſcoride, & Plinio cum naues oppicarentur, fuiſſe ceram. Ille enim libri primi cap. LXXXII. hic cap. XII. lib. XVI. referunt Zopiſſam vocari deraſam nauibus maritimis picem cum cera. Ea verò loricatio fiebat ad nauium tutelam.*

Infundent in caſtellum.] *Caſtellum hic interpretor immiſſarium, ſiue conceptaculum aquæ tympano organo hauſtæ, ex quo deriuari poſſit per canales, aut tubos in quæuis loca.*

De rotis & tympanis ad molendum farinam.

CAP. X.

FIVNT

IVNT etiam in fluminibus rotæ eiſdem rationibus, quibus ſuprà ſcriptum eſt. Circa earum frontes affiguntur pinnæ, quæ cum percutiuntur ab impetu fluminis, cogunt progredientes verſari rotam: & ita modiolis aquam haurientes, & in ſummum referentes, ſine operarum calcatura, ipſius fluminis impulſu verſatæ, præſtant quod opus eſt ad vſum. Eadem ratione etiam verſantur hydraulæ, in quibus eadem ſunt omnia, præterquam quod in vno capite axis habent tympanum dentatum & incluſum: id autem ad perpendiculum collocatum in cultrum, verſatur cum rota pariter. Secundum id tympanum, maius item dentatum planum eſt collocatum, quo continetur axis, habens in ſummo capite ſubſcudem ferream, qua mola continetur. Ita dentes eius tympani, quod eſt in axe incluſum, impellendo dentes tympani plani, cogunt fieri molarum circinationem, in qua machina impendens infundibulum, ſubminiſtrat molis frumentum, & eadem verſatione ſubigitur farina.

hydromylæ

IN CAPVT X. ANNOTAT.

Eadem etiam ratione verſantur hydraulæ.] *Hydraulas vocat machinas, quæ vi aquæ, non hominum calcatura verſantur.*

Collocatum in cultrum.] *Aliàs in cultro, vt infrà cap.* XIIII. *vbi quid ſignificet, explicabo.*

Habens in ſummo capite ſubſcudem ferream.] *Intelligit, quod vulgò ferrum molendini appellamus.*

Impendens infundibulum.] *Infundibulum præterquam quod apud M. Catonem cap.* X. *&* XI. *accipitur pro eo, quo in vaſa liquores infundimus, & apud Plinium lib.* XXIIII. *cap.* XV. *per quod radicis impoſitæ carbonibus nidor imbibitur, eſt & in moletrina ſiue molendino inſtrumentum, quo machinæ appenſo, mobilis & tremulæ ligneæ linguæ percuſſione, miniſtratur molis frumentum, vnde farina fiat. Molæ inferior pars meta, ſuperior catillus dicitur, autore Paulo Iuriſconſulto Pandect. lib.* XXXIII. *de fund. inſtructo. Illud verò non abs re additum fuerit, molas antiquis fuiſſe iumentarias, aut manuarias, quas Gellius truſatiles libro tertio vocat. Vtraſque Caſcellius & Trebatius apud Iabolenum Pandect. dicto capite, eſſe inſtrumenti putant, Offilio eſſe ſupellectilis non rectè exiſtimante. Fuerunt poſtea etiam aquariæ molæ, quarum hic meminit Vitruuius, & Palladius lib.* I. *cap.* XLII. *qui ſcribit piſtrina, id eſt moletrinas, ſi aquæ copia eſt, ita debere conſtitui, vt ibi formatis aquarijs molis, ſine animalium vel hominum labore frumenta frangantur. Reticere hoc non poſſum, quod ab inſtituto alienum eſſe non videatur. Auguſta Taurinorum ſubalpina vrbs eſt. Ad eam vidi decem & octo molendinorum (liceat mihi cum alijs ita appellare) verſari pinnatas rotas Duria flumine paſſibus plus minus triginta: Opus mea ſententia vt vrbi multo vtiliſſimum, ita maxima ſolertia conſtructum, erogata ſcilicet tot rotis anguſto in alueo aqua.*

Illorum frumentaria duodecim, reliqua oriζæ risum vocant, exglumandæ, conterendis aromatis, quæ nostri in eusq; Macrobius libro vltimo Saturnalium, aliquando species, vti recentiores Græci medici ἐιδη, nominant, tormentariæ palueri tundendæ, acuendis gladijs, armisq; leuigandis, cudendo ferro, abluendis densandisq; rudibus pannis comparata erant.

De cochlea, quæ magnam copiam extollit aquæ, sed non tam alte. CAP. XI.

EST autem etiam cochleæ ratio, quæ magnam vim haurit aquæ, sed non tam alte tollit, quàm rota. Eius autem ratio sic expeditur. Tignum sumitur, cuius tigni quanta fuerit pedum longitudo, tanta digitorum expeditur crassitudo: id ad circinum rotundatur. In capitibus circino diuiduntur circinationes eorum tetrantibus in partes quatuor, vel octantibus in partes octo ductis lineis: eæq; lineæ ita collocentur, vt in plano posito tigno ad libellam, vtriusque capitis lineæ inter se respondeant ad perpendiculum: ab his deinde à capite ad alterum caput lineæ perducantur conuenientes, vti quàm magna erit pars octaua circinationis tigni, tam magnis spatiis distent secundum latitudinem. Sic & in rotundatione & in longitudine, æqualia spatia fient. Ita quo loci describuntur lineæ, quæ sunt in longitudine spectantes, faciendæ decussationes, & in decussationibus finita puncta. His ita emendate descriptis, sumitur salignea tenuis, aut de vitice secta regula, quæ vncta liquida pice figitur in primo decussis puncto: deinde traiicitur oblique ad insequentes longitudines & circuitiones decussium. Et ita ex ordine progrediens, singula puncta prætereundo & circuminuoluendo, collocatur in singulis decussationibus: & ita peruenit & figitur ad eam lineam, recedens à primo in octauum punctum, in qua prima pars eius est fixa. Eo modo quantum progreditur oblique per spatium & per octo puncta, tantundem in longitudine procedit ad octauum punctum. Eadem ratione per omne spatium longitudinis & rotunditatis singulis decussationibus oblique fixæ regulæ, per octo crassitudinis diuisiones inuolutos faciunt canales, & iustam cochleæ naturalemq; imitationem. Ita per id vestigium aliæ super alias figuntur vnctæ pice liquida, & exaggerantur ad id, vt longitudinis octaua pars fiat summa crassitudo. Supra eas circundantur & figuntur tabulæ, quæ pertegant eam inuolutionem: tunc eæ tabulæ pice saturantur, & laminis ferreis colligantur, vt ab aquæ vi ne dissoluantur. Capita tigni ferreis clauis & laminis continentur, iisq; infiguntur styli ferrei. Dextra autem & sinistra cochleam tigna collocantur, in capitibus vtraque parte habentia transuersaria confixa. In his foramina

ferrea

ferrea sunt inclusa, inq; ea inducuntur styli, & ita cochlea hominibus calcantibus facit versationes. Erectio autem eius ad inclinationem sic erit collocanda, vti quemadmodum Pythagoricum trigonum orthogonium describitur, sic id habeat responsum: id est, vti diuidatur longitudo in partes quinque: earum trium extollatur caput cochleæ, ita erit à perpendiculo ad imas nares eius spatium, partes quatuor. Qua ratione autem oporteat id esse, in extremo libro eius forma descripta est. Quæ de materia fiãt organa ad hauriendam aquam, & quibus rationibus perficiantur, quibusq; rebus motus recipientia præstent versationibus infinitas vtilitates, vt essent notiora, quàm apertissime potui perscripsi.

prescripta sunt in illo te pr. v.

IN CAPVT XI. ANNOTAT.

Est autem etiam cochleæ ratio.] *Haustorium organon hoc loco cochlea est. Eiusmodi organon vidimus ad specum lacus Trasimeni, qui nunc Perusinus dicitur, acceptæ per Flaminium Consulem ab Hannibale cladis memoria notissimus. Illò verò concesserat Mecœnas meus allectus recordatione tantæ rei. Fuit autem ea clades in planitie inter Meuium & Gietum iacente, quam sanguineta riuus ex Meuio monte manans intersecat, & in Trasimenum conditur. Ille habet ab ortu villam, instar oppidi, Tuorum dictam, ab occasu fauces, quibus clausus fuerat Flaminius, à meridie Trasimenum. Non ita procul locus est, vbi castrametatus fuerat Hannibal, quæ vallis Romana dicitur. Est & Ossaria vicus, ab Ossium dicta multitudine, versus Cortonam à Trasimeno tribus passuum millibus distans. Libuit istud nostris lucubrationibus appendicis vice addere, vt vel hinc lumen aliquod, & splendor historiæ adferretur.*

Diuiduntur circinationes eorum tetrantibus.] *In tetrantes & octantes dicuntur diuidi circinationes, siue rotundationes, cùm in partes quatuor aut octo diuiduntur, ductis à centro ad circumferentiam comparibus lineis, vt æqualia relinquantur spatia.*

Aut de vitice secta regula.] *Id est Amerina salice, si verè sunt Dioscoridis nomenclaturæ. Alia enim in re vsurpatur hæc à Plinio & Columella. Vulgò Agnus castus dicitur. Ἄγνὸν autem id est castum, à Græcis vocatum esse, quòd in Thesmophoryis sacris Cereris castitatem custodientes mulieres foliis eius sibi cubitus sternerent, reperi apud Dioscoridem lib. I. cap. CXVI. atque Galenum simplicium medicamentorum libro sexto. Et cum in monte Luco Spoletinorum inuenissem, eius rei periculum facturus mecum detuli, probauiq;, vt mirer temporis iniuria, aut hominum negligentia deformatum esse Galeni Græcum codicem de alimentis, nec id animaduertisse interpretes. ibi enim in primi libri extrema pagina traditur ἀγνὸν refrigerare, cùm apertissimè calefacere scribat libro sexto memorato, simulq; exsiccare, & maximè omnium flatus discutere, ob id in Thesmophoryis substerni, quod ante ipsum dixerat & Dioscorides.*

Iustam cochleæ naturalémque imitationem.] *Id est tortili & clauiculata spirataq; structura cochleæ referunt testam. De torcularis cochlea dixi lib. VI. cap. IX.*

Transuer

Transuersaria confixa.] *Quæ tigna ne labentur, aut vacillent, retineant. Qua in significatione vsus est lib.* VIII. *cap.* VI. *cum ait, Ac cardinibus compacta transuersaria. Cardines enim intelligit imas anconum partes.*

Quemadmodum Pythagoricum trigonum orthogonium describitur.] *De eo lib.* IX. *multa Vitruuius scribit, & luculenter.*

In extremo libro eius forma descripta est.] *Et hæc cochleæ descriptio cum cæteris periit, quas enumerauimus lib.* I. *cap.* VI. *Extremum autem librum dixit vltimam huius lib. decimi partem, ne quis vndecimum aliquem comminiscatur. Nam ad finem operis scribit omnia Architecturæ membra decem voluminibus esse explicata. Eo modo extremam ceram libro tertio Ciceronis in Verrem interpretatus est Asconius, id est vltimam tabulam, vltimam partem tabulæ.*

Qua de materia fiunt organa.] *Scribendum tum ex superioribus, tum ex inferioribus arbitror, Quæ de materia. nam machinæ quæ sequuntur, non ligno solum, sed ære etiam constant.*

Præstent versationibus ad infinitas vtilitates.] *Ad præpositio videtur otiosa esse, nisi si cuipiam fortasse videbitur posita pro vsque ad, quasi diceret vtilitates aduſque infinitas, vt lib.* II. *cap.* VIII. *Et cœnaculorum ad summas vtilitates perficiunt.*

De Ctesibica machina, quæ altissime extollit aquam.

CAP. XII.

INSEQVITVR nunc de Ctesibica machina, quæ in altitudinem aquam educit, monstrare. Ea fit ex ære, cuius in radicibus modioli fiunt gemelli paulum distantes, habentes fistulas (furcillæ sunt figura) similiter cohærentes, in medium catinum concurrentes, in quo catino fiant axes, in superioribus naribus fistularum coagmentatione subtili collocati: qui præobturantes foramina narium, non patiuntur exire id quod spiritu in catinum fuerit expressum. Supra catinum penula, vt infundibulum inuersum, est attemperata, quæ etiam per fibulam cum cuneo traiecto, continetur & coagmentatur, ne vis inflationis aquæ eam cogat eleuare. Insuper fistula quæ tuba dicitur, coagmentata, in altitudine sit erecta. Modioli autem habent infra nares inferiores fistularum axes interpositos supra foramina earum, quæ sunt in fundis. Ita de supernis in modiolis emboli masculi, torno politi, & oleo subacti, concluſiq; regulis & vectibus conuoluuntur, qui vltro citroq; frequenti motu prementes aërem, qui erit ibi, cum aqua axibus obturantibus foramina, cogunt & extrudunt inflando pressionibus per fistularum nares aquam in catinum, è quo recipiens penula spiritus exprimit per fistulam in altitudinem, & ita ex inferiore loco castello collocato, ad saliendum aqua subministratur. Nec tamen hæc sola ratio Ctesibii fertur exquisita,

commoluntur. v

quisita, sed etiam plures & variis generibus aliæ, quæ ab eo liquore pressionibus coacto, spiritu efferre à natura mutuatos effectus ostenduntur: vti merularum, quæ motu voces edunt, atque engibata, quę bibentia tandem mouent sigilla, cæteraq; quæ delectationibus oculorum & aurium sensus eblandiuntur: è quibus quæ maxime vtilia & necessaria iudicaui, selegi, & in priore volumine de horologiis, in hoc de expressionibus aquæ dicendum putaui. Reliqua quæ non sunt ad necessitatem, sed ad deliciarum voluptarem, qui cupidiores erunt, eius subtilitates ex ipsius Ctesibii commentariis poterunt inuenire.

IN CAPVT XII. ANNOTAT.

Pressionibus coactæ.] *Lego coacto, vt referatur ad sequentem dictionem spiritu, &, si quid intelligo, hoc sensus exposcit.*

Vti merularum, quæ motu voces edunt, atque engibata.] *Merulæ & engibata de genere sunt hydraularum, quorum illis quidem reddebantur voces humanarum imitatrices, & cantus auium effictrices: his autem mouebantur icunculæ (libenter enim vtor verbo Suetonij) tanquam viuerent. Nostro tempore non spiritu vi aquæ concepto, vt illa, sed fidiculis & neruis occultis sigilla videntur ambulare, & humana omnia præter sermonem repræsentare. Eas imagunculas Græci νευρόσπαστα vocant.*

In priore volumine de horologijs.] *Libri noni, qui hunc præcedit, cap.* IX. *de his fuit sermo.*

De hydraulicis machinis, quibus organa perficiuntur.

CAP. XIII.

DE Hydraulicis autem quas habeant ratiocinationes, quàm breuissime proximeq; attingere potero, & scriptura consequi, non prætermittam. De materia compacta basi, arca in ea ex ære fabricata collocatur. Supra basim eriguntur regulæ dextra ac sinistra scalari forma compactæ, quibus includuntur ærei modioli fundulis ambulatilibus ex torno subtiliter subactis, habentibus fixos in medio ferreos ancones, & verticulis cum vectibus coniunctos, pellibusq; lanatis inuolutos. Item in summa planitia foramina circiter digitorum ternum, quibus foraminibus proxime in verticulis collocati ærei Delphini, pandentia habentes catenis cymbala ex ore, infra foramina modiolorum chalata intra arcam, quo loci aqua sustinetur. Inest in id genus vti infundibulum inuersum, quod subter taxilli alti circiter digitorum ternum supposiri librant spatium imum, ima inter labra phigæos & arcæ fun-

dum. Supra autem ceruiculam eius, coagmentata arcula sustinet caput machinæ, quæ Græcè πανὼψ μουσικὸς appellatur: in cuius longitudine canales, si tetrachordos est, fiunt quatuor: si hexachordos, sex: si octochordos, octo. Singulis autem canalibus singula epistomia sunt inclusa manubriis ferreis collocata, quę manubria cum torquentur, ex arca patefaciunt nares in canales. Ex canalibus autem canon habet ordinata in transuerso foramina, respondentia in naribus, quæ sunt in tabula summa, quæ tabula Græcè τόνακες dicitur. Inter tabulam & canona regulæ sunt interpositæ, ad eundem modum foratæ & oleo subactæ, vt faciliter impellantur, & rursus introrsus reducantur, quæ obturant ea foramina, pleuritidesq; appellantur, quarum itus & reditus, alias obturat, alias aperit terebrationes. Hæ regulæ habent ferrea choragia fixa & iuncta cum pinnis, quarum pinnarum tactus motiones efficit regularum. Continentur supra tabulam foramina, quæ ex canalibus habent egressum spiritus. Regulis sunt annuli agglutinati, quibus lingulæ omnium includuntur organorum. E modiolis autem fistulæ sunt continenter coniunctæ ligneis ceruicibus, pertingentesq; ad nares, quæ sunt in arcula, in quibus axes sunt ex torno subacti & ibi collocati, qui cum recipit arcula animam, spiritum non patientur obturantes foramina rursus redire. Ita cum vectes extolluntur, ancones deducunt fundos modiolorum ad imum, Delphiniq; qui sunt in verticulis inclusi chalantes in os, cymbala replent spatia modiolorum, atque ancones extollentes fundos intra modiolos vehementi pulsus crebritate, & obturantes foramina cymbalis superiora, aëra qui est ibi clausus pressionibus coactum, in fistulas cogunt, per quas in lignea concurrit, & per eius ceruices in arcam: motione verò vectium vehementiore, spiritus frequens compressus epistomiorum aperturis influit, & replet anima canales. Itaque cum pinnæ manibus tactæ propellunt & reducunt continenter regulas, alternis obturando foramina, alternis aperiundo ex musicis artibus multiplicibus modulorum varietatibus sonantes excitant voces. Quantum potui niti, vt obscurares per scripturam dilucide pronunciaretur, contendi. Sed hæc non est facilis ratio, neque omnibus expedita ad intelligendum præter eos, qui in his generibus habent exercitationem. Quod si qui parum intellexerint è scriptis, cum ipsam rem cognoscent profecto inuenient curiosè & subtiliter omnia ordinata.

IN CAPVT XIII. ANNOTAT.

De hydraulicis autem.] *Huic organi generi non admodum absimile erat id, quod generis vocabulo organum vocamus, nisi solo spiritu absque aqua vteremur. Cæterùm cum sint organa aut ἔντασα, quæ intentione perficiuntur, aut ἔμπνοα, quæ spiritu inflantur, in quæ hydraulis referri debeat, quærit Aristocles apud Athenæum lib.* IIII. *Dipnosophiston, sed in eam sententiam incumbit, vt sit*

ut sit ἐμπνευστὸν, quòd eius fistulæ flatum ab aqua accipiant. κατεγραμμένοι γὰρ οἱ αὐλοὶ εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ ἀραττομένης τῆς ὕδατος ὑπό τινος νεανίσκου, ἔτι δὲ διωνυμένων ἀξόνων διὰ τῶν ὀργάνου, ἐμπνέονται οἱ αὐλοὶ, τῇ ἤχου ἀποτελοῦσι προσηνῆ. *Fistulæ, inquit, ima parte in aquam versæ sunt, qua commota ab adolescentulo, axinis per organon motis, & percurrentibus, spiritu inflantur fistulæ, & suauem sonum reddunt.*

Aerei Delphini pendentia habentes catenis cymbala.] *Scribendum pendentia. Et leuis hæc menda est, sed admonenda.*

Infudibulum inuersum.] *Infundibulo, siue infudibulo, vt in manu scriptis libris hîc, item capite proximo, atque item decimo legitur, in vasa oris angusti liquores infunduntur.*

Singulis autem canalibus singula epistomia sunt inclusa manubrijs ferreis.] *Quemadmodum salientium siue siphunculorum ora epistomio coërcentur, manubriolorum cùm libet versatione aqua effluit, ita in musico organo epistomijs continetur aut laxatur spiritus ex arca in canales, vt etiam in fine huius capitis docetur. Quo in loco qui compressus dicitur epistomiorum, & in vetusto codice epitonicorum, ex alio codice libentius dixerim compressum epitoniorum, pro manubrijs epistomiorum.*

Alterius obturant oramina.] *Sequitur, alterius aperiundo. quare coniectura ducti arbitramur scribendum obturando. Aliqui codices habent alternis, id est vicissim: neque ea scriptura caret autoritate & elegantia. Virgilius,*

Alternis dicetis. *Statius primo lib. Thebaidos.*

Paulum alternis in verba minasq;
Cunctantur. *Vtitur Plinius libri* XXV. *cap. vltimo.*

Qua ratione rheda vel naui vecti, peractum iter demetiamur. CAP. XIIII.

TRANSFERATVR nunc cogitatus scripturæ ad rationem non inutilem, sed summa solertia à maioribus traditam: qua in via rheda sedentes, vel mari nauigantes, scire possumus quot milia numero itineris fecerimus. Hoc autem erit sic. Rotæ, quæ erunt in rheda, sint latæ per mediam diametron pedum quaternum & sextantis: vt cum finitum locum habeat in se rota, ab eoq; incipiat progrediens in solo viæ facere versationem, perueniendo ad eam finitionem, à qua cœperit versari, certum modum spatii habeant peractum pedum XII. His ita præparatis, tunc in rotæ modiolo ad partem interiorem, tympanum stabiliter includatur, habens extra frontem suæ rotundationis extantem denticulum vnum. Insuper autem ad capsum rhedæ loculamentum firmiter figatur, habens tympanum versatile in cultro collocatum, & in axiculo conclusum. In cuius tympani frontem, denticu-

li perficiantur æqualiter diuisi, numero quadringenti, conuenientes denticulo tympani inferioris. Præterea superiori tympano ad latus figatur alter denticulus prominens extra dentes. Super autem tertium tympanum planum, eadem ratione dentatum inclusum in alterum loculamentum collocetur, cònuenientibus dentibus denticulo, qui in secundi tympani latere fuerit fixus: in eoq; tympano foramina fiant, quantum diurni itineris miliariorum numero cum rheda possit exiri, minus plusue rem nihil impedit: & in his foraminibus omnibus calculi rotundi collocentur, inq; eius tympani theca (siue id loculamentum est) fiat foramen, vnum habens canaliculum, qua calculi qui in eo tympano impositi fuerint, cum ad eum locum venerint, in rhedæ capsum & vas æneum, quod erit suppositum, singuli cadere possint. Ita cum rota progrediens secum agat tympanum imum, & denticulum eius singulis versationibus tympani superioris denticulos impulsu cogat præterire, efficiet, vt cum quatercenties imum versatum fuerit, superius tympanum semel circumagatur, & denticulus, qui est ad latus eius fixus, vnum denticulum tympani plani producat, Cum ergo quadringentenis versationibus imi tympani, semel superius versabitur, progressus efficiet spatia pedum milia quinq;, id est passus mille. Ex eo quod calculi deciderint sonando singula milia exisse monebunt. Numerus verò calculorum ex imo collectus, summa diurni miliariorum itineris numerum indicabit. Nauigationibus verò, similiter paucis rebus commutatis, eadem ratione efficiuntur. Nanque traiicitur per latera parietum axis, habens extra nauem prominentia capita, in quæ includuntur rotæ diametro pedum quaternum & sextantis, habentes circa frontes affixas pinnas aquam tangentes. Item medius axis in media naui habet tympanum, cum vno denticulo extanti extra suam rotunditatem. Ad eum locum collocatur loculamentum, habens inclusum in se tympanum, peræquatis dentibus quadringentis conuenientibus denticulo tympani, quod est in axe inclusum: præterea ad latus affixum extantem extra rotunditatem alterum dentem. Vnum insuper in altero loculamento cum eo confixo, inclusum tympanum planum ad eundem modum dentatum, quibus dentibus denticulus, qui est ad latus fixus tympano, quod est in cultro collocatum, in eos dentes qui sunt plani tympani, singulis versationibus singulos dentes impellendo in orbem, planum tympanum verset. In plano autem tympano foramina fiant, in quibus foraminibus collocabuntur calculi rotundi. In theca eius tympani (siue loculamentum est) vnum foramen excauetur, habens canaliculum, qua calculus liberatus ab obstantia, cum ceciderit in vas æreum sonitum significet. Ita nauis cum habuerit impetum, aut remorum, aut ventorum flatu, pinnæ, quæ erunt in rotis tangentes aquam aduersam vehementi retrorsus impulsu coactæ, versabunt rotas. Eæ autem innoluendo

se agent

se agent axem, axis verò tympanum, cuius dens circumactus, singulis versationibus singulos secundi tympani dentes impellendo, modicas efficit circuitiones. Ita cum quatercenties ab pinnis rotæ fuerint versatæ, semel tympanum planum circumagent impulsu dentis, qui ad latus est fixus tympani in cultro. Igitur circuitio tympani plani, quotiescunque ad foramen perducet calculos, emittet per canaliculum. Ita & sonitu & numero indicabit miliaria spatia nauigationis. Quæ pacatis, & sine metu temporibus, ad vtilitatem & delectationem paranda, quemadmodum debeant fieri, peregisse videor.

IN CAPVT XIIII. ANNOTAT.

Sint latæ per mediam diametron pedum quaternum & sextantis.] *De hoc genere dicendi loquutus sum lib.* IIII. *cap.* III. *Diametros autem, quam dimetientem Latini dicunt, est recta linea figuram, quà longissimè patet, ex æquo secans. Vnde κατὰ διάμετρον apud Basilium ad Athanasium, & apud Athanasium libro de Nicena Synodo, pro longissimè.*

Ad capsum rhedæ loculamentum.] *Capsum à capiendo dicta est in hoc loco rhedæ pars, vbi, qui vectantur, sedent. Isidorus lib.* XX. *etymologiarum cap.* XII. *scribit capsum esse carrucæ vndiq; contextam, quasi capsam. Loculamentum autẽ tympani conceptaculum est, quod & thecã appellari paulo mox indicat.*

In cultro collocatum.] *Suprà, & hoc loco significat in cultro collocari tympanum, quando est in latus, siue ad perpendiculum, vt loquitur, & non planum, hoc est, quando eius axis in porrectum situs est non perpendiculariter. Quod loquendi genus retinet Italia.*

Efficiet spatia pedum millia quinque, id est passus mille.] *Lege quæ scripsi lib.* I. *cap.* VI. *de passuum diuersitate.*

Ita & sonitu, & numero indicabit miliaria spatia nauigationis.] *Nostri sæculi nautæ longè facilius cursus suos dirigunt, & quantum nauigationis peractum sit, intelligunt, eius beneficio, qui non ita multis retro seculis in Campaniæ oppido Amalphis pyxiculam cum chalybe & magnete primus fabricatus traditur, cuius indicio ad polos nautæ dirigerẽtur. Quanquam non desunt, qui apud Plaut. in Trinumo versoriam pro non absimili instrumẽto interpretantur. Illud ante nos monuit Greg. Gyraldus, & eo prior Blondus Flauius, Hoc etiã Hermolaus.*

De catapultarum & scorpionum rationibus. CAP. XV.

NVNC verò quæ ad præsidia periculi, & necessitatem salutis sunt inuenta. i. scorpionum, catapultarum, & balistarum rationes, quibus symmetriis comparari possint, exponam. Et primum de catapultis & scorpionibus. Omni igitur proportione eorum ratiocinata ex proposita sagittæ longitudine, quam id organum mittere debet, eiusq; nonæ partis, fit foraminum in capitulis magnitudo, per

quæ tenduntur nerui torti, qui brachia continere catapultarum debent. Eorum autem foraminum capituli sic deformatur altitudo & latitudo. Tabulæ,quæ sunt in summo & in imo capituli,paralleliq; vocantur,siant crassitudine vnius foraminis, latitudine vnius & eius dodrantis, in extremis, foraminis vnius & S. Parastatæ dextra ac sinistra, præter cardines, altæ foraminum quatuor, crassæ foraminum quinum: cardines foraminis S 9. A foramine ad medianam parastatam item foraminis S 9. Latitudo parastados mediæ vnius foraminis & eius. I K. crassitudo foraminis vnius. Interuallum vbi sagitta collocatur in media parastade foraminis partis quartæ. Anguli quatuor,qui sunt circa in lateribus & frontibus,laminis ferreis,aut stylis æreis & clauis configantur. Canaliculi (qui Græcè ϛρόϐος dicitur) longitudo foraminum.xix. Regularum,quas nonnulli bucculas appellant,quæ dextra ac sinistra canalem figuntur,foraminum.xix. altitudo,foraminis vnius & crassitudo; & affiguntur regulæ duæ in quas inditur sucula, habens longitudinem foraminum trium,latitudinem dimidium foraminis:crassitudo bucculæ quę affigitur,vocitatur camillum, seu quemadmodum nonnulli loculamentum securiclatis cardinibus fixam foraminis. i. Altitudo foraminis. S. Suculæ longitudo. ⁘ foraminum. ⁝⁘ crassitudo scutulæ, foraminum. ix. Epitoxidos longitudo foraminum. S:–· crassitudo:–· Item chelo (siue manucla dicitur) longitudo foraminum. iii. latitudo & crassitudo. S:–· Canalis fundi longitudo, foraminum. xvi. crassitudo foraminis ⁘ latitudo. S:–· Columella & basis in solo foraminum viii. latitudo in plinthide in qua statuitur columella, foraminis. S:–· crassitudo. Fz. columellæ longitudo ad cardinem, foraminum.xii. ⁘ latitudo,foraminis. S:–· crassitudo. ũ 9. Eius capreoli tres, quorum longitudo foraminum. ix. latitudo dimidium foraminis ⁝⁘ crassitudo. z. cardinis longitudinis foraminis ⁘ columellæ capitis longitudo. I. S.K. ante fixa latitudo foraminis. a. S ⁘ 9 crassitudo. i. posterior minor columna,quæ Græcè dicitur ἀνπίϐασις foraminum octo, latitudo foraminis. S. I. crassitudinis. Fz. subiecto foraminum. xii. latitudinis & crassitudinis eiusdem,cuius minor columna illa. Supra minorem columnam chelonium siue puluinus dicitur foraminũ. II S ⁘ altitudinis. II S. ⁘ latitudinis. S I :–· carchebi sucularum foraminum. II S. I ⁘ crassitudo foraminis. S II ⁘ latitudo. I S transuersariis cum cardinibus longitudo foraminum. X ⁘ latitudo. I S. ⁘ decem & crassitudo,brachii longitudo. I S. foraminum. vii. crassitudo ab radice foraminis. Fz. in summo foraminis. ũ z. curuaturæ foraminum octo. Hæc iis proportionibus, aut adiectionibus,aut detractionibus comparantur. Nam si capitula altiora quàm erit latitudo facta fuerint (quæ anotona dicuntur) de brachiis demetur, vt quo mollior est tonus propter altitudinem capituli, brachii breuitas faciat plagam vehementiorem. Si minus altum capitulum fuerit (quod catatonum

tatonum dicitur) propter vehementiam, brachia paulo longiora constituentur, vti facile ducantur. Nanque quemadmodum vectis, cum est longitudine pedum quatuor, quod onus quinque hominibus extollitur, is si est pedum octo, à duobus eleuatur: eodem modo brachia, quo longiora sunt, mollius, quo breuiora, durius ducuntur.

IN CAPVT XV. ANNOTAT.

Hic Vitruuio rursus atrox vulnus inflixit iniuria temporis, aut potius hominum negligentia. Vtram enim magis accusem, pendeo animi. Non satis erat præstantissimi autoris vtilissimum opus loco de stellis turpiter diuulsum esse, ac fœdatum, nisi & ea parte, qua de machinis bellicis traditur, fœdissimè deformatum esset, vt nihil dicam de vitijs, quibus totum scatebat. Et ferri quidem poterat illius loci iniuria, quòd multo melius cœli ratio ex alijs autoribus cognosci possit: eorum verò quæ de machinis præcipiuntur, grauis non esse non potest, quòd nulla veterum extent monimenta, vnde quasi via sternatur, & hîc noster autor adeò maculosus sit, &, vt dicam, carcinomatibus deformis, vt neq; Æsculapius medicus, quamlibet à veteribus Poëtis egregiè laudatus, curare possit. Hæc res me multum torsit, ac diu solicitum habuit. Omnibus ingenij viribus contendi ex aliquot exemplarium vestigijs, & eius argumenti, qui extent, scriptoribus emendare, nec quicquam tamen profeci. Sagacioris ingenij alij, quod adipisci non potui, fortasse consequentur. Vtcunq; est, ne quid studiosis, quo ad eius fieri posset, deessem, néue plane sim ieiunus, quædam annotaui.

Et primum de catapultis & scorpionibus.] *Hoc capite, & sequentibus duobus nemo non videt, catapultis & scorpionibus mitti sagittas, balistis autem iaci lapides. Vegetius lib.* IIII. *de re militari scribit balistis non solum lapides, sed & iacula mitti: apud Iulium Cæsarem lib.* I. *de bello ciuili, lego catapultis saxa iaci: sicut apud Valerium Maximum lib.* I. *silices balistis, & Ciceronem lib.* II. *Tuscul. quæst. & alios, quos refert Nonius. Ammianus Marcellinus lib.* XXIII. *scorpione quidem lapides, balista verò mitti sagittas tradit, vtriusque descriptionem, vt tum temporis componebantur, exprimens, vt tamen Græcum hominem agnoscas, quem se esse nec diffitetur. Sunt etiam apud Ctesibium, Apollodorũ, Athenæum, & Philonem libris de machinis, de ijs & alijs multa, sed quæ ad emendationem corruptissimi hac potissimum parte nostri Vitruuij non admodum iuuerint, ipsis non satis integris & emaculatis autoribus. Nam quæ Anthemij nomine* περὶ παραδόξων μηχανημάτων *legimus, & sunt mutila, & alterius sunt instituti. Et copiosè quidem & luculenter cum amicis ingenio & doctrina insignibus per coniecturam de his machinis disserui, quæ ipsi maiorem in modum probauerint, nondum tamen, quod libenter sequar, inueni. Quamobrem hîc lectorem admonitum velim, si quis tandem reperietur, qui in totum hunc locum audacius inuadat, ne sibi fucum fieri patiatur, néue rei probabilis captus illecebris tam à vero ferat se abduci, quin mecum etiam atque etiam consideret, quam fieri non potest, vt quis rectè de ijs statuat, quorum cognitio funditus interierit. Quod verius me asserere posse arbitratus*

arbitratus sum, cùm in huius autoris lectione quantum homo nemo, absit verbo inuidia, versatus sim. Hæc ego dixi, ne quis maiorem in me diligentiam requireret. Altius quidem certè longo tempore in machinarum perscriptione error demisit radices, quàm vt extirpari queant.

Habens longitudinem foraminum trium.] *Etiam inuitis exemplaribus omnibus scribendum habentes, referri enim debet ad regulas, non ad suculam.*

Securiclatis cardinibus.] *Id est quorum partes extremæ referant securim falcis vinitoriæ. Nostri vocant hirundinis caudam.*

Cardinis longitudinis foraminis.] *Miseret me sortis Vitruuij, cui sit opus in tantilla re mea opera. Scribendum igitur longitudo nominandi casu.*

Brachij breuitas faciat plagam vehementiorem.] *Brachiorum in catapultis, scorpionibus, & balistis, breuitate missiones iaculationesq; multo fiunt uehementiores, contrà longitudo multam affert ictui mollitiem atque remissionem, vt vectium longitudine subleuandæ sarcinæ accedit facilitas, quo sunt breuiores, incommodius tollitur pondus.*

De balistarum rationibus. CAP. XVI.

CATAPVLTARVM rationes, ex quibus membris & portionibus componantur, dixi. Balistarum autem rationes variæ sunt & differentes, vnius effectus causa comparatæ. Aliæ enim vectibus & suculis, nonnullæ polyspastis, aliæ ergatis, quædam etiam tympanorum torquentur rationibus. Sed tamen nulla balista perficitur, nisi ad propositam magnitudinem ponderis saxi, quod id organum mittere debet. Igitur de ratione earum non est omnibus expeditum, nisi qui arithmeticis rationibus numeros & multiplicationes habent notas. Nanque fiunt in capitibus foramina, per quorum spatia contenduntur, capillo maxime muliebri, vel neruo, funes, qui magnitudine ponderis lapidis, quem debet ea balista mittere, ex ratione grauitatis proportione sumuntur, quemadmodum catapultis de longitudinibus sagittarum. Itaque vt etiam qui Geometriæ arithmeticæq; rationes non nouerint, habeant expeditum, ne in periculo bellico cogitationibus detineantur: quæ ipse faciendo certa cognoui, quæq; ex parte accepi à præceptoribus finita, exponam: & quibus rebus Græcorum pensiones ad modulos habeant rationem, ad eam vt etiam nostris ponderibus respondeant, tradam explicata.

IN CAPVT XVI. ANNOTAT.

Aliæ enim vectibus & suculis, &c.] *De sucula & traiectis (quibus veluti manubrijs versatur) vectibus, dixi suprà cap. II. de polyspasto, cap. III. de erg*

de ergata & tympano capite quarto.

Nanque fiunt in capitibus foramina.] *Foraminum in capitulis balistæ, per quæ tenduntur nerui torti, qui brachia eius continere debent, magnitudo ex pondere lapidis, quem mittere debet, sumenda est, in catapultis vero ex nona sagittæ parte.*

De proportione lapidum mittendorum ad balistæ foramen. CAP. XVII.

NAM quæ balista duapondo saxum mittere debet, foramen erit in eius capitulo digitorum.v.si pondo quatuor digitorum.vi.& digitorum. vii ⁘ decem pondo, digitorum.viii ⁘ viginti pondo digitorum.x ⁘ quadraginta pondo, digitorum. xii. S. K. sexaginta pondo,digitorum.xiii.& digiti octaua parte ⁘ octuaginta pondo, digitorum. xv ⁘ centum viginti pondo pedis. I S. & sesquidigiti ⁘ centum & sexaginta pondo,pedum.ii ⁘ centum & octuaginta pondo, pedum. ii. & digitorum. v. ducenta pondo, pedum. ii. & digitorum. vi. ducenta decem pondo, pedum. ii. & digitorum. vii. ⁝ ccl. pondo. xi S. Cum ergo foraminis magnitudo fuerit instituta,describatur scutula, quæ Græcè παρίσωμα appellatur,cuius longitudo foraminum.ii. Fz. latitudo,duo & sextæ partis. Diuidatur dimidium lineæ descriptæ, & cum diuisum erit contrahantur extremæ partes eius formæ, vt obliquam deformationem habeat longitudinis sextam partem,latitudinis,vbi est versura quartam partem. In qua parte autem est curuatura,in quibus procurrunt cacumina angulorum, & foramina conuertuntur, & contractura latitudinis,redeant introrsus sexta parte. Foramen autem oblongius fit tanto, quantam epizygis habet crassitudinem. Cum deformatum fuerit, circum diuidatur extremam, vt habeat curuaturam molliter circumactam ⁘ crassitudo eius foraminis. S Γ. constituantur modioli foraminum ii:— latitudo. iS9 ⁝ crassitudo præterquam quod in foramine inditur foraminis.S I.ad extremum autem latitudo foraminis.I Γ.parastatorum longitudo foraminum. V S Γ. curuatura foraminis pars dimidia, crassitudo foraminis.ũ.& partis.lx. Adiicitur autem ad mediam latitudinem,quantum est prope foramen factum in descriptione, latitudine & crassitudine foraminis.v. altitudo parte.iiii. regulæ,quæ est in mensa longitudo foraminum,viii.Latitudo & crassitudo dimidium foraminis cardinis. I I z ⁝ crassitudo foraminis. I 99 ⁘ curuatura regulæ. Γ 5 K. exterioris regulæ latitudo & crassitudo tantundem, longitudo quam dederit ipsa versura deformationis & parastatæ latitudo, & suam curuaturam. K. Superiores autem regulæ æquales erunt inferioribus. K.mensæ transuersarii foramis.

nis.ũ ũ K.climaciclos ſcapi longitudo foraminum xiii ⁝⁝ craſsitudo.iii K. Interuallum mediũ,latitudo foraminis ex parte quarta ⁘ craſsitudo pars octaua.K climaciclos ſuperioris pars,quæ eſt proxima brachiis,quæ coniuncta eſt menſæ,tota longitudine diuiditur in partes quinq;.Ex his dentur duæ partes ei membro,quod Græci χηλὸν vocant ⁘ latitudo.Γ.craſsitudo.9 ⁘ longitudo foraminũ.iii. & ſemis K.extantia cheles foraminis.S. plinthigonatos foraminis.ʒ. & ſicilicus. Quod autem eſt ad axona, quod appellatur frons tranſuerſarius, foraminum trium ⁘ interiorum regularum latitudo foraminis.Γ.craſsitudo. ʒ K.cheloni replum , quod eſt operimentum,ſecuriculæ includitur.K.ſcapos climaciclos latitudo.z ſ.craſsitudo foraminum.xii K.craſsitudo quadrati, quod eſt ad climacicla , foraminis. F ſ. in extremis. K. rotundi autem axis diametros æqualiter erit cheles. Ad clauiculas autem.S. minus parte ſextadecima. K. Anteridion longitudo foraminum Fiii9. latitudo in imo foraminis Γ ⁘ in ſummo craſsitudo.z K.Baſis quæ appellatur ἐσχάρα longitudo foraminum ⁝⁝ antebaſis foraminum. iiii ⁝⁝ vtriuſque craſsitudo & latitudo, foraminis ⁝⁝. Compingitur autem dimidia altitudinis.K.columna,latitudo & craſsitudo.I S. altitudo autem non habet foraminis proportionem, ſed erit quod opus erit ad vſum brachii ⁝⁝ longitudo foraminum. V I ⁝⁝ craſsitudo in radice foraminis in extremis.F.De baliſtis & catapultis ſymmetrias,quas maxime expeditas putaui,expoſui.Quemadmodum autem contentionibus eæ temperentur, è neruo capilloq; tortis rudentibus, quantum comprehendere ſcriptis potuero,non prætermittam.

IN CAPVT XVII. ANNOTAT.

Quæ baliſta dua pondo ſaxum mittere debet.] *Dua & tre pondo, niſi iungantur , vitioſa eſſe ſcribit Quintilianus lib.* I. *ſed ſine reprehenſione dici iuncta idem ex Meſſala docet. Scribonium tamen Largum pondo dua non ſemel dixiſſe animaduerti.Notæ verò numerorum quæ ſequuntur, fluxæ ſunt fidei, vt nihil ſtatui poſsit.Quis eſt enim tam lynceus,qui tantis in tenebris videat?*

Quæ Græcè περίτρητον appellatur.] πόρίτρητον *lib.* I. *cap.* II. *ſcripſi eſſe in baliſta foramen,quod & embater dicatur, ita enim principio legebamus fauentes Io.Iucundi lectioni , ſed poſtea non diſplicuit , quod in aliquibus codicibus reperiebamus embate, pro modulo,mutata interpunctione.Locus autem hic in omnibus codicibus eſt luxatus.Nam poſt verbum foraminis,quatuor hæ dictiones fuerant (ſi quidem non decipimur) ſcribendæ. Etenim ſi περίτρητον eſt foramen, vt vult memorato loco Vitruuius, quonam modo ita dicetur ſcutula? cuius dimenſionem ex foraminis ratione ſumi tradit. Quidam, quòd locum neſcirent corruptum, annotarunt τὸ πόρίτρητον quidẽ eſſe foramen,τῷ περίτρητον verò eſſe in baliſta ſcutulam. Locus igitur mea ſententia ad hunc modum reſtituẽdus eſt,Cum ergo foraminis(quod Græcè περίτρητον appellatur)magnitudo fuerit inſtituta,deſcribatur ſcutula,&c.*

Frons

Frons transuersarius.] *Frontem in masculino genere dixit, vti apud Nonium Titinnius, Cato, & Cæcilius. Lege caput nonum libri quinti & decimi noctium Atticarum Auli Gellij.*

Basis, quæ appellatur eschara.] *Ita appellatur, quòd imitetur craticulam, quæ ἔσχαρις & ἐσχάρα Græcè dicitur, vt ex capite proximo apparet.*

Capillóque tortis rudentibus.] *Capillo maxime muliebri, vt in capite proximo ostendet. Non quòd ex alia materia fieri non possint. Legimus enim apud Vegetium lib. IIII. cap. IX. Iulium Capitolinum in vita Maximinorum, Plutarchum lib. de fœnore, cum neruorum & funium copia deficeret, vsos fuisse capillo muliebri.*

De catapultarum balistarumq; contentionibus & temperaturis. CAP. XVIII.

SVMVNTVR tigna amplissima longitudine, supra figuntur cheloniæ, in quibus includuntur suculæ. Per media autem spatia tignorum insecantur & excidunturformæ, in quibus excisionibus includuntur capitula catapultarum, cuneisq; distinentur, ne in contentionibus moueantur. Tum verò modioli ærei in ea capitula includuntur, & in eos cuneoli ferrei, quos ἐπισχίδας Græci vocant, collocantur. Deinde ansæ rudentum induntur per foramina capitulorum, & in alteram partem traiiciuntur: deinde in suculas coniiciuntur, inuoluunturq; vectibus, vti per eas extenti rudentes cum manibus sunt tacti, æqualem in vtroque sonitus habeant responsum. Tunc autem cuneis ad foramina concluduntur, vt non possint se remittere. Ita traiecti in alteram partem, eadem ratione, vectibus per suculas extenduntur, donec æqualiter sonent. Ita cuneorum conclusionibus ad sonitum musicis auditionibus catapultæ temperantur.

IN CAPVT XVIII. ANNOTAT.

Donec æqualiter sonent.] *Non antè præcluduntur in capitulis foramina, per quæ tenduntur è neruo capilloq; torti funes, quā tinnitus reddiderint æquales. Brachiorum enim æquali tensione, fieri & dextra & sinistra parte funium sonitus necesse est, rectamq; telorum missionem. Illa si homotona, id est æqualiter tensa non fuerint, & plagam ipsam, id est missionem non æquam, & funes non æqualiter sonare certum est. Quod & tradidit lib. I. cap. I.*

De oppugnatorijs defensorijsq; rebus, & primum de arietis inuentione, eiusq; machina. CAP. XIX.

DE his rebus quæ potui dixi: reſtat mihi de oppugnatoriis rebus, quemadmodum machinationibus, & duces victores, & ciuitates defenſæ eſſe poſsint. Primum ad oppugnationes aries ſic inuentus memoratur eſſe. Carthaginenſes ad Gades oppugnandas caſtra poſuerunt: cum autem caſtellum ante cœpiſſent, id demoliri ſunt conati: poſteaquam non habuerunt ad demolitionem ferramenta, ſumpſerunt tignum, idq; manibus ſuſtinentes, capiteq; eius ſummum murum continenter pulſantes, ſummos lapidum ordines deiiciebant, & ita gradatim ex ordine totam communitionem diſsipauerunt. Poſtea quidam faber Tyrius, nomine Pephaſmenos, hac ratione & inuentione inductus, malo ſtatuto, ex eo alterum tranſuerſum vti trutinam ſuſpendit: & reducendo & impellendo vehementibus plagis deiecit Gaditanorum murum. Cetras autẽ Chalcedonius de materia primum baſim ſubiectis rotis fecit, ſupraq; compegit arrectariis & iugis varas: & in his ſuſpendit arietem, coriisq; bubulis texit, vti tutiores eſſent qui in ea machinatione ad pulſandum murum eſſent collocati. Id autem, quod tardos conatus habuerat, teſtudinem arietariam appellare cœpit. His tunc primis gradibus poſitis ad id genus machinationis, poſtea cum Philippus Amyntæ filius Byzantium oppugnaret, Polydus Theſſalus pluribus generibus & facilioribus explicauit, à quo receperunt doctrinam Diades & Chereas, qui cum Alexandro militauerunt. Itaque Diades ſcriptis ſuis oſtendit ſe inueniſſe turres ambulatorias, quas etiam diſſolutas in exercitu circumferre ſolebat: præterea terebram, & aſcendentem machinam, qua ad murum plano pede tranſitus eſſe poſſet, & etiam coruum demolitorem, quem nonnulli gruem appellant. Non minus vtebatur ariete ſubrotato, cuius rationes ſcriptas reliquit. Turrem autem minimam ait oportere fieri ne minus altam cubitorum lx. latitudinem xvii. Contracturam autem ſummam imæ partis quintam. Arrectaria in turris imo dodrantalia, in ſummo ſemipedalia. Fieri autem ait oportere eam turrem tabulatorum decem, ſingulis partibus in ea feneſtratis. Maiorem verò turrem altam cubitorum cxx. latam cubitorum xxiii. S ⁘ contracturam item ſummam quinta parte ⁘ arrectaria pedalia in imo, in ſummo ſemipedalia. Hanc magnitudinem turris faciebat tabulatorum xx. cum haberẽt ſingula tabulata circuitionem cubitorum ternum: tegebat autem coriis crudis, vt ab omni plaga eſſent tutæ. Teſtudinis arietariæ comparatio eadem ratione perficiebatur. Habuerat autem interuallum cubitorum xxx. altitudinem præter faſtigium xvi. Faſtigii autem altitudo ab ſtrato ad ſummum, cubita vii. Exibat autem in altum, & ſupra medium tecti faſtigium turricula lata non minus cubita xii. & ſupra extollebatur altitudine quatuor tabulatorum: in quo tabulato ſummo ſtatuebantur ſcorpiones & catapultæ, in infer

in inferioribus congerebatur magna aquæ multitudo, ad extinguendum si qua vis ignis immitteretur. Constituebatur autem in ea, arietaria machina, quæ Græcè κριὸς dicitur, in quo collocabatur torus perfectus in torno, in quo insuper constitutus aries, rudentium ductionibus & reductionibus, efficiebat magnos operis effectus: tegebatur autem is coriis crudis, quemadmodum turris. De terebra has explicuit scriptis rationes. Ipsam machinam vti testudinem in medio habentem collocatum in orthostatis canalem faciebat (quemadmodum in catapultis aut balistis fieri solet) longitudine cubitorum l. altitudine cubiti, in quo constituebatur transuersa sucula. In capite autem dextra ac sinistra trochleæ duæ, per quas mouebatur quod inerat in eo canali capite ferrato tignum, sub eo autem ipso canali inclusi tuti, crebriter celeriores & vehementiores efficiebant eius motus. Supra autem id tignum, quod inibi erat, arcus agebantur ad tegendum canalem, vti sustinerent corium crudum, quo ea machina erat inuoluta. De corace nihil putauit scribendum, quod animadueterteret eam machinam nullam habere virtutem. De accessu, qui ἐπίβαθρα Græcè dicitur, & de marinis machinationibus, quæ per nauim aditus habere possunt, scribere se tantum pollicitum esse vehementer animaduerti, neque rationes earum eum explicuisse. Quæ sunt ab Diade de machinis scripta, quibus sint comparationibus, exposui. Nunc quemadmodum à præceptoribus accepi, & vtilia mihi videntur, exponam.

IN CAPVT XIX. ANNOTAT.

Restat mihi de oppugnatoriis.] *Machinarum aliæ sunt oppugnatoriæ, quibus hostes impetimus, de quibus hoc capite, & duobus sequentibus, aliæ sunt repugnatoriæ, quæ & à defendendo propugnatoriæ dici possunt, his contra aduersariorum machinationes vtimur, de quibus cap. vltimo.*

Aries sic inuentus memoratur esse.] *Plinius lib.* VII. *cap.* LVI. *arietis in muralibus machinis inuentionem tribuit Epeo ad Troiam. Qualis autem fuerit, intelligi potest ex Iosepho lib.* III. *de bello Iudaico. Immensa, inquit, est materia malo nauis assimilis, cuius summum graui ferro solidatum est arietis effigie fabricato, unde nomen accepit. Dependet autem funibus medius ex trabe alia velut ex trutina palis vndique fulta. Retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus, in fronte prominente ferro mœnia percutit. Vide etiam apud Ammianum lib.* XXIII. *& Vegetium lib.* IIII. *Arietis est figura Romæ in arcu Lucij Septimij Seueri, in radicibus Capitolij, & in cochlide columma Traiani. Eiusmodi scalptam gemma mihi dono dedit Caietana puella & corporis speciosa habitudine, & virginali pudore insignis Isabella Bonamana, scitula & venustula puella, bellula atque lepidula puella, suauissima & mellitissima puella, subfuscula sed formosula & delicatula puella. Eius sermone & consuetudine dispeream si quid est festiuius, mellitius, atque saccaratius. De ariete scribit Robertus Valturius libro de re militari decimo.*

Supráque compegit arrectarijs & iugis varas.] *Varæ, quantum existimo, fiebant solo, id est basi, axibus firmissimis compacto, arrectis ab vtroque latere applicatis trabibus, & iugis, id est transuersis & porrectis tigillis, aut asseribus suprà collocatis, suspenso ad hæc ariete, suppositis tamen rotis, machina tota cratibus creberrimè textis, corioq; crudo & recenti tegebatur, quo essent tutiores, qui ex ea muros pulsarent. Varæ tamen apud Lucanum lib.* IIII. *dicuntur furcæ, quibus retia sustinentur.*

Dispositis, inquit, attollat retia varis.

Testudinem arietariam appellare cœpit.] *Flauius Vegetius libro de re militari* IIII. *cap.* XIIII. *ad similitudinem veræ testudinis vocabulum sumpsisse scribit. Quia sicut illa modò reducit, modò profert caput, ita machinamentum interdum reducit, trabem interdum exerit, vtì fortius cedat. Est & testudinis genus, cùm milites confertis clypeis se contegunt, vt tuti sint à telorum ictu, de quo genere intelligenda mihi videntur illa in libro Cæsaris septimo de bello Gallico, Alij tela conyciunt, alij testudine facta subeunt. Dion libro nono & quadragesimo, nomen sortitam esse tradit πρός τε τὸ ἰσχυρὸν, καὶ πρὸς τὸ ἀσφαλὲς αὐτῆς, hoc est, à firmitudine, & tegendi commoditate. Vsum eius fuisse duplicem ex eodem apparet, in propugnaculorum oppidorum'ue oppugnatione, quo tempore & in muros sæpenumero tollerentur è militibus aliquot, aut cùm à sagittarijs circundarentur: tum enim tuendi sui causa vniuersi in genua procumbebant, doctus etiam ipsis equis, cum liberet ingeniculare, vt vtar verbo Lampridij in Heliogabalo, tantaq; erat confertissimæ texturæ firmitas, vt non hominibus solum per eam ingrediendi esset facultas, sed & equos, & impedimenta agendi, idq; adeò magis, si in angusto esse, & concauo loco sors tulisset. Fiebat autem ad hunc ferè modum, Impedimenta leuisq; armaturæ milites, atque equites, in media turma collocabantur, qui verò armatorum oblongis scutis vterentur, in extremis, vti in plinthio aciei ordine, quem laterculum dicere possis, fieri solet, circunstabant, qui latis interyciebantur, elatisq; scutis alteri alteros protegentes, se cæterosq; à telis tuebãtur, ita nihil tota turma præter scuta videre erat. Describitur & testudo à Liuio lib.* XLIIII.

Turres ambulatorias.] *Turres ambulatoriæ siue mobiles, quarum meminit Hircius libro de bello Alexandrino, & plerisque bellorum Gallici ciuilisq; locis Iulius Cæsar, componebantur trabibus & tabulis ædificijs pares, quæ non muros solum oppugnatæ vrbis, sed ipsas turres altitudine superarent. De quibus scribit Vegetius lib.* IIII. *cap.* XVII. *& sequentibus.*

Et ascendentem machinam.] *Mox vocabitur accessus, Græcè ἐπιβαθρα. Suspicor fuisse machinam, quæ occulto quodam artificio, & expeditis machinationibus in sublime crescerct, & in eam altitudinem educta, qua opus erat, retinaculis sisteretur. Poterant & tabulata excitari cochleis, quo pacto in torcularij prælum tollimus, atque deprimimus. Nisi dictum interpretari velimus de machina, quam Tollenonem Vegetius appellat libri quarti capite vno & vigesimo. Ea fiebat infixa solo altissima trabe, in cuius summo vertice alia transuersa trabs longior dimensa medietate connectitur stateræ modo, id est co libramento, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno capite cratibus, siue tabulatis contexebatur machina, in qua milites aliquot collocarentur armati. Tunc per funes alterna*

capitum

capitum ſublatione & depreßione eleuati in murum vrbis imponebantur.

Etiam coruum demolitorem, quem nonnulli gruem appellant.] *Quòd dicat à nonnullis gruem vocari, venire quis poſsit in ſuſpicionem, eo vſos eſſe capiendis aduerſariorum machinis, transferendisq; in muros: cuiuſmodi machina vſum fuiſſe ſcribit capite vltimo Calliam Architectum Rhodi, cum accedentem ad mœnia helepolin tranſtulit in muros. Id vt credat, faciet, quod apud Iulium Pollucem legatur libro quarto γέρανον, id eſt gruem in theatro machinam fuiſſe, quæ ex ſublimi ferebatur ad rapienda corpora. Ea vſum Auroram, cùm Memnonis rapuit corpus. Sed quòd demolitorem adieciſſet, aliud ſum ſuſpicatus. Interea cogitanti ſe offert mihi Polybij locus ex libro primo, quem ad huuc modum vertit Nicolaus Perotus, cui tamen è Græco codice Vaticanæ bibliothecæ, cùm Aldinum mutilum reperiſſemus, verſus amplius tres addidimus. Lignea (inquit coruum deſcribens) columna prorus inerat, longitudinis quatuor vlnarum, latitudinis palmorum trium. In eius apice rotam conſtituerant, huic præterea tabulæ inhærentes ſcalas conficiebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo ſex vlnæ, foramen autem tabulati erat oblongum, & circumambibat columnam poſt primas ſtatim ſcalæ duas vlnas. Habebat autem veluti ſepem ad vtrunque oblongum latus genu tenus altam. In ligni extremo ferrum erat inſtar mallei peracutum, præterea annulus fune alligatus, ita vt hæc machina machinis frumentarijs ſimillima videretur. Igitur ſimulac nauis hoſtium aduentabat, laxato fune ſcalæ demittebantur, ferrum pondere ac vi ligni ſuper hoſtium nauim delapſum figebatur. Si aduerſa prora erat, bini milites per ſcalas deſcendebant, duo primi præferentes ſcuta, reliqui latera ſcutis protecti. Si verò obliqua erat hoſtium nauis, in eam ex tota pariter naui deſiliebatur. Hactenus Polybius. Quæ verba mirè faciunt ad rem noſtram. Coruorum mentio eſt apud Quintum Curtium lib. IIII.*

Circuitionem cubitorum ternum.] *Hoc eſt περίβολον, loriculam, ſeptum in circuitu.*

Quæ Græcè κριοδόκη dicitur.] *Id eſt, arietaria trabs. κριὸς enim arietem ſignificat, & δοκὸς trabem.*

De teſtudine ad congeſtionem foſſarum paranda.

CAP. XX.

TESTVDO, quæ ad congeſtionem foſſarum paratur, eaq; etiam acceſſus ad murum poteſt habere, ſic erit facienda. Baſis compingatur, quæ Græcè ἐσχάρα dicitur, quadrata habens quoquo verſus latera ſingula pedum XXV. & tranſuerſaria quatuor. Hæc autem contineantur ab alteris duobus craſsis. F. S. latis. S. diſtent autem tranſuerſaria inter ſe circiter pede & S. ſupponanturq; in ſingulis interuallis eorum arbuſculæ, quæ Græcè ἀμαξόποδες dicuntur, in quibus verſantur rotarum axes concluſi laminis ferreis. Eæq; arbuſculæ ita ſint temper

temperatæ,vt habeant cardines & foramina, quo vectes traiecti verſationes earum expediant,vti ante & poſt, & ad dextrum ſeu ſiniſtrum latus, ſiue oblique ad angulos opus fuerit, ad id per arbuſculas verſati progredi poſsint. Collocentur autem inſuper baſim tigna duo,in vtranque partem proiecta pedes ſenos, quorum circa proiecturas figantur altera proiecta duo tigna ante frontes pedes vii.craſſa & lata,vti in baſi ſunt ſcripta. Inſuper hanc compactionem erigantur poſtes compactiles, præter cardines pedum ix. craſsitudine quoquouerſus palmipedales, interualla habentes inter ſe ſeſquipedis. Eæ concludantur ſuperne intercardinatis trabibus. Supra trabes collocentur capreoli cardinibus alius in alium concluſi, in altitudine excitati pedes ix. Supra capreolos collocetur quadratum tignum,quo capreoli coniungantur. Ipſi autem laterariis circa fixis contineantur teganturq; tabulis maxime palmeis: ſi non, ex cætera materia, quæ maxime habere poteſt virtutem,præter pinum aut alnum. Hęc enim ſunt fragilia, & faciliter recipiunt ignem. Circum tabulata collocentur crates ex tenuibus virgis creberrime textis,maximeq; recentibus percrudis coriis duplicibus conſutis,farctis alga,aut paleis in aceto maceratis,circa tegatur machina tota.Ita ab his reiicientur plagæ baliſtarum,& impetus incendiorum.

IN CAPVT XX. ANNOTAT.

Cardinibus alius in alium concluſi.] *Cardines hoc loco intelliguntur extremæ capreolorum partes, quæ in cauum induntur, quomodo cardinatum tignum dicitur capite proximo. Idem in poſtibus, trabibus, tranſuerſarijs, ſcapis, paraſtatis intelligendum.Ipſum autem cauum noſtri materiarij morteſiam, cardinem verò tenonem dicunt.*

Ex cætera materia.] *Promiſcuè vtitur Vitruuius hac dictione in prima & quinta flexione pro ligno, vt lib.* II. *cap.* IX.

De alijs teſtudinibus. CAP. XXI.

EST autem & aliud genus teſtudinis, quod reliqua omnia habet, quemadmodum quæ ſuprà ſcripta ſunt, præter capreolos: ſed habet circa pluteum & pinnas ex tabulis, & ſuperne ſubgrundas proclinatas, ſupraq; tabulis & coriis firmiter fixis continentur. Inſuper verò argilla cum capillo ſubacta, ad eam craſsitudinem inducatur, vt ignis omnino non poſsit ei machinæ nocere. Poſſunt autem, ſi opus fuerit, eæ machinæ ex octo rotis eſſe, ſi ad loci naturam ita opus fuerit temperare. Quæ autem teſtudines ad fodiendum comparantur ὄρυγες Græcè dicuntur. Cætera omnia habent, vti ſuprà ſcriptum eſt.

Frontes

Frontes autem earum fiunt, quemadmodum anguli trigonorum, vt à muro tela cum in eas mittantur, non planis frontibus excipiant plagas, sed ab lateribus labentes, sine periculoq; fodientes, qui intus sunt tueantur. Non mihi etiam videtur esse alienum de testudine, quam Agetor Byzantius fecit, quibus rationibus sit facta, exponere. Fuerat enim eius basis longitudo pedum L X. latitudo X V I I I. Arrectaria, quæ supra compactionem erant quatuor collocata, ex binis tignis fuerant compacta, in altitudinibus singulorum, pedum X X X V I. crassitudine palmipedali, latitudine sesquipedali. Basis eius habuerat rotas octo, quibus agebatur. Fuerat autem earum altitudo pedum V I. S.:-· crassitudo pedū trium, ita fabricatæ triplici materia, alternis se cōtra subscudibus inter se coagmentatæ, laminisq; ferreis ex frigido ductis alligatæ. Hæ in arbusculis, siue amaxopodes dicantur, habuerant versationes. Ita supra transtrorum planitiem, quæ supra basim fuerat, postes erant erecti pedum X V I I I:-· latitudinis. S:-· crassitudinis. F. Z. distantes inter se. IS:-· supra eos trabes circumclusæ continebāt totam compactionem ⁝⁝ latę pedem I:-· crassæ. S:-. supra eam capreoli extollebantur altitudine pedum X I I. Supra capreolos tignum collocatum coniungebat capreolorum compactiones. Item fixa habuerant lateraria in transuerso, quibus insuper contabulatio circundata contegebat inferiora. Habuerat autem mediam contabulationem suprà trabiculas, vbi scorpiones & catapultæ collocabantur. Erigebantur & arrectaria duo compacta pedum X X X V ⁘ crassitudine sesquipedali ⁘ latitudine pedum I I. coniuncta capitibus transuersario cardinato tigno, & altero mediano inter duos scapos cardinato, & laminis ferreis religato: quo insuper collocata erat alternis materies inter scapos & transuersarium traiecta, cheloniis & anconibus firmiter inclusa. In ea materia fuerunt ex torno facti axiculi duo, è quibus funes alligati, retinebant arietem. Supra caput eorum, qui continebant arietem, collocatum erat pluteum, turriculæ similitudine ornatum, vti sine periculo duo milites tuto stantes prospicere possent, & renunciare, quas res aduersarii conarentur. Aries autem eius habuerat longitudinem pedum C V I ⁝⁝ latitudine in imo palmipedali ⁝⁝ crassitudine pedali ⁝⁝ contractum à capite in latitudine pes I ⁝⁝ – crassitudine. S. –· Is autem aries habuerat de ferro duro rostrum, ita vti naues longæ solent habere: & ex ipso rostro laminæ ferreæ quatuor circiter pedum X V. fixæ fuerant in materia. A capite autem ad imam calcem tigni, contenti fuerunt funes quatuor, crassitudine digitorum octo, ita religati, quemadmodum nauis malus à puppi ad proram continetur, eiq; funes præcinctoriis transuersis erant religati, habentes inter se palmipedalia spatia. Insuper coriis crudis totus aries erat inuolutus. Ex quibus autem funibus pendebant eorum capita, fuerant ex ferro factæ quadruplices catenæ, & ipsæ coriis crudis erant inuolutæ. Item habue-

rat proiectura eius ex tabulis arcam, compactam & confixam rudentibus maioribus extentis, per quarum asperitates non labentibus pedibus faciliter ad murum perueniebatur, atque ea machina sex modis mouebatur, progressu, item latere dextra ac sinistra, porrectione non minus in altitudinem extollebatur, & in imum inclinatione demittebatur. Erigebatur autem machina in altitudinem ad disiiciendum murum circiter pedes C. Item à latere dextra ac sinistra procurrendo, perstringebat non minus pedes C. Gubernabant eam homines C. habentem pondus talentum quatuor milium, quod fit CCCCLXXX. pondo.

IN CAPVT XXI. ANNOTAT.

Quæ autem testudines ad fodiendum comparantur.] *Suffossuri turres, aut mœnia vrbis (Cæsar agere cuniculos dicit, nostri minas) vtebantur testudine fronte triquetra, vt missa tela, dum in angulo consistere non possunt, per latera laberentur, & reijcerentur. In ea machina erant comparati ad fodiendum homines, vnde nomen ὄρυγος accepit. nam ὀρύσσω fodio significat.*

Excipiat plagas.] *Multitudinis numero enunciandum est, excipiant.*

Sine periculo fodientes.] *Addo coniunctionem, quamuis in nullo exemplari inuenerim, vt scribatur, sineq; periculo.*

De ferro duro rostrum, ita vti naues longæ solent habere.] *Rostra nauibus addidit Piseus autore Plinio lib. VII. cap. LVI. Ea adpinguntur prorę ferrea, aut ex ære. Vergilius Æneid. X.*

Massicus ærata princeps secat æquora tigri. *Et post,*
Et campos salis ære secabant.

Vnde rostratæ naues, quæ Græcis χαλκέμβολοι dicuntur, rostra enim nauium χαλκώματα & ἐμβολοι nominantur. Cuiusmodi intellexit Horatius cùm ad Mecœnatem scribens dixit trabem Cypriam. Nam Tamasum (ita enim scribendum ex Stephano.) Cypri oppidum æris habuisse metalla scriptis Strabo tradidit, lib. XIIII. C. Balbus in Argonauticis rostra vti in marmoribus nunc scalpta inueniuntur, expressit his verbis,

Volat immissis caua pinus habenis,
Insiditq; solum, & spumas vorat ære tridenti.

Habentes inter se palmipedalia spatia.] *Palmipedalia dixit pro quinque palmorum, à palmipede, quo vtitur lib. V. cap. VI. Vnde palmipedalis malleolus Columellæ lib. III. cap. XIX. In cliuosis, ait, vbi terra decurrit, potest palmipedalis deponi. Varro lib. de re rustica II. cap. IIII. Limen inferius altum palmipedale, ne porci ex hara, cùm mater prodit, transilire possint.*

Habentem pondus talentûm quatuor milium, quod fit CCCCLXXX. pondo.] *In aliquibus codicibus ante pondo, additur millia, sed in melioribus, notis illis superposita est tantummodo linea. Ea enim solebant antiqui millenarium numerum significare, id est ad earum notarum, quibus superimponebatur*

batur significationem millia addere. Reperiuntur & hæ pro mille in marmoribus, & manuscriptis codicibus notæ ↀↃ, ↀↃ, ↀ, ↀↃ, ↀↀ, *& ↀ. Quod autem ad talentum attinet, sciendum Romanos id non habuisse, sed quotiescunque apud Latinum autorem reperitur, factum esse, quòd dictionem scriptoris, quem imitantur, retinuerint. Apud Græcos multiplici fuisse differentia animaduerto, paruum, quod minas pendebat sexaginta magnum, quod octoginta, id est libras Romanas octoginta tres, & vncias quatuor. Maximum Suidas & Hesychius apud quosdam fuisse centum, & viginti quinque librarum tradunt. Vitruuius centum & viginti, &, si in aliquibus codicibus quadringenta nonaginta millia pondo rectè legitur, centum viginti pondo & semissis statuit. Dicitur autem ἀπὸ τῆ ταλαντίου, siue ταλαντόω, id est pondero, appendo.*

Totius operis peroratio. CAP. XXII.

DE scorpionibus & catapultis & balistis, etiamq; testudinibus & turribus, quæ maxime mihi videbantur idonea, & à quibus essent inuenta, & quemadmodum fieri deberent, explicui. Scalarum autem & carchesiorum, & eorum, quorum rationes sunt imbecilliores, non necesse habui scribere. Hæc etiam milites per se solent facere, neque ea ipsa omnibus locis, neque eisdem rationibus possunt vtilia esse: quod differentes sunt munitiones munitionibus, nationumq; fortitudines. Nanque alia ratione ad audaces & temerarios, alia ad diligentes: aliter ad timidos machinationes debent comparari. Itaque his præscriptionibus si quis attendere voluerit, ex varietate eorum eligendo, & in vnam comparationem conferendo, non indigebit auxiliis, sed quascunque res, aut rationibus, aut locis opus fuerit sine dubitatione poterit explicare. De repugnatoriis verò non est scriptis explicandum: non enim ad nostra scripta hostes comparant res oppugnatorias, sed machinationes eorum ex tempore solerti consiliorum celeritate sine machinis sæpius euertuntur. Quod etiam Rhodiensibus memoratur vsu veniisse. Diognetus enim fuerat Rhodius Architectus, & ei de publico quotannis certa merces pro arte tribuebatur ad honorem. Eo tempore quidam Architectus ab Arado, nomine Callias Rhodum cum veniisset, acroasim fecit, exemplumq; protulit muri, & supra id machinam in carchesio versatili constituit, qua Helepolim ad mœnia accedentem corripuit, & transtulit intra murum. Hoc exemplar Rhodii cum vidissent, admirati ademerunt Diogneto quod fuerat ei quotannis constitutum, & eum honorem ad Calliam transtulerunt. Interea rex Demetrius, qui propter animi pertinaciam Poliorcetes est appellatus, contra Rhodum bellum comparando, Epimachum Athenienſem nobilem Architectum secum adduxit,

xit. Is autem comparauit Helepolim sumptibus immanibus, industria laboreq; summo, cuius altitudo fuerat pedum CXXV. latitudo pedum L X. ita eam ciliciis & coriis crudis confirmauit, vt posset pati plagam lapidis balista immissi pondo CCCLX. Ipsa autem machina fuerat milia pondo CCCLX. Cum autem Callias rogaretur à Rhodiis, vt contra eam Helepolim machinam pararet, & illam (vti pollicitus erat) transferret intra murum, negauit posse. Non enim omnia eisdem rationibus agi possunt: sed sunt aliqua quæ exemplaribus non magnis, similiter magna facta habent effectus: alia autem exemplaria non possunt habere, sed per se constituuntur. Nonnulla verò sunt, quæ in exemplaribus videntur verisimilia, cum autem crescere cœperunt dilabũtur, vt etiam possumus hinc animum aduertere. Terebratur terebra foramen semidigitale, digitale, sesquidigitale: si eadem ratione voluerimus palmare facere, non habet explicationem: semipedale autem, maiusue, ne cogitandum quidem videtur omnino. Sic item quemadmodum in nonnullis paruis exemplaribus factum apparet, in non valde magnis fieri posse videtur, non tamen eodem modo in maioribus id consequi potest. Hæc cum animaduertissent Rhodii eadẽ ratione decepti, qui iniuriam cum contumelia Diogneto fecerant, posteaquam viderunt hostem pertinaciter infestum, & machinationem ad capiendam vrbem comparatam, periculum seruitutis metuentes, & nil nisi ciuitatis vastitatem expectandam, procubuerunt Diognetum rogantes, vt auxiliaretur patriæ. Is primo negauit se facturum: sed posteaquam ingenuæ virgines & ephebi cum sacerdotibus venerunt ad deprecandum, tunc est pollicitus his legibus, vti si eam machinam cœpisset, sua esset. His ita constitutis, qua machina accessura erat, ea regione murum pertudit, & iussit omnes publice & priuatim, quod quisque habuisset aquæ, stercoris, luti, per eam fenestram per canales effundere ante murum. Cum ibi magna vis aquæ, luti, stercoris, nocte profusa fuisset, postero die Helepolis accedens antequam appropinquaret ad murum, in humida voragine acta consedit, nec progredi, nec regredi postea potuit. Itaque Demetrius cum vidisset sapientia Diogneti se deceptum esse, cum classe sua discessit. Tunc Rhodii Diogneti solertia liberati bello, publice gratias egerunt, honoribusq; omnibus eum & ornamentis exornauerunt. Diognetus autem eam Helepolim reduxit in vrbem, & in publico collocauit, & inscripsit, Diognetus è manubiis id populo dedit munus. Ita in repugnatoriis rebus, non tantum machinæ, sed etiam maxime consilia sunt comparanda. Non minus Chio cum supra naues sambucarum machinas hostes comparauissent, noctu Chii terram, arenam, lapides proiecerunt in mare ante murum, Ita illi postero die cum accedere voluissent, naues supra aggerationem, quæ fuerat sub aqua, sederunt, nec ad murum accedere, nec retrorsus se recipere potuerunt: sed ibi malleolis confixæ

fixæ incendio sunt conflagratæ. Apollonia quoque cum circumsideretur, & specus hostes fodiendo cogitarent sine suspicione intra mœnia penetrare. Id autem cum à speculatoribus esset Apolloniatibus renunciatum, perturbati nuncio propter timorem, consiliis indigentes, animis deficiebant, quod neque tempus, neque certum locum scire poterant, quo emersum facturi fuissent hostes. Tum verò Trypho Alexandrinus, qui ibi fuerat Architectus, intra murum plures specus designauit, & fodiẽdo terram progrediebatur extra murum, duntaxat citra sagittæ emissionem, & in omnibus vasa ænea suspendit. Ex his in vna fossura, quæ contra hostium specus fuerat, vasa pendentia ad plagas ferramentorum sonare cœperunt. Ita ex eo intellectum est, qua regione aduersarii specus agentes intra penetrare cogitabant. Sic limitatione cognita, temperauit ahena aquæ feruentis & picis de superne contra capita hostium, & stercoris humani & arenæ coctæ candentis: dein noctu pertudit crebra foramina, & per ea repente perfundendo, qui in eo opere fuerunt hostes omnes necauit. Item Massilia cum oppugnaretur, & numero supra x x x. specus tum agerent, Massilitani suspicati, totam quæ fuerat ante murum fossam altiore fossura depressérunt, ita specus omnes exitus in fossam habuerunt: quibus autem locis fossa non potuerat fieri intra murum, barathrum amplissima longitudine & amplitudine, vti piscinam, fecerunt, contra eum locum, qua specus agebantur, eamq; è puteis & è portu impleuerunt. Itaque cum specus esset repente naribus apertis, vehemens aquæ vis immissa supplantauit fulcturas, quiq; intra fuerunt, & ab aquæ multitudine, & ab ruina specus omnes sunt oppressi. Etiam cum agger ad murum contra eos compararetur, & arboribus excisis, eoq; collocatis, locus operibus exaggeraretur, balistis vectes ferreos candentes in id mittendo, totam munitionem coëgerunt conflagrare. Testudo autem arietaria cum ad murum pulsandum accessit, demiserunt laqueum, & eo ariete constricto, per tympanum ergata circumagentes, suspenso capite eius non sunt passi tangi murum. Denique totam machinam candentibus malleolis & balistarum plagis dissipauerunt. Ita hæ victoria ciuitates, non machinis, sed contra machinarum rationem, Architectorum solertia sunt liberatæ. Quas potui de machinis expedire rationes pacis belliq; temporibus, & vtilissimas putaui, in hoc volumine perfeci. In prioribus verò nouem, de singulis generibus & partibus comparaui, vti totum corpus omnia Architecturæ membra in decem voluminibus haberet explicata.

IN TOTIVS OPERIS PERORATIONEM

Peroratio erat potius versiculo à fine quinto, ibi, Quas potui: sed maluimus lectori indulgentes receptam Vitruuij sectionem retinere.

Qua Helepolim ad mœnia accedentem corripuit.] *Helepolis machina est, ab euertendis vrbibus dicta, ἕλω enim euerto significat. Inter λιθοβόλους à Diodoro Siculo lib. XX. recensetur. Aedificatur autem, vt tradit Ammianus libro XXIII. hoc modo, Testudo compaginatur immanis, axibus roborata, longissimis, ferreisq; clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumq; recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detractet & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides præacutæ, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, vel fictores, vt quicquid petierit aculeis exertis, abrumpat. Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numerosius intrinsecus miles languidiori murorum parti viribus admouet concitis, & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.*

Qui propter animi pertinaciam poliorcetes est appellatus.] *Vrbium expugnator Græcè πολιορκητὴς dicitur, à πόλις & ὀρκέω, id est destruo. Quo cognomento est appellatus Demetrius Antigoni Regis filius, vt scribunt Plutarchus in eius vita, & Ammianus lib. XXIII. Riserit, puto, si apud Raphaëlem Volaterranum in Philologia legeris poliorceten machinam esse ex Vitruuio. Neque tamen ignoro ita appellari à Plutarcho ibidem, quam Vitruuius helepolim vocet.*

Cuius altitudo superat pedum CXXV. latitudo pedum LX.] *Hanc helepolim scribit in vita Demetrij Plutarchus fuisse paribus lateribus quadratam, gradatim ad verticem contractam. Eius altitudinem fuisse cubitorum LXVI. latitudinem XLVIII. Diodorus autem Siculus bibliothecæ libro vicesimo (quo libro nondum, quòd sciam, in lucem æditio vsi sumus ex bibliotheca Vaticana) altitudinem ait cubitorum XC. latitudinem XLV. vniuersam fuisse tabulatorum nouem, subrotatam.*

Ita eam cilicijs & corijs crudis confirmauit.] *Præter alios scribit Seruius Georg. III. cilicijs tegi tabulata turrium, ne iactis facibus ignis possit adhærere. Et Asconius Pedianus lib. III. in Actiones Ciceronis in Verrem, tradit cilicia esse texta de pilis in castrorum vsum, atque nautarum. Dicta esse à Cilicibus populis, apud quos primum confecta sint, autor est Varro lib. II. de re rustica.*

Semipedale autem, maius ne cogitandum quidem.] *Deest necessaria vocula ve, vt scribatur ad hunc modum, maiusue ne cogitandum quidem, aut mutata interpunctione, semipedali autem maius, &c.*

Ea regione murum pertudit.] *Aliter narratur à Flauio Vegetio Renato. Cum (inquit) Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur, mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum, ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus, & cum rotis suis moles fuisset impulsa, atq; ad locum, qui subtus cauatus fuerat, venisset, tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris, aut moueri vlterius potuerit. Ita ciuitas liberata est, derelictaq; machina.*

Sambucarum machinas.] *sambucam machinam esse, qua vrbes expugnentur, quòd vt in organo sambucæ chordæ, sic in machina intenduntur funes, autor*

est

est Sextus Pompeius Festus. Meminerunt Plutarchus in Marcello, Vegetius libri quarti cap. XXIII. *& apud Athenæum Dipnosophiston* XIIII. *pro musico instrumento Euphorion, pro machina verò Biton, Andreas Panormitanus, Polybius lib.* VIII. *& Moschus, qui ait Heraclidem Tarentinum inuenisse.*

Sed ibi malleolis confixæ.] *Malleoli, vt scribit Nonius Marcellus, sunt manipuli spartei pice contecti, qui incensi aut in muros, aut in testudines iaciuntur. Ammianus autem lib.* XXIII. *tradit hac specie figurari, sagitta est cannea inter spiculum & arundinem, multifido ferro coagmentata, qua in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concauatur venter subtiliter, & plurifariam patens, atque in alueo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento, & si emissa lentius arcu inualido (ictu enim rapidiore extinguitur) hæserit vsquam tenaciter, cremat quæque conspersa, acrior excitat æstus incendiorum, nec remedio vllo, quàm superiecto puluere consopitur. Fit & mentio apud Vegetium lib.* IIII. *cap.* XVIII.

Hactenus his nostris æstiuis lucubrationibus lucem adferre tenebricoso autori studuimus, ad cæteros si hinc aliqua perueniat vtilitas, non nos impensæ operæ, collocatarumq; horarum pœnitebit. Multa quidem consilio prætermisimus, non tam ignorata nobis, quàm contempta, aut dilata. Neq; enim hoc tempore sententia fuit omnia persequi, sed in aliud, quo liberiore otio perfruemur, reiecimus. Quin & desperatis non putaui adhibendam medicinam. Alioquin (quod Casserellam, animæ dimidium meæ, dicere memini) nemo reprehensus, qui è segete ad spicilegium reliquit stipullam. Et vt in magna sylua boni venatoris est indaganter feras (vt inquit Columella) quàm plurimas capere, nec cuiquam culpæ fuit, non omnes cepisse, ita nobis satis abundeq; est tam operosi muneris, quod primi suscepimus, magnam partem tradidisse, μιᾶς γαὰρ χἠρὸς ἀσθενὴς μάχη, ait Euripides in Heraclidis. Adeoq; non reformidamus argui, vt nobis rem gratissimā lecturi nostra (si quis tamen leget) sint facturi, siqua minus acuratè interpretata reprehenderint, vel non inuenta monstrauerint. Nos, quæ potuimus pro tempore, præstitimus, ac tam multa castigauimus, vt si quis tantundem fecerit, pauca admodum defutura videantur, quo minus in suum nitorem restituatur hic autor. Alij fortasse à nobis excitati in id incumbent, & nacti, quàm nos, exemplaria castigatiora (nimirum quæ vidimus omnia peruersionibus & erroribus ad vnum scatent, & quibus malis carere, quàm legendo malè collocare bonas horas) maculas detergent, quòd sint vitia, quæ auxilio veterum librorum tutò corrigi possint: aut maiore ingenio præditi, eius beneficio, quod legendum fuit, reponent. Hoc tamen testatum volumus, labores hos nostros maiores fuisse, quàm visum iri speremus.

Hæc Philander Romæ primum commentabar III. Calend. Augusti. M. D. XLI. suadente impellenteq;, & adiuuante mecœnate meo GEORGIO CARD. ARMAGNACIO, regio tum ad Paulum tertium Pont. Max. Legato.

FINIS.

*

EPITOME IN OMNES GEORGII AGRICOLAE DE MENSVRIS ET PONDERIBVS LIBROS,

*

Per Gulielmum Philandrum Caſtilionium.

PHILANDRO F. DVLCISS. S.

EDIMVS *in gratiam tuam, mi Philander, hac etiam potiſſimum die, in Agricolæ de menſuris & ponderibus libros tabulas noſtras, atque adeo epitomen, vt aliquando ea veluti teſtimonio te videas, & ſimul intelligas, quæ mea fuerit erga te voluntas: exemploq́ noſtro & literas bonas, liberaliumq́ artium ſtudia colas, & ſtudioſos viros, cùm tui tibi nominis veniet in mentem, beneuolentia proſequaris. Viue, & vale. Ruthenis, Idibus Martijs. Anno à Chriſto nato,* ↀↃ. Ɔ. LI.

Quantitatis menſura tribus differentijs expenditur.

- *Mole, vaſculi ſcilicet capacitate: eſtq́ liquidorum & aridorum.*
- *Grauitate, ponderibus ſcilicet: eſtq́ & liquidorum, & aridorum.*
- *Interuallo.*

Menſuræ, ſiue vaſcula dicas, quibus liquida aridáue metimur, ſunt

- *Romanorum.*
- *Atticæ ſiue medicæ.*
- *Georgicæ.*
- *Veterinariorum.*
- *Externæ: quæ ſunt*
  - *Perſicæ.*
  - *Aegyptiæ.*
  - *Syriæ.*
  - *Hebraicæ.*
  - *Arabicæ.*

Pondera quibus liquidas res aridaśue expendimus, ſunt

- *Romanorum.*
- *Attica.*
- *Medica.*
- *Veterinariorum.*
- *Externa: quæ ſunt*
  - *Aegyptia.*
  - *Syrium vnum.*
  - *Hebraica.*
  - *Arabica.*

Menſuræ quibus interualla metimur, ſunt

- *Græcæ.*
- *Romanæ,*
- *Externæ: quæ ſunt*
  - *Perſicæ.*
  - *Aegyptia vna.*
  - *Hebraicæ.*

Liquidorum mensuræ Romanorum.

Culeus amphoras 20. *Vncias mensurales* 1000. *capit.*
Amphora Vrnas duas: Vncias mens. 80. *Eam quadrantal antiqui vocabant.*
*Vrna congios quatuor: Vnc.m.*40.
Congius sextarios sex: libras 10.
Sextarius heminas duas: lib. & bessem, id est, Vncias 20. *siue cyathos* 12. *Inde bibere sextantes, quadrantes, trientes, quincunces, heminam, bessem, septuncem, sextantem, deuncem, dodrantem, & huiusmodi.*
Hemina quartarios duos: Vncias 10.
Quartarius acetabula duo: Vnc. 5.
Acetabulum sesquicyathum: Vnc. duas cum dimidia.
Cyathus ligulas, siue cochlearia quatuor: sescunciam drachmam & scrupulum.
Ligula siue cochlear, drachmas tres, & scrupulum Vnum.

Culeus continet amphoras 20. *Vrnas* 40. *congios* 160. *sextarios* 960. *heminas* 1920. *quartarios* 3840. *acetabula* 7680. *cyathos* 11520. *ligulas* 46080.
Amphora capit Vrnas duas, congios 8. *sextarios* 48. *heminas* 96. *quartarios* 192. *acetabula* 384. *cyathos* 576. *ligulas* 2304.
Vrna capit congios 4. *sextarios* 24. *heminas* 48. *quartarios* 96. *acetabula* 192. *cyathos* 288. *ligulas* 1152.
Congius capit sextarios 6. *heminas* 12. *quartarios* 24. *acetabula* 48. *cyathos* 72. *ligulas* 288.
Sextarius capit heminas 2. *quartarios* 4. *acetabula* 8. *cyathos* 12. *ligulas* 48. *Sextarius est Vrbicus siue Italicus, & Castrensis qui duos Vrbicos capit.*
Hemina capit quartarios 2. *acetabula* 4. *cyathos* 6. *ligulas* 24.
Quartarius capit acetabula duo, cyathos 3. *ligulas* 12.
Acetabulum capit cyathum Vnum cum dimidio, ligulas 6.
Cyathus capit ligulas quatuor.

Aridorum mensuræ.

Modius capit duos semimodios, libras vero 26. *& Vncias* 8.
Semimodius sextarios octo, lib. 13. *Vncias* 4.
Sextarius heminas duas, Vncias 20.
Hemina acetabula 4. *Vnc.* 10.
Acetabulum sesquicyathum, Vnc. duas & dimidiam.
Cyathus ligulas 4. *sescunciam drachmam & scripulum.*

Modius capit semimodios duos, sextarios 16. *heminas* 32. *acetabula* 128. *cyathos* 192. *ligulas* 768.
Semodius capit sextarios 8. *heminas* 16. *acetabula* 64. *cyathos* 96. *ligulas* 384.
Reliquæ vt liquidis æstimandæ.

Liquidorum tantum fuerunt Culeus, amphora, Vrna. Congius, quartarius.

Aridorum

Aridorum modius & ſemodius.
Vtrorumq; ſextarius, hemina, acetabulum, cyathus & ligula.

Liquidorum menſuræ Atticæ ſiue medicæ.

Metretes capit choas 12. *ſiue libras menſurales* 108. *Idem cadus dicitur, & ceramium: Vbi verò adijcitur Italicum, intellige choam Romanam: ſicuti cùm audis amphoram Atticam, intellige metretem. Idem* κάμυς, *&* κάμιον.
Chus ſextarios 6. *ſiue lib.* 9. *Idem choëus, Romanis congius.*
Sextarius cotylas 2. *ſiue lib. & ſemiſſem.* ξέστης.
Cotyle quartarios 2. *ſiue vnc.* 9. *Eadem tryblium & hemixeſton dicitur.*
Quartarius oxybapha 2. *ſiue vnc.* 4. *& dimidiam.* τέταρτον, *hemicotylion.*
Oxybaphum ſeſquicyathum, ſiue vnc. duas & drachmas duas, Latinè acetabulum.
Cyathus conchas duas, miſtra quatuor, chemas 5. *ſiue ſeſcunciam.*
Cheme, cochlearia duo, ſiue drachmas duas, ſcripulum vnum, grana quatuor, & quatuor quintas grani.
Cochlearium drachmam vnam, ſcripulum dimidium, grana duo, & duas quintas grani.

Metretes capit choas 12. *ſextarios* 72. *cotylas* 144. *quartarios* 288. *oxybapha* 576. *cyathos* 764. *chemas* 4320. *cochlearia* 8640.
Chus capit ſextarios 6. *cotylas* 12. *quartarios* 24. *oxybapha* 48. *cyathos* 72. *conchas* 144. *myſtra* 288. *chemas* 360. *cochlearia* 720.
Sextarius capit cotylas 2. *quartarios* 4. *oxybapha* 8. *cyathos* 12. *conchas* 24. *myſtra* 48. *chemas* 60. *cochlearia* 120.
Cotylæ capit quartarios 2. *oxybapha* 4. *cyathos* 6. *conchas* 12. *myſtra* 24. *chemas* 30. *cochlearia* 60.
Quartarius capit oxybapha 2. *cyathos* 3. *conchas* 6. *myſtra* 12. *chemas* 15. *cochlearia* 30.
Oxybaphum capit ſeſquicyathum, conchas 3. *myſtra* 5. *chemas* 7. *cum dimidia, cochlearia* 15.
Cyathus capit conchas 2. *myſtra* 4. *chemas* 5. *cochlearia* 10.
Concha capit myſtra 2. *chemas* 2. *cum dimidia, cochlearia* 5.
Myſtrum capit chemem vnam, & quartam partem, cochlearia 2. *cum dimidio.*
Cheme capit cochlearia duo.
Cochlearium minima eſt menſura.

Puræ Atticæ ſunt, metretes, chus, cotyle, oxybaphum, cyathus, myſtrum, cheme & cochlearium.
Medicæ ſunt eædem, & præterea ſextarius atque quartarius.

Aridorum menſuræ.

Medimnus capit chœnicas 48. *libras verò menſurales* 108.
Chœnix, cotylas 3. *vel ſeſquiſextarium, lib. verò duas & quadrantem.*

Sextarius cotylas duas, siue Vncias 18.
Cotyle oxybapha 4. *Vnc.* 9.
Oxybaphum sesquicyathum, Vnc. 2. *& drachmas* 2.
Cyathus cochlearia 10. *sescunciam.*
Cochlearium drachmam Vnam, scripulum dimidium, grana duo, & duas quintas grani.

Medimnus capit chœnices 46. *sextarios* 72. *cotylas* 144. *oxybapha* 576. *cyathos* 864. *cochlearia* 8640.
Chœnix capit sesquisextarium, cotylas 3. *oxybapha* 12. *cyathos* 18. *cochlearia* 180.
Sextarius capit cotylas 2. *oxybapha* 8. *cyathos* 12. *cochlearia* 120.
Cotyle capit oxybapha 4. *cyathos* 6. *cochlearia* 60.
Oxybaphum capit sesquicyathum, cochlearia 15.
Cyathus capit cochlearia 10.

Liquidorum tantum, metretes, congius, quartarius.
Aridorum solùm, medimnus & chœnix.
Vtrorunque, sextarius, cotyle, oxybaphum, & cyathus.

Georgicæ mensuræ liquidorum.

Metretes capit amphoreas duos, lib. Verò mensurales 108.
Amphoreus choas 4. *lib.* 54.
Chus sextarios 9. *siue cotylas* 12. *lib.* 13. *cum dimidia.*
Cotyle oxybapha 4. *lib. & sescunciam.*
Oxybaphum sesquicyathum, Vnc. 3. *& drachmas* 3.
Cyathus mystra 4. *Vnc.* 2. *& totidem drachmas.*
Mystrum drachmas 4. *& dimidiam.*

Metretes capit amphoreas 2. *choas* 8. *cotylas* 96. *oxybapha* 384. *cyathos* 576. *mystra* 2304.
Amphoreus capit choas 4. *cotylas* 48. *oxybapha* 192. *cyathos* 288. *mystra* 1152.
Chus capit cotylas 12. *oxybapha* 48. *cyathos* 72. *mystra* 288.
Cotyle capit oxybapha 4. *cyathos* 6. *mystra* 24.
Oxybaphum capit sesquicyathum, mystra 6.
Cyathus capit mystra 4.

Aridorum mensuræ.

Medimnus capit semimedimnos duos, tertiarios tres, sextarios sex, semisextarios duodecim, semiduodecimas partes quatuor & viginti, chœnicas octo & quadraginta: libras verò mensurales 162.
Semimedimnus lib. 81.
Tertiarius medimni, lib. 54.
Sextarius medimni, lib. 27.
Semisextarius medimni, lib. 13. *& dimidiam.*

Semiduod

Semiduodecima pars medimni, lib. 6. & vnc. 9.
Chœnix capit cotylas 3. lib. verò 3. & vnc. 4. & dimidiam.
Cotyle capit oxybapha 4. libram verò vnam & sescunciam.
Oxybaphum capit sesquicyathum, vnc. verò 3. & drachmas totidem.
Cyathus capit mystra 4. vnc. verò 2. & drachmas totidem.
Mystrum capit drachmas 4. & dimidiam.

Medimnus, siue medimnum capit semimedimnos 2. tertiarios 3. sextarios sex, semisextarios 12. semiduodecimas 24. chœnicas 48. cotylas 144. oxybapha 576. cyathos 864. mystra 3456.
Semimedimnum capit tertiarium cum dimidio, sextarios 3. semisextarios 6. semiduodecimas 12. chœnicas 24. cotylas 72. oxybapha 288. cyathos 432. mystra 1728.
Tertiarius medimni capit sextarios 2. semisextarios 4. semiduodecimas 8. chœnicas 16. cotylas 48. oxybapha 192. cyathos 288. mystra 1152.
Sextarius medimni capit semisextarios 2. semiduodecimas 4. chœnicas 8. cotylas 24. oxybapha 96. cyathos 144. mystra 576.
Semisextarius medimni capit semiduodecimas 2. chœnicas 4. cotylas 12. oxybapha 48. cyathos 72. mystra 288.
Semiduodecima medimni pars capit chœnicas 2. cotylas 6. oxybapha 24. cyathos 36. mystra 144.
Chœnix capit cotylas 3. oxybapha 12. cyathos 18. mystra 72.
Cotyle capit oxybapha 4. cyathos 6. mystra 24.
Oxybaphum capit sesquicyathum, mystra 6.
Cyathus capit mystra 4.

Veterinariorum mensuræ.

Cotyle capit oxybapha 2. libram verò mensuralem vnam.
Oxybaphum cyathos 3. siue libram.
Cyathus mystra 4. vncias verò duas.
Mystrum cochlearia 2. siue semunciam.
Cochlearium verò drachmas duas.

Pondera rerum aliquot, quas metimur. Mensurarum Romanarum.

1 *Culeus oleo plenus pendit lib. 1333. & vncias 4.*
1 *Culeus vino plenus pendit lib. 1481. vncias 5. drachmas 6. siliquas 4.*
1 *Culeus mellis pendit lib. 2222. vnc. 2. drach. 5. & scripulum vnum.*
2 *Amphora olei pendit lib. 66. & vncias 8.*
2 *Amphora vini pendit lib. 74. drach. 7. & siliquas 2.*
2 *Amphora mellis pendit lib. 111. vnciam vnam, drach. 2. & scripula 2.*
3 *Vrna olei pendit lib. 33. & vncias 4.*
3 *Vrna vini pendit lib. 37. drach. 3. scripulum vnum, & siliquas 4.*
3 *Vrna mellis pendit lib. 55. & dimidiam drach. 5. & scrip. 1.*

4 *Congius olei pendit lib. 8. & vncias 4.*
Congius vini pendit lib. 9. vnc. 3. scrip. 2. & siliquas 4.
Congius mellis pendit lib. 13. & dimidiam, vnc. 4. drach. 5. & scrip. vnum.

5 *Sextarius olei pendit vnc. 16. drach. 5. & scrip. vnum.*
Sextarius vini pendit vnc. 18. & dimidiam, siliq 2. grana 2. & duas tertias.
Sextarius mellis pendit lib. 2. vnc. 3. drach. 6. & siliq. 4.

6 *Hemina olei pendit vnc. 8. drach. 2. & scrip. 2.*
Hemina vini pendit vnc. 9. drach. 2. siliq. 1. granum 1. & tertiam.
Hemina mellis pendit lib. 1. vnciam vnam, drach. 7. & duas siliquas.

7 *Quartarius olei pendit vnc. 4. drach. 1. & scrip. 1.*
Quartarius vini pendit vnc. 4. drach. 5. gran. 2. & duas tertias.
Quartarius mellis pendit vnc. 6. drach. 7. & dimidiam, & siliquam vnam.

8 *Acetabulum olei pendit vnc. 2. & scrip. 2.*
Acetabulum vini pendit vnc. 2. drach. 2. & dimidiam, gran. 1. & tertiam.
Acetabulum mellis pendit vnc. 3. drach. 3. scrip. 2. & siliq. 2.

9 *Cyathus olei pendit vnc. 1. drach. 3. & siliq. 2.*
Cyathus vini pendit vnc. 1. & dimidiam, scrip. 2. & octo nonas grani.
Cyathus mellis pendit vnc. 2. drach. 2. & dimidiam, granum 1. & tertiam.

10 *Ligula olei pendit drach. 2. scrip. 2. & siliq. 2.*
Ligula vini pendit drach. 3. siliq. 1. grana 2. & duas nonas grani.
Ligula mellis pendit drach. 4. & dimidiam, siliq. 2. & gran. 1.

Mensurarum Atticarum siue medicarum.

1 *Metretes olei pendit lib. 90.*
Metretes vini pendit lib. 100.
Metretes mellis pendit lib. 150.

2 *Chus olei pendit lib. 7. & dimidiam.*
Chus vini pendit lib. 8. & vnc. 4.
Chus mellis pendit lib. 12. & dimidiam.

3 *Sextarius olei pendit vnc. 15.*
Sextarius vini pendit lib. 1. vnc. 4. drach. 5. & scrip. 1.
Sextarius mellis pendit lib. 2. & vnc. 1.

4 *Cotyle olei pendit vnc. 7. & dimidiam.*
Cotyle vini pendit vnc. 8. drach. 2. & scrip. 2.
Cotyle mellis pendit lib. 1. & semunciam.

5 *Quartarius siue semicotylium olei pendit vnc. 3. & drach. 6.*
Quartarius vini pendit vnc. 4. drach. 1. & scrip. 1.
Quartarius mellis pendit selibram, & drach. 2.

6 *Oxybaphum olei pendit vnc. 5.*
Oxybaphum vini pendit vnc. 2. & scrip. 2.
Oxybaphum mellis pendit vnc. 3. & drach. 1.

7 *Cyathus olei pendit vnc. 1. drach. 7.*
Cyathus vini pendit vnc. 1. drach. 3. & siliq. 2.
Cyathus mellis pendit vnc. 2. & scrip. 2.

Mensurarum Georgicarum.

1. *Metretes olei pendit lib.* 90.
   Metretes vini pendit lib. 100.
   Metretes mellis pendit lib. 150.
2. *Amphoreus olei pendit lib.* 45.
   Amphoreus vini pendit lib. 50.
   Amphoreus mellis pendit lib. 75.
3. *Chus olei pendit lib.* 11. *& vnc.* 3.
   Chus vini pendit lib. 12. *& dimidiam.*
   Chus mellis pendit lib. 18. *vnc.* 9.
4. *Cotyle olei pendit vnc.* 11. *& drach.* 2.
   Cotyle vini pendit lib. 1. *& semunciam.*
   Cotyle mellis sesquilibram, & drach. 6.
5. *Oxybaphum olei pendit vnc.* 2. *drach.* 6. *& dimidiam.*
   Oxybaphum vini pendit vnc. 3. *& drach.* 1.
   Oxybaphum mellis pendit vnc. 4. *& drach.* 5. *cum dimidia.*
6. *Cyathus olei pendit vnc.* 1. *& drach.* 7.
   Cyathus vini pendit vnc. 2. *& scrip.* 2.
   Cyathus mellis pendit vnc. 3. *& drach.* 1.

Mensurarum veterinariorum.

1. *Cotyle olei pendit vnc.* 10.
   Cotyle vini pendit vnc. 11. *scrip.* 2. *obolum* 1. *& siliq.* 1.
   Cotyle mellis pendit lib. 1. *vnc.* 4. *drach.* 5. *& scrip.* 1.
2. *Oxybaphum olei pendit vnc.* 5.
   Oxybaphum vini pendit vnc. 5. *& dimidiam, scrip.* 1. *& siliq.* 2.
   Oxybaphum mellis pendit vnc. 8. *drach.* 2. *& scrip.* 2.
3. *Cyathus olei pendit vnc.* 1. *& drach.* 7.
   Cyathus vini pēdit vnc. 1. *drach.* 6 *scrip.* 2. *siliq.* 2. *gra.* 2. *& duas tertias grani.*
   Cyathus mellis pendit vnc. 2. *drach.* 6. *obolum* 1. *& siliq.* 1.
4. *Mystrum olei pendit drach.* 3. *& scrip.* 1.
   Mystrum vini pendit drach. 3. *scrip.* 3. *gran.* 2. *& duas tertias grani.*
   Mystrum mellis pendit drach. 5. *& dimidiam & siliq.* 1.
5. *Cochlearium olei pendit drach.* 1. *& scrip.* 2.
   Cochlearium vini pendit drach. 1 *scrip.* 2. *obol.* 1. *gra.* 1. *& vnam tertiam gra.*
   Cochlearium mellis pendit drach. 2. *scrip.* 2. *& siliq.* 2.

Ita fit, vt vinum fluuum (de eo enim intelligendum) sit puro oleo nona parte grauius: rursus mel benè mundum fluuo vino tertia parte grauius. Nam aqua pluuia, puráue, hoc est non mixta cum terra, aut succo, lapidéue, aut re metallica, vino in pondere aequalis censetur.

Aridorum aliquot pondera, ex Plinii sententia.

Modius tritici leuissimi pendit viginti libras.
Sextarius vnc. 15.
Hemina vnc. 7. *& dimidiam.*

Modius

Modius tritici grauissimi pendit lib. 27. *atque dodrantem.*
Sextarius ℥*nc.* 20. *&* *drach.* 6. *atque dimidiam.*
Modius ordei leuissimi rarò excedit lib. 15.
Sextarius itaque pendit ℥*nc.* 11. *&* *drach.* 2.
Sed hæc & similia pro regionum ℥*arietate, agrorum situ, & terræ generibus non parum* ℥*ariant.*

De ponderibus Romanorum.

Libra quæ & pondo dicitur, in duodecim ℥*ncias diuiditur. Eius partes sunt,* ℥*ncia. Sextans. Quadrans. Triens. Quincunx. Semis quæ & selibra. Septunx. Bes. Dodrans. Dextans. Deunx.*

Sescuncia autem est vncia vna & dimidia.

℥ncia diuiditur in
- *Duas semuncias.*
- *Tres binas sextulas, siue duellas duas, quæ scripula octo singulæ pendunt.*
- *Quatuor sicilicos, quæ sunt drach.* 8. *singuli enim duas drach. pendunt.*
- *Sex sextulas, quæ scripula* 4. *singulæ pendunt.*
- *Septem denarios: nam in libra sunt octoginta quatuor.*
- *Viginti scripula.*

Denarius diuiditur in
- *Victoriatos duos, qui & quinarij olim dicebantur.*
- *Sextantes sex.*

Libra diuiditur in partes

Æquas
- *Semisses duas.*
- *Trientes tres.*
- *Quadrantes quatuor.*
- *Sextantes sex.*
- *Sescuncias octo.*
- *℥ncias duodecim.*

Dispares
- *Deuncem & ℥nciam.*
- *Dextantem & sextantem.*
- *Dodrantem & quadrantem.*
- *Bessem & trientem.*
- *Septuncem & quincuncem.*

Libra rursus diuiditur in
- *Semuncias* 24.
- *Duellas* 36.
- *Sicilicos* 48.
- *Sextulas* 72.
- *Denarios* 84.
- *Victoriatos* 168.
- *Scripula* 288.

Selibra siue semis diuiditur in
- *Quadrantes* 2. *Sextantes* 3. *Sescuncias* 4.
- *℥ncias* 6. *Semuncias* 12. *Duellas* 18.
- *Sicilicos* 24. *Sextulas* 36. *Denarios* 42.
- *Victoriatos* 84. *Scripula* 144.

℥ncia di

Vncia diuiditur in
- *Semuncias 2.*
- *Duellas 3.*
- *Sicilicos 4.*
- *Sextulas 6.*
- *Denarios 7.*
- *Victoriatos 14.*
- *Scripula 24.*

Semũcia diuiditur in
- *Duellam & dimidiam.*
- *Sicilicos duos.*
- *Sextulas 3.*
- *Denarios 3. & dimidium.*
- *Victoriatos 7.*
- *Scripula 12.*

Duella diuiditur in
- *Sicilicum & tertiam eius partem.*
- *Sextulas 2.*
- *Denarios 2. & Vnius tertiã partẽ.*
- *Victoriatos 4. & dimidiũ & tertiam dimidij.*
- *Scripula 8.*

Sicilicus diuiditur in
- *Denariũ & dimidiũ & eius quartam.*
- *victoriatos tres & dimidium.*
- *Scripula sex.*

Sextula quæ & stagi interpreti Nicandri uocatur, diuiditur in
- *Denarium & sextam eius partem.*
- *Victoriatos duos & tertiam.*
- *Scripula quatuor.*

Denarius diuiditur in
- *Victoriatos duos.*
- *Scripula 3. & tres septimas scripuli.*
- *Sextantes sex.*

victoriatus diuiditur in scripulum Vnum & dimidium, & tres decimas quartas scripuli.

Scripulum diuiditur in duo simplia.

De ponderibus Græcorum

Attica pondera.

Talentum minarum sexaginta. Id minus est.
Mina duas habet semiminas, drachmas uerò 100.
Drachma habet obolos 6.
Obolus habet duos semiobolos, chalcos Verò seu æreola sex.
Æreolum habet minuta siue minutia septem. χαλκῦς.
Minutum non diuiditur. λεπτόν.

Talentũ diuiditur in
- *Minas 60.*
- *Drachmas 6000.*
- *Obolos 36000.*
- *Semiobolos 72000.*
- *Æreola 216000.*
- *Minuta 1500012.*

Mina diuiditur in
- *Drachmas 100.*
- *Obolos 600.*
- *Semiobolos 1200.*
- *Æreola 3600.*
- *Minuta 25200.*

Obolus diuiditur in
- *Semiobolos 2.*
- *Æreola 6.*
- *Minuta 42.*

Semiobolus diuiditur in
- *Æreola 3.*
- *Minuta 21.*

Æreolum diuiditur in minuta septem, quæ diuidi non possunt.

Talentum Atticum duplex.
- *Maius 80. minarũ. hoc est librarum Romanarũ 83 & 4. Vnciarum, est enim mina grauior libra drachmis quatuor.*
- *Minus sexaginta minarum.*

Mina Attica duplex { *Maior siue Solonis centum drachmarum.* / *Minor siue Vetus quinq; & sexaginta drachmarum.*

Pondera medica.

Mina medica Vncias habet 16.
Libra unc. 12.
Vncia drach. 8.
Drachma scrip. 3. *Eadem holce vocatur.*
Scripulum obolos 2.
Obolus semiobolos 2.
Semiobolus siliquam unam & dimidiam.
Siliqua grana 4.

Mina medica diuiditur in { *Vncias* 16. / *Drach.* 128. / *Scripula* 384. / *Obolos* 768. / *Semiobolos* 1536. / *Siliquas* 2304. / *Grana* 9216. }

Libra diuiditur in { *Vncias* 12. / *Drach.* 96. / *Scripula* 288. / *Obolos* 576. / *Semiobolos* 1152. / *Siliquas* 1728. / *Grana* 6912. }

Vncia diuiditur in { *Drachmas* 8. / *scripula* 24. / *Obolos* 48. / *Semiobolos* 96. / *Siliquas* 144. / *Grana* 576. }

Drachma diuiditur in { *Scripula* 3. / *Obolos* 6. / *Semiobolos* 12. / *Siliquas* 18. / *Grana* 72. }

Obolus diuiditur in { *Semiobolos duos.* / *Siliquas* 3. / *Grana* 12. }

Semiobolus diuiditur in { *Siliquã Vnam & dimidiã.* / *Grana sex.* }

Siliqua diuiditur in grana quatuor.

Pondera Veterinariorum.

Mina habet Vncias 15.
Libra drachmas 90.
Vncia drachmas 7. *& dimidiam.*
Drachma scripula 3.
Denarius scripula 4.
Scripulum obolos 2.

Mina diuiditur in { *Librã & quadrantẽ, hoc est Vncias* 15. / *Drachmas* 112. *& dimidiam.* / *Scripula* 337. *& dimidium.* / *Obolos* 675. }

Libra diuiditur in { *Vncias* 12. / *Drachmas* 90. / *Scripula* 270. / *Obolos* 540. }

Vncia diuiditur in { *Drachmas* 7. *& dimidiam.* / *Scripula* 22. *& dimidium.* / *Obolos* 45. }

Drachma diuiditur in { *Scripula* 3. / *Obolos* 6. }

Scripulum diuiditur in obolos duos.

FINIS.

DE EXTERNIS MENSVRIS.

Mensuræ externæ sunt { *Persicæ.* / *Aegyptiæ.* / *Syriæ.* / *Hebraicæ.* / *Arabicæ.* }

Persicæ

Persicæ sunt
- *Achana, quæ capit medimnos Atticos 45.*
- *Artaba, quæ capit medimnũ vnũ Atticũ, et tres chœnicas Atticas.*
- *Capitha, quæ capit duas chœnicas Atticas.*

Artaba est triplex
- *Maxima capax medimni, & trium chœnicum Atticarum, quæ est Persica.*
- *Media capax medimni Attici, quæ est Medica, à Medis Persis finitimis, & in eodem regno.*
- *Minima, capax quinq; modiorũ, vno scilicet modio minor quàm Medica, & est Aegyptia.*

Aegyptiæ sunt
- *Artaba, de qua dixi.*
- *Aporrhyma, quod capit sextarios vndecim, dimidia saitæ pars: saites enim sextariorum est 22.*
- *Oephin capax quatuor chœnicum, siue sextariorum 8.*
- *Inium est sextarius.*

Syriæ sunt
- *Metreta sextariorum 120.*
- *Collathum, sextariorum 25. media bathi pars.*
- *Sabitha, sextariorum 22.*
- *Chœnix fortasse sextariorum 4.*

Hebraicæ mensuræ sunt duplices.
- *Liquidarum rerum.*
- *Aridarum rerum.*

Liquidorum sunt
- *Bath, siue Bathus, id est amphora Attica, capit enim sex hinas, siue sextarios 72.*
- *Hin id est duo Congij, capit enim logos 12. id est sextarios 12.*
- *Log, id est sextarius.*

Aridorum sunt
- *Cor, siue Corus, capit decẽ medimnos Atticos: vocatur & in Prophetis homer.*
- *Lethec, siue letheca capit 5. medimnos Atticos.*
- *Epha capit medimnum Atticum.*
- *Sat, siue satum, capit quatuor choas Atticos, siue congios.*
- *Omer, capit 7. sextarios Atticos, & quintam partẽ. Interp. lxx. gomer reddunt, Iosephus assaronem.*
- *Cab, siue cabus, capit 4. sextarios.*

Arabum seu Maurorum mensuræ verbis expressæ partim barbaris, partim deprauatis.

Liquidorum.

Dorach Italicum, id est amphora, capit congios 8.

Iohein, id est congius, capit sextarios 6. cuius dimidiam partem Græci ἡμίχοον. Arabes neutro genere misschaus, vti apud Serapionem.

Kist, deprauatum à ξέστης, Auicennæ acsac & euib, Serapioni aben, Latine sextarius, capit heminas duas, pro qua male Stephanus Hali interpres vertit cadum,

Corboni, hoc est hemina, Hali mena, Rhaz æ phyala, Auicẽnæ cotyla, capit quartarios 2.

Ceiliati, id est quartarius, Rhaz æ calix, Auicennæ media cotyla, capit acetabula 2.

Kasfuf, Auicẽnæ anecsune, Andreæ Aspago hacsuneſi, interpreti Serapionis acsasse, Latine acetabulum, capit sesquicyathum.

Cuathum, deprauatum à cyathus, capit cochlearia 4. Idem alcuathũ dicitur Rhaz æ, addito articulo, interpreti Auicennæ briala.

Falgerin Serapioni fabaliel, & coclanarium, Latine cochleare, libram menſuralem Rhaz æ capit. interpres vertit rotulum.

Addunt & ex Paulo Aegineta myſtra duo { Maius capax tertiæ partis heminæ. / Minus capax dimidij cyathi.

Myſtrum autem Serapion vocat muſtarum, Auicenna verò, ſiue Alſeir, meſtarum.

Aridorum ſunt { Kiſt. / Corboni. / Ceiliati. / Caſſuf. / Cuathum. / Falgerin. } vti apud Romanos.

Reperiuntur & hæ mẽſuræ apud ſcriptores. {
Quartarius Laconicus Herodoto, cotylarum 24.
Dadix chœnicum ſex capax.
Mares Polluci cotylarum ſex.
Mares Ponticus Epiphanio hydriarum duarum.
Hydria eidem decem ſextariorum.
Cophinus menſura in Bœotia Polluci & Heſychio capax trium congiorum.
Cyprus eiuſdem capacitatis cum medimno ex Heſychio.
Cyprus Ponticus Epiphanio duorum modiorum.
Semicyprus Heſychio dimidium eſt medimni, Epiphanio vnius modij.

Modius Cyprijs ſextariorum eſt 17. Epiphanio.

Medimnus Salaminijs ſiue Conſtantijs modiorum quinq; : Paphijs & Solijs quatuor & dimidij Epiph.

Gabenum Heſychio eandem cum acetabulo habet capacitatem.

Oluatium menſuræ genus Antiſtio Labeoni apud ſextum Pompeium.

Campſaces aquæ Epiphanio eſt ſextariorum 12. Heliæ verò paratus ſextariorum 4. Alioquin quod Campſaces. lxx. interpretibus dicitur, D. Hieronymus lecythum vertit. is verò eſt vaſculum, in quo oleum, aut vnguentum continetur.

Alabaſtrum vnguenti Epiphanio vaſculum eſt vitreum, quod capit olei libram, menſura verò quæ recipit dimidiam ſextarij partem. Sed hallucinatur, qui crediderit eſſe vitreum vas, cum fuerit ex onyche ſiue alabaſtrite marmore.

Tryblium, quod ad figuram attinet, Epiphanio acetabulum aut paropſis, ſiue catinus eſt: quod verò ad menſuram, dimidium ſextarij capit.

Cyathus Epiphanio ſexta ſextarij pars eſt: ſed re vera duodecima eius eſt, heminæ verò ſexta.

Menecoth (inquit Epiphanius) cyathos ſcriptura nominat.

Elenius Heſychio vas eſt capax quartarij hoc eſt dimidiæ heminæ.

De

De externis ponderibus.

Pŏdera externa { Aegyptia. Syrium. Hebraica. Arabica.

Aegyptia { Talentum, librarum 80. Mina Alexãdrina, unc. 20. siue drach. 160. Drachma, quæ obolum pendit.

Syrium vnum, Mina Ptolomaica vnc. 18. id est drach. 144.

Hebraica { Cicar sanctuarij, siue talentum maius, Iosepho Cinchares, minarum 100. librarum verò 250.
Cicar congregationis, siue talentum vulgare, siue minus, minarum 50. librarum uerò 150.
Secel, siue vt Iudæi hodie pronunciant, schekel, id est stater siue siclus, drachmarum est quatuor, unde τετράδραχμον dicitur, & à Latinis semuncia. Vt male exodi cap. 38. septuag. interpretes, & post eos Epiphanius δίδραχμον pendere existimarint, vti & D. Hieronymus in quæstionibus in Genesin. Exodi cap. 30. Leuitici cap 27. & Numeri cap. 3. sanctuarij siclus dicitur, & pendere geras 20. Vulgaris autem siclus teste Salomone Hebræo duarum drachmarum fuit.
Manes à quo Græci μνᾶν, Ezechielis cap 45. pendere dicitur siclos 60. id est libras duas cum dimidia.
Gerah obolum Atticum pendit, & quintam eius partem, est enim sicli pars vicesima.

Arabica.

Manes hoc est mina, quæ duplex { Mina Romana Serapioni & Auicennæ vnciarum 20. Alicatica & Basaria Serapioni, Alanthalita & Aegyptia Auicennæ vnc. 11.

Rotulus, hoc est libra vnciarum 12.
Sacros, hoc est vncia.
Sextarium, hoc est semuncia Serapioni.
Aureus, hoc est denarius, septima vnciæ pars.
Darchimi, hoc est drachma, quæ & alki Serapioni, quasi ὁλκὴ, & eidem ologinat.
Garme, hoc est scripulum, quod etiam Kermet dicunt, Græci γράμμα.
Onolossat, hoc est obolus, Auicennæ vetus interpres onolum reddit, Alpagus obolum.
Danich, hoc est lupinus, à Græcis θέρμος, ipsis Cleopatram imitatis pendit duas oboli tertias partes, Auicennæ grana ordei octo.
Kirat, hoc est siliqua, quasi κεράτιον, dimidia lupini pars.
Kestuf, hoc est æreolum, Græcis χαλκοῦς, grana duo pendit.
Granum Arabibus minimum pondus.

Sunt & hæc apud autores pondera.

Talentũ { Vitruuio, librarũ 120. { Librarum 100. quod Hebraicum est maius, si libram pro mina Hebraica accipias.
Librarum 125. Hebraicum minus, si pro libra Romana accipias.
Hesychio, { Librarum 165.
Librarum quadringentarum. } ignota.
Librarum 1152.

Stater pondus quatuor drachmarum Cleopatræ, Epiphanio, Hieronymo, Hesychio.
Assarius siue ἀσσάριον, cum pondus declarat, duarum est drach. Latinis sicilicus.
Dupondium siue δυπόωσιον, pendit drachmas quatuor, id est assaria duo.
Vncia, quod quatuor assaria penderet τεσσάσαρον ἰταλικὸν Cleopatræ uocatur.
Ἑξάγιον siue Vt Nicandri interpres corrumpit ϛάγιον, Latinis sextula, pendit scripula 4.
Fasciculus Scribonio Largo, & manipulus Celso, Græcis δεσμίδιον, & δεσμίδιον χειροπληθὲς, fasciculus, qui manu comprehendi potest.

FINIS.

DE MENSVRIS QVIBVS interualla metimur.

Mensuræ hæ sunt: { *Græcæ.* / *Romanæ.* / *Externæ.*

Græcæ mensuræ.

Digitus, decima sexta pedis pars. { *Magnus, id est pollex* / *Et μικρὸς id est minimus.* } *in explicandis caulibus & radicibus.*
Est & Dioscoridi digitus
Dochme, siue dactylodochme,
palestéue & doron, digitorum 4. palmus.
Lichas, digitorum 10. interuallum scilicet inter pollicem & indicem, cùm maximè distenditur.
Orthodoron, à carpo ad supremam digitorum partem, digitorum ferè vndecim.
Spithame, id est dodrans digitorum 12.
Pes, digitorum 16. siue palmorum 4. Romano pede longior semuncia.
Pygme, digitorum 18.
Pigon, digitorum 20.
Cubitum digitorum 24. siue pedis vnius & dimidij, interuallum scilicet interiectum inter flexum brachij, & summam partem digiti medij.
Passus cubitorum 4. siue pedum 6. ὀργυιὰ Græcis, extensio scilicet manuum cum latitudine pectoris, Romano passu longior pede vno, & quarta parte pedis.
Plethron pedum 100. Georgicum verò Suidæ pedum quoquouersus 38. quod efficit pedes 1444. Hesychio ex quibusdam 10000. pro quo tamen Latini Poëtæ iugerum substituerunt.
Stadium pedum 600. Idem ϛάδιον dicitur, & à veteribus αὐλὸς.
Δίαυλος stadiorum duorum.
Hippicon, stadiorum quatuor.
Milliare. i. μίλιον stadiorum 8. siue pedum Græcorum 4800.
Δόλιχος, stadiorum 12.
Ἄορρα Georgica mensura, plethri dimidium pedum 50.
Clima pedum quoquouersus 60.

Latinæ mensuræ.

Digitus, decima sexta digiti pars.

Vncia,

Vncia, digiti vnius, & tertiæ digiti partis.
Palmus digitorum 4. vnciarum verò 3.
Pes, digitorum 16. vnciarũ verò 16. siue palmorum 4. pede Græco breuior semuncia.
Palmipes, palmorum quinque.
Cubitus pedis vnius & dimidij. Idem vlna nominatur.
Gradus, pedum duorum, & dimidij.
Passus, pedum 5. à passis scilicet & diductis manibus, passu Græco breuior pede vno, & quarta pedis parte.
Milliarium, passuum mille, pedum verò 5000. Quo vtitur Cicero de claris oratoribus, vti milliari ad Atticum.

Digitus
- *Quadratus longitudine & latitudine est æqualis, tribus quartis decimis rotundo maior.*
- *Rotundus, quia anguli deteruntur, tribus quartis decimis suis est minor.*

Vncia diuidi potest in
- *Semuncias duas.*
- *Tres binas sextulas.*
- *Sicilicos quatuor.*
- *Sextulas sex.*
- *Dimidias sextulas 12.*
- *Scripula 24.*

Vnciam Boëthius geometrico more, & eo quidẽ Græco diuidit in
- *Semuncias duas, siue stateres duos.*
- *Quatuor quartas, siue didrachmos, siue quadrantes, siue sicilicos.*
- *Octo octauas, siue drachmas.*
- *Scripula 24.*
- *Obolos 48.*
- *Semiobolos 96.*
- *Siliquas 194.*
- *Puncta 248.*
- *Minuta 576.*
- *Momenta, siue minutias 1152.*

Pes triplex,
- *Porrectus, in quo sunt duo semipedes, longus scilicet pedem.*
- *Contractus, in quo semipedes quatuor, longus & latus semipedem.*
- *Quadratus, in quo octo semipedes, longus & latus pedem.*

Pedis partes sunt,
- *Vncia*
- *Sextans vnc. 2.*
- *Quadrans vnc. 3.*
- *Triens vnc. 4.*
- *Quincunx vnc. 5.*
- *Semis, siue semipes vnc 6.*
- *Septunx vnc. 7.*
- *Bes vnc. 8.*
- *Dodrans vnc. 9.*
- *Dextans vnc. 10.*
- *Deunx vnc. 11.*

Perticæ

Persicæ mensuræ sunt.
- *Cubitus regius, tribus digitis iusto cubito maior.*
- *Parasanga, triginta stadiorum, quibusdam etiam teste Strabone 60.*

Aegyptia mensura est schœnos, Latinè funiculus stadiorum 60. Ptolemæo etiam 30.

Hebraicæ mensuræ sunt.
- *Thopah, id est palmus.*
- *Zereth, id est dodrans.*
- *Amah, id est cubitus. Amahtopah enim palmicubitus transferri potest Ezechielis cap 40. & 43. palmorum scilicet 7. Nam geometricum cubitum sex habere cubitos scribit Origenes in sermonibus in Genesin, & D Augustinus lib. 1. quæst. in eundem librum Geneseos.*

Instrumenta quibus veteres dimensi sunt interualla.

Viarum & agrorum mensores vsi sunt,
- *Apud Græcos & Romanos pertica, dicta illis ἄκαινα & δεκάπους, his decempeda, & Boëthio pertica. A quo metator decempedator Ciceroni Philippica tertia, & finitor in oratione pro lege agraria.*
- *Apud Persas & Aegyptios funiculo, qui Ptolemæo siue Marino stadiorum triginta est, Aegyptijs sexaginta.*
- *Apud Hebræos Cane, hoc est arundine: septuaginta interpretes κάλαμον, Latini interpretes calamum etiam vertunt, cubitorumq; est sex perfectorum, hoc est cõmunium septem.*

Perticis, funiculis, & arundinibus vsi sunt viarum, agrorum, & aliarum rerum metatores, funiculis Geographi.

FINIS.

INDEX IN DECEM VITRVVII LIBROS ATQVE ANNOTATIONES GVLIELMI PHILANDRI COPIOSISS.

Abacus III. 112. 127. 274
Abacus logisticus ex tectorijs 274
Abacus 44. eius sinuatio 130. 131
Abaci crassitudo 127
Abaci Corinthij latitudo 105. 127
Abies 13. 67. 169
Abies fluuiata 71
Abies infernas, & supernas 70. 74. 75
Abiegnæ rates 69
Abscedentia 255
Abstemius 338
Abstemij fiunt ex Clitorio fonte 338
Abundãtia palustris sub terra 198
Acanthus 129. 281
Acanthus scalptus 55. 129. 131
Acation quid 417
Acceptorius modulus 348
Accessus siue ascendens machina 438
Accũbẽdi mos veterũ 231
Accubitorij lecti ead.
Acer & Acidus succus 321. 337
Acumen soni vnde 183
Acetum 337
Aceti natura mira 337
Acetum saxa & margaritas soluit 337
Acetabulum mens. 242
Acidula aqua calculosis medetur 336
Acies oculorum quo iuuetur 197
Aciei oculorum lineæ respondeant 255
Acroteria 10. 113
Acroteria mediana 86
Acroteria procurrẽtia 213
Acroteria angularia & mediana 113
Actores Comici & Tragici 168. 195
Actus, mensura 350
Actus inter castella quot 345
Achates Pyrrhi 56
Adami poma 327
Adoraturi ad Orientem conuersi 151
Adoraturi, Sole occidente ad Austrum spectabant 151
Adiectus 228
Adiectio 27. 89
Aditus 13. 23. 80
Adiectionis figura 148
Administratio aquæ 397
Hadriani Imper. pons 62
Aedes Apollinis 14. 86
Aedes ab aditu 65
Aedes Augusti 170
Aedes Baryca 91
Aedes Barycephala 91
Aedes columnatæ 170
Ades Columnensium 8
Aedes Corinthiæ 14
Aedes Corinth. structuræ delicatæ 139
ædes Mineruæ Dorica 257
Aedes Dianæ 86
Aedes Dianæ Ephes. Ionica 80. 257
Aedes dipteros 60. 85. 257
Aedes Dispansa 90
Aedes Doricæ 12. 14.
Aedes extra muros ædificabãtur Veneri, Vulcano & Marti. 36
Aedes eustylos 90
Aedes Honoris & Virtutis 258
Aedes Ionicæ 14
Aedes Ionicæ struct. dijs medijs dicatæ 138
Aedes Liberi patris 36. 134
Aedes Martis extra Vrbem 36
Aedes monopteros 60. 160. 258
Aedes peripteros 60. 160
Aedes prostylos 60. 85
Aedes pseudodipteros 60
Aedes subdispansa 90
Aedes subconferta 90
Aedes systylos 90
Aedes sacræ tripliciter considerantur 14

Aedes proportionem requirit 78
Aedes Quir. Dor. 80
Aedes quæ, quib. dijs 14. 36. 78 In re ædificatoria primum est iudicare quid deceat 225
Aedes rotundæ 160
Aedes quib. dijs altæ, quibus humiles 165
Aedes sacræ ad quas regiones spectare debeant 151
Aedificatio quid 16
Aedificia Roman. primo Vnius tantum cõtignationis fuerunt 65
Aedificij bases 115
Aedificiorum distributio 16
Aedilitas Varronis & Murenæ 59
Aedis Doricæ frons 138
Aedis in primis forma rotunda 163
Aedium appellatio Vnde 89
Aediũ contractura 89. 111
Aedium principia 79
Aedium quinq; sunt species 87
Aedium sacrarum triplex differentia 14
Aegyptij pictura & sculptura pro literis Vtebantur 6
Aegyptij horam significaturi 316
Aeolypelæ æreæ 27. 30
Aeolypelæ Vnde 27. 30
Aequamentum 416
Aequilatatio 393
Aequilibris, e, 214
Aequilibrium 416
Aequinoctia duo 381
Aequipondium 360. 416
Aerarius faber 41
Aerariũ Vbi constit. 173
Aereus signatus 79
Aëris & loci habenda ratio 20
Aëris & loci humidi ratio 20
Aëris prima inuentio 295
Aeris proprietas 20
Aëri Vsa 295
Aerosa Cypros 295
Aeruca 296
Aerugo quomodo fiat 296
Aes Cyprium 295
Aes Corinthium 342
Aesculapij templum 60
Aesculini asses quernis non admiscendi 261
Aestuarium 346
Aestuaria 351
ætheris ab aëre diffe. 374
Aether Vnde dictus 374
Ageratos 84
Aggeres 24. 213
Aggeratio 444
Agina 417
Agonalis porta 85
Agnus castus Vulgo 72. 423
Agrammatos non sit Architectus 5
Alæ, arum 192. 228. 230
Ahena 202
Albarij, siue Albini 265
Albarium opus 173. 203. 265. 272
Albida terra 46
albula, quæ & Tybris 322
Albulæ aquæ 322
Alexãdriæ Architectus Chinocrates 39
Alexandriæ bibliotheca clariss. 257
alga 43. 440
alligatio 35. 266
alnus laudatur 68
alnus aquam subesse prodit 307
alnus æterna ad fundamenta 115
alnus palationibus Vtilis 72. 115
altaria quo pacto extruenda 165
altaria Deorum quomodo 155
altini lanæ 22
alueus 206
alueolatus 111. 201
alueus lusorius 169
alumen Vnde 347
aluminosi fontes 318
amaritas 68
ambitus stellarum primæ magnitudinis & reliquarum 383
ambra 328
ambrices 163
ambulatio 80. 397
ambulatio hypæthra 60. 85. 202
ambulationes hypogeæ 202
ambulationũ collocatio 197
ambulatoria turris 436
ambulatiles funduli 425
amerina salix 72. 422
amethystizontes carbunculi 54
ampelitis terra 329
amphiprostylos 60
amphiprostylos ædes quæ 60. 85
amphithalamus 245. 246
amphitheatrum 36. 175
amphitheatrales ludi 175
amphora 242

amusos, id est, indoctus 5
amusium 28
amusis 272
amusseatum opus 261
amygdalatum opus 62
anaglyphicum opus 274
analemma 370. 396
anaporica horologia 396
anatona 9. 430
ancones 124. 153. 156. 344
anchusa admixta 135
andron 247
androues 247
andronicus Cyrrestes 28. 30
angiporti 31
angiportus 25. 28. 32
angularia 368
angulis fenestræ vitiosè dantur 136
angulus 11
antatrologetos 5. 11
anima Ital. 261
anima scalarum siue antenna 418
anisocycla 402
anni circuitus 377
annularia 302
annulus 97
ansa ferrea, ænea 58. 417
antæ 60. 85. 93. 153
antani, siue antarij funes 407
antecubiculum 246
antelucanus spiritus 29
antenna 411. 418
antepagmenta 153
antepagmẽtorum loco duo Iuuenes 8
anterides 252
anteridion 434
antiboræum 395
anticum solum 85
antithalamus 246
anthrax 287
anxur fons 325
apennini descriptio 74. 75
apertura 153
apertura graduum 186
aphronitrum 195
apodyterium 210
apollo Colossicus 412
apollo Delphicus 75
apomagdalia 235
apophygis 94. 129. 131
apophygis vnde ducta ratio 92. 161
apotome 181
apothecæ 240
apotheseis 92. 131. 161
apoxiomenos 210
apparatio 61. 75. 314
appendiculum 416
apportatio 69
Aquarum natura 308
aqua calida & feruens 51. 317. 329
aquas aquis multo præstare 312
aquæ caput 308
aquæductus structil. 347
aquæductus lateritij Romæ XIIII. 347
aqua ducitur quadrifariam 247. 347
aquæductus Romæ quinque 347
aquæ ex partibus mundi iudicantur 310
aqua fontanalis 306. 322
aqua chrysulca 289
aqua Martia 322
aquæ inueniendæ multiplex ratio 306. 309
aquam esse sphæricam 343
aqua calida scaturiẽs 329
aquam exprimere 349
aquam librare 343
aquam limosam sale corrigi 351
aqua, quæ citò calefit, & frigefit, leuissima 313
aquæ nouæ quomodo probentur 342
aqua pluuia saluberrima 312
aquarum differentiæ 306
aqua putealis 312
aquariæ molæ 421
aquarum culpa in Trœzene pedes vitiantur 325
aquarum qualitas ex locorum natura 316
aquarum vitio guttur intumescit 337
aqua rerum principium 303
aqua, terræ saporibus inficitur 341
aqua subit altitudinem suam 347
aquæ vapores à fontibus ad nubes per arcus excitari 379
aqua Stygis vngula tantum continetur 320. 336
aquæ tales, quales terræ, per quas fluunt 316. 317. 322
aquæ vtilitates 306
aqua vt oleum ardens 325
aquilegia 22
aquiliana 169
aquilonia signa 382
aræ Deorum quomodo 151. 165
aræostylos 87. 88. 90
arabiam solam thus mittere 333
arbor, citrus 326
arbor thurifera 317. 333

arbores quadripartitæ, bipartitæ & simplices 71
arbores durabiles 261
in arboribus musica 97
arca aquaria 213. 214
arcipendulum Ital. 273
archesilai proplasm. 14
archimorium forum 171
architam duo media proportionalia per hemicylindros inuenisse 362
architectura quid sit 2
architectura quibus constat 12
architecturæ partes 16
architecti laudati & illaudati 5. 6
architecto absoluto necessaria 2
Architectus modulum prius struat è ligno 14
architecti officium 2. 138. 225
architectus sciat lineationes 3
Architectus sit omnibus disciplinis tinctus 10. 220
arcus cœlestis siue Iridis causa 374
arcus obnittentes 252
arcus ferrei 203
arctophylax 385
arcturus 381. 385
ardea 323
ardeæ fontes gelidi odore sulphureo 323
ardosia lapis 44
area 12. 13. 20. 25
area plana 60
area salinaria 329
arena, eiusq; genera 49
arenæ fossitiæ genera 49. 50. 52
arena marina lota 49
arenariæ 49. 52
arenatio 268
arenatum 266. 268
arenatum opus 265
arganum Ital. 408
argentariæ tabernæ 169
argentarium forum 171
argentifodinæ 283
argenti inauratio 288
argentei lecti 230
argentum viuum vnde 288
argenti vini genera 288
argilla 10
argilla capillo subacta 205
aries sydus 380
aries, machina bellica, & quomodo inuentus 135. 436
aries subrotat. 436
arietaria testudo 435
ariopagus 41
armarium 254
armamentarium 256
armenium 282
armenius lapis 282
armillæ quæ 412
arrectarius 61. 268
arpaginetuli 280
arrhythmus 11
arsenicum vnde 284
arsenici tria genera 386
artema 410
artemo machina & genus veli 410. 417
artifices suos tantum erudiebant 219
artifici quid autoritatem faciat 76
artifex plumbarius 346
arundo 318
arundinibus tegebantur domus 41
arundo aquã subesse prodit 309
arundines Græcæ 266
arx sacrorum 43
asarotos œcos 200. 238
as & assis 79. 83. 117
ascia & asciare 265
ascendens machina 438
aspergo 209
aspalaton 327
aspectuum figura 378
aspectus aduersus ibid.
aspectus quartus 11
aspectuum genera 370
aspectus planetarũ 11. 374
aspectus planetarum harmonicus 11. 374
asperitas 279
asphaltites & asphaltis 327
asplenium 21
aspronium vel asperonium 56
assamenta 163
assarius 85
asses 134
assis vncialis 83
asseres 134
asserum cubilia 133
asseres cupressini, abiegni 266
assulæ 283
assulatim 283
assulose 283
astabora & astapus 314
astasoba 314
astragalus 97. 100. 131
astragalus Lesbius 152. 155
astrorum numerus 384
astrologi 3. figuris vtuntur 11

Astrũ à stella differt 384
Astusapes 314
Asty siue astu 256. 324
Astylos stadiodromus 212
Asurum voc. 294
Asylum 164
Athletæ 210. 245
Athletarũ certamina 353
Athos mons in Alexandri effigiem 38
Atlas mundum ferẽs 245
Atlas qui & Dyrus 314
Atlantides quæ 246
Atomi quid 44
Atramentum 277
Atramẽtum librariũ 292
Atramẽtum tectoriũ 292
Atrium 228. 229
Atrio Græci non vsi 229
Atticæ columnæ 118
Atticurges 93. 118. 154
Aula 246
Autoritas artificum vnde sit 76
Aurengiæ 326
Auripigmẽtũ 273. 284. 286
Aurigatorũ factiones 177
Aurum non supernatat argento viuo 287
Aurum quomodo ex detrita veste & inauratis metallis colligi possit 288
Aurea mala 326
Austrina signa 382
Automata 396
Axis mundi 374
Axes 112. 133. 134. 261
Axiculus 134
Axon 374
Azulum 294

B

Babylonis muri 26. 327
Baccæ pro granis 333
Baccæ cum verticillis filo insutæ 105
Baculorũ subactiones 266
Balaj 54
Baleares insulæ 341
Balistæ foramen 4. 14. 433
Balaustiæ 91
Balistarum ratio 432
Balistarum brachia homotona 4. 435
Balistis iaciuntur lapides 431
Balistarum plagæ 440
Balistarum funes è capillo muliebri 434
Balistas multifariam torqueri 8
Balnea 202. 205
Balnea diuersa 204
Balnearia triclinia 238
Balnei partes IIII. 313
Balthasar Senensis guttas mutulis subiecit 128
Baltheus puluini 112
Baltheus et fascia pro Zona 379
Balustriæ 91
Barbaricus ornatus 3
Baryca ædes 91
Barycephala ædes 91
Bases marmorũ antiq. 118
Basilica Petri 90
Basis nomine quid 129
Basis Corinthia 106
Basis pody 118
Basis Dorica 99
Basis Ionica 103
Basis Tuscana 96
Basis composita eadem quæ Corinthia 108
Basis scapi 94
Basilica 169. 171. 231
Bassiani hippodromus 6
Bassamentum vulgo 110
Baurach Arab. 295
contra Belluas vetus concertandi ratio 175
Beluedere Rom. 357
Benzuinum 334
Besalterum lignum 82
Bes, siue bessis 83. 117. 263
Bessalis, e. 205. 276
Bibliotheca 238
Bibliotheca Alexandrina 257
Bibliotheca Pergami 253
Biclinium 231
Biforum 153
Bilances 416
Bipedalis paries 57
Bipedalis retractio graduum 110
Bitumen 328
Bituminis tenacitas ibid.
Bituminosi fontes 318
Biza Naxius 43
Bleeius fons Gal. 362
Bolus Armenius 286
Borax, siue Chrysocolla 282
Boarium forum 163
Bouleuterion 250
Bolis 270
Bootes 385
Brachiorum breuitas catapultarum ictus facit vehementiores 432
Bracteæ 31
Bramantes mutulos super triglyphos collocauit 128. 163
Brancha vrsina 129
Brauium 176
Bruma 381
Bubilium dispositio 240
Buccula 430
Bulla Solis imaginem tenens 397

Buxus cariei resistit 266

C

Cacotexitechnos 130
Caduca aqua 348
Cæcubum vinum 331
Cæmentum 26
Cæmenta imbricata 57.58
Cæmentum Cumanum 52
Cæmentum molle 58
Cæmenta marmorea 283
Cæmentum de silice 346
Cæmentum reticulatum 78. 57
Cæmentitij parietes 60
Cæmentitia structura 53. 49
Cædere materiem quando conueniat 70
Cæruleum eiusq; genera 273. 294. 295
Cæsijs oculis gentes septentrionales 221
Calamus odoratus 332
Calasastri 341
Calathi pro capitulis 131
Calcarium 266
Calchus 83
Calx viua 345
Calx quæ probetur 49. 265
Calx mista paleis 49
Calx pro obturandis tubulis 350
Calcis materia 49
Calcem ascia dolari 265
Calcis lacus 265
Calcis varius vsus 265
Calculi crudi 265
Calculi vesicarum 337
Calculosus 337
Calda lauatio 210
Caldaria 204. 202
Calentum 48
Calix modulus 348
Calix inglandium puluinatus 16
Calices duo sonantes 222
Callimachus caciotechnos 130
Callimachus artifex in scalpendo marmore nobilis 130
Calor motum excitat 224
Calore corpora omnia debilitari 20
Cameræ vnde dictæ 268
Camerarum genera 266. 268. 313
Cameræ curuantur 266
Camillum 430
Caminus 271
Camœna porta 332
Campaniæ mons 53
Canalis ad librandum aquas 243
Canalis 242
Canalis structilis 344
Canaliculus digitalis 260
Cancellatim reuincire 26
Candens luna 373
Canis maior 390
Canis minor 390
Canis ortus 248
Canobus & Canopus 392
Canobum in Græcia non videri 392
Canopi simulacrum 391
Cantherij & Cantherioli 134
Cantherius equus 134
Cantheriatæ vites 134
Capillus muliebris 434
Capillamentum 126
Capita leonina 86. 124
Capitulum Corinthiũ 105. 106. 128
Capituli inuentio 127
Capitulum compositũ 108
Capitulum Doricum 99
Capitulum Ionicũ 128. 103
Capitulum Ionicum puluinatum 15
Capitulum Tuscanum 96
Capitula puluinata 112. 119. 128
Capitolium Pompeianum 91. 164
Capitolium vetus & nouum, vbi 91
Capitolinus mons 164
Captiui duo 8
Captiuorum senum simulacra 8
Capra machina 405
Capreoli 131. 134. 430
Caprilia 240. 241.
Capsum 429
Caput bouis 7
Caput aquæ 308
Carbonibus interualla palorum explenda 115
Carbonibus siccatur solum 115. 198
Carbunculus 54. 309
Carcerum duo genera hodie 173
Carchebus 430
Carchesium 418
Carcinoma 431
Cardo masculus & femella 399
Cardinales pro cardinatis 156
Cardines 423. 424
Cardines, qui & tenones 440
Cardines securiclati 432
Cardinata trabs 440
Cardinatum tignum, & similia 441

Caries quibus non noceat 269
Carpentaria 134
Carpinus arbor 68. 72
Carpus 81
Caryatides vnde dictæ 8
Caryatidis figura cum capitulo Dorico ibid.
Caryatidum variæ figuræ ibid.
Caryatides ad onera sustinenda ibid.
Carrus 411
Casa Romuli vbi 43
Castellum aquarũ 62.347
Castra temporaria 426
Castra stataria ibid.
Castra sustentoria ibid.
Catacecaumene 320
Catacecaumenites vinum 53. 320
Catapulta 431
Catapultarum ictus quomodo vehemẽtiores 432
Cataracta 215. 315
Cataractæ vulg. 215
Catadupa 315
Catadromus 176
Catasta 341
Catasti 341
Cataſtli 341
Catatechnos Callimachus dictus 127. 129
Catatonum 430
Catatona 9
Cataxa 270
Catenæ 268
Catenatio 68. 401
Cathetus 111. 119
Catillus molæ 421
Catinus 428
Catonem non iacuisse nisi dormiturum post cœpta bella ciuilia 233
Caucasum habere piperis arbores 333
Cauda hyrundinis gal. 62
Causidica 172
Cauteria pictorum 135
Caua ædium, & eorum quinq; species 227
Ceditianum forum 171
Cedri natura & virtus 73
Cedrelate 72
Cedrelæum 72
Cedrus perpetua 68
Cedrium, Cedria Cedrelæum idem 72.73
Cedrides 73
Cedrinũ oleũ materiem à carie defendit 68.72.73
Cella familiarica 244
Cella Mariana 86
Cella tota 85
Cellarum & pronai distributio 149
Cella olearia 240
Cella soliaris 360
Cella vinaria 240
Cellæ longitudines duplices 161
Cellæ vinariæ lumina vnde 20. 241
Centipes herba 21
Centrũ pro orchestræ puncto 188
Centrum circini 121
Centrum pro circini crure 82
Centum camerellæ 62
Centrum, pro scalmo 418
Cephisus flum. 334
Cera coloribus pingitur 135
Cera miniatula 369
Cera protypus fingendus 14
Cera extrema 424
Cera punica, idest, candida quomodo fiat 29
Cereris sacrificys viticis frondibus lectos sternebant 424
Cereta & Braglia. 302
Ceroma 211
Cerostrotum opus 157
Certamina Græciæ quatuor 353
certandi cõtra beluas quis modus 177
cetrach vulgò 21
ceruchi 418
Ceruicula 426
ceruix lignea 426
cerrus arbor 68. 268
ceruſſa 296
chalcanthum 134. 297
chalcos 83
chalcicœcon 172
chalciotes 172
chalcidica 172
chaldæi 304
chaldæi ignem Deum colebant 306
Chaldæi ex obseruatione syderum futura prædicebant 392
chalatum cymbalum 425
chalantes Delphini 426
cheurons briſez 163
charchesia versatilia 411
charmus 72
choragia ferrea 426
chelonia 404.405.435
chodaces 411. 412
chorographia 232. 314
choragium 196.197
chortes 240
chorobates 343
chratis homines candidos ac flauos efficit 334

chroma

chroma 181
chromatice 187
chrysocolla 315. 282. 290
chrysocolla armeniaca probatissima 282. 290
cilicia 446
cimatium 97
cimentum Gall. 49
cinnabrium 288
cinnabaris 288
cinabaris Indic. 288
circinus 4. 298. 420
circini duo genera 82
circini centrum ibid.
circinatio delumbata 15
circinatio, siue rotundatio quomodo in tetrantes vel octantes 423
circuitiones 424. 469
circulus ad circinum expendendus 7
circulum in partes diuidi, quæ gradus appellantur 394
circulus signifer 221. 396
circulatio 372
circumductiones 350
circumrotundatio 114
circumsonantes loci 195
circus 176
cis vermiculus 217
cisium 403
citreola & citrula 327
citrangula ibid.
ciuitas dispositа 25
cladis apud Trasimenum lacum locus 423
clatri 66
clatrata 157
claui ærei in humido loco penè æterni sunt 268
claui ferrei in intestino opere valent plur. 268
claui muscarij 275
claui vncinati 275
claui Vitruuiani 276
clauiculæ 131
claues in structura 24
claues musicales variant numero 183
clima 9
climacyclos 434
Clitorius fons abstemios reddit 338
cloacæ 4. 202
clypeus 207
cnodaces 375. 412
coagmentum 46. 57
coagmentatio 68
coaguli similis succus 327
coassatio 259. 356
coaxatio 259. 236
cochleare 242
cochlea torcularis 422
cochleæ 217. 242
cochlea haustoria 422
cochlidia 356
cochlides scalæ 356
cochlides columnæ Traiani & Antonini 356
cœli partes quatuor 376
cœlum vnde dictum 374
cœlum, pro aëre 18
cœlum camerarum 10
cœlum Empyreum 383
cœlum Empyreum Dei et beatorum sedes 383
cœli pars quæ dextra, quæ læua 376
cœnaculum 60
cœnationes laqueatæ 140
cœnationum lacunaria 10
cœnandum parcè 231
coitus Lunæ quid 379
collina porta 85
collatina porta 62. 85
colliciæ tegulæ 228
colligationes plexæ 402
colliquiæ 227
collocari in cultro tympanum 428
collum capitulorum 141
colluuiarium 350
coliculus 279
coliseum 140
colores natiui aut compositi 284
colossi 64
colosseum vulgò 118
colossum, colosseum, & colossicum 113
colossinium colossinum 121
colossicus Apollo 412
colossicotera 121. 407
columbar 136
columbaria 136. 350
columen 136
colossus 258
columna 3. 160. 110
columnatus 111
columnæ quid proprie 134
columnarium 350
columnæ arborum naturam imitantur 95. 131
columnarum tria genera Vitruuio 125. 129
Columnationum genera quinq; Philandro 95
columna Corinthia 107
columna cõposita siue mixta 109
columna Dorica 100
columna Ionica 101
columna Tuscana 97
columnæ Atticæ 93. 118
columnarum altitudinem ex tertia parte delubri constare 160. 161
columnæ Corinthiæ quomodo striantur 147
columnarum contractura 92. 171

Columnæ Doricæ angulis pollent 147
Columna Dorica proportionem habet formæ virilis 127. 281
Columnæ Doricæ minus contrahuntur, quã Ionicæ 141
Columnæ eo minus contrahendæ, quo altiores sunt 94
Columnæ Ionicæ puluinatæ 14
Columnarum ornamenta 131
Columnarum marmorearum à ligneis sumpta ratio 131
Columnæ medianæ 86
Columnæ striatæ 114. 139. 147
Columnis veluti ventrem adjici 200
Columella 137. 396
Columella versatilis 396
Colymbades aues 136
Comitium 59
Commeatus 69
Commensus 16. 80
Commissura 68. 345
Commodulatio 77
Commutatio 225
Cõpacta transuersaria 342
Cõpactiles trabes 162. 172
Compluuium 230
Comportatio 23
Cõpositi generis partes 109
Compluuiatæ vites 134
Concamerare 110
Concameratio 49. 203. 250
Concentus naturales sex 182
Conclaue 231. 236. 260
Concha 137
Conclusiones 202
Conchylium 298
Conductor 10
Conferta ædes 90
Conformari 119
Conformatio 119
Confornicari 186
Congestitius locus 110
Congius 242
Congiales situli 320
Conscensus in altum duplex 356
Consonantes loci qui 195
Contignatio quas partes habeat 134
Contrafortia Gall. 252
Conisterium 211
Contractura columnarum 93. 171
Conuiuarũ numerus varius 232
Copperosa 297
Corax machina 437
Coracinus color, & piscis 335
Corneola Ferrar. 302
Coriceum 211
Corium 63. 273
Coria erecta 58
Coryis bubulis & crudis tegebãtur machinæ bellicæ 435. 437
Corinthium æs 342
Corinth. stria Agnetis 148
Corinthij generis partes 105
Corinthij abaci latitudo 105
Cornua antennarum 411
Corollæ triumphales 128
Corollarium 360
Corona 96. 113
Coronæ 65. 118. 173
Coronarium opus est duplex 174. 283
Coronarũ genera quot 10
Coronix theatri M. Marcelli 15
coronix 96
coronix Corinthia eadem quæ Ionica 105
coronix Corinthia qua in re differt à Ionica 106
coronix composita 108
coronix Dorica 97. 98
coronix Ionica 109
coronix Tuscana 97
corporatura 221
corpora omnia calore debilitari 20
corsa 153. 155
coruus demolitor 436. 438
corui Gall. 65. 106
cothona 115
cothones ibidem
cotyla 242
cotonea 326
coticula 360
couriceum 211
crassitudo columnæ 118
crassitudo spiræ 118
crathis flum. 334
craticij parietes 61. 65. 66
crepidines 91. 155. 216
creta annularia 300. 302
creta argentaria 302
creta Eretria 301
creta Selinusia 302
creta terra 46. 282
creta viridis 284. 286
crotoniates Milo 353
crocus vnde dicta 316
crocodili natura 315
crocodilus horret crocum 316
crus 142
crusta marmorea 413
crusta structuræ 63. 413

crustulum 166
cryptæ 239
cryptoporticus 141. 202
crystallinum vitrum qui fiat 11
cubus 168
cubica ratio 167. 361
cubum duplicare 361
cubiculum 13. 57. 238
cubiculares lecti 231
cubilia 62 136
cubitus mensura 85
culina 229
culleus 242
culleare vas *ibid.*
culmen 134
culmus 134
cultelli 271
cuneus 24. 183
cunei 188
cuneoli ferrei 435
cunei miniacei 277. 278
cunei silacei, purpurei, luteiq. 277. 278
cuneoli in formam lapidis conjecti cum ansa figura 406
cuniculi 442
cuniculos agere *ibid.*
cuppola 207
curculio frumentis nocet 241
curia vbi ordinanda 173
cursus aquarum 3
curuatura 63. 68
cupressus arbor 68. 169
cuprum 295
cutiliæ aquæ 324
cyanos 294
cyathus 242
cychri lacus 335
cyclamini flos 121
cyclus oculus dictus 102
cyclicus 7
cydnus 325
cydnus podagricis medetur 325
cylindrus 302. 412
cymatium 152
cymatium Corinth. 106
cymatium compositt. 108
cymatium Doricum 99. 152
cymatium epistylij 113
cymatium Ionicum 103
cymatium Lesbium 155
cymatium Tuscan. 96
cyprium 295
cyrenaicum lac 334
cyzici 250
cyzicena triclinia 245

D

Dealbare 276
Decastylos hypæthros 80
Decoquere ad palmum 263
Decor Architect. 12
Decor naturalis quomodo 13
Decuria 261
Decursorium 176
Decursus aquæ 243
Decussatio 29
Decussare 31
Decussis 79. 83
Decussis sexis 79
Defensio quid 16
Defensionis ædificia 16
Deformatio linearis 6
Deformare 2. 194
Defrutoria 240
Degernseæ Bauariæ fontem oleum habere 325
Deliciæ 228
Deliciares tegulæ 228
Deliciatum tectum 228
Deliquiæ 228
Delphiniærei 425
Deltoton 387
Delumbare ad circinum 236
Delumbata lacunaria 236
Demetrius Poliorcetes 446
Demolitor corvus 438
Denarius 85. 289
Denarium aureũ aut argenteum fuisse 85
Denarius numerus appellatus Besalterum 82
Dentes, fascia quædam 101
Denticuli in corona Dorica 15
Denticuli non constituendi sub mutulis 135
Denticulus 101
Deorum statuæ sudauerunt 73
Deorum triplex ratio 139
Deorum plura genera 152
Depalationes dierũ menstruæ 392
Designatio 29. 78. 178
Designatio linearis 6
Despectatio cœnaculi 60
Despumare cote 278
Destinæ 216
Deunx 117. 263
Dextera cœli pars 376
Dextans 117. 263
Diachysma 180
Diagonios linea 179. 354
Diagonios structura 25
Diagonalis linea 354
Diagramma 183. 184
Diagramma Aristoxeni 181. 187
Diagrammata Vitruuiana desideramus 182

Diaglyphicum opus 274
Diameter, siue Diametros 429
Dianæ Ephesinæ templum eiusq; simulacrum 73
Diapason, Diapente, & Diatessaron 5. 188
Diapason 11. 188
Diapente 11. 188
Diastema 11. 183
Diastematica vox 183
Diastemata interualla 183
Diastylon ditriglyphon 143
Diastylos ædes eiusq; compositio 87. 92
Diastylum opus 90. 145
Diatessaron 11. 182. 188
Diathyra 245
Diathyra, nobis prothyra 245
Diatonos siue diatoros lapis 63
Diatonus 181
Diatonon 83. 86
Diaulos 210
Diazomata 194
Dichas 47
Dichalcus 83
Dictyotheton 56
Didoron 45. 47. 48
Dierum ratio 376
Diesis 175. 180. 181
Diezeugmenon 185. 186
Digitus mensura 205. 263
Digiti pectinatim amplexi 25
Dij alij intra vrbem, alij extra collocati 36
Dij delicati 140
Dijs delicatis ædes Corinthiæ structuræ dedicatæ 140
Dij fortes qui 140
Dijs fortibus Doricæ structuræ ædes dicatæ 140
Dijs inferis in effossa terra sacrificandum 151
Dij in scenam ex sublimi veniebant 194
Dij medij qui 140
Dijs medijs dicatæ ædes Ionicæ structuræ 140
Dijs superis terrestribus & inferis vbi sacrificabatur 151
Dinocrates 37. 39
Diocles. 177.
Dioptra 343
Dioscuri 137
Diplasion 79. 83
Diplinthius paries 64
Dipondius libralis 83
Dipteros ædes 60. 80. 85. 92
Directio 2. 25. 29
Discus 279
Disdiapason 188
Dispansa ædes 90
Displuuiata tecta 227
Dispositionis species 12
Dispositio 12. 61. 87
Dispositio Architect. quid 12
Dissonantes loci qui 195
Distributio Archit. 13
Diuitias & officinæ vetustatem, artifici autoritatem præbere 77
Dodrans 84. 261. 263
Dolabra 265
Dolo 417
Dolia fictilia 187
Domus fœneratorum & publicanorum quales 14
Domus vrbana qualis 13
Donicum pro donec 120. 216
Dorus à quo Dores 128
Doricæ columnæ XX. *angulos habent: vel* XX. *strigibus excauantur* 147
Dorici generis partes 99. 137
Doron 45. 47
Dora 48
Drachma 79. 84. 289
Druidæ Gallis 304
Duapondo 434
Dupondium 208. 263
Ductarius funis 407
Ductus aquarum 344
Dyris mons 314

E

Echea 186. 188
Echetica 9
Echinus 108. 162
Ecphoræ venustæ 113
Ecphoræ mutulorum 226
Ecrythmus 11
Effectus 127. 161
Effectus operum 88
Elegans structura 90
Elementa quatuor 20
Elæodeusium 211
Elæothesium 211
Ellychnium 310
Embater 12. 434
Embates 12. 14. 434
Emboli masculi 424
Embrion 70
Emplastrum 23. 286
Emplecton 58. 62
Emporia 215
Empyreum cœlum Dei opt. max. sedes & beatorum 383
Encarpus 129
Encarpiæ 129

Endigo Venet. 292
Engibata 425
Engonaton 395
Encyclopædia 220
Encaustice 135
Encyclios disciplina. 4. 219. 220
Entasis siue adiectio 88
Ephebeum 209. 210
Ephesinæ Dianæ templū trabibus cedrinis tectum 73
Epibatæ 64
Epidromos 417
Epigonatis 81
Epigrāmata Græca iuxta Clytorium fontē, aliosq; incisa 321. 322
Epigrammata eadem Latinè reddita 338. 339
Epirhedium 141
Episcenos 194
Episcenium 179. 282
Epistomia 348. 427
Epistylium 3. 59. 110
Epistylium siue trabs 104
Epistylium Corinth. 105
Epistyliū compositum 108
Epistylia Mediana 86
Epistyliorum ratio 112
Epistyliorum triplex ratio 146
Epistylium Doricum 13. 15. 98
Epistyliū Ionicū 13 15. 100
Epistylium Tuscanū 104
Epitogium 141
Epitonium 427
Epitoxis 430
Epizygis 433
Equus scutulatus 262
Equus pomulatus vulgo 262
Equilia 240. 241
Equiculinæ aquæ efficiūt turgida guttura 321
Eretria creta 301
Ergata 407
Erismæ 252
Erismata 402
Erogatorius modulus 248
Errhythmus 11
Erythrodanus 301
Eruca siue Aerugo 296
Esculinum forum 171
Esculus arbor 67. 259
Esculini axes non commiscendi quernis 259
Estagia 133
Euangelus 413
Euanidus paries 57
Euanidæ arbores 74
Euerganeæ trabes 162
Eurus vnde dict. 30
Euripi 281
ad Euripedis sepulcrum duo riui 336
Eurhythmus 11
Eurhythmia quid 12. 227
Eustylos ædes 87. 90
Euthygrammus, pro regula 7
Exactio commensus 78
Exæquare & Exæquatio 214. 160
Exaggerare 423
Exclarare 13
Examen 416
Exampeus fons 330
Excernere 51. 283
Exgrumare 43
Exhedra 230
Exigere aliquid ad regulam & libellam 259
Exisona 193
Expertio aquarum 341
Expressiones vitæ & morum 152
Exprimere aquam 349

F

Fabri qui primi 41
Fabri ærarij 41. 55
Fabrica quid sit 2
Fabricatio progressa 41
Fagus arbor 68. 260
Falernus ager 331
Falernum vinum 331
Familiarica cella 245
Fana Ven. Vulc. Mart. 36
Fanestris vrbs hodie Fanum 73. 172
Farnus arbor 259. 261
Farraria extra villam facienda 241
Fascia 113
Fastigium triangulū 122
Fastigium circulatum 123
Fastigiorum duplex dispositio 179
Fastigia facere 40
fauces angiportorum 29
faui in pauimentis 262
faui sexanguli 262
fauni templum 86
fauonij ortus 70
febris fanum 36
femen 142
femora quid Vitru. 98. 142
femur 142
fenestræ in angulis ædificiorum non tolerandæ 136
fenestrata pectora optantur hom. 77
ferramentum 265. 287
ferrum candens lienem curat 22
ferrū ne rubigo vitiet 272
festones Itall. 129
fex vini cocta atramentum dat 292

Fibula 24.405
Fibulatio 407
Fibulata colligatio 24
infibulatio adolescentum 405
Fictilibus saporis integritas manet 346
Figlinum opus 207
Filectum 261
Filex & Filix 261
Finitio ædificiorum 41
Firmitas quando 16
Fistuca 115. 407
Fistucare 407
Fistucatio 141.260
Fistucatum solum 278
Fistulæ aquarum 349
Fistulæ aquam recipientes 231
Fistulæ quot pedum fundendæ 349
Fistulæ centenariæ 345
Fistulis plumbeis aqua fit insalubris 346
Fistulosa interuenia 346
Flatura æris 55
Flores vmbellati 275
Fluuiata abies 71
Flumina amara 296
Fœminæ sedebant, non accumbebant 233
Fœneratorum ædes 239.16
Fœnilia fiant extra villam 240.241
Foliatura 69
Folles fabrorum 403
Fontes amari vnde 330
Fons Anxur 334
Fons vocem canoram efficiens 341
Fons Neptunius 335
Fons Bleeius 362
Fontes amari 330
Fontes calidi vnde 317
Fontes calidi aqua sapore suaui & bono 317
Fontes copiosi, sed vitiosi vbi metalla 222
Fontes feruentes 51.318
Fontes frigidi vnde sapore vitientur 317
Fontes sulphurosi, aluminosi & bituminosi ad quid prosint 318
Fons Exampeus 330
Fons Hierapolis 330
Fons Licesius 336
Fons Lyncestis 336
Fons Lycus 325
Fons Salmacis 64
Fons circa Tempe, æs & ferrum erodens 335
Foraminum magnitudo in capitulis balistæ, ex pōdere lapidis sumi debet. In catapultis ex nona sagittæ parte 433
Forago 403
Forcipes 405
Forfices 405
Formam et formare quid 14
Formatum 66
Formacei parietes 66
Fornax 64
Fornacula pro atramento faciendo 292
Fornacator 205
Fornix 121.268
Fornices vitiosi 121
Fornicari 71.250
Fortunæ tres 60
Fortunæ templum 112.124
Forum Cæsaris 90
Forum Boarium 90.171
Fortuna equestris 91
Forum 169.171
Forum gladiatorium 400
Forum oblōgum Itali habent 169
Fores 153
Fores valuatæ 153
Forum triplex 171
Forum magnum & latum 171
Forum piscarium 171
Forum cupedinis 171
Forum suarium 171
Forum olitorium 171
Forum suburanum 171
Fraces 263
Fraxinus arbor 68
Freggia quid vulgò 15
Fossam ducere, facere 19
Frictola 53
Frigida aqua nitrosa, et ad quid prosit 318
Frigida lauatio 209
Frigidarium ahenum 206
Frigus torporem inducit 224
Frons transuersarius 434
Frontes vinctæ 57
Frontatus lapis 63
fructuaria pars villæ 240
Fuligo 292
Fuligo luminum corrumpit 277
Fulminum figuræ 147
Fulmina scalpuntur 139
Fulmenta 170
Fulcturæ 248.402
Fundamentum 115
Fundamenta fodere 115. 214
Fundamenta implere 115
fundationes 110.174.
fundulæ ambulatiles 425
fundula 31
funes balistarum è capillo muliebri fieri 477.432
funes antarij 407

fines ductarij 407
furca, furcilla 40. 426
fusi sextantales 412
fusterna 67. 71

G

Gagates 329
Galieni Imperatoris porticus 200
Garansa 301
Geetum 329
Gelicidia 55
Gemelli modioli 426
Gemma Turcica 295
Gentes eas habere acutiorem vocem, quæ breuiorem habent poli eleuationem 224
Genethliaci et genethlialogi 392
Genethliologia 392
Genitura vel Geneſis 392
Geniculus 345. 349
Geographia 314
Geometria imbutus ſit architectus 2
Geruſia 59
Germanorum comæ flauæ ſunt 224
Geſtatoriæ ſcalæ 402
Ghirlandæ Ital. 129
Giluus color 286
Gingiber 333
Glandulæ 324
Glarea 309. 63
Glareoſi lapides 55
Glaſtum 302
Glutinum 293
Gnoma 31
Gnomon 369. 356. 31
Gnomonice, pars eſt Architecturæ 16. 369
Gradilli 118
Gradus aſtronom. 394
Gradibus interiectæ refractiones 110
Gradus adferre maieſtatem templis 91
Gradus duos peripteron ædem Tuſcanam habere 164
Gradus impares in templis 118
Gradus quot continui collocandi 118
Gradus ſpectaculorum 191
Graduũ craſſitudo 111. 116
Graduum refractio 110
Graduũ retractio 111. 118
Gradus ſcalarum geſtatoriarum dici ſcandulas 402
Gramme & Grammicæ deformationes 77
Granaria 20. 241
Granum 289
Graphis 6
Graphicotera delectatio 149. 150
Graphidos ſcientia lineis perficitur 7
Grauitas ſoni vnde 183
Griſeus Gall. 333
Groteſcæ picturæ genus 260
Grumus 43. 54. 323
Grumoſus lapis, qui ſpronius dicitur 60
Grundæ Ital. 65
Grus, machina 436. 438
Guadum 302
Gubernaculum 419
Gubernaculi partes ibid.
Gula recta 123
Gula inuerſa 118
Guttarũ duo genera 128. 142
Guttarum coronæ & epiſtylij deformatio 143
Guttas mutulis ſubiecit Balth. Senenſis 128
Gymnaſium 218
Gymnoſophiſtæ 304
Gynæconitis 246
Gynæcium 245. 246
Gynæciarij 246
Gypſum 10. 271
Gyroilli 31

H

Habitationibus & vicis quomodo ventorum vis moleſta excludatur 29
Hæreſis Pythag. 167
Halitus terræ qual. 313
Hamatæ tegulæ 43. 277
Hammanientes populi 66
Harmonia muſica 181
Harmonica modul. ibid.
Harmonia in aſpectibus planetarum 11. 373
Harpaginetuli 281
Hauſtoria cochlea 423
Hauſtoriæ rotæ variæ 216
Hauſtra 420
Hædera prodit aquas 307. 309
Helepolis 14. 443. 446
Helices 131
Hemicyclus 170. 171
Hemicycla ſedes 272
Hemicyclum tribun. 270
Hemicyclium excauatum 395
Hemina menſura 242
Hemicylindri figura 364
Hemiſphærium 207. 268. 395. 398
Hemiſphærij figura 268
Hemitonium maius & minus

minus 181
Hemicylindris inuenta sunt media proportionalia 364
Hemionitis 21
Hemitriglyphus 139
Herba rotta Rom. 302
Herpachantha 129
Heterorythmus 11
Hexachordos 426
Hexagonus 11
Hexagonius aspectus planetarum, siue sextilis 378
Hexaphori 418
Hexedra 210. 236
Hexastylos ædes 88. 92
Hierapoli aquæ calidæ 330
Hierapolis fontem habet, cuius aqua in tophum duratur 330
Himera flum. 325
Hippodromus Basiani 196. 176. 7
Hippopotamus 316
Historias teneat Architectus 3
Historiæ aliquot pulcherrimæ 3. 37. 60. 61. 76. 218. 283. 284. 352. 355. 357. 436. 443. 444. 445
Hirundinis cauda 431
Hominis iustissima dimensio 81. 82
Hominis iusta statura 81
Hominis magnitudo 81
Hominis latitudo 81, 82
Homines fenestrata pectora habuisse oportere 77
Homeromastix Zoilus 254
Homogenea 344
Homotona 4. 9. 436
Honoris & virtutis ædes à C. Mutio 257
Honoris templũ nemo ingrediebatur, nisi prius per Virtutis templum transiuisset 257
Hora publicè lauandi 203
Horam Ægyptij quomodo significabant 316
Horizon 221. 223
Horologiorum quædam genera 395
Horologia anaporica quæ 396
Horologia hyberna ibid.
Horoscopa 394
Horrea vbi fabricanda sint 240. 241
Hospitalia theatrorum vbi 191. 193
Humiliter releuatum 155
Hyacinthus 301
Hyalostrotum opus 157. 159
Hybernus oriens 13
Hybernum triclinium 277
Hybernaculorum lumina 13. 227
Hybernacula Græcorum 277
Hydrargyrum 289
Hydraulæ 421
Hydraulicæ machinæ 4. 421. 425
Hydraulicas primus instituit Ctesibius 425
Hydria Ægyptiorum sacerdotum 304
Hypanis flu. 330
Hypæthra 12. 14
Hypæthros ædes 60. 85
Hypæthros decastylos 80
Hypæthrum templum Iouis 87
Hypæthra loca 14. 198
Hypæthria ante vestibula templorum 14
Hypate, hypate meson, hypate hypaton 182. 185
Hyperbolæon 186
Hyperthyrum 119. 154
Hyperthyrides 158
Hypæthros endecastylos 86
Hypocausis 205
Hypocausium 205
Hypocolossicotera 121
Hypogea 250
hypogeæ ambulationes 202
Hypomochlion 416
Hypothyrum 152. 154
Hypotrachelium 92. 123. 141
Hyrundinum caudæ 62
Hysginum 301
Hœra & hœrei fructus 20

I

Ianthinus 285
Ianua cum dignitate 245
Ichneumon 315
Ichnographia 12. 13. 120
Icunculæ 425
Iecinora animalium illæsa salubritatem loci arguere 21
Idiotarum consilia quandoq; admittenda 249
Ieiunitas humoris 52
Ignis Chaldæorum Deus 306
Imagunculæ 10. 425
Imbrices tegulæ 62
Imbrices 43. 78
Imbricata cæmenta 78
Immissarium 347
Impages 153. 156
Impeditio 16. 24. 83
Impensa respondeat ad dictum

Impetus Solis. Sol. 373.

Ctum 400
Impicare 277
Impluuium 229
Impoſtæ Ital. 250
Inambulationes 16
Inauratio quo fiat 288
Incernere 51
Incerniculum 51
Inclinatio cœli gentes diſcriminat 223
In cultro ſtare 422. 429
Incumbæ 250
Indecentiæ vitium 279
Indiam fontes habere quorum aqua vt oleum ardet 325
Indicium 360
Indicum 273. 293
quomodo fiat ibidem
Indiuidua corpora 44
Inducere 274. 276
Inductio velorum 401
Indum 294
Infantium puerorum ſtatura 81
Infectiua quæ 300
Inferis dys in effoſſa terra ſacrificari 151
Infumibulum 271
Infundibulum 421. 425
Inflatio aquæ ineſt 344
Ingeniculatus 382
Ingeniculum 384
Inſula 31
Inſulæ vrbium 31
Integrum omne à vet. diuiſum in XII. *partes* 117
Interareſcere 287
Intercardinatis trabibus concludere 441
Intercolumnium 80, 88. 141. 144
Interfemineum 142
Intergerinus paries 64
Interpenſiua 227. 275
Interlunium 379
Intermenſtruũ lunæ 279
Interpenſiua 227
Interſcalmium 418
Interſectio 113
Interſectionis cauus 113
Interualla fiſtucationibus ſolidanda 115
Interuallum Lunæ à terra 383
Interſeptum 418
Interſtylobatia 201
Intertignia 140. 142
Intertriglyphium 141
Interualla turrium 24
Interuenia 51. 55. 74
Interuenia fiſtuloſa 346
Intrita 265
Inteſtinũ opus 72. 150. 228
Inuerſura 174. 209
Inuentio Architect. 11
Inueſtis 210
Inuiſa, pro non viſa 375
Ion, vnde Iones 126
Ionici generis partes 104
Ioppe opp. antiquiſs. 329
Iouis curſus 376
Iouis templum ſub dio 86. 87.
Iouis nominatiua caſus. 371. 372.
Iouis Pompeiani coloſſus 91
Ips vermiculus 217
Iris eiusq; cauſæ 379
Iſatis ſatiua 293. 302
Iſodomum 58. 62
Iſthmia certamen 353
Italicum columnare genus, ſiue mixtum 107
Itali foro oblongo vſi 170
Iudicare quid deceat, in re ædificatoria primum eſt 226
Iugarium forum 171
Iugatæ vineæ 42
Iugerum 350
Iugum militare 42
Iugumenta 42
Iugumentare 42
Iuncus tenuis, indicium ſubeſſe aquam 307. 309
Iuncus odoratus ſiue rotundus 332
Iuniperus diuturna 68
Iupiter Pompeianus 91
Ix vermiculus 217

L

Labrum 203. 206
Labidum iter 218
Labyrinthus 62
Laconicum 203. 206. 292
Lacotomus 394
Lac Cyrenaicum 333
Lac ſyrpicum 334
Lacunæ, aquæ collect. 107
Lacunaria 266. 230. 154. 140
Lacunaria cœnationũ 10
Lacunaria delumbata 236
Lacus aquæ ſeruentis 21
Lacus 266. 348
Læua cæli pars 376
Lamna, Lamina & Lamella 290. 291
Lamina cornea, ærea, ferrea 175. 419
Lanarum quæ optimæ 22
Lapicædinæ, ſiue Lapicidinæ 54. 55
Lapides iaciuntur baliſtis 431
Lapidum origo 54. 55
Lapillus in lacum miſſus circulos facit 180
Lapis grumoſus 55
Lapis centenarius 287

Lapis durus, mollis 58
Lapis frontatus 63
Lapis Thracius 329
Lapis inexpugnabilis Vndis 52
Lapis rudis 25
Lapis sfronius 56. 60
Lapis ad calcem quandiu coquendus 51. & ad gypsum ibid.
Lapides quando eximendi, & inserendi tecto 57
Laquearia 135. 140
Laquearia versatilia ibidem
Laqueatæ cœnationes 140
Larix carie, aut tinea non nocetur 57
Larix non ardet, nec carbonem reddit 57. 69. 73
Larignea materies 69
Larmerij Gall. 65
Laser quid 334
Laseratus pullus 333
Laserpitium 333
Lataștri lapidei 43
Lataștris tecta tegi 43
Laterum tria fiunt genera 45. 47
Lateres ad Solem siccari 47
Lateres quo pacto fiant 45
Lateres cocti, crudi 24
Lateres natantes 46. 48
Lateres quando ducendi 45. 47
Lateres testacei 26
Lateraria 440. 441
Laterculi bessales 298
Laterna Gall. 164. 282
Latina porta 322
Latomi 56
Latomiæ 56
Latrinæ priuatæ 272
Lauandi publicè hora 203
Lauatio calda, frigida 210
Laxatio & Laxamentum 61. 88
Lazuli lapis 294
Lazurion 294
Lectionem ad picturā referri 7
Lecti accubitorij 230
Lecti cubiculares 230
Lecti decubitorij 231
Lecti ex solido argento 230
Lecti triclinares 230
Lectorum in cœnis Vsus 230
Lecythus 211
Lemnia sigillata 285. 286
Lemnia lota triplex 286
Leones, vel leonina capita pro siphunculis 348
Leonina capita in simis sculpenda 114. 116
Leonūm ora chalcātho aspergūtur 178
Leuata Gall. 215
Leucophæus color 334
Leucophorum 319
Leuor & Leuitas 46
Lex architectonica Ephesi lata 400
Liber quid 44
Libra 273. 289. 416
Libra aquaria 343
Libella 7. 31. 273
Librare fontes, & aquam 323. 343
Libratio aquarum 342
Librata collocatio 342
Libramentum 7. 30. 103. 153
Librarius lapis 351
Librariū cæmentum 346
Lichanos, lichanos hypaton, lichanos meson 185. 189
Lichas 47
Liceșius fons 336
Licium 238
Lienosorum & Lienis cura 21
Lienosa 21
Lienosi qui fiant 21
Ligula 243
Lignatio necessaria 198
Lignea ceruix 426
Lignum 162
Limen, pro superliminari 244
Limitatio 445
Limones 327
Linearum multiplex ratio 7
Linea diagonia 31
Linearis deformatio 6
Lineæ tetrantes 129
Lineæ rectæ ad regulam expenduntur 7
Linea, pro funiculo 180. 244. 398
Lineationem ad Architectum pertinere 2
Lingua ceruina 21
Lingula 397
Lingulati tubuli 345
Liparis flum. 318
Literatura musica 181
Lithocolla 293
Lithostrotum opus 157
Loca vocem impedientia quadrifaria 195
Locator quis 10
Locare ad inducendos colores 290
Locus congestitius, seu palustris 110
Loci vocem impedientes

quadripartiti 195
Loci salubritas vnde conijectanda 17
Loci & aëris habenda ratio 17
Loci probatio, si sit salubris, nec ne 17
Locorum electio 36
Locorum naturam mutare aquas 316. 317
Loculamentum 136. 428
Locus cladis Rom. ad Trasimenum lacum 423
Logeum 195. 196
Lora subiugia 419
Lorica 65. 262
loricula 262
loricare parietes 262
lozangiæ 66
lucerna concinnata locum habere aquam probat 308
lucida ædificia quomodo 241
Lucifer, qui & Vesperugo dicitur 371
lucus Veiouis 164
lumen hypothyri 152
lumen ostiorum 155
lumen qua parte sumendum sit 241
lunæ cursus 376. 377
lunæ ortus 379
lunæ genitura *ibid.*
lunæ à terra interuallum 383
lunam à sole mutuari lumen 379
lunæ variantis nomina 379
lunam silere siue in coitu esse 379
lunulatæ cameræ 269
lustrum 291
lutea herba 302
luxamentum 88
lychnos 310
lychnuchi 310
lydius lapis 360
lyncestis fons 338
lycus fons 325
lysis 118. 193. 250

M

Macellum coruorum 8
Macerare ligna amurca 271
Maceratio calcis quomodo 265
Maceriæ 66
Machinatio Archit. 16. 17
Machinatio vnde 400
Machina quid 401
Machinarũ genera *ibid.*
Machinarum & organorum discrimen 401
Machina artemo 410. 417
Machina ascẽdens 436. 438
Machina Capra 405
Machina Ctesibica 424
Machina, grus dicta 437
Machinæ quinque pro conficiendo oleo 242
Machinæ hydraulic. 425
Machinæ oppugnatoriæ 437
Machinæ propugnatoriæ siue repugnatoriæ 437
Machina scansoria 401
Machina spiritalis 401
Machina tractoria *ibid.*
Macritas 49
Madaissa Ital. 270
Magdalia 235
Magi qui 304
Magnæ statuæ 64
Magnesia vrbs 86
Magnificentia astrorum 40
Magudaris 334
Maiorica, Minorica 341
Malus 326. 417
Mali partes 417
Malleoli 81. 447
Malluuium 399
Malta, olim Melita 331. 206
Mamertij 329
Manacus circulus 394
Manubria epistom. 427
Manubiæ L. Mummij 187
Manucla 430
Manupretium 360
Mapalia scirpis tecta 43
Margaritas aceto dissolui 337
Mare mortuum 327
Mare superum, inferum 75
Mariana cella 86
Marmor excretum 267
Marmor Proconnesium 59
Marmor quo poliatur 275
Marmora clauis ferreis maculari 269
Marmorea crusta 413
Marmoratum opus 235
Marmorei parietes 65
Martis cursus 377
Martis interuallum à terra 383
Martia aqua 322
Marti ædes extra vrbem construenda 36
Massa aurea & argentea Archimedis 358
Massilia 48
Maspetos 334
Masti 348
Mataxa, & Metaxa 270

Mater

Materies, & materia 24. 36. 38. 40. 162
Materies quando cædenda 66. 70
Materiatura 134
Mathematici 392
Mattæ 270
Mauros mapalia ſcirpis tegere 43
Mauruſij qui Mauri 314
Mauſoleum 63. 258
Mauſolei frontes à quatuor ſculptoribus cælatæ 258
Mauſolei menſura 258
Maximæ ſtatuæ 64
Mazaca 328
Mediana acroteria 86
Mediana qua altit. 113
Mediana ſolida 114
Medianæ columnæ 86
Mediana vox 222
Medianum tetrachordum 181
Megalographia 277
Melampodium 338
Melangola Rom. 326
Melas flum. 334
Melinum 273. 284
Melita 331
Mello flum. 315
Membratura hominum probatio ſalubritatis fontium 341
Mendicum velum 417
Meniana 65. 171
Menſæ 232. 247. 350
Menſæ mappis non ſternebantur 235
Menſas toties mutari, quoties fercula 232
Menſis Lunaris 377
Menſis vertens 397
Menſurarũ nomina 33. 242
Menſtruæ dierum breuitates & depalationes 392
Merces 360
Mercurij interuallum à terra 383
Mercurij curſus 377
Meridianum balneis conſtitutum 202
Merones 216
Merulana 258
Merulæ 425
Meſolabium 365
Meſolabij figura 368
Meſaulæ 245
Meſon 186
Meſa 124. 185. 188
Meta 42. 43
Meta inuerſa 43
Metacarpium 81
Metalla non ſunt ſine ſapore 324
Meta molæ 421
Meta ſolida & caua 399
Metarum & obeliſci deformatio 178
Metaxarij 270
Metopæ 98. 133
Metopæ aut puræ, aut ſcalptæ 98
Meuania vrbs 63
Midas vermiculus 217
Milliare 32
Milo Crotoniates 352
Miltus quid 285. 369
Mina & Mna 242. 290
Minerales colores 284
Mineruæ templum æreũ 172
Mineruæ templum ad Acropolim 165
Miniacci cunei 277. 278
Miniacea expolitio 289
Miniata cerula 368
Minium 287. 288. 290
Minij coloris remedium 290
Miniculator 369
Minutiaria 134
Miracula orbis VII. 257
Mixtũ genus colum. 107
Mixtum modulationis genus 183
Modellus 14
Modigliones Ital. 65. 107
Modioli 424. 425
Modulationum tria ſunt genera 181. 183
Modulus 14. 140
Modulum prius ex ligno Architectus ſtruat 14
Modulus acceptorius 348
Modulus æneus in caſtello erogatorius 348
Modulorum differentiæ 348
Mœnia qualia 23. 25
Mola 242
Molæ aquariæ 421
Molæ iumentariæ 421
Molæ manuariæ 421
Molæ truſatiles 421
Molendini ferrum 421
Momus reprehenſor 77
Monopteros ædes 85
Monotriglyphum 139. 140 141
Morbus quid 20
Mortarium 263. 274. 351
morteſia Gall. 62. 440
mortifera aqua 336
moſaicum opus Gall. 261
mulæ vngula tantum conſeruatur Stygis aqua 336
mulieres quæ ſanæ 70
mulieres ad pariendum natæ 70

Naturalis positus,] . natura . 370 .

mumia 328
mundus Vnde 370
mundum esse animal 374
municeps & municipiũ 19. 69
munitiones constituere 19
murana officina Venetijs 10
muri Babylonici 327
muri oppidorũ sinuosi 24
murex 282. 298
musarum ædes 15
muscaria 275
muscarij claui 275
musica interualla 283
musicas syllabas, Vt re mi fa sol la, *quis inuenerit* 283
musiuari 262
musiuum opus 262
mutusca 63
mutuli 65. 107. 129. 136
mutulos super triglyphos collocauit Bramantes 129. 141
mutulos in fastigiorum frontibus fieri non debere 137
myla 81
mylasa opp. 63
myrrha 333
mytilene opp. 27

N

Nares quid 276. 277
Nascentia, æ, pro natiuitate 389. 392
Natiuitas Vulgò 392
Nationes meridianæ imbecilliores, sed perspicatiores 222. 224
Nationes Septentrionales fortes, sed consilij inopes 222. 224
Naturam imitantur artifices 131
Naturalis decor 13
Naualia 213. 215
Naues rostratæ 442
Naufragium Aristippi 218
Nauium proræ minio aut rubrica pictæ 286. 369
Nebulæ Vnde *sint* 313
Nemea certam. 353
Neptunius fons 335
Nerui ad funes torq. 4
Neruici siue Neurici cura 318. 324
Nete diezeugmenon, hyperboleon, parameſe & synnemmenon 182
Neurospasta 425
Nitri flos 295
Nitrosæ aquæ Vsus 318
Niuellum & Liuellum Gallicè 273
Nichij Italicè 10. 163. 166
Nili effigies 9
Nili quid 281
Nilus primo, Dyris post, Nigir demum 314
Nilus, eiusq; caput 315
Nodus, Nodatio 67
Norma emendata 273
Norma angulos exigimus 355. 356
Nucleus 261
Numæ libri à tineis Vindicati 73
Numerus perfectus 78
Nummo sestertio area diuendita 20

O

Obolus quid 83. 289
Obryzum aurum 360
Ochra 283. 284
Octastylos 80. 88. 92
Octans 422
Octogonus 28. 30
Octo, Veteres sic scripserunt I I X. 35
Oculi centrum 112
Oculi ratio habenda 94
Oculorum sensum sæpe falli 226
Oculis cæsijs gentes Septentrion. esse 221
Odeum 197. 199
Oeci Corinthij seu Aegyptij 230
Oecos asarotos 200. 236
Oeci conuiuiorum Virilium *locus* 237
Officinæ Vetustas, *pecunia & gratia forensis Architecto autoritatem conciliant* 76
Officinator 10. 252
Olea arbor durans 366
Olearia cella Vbi 240
Oleosa cedrea 72
Oleum calce subigitur 261
Oleum pro litu. 325
Oleum cedri à carie defendit 73
Olympia, certamen 353
Omne sub picturam cadens, regulæ & circini beneficio fieri 226
Onager Vulgò 431
Oneri ferundo collocantur simulacra senum, iuuenum, mulierum, satyrorum 8
Opa & Metopa 133

Operum

Noceri, [illegible] . 69

Operum consideratio tripartita 249
Operum diuisio intra muros 27
Opistodomos 85
Ophiuchus 381. 386
Oporotheca 20
Opora 20. 248
Oporinus 20
Oppida habere muros sinuosos 24
Oppida quomodo collocanda 23. 25
Oppicare 277
Oppilare 250
Oppilatio 250
Opportunitatis ædificia 16
Oppositio 378
Oppugnatoriæ machinæ 437
Optice 7
Opus acupictum 15
Opus ad loci naturam temperandum 225. 226
Opus albarium 265. 272
Opus amussiatum 261
Opus tetrastylon diastylon 145
Opus hexastylon diastylon 145
Opus hexastylon systylon monotriglyphon 144
Opus tetrastylon systylon monotriglyphon 143
Opus anaglyphicum 274
Opus arenatum 265
Opus cæmentitium 249
Opus cerostrotum 159
Opus coronarium 283. 360
Opus diastylum 145
Opus lunulatum 268
Opus figulinum 203
Opus hyalostrotum 159
Opus intestinũ 72, 150, 228.
Opus lateritium 249
Opus marmoratum 265
Opus musiuum 261. 262
Opus mosaicum Gall. 261
Opus reticulatum 61
Opus signinum 49. 351
Opus tectorium 265. 272
Opus topiarium 195
Opus systylon 145
Opus xylostrotum 159
Orbis 7. spectacula 257
Orbiculorum multitudine pondera facilius tracta ri 411
Orchaneta 135
Orchestra 191. 192. 193
Ordinatio arch. quid 12
Ordinaria structura 62
Organum 426
Organa duplicia 426
Organa pneumatica 398
Orion 39
Orizon quid 221
Orthographia 12. 14
Orthæ 65
Orthostatæ 57. 62
Ossaria vicus 423
Ostia ædium fac. 152
Ostrum 282. 298
Ouile quo ponendum 240. 241
Ouum aceto macerari 321

P

Pæderota 129
Pagmentum 153
Paleæ lateribus immiscentur 45. 49
Palangæ 419
Palangarij 419
Palatinus pons 124
Palatio 260
Palæstrarum ratio 209
Palearium 240
Pali alnei, oleaginei, & robustei vstulati 110
Palma quid 84
Palmares statuæ 64
Palmas scriptoribus cum primis deberi 352
Palmopes, siue palmipes 191. 192
Palmipedale 442
Palmare foramen 444
Palmus 49. 79. 117
ad Palmũ decoquere 263
Palmus duplex 84
Palmula 418
Palustris abundantia 198
Pancarpiæ 129
Pannellum Gall. 157
Pandare 72. 250
Pandatio 260
Panisci caput 56
Panis porci 121
Pansis manibus & pedibus homo 78
Pantheon æreis tegulis tectum 43. 87
Papillæ 348
Paratonium 284. 286
Parallelos linea 196
Paralysis cura 318
Parameſe 182
Paranete, hyperboleon, synemmenon ibid.
Parapegmata 392
Pararhythmus 11
Parastas 85. 153
Paraſtatæ 153
Parietum genera quæ sint 65
Parietes cæmentitij 65
Parietes cratitij 66. 275
Paries euanidus 57
Parietes formacei 66
Paries intergerinus 66. 275

Parietes laterity 66
Parietes marmorei 65
Paries ſidens 45
Paries ſtereobata 110
Parietum tectura quomodo fortis & nitida 273
Pariles ſtatuæ 64
Parhypatæ, hypaton, meſon 182
Paſiteles 14
Paſſus 32
Parycæ 91
Paſtellum 294
Pauimẽtorum ſpecies 264
Pauicula 261
Pauimẽta ex ſcutulis 262
Pauimentorum faui 262
Pauimẽta lithoſtrota quæ 261
Pauimẽta prius picta 261
Pauimenta ſpicata 263
Pauimenta ſubdialia à Græcis inuenta 262
Pauimentum teſtaceum 276
Pauimentatæ porticus 240
Peccatorum puniendorum tres cauſſæ 173
Pauonacea tegendi genera 44
Pectinatim connectere, ſiue diſponere 26
Pectinata tecta 228
Pectora feneſtrata et aperta 75.77
Pedalia arrectaria 436
Pedeſtala vulgò 110
Pedis & as & pondo dicitur menſura 117
Pedis diuiſio 117
Pegmata 392
Pelles lanatæ 425
Penicillo quæ inducantur 276
Pennuncelli 31
Penſiones 432
Pentadoron 45. 48
Pentathli 353
Pentathlon ibid.
Pentaſpaſtos 407
Pentaſtiche porticus 200
Percolationes 347
Pergami bibliotheca 257
Peridromus 176
Periodon vincere 352
Peripteros ædes 60. 85
Periſtylia 87. 229
Periſtylia Rhodiaca 230
Perixyomenos 211
Perlibratio aquarum 343
Perones 216
Perpendiculum 251
Perpendiculi figura 252
Perpendiculo altitudines exigimus 356
Peruſinus lacus 423
Pes ſeſtertius 263
Pes, pro Aſſe ſiue pondo 117. 263
Pes, menſura 117
Pes virilis 205. ſexta altitudinis corporis pars 129
Pes vrſinus 129
Peſtilens locus 17
Petala 31
Phænon Saturnus 378
Phalangæ 419
Phalangarij 418
Phalanges 418
Phalangiæ 419
Phellos, ideſt, tympanũ 396
Phigæos labra 425
Philologia 253
Philologus 220
Philotechnus 220
Philoſophi 304
Philoſophia perfectrix architecti 3
Phliaſion 326
Phlomos 310
Phrygiones 15
Phthiſis morbus 27
Phthiſicis medetur 70
Phthongus 181. 183
Phthongi Planetas referunt 183
Phthongi tantum 7. antiquis 183
Phylitis 21
Phyſiologia quæ 3
Piationem facere 152
Pictores clari 285
Picturæ genera 135.157
Pictorum officinæ 238
Pictores & Statuarij inſignes 76
Pictores empirici 226
Picturarum prominentiæ quæ 226
Pictura imago eius quod vel eſt, vel eſſe poteſt 278. 280
ſub Picturã quicquid cadit, regulæ & circini beneficio fieri 226
Pila plumbea 395 lapidea 60 ferrea 282
Pila 205
Pilaſtri 93
Pilæ 250
Pilaſtratæ vulgò 172. 251
Pinacothecæ 13. 230. 238
Pinciana porta 16. 62
Pinnæ Veſtinæ 324
Pinus arbor 68
Piperis arbores in Caucaſo 333
Piper album 333
Piper nigrum ibid.
Piper longum ibid.
Piræeus 325

Piſces

Piſces natura calidi 2
Piſcina mirabilis 62
Piſcis ſpina 264
Piſſaſphaltos 328
Pix quopacto fit 74
Piſtrina 241
Pitane 48
Pix & Picare 277
Planca 243
Plana directio 259
Plana forma Gal. 13
Planetæ ſeptem 307
Planetarum curſus 376
Planetarum aſpectus 311
Planetarum à terra diſtantia 378. 383
Planetarum magnitudo quæ ibidem
Planetarij 392
Planta Ital. 14
Plaſtes proplaſmata cera fingit 14
Plaſtes & Plaſtice 10
Platanones 212
Platanus ibidem
Plataeum prælium 3
Plateæ 31
Pleiades 247. 248
Pleuritis 27
Pleuritides quid 426
Plexæ colligationes 402
Plinthus 90
Plinthides 87
Plinthigonatos foramen 434
pluma acus 238
plumarij 238
plumbo tecta operta 43
Plumbi vapor nociuus 346
plumbum candidum 324
plumbo cæruſſa innaſcitur 346
plumbarij artifices pallidi cur 346
plutonium 329
plutei 150. 169. 177. 193
pneumatica organa 398
poculorum numerus 232
podagricis Cydnus medetur 325
podium 65. 193
polia 405
poli duo 375
poliorcetes demetrius 446
pollex 261. 263
polygonia turris 24
polymitarij 238
polyſpaſtos 9. 407
poma quomodo aſſeruanda 20
pomaria contabulanda 20
pomum varias induit formas, ſapores, odores, colores 326
pomulatus equus vulgò 262
ponceria mala Gal. 327
ponderatio 414
ponderum ſubleuãdorum ratio 405
pons Hadriani, Fabricij, Ceſtij 62
pons Palatinus 124
pons Sublicius 115
poppyſma 278
populus arbor 68
porta Camœna, quæ & Capena 322
porta Collina, hodie Salaria 85
porta Collatina 62
porta Latina 322
porta Pinciana 62
portæ vrbiũ arcuatæ 154
portarum itinera qualia 23
portus 214
portuum genera 215
porticus duplices 197. 200
porticus Eumenici 196
porticus Galieni Imp. 200
porticus Perſica 8
porticus Pompeiana 196
porticus pentaſtiche 200
porticus tetraſtiche ibid.
porticus ſtadiatæ 212
porticus Liuia 171
porticus heptaphonos 196
porticus Apollinis 198
porticus Æmilij 198
porticus Auguſti 198
porticus Argonautarum, Agrippæ, Balbi, Capitolij, Concordiæ, Claudij, Catuli, Europæ, Faberij, Fauſtinæ, Gordiani, Galieni, Herculis, Hortenſij, Iulij, Iſidis, Liuiæ, Libertatis, Miliarenſis, Mercurij, &c. ibid.
poſtes ſupponere 248
poſtes compactiles 440
poſticum nullum 106
pozzolana 52
præcinctiones 174. 180
proconneſium marmor 59
præcinctorius funis 441
præfurnium 202. 205
prælum 242. 292
præſepe vbi colloc. 241
prætorium 200. 240
prandendum largè 231
pretium 360
praſinus color 177
Principium rerum aqua 303
principia rerum omnium quatuor 44. 303
priſcorum vita 39
probatio ſcriptorum ingenioſa Ariſtoph. 254

probationes aquæ 308
proclinatio 214.249
procœtion 246
procumbere in dentes 307
prœti filiæ 338
progressus aggerum 215
proiecturæ 65.91.136
proiecturæ spirarum 110
proiectura Cymatij 112
proiecturæ basium 91
prolectare sensus 167
prominentiæ picturarum quæ 226
pronaos 85.91
Prophetæ qui Aegyptijs 304
proplasma 14
procyon 390
proplasma Archesilai 14
propnigeum 212
proportio quid 78
proportio in aspectibus planetarum 11
proportio bessalis 205.276
Propugnaculi Ichnographia 28
Propugnatoriæ machinæ 437
proscenium 191
proslambanomenos 182.223
prostylos ædes 60. 85
protecta, siue proiecta 65
prothyrum 245
prothyridum in ostio affiguratio 156
prothyrides 156
protypus 14
prouindemia 384
pseudisodomum quid 58 62
pseudodipteros ædes 60.85
pseudoperipteros ædes 161
pseudourbana 240
psimmithium 296
psychros 335
pterna 418
pteromata 85. 88
puberes quo anno 210
publicani qui 348
publicanorum domus quales 16
pugillares 33
pulpitum 191
pulsuum differentiæ 11
puluinus 112. 216
puluinarium 216
puluinatæ columnæ 15
puluinatum capitulũ ibi.
puluis puteolanus 51.52
pumex pompeianus 52
pumex Tyburtinus 55
punctores Gall. 238
punica cera quomodo fiat 190. 191
purpura, & eius genera 282. 299.300
purpureum apud poëtas quid dicatur ibid.
purpurissus 273.299
purpurei cunei 281
puteolanus puluis 215
puteorum effossiones 284. 349
puteus 349
pycnostylos ædes 87. 90
pygmei 66
pyra 254
pyramis 42.258
pyramis templi 30
pyropus 51
pythagoras cum quid noui inuenisset, Musis bouem immolabat 355
pythia certam 353
pythius Architectus 10
pyxidatæ commissuræ 350
pyxidiculæ nautariæ inuentor 429

Q

Quadræ 118
Quadrans 84.263
Quadrata descriptio, designatio 139. 708
Quadratus ager 354
Quadratus locus ibid.
Quadrati area 354
Quadrati duplicatio 355
Quadrata saxa 150
Quadrifluuia 67.71
Quadriforis 157
Quadrum 404
Quadrupla 188
Qualus 43
Quantitas ordinat. 12
Quartarius 242
Quercus arbor 67.260
Quinarius 84
Quincunx 263
Quinquertium 354
Quinquertiones ibid.
Quintarius 79
Quirinalis porta 85
Quotcalendis 413
Quotdiebus ibid.
Quotdies ibid.
Quotmensibus ibid.

R

Radius oculi falsus 225
Radius Solis æstiuus, hybernus, aequinoctialis 393
Raritas foraminum 50
Rates abiegnæ 69
Ratiocinatio quid 2
Receptaculum 344
Rechamus 404. 405
Rechamatores 238
Redemptor 10. 282. 360
Redhibere 70

Redhibitio 71
Rediuiuum rudus 262
Redundans fistula 227
Refectoria 234
Refibulatio 405
Refractio graduum 118
Regula 273
Regula ferrea, sălignea 203. 422
Regula longitūdines exigimus 356
Regiones cœli 273
Regnantes Gall. 2. 62
Religionis ædificia 16
Religio sacra dijs alijs ædes alias constituit 165
Remenata vulg. 122
Remi partes 418
Remi sub aqua fracti videntur 226
Remigum tres differ. 418
Replum 153. 157
Repugnatoriæ res consilia requirunt 445
Resina 69. 74
Resonantes loci 195
Responsus linearum 12
Responsus partium 80
Reticulatum opus 61
Reticulata structura 61
Retinaculum 409
Retractio graduum 118
Retractio scalarum 188. 359
Resupinatum 123
Rheda 402. 427
Rhedæ capsum 428
Rhyparographos 278
Rhythmus 11
Retrospiciens Sol 372
Riui duo ad Euripidis sepulcrum 336
Robur, arbor 67. 266
Robustei pali vstulati 110
Roma laus 223. 224
Roma scandulis tecta annis CCCCLXX. 42
Romana ædificia primo vnius cōtignationis 64
Romanos variarum rerū imagines in columnas transtulisse 8
Remuli casa 43
Ropalus 142
Rostra nauium 442
Rotæ hausloriæ 216
Rubia tinctorum 301
Rubia 301
Rubini 54
Rubigo ne ferrum lædat 269
Rubrica 284. 285
Ruderādum quomodo 259
Rudens, funis 435
Rudicula 242
Rudus duplex 261
Rudus nouum 261
Rudus rediuiuum ibid.
Russata 177
Rustica, pars villæ 240
Rutrum 273
Rythmus venarum 11

S

Sabuli tria genera 46
Sabulo masculus 46. 309
Sabulo solutus 309
Saburra 350
Sacconia 360
Sacoma 360
Sacoma saburrale 396
Sagitta 447
Sagittæ longitudo proportionem dat organo 445
Sagittæ mittuntur catapultis & scorpionibus 431
Sal 229
Salaria porta 85
Salæ vulgò 236
Salix arbor 68. 307
Salix Amerina 72. 423
Salix erratica aquā subesse prodit 307
Salignea regula 422
Saliens, pro fonte 317. 148
Salisodinæ aquas vitiant 318
Salinariæ areæ 329
Salmacis fons 59. 64
Salubritas loci vnde coniectanda 21
Salsuginem remittere 49
Sambuca 223. 446
Sandali lignum 327
Sandaracha 284. 296
Sandaracha duplex 297
Sandyx 297
Sangalli, Architecti nob. 119
Sanguis draconis 288
Sanguinis eiectio 27. 30
Sanitas quid 21
Sapinus arbor 71
Saporum genera XIII. 337
Sarmentis atramentum fit 292
Sarracum 403
Saturnus phænon dictus 378
Saturni cursus 376
Saturnius mons 164
Satyri duo onera ferunt 9
Saxa quadrata 26. 150. 149
Scæa porta Troiæ 15
Scæuola vnde 25
Scæuus, Scæua 25
Scagliola Ital. 271
Scalæ cochlides 356
Scalæ gestatoriæ 402
Scalæ Panthei triquetro ascensu constant 356

Requieta, ārea tra vadibus. 69

Scalæ in Vaticani horto 356
Scalarum anima Ital. 356
Scalarum scapi 356. 357
Scalarum gestat. gradus dici posse scādulas 402
Scalarum retractionis ratio 188. 359
Scalas aut gradibus, aut acclivi constare 356
Scalaria 190
Scalmus 418
Scamilli 118. 200
Scandulæ 42. 43. 402
Scansoria machina 401
Scapus 94. 153
Scapus imus 93
Scapus scalarum 356
Scapi cardinales 356
Scapi trientales 410
Scaphia, horologij genus 398
Scapha & Scaphium 307
Scaphas quid vocat 10
Scena 191. 163
Scenæ longitudo 192
Scenarum tria sunt genera 194. 195
Scenici qui 195
Scenographia vel Sciographia 12. 14
Schemata à Vitruuio promissa desiderantur 29
Schidiæ 42
Schola 62. 203. 206
Scolecia 297
Scolopendra 21
Scolopendria ibid.
Scorpio 9. 429. 431
Scotia 82. 98. 111. 139
Scriptoribus cum primis palmas deberi 352
Scrofulæ vulgò 324
Scrupulum siue scrupulum 289
Sculptor cæra protypum fingit 14
Sculptores antiqui gracilioribus modulis delectati 82
Scutula 262. 434
Scutulæ in pauimentis 262
Scutulatus equus 262
Scyphus, siue trulleum 399
Sectilia 259
Securiclæ 62. 162
Securiclati cardines 431
Sedere quid 234
Sedes spectaculorum 190
Sedes secretæ iudicum 254
Segmina pati 168
Selinusia creta 302
Semicanaliculus 138
Semilateres 46
Semipes 117. 263
Semifastigia 280
Semimetopia 142
Semiobolus 289
Semissis 117
Sensum oculi sæpe falli 225
Septem orbis spectacula 257
Septentrionales fortiores, sed imprudentiores esse 222
Septuaginta versio quæ 262
Septum aquarium 312
Septunx 117. 263
Sepulcrum Cæciliæ Metellæ vxoris Crassi 7
Serra dentata 56
Serra non dentata 56
Serra lapides secari 56
Serratim reuincire 26
Serræ dentes 26
Sescuncia 289
Sesquialtera 188
sesquialterum 79
sesquicyathus 242
sesquipes 347
Sesquitertia 188
sesquiunx 263
Sessimonium 256. 258
sestertius 22. 83
sestertium 22. 83
seta inducere 291
serta 129
sextans 117. 263
sextantales fusi 412
sextarius 242
sextarij Romani conficiendi ratio 289
sextula 289
sibylla persica 275
sicilicus 289
sidicinum Teanum 337
sigilla 10. 64. 425
sigma 275
signa Austrina, Aquilonia 382
signa XII. cœlestia 380
signa 64
signifer circulus 374
signinum opus 49
sil, 278. eiusq; genera 284
sil Atticū tinctores imitantur 284. 296. 301
silacei cunei 281
silex ordinarius 57
silicis genera tria 51
siliqua 289
silphion 334
simæ 97. 119
sime non nisi in summis coronis ponuntur 123
simulacrum Dianæ Ephe. cupresseum 69

singib

ſingiberi 333
ſiparum 417
ſiparium 400
ſiphunculi 348
ſiri 240
ſiris 314
ſis, vermiculus 217
ſituli congiales 420
ſmaltum 206
ſmirillum poliẽdis aptum marmoribus 275
ſocordiæ fanum 37
ſol mundi oculus 377
ſol Lunæ lumen dat 379
ſol mundi mens 377
ſol retroſpiciens 373
ſolis meatus 2. 377
ſolis curſus 377
ſolis 4. differentiæ 381
ſolis maxima declinatio quæ 394
ad ſolem & reliquos planetas interuallum 383
ſole occidente, adoraturi ad auſtrum ſpectabant 151
ſolum ſiſtucatum 277
ſolea 242
ſoleas cœnaturi deponebant 233
in ſolidum, vel ad ſolidum 114
ſolium 360
ſoliaris cella 360
ſolſtitium 381
ſoluere 413
ſolutio 413
ſonitus 181
ſonus grauis, acutus 183
ſoni grauitas vnde ibid.
ſpartum hiſpànicum 266
ſpatium imum 425
ſphæræ vndecimæ inuentores 283. 284
Sphæra decima & vndecima Alfragano ignota 284
ad ſphæram octauam & nonam interuallum à terra 283
ſphærarũ interuallũ 284
ſphæroïdes 344
ſpecies à ſpecie 94
ſpecies loci ædificaturo conſideranda 225
ſpecies pro oculorum acie 202
ſpeculum argenteum 267
ſpecula ædium 30
ſpecula, qua materia fiebant 275
ſpectacula orbis VII. 257
ſpectaculorum loca 175
ſpecus 284. 310
ſperoni Ital. 252
ſphinges marmoreæ 8
ſpica teſtacea 264
ſpira maxima 114
ſpira 110. 141. 118
ſpiramentum venti 160
ſpiritalis machina 401
ſpiritus 181
ſplenis figura 22
ſplenetica 21
ſplicatus flos 264
ſplenium ibidem
ſpleny & emplaſtri diffe. 22
ſplenium σπεσαρνιδίον 2
ſpongia, ſiue pumex 51. 272
ſpronius lapis 55
ſputiſmata 277
ſquadra Gall. 273
ſquameola gypſi ſpecies 372
ſquinantum 332
ſtabula ruſtica 238
ſtacte 333
ſtadiorum tria genera 212
ſtagnum bituminoſum 327
ſtadium 32. 212. 245
ſtadiatæ porticus 245
ſtemma 230
ſtaſicrates 39
ſtalimene 286
ſtamen 403
ſtatera 417
ſtatio 215
ſtatio decoris 12
ſtatuarum genera & varia nomina 64
ſtatuæ magnæ & maximæ quibus 64
ſtatuæ palmares 64
ſtatuæ pariles ibid.
ſtatuæ quæ quib. dicantur 65
ſtatuarij & pictores inſignes 76
ſtatura hominis inſita 81
ſtatumen 259. 260
ſtatuminare 259. 261
ſtella differt ab Aſtro 384
ſtellæ ſextuplici magnitudinis differentia 383
ſtellarum habitus quantus 383
ſtellarum imagines quot 383
ſtellarum ſingularum magnitudinis ambitus 282
ſtereobata paries 110
ſtibadium 274
ſtillicidia deducere 4. 40
ſtolata ſtatua 3
ſtramentis tegitur 41
ſtratageum 197. 200
ſtria 94. 124
ſtriandi genera 148
ſtriarum craſſitudo 94
ſtriata frons 124

ſtriatæ columnæ 93. 123
ſtriatura Ionica 124
ſtriaturæ Dorica figura 148
ſtrigæ 94. 150
ſtriges 114. 150
ſtrigiles 211. 245
ſtrigmenta balneorum et gymnaſiorum 211
ſtrix 123. 150
ſtrophæ 418
ſtructilis aquæductus 347
ſtructilis cloaca 200
ſtructura 115
ſtructuræ genera 57
ſtructura cæmentitia 25
ſtructura Dorica Corinthia, Ionica Tuſcana, &c. 14
ſtructura diagonios 25
ſtructura elegans 89
ſtructura in aquis 213
ſtructura ordinaria 62
ſtructura reticulata, antiqua, incerta 57
ſtructura ſerrata 26
ſtrues 42
ſtrumæ 324
ſtruppi 418
ſtucchum 206. 272
ſtucchum quomodo fiat 10
ſtylobata 94. 110. 200
ſtylobatarum duo genera ſunt 200
ſtylobatæ reſilientes 200
ſtylobata Corinthius 106
ſtylobata compoſitus 109
ſtylobata Doricus 99
ſtylobata Ionicus 104
ſtylobata Tuſcanus 96
ſtyx apud Nonacrim & Pheneum 336
ſtygis aquã non niſi mulæ vngula contineri 336
ſubactio bacillorum 266
ſubcuneati poſtes 248
ſubconferta ædes 90
ſubdiſpanſa ædes 90
ſubdialia loca 229
ſubdialia ante templorũ veſtibula 15
ſuber 68
ſubgrundæ 74
ſubgrundia 74
ſubgrundatio 74
ſubiugia lora 419
ſublicæ 115
ſublicius pons 115
ſubrotatus Aries 436
ſubſcus ferrea 162
ſubſcudes 421
ſubſtamen 403
ſubſtructio 116
ſubtegmen 403
ſubuectiones marinæ 23
ſuccernere 51
ſuccinum 328
ſuccus acer & acidus 337
ſucula 9. 430. 408
ſudationes & ſudor 206. 314
ſudatio aſſa 206
ſudatio concamerata 206
ſudatoria 206
ſuggrunda 98
ſuggrundia 74
ſunias Pallas 165
ſunium 165
ſulphuroſi fontes ad quid conducant 318
ſuo ſibi, &c. 349
ſuperbia candoris in albo opere 267
ſuperficies conica 363
ſupercilium 119
ſuperis fiebant ſacra in locis à terra exaltatis 153
ſuperliminare 154
ſupra tholum pyramis, ſupra pyramidem flos 163
ſuſpectum in Deorum ſeſſimonio habere 291
ſuſpenſio & ſuſpenſura 202. 203
ſybillæ antrum 62
ſydera quot 384
ſyllabas muſicales quis inuenerit 184
ſymmetria quid 12. 78. 80
ſymmetriæ primus vſurpator 81
ſymmetros 12
ſymphoniarum differ. 188
ſymphoniarũ ſimplicium interualla maxima 11
ſympathia concentuũ figurarũ & planetarum 11
ſynemmenon 185. 186
ſynodica Lunæ 379
ſynopis 284
ſynopis lemnia 284
ſyricum 297
ſyrius in canis mandibula 390
ſyrpe 334
ſyrpicum lac 334
ſyſtemata 183
ſyſtylos ædes 87
ſyſtylon opus 90. 142. 146

Tabernæ 239
Tabernæ argentariæ 169
Tablinum 228. 230. 239
Tædæ ſchidiæ 292. 293
Tænia 138
Talea 63
Taleæ vſtulatæ 24
Talentum 443
Tarmes vermic. 67
teanum ſidicinum 337

Tecta

Taxilli 425.

Tecta deliciata 228
Tecta diuersa 41
Tecta sine tegulis 41
Tecta displuuiata 227
Tecta pectinata 227
Tecta plumbo tegi 43
Tecta tegi lataſtris ibid.
Tecta teſtudinata 43. 228
Tectores 273
Tectorium 203. 206. 317
Tectorium opus 61. 265
Tectorum vtilitas 43
Tectoria ritè facta, quid conferant 267
Tectorijs quando inſerendi lapides 44
Tectum quas partes habeat 134
Tectum porticus theatri 192
Tegulæ, earumq; differentiæ 43. 264.
Tegulæ bipedales, ſeſquipedales 263
Tegulæ deliciares 228
Tegulæ hamatæ 277
Tegulæ refoſſæ 47
Tegulis imbricari 62
Tegendorum tectorum varij modi 43
Telamones 247
Temperatura 949
Templa, aſſamenta 151. 163
Templum Æſculapij 86
Templum Cæſaris 87
Templum Epheſinæ Dianæ 73
Templum Honori & Virtuti dicatum 86
Templum ſubdiale 86
Templum Romuli & Remi 87
Templum Fauni 86
Templum fortunæ 124. 112
Templum fortunæ virilis 166
Templum Iouis ſub dio 87. 86
Templum Iouis hypathrũ 86
Templum Mineruæ 167
Templum Tyburti 91
Templum Veneris genitricis 91
Templorum ſeptuplex ratio 83
Templorum frontes in occidentem vergant 151
Templa decent gradus impares 118
Templis gradus maieſtatem adferunt 91
Templorũ mutationes quatuor 381
Templum, pro culmine 10
Tenaculæ 405
Tenones, qui cardines 424
Tenones Gall. 162
Tenuitas ſubtilis 310
Teos, inſula 92
Tepidaria 202
Terebratio 426
Terræ circuitio quanta ex Eratoſthene 29. 32
Terra albida, nigra 46
Terra creta 46
Terræ genera 52
Terra ducendis lateribus apta 46
pro Terrarum qualitate aquas etiam deprehendi 306. 309
Terebra 436
Teredo 214. 217
Termis vermes 217
Terra ſigillata 286
Terra viridis 286
Terræ varia menſura 22
Terreſtribus dijs ſacrificia fiebant in terra 151
Tertiarium 163
Teſſera 168. 262
Teſta, pro lateribus coctis 57. 61
Teſta ad ſtructuram commoda 60
Teſtæ 47. 203
Teſtæ vitriatæ 47
Teſtacei lateres 26
Teſtaceum pauimentum 276
Teſtacea ſpicata 260. 261
Teſtacea ſtructura 60
Teſtudo 207. 268
Teſtudo arietaria 436. 438
Teſtudo mediana 170
Teſtudines ad fodiendum comparatæ 439
Teſtudinatum cauædium 227
Teſtudinata tecta 227
Tetrachordum 181
Tetrachorda quinq; 183
Tetradoron 45. 48
Tetragonus 11
Tetragonius aſpectus 378
Tetrantes 119
Tetraphori 418
Tetraſtylos ædes 88
Tetraſtyla caua ædium 227
Tetraſtiche porticus 199
Teſtæ ad ignem coguntur 43
Textrina plumariorũ 238
Thalamus 246
Theatrũ, eiusq; origo 174. 175. 190. 191
Theatrum, Curionis 190
Theatrum M. Marcelli 15. 190
Theatrum Pompeij 90

Theatrum in hemicycli fe rè forma 175. 190
Theatra temporaria & li gnea 190
Theodori 94
Theoctastylon 92
Theohexastylon 92
Thermæ Iasinellæ 53
Thesaurus 202
Thesmophoria 423
Tholus 160. 162. 282
Tholi 94
Thrips Verm. 217
Thryallis 310
Thus ex Arabia tant. 333
Thurifera arbor 319. 333
Thus adulteratum 333
Thus masculum 333
Thur Germa. 154
Thymelici 195. 196
Thyromatum genera 152. 154. 230
Tigna 70. 133
Tigna ab antiquis directa collocabantur 133
Tignum bipedale 170
Tignum cardinatum 441
Tignum compactum 170
Tignum transuersarium 441
Tilia, arbor 68
Tinea, Vermic. 214. 217
Tinea arcetur oleo cedrino 28
Tmolus 331
tmolites Vinum 331
tolleno 405. 438
tomica 269
tomices 269. 270
toni, eorumq; interualla 181. 182
tonsillæ 324
tophi genera tria 58
tophus 51
topia 281
topiaria 281
topiarij 281
topiarium opus 196
torcular 240
torcularium 240
torculum 240
tormentum 431
torneamentum 176
torrida spica 384
tornus 370. 396
tortuca Vulgò 405
torus & torulus 154. 67
torus superior, inferior 119. 118
trabs arietaria 459
trabs & trabicula 24. 94. 441
trabs, siue Epistylium 94
trabeatio 93. 94
trabes cardinatæ 440
trabes compactiles 162. 172
trabes Euerganeæ 170. 172
trachelon 418
tractorium genus mach. 401
tragea 323
tragos 84
traiectura 162
trama 403
transtilla 25. 134. 216
transtra 134
transuersaria 424
transuersarij card. 424
trapetum 242
trasimenus lacus 423
trebula 63
trepondo 434
triangulus orthogon. 124
tribunæ Itall. 164. 172. 282
tribunal 166. 172
triclinium 230. 231. 247
triclinia pro anni tempore mutanda 238
triclinia æstiua, autumnalia, hyberna, & verna 238. 277
tricliniares lecti 230
triens 263
trientales scapi 412
triglyphi 15. 98. 134
triglyphi vnde vocati 98
triglyphi in Zophoris Doricis 128
triglyphorum & mutilorum collocatio 125
trisdiapason 188
trigonus 11
trigonus aspectus 378
trigonus versatilis 194
triplinthius paries 64
tripoleæ in polituris vsus 275
tripus æneus 8
trisculptus 135
trispastos 406
trite diezeugmenon, hyperbolæon, synnemmenon 182
triticū in sublimibus granarijs condendum 241
tritola 53
tritonis figura 30
triumphales corollæ 128
trochilus 119
trochlea machina 405. 410
troësna 301
troëzeni aquæ pedes viciant 325
trulla 266
trulla quæ inducātur 276
trullissare 271. 276
trullissatio ibid.
trunci 118
Trutinarum duo genera 416
tuana 296
tubi, & tubuli 347

trans contra. ca. diapas 358. 370.

tubuli lingulati 345
tubuli crasso corio ibid.
ex tubulis aqua saluberrima 346
turbigrammi vox 7
turbo inuersus & rectus 43
turchica gemma 294
tueor pas. 305
turris ambulatoria 436. 438
turres quomodo faciendæ 24
turres octogonæ 28
turres polygoniæ 24
turres quadratæ 24
turres rotundæ 24. 25
turrium machinarum tabulata cilicijs tegi, ad reijciendos ignis ictus adhæreſcentes 423
Tuſcanici generis partes 94. 159
tuſcana integra columnatio cum trabeatione 97
tuſſis vbi regnet 27. 30
tybris, olim Albula 322
tyburtini lapides 51
tympanum 409. 420. 122. 113. 9. 217
tympanum dentatũ 427
tympanum incluſum ibid.
tympanum planum 428
tympanum in cultro collocatum 427
tympani theca 428
tyrrhenum mare 75

V

Vacinium 301
Vacuum 90
Vallis Romana 423
Valuæ 154. 156. 194
Valuatæ feneſtræ 237
Vaporarium 205
Vapor 313
Varæ 436. 438
Vas Corinthium 342
Vaſa ænea in theatris 9
Vaſa ærea 186
Vaſa cullearia 242
Vaſa fictilia 288
Vaſaria 202
Vaſa theatri 186
Vbera 349
Vberthur 154
Vectes 242
Vectis roſtratus 415
Vectiarij 242
Vectis ligneus ferratus 377
Vectium longitudo facultatem ſubleuandæ ſarcinæ dat 347
Vectigalia publica 169
Veiouis templum 164
Velorum genera 417
Velorum inductiones in theatris & foro 401
Vellus lanæ humidũ prodit aquam ſubeſſe loco 308
Vena metallica 284
Venarum in arboribus triplex differentia 71
Veneris interuallum à terra 383
Veneris curſus 377. 378
Venter columnæ 94
Ventus quid 27. 313
Venti quatuor principales ſunt 28
Venti vnde fiant 29. 313
Ventorum nomina & partitio 29. 32
Ventos alij viij. alij xxiiij. eſſe volunt 28. 32
Venuſtatis ratio habẽda 16
Vergiliæ 246. 385
Vermiculus cornu rodens & vites 217
Vermiculus fabarum ibi.
Vermiculus frumentorum ibidem
Vermiculus lignarius ibi.
Vermiculus veſtiarius ib.
Vermiculus vitrum vitians ibidem
Vernix 297
Verſura 85. 192. 239
Verſatilia charcheſia 411
Verſatile tympanum 427
Verſoria 429
Verſuræ 85
Vertices, qui & poli 375
Verticilli 425
Veſperugo 371
Veſticipes 210
Veſtibula conuenientia 13
Veſtes tragicæ & Comicæ 199
de veſte detrita inaurata, colligendi auri ratio 288
Veſuuius mons hodie ſumma dictus 53
Via ſacra 322
Via lata 322
Via recta 322
Via fornicata 322
Via ſuburrana 322
Via piſcinaria 322
Via triumphalis 322
Via Aelia 322
Via, Flaminia, Præneſtina, Tyburtina, Labicana, Campana, Gabinia, Appia, ardeatina, Aurelia 322
Via Claudia, Aemiliæ duæ, Caſsia, Cymina, Amerina, Salaria, Collatina,

latina, Numentana, Tusculana, Campana, Valeria, Numicia, Latina, Cornelia, Vitellia, Ostiensis, Portuensis, Laurentina 322
Via Nomentana 91
Viarum directiones 138
Viaticum optimum liberis parandum quod 218
Viatoria pensilia 395
Villa rusticana quomodo ponenda 240
Villæ partes 240
Villutum Vulg. 335
Vinum sub dio, vel tecto asseruari 20
Vinis aliquot gentes præbere cœlum 20
Vinum miscendi tres modi 232
Vinum albanum 331
Vinum cæcubum 331
Vinum catacecaumenites 331
Vinum falernum 331
Vinum fundanum 331
Vinum lixiuum 330
Vinum mamertinum 331
Vinum præliganeum 330
Vinum prodromon 331
Vinum protropon 330
Vinum setinum 331
Vinum Tmolites 331
Vinum tortiuum 331
Viola Martia 301
Virgo 381
Virgula ænea 396
Viriculum 135
Viridia siue Viridaria 237
Viridarij 237
Viride æris 296
Viri in lectis cubantes cœnabant 234
per Virtutis tẽplũ ingressus est in Honoris 257
Visitata & inuisa 375
Visum quandoq; falli 225
Vites cantheriatæ 134
Vites compluuiatæ 134
Vitex 68. 307. 423
Vitriolum 297. 335
Vitrum crystallinum Muranum Vnde 11
Vitruuianas figuras ad finem librorum promissas desiderari 29
Vitruuius oratione perpetua Vsus 9. 196
Vitruuio ignoscendum in ijs, quæ ad Grammat. regulas spectant 162
Vlua palustri tecta composita 41
Vlua 43
Vlmus arbor 68
Vmbella 275
Vmbellati claui 275
Vmbilicus hominis centrum 82
Vmbilicus hominis mediũ 82
Vncus 275
Vncia 117. 263. 289
Vncinati claui 275
Vncini ferrei 275
Vnda 183
Vocem acutiorem habere, qui breuiorem poli eleuat. habent 223
Vocem impedientia 195
Vocum ratio triplex 183
Vocum Varietas ex climatum diuersitate 223
Vocis affectiones 211
Volumen quid 33
Voluta 100. 131
Vomitoria 180
Volutæ Ionicæ emendata circinatio 102
Volutæ, maiores & minores helices 105. 131
Volutæ 131
Vrbana pars Villæ 240
Vrbium insulæ 31
Vreeus fictilis 207
Vrna quid 242
Vsus antiquorum ad tectoria parietum 273
Vtilitatis ratio habẽda 16

X

Xanthum oues rufas efficere 335
Xanthus, alio nomine Scamander 335
Xenia Vnde dicta 245
Xuthus 128
Xylostrotum opus 157
Xystarches 213
Xystrophylax 211
Xystus 210 209. 213. 247
Xystum ibidem

Z

Zama opp. 340
Zimpiberi 333
Zodiacus 379
Zoilus 254
Zona XII. signorum 379
Zophori 15. 96
Zophorus Corinthius Ionico similis 105. 106
Zophorus compositus 108.
Zophorus Doricus triglyphis scalptus 98
Zophorus Ionicus 100
Zophorus tuscanus 96
Zophorus puluinatus 15
Zopissa 420
Zygia 72
Zmilus 94

FINIS.

IND

INDEX DICTIONVM GRAECARVM, QVAE IN HIS VITRUVII libris, atque Philandri Annotationibus, sparsim leguntur.

Ἄβαξ 60
ἀγκὼν 344
ἀγκῶνες 344
ἄγυια 72. 423
ἀλίγκιος 324
ἀετὸς 162
αἴθουσα 246
αἴθρη 14
αἱμόπτυσις 30
αἰόλα πύλαι 30
ἄκρατος 232
ἀκροβατικὸν 401
ἀκροκέραια 418
ἀκρόλιθος 59
ἄκρος ἀθηναία 165
ἄλβυλα 323
ἀλλ' ἄγε 74
ἀμαξόπους 439
ἄμμιον 369. 288
ἀμφίκυρτος 379
ἀμφίρρυσις 407
ἀναλόγια 78
ἀνδρειὰς 64
ἀνδρεῶν 245
ἀνθράκωσις 309
ἄνεσις 232
ἄνθος χαλκοῦ 297
ἀνιαροβολόγητος 11
ἀντίβασις 430
ἀπιγοιῶντες 195
ἄνθρακαι 54
ἄξων 374
ἀπροσδιόνυσα 383
ἀργὸν 206
ἀργύρια 23
ἄργυρον χυτὸν 289
ἄρκτος 381. 383
ἁρμόνια 181
ἀρτάφδη
ἀρσενικὸν 284. 286
ἀρτάω 410
ἄρτημα 410
ἀστολίωτον 19. 21
ἄστρον 384
ἀστράπαι 306
ἀσφαλτος 327
ἄτλαντες 245
αὐλὴ 229. 246
ἄυριον 29
αὐτόματα 396
αὐχὶω 417
ἀφὴ 211

B

Βαλανεῖον 203
βανανσὸν 401
βάτινα & βατίνια 301
βασιλεῖον 194
βῆμα 196. βόρβορος 391
βρέτεον 64
βροντεῖον 194
βροντίαι 306
βύρσα 390
βωμὸν 196

Γ

Γεῖσα 74
γέρανος 409
γεωτρονικὴ 20
γλοῖοι 211
γνώμαι 356
γράμμα 289
γραμματοφυλάκιον 230
γραμμὴ 6. 77
γραμμικὴ 6
γραφικὴ 6
γράφω 6

Δ

Δακτυλοδόχμη 84
δάλος 316
δελτωτὸν 387
δοῦω 211
διαβάτης 420
διάθεσις 12
διάθυρα 245. 247
διάτομος 379
διαφόνος 58
διάτονον 181
διαυλὸς 209. 210
διαυλοδρομοὶ 210
διαυλωνίσφη 229
διδῶρον 45
διεζευγμένον 181
δίζυγος 71
δίζωος 71
δικαστήριον ἄργον 199
δικτυοβόητος 62
δικτυωτὰ 62
δίμοιρος 11. 79
διοπτεύω 343
δίπηχαι 12
διπλάσιον 79. 83
διπλοδαμιεῖον 84
δίχαλκα 83
δίχοτομος 379
δοκὸς 439
δόλιχος 210
δοχμὴ 84
δῶρον 45. 47

E

Ἐγχειρίδια 33

ἐγχειρίδιον 33. 418
εἴδωλον 64
ἐλώλιον 417
ἔϊκελον 64
ἐκκλησιαστήριον 279. 281
ἔκφορά 111
ἑλικὴ 381
ἑλίσσω 133
ἐλαί 212
ἕλω 446
ἐμβάτης 138
ἔμβολ 419
ἔμβολοι 442
ἐμπλεκτὸν 58
ἔμπνευστον ὄργανον 426
ἐμπύρευμα 383
ἐγγόνασι 387
ἔντασις 89. 148
ἔνστατον ὄργανον 426
ἐσάγω 410
ἐπίβαθρα 437. 438
ἐπίβολ 419
ἐσιδίμοιρ 79. 83
ἐσιποσάμοιρος 79. 83
ἐπιτίθησες 113
ἐσίσιλ 79. 83
ἐπίτριλ 79
ἐπισκίδες 435
ἐρέισμα 252
ἔρμασμα 252
ἔρμα 252
ἑρμηδονὴ 388. 391
ἔξω 419
ἐσχάρα 434. 439
ἐυεργὲς 173
ἐυθεῖα 413. 415
ἐυθυγραμμὴ 7
ἔυρηκα 358. 361
ἐῦρ 29
ἐφεὶλ 79. 83

Z

Ζύγιοι 418
ζευγίται 418
ζύγα 68
ζυγία 68
ζύγια 72
ζυγόδεσμα 419
ζυγὸν 416
ζωγραφικὴ ἀσβόλη 295

H

Ἥλεκτρον 328
ἡμίζυγίον 416
ἡμίολι 79
ἠχεῖα 4. 44. 188
ἠκίτικα 9

Θ

Θαλάμακες 418
θαλαμῖται 418
θαλάμιοι 418
θαμνίσκ ασιθαμιᾶ 84
θάμν ασιθαμώδης 84
θεατρίδιον 199. 282
θεμασισμὸς 12
θεοδότιον 284. 286
θεολογεῖον 194
θέρω 374
θήρα 31
θηρίον 390
θραυῆται 418
θυμίλη 196
θυμιατήριον 390
θύον 326
θύρα 154
θύραι 154
θυρίδες 154
θυρωρεῖον 245
θυτήριον 390

I

Ἰδέαι 12
ἴον 301
ἰσοκέραια 418
ἴχν 14

K

Καπιζότεχν 130
κάμωτη 296
κάμαροι 268
καννηφόροι 130
καρδία 71
καρχήσι 418
καναὰρ 272. 416
καναὰρ μυσικὸς 426
κατὰ διάμεζον 429
καταπεκαυμένη 51. 53
καταπεκαυμενίτης 330. 53. 319
καπηκοῶτες 195
καυλὸν ασιθαμιᾶον 84.
κᾶυσις 290. 291
κεδρία 72
κεδρέα 72
κεδραία 72
κεραία 418
κεραυνίαι 306
κεραυνοσκοπεῖον 194.
κηρογραφία 135
κιννάβαρι 288
κίων 247. 250
κλίμαξ 4
κλίνω 9
κοιλία 345
κόλλα 293
κοιλὸς 374
κολόνοσον 64
κολυμβισαὶ 136
κονίαται 265
κονὶς 211
κόραξ 335
κόραξις χρόα 335
κορὸν 335
κόσμ 374
κόσμι ὄμμα 371
κρηδόκη 437. 439
κυδώνια 326
κυκλικὴ 7
κυλικίως 237

κυκλικὴ

κυκλικὴ κίνησις 401
κυκλώτης 413
κυλινδέω 412
κωδόσορα 382

Λ

Λφότης 46
λιγυστικὸς 336
λιθόβολοι μηχαναὶ 446
λίνοι 391
λογεῖον 195
λόγος ὀπτικὸς 5
λογοζωγράφοι 226
λουτρὸς 209
λύδριον 209. 313

Μ

Μέση 188
μέσον 181
μεσόνεοι 418
μετοχὴ 113
μέταξα 270
μεταξυζιγλυφίον 141
μεσοζιγλυφίον 141
μῆλα χρύσεα 326
μῆλον ἐασεμικὸν 326
μίλι 394
μιλιοξλὴς 379
μικρὸς 138. 142
μήτρα 72
μιλτοτάρικοι νῆες 369
μίλτος 285. 368
μίτος 238
μόνας 79
μονόζωος 71
μονόζοος 71
μύτλα 134
μόχλια 415
μυελόν 71
μυρεψικὸς κάλαμος 332
μύρον, ἁπαξ μῶρον 212

Ν

Ναὸς ἐν παράστασιν 60
νέος 314
νῆες χαλκέμβολοι 442
νῆες μιλτοτάρικοι 369
νότιος 391
νοῦς 314
νδρον 324
νδροάσπαστα 425

Ξ

Ξανθὸς 335
ξοανὸν 64
ξύλον καύσιμον καὶ ὀργάσιμον 134
ξύλον 419
ξυστὸς 210, 245

Ο

Ὄιαξ 414. 417
ὄιαξ 414
οἰκονομία 12
οἶκος ἔνδοξος 194
οἶκος τρίκλινος 231
οἶκος ποδόκλινος ibid.
οἶκος ἐπόκλινος 232
οἶκος ὠνεόκλινος ibid.
οἶκος ὁλοκόκλινος ibid.
οἶκος ζυσταδεκάκλινος ibidem
ὀμβρία 3
ὄινου κράσις 232
οἶνος ἄκρατος 232
οἶνος ὑδαρὴς 232
οἰνῶναι 240
ὄνος 408
ὄνισκος 408
ὄιον ἄμμος 295
ὄπαι 133
ὀπὸν κυρίωακὸν 334
ὀπώρα 248
ὀφίζω 223
ὀργύα 33
ὀρκίω 446
ὄρυγες 440
ὀρύσσω 442
ὀρχέομαι 193
ὄστρακον 300
ὀστρεά 300
ὄστρια 300
οὐρανὸς 418
οὐρανίσκος 390
ὀφιόεχος 387

Π

Παλαιὴ 84. 263
παυσέλινος 380
παρατιτρώσκω 392
παραστὰς 153
παραστάδες 85. 153
πάτον 211
πεντάμοιρος 79. 83
περίακτος 193
περίακτοι 194
περίβολος 262
περιδρόμισμα 210. 213. 245
περικτιόντες 195
περικίων 247
περιζερόφειον 136
περίσσος 247
περίτρητος 12. 14. 433
περίτρητον 12. 434
περίζοχος 407
περόνη 405
πηξίτεχνος 130
πηγάια 306
πιβῶναι 240
πίναξ 426
πιτύσμαλα 278
πλυλίδιον 278
πλανῆται 375
πλαστανίστοι 212
πλίνθοι 64
πλέαδες 247
πλίνθον 90
πνευματικὸν 401
πολέω 375
πόλις 446
πολιορκητὴς 446
πόλος 375

rr 2 πόλος

πόλοι 370. 375
ποσότης 12
προάυλιον 246
πρόδρομος 246
πρόδρομος οἶνος 330
προμαλακτήρια 313
πρὸς ἀρδὰς 393
προῖξες 153
πρὸς τὰ ἰσορέμνια 395
πρὸς ταὐτὸ κλίμα 395
πρόβροπος οἶνος 330
προτρύγετον 381. 384
προτρυγητὴς 384
πτερὰ 85. 418
πτερύγιον 417
πτόρθματα 85
πυκνόφυλλος 90
πυριατήριον λακωνικὸν 206
πτίσματα 278
πυλώριον 246

Ρ

Ῥάβδωσις 150
ῥαβδωτὰ 150
ῥίζα 417
ῥύπωσι 211
ῥυτὰ 306

Σ

Σαμβύκη 221. 223
σήπωμα 360
σήπωματοειδὲς 360
σκαὶὰ 23
σκαφοφόρες 172
σκέδιος 142
σκευαρνηδὸν 22
σκυτοφόριον 419
σκιάδια 275
σκιαδήρας 31. 37
σκιόθηρα 28. 31
σκῦλινος 44
σκυλαλίδια 49
σκώληκα 296
σκύροι 283
σπάζω 407
σπαρτία 416
σπήλαιον 284
σπιθαμὴ 84. 263
σπιθαμιαῖα 84
σπιθαμαῖος καυλὸς 84
σταδμὴ 189. 272
σταθμὸς 416
σταθμοὶ 153
στάσιμα 306
στάχυς 384
στελγίσματα 211
στεφανὴ 262
στήλαι 250
στιβάδες 274
στοὰ 247
στοιχεῖα 18. 20
στοῖξ 124. 150. 430
στρόφιγγες 399
στυγὸς ὕδωρ 320. 336
στύλος 247
συλλογιάδια 306
στύλοι 85. 250
συμφόνια 181
συμέμβλωμα 181
συνηχοῦντες 195
σφαίρωμα 416
σχῆμα 29
σχήματα 29. 32
σχοῖνος 332
σχοῖνος ἰδιωσμὸς *ibid.*
σχοίνου ἄνθος *ibid.*
σωλὰν 242

Τ

Ταλαντέω 443
τάξις 12
τάρσοι πώτων 418
ταυροκόλλα 293
τέλφον 78
τέλιος ἀριθμὸς 78
τέρθρον 418
τερθεῖον 418
τεθράζον 71
τετράζωος 71
τηξίτεχνος 130
τοιχοβάτης 196
τομὴ 270
τρίκαλκα 83
τρίκλινον 232
τροπαὶ θερινὰι 381
τροπαὶ χειμεριναὶ 381
τροπότηρ 418
τρόχιλον 111

Υ

Ὕαλον 300
ὕλη 20
ὕδωρ λευκὸν 323
ὑπαῖθρον 181. 186
ὑποβόλεον 181
ὑπέρθυρον 154
ὑπογαῖα 74
ὑπόζωμα 417
ὑπομόχλιον 414. 415

Φ

Φάλαγξ 416. 419
φυσιλισογώνιον 62
φθεὶρ 417
φθόγγος 181. 183
φιλόθεοι 304
φλυαρίαι 233
φυσιολογία 3
φραγμοὶ μονόλιθοι 296
φρεατία 306

Χ

Χάλκανθον 335
χαλκέμβολοι νῆες 442
χαλκώματα 442
χειροτόνητον 359. 368
χελώνη 405
χελώνιον 405
χηλὸν 434
χοιράδες 324
χρῶμα 181. 215

Ω

Ὠδὴ 199
ὥρα 283. 284
ὠρία 312

FINIS.

Errata in Epitome sic corrigito.

Pagina 2. *linea* 1. *lege* 1600.
Pagina 3. *linea* 5. *lege amphoram Romanam.*
Pagina 8. *linea* 13. *lege duellas tres.*
Pag. eadem linea 19. *lege Viginti quatuor scripula.*
Pag. 9. *linea* 14. *lege stagium.*
Pag. 12. *linea* 3. *lege. Libram mensuralem Rhazæ interpres vertit Rotulum.*
Pag. 13. *linea* 16. *lege Gerah.*
Eadem linea 18. *lege Maneh.*

Extrait du Priuilege.

Il eſt deffendu à tous Imprimeurs & Libraires de non imprimer, ne faire imprimer, ny expozer en vente ce preſent liure intitulé M. Vitruuii Pollionis de Architectura libri decem ad Cæſarem Auguſtum, &c. Acceſſerunt Gulielmi Philandri Caſtilionii, ciuis Romani annotationes caſtigatiores, & plus tertia parte locupletiores. *Iuſques au bout & terme de ſix ans, venans enſuiuans & conſecutifs, commençans du iour & date que ledit liure ſera acheué d'imprimer, ſinon par le congé & permiſſion de Iean de Tournes Imprimeur de Lyon: & ce, ſus peine de confiſcation deſdits liures, & d'amende arbitraire: ainſi que le tout eſt plus amplement contenu au Priuilege ſus ce ottroyé, & donné à Fonteinebleau le troizieme de Septembre mille cinq cens cinquante & vn.*

Par le Roy, maiſtre Michel de Lhoſpital maiſtre des Requeſtes de lhoſtel preſent.

Signé Bolıer.

Et ſeellé du grand ſeau en Cire iaune.

Acheué d'imprimer le huitieme de Feurier 1552. à Nat. Domini.

